1 MAYIS ULUSLARARASI SOSYAL POLİTİKALAR VE BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

1 Mayıs 2019
Ankara - Türkiye

KONGRE KİTABI

Editörler
Doç. Dr. Sehrana KASIMI
Dilrabo ABDAZIMOVA

ISBN – 978-605-7875-71-6
İKSAD YAYINEVİ

1 MAYIS ULUSLARARASI SOSYAL POLİTİKALAR VE BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
1 MAYIS 2019 / ANKARA - TÜRKİYE

KONGRE KİTABI

ÖZET & TAM METİNLER

Editörler

Doç. Dr. Sehrana KASIMI

Dilrabo ABDAZIMOVA

İKSAD YAYINEVİ®
(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI: 2014/31220)
TÜRKİYE
TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853
E-mail: info@iksad.com
www.iksad.org.tr www.iksadkongre.org

Bu kitabın tüm hakları İKSAD Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.
Iksad Publications - 2019©
Yayın Tarihi: 23.05.2019
ISBN - 978-605-7875-71-6

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

1 MAYIS SOSYAL POLİTİKALAR VE BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

1 Mayıs 2019 / Ankara, Türkiye

DÜZENLEYEN KURUM

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü

KONGRE BAŞKANI

Doç. Dr. Sehrana KASIMİ

KOORDİNATÖR

Dilrabo ABDAZIMOVA

YABANCI KATILIMCILAR

Dr. Natela POPKHADZE – Gürcistan
Firoz FAOZI – Afganistan
Werner THIEL- Almanya
Majid VAFAEEZADEH- Almanya
Доц. БАШИРОВ Габиль Иманхан оглы - Azerbaycan
Доц. СЕЙИДОВА Севиндж Мамед кызы – Azerbaycan
Проф., док. А. АЛДАШ- Kazakistan
Док., К. АЛДАШЕВА- Kazakistan
A.S. NABIDULLIN- Kazakistan
Prof. Dr. Bahadurkhan ABDYMANAPOV- Kazakistan
Raziya KALDYBEKOVA – Kazakistan
Т.Жұмашева – Kazakistan
Prof. Dr. Аксауле МАНКЕШ– Kazakistan
Сандугаш ТЛЕУБАЙ– Kazakistan

KONGRE DİLLERİ

Türkçe, İngilizce, Rusça, Çince

BİLİM KURULU

Dr. A.S. KISTAUBAYEVA - Al – Farabi Kazakh National University
Dr. Abdikalık KUNIMJAN - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Abdigappar MAVLYANOV - Kyrgyzstan National University
Dr. Adil AKINCI- Kırklareli University
Dr. Akira HIBIKI - Tohoku University
Dr. Alma T. AKAJANOVA - Abai Kazakh National University
Dr. Alla A. TIMOFEVA - Vladivostok State Economy University
Dr. Alia R. MASALIMOVA - Al – Farabi Kazakh National University
Dr. Amanbay MOLDIBAEV - Taraz State Pedagogy University
Dr. Akmaral S. SYRGAKBAYEVA - Al – Farabi Kazakh National University
Dr. Anatoliy LOGINOV - Ukraine Shevchenko Lugan National University
Dr. A.S. KIDIRSAEV - Makhambet U. Batı Kazakhistan State University
Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Orleu National Development Institute
Dr. Bahit KULBAEVA - S.Baybeshev Aktobe University
Dr. Bakit OSPANOVA - H.Ahmet Yasawi International Kazakh-Turk University
Dr. Bayram BOLAT - Ömer Halisdemir University
Dr. Bazarhan IMANGALIEVA - K.Zhubanov Aktobe State Region University
Dr. Bekzhan B. MEYRBAEV - Al – Farabi Kazakh National University
Dr. Bigamila TORSIKBAEVA - Astana Medical University
Dr. B.K.ZAYADAN - Al – Farabi Kazakh National University
Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Caner KARAVIT - Mimar Sinan University
Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA - Rasulbekov Kyrgiz Economy University
Dr. D.K.TÖLEGENOVA - Makhambet U. West Kazakhistan State University
Dr. Dinarakhan TURSUNALIVA - Rasulbekov Kyrgiz Economy University
Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAEV - Al – Farabi Kazakh National University
Dr. Elvan YALCINKAYA - Ömer Halisdemir University
Dr. Elena Belik VENIAMINOVNA - Vladivostok State Economy University
Dr. George RUDIC - Montreal Pedagogie Moderne Institute
Dr. Guzel SADYKOVA - Kastamonu University
Dr. Gulmira ABDIRASULOVA - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Gulsat SUGAYEVA - Dosmukhamedov Atyrau State University
Dr. G.I. ERNAZAROVA - Al – Farabi Kazakh National University
Dr. Halil AKMESE - Necmettin Erbakan University
Dr. Hasan TUTAR - Sakarya University

1 MAYIS ULUSLARARASI SOSYAL POLİTİKALAR VE BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
1 MAYIS 2019 / ANKARA - TÜRKİYE

Dr. Hiroshi NAKAHARA - Sapparo City University
Dr. Isaevna URKIMBAEVA - Abilai Khan International Relations University
Dr. Jun NAGAYASU - Tohoku University
Dr. Kalemkas KALIBAEVA - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Karligash BAYTANASOVA - Al – Farabi Kazakh National University
Dr. Kasım KARAMAN - Erciyes University
Dr. K.A.TLEUBERGENOVA - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Kenjehan MEDEUBAEVA - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Kenes JUSUPOV - M. Tinisbaev Kazakh Communication Academy
Dr. Latkin A. PAVLOVIC - Vladivostok State Economy University
Dr. Keles Nurmasuli JAYLIBAY - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Kulas MAMIROVA - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Machabbat OSPANBAEVA - Taraz State Pedagogy University
Dr. Malik YILMAZ - Ataturk University
Dr. Masaya SAITO - Sapparo City University
Dr. Mavlyanov ABDIGAPPAR - Kyrgiz Elaralık University
Dr. Maira ESIMBOLOVA - Kazakhistan Narkhoz University
Dr. Maira MURZAHMEDOVA - Al – Farabi Kazakh National University
Dr. Merina B. VLADIMIROVNA - Vladivostok State Economy University
Dr. Mustafa GULEC - Ankara University
Dr. Mustafa UNAL - Erciyes University
Dr. Mustafa TALAS - Omer Halisdemir University
Dr. Nadezhda Khan - E.A. Buketov Karaganda State University
Dr. Necati DEMIR - Gazi University
Dr. Nobuaki TAKEDA - Sapparo City University
Dr. N.N. KERMANOVA - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Osman Kubilay GUL - Cumhuriyet University
Dr. P.S. PANKOV - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Rustem KOZBAGAROV - M. Tinisbayev Kazakh Communication Academy
Dr. Sarash KONYRBAEVA - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Salima N. KAIRZHANOVA - Dosmukhamedov Atyrau State University
Dr. Sevcan YILDIZ - Akdeniz University
Dr. Sara MAZHITAYEVA - E.A. Buketov Karaganda State University
Dr. Takashi HASUNI - Sapparo City University
Dr. Tsendiin BATTULGA - Mongolia State University
Dr. T.O. ABISEVA - Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Ulbosın KIYAKBAEVA - Abai Kazakh National Pedagogy University
Dr. Umran TURKYILMAZ - Gazi University
Dr. Wakako SADAHIRO - Sapparo City University
Dr. Vera ABRAMENKOVA - Russia Family Studies Institute
Dr. Vlademir VISLIVIY - Ukraine National Technical University
Dr. Yang ZITONG - Wuhan University
Dr. Yoshio KANAZAKI - Tohoku University
Dr. Zeynullina AYMAN - S. Toraygirov Pavlodar State University
Dr. Zharkyn BALTABAEVA - Abai Kazakh National Pedagogy University
Dr. Zhaparkwlova N. IKSANOVA - Al – Farabi Kazakh National University
Dr. Zongxian FENG - Xi`an Jiatong University

1 MAYIS SOSYAL POLİTİKALAR VE BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

KONGRE TARİHİ : 1 Mayıs 2019 / Ankara
KONGRE YERİ : Kızılay'da bulunan ALBA HOTEL (Kocatepe Mahallesi, Yüksel Cd. No:19, 06000 Çankaya/Ankara
Başvurulan Bildiri Sayısı : 108
Kabul Edilen Bildiri Sayısı: 76

Katılımcı Ülkeleri : Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan, Afganistan, Özbekistan

Kongre Kuralları

- Program bilimsel DİSİPLİN'ler gözetilerek hazırlanmıştır. Lütfen programı dikkatlice kontrol ediniz. Programda çalışmanıza ilişkin eksiklik/hata olduğunu düşünüyorsanız en geç 18 Nisan tarihine kadar **inimasorg@gmail.com** adresi ile iletişime geçiniz. Programın yoğunluğu sebebiyle değişiklik taleplerinin karşılanamayacağını özellikle belirtmek isteriz
- Her bir sunum için ayrılan süre 10 dk'dır. **Bir yazarın birden fazla sunumu varsa her bir sunum için en çok 8-10 dk**. Kullanabilir. Lütfen sürenizi aşmamaya özen gösteriniz
- Oturumun başlatılması, sunum sıralamasının belirlenmesi, soru cevap alınması, ara verilmesi oturumun kapatılması ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Kongre Tüzel Kişiliği'ni temsilen **Oturum Başkanları TAM YETKİLİDİR**
- Katılım belgeleri, oturum sonunda Oturum Başkanları tarafından teslim edilecektir
- Kongre özet ve tam metin kitapları, kongre takviminde belirtilen süre içerisinde yayınlanacaktır
- Diğer yayın alternatifleri için kongre sonrasında ayrıca bilgilendirme mesajı gönderilecektir
- Kongreyle ilgili her konuda düzenleme ve yürütme kurulu üyelerimiz ile koordinatörlerimizin sizlere hizmet etmekten kıvanç duyacağını ayrıca belirtmek isterim.

Çok değerli çalışmanızla kongremize katılarak katkıda bulunduğunuz için yürekten teşekkür ederim.

Doç. Dr. Sehrana KASIMİ
Düzenleme Kurulu Başkanı

***Kayıt masası 09:00-17:00 saatleri arası hizmet verecektir. Oturumunuzdan 15 dk. öncesine kadar kaydınızı yaptırabilirsiniz.**

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON 1
1.05.2019 ÇARŞAMBA / 09^{30}-11^{00}		Doç. Dr. Sehrana KASIMİ	
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	İsa KOŞMAZ Doç. Dr. Sibel ATAN	ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL SÜREÇ KONTROL TEKNİKLERİNİN İNCELENMESİ: GIDA SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA	
2	Öğr. Gör. Yağmur AKARSU Doç. Dr. Nur DİLBAZ ALACAHAN	UYGULANMAKTA OLAN PARA VE KUR POLİTİKALARI VE ETKİLERİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN EDEĞERLENDİRİLMESİ	
3	Doç. Dr. Nur DİLBAZ ALACAHAN Öğr. Gör. Yağmur AKARSU Doç. Dr. Serdar KURT	DÖVİZ KURU VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL EŞBÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK ANALİZİ	
4	Arş. Gör. Işın KORTAN SARAÇOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Tolga AKSOY	FAKİRLİK TUZAKLARI	
5	Doç. Dr. Birol ERKAN Elif Tuğçe BOZDUMAN	TÜRKİYE'NİN EMEK YOĞUN İMALAT MALLARININ REKABET ANALİZİ	
6	Dr. Natela POPKHADZE	ECONOMIC RELATIONS BETWEEN GEORGIA AND TURKEY	
7	Elif Tuğçe BOZDUMAN Doç. Dr. Birol ERKAN	ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİNİN TEKSTİL VE HAZIR GİYİM SEKTÖRÜNDEKİ DIŞ TİCARET PERFORMANSLARININ ANALİZİ	
8	Dr.Öğr.Üyesi Müzeyyen ÖZHAVZALILI Öğr. Gör. Naime YAPRAK	TÜRKİYE DİJİTAL OYUN SEKTÖRÜNÜN SWOT ANALİZİ İLE İNCELENMESİ	
9	Öğr. Gör. Naime YAPRAK Dr.Öğr.Üyesi Müzeyyen ÖZHAVZALILI	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ON-LINE İKİNCİ EL GİYSİ SATIN ALMA DAVRANIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
1.05.2019 ÇARŞAMBA / 11^{00}-13^{00}		Doç. Sevinc SEYİDOVA	SALON 1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP	KLASİK ÇAĞ YAZININDAN ÖRNEKLERLE KOÇ (ARIES) TAKIMYILDIZININ MİTOLOJİK ÖYKÜSÜ	
2	Nuray ŞEHİTOĞLU	ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDEKİ GÜMÜŞ FİNCAN ZARFLARI	
3	Uzm. Kaan Cem GENİŞ	DEVLET ARŞİVİ BELGELERİNDE CELAL BAYAR'IN KAYSERİ OLAYLARI DAVASI SAVUNMASI	
4	Elif BAŞKURT	SAVAŞ KOMÜNİZMİ DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN: ALAŞ HAREKETİ VE İÇ SAVAŞ	
5	Gülnare MEMMEDZADE	MODERN AZERBAYCAN ŞİİRİNİN GELİŞİMİ	
6	Eda ÖCALAN OLKAY	GEÇ DOĞU ROMA İSKELETLERİNDE ANEMİ: DOMANİÇ-ÇOKKÖY TOPLUMU ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	

7	Doç. Dr. Adem KARA	KIBRIS ADASINDA ALKOL ÜRETİMİ VE PROBLEMLER (XVII-XIX. YÜZYIL)
8	Özlem Yağmur ŞAFAK	FİLİSTİN-İSRAİL SORUNUNUN LÜBNAN'A ETKİSİ: 1975 LÜBNAN İÇ SAVAŞI VE İSRAİL'İN LÜBNAN'I İŞGALİ
9	Özlem Yağmur ŞAFAK	ARAP TOPLUMLARINDA DİNİN ROLÜ: LÜBNAN ÖRNEĞİ
10	Doç. Sevinc SEYİDOVA	II ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI - RUSİYA İLİŞKİLERİ VE ULUSLARARASI POLİTİKADA "ERMENİ MESELESİ"
11	Доц. БАШИРОВ Габиль Иманхан оглы Доц. СЕЙИДОВА Севиндж Мамед кызы	ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ С ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ И ВАТИКАН (II ПОЛОВИНА XIII В., I ПОЛОВИНА XIV ВВ.)
12	Doç. Dr. Adem KARA	TANZİMAT FERMANININ İLANI VE KIBRIS ADASI

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON 1
1.05.2019 ÇARŞAMBA / 14^{00}-16^{00}		Prof. Dr. E. Selcen DARÇIN	
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Doç. Dr. Murat DARÇIN Prof. Dr. E.Selcen DARÇIN	ÖLÜMLÜ TRAKTÖR KAZALARINDA RİSK FAKTÖRLERİ: SAMSUN İLİ ÖRNEĞİ	
2	Prof. Dr. E.Selcen DARÇIN Doç. Dr. Murat DARÇIN	TARIMDA ÇALIŞAN MEVSİMLİK GEZİCİ ÇOCUK İŞÇİLER VE MEVSİMLİK GEZİCİ TARIM İŞÇİ ÇOCUKLARININ MARUZ KALDIKLARI KAZALAR	
3	Prof. Dr. E.Selcen DARÇIN Doç. Dr. Murat DARÇIN	KADIN TARIM İŞÇİLERİNİN ÇALIŞMA GÜVENLİĞİ SORUNLARI VE MARUZ KALDIKLARI KAZALAR	
4	Dr. Öğretim Üyesi Sanem BERKÜN	ÇOCUKLARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALARIN BAŞARISININ ARTIRILMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ	
5	Dr. Öğretim Üyesi Sanem BERKÜN	TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİ	
6	Öğr. Gör. Hatice AY Ph.D Mehmet Akif KARALI	TÜRKİYE'DEKİ KALKINMA PLANLARINDA ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKA: BİR İÇERİK ANALİZİ	
7	Öğr. Gör. Hatice AY Ph.D Mehmet Akif KARALI	YEREL YÖNETİMLERİN SOSYAL POLİTİKA BAĞLAMINDA ENGELLİLERE YÖNELİK HİZMETLERİ: AYDIN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ	
8	Engelli Hakları Savunucusu Muhammed METİN	TÜRKİYE' DE VE DÜNYA'DA ENGELLİLERİN İSTİHDAM VE ÇALIŞMA HAYATINA KATILIM DURUMU VE KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEKLER	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
01.05.2019 ÇARŞAMBA / 16^{00}-18^{00}		Doç. Dr. Refik TURAN	SALON-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Doç. Dr. Refik TURAN	EĞİTİM FAKÜLTELERİNİN TARİH ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMLARINDA 2018 YILINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN DEĞİŞİKLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
2	Doç. Dr. Refik TURAN	CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ İÇERİSİNDE MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI	
3	İclal ALKAN & Nevzat BAYRİ	ÖĞRETMEN ADAYLARININ OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ	
4	İclal ALKAN & Nevzat BAYRİ	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAPILANDIRMACI ÖĞRENME ORTAMI ALGILARI VE ÜSTBİLİŞ FARKINDALIK DÜZEYLERİ	
5	Doç. Dr. Refik TURAN	TÜRKİYE'DE LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA SÜRYANİLER	
6	Gamze BİÇER	BEDEN DİLİ ÖĞELERİNİN İŞARET DİLİNDE KULLANIMI	
7	Yaqut AGASİYEVA	TOPLUCA İLETİŞİM İHTİYACININ GİDERİLMESİ TALEBELERİN İDRAK AKTİFLİĞİNİ YÜKSELTEN FAKTÖR GİBİ	
8	Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Emin OSMANOĞLU Osman PINAR & Gökhan ÇELİK Şüheda KORKUTATA	ÖĞRENCİLERİN 15 TEMMUZ OLAYINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	
9	Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Emin OSMANOĞLU Yasemin BUZUNOĞLU & Leyla AY	SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA KADIN OLGUSU	
10	Prof. Dr. Bahadurkhan ABDYMANAPOV Raziya KALDYBEKOVA	FORMATION OF HIGH-LEVEL THINKING SKILLS AS ONE OF THE COMPONENTS OF OPTIMIZING GEOGRAPHY EDUCATION AT SCHOOL	
11	Doç. Dr. Jazira Isakizi ISAYEVA	ATASÖZLERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ	
12	Проф., док. А. АЛДАШ	ШЕТТІЛДІК СӨЗДЕР ЖӘНЕ КІРМЕ СӨЗДЕР ЕМЛЕСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
13	Док., К. АЛДАШЕВА	НЕОЛОГИЯЛЫҚ ЛЕКСИКОНДАҒЫ КРЕАТИВТІЛІК: КОГНИТИВТІК ЖӘНЕ КОММУНИКАТИВТІК ПАРАМЕТРЛЕР	
14	A.S. NABIDULLIN	KAZAKHSTAN LANGUAGE SPACE AND IT INTEGRATION INTO THE EDUCATOIN SYSTEM	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON 2
1.05.2019 ÇARŞAMBA / 09^{30}-11^{00}		Doç. Dr. Aykut EKİYOR	
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Doç. Dr. Aykut EKİYOR Narmin MAHMUDLU	TÜKETİCİLERDE AKILCI İLAÇ KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	
2	Doç. Dr. Aykut EKİYOR Nasra ALI NAOH	SAĞLIK TURİZMİ HİZMET ALGISI: ANKARA ÖRNEĞİ	
3	Hülya TAŞLI	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BEDEN KİTLE İNDEKSİNE GÖRE OBEZİTE ORANLARI: KIRŞEHİR ÖRNEĞİ	
4	Doç. Dr. Murat DARÇIN Prof. Dr. E.Selcen DARÇIN	ANKARA'NIN KIRSAL KESİMİNDEKİ TESADÜFİ KARBON MONOKSİT ZEHİRLENMESİ VAKALARININ RETROSPEKTİF ANALİZİ	
5	Dr. Öğr. Üys. Nazan TORUN Prof. Dr. Yıldız AYANOĞLU Doç. Dr. Sibel ATAN	HASTANELERİN FİNANSAL ETKİNLİKLERİNİN İL BAZINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	
6	Dr. Öğr. Üys., Nazan TORUN	ŞEHİR HASTANELERİNİN SAĞLIK TURİZMİ POTANSİYELİNİ SWOT ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRMESİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ	
7	Seray BENGÜ	DOMANİÇ-ÇOKKÖY TOPLUMU TRAVMA ANALİZİ	
8	Т.Жұмашева	БОЛАШАҚ ТӘРБИЕШІЛЕРДІҢ ЛИДЕРЛІК САПАСЫН АНЫҚТАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ ЖАЙЫНДА	
9	Prof. Dr. Аксауле МАНКЕШ Сандугаш ТЛЕУБАЙ	ВНЕДРЕНИЕ ПОЛИЯЗЫЧИЕ В КАЗАХСТАНЕ	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON 2
1.05.2019 ÇARŞAMBA / 11^{00}-13^{00}		Doç. Dr. Hüseyin SERENCAM	
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr.Öğr. Üyesi Zehra CAN Doç. Dr. Hüseyin SERENCAM Dr.Öğr. Üyesi Betül GIDIK Doç.Dr. Hüseyin ŞAHİN	DETERINATION OF ARONIA FRUIT AND LEAF ANTIOXIDANT ACTIVITY AND THEIR PHENOLIC COMPOUNDS	
2	Dr.Öğr. Üyesi Zehra CAN Doç. Dr. Hüseyin SERENCAM Doç.Dr. Hüseyin ŞAHİN Dr.Öğr. Üyesi Betül GIDIK	COMPARING THE CHEMICAL CONTENT OF WILD AND CULTURED CHERRY LAUREL (PRUNUS LAUROCERASUS L.) WITH LITERATURE	
3	Ph.d. B.G. ASADOVA	STUDYING THE EFFECT OF THE ANIONIC COMPOSITION OF SALTS ON GERMINATION OF WHEAT SEEDS DURING SALINITY STRESS	
4	Prof. Dr. Hikmet DOĞAN Merve ÖZDEMİR	ENDÜSTRİYEL DEĞERİ OLAN TARIM ÜRÜNLERİNİN KURUTULMASINDA MEYDANA GELEN KİMYASAL VE FİZİKSEL DEĞİŞİMLERİN İNCELENMESİ	
5	Kafiye Cansu ASİL Werner THIEL Majid VAFAEEZADEH Habibe Canan CABBAR	THE EFFECT OF CELLULOSE IMMOBILIZED PHOSPHOTUNGSTIC ACID CATALYST ON IMIDAZOLE DERIVATIVES SYNTHESIS	
6	Burcu KOÇAK Prof. Dr. Hikmet DOĞAN	ELECTRICITY GENERATION AND STORAGE BY ENERGY HARVESTING	
7	Merve ERYILMAZ Müjgan OKUR Nurdan SARAÇOĞLU	CHARACTERIZATION STUDIES OF POLYCAPROLACTONE AND CLAY BASED NANOCOMPOSITE MATERIAL	
8	Salih DOĞAN Meryem BİNGÜL TÜRK Sibel DOĞAN	GREEN TOUCH TO URBAN LIFE - Living Roofs and Biodiversity -	
9	Ayşe Dilay ERDALİ Meltem DOĞAN	İZOBÜTAN DEHIDROJENASYONU IÇIN CrOx/ALUMINA KATALIZÖRLERIN SENTEZI	
10	Meltem DOĞAN Betül AKÇAY	Cr-Ce/MCM-41 KATALIZÖRLERIN SENTEZI VE KARAKTERIZASYONU	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
1.05.2019 ÇARŞAMBA / 14^{00}-16^{00}		Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BULUT	SALON-2
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BULUT	ÜLKEMİZDE "ESNAF AHİLİK SANDIĞI" UYGULAMASI, DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER	
2	Şeyda OK Doç. Dr. Mehmet BAŞ	CONSUMER BRAND PERSONALITY PERCEPTIONS AN APPLICATION ON THE AIRLINE INDUSTRY	
3	Doç. Dr. Hülya OLMUŞ Aydın ERTAŞ	DÜNYA ÜLKELERİNİN SOSYAL GELİŞMİŞLİK BAKIMINDAN ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİYLE İNCELENMESİ	
4	Berk EKİCİ Prof. Dr. Murat ATAN	VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE PERAKENDE MAĞAZACILIK SEKTÖRÜNDE SATIŞ NOKTALARINA İLİŞKİN VERİMLİLİK ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ VE UYGULAMA	
5	Dr. Öğr. Üyesi Rasim SOYLU	DIEGO RIVERA'NIN "DETROIT INDUSTRY" RESIMLERINDEKI IŞÇI IMGELERININ GÖSTERGEBİLİM YÖNTEMİYLE ÇÖZÜMLENMESİ	
6	Dr. Fatih DEDEMEN Doktora. İlyas Ertuğrul İNAN	BİR KAMU HİZMETİ OLAN GÜVENLİĞİN İÇSEL PAZARLANMASI	
7	Dr. Esra Ebru MAVİ	TÜRKİYE'DE KAMU HİZMETLERİNDE ETİK ANLAYIŞI	
8	Öğr. Gör. Dr. İnci ERDOĞAN TARAKÇI	ŞEHİR MARKASI GELİŞTİRME: ÖRNEK BİR MARKA ŞEHİR UYGULAMASI	
9	Doç. Dr. Bahadır GÜLSÜN Esra ERGİN	İŞLETMELERDE MÜŞTERİ DENEYİMİ YÖNETİMİ: KATILIM BANKASI ÜZERİNDE PİLOT BİR UYGULAMA	
10	Dr. Öğr. Üyesi Rasim SOYLU	BANKSY'NİN YAPTIĞI "ÇOCUK İŞÇİLER" KONULU DUVAR RESİMLERİNİN İNCELENMESİ	
11	Firoz FAOZİ	CONDITION AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF AFGHANISTAN	

CONGRES

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON 2
1.05.2019 ÇARŞAMBA / 16^{00}-18^{00}		Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN	
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN Abdullah KARGIN	NEUTROSOPHIC TRIPLET b – METRIC TOPOLOGY SPACES	
2	Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN Abdullah KARGIN	NEUTROSOPHIC TRIPLET PARTIAL b - METRIC SPACES	
3	Dr. Öğr. Üyesi Ferit GÜRBÜZ (2.Oturum başkanı)	GENERALIZED WEIGHTED MORREY ESTIMATES FOR THE COMMUTATORS OF SUBLINEAR OPERATORS WITH ROUGH KERNEL GENERATED BY CALDERÓN-ZYGMUND OPERATORS AND BMO FUNCTIONS	
4	Dr. Öğr. Üyesi Ferit GÜRBÜZ	AĞIRLIKLI MORREY UZAYLARINDA SALINIMLI ÇEKİRDEKLİ KONVOLÜSYON OPERATÖRÜNÜN KOMÜTATÖRÜNÜN SINIRLILIĞI	
5	Yıldırım İsmail TOSUN	CA FERRITE PELLETS FOR COMBUSTION IN FLUIDIZED BED COMBUSTION CHAMBER- CA FERRITE - SALT COMPOSITES, THE FLUIDIZATION QUALITY	
6	Yıldırım İsmail TOSUN	STUDY ON SORBENT COMPOSITES BASED ON CARBON AND SOOT - SORBENT MANURE AND SIRNAK ASPHALTITE SLIME PELLETS FOR COMBUSTION IN FLUIDIZED BED COMBUSTION CHAMBER	
7	Ümran MENEK İsmet YILDIZ Hasan ŞAHIN	CONVEX FUNCTIONS ON THE UNIT DISC ACCORDING TO THE ORDER OF α	
8	Ümran MENEK İsmet YILDIZ Hasan ŞAHIN	SOME APPLICATIONS OF FONCTIONS WITH 1 ORDER - VALUE CONVEXITY ON THE UNIT DISC	

TARİH			SALON
1.05.2019 ÇARŞAMBA		POSTER SUNUM	
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Ahmet GÜN Muzaffer BALBAŞI	ALTIN MADENİ ATIKLARINDAN ALTIN GERİ DÖNÜŞÜMÜ PROSESİNİN OPTİMİZASYON ÇALIŞMALARI	
2	Sibel DOĞAN Meryem BİNGÜL TÜRK Salih DOĞAN	VALUE OF LIVING WALLS FOR BIODIVERSITY	
3	Nureddin Numan ÖZTÜRK Elçin DEMİRHAN YILMAZ	INVESTIGATION OF REACTIVE BLUE 19 REMOVAL FROM AQUEOUS SOLUTION BY USING NIGELLA SATIVE WASTE	

FOTOĞRAF GALERİSİ

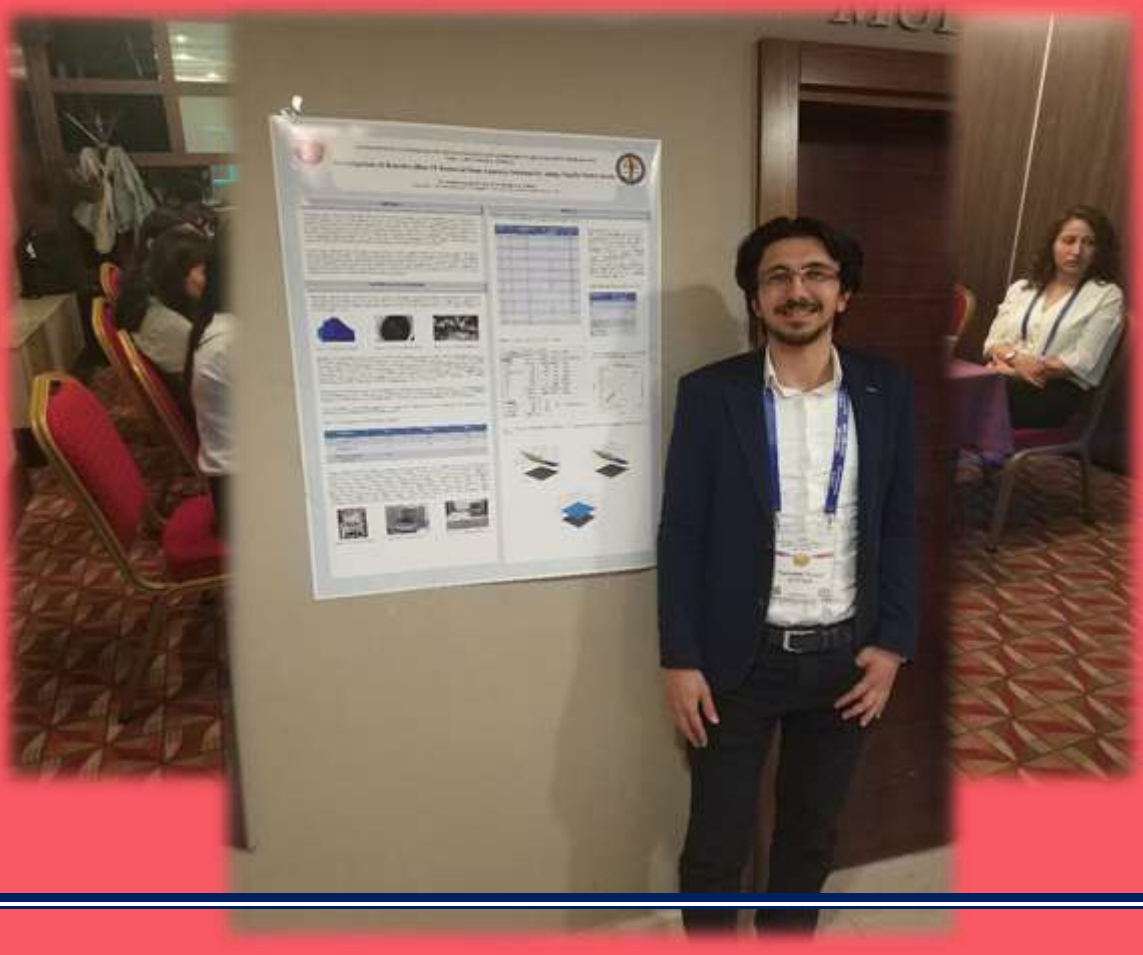

INTERNATIONAL
CONFERENCE ON
SOCIAL POLI
& INTERDISCIPLI
SCIENTIFIC RESEARC
May 1, 20
Ankara-TU
WELC

FOCUS
HEIGHT ADJUST
ENTER
ZOOM

SOCIAL POLICIES
& INTERDISCIPLINARY
SCIENTIFIC RESEARCHES
May 1, 2019
ANKARA-TURKEY

MUDANYA
INTERNATIONAL

INTERNATIONAL
CONFERENCE ON
SOCIAL POLICIES
ИКСАД

TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLER FOTOĞRAF SERGİSİ

Türkiye'de hurdacılık ve kâğıt toplama sektöründe hiç güvenli ve hijyenik olmayan çocukların çalıştığı görülmektedir.

Yelkenci çocuklar işçi değiller ancak yelkenli tekneleri suya indirmek ve sudan çekmek gibi ciddi ağır işleri yapıyorlar.

Rasim SOYLU- "Türkiye'de Çocuk İşçiler" konulu fotoğraf yarışmasından kongre kapsamındaki İKSAD Ödülüne layık görülmüştür.

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ _____ I

BİLİM KURULU _____ II

KONGRE PROGRAMI _____ III

FOTOĞRAF GALERİSİ _____ IV

İÇİNDEKİLER _____ V

İsa KOŞMAZ
Sibel ATAN
ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL SÜREÇ KONTROL TEKNİKLERİNİN İNCELENMESİ: GIDA SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA
[1-2]

Yağmur AKARSU
Nur DİLBAZ ALACAHAN
UYGULANMAKTA OLAN PARA VE KUR POLİTİKALARI VE ETKİLERİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
[3-9]

Nur DİLBAZ ALACAHAN
Yağmur AKARSU
Serdar KURT
DÖVİZ KURU VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ
[10-17]

Işın KORTAN SARAÇOĞLU
Tolga AKSOY
FAKİRLİK TUZAKLARI
[18]

Birol ERKAN
Elif Tuğçe BOZDUMAN
TÜRKİYE'NİN EMEK YOĞUN İMALAT MALLARININ REKABET ANALİZİ
[19-26]

Natela POPKHADZE
ECONOMIC RELATIONS BETWEEN GEORGIA AND TURKEY
[27]

Elif Tuğçe BOZDUMAN
Birol ERKAN
ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİNİN TEKSTİL VE HAZIR GİYİM SEKTÖRÜNDEKİ DIŞ TİCARET PERFORMANSLARININ ANALİZİ

[28-36]
Müzeyyen ÖZHAVZALI
Naime YAPRAK
TÜRKİYE DİJİTAL OYUN SEKTÖRÜNÜN SWOT ANALİZİ İLE İNCELENMESİ
[37]

Naime YAPRAK
Müzeyyen ÖZHAVZALI
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ON-LINE İKİNCİ EL GİYSİ SATIN ALMA DAVRANIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER
[38-39]

Didem DEMİRALP
KLASİK ÇAĞ YAZININDAN ÖRNEKLERLE KOÇ (ARIES) TAKIMYILDIZININ MİTOLOJİK ÖYKÜSÜ
[40-49]

Nuray ŞEHİTOĞLU
ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDEKİ GÜMÜŞ FİNCAN ZARFLARI
[50-70]

Kaan Cem GENİŞ
DEVLET ARŞİVİ BELGELERİNDE CELAL BAYAR'IN KAYSERİ OLAYLARI DAVASI SAVUNMASI
[71-92]

Elif BAŞKURT
SAVAŞ KOMÜNİZMİ DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN: ALAŞ HAREKETİ VE İÇ SAVAŞ
[93-106]

Gülnare MEMMEDZADE
MODERN AZERBAYCAN ŞİİRİNİN GELİŞİMİ
[107-110]

Eda ÖCALAN OLKAY
GEÇ DOĞU ROMA İSKELETLERİNDE ANEMİ: DOMANİÇ-ÇOKKÖY TOPLUMU ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
[111-112]

Adem KARA
KIBRIS ADASINDA ALKOL ÜRETİMİ VE PROBLEMLER (XVII-XIX. YÜZYIL)
[113]

Özlem Yağmur ŞAFAK
FİLİSTİN-İSRAİL SORUNUNUN LÜBNAN'A ETKİSİ: 1975 LÜBNAN İÇ SAVAŞI VE İSRAİL'İN LÜBNAN'I İŞGALİ
[114-115]

Özlem Yağmur ŞAFAK
ARAP TOPLUMLARINDA DİNİN ROLÜ: LÜBNAN ÖRNEĞİ
[116-117]

Seyidova Sevinc MEMMED
II ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI - RUSİYA İLİŞKİLERİ VE ULUSLARARASI POLİTİKADA "ERMENİ MESELESİ"
[118-124]

Баширов Габиль ИМАНХАН оглы
Сейидова Севиндж МАМЕД кызы
ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ С ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ И ВАТИКАН (II половина XIII в., I половина XIV в.)
[125-129]

Adem KARA
TANZİMAT FERMANININ İLANI VE KIBRIS ADASI
[130]

Murat DARÇIN
E.Selcen DARÇIN
ÖLÜMLÜ TRAKTÖR KAZALARINDA RİSK FAKTÖRLERİ: SAMSUN İLİ ÖRNEĞİ
[131-136]

E.Selcen DARÇIN
Murat DARÇIN
TARIMDA ÇALIŞAN MEVSİMLİK GEZİCİ ÇOCUK İŞÇİLER VE MEVSİMLİK GEZİCİ TARIM İŞÇİ ÇOCUKLARININ MARUZ KALDIKLARI KAZALAR
[137-142]

E.Selcen DARÇIN
Murat DARÇIN
KADIN TARIM İŞÇİLERİNİN ÇALIŞMA GÜVENLİĞİ SORUNLARI VE MARUZ KALDIKLARI KAZALAR
[143-147]

Sanem BERKÜN
ÇOCUKLARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALARIN BAŞARISININ ARTIRILMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ
[148-152]

Sanem BERKÜN
TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİ
[153-157]

Hatice AY
Mehmet Akif KARALI
TÜRKİYE'DEKİ KALKINMA PLANLARINDA ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKA: BİR İÇERİK ANALİZİ
[158-159]

Hatice AY
Mehmet Akif KARALI
YEREL YÖNETİMLERİN SOSYAL POLİTİKA BAĞLAMINDA ENGELLİLERE YÖNELİK HİZMETLERİ: AYDIN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ
[160-161]

Muhammed METİN
TÜRKİYE' DE VE DÜNYA' DA ENGELLİLERİN İSTİHDAM VE ÇALIŞMA HAYATINA KATILIM DURUMU VE KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEKLER
[162-163]

Refik TURAN
EĞİTİM FAKÜLTELERİNİN TARİH ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMLARINDA 2018 YILINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN DEĞİŞİKLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
[164-165]

Refik TURAN
CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ İÇERİSİNDE MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
[166-168]

İclal ALKAN
Nevzat BAYRİ
ÖĞRETMEN ADAYLARININ OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ
[169-176]

İclal ALKAN
Nevzat BAYRİ
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAPILANDIRMACI ÖĞRENME ORTAMI ALGILARI VE ÜSTBİLİŞ FARKINDALIK DÜZEYLERİ
[177-178]

Refik TURAN
TÜRKİYE'DE LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA SÜRYANİLER
[179-180]

Gamze BİÇER
BEDEN DİLİ ÖĞELERİNİN İŞARET DİLİNDE KULLANIMI
[181-195]

Yaqut AGASİYEVA
TOPLUCA ILETIŞIM IHTIYACININ GIDERILMESI TALEBELERIN IDRAK AKTIFLIĞINI YÜKSELTEN FAKTÖR GIBI
[196-198]

Ahmed Emin OSMANOĞLU
Osman PINAR
Gökhan ÇELİK
Şüheda KORKUTATA
ÖĞRENCİLERİN 15 TEMMUZ OLAYINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ
[199-200]

Ahmed Emin OSMANOĞLU
Yasemin BUZUNOĞLU
Leyla AY
SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA KADIN OLGUSU
[201]

Bahadurkhan ABDYMANAPOV
Raziya KALDYBEKOVA
FORMATION OF HIGH-LEVEL THINKING SKILLS AS ONE OF THE COMPONENTS OF OPTIMIZING GEOGRAPHY EDUCATION AT SCHOOL
[202-205]

Jazira Isakızı ISAYEVA
ATASÖZLERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ
[206-209]

А. АЛДАШ
ШЕТТІЛДІК СӨЗДЕР ЖӘНЕ КІРМЕ СӨЗДЕР ЕМЛЕСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ
[210-216]

К. АЛДАШЕВА
НЕОЛОГИЯЛЫҚ ЛЕКСИКОНДАҒЫ КРЕАТИВТІЛІК: КОГНИТИВТІК VS. КОММУНИКАТИВТІК ПАРАМЕТРЛЕР
[217-221]

А.С. НАБИДУЛЛИН
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТІЛДІК КЕҢІСТІК ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИНТЕГРАЦИЯ
[222-226]

Aykut EKİYOR
Narmin MAHMUDLU
TÜKETİCİLERDE AKILCI İLAÇ KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER
[227-243]

Aykut EKİYOR
Nasra ALI NAOH
SAĞLIK TURİZMİ HİZMET ALGISI: ANKARA ÖRNEĞİ
[244-255]

Hülya TAŞLI
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BEDEN KİTLE İNDEKSİNE GÖRE OBEZİTE ORANLARI: KIRŞEHİR ÖRNEĞİ
[256-264]

Murat DARÇIN
E.Selcen DARÇIN
ANKARA'NIN KIRSAL KESİMİNDEKİ TESADÜFİ KARBON MONOKSİT ZEHİRLENMESİ VAKALARININ RETROSPEKTİF ANALİZİ
[265-269]

Nazan TORUN
Yıldız AYANOĞLU
Sibel ATAN
HASTANELERİN FİNANSAL ETKİNLİKLERİNİN İL BAZINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
[270-276]

Nazan TORUN
ŞEHİR HASTANELERİNİN SAĞLIK TURİZMİ POTANSİYELİNİ SWOT ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRMESİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ
[277-282]

Seray BENGÜ
DOMANİÇ-ÇOKKÖY TOPLUMU TRAVMA ANALİZİ
[283-284]

Т.ЖҰМАШЕВА
БОЛАШАҚ ТӘРБИЕШІЛЕРДІҢ ЛИДЕРЛІК САПАСЫН АНЫҚТАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ ЖАЙЫНДА
[285-290]

Аксауле МАНКЕШ
Сандугаш ТЛЕУБАЙ
ВНЕДРЕНИЕ ПОЛИЯЗЫЧИЕ В КАЗАХСТАНЕ
[291-295]

Zehra CAN
Hüseyin SERENCAM
Betül GIDIK
Hüseyin ŞAHİN
DETERMINATION OF ARONIA FRUIT AND LEAF ANTIOXIDANT ACTIVITY AND THEIR PHENOLIC COMPOUNDS [296-300]

Zehra CAN
Hüseyin SERENCAM
Hüseyin ŞAHİN
Betül GIDIK
COMPARING THE CHEMICAL CONTENT OF WILD AND CULTURED CHERRY LAUREL (*PRUNUS LAUROCERASUS* L.) WITH LITERATURE
[301-305]

B.G. ASADOVA
STUDYING THE EFFECT OF THE ANIONIC COMPOSITION OF SALTS ON GERMINATION OF WHEAT SEEDS DURING SALINITY STRESS
[306-308]

Hikmet DOĞAN
Merve ÖZDEMİR
ENDÜSTRİYEL DEĞERİ OLAN TARIM ÜRÜNLERİNİN KURUTULMASINDA MEYDANA GELEN KİMYASAL, FİZİKSEL VE MİKROBİYOLOJİK DEĞİŞİKLİKLERİN İNCELENMESİ
[309-321]

Kafiye Cansu ASİL
Werner THIEL
Majid VAFAEEZADEH
Habibe Canan CABBAR
İMİDAZOL TÜREVLERİNİN SENTEZİNDE SELÜLOZ İMMOBİLİZE FOSFOTUNGSTİK ASİT KATALİZÖRÜNÜN ETKİSİ
[322-323]

Burcu KOÇAK
Hikmet DOĞAN
ELEKTRİK HASADI ARACILIĞIYLA ELEKTRİK ÜRETİMİ VE DEPOLANMASI
[324-328]

Merve ERYILMAZ
Müjgan OKUR
Nurdan SARAÇOĞLU
CHARACTERIZATION STUDIES OF POLYCAPROLACTONE AND CLAY BASED NANOCOMPOSITE MATERIAL
[329]

Salih DOĞAN
Meryem Bingül TÜRK
Sibel DOĞAN
KENT YAŞAMINA YEŞİL DOKUNUŞ
□ - Yaşayan Çatılar ve Biyolojik Çeşitlilik –□
[330-339]

Ayşe Dilay ERDALİ
Meltem DOĞAN
İZOBÜTAN DEHIDROJENASYONU IÇIN CrOx/ALUMINA KATALIZÖRLERIN SENTEZI
[340-341]

Meltem DOĞAN
Betül AKÇAY
Cr-Ce/MCM-41 KATALIZÖRLERIN SENTEZI VE KARAKTERIZASYONU
SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF Cr-Ce/MCM-41 CATALYSTS
[342-343]

Mehmet BULUT
ÜLKEMİZDE "ESNAF AHİLİK SANDIĞI" UYGULAMASI, DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER
[344-351]

Şeyda OK
Mehmet BAŞ
TÜKETİCİLERİN MARKA KİŞİLİĞİ ALGILAMALARI: HAVA YOLU SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA
[352-359]

Hülya OLMUŞ
Aydın ERTAŞ
DÜNYA ÜLKELERİNİN SOSYAL GELİŞMİŞLİK BAKIMINDAN ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİYLE İNCELENMESİ
[360]

Berk EKİCİ
Murat ATAN
VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE PERAKENDE MAĞAZACILIK SEKTÖRÜNDE SATIŞ NOKTALARINA İLİŞKİN VERİMLİLİK ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ VE UYGULAMA
[361-362]

RASİM SOYLU
DİEGO RİVERA'NIN "DETROİT INDUSTRY" RESİMLERİNİN GÖSTERGEBİLİM YÖNTEMİYLE ÇÖZÜMLENMESİ
[363-376]

Fatih DEDEMEN
İlyas Ertuğrul İNAN
BİR KAMU HİZMETİ OLAN GÜVENLİĞİN İÇSEL PAZARLANMASI
[377-378]

Esra Ebru MAVİ
TÜRKİYE'DE KAMU HİZMETLERİNDE ETİK ANLAYIŞI
[379-380]

İnci ERDOĞAN TARAKÇI
ŞEHİR MARKASI GELİŞTİRME: ÖRNEK BİR MARKA ŞEHİR UYGULAMASI
[381-394]

Bahadır GÜLSÜN
Esra ERGİN
İŞLETMELERDE MÜŞTERİ DENEYİMİ YÖNETİMİ: KATILIM BANKASI ÜZERİNDE PİLOT BİR UYGULAMA
[395-399]

RASİM SOYLU
BANKSY'NİN "ÇOCUK İŞÇİLER" KON INVESTIGATION OF THE WALL
[400-409]

Firoz FAOZI
CONDITION AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF AFGHANISTAN
[410]

Mehmet ŞAHİN
Abdullah KARGIN
NÖTROSOFİK ÜÇLÜ b – METRİK TOPOLOJİ UZAYLAR
[411-414]

Mehmet ŞAHİN
Abdullah KARGIN
NÖTROSOFİK ÜÇLÜ KISMİ b – METRİK UZAYLAR
[415-418]

Ferit GÜRBÜZ
GENERALIZED WEIGHTED MORREY ESTIMATES FOR THE COMMUTATORS OF SUBLINEAR OPERATORS WITH ROUGH KERNEL GENERATED BY CALDERÓN-ZYGMUND OPERATORS AND BMO
[419-427]

Ferit GÜRBÜZ
AĞIRLIKLI MORREY UZAYLARINDA SALINIMLI ÇEKİRDEKLİ KONVOLÜSYON OPERATÖRÜNÜN KOMÜTATÖRÜNÜN SINIRLILIĞI
[428-433]

Yıldırım İsmail TOSUN
CA FERRITE PELLETS FOR COMBUSTION IN FLUIDIZED BED COMBUSTION CHAMBER- Ca FERRITE - SALT COMPOSITES, THE FLUIDIZATION QUALITY
[434-437]

Yıldırım İsmail TOSUN
STUDY ON SORBENT COMPOSITES BASED ON CARBON AND SOOT - SORBENT MANURE AND SIRNAK ASPHALTITE SLIME PELLETS FOR COMBUSTION IN FLUIDIZED BED COMBUSTION CHAMBER

[438-443]

Ümran MENEK
İsmet YILDIZ
Hasan ŞAHİN
CONVEX FUNCTİONS ON THE UNIT DİSC ACCORDİNG TO THE ORDER OF α
[444-449]

Ümran MENEK
İsmet YILDIZ
Hasan ŞAHİN
SOME APPLICATIONS OF FONCTIONS WITH 1 ORDER ρ - VALUE CONVEXITY ON THE UNIT DISC
[450-454]

Ahmet GÜN
Muzaffer BALBAŞI
ALTIN MADENİ ATIKLARINDAN ALTIN GERİ DÖNÜŞÜMÜ PROSESİNİN OPTİMİZASYON ÇALIŞMALARI
[455-456]

Sibel DOĞAN
Meryem Bingül TÜRK
Salih DOĞAN
VALUE OF LIVING WALLS FOR BIODIVERSITY
[457]

Nureddin Numan ÖZTÜRK
Elçin DEMIRHAN YILMAZ
INVESTIGATION OF REACTIVE BLUE 19 REMOVAL FROM AQUEOUS SOLUTION BY USING *NIGELLA SATIVE* WASTE
[458]

ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL SÜREÇ KONTROL TEKNİKLERİNİN İNCELENMESİ: GIDA SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

EXAMINATION OF THE MULTIVARIATE STATISTICAL PROCESS CONTROL TECHNIQUES: AN APPLICATION ON FOOD INDUSTRY

İsa KOŞMAZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Doç. Dr. Sibel ATAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Ekonometri Bölümü

ÖZET

Günümüz rekabet ortamında müşteri memnuniyetinin sağlanması ve kalite maliyetlerinin minimize edilmesi için istatistiksel süreç kontrol teknikleri orta ve büyük ölçekli birçok işletmede kullanılarak, üretim süreçleri istatistiksel olarak sürekli izlenmektedir. Süreçlerin istatistiksel olarak kontrol edilmesi, hem kalitesiz ürün oranını azaltmak hem de süreçte oluşan ciddi bir sorunun varlığına ilişkin durumun erken teşhis edilmesi açısından önemlidir.

Birçok işletmede kalite kontrol grafikleri tek değişkenli olarak yani her bir kalite karakteristiği için ayrı kontrol grafiği oluşturularak süreçler izlenmektedir. Fakat birbirinden etkilenen kalite karakteristiklerinin birlikte değerlendirilmesiyle ancak ortaya çıkarılabilecek kontrol dışı durumlar tespit edilememektedir. Bu gibi durumlarda çok değişkenli istatistiksel kalite kontrol teknikleri kullanılarak süreç kontrollerinin yapılması gerekmektedir. Gıda sektöründe ise süreç kontrolleri genellikle tek değişkenli kontrol grafikleri ile yapılmakta sinyallerin yorumlanması daha teknik bilgi gerektirdiğinden dolayı çok değişkenli istatistiksel süreç kontrol metotları kullanılmamaktadır.

Bu çalışmada, makarna üreten bir fabrikanın üretim süreci çok değişkenli istatistiksel süreç kontrol tekniklerinden Hotelling T^2, MEWMA ve MCUSUM ile takip edilerek kontrol dışı durumların varlığı araştırılacaktır. Kalite kontrol biriminin günlük rutin olarak yaptığı, 16 mm çaplı spagetti makarnaya ait 8 kalite karakteristiği için ölçüm değerleri istatistik testlere tabi tutularak öncelikle çok değişkenli istatistik yöntemlerin temel varsayımlarına uygunluğu araştırılacaktır. Daha sonra 3 aylık verilerle süreç ortalamaları ve varyans-kovaryans matrisi elde edilerek süreç standartları tahmin edilecektir. Son olarak, 8 kalite karakteristiğinin birlikte değerlendirilmesiyle oluşturulacak çok değişkenli kontrol grafikleri karşılaştırılarak işletme için en ideal grafik belirlenecektir. Süreçteki kontrol dışı sinyali ilk veren grafik ile en çok noktada kontrol dışı sinyal tespit eden grafik daha başarılı olarak kabul edilecektir.

Hotelling T^2, MEWMA ve MCUSUM grafikleri kontrol dışı sinyallerin hangi değişkenden kaynaklandığı bilgisini vermemektedir. Bu nedenle sinyale sebep olan değişkenin tespiti için bazı teknikler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden Mason-Young-Tracy (MYT) ayrıştırma yöntemi Hotelling T^2 grafiklerindeki kontrol dışı sinyallerin ayrıştırılmasında kullanılacaktır. Ayrıştırma sonucu kontrol dışı duruma hangi kalite karakteristiğinin neden olduğu tespit edilerek sürecin ilgili bölümünde gerekli kontrol ve düzeltme işlemlerinin yapılması sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstatistiksel Süreç Kontrol, Hotelling T^2, MEWMA, MCUSUM

ABSTRACT

On today’s competition markets, statistical process control methods are used at lots of medium and large scaled organizations to meet customer satisfaction and to minimize quality cost and manufacturing processes are continuously and statistically monitored. Controlling processes statistically is crucial to reduce poor quality product rate and to early diagnose critical problem in the process.

In a lot of organizations, quality control charts are used as univariate meaning that each quality characteristics are monitored by separate control charts. However, out of control signals which can only be revealed by jointly evaluation of different quality characteristics cannot be determined. In such situations, processes have to be monitored by using multivariate statistical process control methods. In food industry, process controls are usually made with univariate control charts and multivariate statistical process control methods are not used because interpretation of out of control signals require more technical knowledge.

In this research, manufacturing processes of a pasta factory will be monitored with multivariate statistical process control methods which are Hotelling T^2, MEWMA and MCUSUM and researched if there is an out of control situation. Measurements, routinely and daily made by quality control unit, of 8 quality characteristics of 16 mm diameter spaghetti pasta will be tested statistically. First of all, these measurements will be researched for appropriateness to main assumptions of multivariate statistical process control methods. After that, process averages and variance-covariance matrix will be obtained from 3 months data and process standards will be forecasted. Lastly, multivariate control charts which are made with the jointly evaluation of 8 quality characteristics will be compared and the ideal chart for the organization will be determined. The chart which finds the first signal earliest and finds the most number of out of control signals of the process will be accounted more successful.

Hotelling T^2, MEWMA and MCUSUM charts do not give the answer of which variable is responsible for the out of control signal. For this reason, some methods were made by researchers to find responsible variable of out of control signals. One of these methods which is Mason-Young-Tracy (MYT) decomposition method will be used to decompose out of control signals of Hotelling T^2 chart. As a result of decomposition, the quality characteristic responsible for out of control signal will be determined and it will be made correction and control on the relevant part of the process.

Keywords: Statistical Process Control, Hotelling T^2, MEWMA, MCUSUM

UYGULANMAKTA OLAN PARA VE KUR POLİTİKALARI VE ETKİLERİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF IMPLEMENTED MONETARY AND FOREİGN EXCHANGE POLICIES AND THEIR EFFECTS FOR TURKEY ECONOMIY

Öğr. Gör. Yağmur AKARSU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Gökçeada Meslek Yüksekokulu

Doç. Dr. Nur DİLBAZ ALACAHAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi

ÖZET

Aralık 1999 günü açıklanan 2000-02 tarihleri arasında uygulanması beklenen Dezenflasyon Programı Temmuz 1998'de IMF ile imzalanmış bulunan Yakın İzleme Antlaşması'nın bir devamıdır. Programın amacı 2000 yılı sonunda %25 olan enflasyonu, 2002 yılında %7'ye düşürmek, reel faiz oranlarını makul düzeylere indirmek, ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak ve ekonominin kaynaklarının etkin ve adil dağılımını sağlamaktır. Türkiye ekonomisini etkileyen 2001 krizi ve ardından uygulanmaya konulan istikrar programları nedeni ile ekonomik yapı büyük değişime uğramıştır. Şubat 2001 Krizi'nin olumsuz etkilerini hafifletmek için IMF ve Dünya Bankası desteğiyle "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulanmıştır. Bu programı 2000 İstikrar Programı'ndan ayıran en büyük özellik esnek kur rejimi ile enflasyon hedeflemesi politikası üzerine kurulu olmasıdır. Bu program ile devlette saydamlığın artması, ekonomideki etkinlik ve verimliliğin artarak rekabetin artması, finansal sektörün yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. 2001 Krizi'nin ardından uygulanan VIII. IX. ve uygulanmakta olan X. Beş Yıllık Kalkınma Planlarının temel hedefi ise enflasyonun AB kriterlerine uygun olmasıdır. Bu hedeflere ulaşmak için kriz sonrası yüksek faiz-düşük kur politikasını uygulamaya koymuştur. TCMB uyguladığı politikalar ile gelişmiş ekonomilerin üretim seviyesine ulaşmayı amaçlamaktadır. Uygulanan politikalar ile Türkiye istenilen büyüme oranlarına belli dönemlerde ulaşmıştır. Ancak dünya konjonktüründen kaynaklanan dalgalanmalar her ülke gibi Türkiye'yi de etkilemektedir. Türkiye'nin ilk olarak üstünlük sağlayabileceği tarım ve hizmet sektörüne öncelik verilmesi ve sanayi sektörüne ağırlık verilerek katma değeri yüksek malların üretiminin arttırılması gerekmektedir. Bu da ancak bilgi ve teknoloji seviyesinin yükseltilmesi ile mümkün olacaktır. Türkiye'nin teknoloji seviyesini arttırması yeni üretim modellerini geliştirmesi Türkiye'deki işsizlik oranlarının azalmasına, refah seviyesinin ve verimliliğin artmasına bununla birlikte dış piyasalar ile rekabet edebilecek seviyeye gelmesine olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Para Politikası, Kur Politikası, Türkiye.

ABSTRACT

The Dezenflasyon Program, which was expected to be implemented between the years 2000 and 2002 and described in December, 1998, is a continuation of the Close Monitoring Agreement signed with the IMF in July, 1998. The aim of the program is to reduce the inflation rate, which was 25% at the end of 2000, to 7% in 2002, to decrease the real interest rates to reasonable levels, to increase the growth potential of the economy and to ensure the efficient and fair distribution of the resources of the economy. Economic structure has undergone great change due to the 2001 crisis affecting Turkish economy and stabilization programs implemented. The Program of Transition to Strong Economy was implemented with the support of the IMF and the World Bank in order to mitigate the negative effects of the crisis in February 2001. The biggest feature that differentiates this program from the 2000 Stabilization Program is that it is based on inflation targeting policy with flexible exchange rate regime. It is aimed to increase transparency in the state, to increase competition

increasing efficiency in the economy, and to restructure the financial sector with this program. VIII. IX. applied after the 2001 crisis and X. still applied Five-Year Development Plans' main objective is to ensure that inflation complies with EU criteria. In order to achieve these goals, ıt is implemented high interest rate and low exchange rate policy after the crisis. CBRT aims to reach the production level of developed economies with the policies it implements. Turkey has reached the desired growth rate during certain periods with implemented policies. However, fluctuations caused by the world conjuncture has also affected Turkey as each country. Turkey firstly needs to give priority agricultural and service sectors could provide superiority and to increase production of high value-added goods focusing on the industrial sector. This will only be possible by raising the level of knowledge and technology. It will allow the reduction of the unemployment rate in Turkey to increase the level of the technology and to develop new production models in Turkey and it will also enable the level of prosperity and productivity to reach a level that can compete with the foreign markets.

Key Words: Money Politics, Exchange Rate Politics, Turkey.

GİRİŞ

Aralık 1999 günü açıklanan 2000-02 tarihleri arasında uygulanması beklenen Dezenflasyon Programı Temmuz 1998'de IMF ile imzalanmış bulunan Yakın İzleme Antlaşması'nın bir devamıdır. (Döviz kuru çapasına dayalı bir istikrar programıdır) Programın amacı 2000 yılı sonunda %25 olan enflasyonu, 2002 yılında %7'ye düşürmek, reel faiz oranlarını makul düzeylere indirmek, ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak ve ekonominin kaynaklarının etkin ve adil dağılımını sağlamaktır. Programda öngörülen para ve kur politikası ile kamu dengesine ilişkin performans kriterlerinin gerçekleşmesi sonucu bankacılık kesiminde yapısal düzenlemeler hız kazanmaya başlamıştır. Bu gelişme bankaların açık pozisyonlarını kapatmaya neden olmuştur. Döviz talebini karşılamak için TL'ye talep artmış, faizler yükselme trendine girmiştir. Yükselen faizler ellerinde DİBS bulunduran bankaların likit bulma sorunlarını gündeme getirmiştir. Likidite Krizi olarak da bilinen 2000 Kasım devamında 2001 Şubat Krizleri meydana gelmiştir. Türkiye ekonomisini etkileyen 2001 krizi ve ardından uygulanmaya konulan istikrar programları nedeni ile ekonomik yapı büyük bir değişime uğramıştır. Şubat 2001 Krizi'nin olumsuz etkilerini hafifletmek için IMF ve Dünya Bankası desteğiyle "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulanmaya başlamıştır. Bu programı 2000 İstikrar Programı'ndan ayıran en büyük özellik esnek kur rejimi ile enflasyon hedeflemesi politikası üzerine kurulu olmasıdır. Esnek kur rejiminde döviz kuru piyasadaki arz ve talebe göre belirlenmektedir. Ancak kurlardaki aşırı oynaklık durumunda TCMB kura doğrudan müdahale edebilecektir. Bu program ile devlette saydamlığın artması, ekonomideki etkinlik ve verimliliğin artarak rekabetin artması, finansal sektörün yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. Türkiye 2002 yılında örtük enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçmiş, 2006'nın başından itibaren günümüze açık enflasyon hedeflemesi uygulanmaktadır. Esnek kurla birlikte enflasyon hedeflemesi ile döviz kurunda istikrarı sağlamak önem arz etmektedir. 2001 Krizi'nin ardından uygulanan VIII. IX. ve uygulanmakta olan X. Beş Yıllık Kalkınma Planları'nın temel hedefi ise enflasyonun AB kriterlerine uygun olmasıdır. Ayrıca TCMB uyguladığı politikalarda hükümetin önceden ilan ettiği enflasyon hedeflerini dikkate almaktadır. Bu hedeflere ulaşmak için kriz sonrası yüksek faiz-düşük kur politikasını uygulamaya koymuştur. Uygulamaya konulan bu hedefler doğrultusunda Türkiye'ye yönelik artan sermaye girişleri ile enflasyon oranları çift handen tek haneye düşürülmüştür. TCMB uyguladığı politikalar ile gelişmiş ekonomilerin üretim seviyesine ulaşmayı amaçlamaktadır. Uygulanan politikalar ile Türkiye istenilen büyüme oranlarına belli dönemlerde ulaşmıştır. Ancak dünya konjonktüründen kaynaklanan dalgalanmalar her ülke gibi Türkiye'yi de etkilemektedir. Ortaya çıkan krizler ülke ekonomilerini genellikle olumsuz yönde etkilemektedir. Bundan ötürü krizler bittikten sonra ülkelerin uygulayacağı politikalar

önem arz etmektedir. Uygulanacak olan programlar ve politikalar sayesinde ülkelerin sosyal ekonomik ve kültürel açıdan gelişmeye devam etmesi mümkün olacaktır (Kol, Karaçor, 2012: 380).

2001 KRİZİ VE ETKİLERİ

1995-97 döneminde büyümeler %8'ler düzeyinde olmasına rağmen hızlı fiyat artışları, yüksek reel faiz, artan kamu açıkları sonucu iç borç stokunun artması ile 1998 yılında büyümede düşme eğilimine girmiştir, 1999'daki negatif büyüme (%-6,1) sonucu IMF'den borç alınma yolu tercih edilmiştir. Ancak IMF ile yapılan stand-by anlaşması ile faizler beklenenden çok fazla düşmüş, enflasyonun aynı hızla düşmemesi hane halklarının tasarruflarını azaltarak iç tüketim patlamasına neden olmuştur. Uygulanan kur politikasının gerçekleşen enflasyon yerine hedeflenen enflasyonu esas alması Türk Lirasını değerlendirmiş, ihracat azalmış ithalat artmıştır. 2000'li yıllara artan dış ticaret açığı ile girilmiştir. 2000 yılında dış borç stoku/GSMH %10,8'dir.Kit ürün fiyatlarındaki artışın baskılanması kamu açıkları/GSMH'yi program hedefinin üzerinde çıkarmıştır. Kamu bankalarının görev zararları, BDDK'ya devredilen bankaların gerektirdiği finansmanla birlikte kamu açığı 75-80 katrilyona ulaşmıştır. Programdaki özelleştirme hedefleri yakalanamamıştır. Elde edilen özelleştirme gelirleri kamu bünyesine geçen batık bankaların kurtarılması amaçlı kullanılmıştır. Sosyal güvenlik kurumlarının finansman sıkıntıları devam etmiştir. Gerçekleşen enflasyona göre uygulanmayan gelirler politikası sabit gelirli hane halklarının satın alma gücünü düşürmüştür. Her ne kadar 2000 yılında büyüme %6.1 olarak gerçekleşse de bu büyümenin ticaret ve ithalat vergilerinden kaynaklanması anlık bir büyüme olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki 2000 Kasım ve devamında 2001 Şubat Krizleri bu durumun en güzel ispatıdır. 2000 Kasım Krizi ekonomik programa olan güveni azaltmış, ardından çıkan 2001 Şubat Krizi ile IMF programı terkedilmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı altında yeni bir program gündeme gelmiştir.

Kasım Krizi ile yurtdışına 7 milyar dolar sermaye çıkmıştır, ödemeler dengesi hedefi ve gerçekleşmesi arasında 7 milyar dolarlık fark ve sosyal kesimler üzerindeki 6,2 milyar dolarlık yük ile krizin mali hasarı 20 milyar dolar olmuştur. 2001 yılında büyüme %-9,4 oranında gerçekleşmiştir. TL yabancı paralar karşısında %20 reel değer kaybı yaşamıştır. Yüksek faiz oranları bütçe açığının %15,8'e çıkmasına neden olmuştur. İki krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki toplam hasarı 113 milyar dolar olmuştur. Bu hasara kamu bankalarının kriz kaynaklı 10 milyar dolarlık açıkları ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilen bankaların ek finansman ihtiyacı (10 milyar dolar) da eklenince hasar 133 milyar dolar olmuştur.

Tablo 1: 1989-2001 Yılları İçin Sektör Bazında İstidam Artışları

Sektörler	1999	2000	1989-2000	2001
Tarım	-183	-1087	-480	320
Sanayi	61	28	1005	-36
Maden	-13	-52	-147	16
İmalat	92	83	1088	-56
Enerji	-18	-3	64	4
Hizmetler	393	593	3303	-341
İnşaat	40	0	352	-254
Ticaret	210	613	1788	-80
Ulaştırma	-16	116	290	-34
Mali Kuruluşlar	36	129	281	-12
Toplu Hizmetler	123	-265	592	39
Toplam	271	-466	3828	-57

Kaynak: Kol, Karaçor, 2012:386

Tabloda 99-2001 yılları arasında sektörel bazda istihdam artışları görülmektedir. 1989 ve 2000 yılları arasında tarım ve madencilik dışında diğer sektörlerde istihdam artışları yaşanmıştır. 2000 Kasım Krizi ile birlikte bu iki sektöre (Tarım ve madencilik) enerji ve toplu hizmetler sektörleri de eklenerek dört sektörde istihdam azalışları gözlenmiştir. 2000 Kasım Krizi'nin devamı olarak görülen 2001 Şubat Krizi ile sanayi, imalat, hizmetler, inşaat, ticaret, ulaştırma ve mali kuruluşların istihdamında azalma gerçekleşmiştir. 2001 Şubat Krizi'nin döviz krizi olması nedeniyle döviz kullanımı ağırlıklı olan sektörlerde istihdam daralması olmuştur.

Tablo 2: 1998-2001 Yılları Arasında İşsizlik Oranları

	1998	1999	2000	2001
Nüfus	65.145	66.304	66.187	67.296
İşgücü	23.385	23.878	23.078	23.491
İstihdam Edilenler	21.779	22.048	21.581	21.524
Eksik İstihdam	1.449	2.164	1.591	1.404
İşsiz	1.607	1.830	1.497	1.967
İşsizlik Oranı (%)	6.9	7.7	6.5	8.4
Eksik İstihdam Oranı (%)	6.2	9.1	6.9	6.0

Kaynak: Kol, Karaçor, 2012:386

Tablo 2'de 1998-2001 yılları arasındaki işsizlik oranlarına yer verilmiştir. 99 yılında %7.7 olan işsizlik oranı 2000 yılına gelindiğinde uygulanan politikalar ile %6.5'e düşürülmüştür. Yaşanan ikiz kriz nedeni ile 2001 yılı sonuna gelindiğinde işsizlik oranı %8.4' e yükselmiştir.

TCMB UYGULADIĞI PARA POLİTİKALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Aralık 1999'da IMF ile imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde uygulamaya konulan Döviz Kuruna Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı 2000 yılında para politikasının temelini oluşturmaktadır. Programın amacı, 2000 yılı sonunda %25 olan enflasyonu, 2002 yılında %7'ye düşürmek, reel faiz oranlarını indirmek, ekonomik büyümeyi artırmak, son olarak da ekonomideki kaynakların adil bir şekilde dağılımını sağlamaktır. Bu amaçla yapılması gerekenler ise sıkı maliye politikası stratejisi ile yapısal reformların hayata geçirilmesi, özelleştirilmenin artırılması, açık enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası uygulanması ve para ve kur politikalarının enflasyonu düşürme hedefine yönelik olarak planlanmasıdır (Pınar, Erdal, 2018: 73-74).

Türkiye'de 2001 krizinin ardından yapısal değişikliklere gidilmiş öncelikli olarak bankacılık ve finans sektöründe bu değişiklikler uygulanmaya başlanmıştır. 2001 Krizinin ardından uygulamaya konulan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama, finans kesiminin kontrol altına alınması, ikinci aşama enflasyon oranlarının düşürülmesi ve dış ticaret açığının azaltılması son olarak da ekonominin yapısal olarak değişimi ve büyümenin artırılması şeklindedir. Güçlü ekonomiye geçiş programı ile ilgili politikalar açıklanmadan önce Merkez Bankası Kanunu değiştirilmiş ve TCMB'ye fiyat istikrarını koruma görevi verilmiştir. (Yakupoğlu, 2010: 36; Özatay, 2009:45; Parasız, 2009:416).

Kriz dönemlerinde geleneksel görüşe göre, sıkı para politikası ile yerli paranın değerinin düşürülmesini önlemek gerekmektedir. Uygulanacak olan bu politika ile yüksek faiz oranları ülkeye yapılması planlanan yatırımların getirisini artırarak ülkeden sermeye çıkışını önleyecektir. Böylelikle krizle birlikte kaybolan güven ortamı yeniden sağlanmış olacaktır (Akçağlayan, 2007:1),

Türkiye'de yaşanan 2001 krizi ardından yapısal değişikliklere gidilmesi öncelikli alanlardan birisi olmuştur. Bu amaçla, vergi gelirlerinin yeniden yapılandırılması, devletin ekonomiye olan müdahalelerinin azaltılması, Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi

gerekmektedir. Dolayısıyla uygulamaya konulan para ve maliye politikalarında bunlara öncelik verilmiştir. VIII. Kalkınma Planında (2001-2005) makroekonomi politikalarının temel hedefleri arasında sayılan enflasyonun AB Kriterlerine uyumlu hale getirilmesi, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla, planda kur politikası ilk 18 ay için hedeflenen enflasyon oranları referans alınarak döviz kurunun günlük olarak ilan edilmesi, 2001 Temmuz ayında başlayan ikinci 18 ayda da kur sepeti uygulamasının tedrici olarak anılan bir bant içinde serbestçe belirlenmesi şeklinde olacaktır ifadeleri yer almaktadır. Bu planda uygulanan sıkı para politikasının bütçe disiplini ve yapısal reformlarla desteklenmesi sonucunda, enflasyon oranı 2004 yılında uzun bir aradan sonra tek haneli seviyelere inerek 7.7 olmuştur. Ayrıca, 2002-2005 döneminde GSYİH yıllık ortalama yüzde 7,5 oranında büyümüştür. 2000 yılında 2.879 dolar olan kişi başına milli gelir, 2005 yılında 5.042 dolara yükselmiştir. 2002 yılında enflasyon oranlarının kademeli olarak tek haneli rakamlara düşürülmesi amacı ile yeni istikrar programları uygulamaya konmuştur. Bu amaçla enflasyonu düşürmeye yönelik olarak kısa vadeli faiz oranları kullanılmıştır. 2003 yılı ile 2005 yılları arasında ise Merkez Bankası ve Hükümet ile ortaklaşa belirlenen enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulanmıştır. Bu dönemde örtük enflasyon hedeflemesi stratejisi kullanılmıştır. Bu stratejinin başarılı olmasından nedeni ile 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi stratejisine geçilmiştir. 2002 ve 2005 yılları arasında gerçekleşen enflasyon oranları hedeflenen enflasyon oranının altında gerçekleşmiştir. Bu durumda örtük enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarısını göstermektedir. 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesine geçilmesiyle birlikte hedef yine hükümet ve Merkez Bankası tarafından ortaklaşa belirlenecek olup para politikasını belirleme yetkisi ise sadece TCMB'na bırakılmıştır. Açık enflasyon stratejisi ile nokta hedef belirlenecek olup bu hedefin altında ve üstünde +,-2'lik bir belirsizlik aralığı bırakılmasına karar verilmiştir. 2006 yılında %5 tutulan hedef enflasyonu %9,7 olarak gerçekleşmiştir. (http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-2001-2005.pdf, Pınar, Erdal, 2018: 75-80).

IX. Kalkınma Planında (2007-2013) amaç, rekabet gücünün ve istihdamın artırılması, bölgesel gelişmenin sağlanmasının yanı sıra kamu hizmetlerinde etkinliğin artırılmasıdır. Bu dönemdeki en büyük sıkıntılar yüksek enflasyon oranları, hızla artan kamu açıkları, işsizlik ve faiz harcamalarıdır. Bu planda, VIII planda adı geçen kur çıpasına dayalı enflasyonu azaltma stratejisi, 2001 krizi nedeni ile uygulanmaktan vazgeçilmiş ve dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Böylelikle para politikasının etkinliği ve verimliliği artmıştır. 2007 yılında enflasyon hedeflemesi rejimine devam edilmiş olup kısa vadeli faiz oranları yine para politikası aracı olarak kullanılmıştır. Bu yılda hedef enflasyon oranı %4 tutulmuş olup %8,4 olarak gerçekleşmiştir. Hedefi tutturamamanın nedenleri arasında gıda ve petrol fiyatlarındaki artışlar gösterilmektedir. 2008 yılında meydana gelen kriz ve sonrasında uluslararası finansal piyasalarda yaşanan olumsuzluk nedeni ile artan fiyatlar doğrultusunda hedeflenen enflasyon oranına ulaşılamamıştır. TCMB temel görevi olan fiyat istikrarını korumak amacı ile 2008 kasım ayından itibaren politika faiz oranlarını düşürmeye başlamıştır. TCMB, ekonominin daha verimli, etkin ve sağlıklı büyümesi açısından, 2010 yılından sonra kredi büyümelerini yavaşlatıcı politikalar ile TL'deki aşırı dalgalanmaları korumaya yönelik önlemler almaya başlamıştır. Bu amaçla TCMB, rezerv opsiyonu mekanizması aracılığıyla altının finansal sistemde kullanım alanı artırmıştır. Böylelikle 2011 yılının sonlarına doğru cari açıkta bir azalma meydana gelmiştir. Plan boyunca dalgalı döviz kuru uygulaması devam edecektir. (http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalkınma-Planı-2014-2018.pdf, Tezer, 2018:251).

2011 yılında enflasyonu düşürmeye yönelik kısa vadeli faiz oranları yanı sıra gecelik borç alma ve gecelik borç verme faiz oranları ile zorunlu karşılık oranlarını kullanmaya başlamıştır. 2013 yılından sonra ise para politikası aracı olarak bir hafta vadeli ihale faiz oranı, Rezerv Opsiyon Mekanizması, likitide yönetimi, faiz koridoru diğer para politikası

araçlarına ek olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kalkınma Planı kapsamında, enflasyon hedeflemesi stratejisi çerçevesinde fiyat istikrarına dayalı bir para politikası uygulayan Merkez Bankası, küresel kriz sonrasında fiyat sağlamak amacı ile kullanacağı araçları fazlalaştırmıştır. Plan kapsamında, Tüketici Fiyatları Endeksi yıllık artış hızının aşamalı olarak yüzde 5'ten yüzde 3'e düşürülmesi hedeflenmiştir. Fakat enflasyon oranının yüksek olması, petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar ve döviz kurunda meydana gelen belirsizliklerden dolayı 2008 yılında enflasyon hedefi yeniden gündeme gelmiştir. Orta vadede yüzde 5 düzeyinde istikrar kazanması hedeflenen enflasyon oranı, 2012 yılında yüzde 6,2'ye kadar gerilemiştir. (http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalkınma-Planı-2007-2013.pdf)

X. Kalkınma Planında (2014-2018) temel amaç, istikrarlı, yüksek ekonomik büyüme hızına ulaşmak ve bu büyümeyi devam ettirmektir. Bu planda, 2023 yılında GSYH'nın 2 trilyon dolara, kişi başına gelirin 25 bin dolara yükseltilmesi, ihracatın 500 milyar dolara çıkarılması, işsizlik oranının yüzde 5'e düşürülmesi, enflasyon oranlarının düşük ve tek haneli rakamlara indirilmesi hedeflenmektedir. X. Kalkınma Planında ise hedef % 5 seviyesinde tutulup 2018 yılı itibari ile gerçekleşen enflasyon oranı, %20,30 olmuştur (https://www.tcmb.gov.tr).

SONUÇ

Türkiye, yaşamış olduğu 2001 krizinin ardında sabit döviz kuru rejimini bırakmış dalgalı kur rejimine geçmiştir. 2002 yılından 2006 yılına kadar dalgalı kur rejimiyle birlikte örtük enflasyon politikası uygulayan Türkiye, 2006 yılından sonra dalgalı kur rejimi ile birlikte enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulamaya başlamıştır. Dalgalı kur rejiminin uygulanması ile enflasyon oranları çift haneliden tek haneliye düşmüş, Türkiye'de ekonomik açıdan rahatlamıştır.

Türkiye'de krizin etkilerinin az olması ülkenin ekonomik gücünün yüksekliğine bağlıdır. Türkiye'nin ilk olarak üstünlük sağlayabileceği tarım ve hizmet sektörüne öncelik verilmesi, tarım sektörünün tamamlayıcısı olan sanayi sektörüne ağırlık verilerek katma değeri yüksek malların üretiminin arttırılması gerekmektedir. Katma değeri yüksek malların üretiminin arttırılması bilgi ve teknoloji seviyesinin yükseltilmesi ile mümkün olacaktır. Türkiye'nin teknoloji seviyesini arttırması yeni üretim modellerini geliştirmesi Türkiye'deki işsizlik oranlarının azalmasına, refah seviyesinin ve verimliliğin artmasına bununla birlikte dış piyasalar ile rekabet edebilecek seviyeye gelmesine olanak sağlayacaktır. Türkiye ekonomisi geleceğin parlayan yıldızı olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

AKÇAĞLAYAN, A. (2007),"2001 Krizi ve Sonrasında Uygulanan Para Politikasının Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi'', Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Tartışma Metinleri, 1-18.

KOL, E.N., KARAÇOR, Z.(2012), "2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri'', Maliye Dergisi, Sayı 162, 378-395.

ÖZATAY, F., (2009), Finansal Krizler ve Türkiye, Doğan Kitap, İstanbul.

PARASIZ, İ. (2009), Para, Banka ve Finansal Piyasalar. 9. Baskı, Ezgi Kitapevi, Balıkesir.

PINAR, A., ERDAL, B., (2018), Para-Banka-Kredi ve Para Politikası, 12. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara.

TEZER, H. (2018), "Türkiye Ekonomisinde 2000-2001 Krizi Sonrasında Uygulanan Kalkınma Planlarının Makroekonomik Göstergeler Açısından Değerlendirilmesi'', Research Studies Anatolia Journal, 1(2), 248-259.

YAKUPOĞLU, A. (2010), "Merkez Bankasının 2002- 2009 Yılları Arasında Uyguladığı Para Politikası Ve Kur Rejiminin Genel Bir Analizi'', Maliye Finans Yazıları, 24(88), 35-54.

http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-2001-2005.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2019).
http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalkınma-Planı-2007-2013%E2%80%8B.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2019).
http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalkınma-Planı-2014-2018.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2019).
https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/ (Erişim Tarihi:18.02.2019).
https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/40586e6c-06ff-47b6-9b2e-11d77611dfd6/01.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-40586e6c-06ff-47b6-9b2e-11d77611dfd6-m5lkoKU (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

DÖVİZ KURU VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE AND ECONOMIC GROWTH: PANEL CAUSALITY ANALYSIS

Doç. Dr. Nur DİLBAZ ALACAHAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi

Öğr. Gör. Yağmur AKARSU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Gökçeada Meslek Yüksekokulu

Doç. Dr. Serdar KURT
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF

ÖZET

Döviz kuru; temel olarak bir ülke para biriminin başka bir ülke para birimi cinsinden ifadesidir ve bir ülkenin parasının gerçek değerini belirlemede önemli bir faktördür. Ayrıca, döviz kurları, ülkelerin rekabet edebilirliğini gösteren bir göstergedir. Bununla birlikte döviz kuru ihracat, ithalat, enflasyon, faiz, yatırımlar ve bunun gibi bazı makroekonomik değişkenlerle yakından ilişkilidir. Kısa dönemde döviz kurlarındaki değişimler bu makroekonomik faktörlerin yanı sıra ekonomik büyüme üzerinde de etkili olmaktadır. Kurun değerinin yüksek tutulması dolayısıyla ulusal paranın değer kaybetmesi ekonomik büyümeyi kısa dönemde pozitif etkilerken uzun dönemde negatif etkileyebilmektedir. Dengeli bir ekonomik büyüme için hükümetlerin döviz kurları ile ilgili politikalarını doğru belirlemeleri gerekmektedir.

Reel döviz kurları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklı sonuçlar vereceği literatürde vurgulanmaktadır. Genel olarak, gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme ile reel döviz kurları arasında etkin bir ilişki yokken, bu etkinin gelişmekte olan ülkelerde belirgin ve negatif olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, reel efektif döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin varlığı hala tartışılan bir konu olarak güncelliğini korumaktadır. Bu çalışmanın amacı farklı gelir düzeyine sahip ülke grupları için reel efektif döviz kuruyla ekonomik büyüme arasındaki kısa dönemli ilişkilerin olup olmadığını panel nedensellik testiyle araştırmaktır. Reel efektif döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkileri panel veri nedensellik analizi ile araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, ekonomik büyümeden reel efektif kura doğru pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğu, reel efektif kurdan ekonomik büyümeye doğru ise negatif bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Reel Döviz Kuru, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

Exchange rate is basically the equivalent of the currency of a country in the currency of another country and is an important factor in determining the real value of a country's money. Beside, exchange rates are the indicator of the competitiveness of countries. However, the exchange rate is closely related to some macroeconomic variables such as exports, imports, inflation, interest, investments and so on. The changes in the exchange rates also affect economic growth as well as these macroeconomic factors in the short term. While high value of the exchange rate affects economic growth positively in the short term, it may negatively affect the growth in the long term. For a balanced economic growth, governments must correctly determine their policies on exchange rates.

That the relationship between real exchange rates and economic growth will give different results for the developed and developing countries is emphasized in the literature. In

general, while there is no effective relationship between economic growth and real exchange rates in developed countries, this effect is explicit and negative in developing countries. However, The existence of the relationships between real effective exchange rate and economic growth continues to be relevant. The aim of this study is to investigate whether there are short and long term relationships between real effective exchange rate and economic growth for country groups with different income levels using causality tests. Short-term causality relationships between real effective exchange rate and economic growth were investigated with panel data causality analysis. Although the results obtained from the study changed from a country to another one, it was observed that there was a positive causality relation from economic growth to real effective exchange rate and a negative causality relation from real effective exchange rate to economic growth.

Keywords: Economic Growth, Real Exchange Rate, Panel Data Analysis

GİRİŞ

Döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, normatif bakış açısından çok önemlidir. Dengeli bir ekonomik büyüme için hükümetlerin döviz kurları ile ilgili politikalarını doğru belirlemeleri gerekmektedir.

Bir ülkenin parasının başka bir ülkenin para birimindeki değeri olan döviz kuru, bir ülkenin parasının gerçek değerini belirlemede önemli bir faktördür. Döviz kuru, bir ülkenin ekonomisini derinden etkileyebilir. Ayrıca, döviz kuru rejimleri finansal krizlerin ortaya çıkmasında önemli faktörlerden biri olarak kabul edildiğinden, döviz kurunun uygulanması politika yapıcılar için de önem kazanmaktadır. Ülkelerde yaşanan krizin farklı sebepleri olsa da, krizlerin sonucu olarak nominal oranlarda yüksek değer kayıpları görülmüştür. Ülkelerin kendi ekonomik yapılarına göre seçecekleri döviz kuru rejimi krizlere karşı kırılganlıklarını azaltacaktır.

Döviz kurları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide fikir birliğine varılamamıştır. Döviz kurları, ülkelerin rekabet edilebilirliğini gösteren bir göstergedir. Bu durum da yatırımlar artarak ülkelerin ekonomik açıdan büyümesine olanak sağlayacaktır. Teoriye göre döviz kurlarındakiyükselme, uzun dönemde ekonomik büyümeyi negatif etkileyebilmektedir. Genel olarak döviz kurundaki dalgalanmalar, dış ticaret hacmi, yatırım ve üretimi olumsuz etkilemektedir. Döviz kurlarındaki dalgalanmalardan olumsuz etkilenen yatırımcılar belirsiz bir ekonomik ortamda yatırım yapmak istememektedir. Kısaca, reel döviz kurlarındaki dalgalanmalar ithalat ve ihracat yapan ülkelerin milli gelirlerini etkilemektedir. Reel efektif döviz kuru uygulanmasında kullanılan formül aşağıdaki gibidir. Reel kur ise aşağıdaki gibi formüle edilebilir.

$$REK = \prod_{i=1}^{N} \left[\frac{P_{TUR}}{P_i * e_{i,TUR}} \right]^{w_i}$$

N: Ülke sayısı

P_{TUR}: Türkiye'nin fiyat endeksi

w_i: "i" ülkesinin Türkiye'nin reel efektif döviz kur endeksindeki ağırlığı

P_i: "i" ülkesinin fiyat endeksi

$e_{i,TUR}$: "i" ülkesinin parasının TL cinsinden kur değerini ifade etmektedir.

Denklemde reel efektif kurunun artışı Türk lirasının reel olarak değer kazandığını, yani Türk mallarının yabancı mallar karşısında fiyatının arttığını ifade etmektedir.

Reel efektif döviz kur endeks değerinin l00 olması ulusal para ile dış ticaret yapılan ülkelerin döviz cinsleri arasında bir eşitlik olduğunu gösterir. Endeksin 100'ün üstüne çıkması ulusal paranın değerli, 100'ün altına düşmesi ise ulusal paranın değer kaybettiğinigöstermektedir. TCMB, reel efektif döviz kuru endeks aralığının 120 ile 125 aralığında olması halinde Türk lirasının aşırı değerlendiğini ve ekonomiye para politikası araçları kullanılarak müdahale edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Döviz kurlarını etkileyen faktörler arasında, enflasyon, durgunluk, spekülasyonlar, faiz oranları, kamu borçları, ticaret hadleri, ülkelerin politik durumları ve ekonomik performansları yer almaktadır. Reel döviz kuru hesaplamaların ise, yurt içi ve yurt dışı fiyatlar, verimlilik farkları ve maliyet düzeyleri yer almaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Reel döviz kurları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Balassa ve Samuelson tarafından (1964) incelenmiştir. Bu iktisatçılar, iki değişken arasındaki değişmelerin uzun vadede ticarete konu olan ve olmayan mallar arasındaki fiyat farklılıklarından kaynaklandığını ortaya koymuşlardır. Ayrıca, fiyat farklılıklarının ortaya çıkmasında verimlilik farklarının olduğunu da ileri sürmüşlerdir. Balassa ve Samuelsan, iki değişken arasındaki ilişkiyi en doğru şekilde açıklamak için reel döviz kurundaki dalgalanmaların hangi faktörlerden kaynaklandığının bilinmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu hipotezden esinlenerek Rodrik (2008) reel döviz kurları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelerken sonuçların gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklı sonuçlar vereceğini vurgulamıştır. Genel olarak, gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme ile reel döviz kurları arasında etkin bir ilişki yokken, bu etki gelişmekte olan ülkeler dışa bağımlı olduğundan dolayı belirgin olarak gözükmektedir.

Ulusal ve uluslararası literatür tarandığında kur ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çok çalışmaya rastlanmaktadır. Farklı yıl aralığı ve farklı modellemelerle literatürde bu konuyla ilgili birçok çalışma mevcuttur. Bu amaçla bu konuya ilişkin yerli ve -yabancı literatüre aşağıda yer verilmiştir.

Razin ve Collins (1997), seçili 93 ülke için reel döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, 1975-1992 dönem verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, reel kurdaki aşırı değerlenme, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratırken aynı zamanda istatistiki olarak önemli bir etkinin olduğuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bir diğer sonucu ise, reel döviz kurunun aşırı değer kaybı ve büyüme arasında belirgin bir ilişki olmayışıdır.

Erbaykal (2007) döviz kuru ve ekonomik büyümenin cari açık üzerinde etkisi olup olmadığını incelemiştir. Türkiye için, 1987:1-2006:3 dönem verileri kullanılarak Toda ve Yamamoto Nedensellik Analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, ekonomik büyüme ve döviz kurları carı açığın nedeni olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda, cari açıktan ekonomik büyümeye ve döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Javed ve Farooq (2009) Pakistan'da ekonomik büyüme ile reel döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, 1982:1-2007:4 dönem verileri kullanılarak ARDL Sınır Testi yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre, ulusal ekonomik performansın uzun dönemde döviz kuru oynaklığına çok duyarlı olduğu bulunmuştur.

Chen (2012) Çin'de reel döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, 1992-2008 dönem verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, reel kur ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Khondkeve diğerleri (2012) Bangladeş için ekonomik büyüme ve kur arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, 1980-2012 dönem verileri kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre, uzun vadede reel döviz kurundaki yüzde 10'luk bir değer düşüklüğünün toplam çıktıda yüzde

3,2'lik bir artışla ilişkili olduğunu göstermektedir. Kogid ve diğerleri (2012) Malezya'da ekonomik büyüme ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 1971-2009 dönem verileri kullanılarak ARDL Sınır Testi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, hem reel hem de nominal döviz kurlarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu bulunmuştur.

Mwinlaaru ve Ofori (2014) Gana'da ekonomik büyüme ve kur arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 1984-2014 dönem verileri kullanılarak ARDL Eş Bütünleşme testi yapılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, reel döviz kurunun düşük olması ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve olumlu bir etki yaratmaktadır. Çiftçi (2014) Türkiye'de cari açık, ekonomik büyüme ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, 2001:1-2012:3 dönem verileri kullanılarak VAR modeline dayalı olarak yapılan Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda, değişkenler arasında iki eşbütünleşme ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Jakop (2015) 74 ülke için ekonomik büyüme ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2012 yılı verileri kullanılarak yapılan çalışma sonucuna göre, sabit döviz kuru ile GSYİH arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Korkmaz (2015) ekonomik büyüme ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, rastgele seçilen 9 Avrupa ülkesi ile 2002-2011 dönem verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre, dokuz Avrupa ülkesi için döviz kurundan ekonomik büyümeye doğru nedensellik olduğuna ulaşılmıştır.

Pekmezci ve Bozkurt (2016) Türkiye'de turizm sektörü için döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, 2005:1-2015:6 dönem verileri kullanılarak zaman serisi oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda, ABD Doları ile turizm gelirleri arasında herhangi bir nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir. Ayrıca, Euro ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Ünlü (2016) Türkiye için ekonomik büyüme ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, 1998:1-2014:3 dönem verileri kullanılarak ARDL Sınır testi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, Türkiye'de reel döviz kurunda yaşanan dalgalanmaların çıktı üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğuna ulaşılmıştır.

Ahmad ve diğerleri (2017) Pakistan'da ekonomik büyüme ve kur arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 1975-2011 dönem verileri kullanılarak zaman serisi yapılmıştır. Araştırma sonucu, enflasyonun ve döviz kurunun Pakistan'ın ekonomik büyümesini olumsuz ve önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Döviz kurundaki yüzde birlik bir artışın GSYİH'de yüzde 0.55 oranında azalışa neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çelik ve diğerleri (2017) reel döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmada Orta Asya ve Doğu Avrupa'da bulunan 12 geçiş ekonomisi ülkesi kullanılmıştır. Veriler, 2006-2014 dönemine ait olup analiz yöntemi olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre, seçili ülkelerde reel döviz kuru azaldıkça ekonomik büyümenin arttığı görülmüştür. Razzaque ve diğerleri (2017) Bangladeş için ekonomik büyüme ve kur ilişkisini incelemiştir. Çalışmada 2007-2011 dönem verileri için VAR analizi yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre, uzun vadede reel döviz kurundaki yüzde 10'luk bir değer düşüklüğünün, toplam çıktıdaki ortalama yüzde 3,2'lik bir artışla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Barguellil ve diğerleri (2018) döviz kuru oynaklığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada, gelişmekte olan 45 ülke için 1985-2015 dönem verileri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, hem reel hem nominal döviz kurlarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığına ulaşılmıştır.

2. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu çalışmada, 1980-2017 dönemi verisi olan 17 Avrupa Birliği üyesi ülkeye ait reel efektif döviz kuru (2010=100) indeksi, reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH, 2010=100) büyüme oranı ve kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasıla (Kişi Başı GSYİH, 2010=100) büyüme oranı kullanılmıştır. Bütün değişkenler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

Kónya (2006) Bootstrap Panel Nedensellik

Kónya (2006), bilhassa küçük örneklemlerin bootstrap yöntemler kullanarak çoğaltılmasına olanak veren, daha doğru ve daha geçerli sonuçların elde edilmesini sağlayan ve panel veri değişkenle arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespiti için kullanılan bir yöntemdir. Bu yönteme çalışılan serilerin durağan ya da homojen olması gerektirmemekte ve ülke bazlı ilişkiler ve ilişkilerin yönünü bu yöntem kullanılarak belirlenebilir. Modellerde Schwarz bilgi kriteri kullanılmış ve optimal gecikme uzunluğu 2 olarak tespit edilmiştir. Kónya (2006) boş hipotez bağımsız değişkenden bağımlı değişkene Granger anlamda bir n*edensellik ilişkisinin olmadığı hipotezi* her bir yatay kesit birimi için kritik değerler ve Wald testi dikkate alınarak test edilmektedir. H_0 hipotezinin red edilmesi durumunda ilgili bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğuna karar verilir. Kónya (2006) nedensellik analizinden elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir.

Öncelikle ekonomik büyümeden reel efektif kura doğru nedensellik ilişkilerinin araştırılması için GSYİH değişkeninin büyüme oranı ve kişi başına GSYİH'nın büyüme oranı ile reel efektif kur analize dahil edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo1 ve 2'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Ekonomik Büyüme (GSYİH)'dan Reel Efektif Kura

Ülkeler	Katsayı	Wald İst.	Kritik Değer	Nedensellik
Finlandiya	0.73	18,71	10,96**	**VAR**
Portekiz	0.30	10,47	9,44*	**VAR**
İspanya	0.50	15,81	14.87**	**VAR**
İngiltere	1.12	8.75	6.54*	**VAR**

***, ** ve* sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı.

Tablo 2: Ekonomik Büyüme (Kişi Başı GSYİH)'dan Reel Efektif Kura

Ülkeler	Katsayı	Wald İst.	Kritik Değer	Nedensellik
Finlandiya	0.76	19,92	10,75**	**VAR**
Portekiz	0.29	11,08	7,81*	**VAR**
İspanya	0.46	12,84	11.83**	**VAR**
İngiltere	1.15	10.68	7.32*	**VAR**

***, ** ve* sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı.

17 ülke için yapılan nedensellik analizi sonucunda hem GSYİH hem de kişi başı GSYİH değişkenleri için ekonomik büyümeden reel efektif kura 4 ülke (Finlandiya, Portekiz, İspanya ve İngiltere için %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Anlamlı nedensellik ilişkilerinin yönünün pozitif olduğu analizden elde edilen bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Yani, ekonomik büyümeden reel efektif kura doğru pozitif

bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Artan gelirle birlikte ulusal para değer kazanmakta ve ülkenin rekabet gücü azalmaktadır.

Yine 17 ülke için reel efektif kurdan her iki ekonomik büyüme değişkenine doğru yapılan nedensellik ilişkilerinden elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 3 ve 4'te özetlenmiştir.

Tablo 3: Reel Efektif Kurdan Ekonomik Büyümeye (GSYİH)

Ülkeler	Katsayı	Wald İst.	Kritik Değer	Nedensellik
Danimarka	-0.11	7.99	7.71*	**VAR**
Finlandiya	-0.06	20,77	15,86**	**VAR**
İsveç	-0.06	57,84	23,51***	**VAR**

Tablo 4: Reel Efektif Kurdan Ekonomik Büyümeye (Kişi Başı GSYİH)

Ülkeler	Katsayı	Wald İst.	Kritik Değer	Nedensellik
Danimarka	-0.15	12.61	11.19**	**VAR**
Finlandiya	-0.07	27,75	15,24**	**VAR**
Malta	-0.09	10,86	9,21*	**VAR**
İsveç	-0.05	34,57	26,06***	**VAR**

***, ** ve* sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı.

***, ** ve* sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı.

17 ülke için reel efektif kurdan GSYİH kullanılarak hesaplanan ekonomik büyüme değişkenine doğru yapılan nedensellik analizi sonucunda 3 ülke için (Danimarka, Finlandiya ve İsveç), kişi başı GSYİH kullanılarak hesaplanan ekonomik büyüme değişkenine doğru yapılan nedensellik analizi sonucunda 4 ülke için (Danimarka, Finlandiya, Malta ve İsveç), e doğru %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Anlamlı nedensellik ilişkilerinin yönünün negatiftir. Reel efektif kurdaki bir artış ülkenin rekabet gücünün azaldığı anlamına gelmektedir. Bu durumda, ihracatta bir azalma ve ithalatta bir artış olması beklenmektedir.

SONUÇ

Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyümeden reel efektif kura doğru pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Artan gelirle birlikte ulusal para değer kazanmakta ve ülkenin rekabet gücü azalmaktadır. Reel efektif kurdan ekonomik büyümeye doğru ise negatif bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Reel efektif kurdaki bir artış ülkenin rekabet gücünün azaldığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ihracatta bir azalma ve ithalatta bir artış olması beklenmektedir. Bu durum ise ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yaratmaktadır.

Yine sonuçlar, teori, beklenti ve literatüre uygun bulunmuştur. Reel efektif döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisi dikkate alındığında kurun izlenen

ekonomik politikaya göre dengeli bir şekilde ayarlanması, ekonomi daraltılmak istendiğinde ulusal paranın aşırı değerlenmesine, müsaade edilmesi, genişletici bir politika uygulanmak istendiğinde ise ulusal paranın değer kaybetmesine müsaade edilmesi bu çalışmadan çıkarılacak bir iktisat politika önerisi olarak sunulabilir. Bununla birlikte genişletici bir politika uygulanması ve ülkede enflasyonist bir ortamın hızlanması durumunda kurdan enflasyona geçiş etkisinin de dikkate alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AHMAD, A.,AHMAD, N., and ALİ. S., (2013), "Exchange Rate and Economic Growth in Pakistan (1975-2011)'', Journal of Basic and Applied Scientific Research, , 3(8), 740-746.

BARGUELLIL, A.,BEN-SALHA, O., and ZMAMI, M., (2018), "Exchange Rate Volatility and Economic Growth'', Journal of Economic Integration, 33(2), 1302-1336.

CHEN, J., (2012), "Real Exchange Rate and Economic Growth: Evidence from Chinese Provincial Data (1992 - 2008)'', Halshs.archives-ouvertes, 1-29.

ÇELİK,T., ÇELİK, B., BARAK, D., (2017), " Geçiş Ekonomilerinde Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme İlişkisi''Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 22(3), 877-890.

ÇİFTÇİ, N., (2014), "Türkiye'de Cari Açık, Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi'', Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1), 129-142.

ERBAYKAL, E. (2007), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi'", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3(6), 81–88.

JAVED H. Z. FAROOQ M., (2009), "Economic Growth and Exchange Volatility In Case of Pakistan", Pakistan Journal of Life and Social Sciences,7(2): 112-118.

JAKOP, B., (2015), "Impact of Exchange Rate Regimes on Economic Growth'',Undergraduate Economic Review, 12(1), 1-23.

KHONDKER B.H.,BIDISHA, S.H., and RAZZAQUE, M.H., (2012) ,"The Exchange Rate and Economic Growth: An Empirical Assessment on Banglades'',Journal of South Asian Development, 12(1),1-51.

KOGID, M., ASID, R., LILY, J., MULOK, D., and LOGANATHAN, N., (2012), "The Effect of Exchange Rates on Economic Growth: Empirical Testing on Nominal Versus Real'', IUP Journal of Economic X(1), 7-17.

KÓNYA, L., "Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach",Economic Modelling,Vol. 23, No.6, pp. 978-992. 2006.

KORKMAZ, S., (2015), "The Effect of Exchange Rate On Economıc Growth'', Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(3), 47-76.

MWINLAARU, P.Y. and OFORI, K.I.,(2017), "Real Exchange Rate and Economic Growth in Ghana'', Munich Personal Repec Archive, MPRA Paper No. 82405, 1-45.

PEKMEZCİ, A., BOZKURT, K., (2016), "Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme: Türk Turizm Sektörü İçin Bir Analiz'', Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(2), 97-110.

RAZIN, O, and COLLINS, S. M., (1997), "Real Exchange Rate Misalignment sand Growth'',National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 6174, 1-21.

RAZZAQUE, M. A.,BIDISHA, S.H., and KHONDKE, B.H., (2017), "Exchange Rate and Economic Growth: An Empirical Assessment for Bangladesh'', Journal of South Asian Development 12(1), 42–64.

RODRIK, D., (2008), "The Real Exchange Rate and Economic Growth, Brookings Papers on Economic Activity, 365-439.

ÜNLÜ, H. (2016),"Döviz Kuru Oynaklığı Ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği'', Sakarya İktisat Dergisi, 5(3), 17-31.

EKLER

ÜLKELER	
Avusturya	İrlanda
Belçika	İtalya
Kıbrıs	Lüksemburg
Danimarka	Malta
Finlandiya	Hollanda
Fransa	Portekiz
Almanya	İspanya
Yunanistan	İsveç
İngiltere	

FAKİRLİK TUZAKLARI[1]
POVERTY TRAPS

Arş. Gör. Işın KORTAN SARAÇOĞLU
Ordu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tolga AKSOY
Yıldız Teknik Üniversitesi

ÖZET

Fakirlik ülkelerin en büyük sorunlarının başında gelmektedir ve ülkeler bu sorunla baş edebilmek için çeşitli çıkış yolları aramaktadırlar. Fakirlik çoğunlukla geçici bir durum olmasına rağmen, fakirliğin uzun süreli ve kalıcı hale gelmesiyle birlikte fakirlik tuzakları oluşmaktadır. Fakirliğin kısır döngüsü olarak da bilinen fakirlik tuzakları kendi kendilerini yenileyen ve güçlendiren bir yapıya sahip olup kendi kendilerini sürdürebilen mekanizmalardır. Bu mekanizmalar ülke ekonomilerinin koordinasyon başarısızlıkları sebebiyle potansiyelinin altında daha düşük bir dengede saplanıp kalmasıyla oluşmaktadır. Bu çalışmada fakirlik tuzakları ile ilgili literatür ele alınarak fakirlik tuzağının kavramsal olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte koordinasyon başarısızlıkları ve fakirlik tuzakları ilişkisi koordinasyon oyunları çerçevesinde tartışılmaktadır. Fakirlik tuzakları makro ölçeklerde ve mikro ölçeklerde ortaya çıkabilmektedir. En bilinen fakirlik tuzakları olarak çalışmada farklı ölçeklerde görülen yapısal fakirlik tuzakları, kurumsal fakirlik tuzakları ve davranışsal fakirlik tuzakları açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fakirlik Tuzağı, Yoksulluk, Kalkınma İktisadı
JEL Kodları: 01, I3, I32

ABSTRACT

Poverty is one of the major problems of the countries and countries are seeking various ways to deal with this problem. Although poverty is mostly a temporary situation, poverty traps are formed with the long-term and lasting poverty. The poverty traps, also known as the vicious circle of poverty, are self-reinforcing and self-sustaining mechanisms. These mechanisms are formed by the fact that the economies of the country are stuck in a low-level equilibrium due to coordination failures. In this study, we aim to evaluate the conceptual framework of the poverty trap by means of related literature review. In addition, we discuss the relationship between coordination failures and poverty traps within the framework of coordination games. We also explain in detail the most well-known macro scaled or micro scaled poverty traps such as structural poverty traps, institutional poverty traps and behavioral poverty traps.

Keywords: Poverty Trap, Poverty, Economic Development
JEL Classification: 01, I3, I32

1 Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

TÜRKİYE'NİN EMEK YOĞUN İMALAT MALLARININ REKABET ANALİZİ

COMPETITION ANALYSIS OF LABOR INTENSIVE MANUFACTURING GOODS OF TURKEY

Birol ERKAN
[1]Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Elif Tuğçe BOZDUMAN
Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

Küreselleşen dünyada uluslararası ticaretin yönü teknoloji ve Ar-Ge bazlı ürünler lehine değişse de, emek yoğun ürünlerin ağırlığı hala önemini korumaktadır. Zira, belli başlı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler dışında birçok ülke nüfus yoğunlukları ve nispi emek maliyetleri nedeniyle ağırlıklı olarak emek yoğun malların ihracatını yapmaktadır. Başka bir ifadeyle, söz konusu ülkeler emek yoğun mal ihracatında uzmanlığını ve rekabet avantajını devam ettirmektedir. Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkelerden Türkiye'nin emek yoğun imalat mallarının dış ticaret rekabet analizi yapılmıştır. 2000-2017 yıllarını kapsayan bu çalışmada, SITC Rev. 3, 3 haneli ürün sınıflandırması kullanılmıştır. Bu bağlamda, emek yoğun 32 adet imalat malının dış ticaret rekabet gücü ve uzmanlaşma düzeyleri açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri kullanılarak belirlenmiştir. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri ülkelerin dış ticaretindeki rekabet gücünü ve karşılaştırmalı üstünlüklerini ürün ve sektör bazında hesaplamak için kullanılan en önemli göstergelerdendir. Yapılan analizlerde, söz konusu ürünlerin dış ticaret rekabet gücünün belirlenmesi amacıyla "Balassa Endeksi ve Vollrath Endeksi", ihracat uzmanlaşma düzeylerinin belirlenmesi amacıyla da "Lafay Endeksi ve Michaely Endeksi" kullanılmıştır. Rekabet gücü analizleri sonucunda, Türkiye'nin emek yoğun imalat malları ihracatında ağırlıklı olarak dış ticaret rekabet gücüne sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, Balassa ve Vollrath Endeksi sonuçlarına göre, Türkiye söz konusu 32 üründen 22'sinin ihracatında rekabet avantajına sahiptir. Balassa Endeksi'ne göre; Türkiye'nin emek yoğun imalat mallarında rekabet üstünlüğünün bulunduğu 22 üründen 9'u güçlü, 6'sı orta, 7'si zayıf derecededir. Vollrath Endeksi'ne göre ise, rekabet üstünlüğünün bulunduğu 22 üründen 8'i güçlü, 7'si orta, 7'si zayıf derecededir. Ayrıca, Türkiye Lafay Endeksi sonuçlarına göre; 32 üründen 14'ünün, Michaely Endeksi sonuçlarına göre ise 32 üründen 22'sinin dış ticaretinde uzmanlaşmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'nin emek yoğun imalat mallarının uluslararası rekabet gücü analiz edildiğinde, söz konusu ürün gruplarında ağırlıklı olarak rekabet gücünün bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, Türkiye sözü edilen ürün gruplarının ihracatında önemli derecede uzmanlaşma sağlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin rekabet gücü ve uzmanlaşma düzeyi yıllar itibariyle değişkenlik gösterse de genel olarak artış eğilimindedir.

Anahtar Kelimeler: İmalat malları, Rekabet, Uzmanlaşma, Türkiye

ABSTRACT

Although the aspect of international trade in the globalized world is changing in favor of technology and R & D based products, the weight of labor intensive products still remains important. Because, apart from the major developed and developing countries, many countries mainly export labor intensive goods because of their population densities and relative labor costs. In other words, these countries continue their expertise in the export of labor intensive goods and their competitive advantage. In this study, foreign trade competition analysis of labor intensive manufacturing goods of Turkey from developing countries was carried out. In this study covering 2000-2017, SITC Rev. 3, 3 digit product classification was used. In this context, the levels of foreign trade competitiveness and specialization of labor intensive 32

manufacturing goods were determined using the revealed comparative advantage indices.The revealed comparative advantage indices that are among the most important indicators used to calculate the competitiveness and comparative advantage of countries in foreign trade on the basis of products and sectors. In the analyses, “Balassa index and Vollrath index” were used to determine the foreign trade competitiveness of these products and “Lafay Index and Michaely Index” were used to determine the export specialization levels. As a result of competitive analysis, Turkey's exports of labor intensive manufacturing goods have been found to be predominantly competitive in foreign trade. However, according to the results of the Balassa and Vollrath index, Turkey has the competitive advantage in exports of 22 of these 32 products. According to the Balassa index, 9 of the 22 products in which Turkey has competitive advantage in labor intensive manufacturing goods are strong, 6 are medium and 7 are weak. According to the Vollrath index, 8 of the 22 products with competitive advantage are strong, 7 are medium and 7 are weak. In addition, according to the Turkey, Lafay index results, 14 of 32 products, according to Michaely index results, 22 of 32 products specialized in foreign trade. As a result, when the international competitiveness of labor intensive manufacturing goods of Turkey is analyzed, it is observed that the competitiveness is mainly found in these product groups. Moreover, Turkey has gained considerable expertise in the exportation of the mentioned product groups. Although it varies over the years, Turkey's competitiveness and level of specialization tend to increase in general.

Keywords: Manifacture Goods, Competition, Specialization, Turkey

1. GİRİŞ

Ülkelerin ihracat, ithalat, cari açık, enflasyon, milli gelir, işsizlik gibi makroekonomik göstergeleri küresel çaptaki gücünü ve üstünlüklerini gösterse de, söz konusu üstünlüklerin odağında sektörel bazdaki üretim ve ihracat gücü bulunmaktadır. Özellikle küreselleşen, siyasal ve ekonomik anlamda çekişmelerin ve rekabetin giderek hız kazandığı günümüz dünyasında, ülkeler gerçekte sektörel anlamda da uluslararası rekabete maruz kalmaktadırlar. Bu bağlamda, üretimi ve ihracat profili ağırlıkla katma değeri ve inovasyon düzeyi yüksek sektörlere/ürünlere dayanan ülkeler haliyle küresel rekabet güçlerini de arttırmakta, diğer ülkeleri ekonomik ve siyasi perspektifte kendisine bağımlı hale getirmektedir.

Katma değeri ve ar-ge düzeyi yüksek üretimin kaynağının yeterli eğitim düzeyi ve dolayısıyla beşeri sermaye birikimi olduğu şüphesizdir. Bununla birlikte, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin eğitim düzeyinin ve beşeri sermaye birikiminin nispi yetersizliği dikkate alındığında, söz konusu ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin katma değeri düşük ürünlere dayanacağı aşikârdır. Bu perspektifte, bu çalışmada, gelişmekte olan ve nispi olarak emek yoğun bir ülke olarak bilinen Türkiye’nin emek yoğun imalat mallarının dış ticaretindeki rekabet gücü ölçülmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle dış ticarette sekörel rekabet gücünü belirlemede kullanılan endekslere kavramsal çerçevede değinilmiş, daha sonra söz konusu endekslerin hesaplanması ile Türkiye’nin imalat sanayisi emek yoğun ürünlerin dış ticaretindeki küresel üstünlükler emek yoğun ürünler bazında analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. DIŞ TİCARET REKABET SEKTÖREL GÜCÜNÜ ÖLÇMEYE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Çalışmada Türkiye’nin emek yoğun imalat mallarının ihracat rekabet güçlerinin ve uzmanlaşma düzeylerinin analizinin yapılması amacıyla farklı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri hesaplanmış ve yorumlanmıştır. COMTRADE veri tabanından elde edilen veriler kullanılarak, Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) Rev. 3, 3 haneli ürün sınıflandırması kullanılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’nin 2000-2017 yılları arasında emek yoğun imalat sanayinde ihracatını ve ithalatını gerçekleştirdiği 32 ürünün (Ek Tablo 1) küresel rekabet gücü analiz edilmiştir.

Analizlerde rekabet gücü analizlerde ortalama değerler "uygun ortalama" şeklinde hesaplanmıştır. Uygun ortalama, serideki en yüksek ve en düşük değerin yok sayılıp, ortalama değerin buna göre hesaplanmasıdır. Bazı yıllara ilişkin olağan dışı arz şokları, iklim değişiklikleri, politik gelişmeler, doğal felaketler gibi değişiklikler nedeniyle bazı yıllarda ülkelerin belli ürün gruplarındaki üretim ve ihracat değerleri aşırı yüksek veya düşük çıkabilir (Küçükkiremitçi, 2006). Bu yüzden, daha gerçekçi hesaplanabilmesi bakımından aritmetik değil, uygun ortalama kullanılmıştır.

Balassa Endeksi şu şekilde formüle edilmiştir (Balassa, 1965) :

$$RCA_{jkt} = \frac{X_{kt}^{j} \,/\, X_{t}^{j}}{X_{kt}^{w} \,/\, X_{t}^{w}}$$

RCA > 1 ise; 'j' ülkesinin 't' döneminde 'k' ürünü ihracat payı, 't' döneminde toplam dünya ihracat payından büyük olduğunu gösterir. Söz konusu ülke, 'k' sektöründe uzmanlaşmıştır ve rekabet gücüne sahiptir. Endeks değeri 1'den küçük ise dezavantaj söz konusudur. Eğer endeks değeri (RCA); 1 ile 2 arasında ise zayıf üstünlük, 2 ile 4 arasında ise orta derecede üstünlük, 4 ve üstünde ise güçlü üstünlük söz konusudur (Hinloopen, 2001).
Vollrath Endeksi şu şekilde formüle edilmiştir (Vollrath, 1991):

$$RXA^{j}_{kt} = \frac{X_{kt}^{j} \,/\, X_{-kt}^{j}}{X_{kt}^{-j} \,/\, X_{-kt}^{-j}}$$

Vollrath Endeksi ile Balassa Endeksi sonuçları aynı şekilde yorumlanmaktadır. İki endeksin sonuçları genellikle birbirine yakın çıkmaktadır. Ancak, bir ülkenin bir sektördeki ihracatı dünya ihracatında çok önemli bir rol oynuyorsa bu durumda Vollrath Endeksi Balassa Endeksi'nden daha yüksek çıkmaktadır (Erkan, Erdoğan, & Kara, 2018).

Lafay Endeksi sadece ihracat verilerini değil aynı zamanda ithalat verilerini de kullanarak endüstri içi ticaretin ve yeniden ihracat akışlarının ölçülmesine izin vermektedir (Desai, 2012).

Lafay Endeksi (LI), $100 \left[\frac{X-M}{X+M} - \frac{\sum X-M}{\sum X+M}\right] \frac{X+M}{\sum X+M}$ şeklinde formüle edilmektedir.

Lafay Endeksi (LI) -50 ile +50 arasında değer almaktadır. Eğer Lafay Endeksi sonucu sıfırdan büyük olursa (LI > 0), ülke o sektörde karşılaştırmalı avantaja sahiptir. Aksine, endeks sonucu sıfırdan küçük olursa (LI < 0), ülke o sektörde karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir (Ishcukova & Smutka, 2013)

Michaely Endeksi bir ülkenin bir ürün grubunda uzman olup olmadığını göstermektedir (Jovovic & Jovovic, 2018). Endeksin pay kısmı ülkenin toplam ihracatını, payda kısmı ise ülkenin toplam ithalatını gösterir.

Michaely Endeksi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$MI^{j}_{k} = X_{k}^{j} / \frac{\sum X_{k}^{j} - M_{k}^{j}}{\sum M_{k}^{j}}$$

Endeks -1 ile +1 arasında değer almaktadır. Endeks değeri 0<MI<1 ise, ülkenin o ürün grubunda uzmanlaşması yeterli düzeydedir. Eğer -1<MI<0 olursa ülkenin o ürün grubunda uzmanlaşması yeterli düzeyde değildir (Sujova, Hlavackova, & Marcinekova, 2015).

3. TÜRKİYE'NİN EMEK YOĞUN İMALAT MALLARININ İHRACAT REKABET GÜCÜ VE UZMANLAŞMA ANALİZİ

Çalışmada Türkiye'nin emek yoğun imalat mallarının ihracat rekabet gücü ve uzmanlaşma düzeylerinin belirlenebilmesi amacıyla Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük ölçütlerinden Balassa Endeksi (RCA), Vollrath Endeksi (RXA), Michaely Endeksi (MI) ve Lafay Endeksi (LI) hesaplanmıştır. Küresel rekabet gücünü iki farklı açıdan iki farklı açıdan değerlendirmeyi amaçlayan çalışmada, ihracat rekabet gücünün ölçümü amacıyla Balassa ve Vollrath Endeksi, dış ticaret uzmanlaşma düzeyinin ölçümü amacıyla da Michaely ve Lafay Endeksi hesaplanmıştır. Grafiklerde Balassa ve Vollrath endeksinin ln değerleri kullanılmıştır (ln değerlerinin pozitif olması durumu Türkiye'nin söz konusu ürün grubunun ihracatındaki rekabet avantajını, negatif skorlar ise rekabet dezavantajını ifade etmektedir).

Balassa endeksi sonuçlarına göre, Türkiye 32 ürün grubunun 22'sinin ihracatında rekabet avantajına sahiptir. Türkiye, 22 ürünün 9'unda güçlü, 6'sında orta, 7'sinde zayıf derecede ihracat rekabet avantajına sahiptir. Güçlü derecede ihracat rekabet avantajına sahip olunan ürünler; "tabaklanmış, aprelenmiş, bütün halinde kürkler (613), pamuklu mensucat (652), sentetik veya suni flamentler ve devamsız liflerden mensucat (653), örme mensucat (655), kordelalar, etiketler, armalar, tüller (656), dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar (658), halılar ve diğer yer kaplamaları (659), kireç, çimento, tabii taşlar, asfalt ile bunlardan eşya (661), alüminyum, bakır veya demir çelikten teller, halatlar, kablolar (693)" şeklindedir.

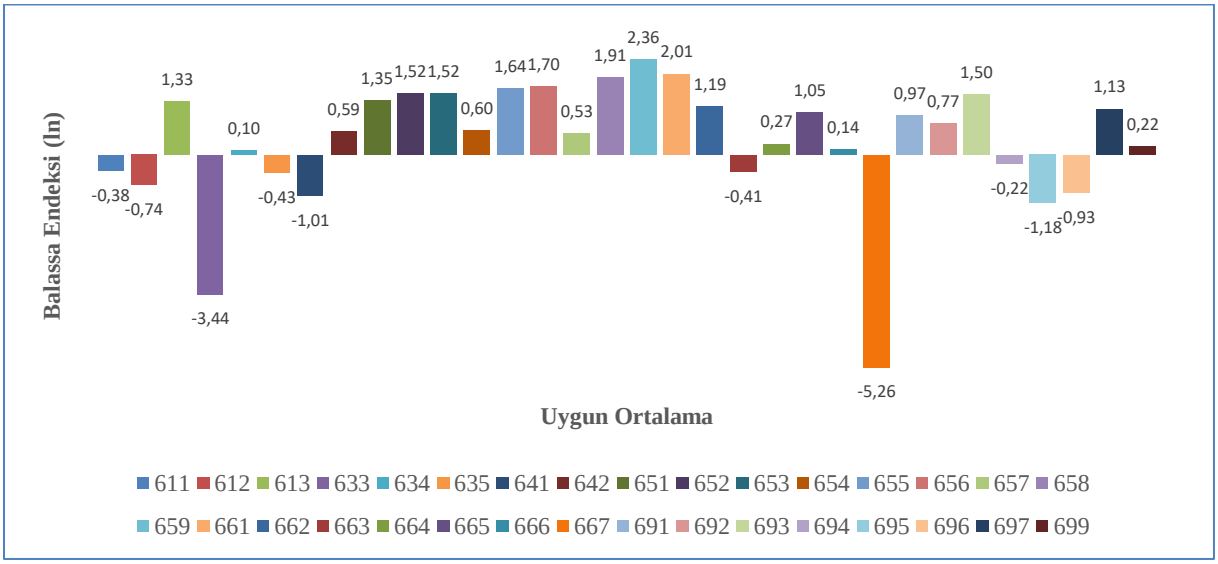

Kaynak: COMTRADE (https://comtrade.un.org/) veri tabanı kullanılarak tarafımızca hesaplanmış ve çizilmiştir.

Grafik 1: Türkiye'nin Balassa Endeksi Analiz Skorları (2000-2017)

Vollrath endeksi sonuçları Balassa endeksi ile önemli derecede benzerlik göstermektedir. Bu endek sonuçlarına göre de, Türkiye 32 ürün grubunun 22'sinin ihracatında rekabet avantajına sahiptir. Bununla birlikte, Balassa endeksinden farklı olarak, Türkiye, 22 ürünün 8'inde güçlü, 7'sinde orta, 7'sinde zayıf derecede ihracat rekabet avantajına sahiptir. Güçlü derecede ihracat rekabet avantajına sahip olunan ürünler; "pamuklu mensucat (652), sentetik veya suni flamentler ve devamsız liflerden mensucat (653), örme mensucat (655), kordelalar, etiketler, armalar, tüller (656), dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar (658), halılar ve diğer yer kaplamaları (659), kireç, çimento, tabii taşlar, asfalt ile

bunlardan eşya (661), alüminyum, bakır veya demir çelikten teller, halatlar, kablolar (693)" şeklindedir.

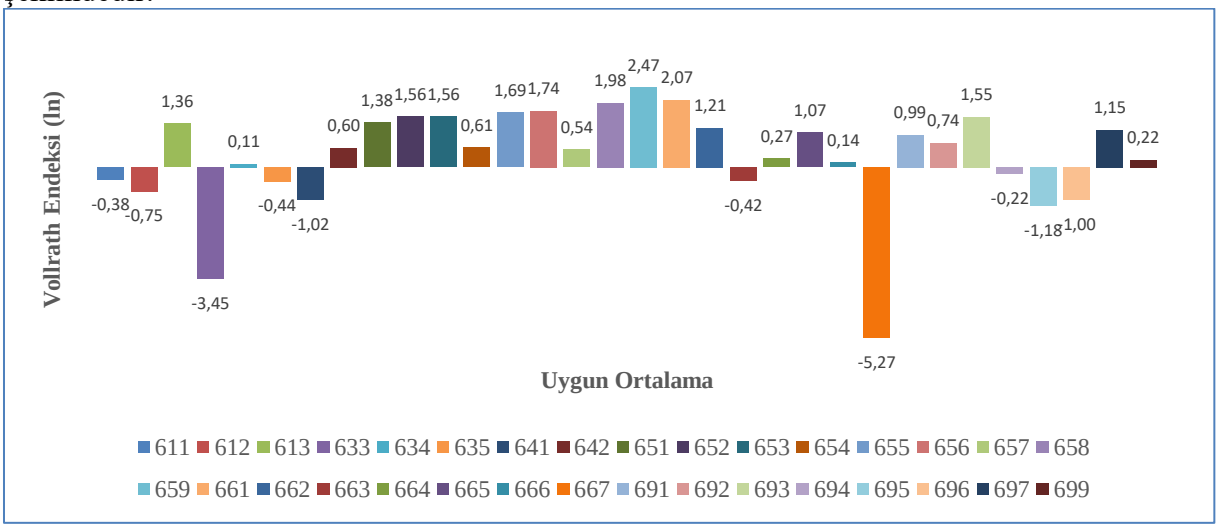

Kaynak: COMTRADE (https://comtrade.un.org/) veri tabanı kullanılarak tarafımızca hesaplanmış ve çizilmiştir.

Grafik 2: Türkiye'nin Vollrath Endeksi Analiz Skorları (2000-2017)

Dış ticarette uzmanlaşma düzeyini gösteren Michaely endeksi analiz sonuçlarına göre, Türkiye 32 ürünün 27'sinin dış ticaretinde uzmanlaşma sağlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin emek yoğun imalat mallarının dış ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüklerinin ve rekabet gücünün varlığını ifade etmektedir. Türkiye, özellikle "kağıt, kağıt hamuru, karton ver selülozik liflerden mamul eşya (642), sentetik veya suni flamentler ve devamsız liflerden mensucat (653), örme mensucat (655), dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar (658), halılar ve diğer yer kaplamaları (659), kireç, çimento, tabii taşlar, asfalt ile bunlardan eşya (661), demir, çelik veya alüminyumdan inşaat ve inşaat aksamı (691), diğer adi metallerden eşya (kilit, zincir, yay, fermuar, dikiş, nakış aletleri vb.) (699)" dış ticaretinde önemli düzeyde uzmanlaşmıştır.

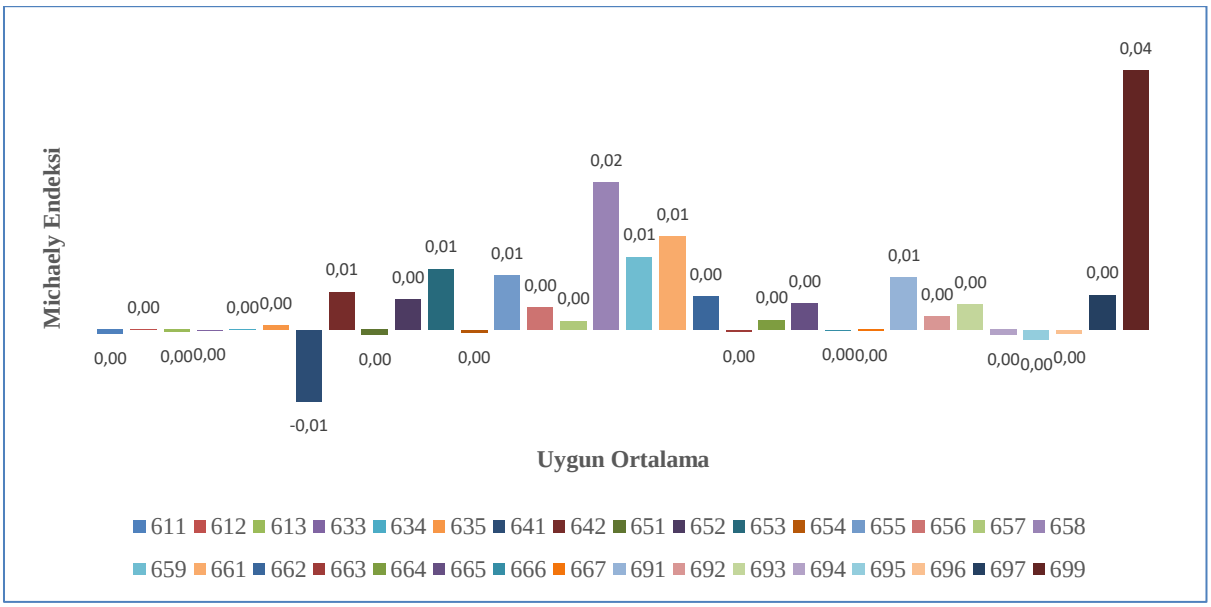

Kaynak: COMTRADE (https://comtrade.un.org/) veri tabanı kullanılarak tarafımızca hesaplanmış ve çizilmiştir.

Grafik 3: Türkiye'nin Michaely Endeksi Analiz Skorları (2000-2017)

Dış ticarette endüstri içi ticaretin ve rekabet avantajının göstergesi olan Lafay endeksi analiz sonuçlarına göre, Türkiye 32 ürünün 14'ünün dış ticaretinde karşılaştırmalı avantaja sahiptir. Ayrıca, Türkiye "örme mensucat (655), dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar (658), halılar ve diğer yer kaplamaları (659), kireç, çimento, tabii taşlar, asfalt ile bunlardan eşya (661), demir, çelik veya alüminyumdan inşaat ve inşaat aksamı (691), adi metalerden ev işlerinde kullanılan eşya ve aksam (697) dış ticaretinde önemli derecede rekabet avantajı sağlamıştır. Aynı zamanda söz konusu ürünlerin endüstri-içi ticaret düzeyi de yüksektir.

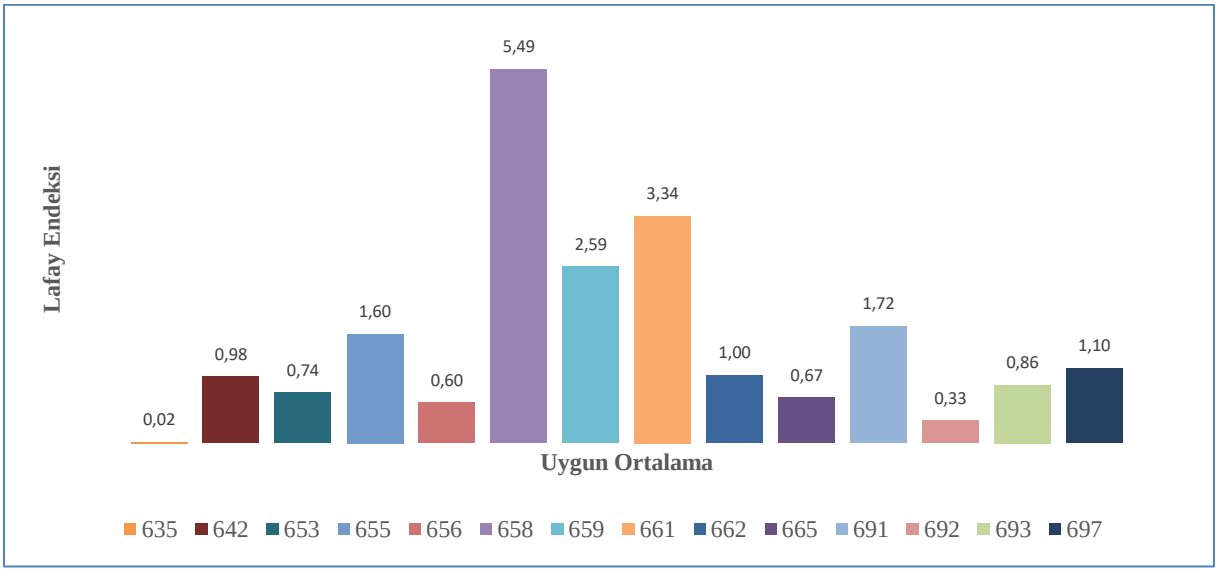

Kaynak: COMTRADE (https://comtrade.un.org/) veri tabanı kullanılarak tarafımızca hesaplanmış ve çizilmiştir.

Grafik 4: Türkiye'nin Lafay Endeksi Analiz Skorları (2000-2017)

SONUÇ

Güç dengelerinin değiştiği, gelişmekte olan ülkelerin her geçen yıl küresel katma değerdeki paylarını arttırdığı günümüz dünyasında ülkelerin rekabet edebilirliğini belirleyen en önemli kriterlerden birisi üretim ve ihracattaki ar-ge ve inovasyon düzeyinin payıdır. Başka bir deyişle, üretimin ve ihracatın miktarsal bazdaki değerlerinden ziyade, bunun sonucunda yaratılan katma değer ön plana çıkmaktadır. Bu perspektifte, ülkeler küresel rekabet güçlerini arttırabilme bağlamında ürünlerin faktör donanımına daha fazla önem vermesi ve nitelikli emek ile birlikte yüksek teknoloji içeren ürünleri ihraç etmesi kaçınılmaz hale gelmektedir.

Gelecek yıllara ilişkin yapılan projeksiyonlar, gelişmiş ülkelerle birlikte gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının kapanacağını ortaya koymaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak özellikle son yıllarda küresel katma değerdeki payını sürekli arttıran BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika), Güney Kore vb. ülkeler gösterilmektedir. Sözü edilen ülkelerle birlikte, Türkiye'de BRICS ülkeleri ve diğer gelişmekte olan ülkeler gibi küresel üretim ve ihracattaki payını arttırma çabasındadır. Bu bağlamda, başta imalat sanayi olmak üzere, tüm sektörlerdeki üretimin katma değerinin arttırılması kritik bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin emek yoğun imalat mallarının dış ticaretindeki rekabet gücünün ve uzmanlaşma düzeyinin yıllar itibariyle belirlenmesini amaçlayan bu çalışmada, farklı ve birbirini tamamlayıcı endeksler yardımıyla rekabet analizleri yapılmaya çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen rekabet gücü ve uzmanlaşma endeks skorları Türkiye'nin

imalat sanayi dış ticaretindeki üstünlüklerin ağırlıklı olarak emek yoğun sektörlere dayandığını göstermektedir. Bununla beraber, Türkiye'nin imalat sanayi ihracatı emek yoğun mallara dayansa da, aynı zamanda birçok eme yoğun ürün grubunun önemli düzeyde ithalatı da yapılmaktadır. Özellikle Lafay endeksi sonuçları Türkiye'nin emek yoğun imalat sanayinde endüstri-içi ticaretinin varlığını ve önemini göstermektedir. Bununla birlikte, çalışmada, sadece sektörel ihracat değerleri kullanılarak hesaplanan ihracat rekabet gücü endeks skorlarının (Balassa ve Vollrath), ithalat değerlerinin de kullanılmasıyla hesaplanan uzmanlaşma endeks skorlarından (Lafay ve Michaely) daha yüksek çıktığı görülmüştür. Ayrıca, Balassa ve Vollrath endeksi skorlarına göre üstün olunan emek yoğun ürün sayısı, Lafay ve Michaely endeksindekine göre belirgin şekilde fazladır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin emek yoğun imalat malları ihracatındaki rekabet gücü, aynı sektördeki uzmanlaşma düzeyine göre daha yüksektir. Bu durum, Türkiye'nin imalat sanayi sektörü emek payının ithalatındaki emek payından daha yüksek olduğunun göstergesidir. Diğer bir deyişle, Türkiye emek yoğun imalat sanayinde salt ihracatçı bir ülke değildir.

Türkiye'nin gerek ihracat rekabet gücünün gerekse dış ticaret uzmanlaşma düzeyinin yüksek olduğu emek yoğun imalat sanayi ürün gruplarının başında tekstil, hazır giyim ve deri gelmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin bu ve diğer sektörlerin üretim ve ihracatındaki katma değeri yükseltememesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Zira Türkiye'nin birim değer endeksindeki artışlar birim miktar endeksindeki artışlara göre çok daha düşük gerçekleşmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin ihracatı yükte ağır, pahada daha hafif olarak gerçekleşmektedir. Türkiye'nin hem gelişmiş hem de diğer gelişmekte olan ülkelere karşı sektörel rekabet gücünü yükseltebilmesi, ürettiği ve ihracatını gerçekleştirdiği ürünlerin faktör donanımını katma değeri yüksek, beşeri sermaye, ar-ge ve teknoloji yoğun ürünler lehine değiştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation and "Revealed" Comparative Advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 99-123.

COMTRADE. (2019). 04 2019, 07 tarihinde World Integrated Trade Solution: https://wits.worldbank.org/WITS/WITS/Restricted/Login.aspx adresinden alındı

Desai, F. P. (2012). Trends in fragmentation of production: A comparative study of Asia and Latin America. *Procedia - Social and Behavioral Sciences, 37*, 217-229.

Erkan, B., Erdoğan, N., & Kara, O. (2018). The Power of Competitiveness of the Toy Sector in Turkey and the Neccesity of Specialized Toy Organized Inustrial Zones. O. Kara (Dü.) içinde, *Global and Regional Studies in terms of Economical and Social Issues* (s. 10-30). Almatı / Kazakistan: Al-Farabi Kazakh National University .

Hinloopen, J. (2001). On the empirical distribution of the Balassa Index. *Review of World Economics, 137*(1), 1-49.

Ishcukova, N., & Smutka, L. (2013). Revealed Comparative Advantage of Russian Agriculture Export. *ACTA UNIVERSITATIS AGRICULTURAE ET SILVICULTURAE MENDELIANAE BRUNENSIS*, 941-958.

Jovovic, D., & Jovovic, D. (2018). Competitiveness of Food Manufacturing of Rebuplic of Serbia. *Economics of Agriculture*, 49-64.

Küçükkiremitçi, O. (2006). Sanayi Sektörünün Dış Ticaret Performansının Rekabet Gücüne Göre Değerlendirilmesi (1995-2005 Dönemi). *Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı*.

Sujova, A., Hlavackova, P., & Marcinekova, K. (2015). Evaluating the Compettiveness of Wood Processing Industry. *Original Scientific Paper*, 281-288.

Vollrath, T. L. (1991). A Theoritical Evaluation of Alternative Trade Intensty Measures of Revealed Comparative Advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 265-280.

Ek Tablo 1: SITC Rev. 3, 3 Haneli Ürün Grupları (Emek Yoğun İmalat Malları)

611	İşlenmiş deri ve köseleler	659	Halılar ve diğer yer kaplamaları
612	Deri ve köseleden mamul eşya (makina, mekanik işlerde kullanılan saraciye eşyası)	661	Kireç, çimento, tabii taşlar, asfalt ile bunlardan eşya
613	Dabaklanmış, aprelenmiş, bütün halinde kürkler	662	Silisli fosil unları ve benzerlerinden eşya, tuğla, kiremit, karolar vb. eşya
633	Mantardan eşya	663	Mineral maddelerden mamul eşya ve cihazlar
634	Kaplamalık ağaçlar, levhalar, kontaplak, sırık, kazık vs. ile ağaç yünü	664	Cam
635	Ağaçtan muhafazalar, kutu, kafes sandık, vs. ile inşaat ve marangozluk mamülleri	665	Seramikten sofra ve mutfak eşyası ile diğer ev eşyası, heykelcik, vb. diğer süs eşyası
641	Kağıt ve karton	666	Çanak-çömlek
642	Kağıt, kağıt hamuru, karton ver selülozik liflerden mamul eşya	667	İnciler ve kıymetli metal taşlar
651	Tekstil iplikleri	691	Demir, çelik veya alüminyumdan inşaat ve inşaat aksamı
652	Pamuklu mensucat	692	Demir çelik veya alüminyumdan depo, sarnıç, vb. kaplar
653	Sentetik veya suni flamentler ve devamsız liflerden mensucat	693	Alüminyum, bakır veya demir çelikten teller, halatlar, kablolar, mensucat
654	Dokumaya elverişli diğer maddelerden dokunmuş mensucat (ipek, yün, keten vb.)	694	Bakır, Alüminyum, demir veya çelikten çivi, vida, pim, rondela vb. eşya
655	Örme mensucat	695	El aletleri ve makineler için aletler
656	Kordelalar, etiketler, armalar, tüller vb.	696	Bıçakçı eşyası ve sofra takımları, bunların aksam ve parçaları
657	Özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, vatka, sicim, ip, şapka taslakları, eknik eşya)	697	Adi metallerden ev işlerinde kullanılan eşya ve aksam
658	Dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar	699	Diğer adi metallerden eşya (kilit, zincir, yay, fermuar, dikiş, nakış aletleri vb.)

Kaynak: (COMTRADE, 2019)

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN GEORGIA AND TURKEY

Dr. Natela POPKHADZE

ABSTRACT

The South Caucasus throughout its history has been at the epicenter of the clash of religions, civilizations, nations and states. At the present stage in this region the interests of both regional (Turkey, Iran) and global actors (USA, NATO, EU, Russia, etc.) of international relations intersect. Global transformations, changes in the balance of power have a direct impact on the political processes in this region. A prominent role in these processes is played by Turkey, which is being introduced into the region by all means, claiming trans-regional leadership. In the context of this policy, Georgia plays the role of a corridor between Turkey and the Turkic-speaking states of Central Asia and the South Caucasus. Using economic, military-political, energy instruments, as well as problems in Russian-Georgian relations, Turkey very successfully spreads its influence in Georgia, including using the strategy of "soft power". Public diplomacy ensures the formation of a positive and attractive image of Turkey inside Georgia.

The strategy of “soft power” in Turkey’s foreign policy gained particular importance after 2002, when the Justice and Development Party (AKP) came to power. Thanks to Ahmet Davutoglu, the former Turkish Foreign Minister (2009-2014), a new approach to Turkish foreign policy based on the doctrine of “strategic depth” (Stratejik Derinlik) was developed within the framework of Neo-Ottoman ideology. The key slogan of the new approach was “zero problems with neighbors,” implying a buildup of political dialogue, economic interdependence and cultural harmony. This approach has positively influenced the strategy of “soft power” of Turkey. The main goal of this strategy was to involve new countries and actors into its sphere of influence due to the active development of the economy, science, technology, education and diplomacy.

The ideology of Turkey is based on the desire to become a regional, trans-regional, supra-regional leader, and then into one of the world's forces. To achieve its goals, the state has chosen methods of hidden struggle, information influence, open military actions and threats, as well as the gradual economic inclusion of different states in the economic pyramid of Turkish organizations. These methods represent the “soft power” policy of Turkey, which has been emphasized in all AKP election declarations. The main directions of the policy of "soft power" of Turkey are as follows:

cultural cooperation and promotion of the Turkish language;
cooperation in the field of education and science;
economic cooperation.

Keywords: Turkey, South Caucasus, AKP, Economic.

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİNİN TEKSTİL VE HAZIR GİYİM SEKTÖRÜNDEKİ DIŞ TİCARET PERFORMANSLARININ ANALİZİ[1]

ANALYSIS OF FOREIGN TRADE PERFORMANCE IN THE TEXTILE AND APPAREL SECTOR OF SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION MEMBERS

Elif Tuğçe BOZDUMAN
Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

Birol ERKAN
Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

ÖZET

SSCB'nin 1991 yılında dağılması ile birlikte bağımsızlığını kazanan birçok devlet ilk etapta sınır güvenliğini korumak amacıyla Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) altında birleşmiştir. Bunun sonrasında, bu işbirliğini ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, askeri vb. yönlerden genişletecek birçok adım atılmıştır. ŞİÖ üyesi olan devletlerin bir kısmı (Çin, Hindistan ve Rusya gibi) özellikle son yıllarda ekonomik anlamda büyük bir gelişme kaydetmiş, bir kısmı ise (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Pakistan) ekonomik açıdan kendini geliştirmeye çalışmıştır. Ekonomik gelişmenin en önemli ölçütlerinden birisi şüphesiz ki dış ticarettir. Bu çalışmada, ŞİÖ'ye üye ülkelerin tekstil ve hazır giyim ürünleri dış ticaretindeki performanslarının analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, söz konusu ülkelerin tekstil ve hazır giyim dış ticareti, rekabet gücü perspektifinde ele alınmıştır. 2000-2017 yıllarını kapsayan bu çalışmada, söz konusu ürünlerin dış ticaret rekabet gücü ve uzmanlaşma düzeyleri açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri kullanılarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, yapılan analizlerde ihracat rekabet gücünün belirlenmesi amacıyla "Balassa Endeksi ve Vollrath Endeksi", ihracat uzmanlaşma düzeylerinin belirlenmesi amacıyla da "Net Ticaret Endeksi ve İhracat-İthalat Oranı Endeksi" kullanılmıştır. Rekabet gücü analizleri sonucunda, örgüt üyelerinden Pakistan'ın hem tekstil hem de hazır giyim ihracatında güçlü derecede ihracat rekabet gücüne sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, Çin'in ve Hindistan'ın her iki ürün grubunun ihracatında da orta derecede rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan küresel piyasalarda sözü edilen ürünlerin ihracatında rekabet dezavantajına sahiptir. Sonuç olarak, ŞİÖ'nün tekstil ve hazır giyim sektörleri bağlamında lokomotifi konumundaki ülkelerin sırasıyla, Pakistan, Hindistan ve Çin olduğu görülmektedir. İhracat uzmanlaşma analizleri, Net Ticaret Endeksi'ne göre Pakistan, Hindistan ve Çin'in tekstil ve hazır giyim ürün gruplarının ihracatında uzmanlaştığını göstermektedir. İhracat-İthalat Oranı Endeksi'ne göre de, Pakistan, Hindistan ve Çin sözü edilen ürün gruplarının ihracatında yüksek düzeyde uzmanlaşma sağlamıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde; ŞİÖ ülkelerinin tekstil ve hazır giyim ürün grupları ihracatında birkaç ülke dışında rekabet gücüne sahip olduğu söylenemez.

Anahtar Kelimeler: Şanghay İşbirliği Örgütü, Tekstil, Hazır Giyim, Dış Ticaret, Uzmanlaşma

ABSTRACT

With the dissolution of the USSR in 1991, many independent states united under the Shanghai Cooperation Organization (SCO) in order to protect border security in the first place. After that, many steps have been taken to expand this cooperation in terms of economic, political, social, cultural and military terms. Some of the member states (such as

[1] Çalışmadaki bazı bölümler Elif Tuğçe Bozduman'ın 04.07.2018 tarihinde kabul edilen "Türkiye ve Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeleri'nin Küresel Rekabet Yapısı: Karşılaştırmalı Analiz" başlıklı yüksek lisans tezinden alınmıştır.

China, India and Russia) have made great economic progress in recent years, while others (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, Pakistan) have tried to develop themselves economically. Foreign trade is undoubtedly one of the most important criteria of economic development. In this study, it was aimed to analyze the performance of the textile and apparel foreign trade of the countries which are members of the SCO. In this context, the textile and apparel foreign trade of these countries has been taken into consideration in the perspective of competitiveness. In this study, which covers the years 2000-2017, the levels of foreign trade competitiveness and specialization of these products were determined using the comparative advantage indices explained. In addition, in the analyses, the "Balassa Index and Vollrath Index" were used to determine export competitiveness and the "Net Trade Index and Export-Import Ratio Index" were used to determine export specialization levels. As a result of competitiveness analysis, Pakistan, one of the members of the organization, has a strong export competitiveness in both textile and apparel exports. Furthermore, it has been determined that China and India have a moderate competitiveness in the exports of both product groups. However, Russia, Kazakhstan and Kyrgyzstan have a competitive disadvantage in the export of the mentioned products in the global markets. As a result, Pakistan, India and China, respectively, are the locomotive of the textile and apparel sectors of the SCO. Export specialization analysis shows that Pakistan, India and China specialize in the export of textile and apparel product groups according to the Net Trade Index. According to the Export-Import Ratio Index, Pakistan, India and China have developed a high level of expertise in the export of the aforementioned product groups. Finally, it can not be said that the countries of SCO have the power of competition outside a few countries in the export of textile and apparel product.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, Textile, Apparel, Foreign Trade, Specialization

1. GİRİŞ

Tekstil ve hazır giyim sektörleri gerek istihdama gerekse ihracat gelirlerine ve dolayısıyla milli gelire sağladığı katkı nedeniyle küresel ticarette en popüler sektörlerden birisidir. Haliyle, tekstil ve hazır giyim dünya ticaretindeki katma değerini ve payını arttırmak isteyen ülkelerin en fazla önem verdiği sektörler arasında yer almaktadır.

Emek yoğun olarak bilinse de, tekstil ve hazır giyim az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yanında gelişmiş ülkelerin de uluslararası rekabet gücünün ve karşılaştırmalı üstünlüklerinin bulunduğu sektörlerdir. Örneğin, 2017 yılı verilerine göre dünyada en fazla hazır giyim ihracatı yapan 10 ülke ele alındığında, söz konusu ülkelerin 6'sının gelişmiş ülke olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, tekstil sektöründe de ilk 10 ülkenin 4'ünün gelişmiş ülke olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Tekstil ve Hazır Giyim İhracatında İlk 10 Ülke (2017)

GİYİM EŞYASI			TEKSTİL		
ÜLKELER	İHRACAT (BİN $)	DÜNYADAKİ PAYI (%)	ÜLKELER	İHRACAT (BİN $)	DÜNYADAKİ PAYI (%)
Çin	157 463 892	37.09	Çin	109 595 045	39.10
Vietnam	25 036 985	5.90	Hindistan	17 078 476	6.09
İtalya	23 355 661	5.50	Almanya	13 824 321	4.93
Almanya	22 043 689	5.19	ABD	12 170 395	4.34
Hindistan	18 312 997	4.31	İtalya	11 925 878	4.25
Türkiye	15 087 708	3.55	Türkiye	11 443 200	4.08
Hong Kong	14 483 251	3.41	Güney Kore	9 854 648	3.52
İspanya	14 245 747	3.36	Pakistan	7 867 806	2.81
Fransa	11 792 647	2.78	Hong Kong	7 608 546	2.71

Belçika	9 268 181	2.18	Vietnam	7 199 200	2.57

Kaynak: (COMTRADE, 2019)

Her iki sektörde de küresel ticaretten en fazla pay alan ülke Çin'dir. Bununla beraber, küresel ihracatta açık ara önde olan Çin, her iki sektörde de dünya katma değerinin 1/3'ünden fazlasını tek başına sağlamaktadır. Çin ile birlikte Hindistan ve Pakistan'ın da dünya tekstil ve/veya hazır giyim ihracatında söz sahibi olması Şanghay İşbirliği Örgütü'nün sözü edilen sektörlerdeki gücünün ve küresel hâkimiyetinin göstergesidir.

Tablo 2: Şanghay İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkelerin Tekstil ve Hazır Giyim İhracat Değerleri (2017)

GİYİM EŞYASI			TEKSTİL		
ÜLKELER	İHRACAT (BİN $)	DÜNYADAKİ PAYI (%)	ÜLKELER	İHRACAT (BİN $)	DÜNYADAKİ PAYI (%)
Çin	157 463 892	37.092	Çin	109 595 045	39.097
Hindistan	18 312 997	4.314	Hindistan	17 078 476	6.093
Pakistan	5 469 353	1.288	Pakistan	7 867 806	2.807
Rusya	393 132	0.093	Rusya	488 704	0.174
Kırgızistan	119 367	0.028	Kazakistan	95 483	0.034
Kazakistan	14 766	0.003	Kırgızistan	5 121	0.002

Kaynak: (COMTRADE, 2019)

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün hazır giyim ihracatındaki payı % 43, tekstil ihracatındaki payı ise %49 civarındadır. Bu rakamlar örgütün küresel rekabette önemli bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, ŞİÖ'ye üye ülkelerin tekstil ve hazır giyim dış ticaretindeki performanslarının analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, söz konusu ülkelerin tekstil ve hazır giyim dış ticareti, rekabet gücü perspektifinde ele alınmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde ŞİÖ ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, rekabet gücü analizlerinde kullanılan endekslere değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise, ŞİÖ ülkelerinin tekstil ve hazır giyim dış ticaretindeki rekabet gücü karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmada, ŞİÖ ülkelerinden Tacikistan ve Özbekistan'a ilişkin dış ticaret verilerine ulaşılamadığından söz konusu ülkelere ilişkin analiz yapılamamıştır. Bu bağlamda, bu iki ülke tüm analizlerde kapsam dışında bırakılmıştır.

2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

İlk olarak 1996 yılının Nisan ayında Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile sınır anlaşmazlıklarını çözmek amacıyla Şanghay Beşlisi adıyla kurulmuştur. 2000 yılından itibaren Şanghay Beşlisi bölgesel güvenlik, politik, ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmek amacıyla birçok anlaşma imzalamıştır (Azarkan, 2009). Böylece, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan dengesizlik durumlarına karşı ülkeler arası bir "stratejik ortaklık" kurulmuştur (Ataçay, 2016).

Özbekistan güvenlik garantisi elde etmek amacıyla Şanghay Beşlisi'ne girme kararı almıştır (Kodaman & Birsel, 2006). Şanghay Beşlisi'ne 15 Haziran 2001'de Özbekistan'ın üyeliğe kabul edilmesi ile bu bölgesel kuruluşun adı Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirilmiştir. Çin'in sınırının bulunmadığı Özbekistan'ın bu örgüte katılımıyla ilk etapta sınır sorunlarının çözülmesine yönelik olarak kurulan örgüt bunun da ötesinde misyonlar yükleneceğinin sinyalini vermiştir. Bu durum da ŞİÖ'nün daha kalıcı ve köklü bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir (Çolakoğlu, 2004).

ŞİÖ'ye gözlemci statüsünde katılan ilk ülke 2004 yılında katılan Moğolistan olmuştur. 2005 yılında ise Pakistan, İran ve Hindistan gözlemci üye olarak bu örgüte katılmıştır (Masuda, 2010). Ayrıca, bu üç gözlemci üyenin de katılımıyla örgüt, Orta Asya'dan sonra

Güney Asya ve Ortadoğu ülkelerine kadar ulaşmıştır (Karakaş, 2016). İran, Pakistan ve Hindistan'ın; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) örgütünde daha eskiden beri gözlemci statüsünde bulunması; ŞİÖ içinde de ilk gözlemci üye olma özelliğini bu ülkelere tanımıştır (Matveeva & Guistozzi, 2008). 2017 yılından itibaren Hindistan ve Pakistan resmen üye olmuş ve böylece 6 olan üye sayısı 8'e yükselmiştir (Eren E. , 2017).

3. DIŞ TİCARET REKABET GÜCÜNÜ ÖLÇMEYE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Çalışmada ŞİÖ ülkelerinin tekstil ve hazır giyim ihracat rekabet güçlerinin ve uzmanlaşma düzeylerinin analizinin yapılması amacıyla birbirini tamamlayıcı farklı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Bu bağlamda, COMTRADE veri tabanından elde edilen veriler ışığında, sözü edilen ülkelerin, Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) Rev. 3, 2 haneli 65 ve 84 kodlu ürün gruplarına (tekstil ve hazır giyim) ilişkin analizler yapılmıştır.

Analizlerde yıllara ilişkin rekabet gücü skorlarının ortalama değerleri alınırken "uygun ortalama" kullanılmıştır. Uygun ortalama, serideki (yıl) en yüksek ve en düşük değerin yok sayılıp, ortalama değerin buna göre hesaplanmasıdır. Buradaki amaç, bazı yıllara ilişkin olağan dışı olumlu ve olumsuz gelişmeler (arz şokları, iklim değişiklikleri, politik gelişmeler, doğal felaketler vb.) nedeniyle bazı yıllarda ülkelerin belli ürün gruplarındaki üretim ve ihracat değerleri aşırı yüksek veya düşük çıkabilir (Küçükkiremitçi, 2006).

Analizlerde yıllara ilişkin rekabet gücü değerlerinin oynaklık göstergesi olarak değişkenlik katsayısı (CV) hesaplanmıştır[2]. Bu katsayının 15 değerinin altında olması ürün gruplarının rekabet seyrinin istikrarlı olduğu anlamına gelmektedir (Erkan & Batbaylı, 2017).

Balassa Endeksi şu şekilde formüle edilmiştir (Balassa, 1965) :

$$RCA_{jkt} = \frac{X_{kt}^{j} \,/\, X_{t}^{j}}{X_{kt}^{w} \,/\, X_{t}^{w}}$$

RCA > 1 ise; 'j' ülkesinin 't' döneminde 'k' ürünü ihracat payı, 't' döneminde toplam dünya ihracat payından büyük olduğunu gösterir. Söz konusu ülke, 'k' sektöründe uzmanlaşmıştır ve rekabet gücüne sahiptir. Endeks değeri 1'den küçük ise dezavantaj söz konusudur. Eğer endeks değeri (RCA); 1 ile 2 arasında ise zayıf üstünlük, 2 ile 4 arasında ise orta derecede üstünlük, 4 ve üstünde ise güçlü üstünlük söz konusudur (Hinloopen, 2001).

Vollrath Endeksi şu şekilde formüle edilmiştir (Vollrath, 1991):

$$RXA^{j}_{kt} = \frac{X_{kt}^{j} \,/\, X_{-kt}^{j}}{X_{kt}^{-j} \,/\, X_{-kt}^{-j}}$$

Vollrath Endeksi ile Balassa Endeksi sonuçları aynı şekilde yorumlanmaktadır. İki endeksin sonuçları genellikle birbirine yakın çıkmaktadır. Ancak, bir ülkenin bir sektördeki ihracatı dünya ihracatında çok önemli bir rol oynuyorsa bu durumda Vollrath Endeksi Balassa Endeksi'nden daha yüksek çıkmaktadır (Erkan, Erdoğan, & Kara, 2018).

Net Ticaret Endeksi (NET), belirli bir sektörde net ihracatın, ihracat ve ithalatın toplamına (dış ticaret hacmine) bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Bu endeks, ülkenin toplam

[2] CV= (Standart Sapma / Aritmetik Ortalama)*100

yaptığı ticaret ile dünyanın geri kalanıyla olan ticari hareketlerinin değerlendirmesini yapmaktadır. Bu bağlamda, endeks endüstri içi ticareti ölçmek ve ülkenin ticari performansını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır (Kösekahyaoğlu & Sarıçoban, 2017).
NET aşağıdaki gibi formüle edilmektedir:

$$NET^{j}_{kt} = \frac{X^{j}_{kt} - M^{j}_{kt}}{X^{j}_{kt} + M^{j}_{kt}}$$

Endeks, -1 ile +1 arasında değer almaktadır. NET değerinin pozitif çıkması, ülkenin söz konusu üründe (sektörde) uzmanlaştığını, diğer bir ifadeyle, rekabet gücünün varlığını gösterir. NET değerinin negatif çıkması, ülkenin söz konusu üründe (sektörde) uzmanlaşmadığını, diğer bir ifadeyle, rekabet gücünün olmadığını gösterir. NET = -1 ise; bu durum tam ithalatı ifade eder ve ülke tam olarak rekabet dezavantajına sahiptir. NET = +1 ise; bu durum tam ihracatı ifade eder ve ülke tam olarak rekabet avantajına sahiptir. NET değerlerinin -1 ya da +1 olması endüstri içi ticaretin olmadığını ifade etmektedir.

Balassa tarafından ortaya konulmuş olan bu endeks, ülkenin belli bir ürün grubunun dış ticaretine ilişkin ekonomik performansını, rekabet gücünü ve özellikle de uzmanlaşma düzeyini göstermektedir. Balassa'ya göre ülkeler arasında fırsat maliyetlerinin farklı olması nedeniyle, ülkelerin üretimde ve dış ticarette uzmanlaşması gerekmektedir. Bu endeks bir sektörün dış ticarette uzmanlaşma seviyesini ölçmek için kullanılmaktadır. Endeks, herhangi bir üründe ülkenin ihracat payının, ithalat payına oranını göstermektedir (Balassa, 1977).

İİO şu şekilde formüle edilmektedir (Balassa, 1977):

$$İİO^{j}_{kt} = \frac{X^{j}_{kt} \,/\, X^{j}_{t}}{M^{j}_{kt} \,/\, M^{j}_{t}}$$

Eğer İİO > 1 ise söz konusu ülke rekabet gücüne sahiptir, İİO < 1 ise ülke rekabet gücüne sahip değildir. Logaritmik durumda eğer İİO > 0.50 ise, söz konusu ülkenin rekabet gücü yüksektir. İİO < -0.50 ise, söz konusu ülkenin rekabet gücü düşüktür. -0.50 < İİO < 0.50 ise, söz konusu ülkenin rekabet gücü marjinal sınırdadır (Mikic, 2005).

4. İHRACAT REKABET GÜCÜ VE UZMANLAŞMA ANALİZİ

Çalışmada ŞİÖ ülkelerinin tekstil ve hazır giyim grubu ihracat rekabet gücü ve uzmanlaşma düzeylerinin belirlenebilmesi amacıyla Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük ölçütlerinden Balassa Endeksi (RCA), Vollrath Endeksi (RXA), Net Ticaret Endeksi (NET), İhracat-İthalat Oran Endeksi (İİO) hesaplanmıştır.

4.1 Tekstil Ürün Grubu İhracat Rekabet Gücü ve Uzmanlaşma Analizi

Balassa Endeksi sonuçlarına göre söz konusu ülkelerden Pakistan, Hindistan ve Çin'in tekstil ürün grubunda ihracat rekabet gücü bulunmaktadır. Bununla beraber, Pakistan ve Hindistan'ın üstünlüğü güçlü, Çin'in üstünlüğü orta düzeydedir. Ayrıca, söz konusu ülkelerden Pakistan'ın rekabet gücü skorunun çok yüksek olması ülkenin küresel pazarlardaki gücünü göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 3: ŞİÖ Ülkelerinin Tekstil Ürün Grubu İhracat Rekabet Gücü (2000-2017)

Ülkeler	RCA Katsayısı	RCA Karşılaştırmalı Üstünlük Derecesi	RXA Katsayısı	RXA Karşılaştırmalı Üstünlük Derecesi	Değişim Oranı (2000-2008, 2009-2017)
Rusya	0.09	Dezavantaj	0.09	Dezavantaj	↓
Çin	2.87	Orta Üstünlük	3.77	Orta Üstünlük	↑
Kazakistan	0.02	Dezavantaj	0.02	Dezavantaj	↔
Kırgızistan	0.25	Dezavantaj	0.26	Dezavantaj	↓
Pakistan	23.28	Güçlü Üstünlük	42.52	Güçlü Üstünlük	↑
Hindistan	4.13	Güçlü Üstünlük	4.59	Güçlü Üstünlük	↓

Kaynak: COMTRADE (https://comtrade.un.org/) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tekstil ürün grubu ihracat rekabet gücüne ilişkin Vollrath Endeksi sonuçları Balassa Endeksi ile paralellik göstermektedir.

Tablo 4: ŞİÖ Ülkelerinin Tekstil Ürün Grubu NET Endeksi Analizi (2000-2017)

Ülkeler	NET Katsayısı	Uzmanlaşma Derecesi	Değişim Oranı (2000-2008, 2009-2017)
Rusya	-0.70	Dezavantaj	↓
Çin	0.65	Avantaj	↑
Kazakistan	-0.80	Dezavantaj	↓
Kırgızistan	-0.88	Dezavantaj	↓
Pakistan	0.82	Avantaj	↓
Hindistan	0.67	Avantaj	↓

Kaynak: COMTRADE (https://comtrade.un.org/) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

ŞİÖ ülkelerinin tekstil ürün grubu dış ticaretindeki uzmanlaşma düzeyi NET Endeksi'ne göre analiz edildiğinde, Pakistan, Hindistan ve Çin'in uzmanlaşma düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 5: ŞİÖ Ülkelerinin Tekstil Ürün Grubu İİO Endeksi Analizi (2000-2017)

Ülkeler	İİO Katsayısı	İİO ln	CV	Uzmanlaşma Derecesi	Değişim Oranı (2000-2008, 2009-2017)
Rusya	0.11	-2.21	67.88	Uzmanlaşma yoktur	↓
Çin	3.72	1.31	36.67	Uzmanlaşma vardır	↑
Kazakistan	0.06	-2.90	65.53	Uzmanlaşma yoktur	↓
Kırgızistan	0.11	-2.25	156.48	Uzmanlaşma yoktur	↔
Pakistan	21.75	3.08	48.16	Uzmanlaşma vardır	↓

Hindistan	6.70	1.90	17.84	Uzmanlaşma vardır	↔

Kaynak: COMTRADE (https://comtrade.un.org/) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

İİO Endeksi analizine göre, ŞİÖ ülkelerinden Pakistan, Hindistan ve Çin tekstil ürün grubu ihracatında uzmanlaşmıştır (Tablo 5).

Tekstil ürün grubu dış ticaretine ilişkin rekabet gücü ve uzmanlaşma endeks analiz sonuçları incelendiğinde, Pakistan'ın küresel çapta önemli derecede karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu göze çarpmaktadır.

4.2 Hazır Giyim Ürün Grubu İhracat Rekabet Gücü ve Uzmanlaşma Analizi

Balassa Endeksi sonuçlarına göre Pakistan, Hindistan ve Çin'in hazır giyim ürün grubunda ihracat rekabet gücü bulunmaktadır. Bununla beraber, Pakistan'ın güçlü, Hindistan ve Çin'in üstünlüğü orta düzeydedir. Ayrıca, Pakistan'ın ihracat rekabet gücü oldukça yüksek düzeydedir (Tablo 6).

Tablo 6: ŞİÖ Ülkelerinin Hazır Giyim Ürün Grubu İhracat Rekabet Gücü (2000-2017)

Ülkeler	RCA Katsayısı	RCA Karşılaştırmalı Üstünlük Derecesi	RXA Katsayısı	RXA Karşılaştırmalı Üstünlük Derecesi	Değişim Oranı (2000-2008, 2009-2017)
Rusya	0.03	Dezavantaj	0.03	Dezavantaj	↓
Çin	3.38	Orta Üstünlük	5.02	Güçlü Üstünlük	↓
Kazakistan	0.00	Dezavantaj	0.00	Dezavantaj	↔
Kırgızistan	0.05	Dezavantaj	0.05	Dezavantaj	↓
Pakistan	8.26	Güçlü Üstünlük	10.57	Güçlü Üstünlük	↑
Hindistan	2.78	Orta Üstünlük	3.17	Orta Üstünlük	↓

Kaynak: COMTRADE (https://comtrade.un.org/) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Balassa Endeksi ile paralellik gösterse de, Çin'in güçlü derecede hazır giyim ihracat rekabet gücüne sahip olması Vollrath Endeksi sonucunun farklılığını göstermektedir.

Tablo 7: ŞİÖ Ülkelerinin Hazır Giyim Ürün Grubu NET Endeksi Analizi (2000-2017)

Ülkeler	NET Katsayısı	Uzmanlaşma Derecesi	Değişim Oranı (2000-2008, 2009-2017)
Rusya	-0.81	Dezavantaj	↓
Çin	0.95	Avantaj	↔
Kazakistan	-0.96	Dezavantaj	↓
Kırgızistan	-0.93	Dezavantaj	↓
Pakistan	0.98	Avantaj	↓
Hindistan	0.96	Avantaj	↓

Kaynak: COMTRADE (https://comtrade.un.org/) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

ŞİÖ ülkelerinin hazır giyim ürün grubu dış ticaretindeki uzmanlaşma düzeyi NET Endeksi'ne göre analiz edildiğinde, Pakistan, Hindistan ve Çin'in uzmanlaşma düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 7).

Tablo 8: ŞİÖ Ülkelerinin Hazır Giyim Ürün Grubu İİO Endeksi Analizi (2000-2017)

Ülkeler	İİO Katsayısı	İİO ln	CV	Uzmanlaşma Derecesi	Değişim Oranı (2000-2008, 2009-2017)
Rusya	0.07	-2.63	146.68	Uzmanlaşma yoktur	↓
Çin	30.40	3.41	29.18	Uzmanlaşma vardır	↑
Kazakistan	0.01	-4.53	111.63	Uzmanlaşma yoktur	↓
Kırgızistan	0.04	-3.14	121.33	Uzmanlaşma yoktur	↓
Pakistan	190.27	5.25	68.87	Uzmanlaşma vardır	↓
Hindistan	96.68	4.57	58.32	Uzmanlaşma vardır	↓

Kaynak: COMTRADE (https://comtrade.un.org/) veri tabanı kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Hazır giyim dış ticaretindeki İİO endeks sonuçları NET endeks sonuçları ile paralellik göstermektedir (Tablo 8).

5. SONUÇ

Ülkelerin üretim, ihracat ve ithalat değerleri küresel çapta rekabet göstergeleri olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bu makro büyüklüklerin toplam değerlerinden ziyade sektörel üretim, ihracat ve ithalat tutarları daha gerçekçi rekabet göstergeleri olarak kabul edilebilir. Bu perspektifte, çalışmada, dünya ticaretinde önemli yeri olan ŞİÖ ülkelerinin dış ticaret rekabet gücü ve uzmanlaşma düzeyleri sektörel (tekstil ve hazır giyim) bazda analiz edilmiştir. Tekstil ve hazır giyim sektörlerinin dünya ticaretinde her zaman gündemde ve rekabet savaşlarına neden olması çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

ŞİÖ'nün tekstil ve hazır giyim ürün grubu dış ticaretindeki rekabet gücü ve uzmanlaşma analizlerine ilişkin elde edilen endeks skorları önemli derecede küresel üstünlük durumunu işaret etmektedir. Zira genel olarak değerlendirildiğinde örgüt toplamda dünya tekstil ve hazır giyim ihracatının yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Bununla beraber, örgüt üyesi ülkelerden sadece Pakistan, Hindistan ve Çin küresel rekabet gücüne sahiptir. Üretim ve ihracat gücü yüksek olan söz konusu 3 ülkenin yüksek rekabet gücü ve uzmanlaşma değerleri örgütün küresel çaptaki gücünü ortaya koymaktadır.

Tekstil ürün grubu dış ticaretinde olduğu gibi, hazır giyim dış ticaretindeki rekabet gücü ve uzmanlaşma analiz sonuçları birbiri ile önemli derecede benzerlik göstermektedir. Zira her iki ürün grubunda da 3 ülke (Pakistan, Hindistan, Çin) uzmanlaşma sağlamıştır. Bununla beraber, Pakistan hem tekstil hem hazır giyim dış ticaretindeki yüksek rekabet gücü ve uzmanlaşma skorlarıyla ŞİÖ ülkelerinden pozitif yönde ayrışmaktadır.

KAYNAKÇA

Ataçay, M. N. (2016). Türk-Çin İlişkileri : Türkiye- Rusya Krizinin Etkileri . *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 37-56.

Azarkan, E. (2009). The Relations Between Central Asian and United States, China and Russian within the Framework of the Shanghai Cooperation Organization. *Alternatives Turkish Journal of İnternational Relations*, 1-21.

Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation and "Revealed" Comparative Advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 99-123.

Balassa, B. (1977). Revealed Comparative Advantage Revisited: An Analysis of Relative Export Shares of the Industrial Countries 1953-1971. *The Manchester School*, 327-344.

COMTRADE. (2019). 04 2019, 07 tarihinde World Integrated Trade Solution: https://wits.worldbank.org/WITS/WITS/Restricted/Login.aspx adresinden alındı

Çeştepe, H. (2012). Türkiye'nin Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleriyle Ticaretinin Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23-43.

Çolakoğlu, S. (2004). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin. *Uluslararası İlişkiler*, 173-197.

Çolakoğlu, S. (2006). 11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri. *USAK*, 38-55.

Engin, E. (2013). *Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yaklaşımına Göre Türkiye Oluklu Mukavva Ambalaj Sektörünün Rekabet Gücü.* İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Eren, E. (2017). Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi. *Stratejic Public Management Journal*, 77-94.

Erkan, B., & Batbaylı, Ş. (2017). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Üyesi Ülkelerin Küresel Rekabet Pazarlarındaki Karşılaştırmalı Üstünlükleri. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* , 31-49.

Erkan, B., Erdoğan, N., & Kara, O. (2018). The Power of Competitiveness of the Toy Sector in Turkey and the Neccesity of Specialized Toy Organized Inustrial Zones. O. Kara (Dü.) içinde, *Global and Regional Studies in terms of Economical and Social Issues* (s. 10-30). Almatı / Kazakistan: Al-Farabi Kazakh National University .

Hinloopen, J. (2001). On the empirical distribution of the Balassa Index. *Review of World Economics, 137*(1), 1-49.

Hinloopen, J., & Marrewijk, C. v. (2000). On The Empirical Distribution of the Balassa Index. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1-26.

Karakaş, M. (2016). *Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Dış Ticaret Üzerindeki Dışlama Etkisi, Türkiye'nin olası Şanghay İşbirliği Örgütü.* Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kodaman, T., & Birsel, H. (2006). Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 413-442.

Kösekahyaoğlu, L., & Sarıçoban, K. (2017). Ticaret Sonrası Verilerle Rekabet Gücünün Ölçülmesinde Kullanılan İndeksler Üzerine Bir Literatür Taraması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 424-444.

Küçükkiremitçi, O. (2006). Sanayi Sektörünün Dış Ticaret Performansının Rekabet Gücüne Göre Değerlendirilmesi (1995-2005 Dönemi). *Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı*.

Masuda, M. (2010). China's SCO Policy in the Regional Architecture . *The Tokyo Foundation Policy Brief*, 1-22.

Matveeva, A., & Guistozzi, A. (2008). The SCO: A Regional Organization In The Making. *Working Papers*, 1-30.

Mikic, M. (2005). *Commonly Used Trade Indicators: A Note.* UNESCAP.

Vollrath, T. L. (1991). A Theoritical Evaluation of Alternative Trade Intensty Measures of Revealed Comparative Advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 265-280.

TÜRKİYE DİJİTAL OYUN SEKTÖRÜNÜN SWOT ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

A RESEARCH ON TURKEY'S DIGITAL GAME INDUSTRY WITH SWOT ANALYSIS

Dr.Öğr.Üyesi Müzeyyen ÖZHAVZALI
Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İşletme Programı

Öğr. Gör. Naime YAPRAK
Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İşletme Programı

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, ekonomik kriz dönemlerinde bile etkilenmeden hızla büyümeye devam eden dijital oyun sektörünün ortaya çıkardığı fırsat ve tehditler karşısında Türkiye'de son derece dinamik bir gelişme potansiyeline sahip dijital oyun sektörünün üstün ve zayıf yönlerini FÜTZ (Fırsatlar, Üstünlükler, Tehditler ve Zayıflıklar) analizi ile ortaya koymaktır. Çalışmada ihtiyaç duyulan veriler, Sağlık Bakanlığı, Sağlığın Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü'nün(2018) "Dijital Oyun Sektörü Oyun Geliştiricileri Çalıştayı" sonuçları, Ankara Kalkınma Ajansı'nın hazırladığı Dijital Oyun Sektörü Raporu(2016) ve sektördeki bazı yönetici ve uzmanlarla yapılan görüşmelerden sağlanmıştır. Türkiye'nin dijital oyun sektöründeki mevcut durumu, ilgili raporlardan, istatistiklerden ve alanda yapılan çalışmalardan yararlanılarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları; Türkiye'de dijital oyun sektöründe fırsatlar arasında; yenilik ve teknolojiye ilginin yüksek olması, üstünlükler için genç nüfus ile birlikte oyuncu sayısının çok fazla olması, tehditler arasında. Türk oyuncuların ücretsiz oyunları tercih etmesi ve sektörde vergilerin yüksek olması, zayıflıklar arasında ise yetişmiş insan kaynağının yeterli sayıda olmaması, pazarlama faaliyetlerinin zayıf olması şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Oyun, Dijital Oyun Endüstrisi, FÜTZ analizi.

ABSTRACT

The main aim of this study continue to grow rapidly unaffected even in times of economic crisis arises which of the digital game industry as opportunities and threats against Turkey in an extremely dynamic with a growth potential of the digital game industry with SWOT (Strenghts, Weaknesses, Opportunities, Threats) analysis. The data needed in the study are the results of the "Digital Game Industry Game Developers Workshop" conducted by the General Directorate of Health Development of the Ministry of Health (2018), the Digital Game Sector Report prepared by Ankara Development Agency (2016), some managers and experts in the sector from interviews. Digital game industry's current situation in Turkey, about the report done in the field of statistics and results of the study. Between the opportunities in the this industry; high interest in innovation and technology, having a large number of players with the young population for superiority, choosing free games by Turkish players among the threats and high taxes in the sector, the weakness of the qualified human resources, the lack of marketing activities, the weakness can be listed as.

Keywords: Digital Games, Digital Game Industry, SWOT analysis

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ON-LINE İKİNCİ EL GİYSİ SATIN ALMA DAVRANIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

THE FACTORS AFFECTING THE PURCHASE BEHAVIOR OF UNIVERSITY STUDENTS ONLINE SECOND HAND CLOTHING

Öğr. Gör., Naime YAPRAK
Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İşletme Programı

Dr.Öğr.Üyesi, Müzeyyen ÖZHAVZALI
Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İşletme Programı

ÖZET

Giysi tercihleri; toplumların değişen yapısına uyum göstererek sürekli değişmektedir. Daha önceki dönemlerde vücudu örtmek kullanılan giysi, zamanla bireylerin kişisel özelliklerinin simgesi haline gelmiştir. Bireylerin özellikle bayanların sosyal yaşamda daha aktif olmaları giysi tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiştir. Sadece özel günlerde yapılan giysi alış verişleri artık süreklilik arz etmektedir. Gelişen teknolojinin etkisi ile akıllı telefonlarda bulunan alış veriş sitelerinin ücretsiz uygulamaları ile beraber eskisinden daha kolay gerçekleşen giysi alış verişi bireylerin kullanacaklarından daha fazla ürünü satın almalarına neden olmaktadır. İhtiyaçtan fazla alınması, beden değişikliği gibi çeşitli nedenlerle artık kullanılmayan giysilerin on line olarak satılması, ekonomiye tekrar kazandırılması sağlamaktadır. Ayrıca tüketimin artması çevreye verilen zararında artması anlamına gelmektedir; ikici el olarak değerlendiren giysiler tekstil atıklarında azalması ve tekrar değerlendirilmesini sağlayacaktır.

Türkiye'de ikinci el giysi alış verişi henüz çok yaygın olarak tercih edilmediği, satın alınacaksa bile etiketli veya hiç giyilmemiş ürünlerin tercih edildiği bilinmektedir. Türkiye'de kullanılmayan giysilerin ücretsiz olarak ihtiyacı olan akrabalara verilmesi veya akrabadan alınması daha çok tercih edilen yöntemler arasındadır. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin; ikinci el giysi ve aksesuar satın alma davranışını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Kırıkkale ve Kayseri'de okuyan üniversite öğrencilerine anket uygulanmıştır. İki bölümden oluşan ankette bireylerin birinci bölümünde demografik özelliklerine bakılmış, diğer bölümde ikinci el alış veriş sitelerini tercih edip etmedikleri ve ikinci el kıyafet kullanımına karşı tutumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Kadın ve erkek bireylerin farklı satın alma davranışları sergiledikleri; kadınların ikinci el giysi tercihinde olumlu olarak bakarken, erkeklerin ikinci el giysi tercihinde olumsuz oldukları ancak ikinci el telefon gibi aksesuarların satın alınmasında daha olumlu oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İkinci El Giysi, Online Alış-Veriş, Tekstil Atığı, Genç Tüketici

ABSTRACT

Clothing preferences are changing constantly by changing the changing structure of societies. Clothing used to cover the body in earlier periods, has become the symbol of the personal characteristics of individuals over time. The fact that individuals, especially women, are more active in social life also changed their clothing consumption habits. Only the clothes made on special days are permanent. With the effect of developing technology, the free shopping of shopping sites on smartphones and the exchange of clothes made easier than before make it possible for individuals to buy more products than they will use. The fact that the clothes that are no longer used for a variety of reasons such as taking over the need, body change, etc., are sold on-line, are reintroduced to the economy. In addition, the increase in consumption means an increase in environmental damage; the second hand garments will reduce the amount of textile waste and reassess.

Exchange of second-hand clothes in Turkey as yet very widely preferred, are known to be preferred, even if labeled or unworn items purchased. In Turkey unused clothes to be given to relatives or relatives in need is among the more preferred methods. The aim of this study is to determine the factors affecting buying behavior of second hand clothes and accessories for university students. In this context, a questionnaire was applied to university students studying in Kırıkkale and Kayseri. In the first part of the survey, the demographic characteristics of the individuals were examined. In the other section, it was aimed to determine whether they preferred second hand shopping sites and their attitude towards second hand clothing. Male and female individuals exhibit different purchasing behaviors; while women were looking at second hand clothes favorably, men were negative in the choice of second hand clothing but it was seen that they were more positive in the purchase of accessories such as second hand phones.

Keywords: Second-hand Clothes, On-line Shopping, Textile Waste, Young Consumer

KLASİK ÇAĞ YAZININDAN ÖRNEKLERLE KOÇ (ARIES) TAKIMYILDIZININ MİTOLOJİK ÖYKÜSÜ

MYTHOLOGY OF THE CONSTELLATION ARIES IN CLASSICAL LITERATURE

Dr. Öğretim Üyesi, Didem DEMİRALP
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Gökyüzünün bölündüğü seksen sekiz alandan her birine takımyıldız denir. Öte yandan takımyıldız deyince, yeryüzünden bakıldığında birbirleriyle ilgiliymiş gibi görünen ama aslında birbirlerinden farklı uzaklıklarda bulunan yıldız kümeleri akla gelir. Eski gök bilimciler, takımyıldızların izdüşümlerinin oluşturdukları şekilleri, söylencelere konu olan kahramanlara ve hayvanlara benzetmişlerdi. Eski Yunanlı ve Romalı gök bilimciler de takımyıldızları isimlendirirken, mitolojik öykülerden ilham almışlardı.

Bu takımyıldızlardan biri de Zodyak Takımyıldızları yahut Zodyak Burçlar Kuşağı olarak adlandırılan ve güneşin ekliptik düzlemine denk gelen on iki takımyıldız arasında yer alan Koç'tur. Efsaneye göre, o, aslında altın postlu, kanatlı bir koçmuş (Krios Khrysomallos). Bir bulut perisi olan Nephele, onu, oğlu Phriksos ile kızı Helle'yi kurtarsın diye göndermiş. Zira çocuklar, tanrılara kurban edileceklermiş. Koç, sırtında Phriksos ile Karadeniz'in doğu ucundaki Kolkhis'e kadar gitmiş. Ardından delikanlıya, kendisini, tanrılara kurban etmesini ve postunu da Ares koruluğuna bırakmasını söylemiş. Ardından gökyüzüne, yıldızların arasına yerleştirilmiş. Altın postu ise başka bir efsaneye konu olmuş. İason ve Argo Gemicileri, postu ele geçirmek için tehlikeli bir maceraya atılmışlar.

Bizim bu çalışmadaki amacımız, Koç Burcu ya da Koç Takımyıldızı olarak bildiğimiz Altın Postlu Koç'un efsanesini, Klasik Çağ yazınından seçtiğimiz örneklerin ışığında okumak.

Anahtar Kelimeler: Koç, Phriksos, Kolkhis, İason, Medea.

ABSTRACT

The sky is divided up into 88 areas known as constellations. On the other hand, when we say constellation, we consider star clusters. Ancient astronomers compared the shapes of the constellations to the mythical heroes and animals. Greek and Roman astronomers were also inspired by myth while naming the constellations.

One of these constellations is The Ram and it is one of the constellations of the Zodiac. According to the myth, it was a golden fleeced, flying ram (Krios Khrysomallos). Nephele, a cloud nymph sent it to rescue her children Phrixos and Helle. Because they were about to be sacrificed to gods. The ram carried Phrixos to Colchis which was on the coast of The Black Sea. Then told the boy to sacrifice him to the gods and lay his fleece in the grove of Ares. Later he was placed amongst the stars as the constellation Aries. On the other hand, his fleece became the subject of another myth. Iason and the Argonauts embarked on a voyage to find it.

The aim of this study is to examine the myth of the constellation of Aries in the light of the literature of Ancient Greece and Rome.

Key Words: Aries, Phrixos, Colchis, Jason, Medeia.

GİRİŞ

Gökyüzünün bölündüğü seksen sekiz alandan her birine takımyıldız denir. Öte yandan takımyıldız deyince, yeryüzünden bakıldığında birbirleriyle ilgiliymiş gibi görünen ama aslında birbirlerinden farklı uzaklıklarda bulunan yıldız kümeleri akla gelir. Eski gök bilimciler, takımyıldızların izdüşümlerinin oluşturdukları şekilleri, söylencelere konu olan

kahramanlara ve hayvanlara benzetmişlerdi. Eski Yunanlı ve Romalı gök bilimciler de takımyıldızları isimlendirirken, mitolojik öykülerden ilham almışlardı.

Yukarıda sözü edilen seksen sekiz takımyıldızdan on ikisi, Zodyak [1] olarak adlandırılan ve güneşin ekliptik düzlemine denk gelen grupta yer alırlar. Zodyak Takımyıldızları yahut Zodyak Burçlar Kuşağı olarak adlandırılan bu kümede bulunan yıldızlar Aries (Koç), Taurus (Boğa), Gemini (İkizler), Cancer (Yengeç), Leo (Aslan), Virgo (Başak), Libra (Terazi), Scorpius (Akrep), Sagittarius (Yay), Capricorn (Oğlak), Aquarius (Kova) ve Pisces (Balık) isimlerini alırlar.

Bizim bu çalışmadaki amacımız, Koç Burcu ya da Koç Takımyıldızı olarak bildiğimiz Altın Postlu Koç'un efsanesini, Klasik Çağ yazınından seçtiğimiz örneklerin ışığında okumak. Üstesinden geldiği zorlu iş için, tanrılar tarafından ödüllendirilen ve yıldızların arasına yerleştirilerek ölümsüzleşen kutsal bir hayvanın öyküsünü, aralarında Hesiodos, Apollonios, Strabon, Seneca ve Philostratos gibi ustaların yer aldığı yazın ustalarının kaleminden okumak da diyebiliriz buna.

KOÇ[2]

"Üvey annesi İno'nun[3] tuzağına düşen Phriksos[4], tam Zeus'a[5] kurban edilecekken, annesi Nephele tarafından kaçırılmış. Yanında kız kardeşi Helle de varmış. Kardeşler, Hermes'in[6] armağanı olan –kanatlı- altın postlu bir koçun sırtına binmişler. Ne var ki Sigeion[7] ve Khersonesos[8] arasında uçarlarken, Helle, denize düşmüş. Bu yer sonraları Hellespontos[9] adıyla anılır olmuş. Bununla birlikte Phriksos, Kolkhis'e [10] ulaşmış. Kral Aietes, kızı Khalkiope'yi, delikanlıyla evlendirmiş. Koçu Zeus'a kurban eden Phriksos, postunu da krala vermiş. Sonrasında Aietes, bu postu, Ares[11] koruluğundaki bir meşe ağacına asmış."

Hesiodos[12]- Kadınlar Kataloğu[13]:

"Phriksos ile Helle'yi kaçıran koç, ölümsüzmüş. Anneleri Nephele'nin onlara verdiği bu koçun postu altındanmış."

Simonides[14]- Parçalar

"Kimisi, postu, altın; kimisi ise erguvanî olarak anıyor. Simonides ise Poseidon'a[15] yazdığı ilahide, erguvan rengiyle boyandığını söylüyor."

"Birçoğu, postun, altın olduğundan söz ediyor. Apollonios da[16] bu görüşü paylaşıyor. Simonides'e gelince, o, kimi zaman beyaz, kimi zaman da erguvan olduğunu söylüyor."

Pindaros[17]- Pythia Zafer Türküsü[18]

---

[1] Eski Yunanca'da "zodiakos"- "zodiakos kuklos" (küçük hayvanların çemberi).
[2] Yahut Krios Khrysomallos (Crius Chrysomallus).
[3] Boiotia Bölgesi kralı olan Athamas'ın ikinci karısı. Thebai kralı Kadmos ile karısı Harmonia'nın kızı.
[4] Annesi, bulut perisi Nephele imiş.
[5] Ya da Jupiter (Jove). Baş tanrı.
[6] Yahut Merkür. Haberci tanrı ya da tanrıların habercisi.
[7] Troya yöresinde antik şehir.
[8] Ya da Trakya Khersonesos'u. Ege'nin kuzeydoğusunda yer alır.
[9] Çanakkale Boğazı.
[10] Karadeniz'in doğu ucunda yer alan, kuzeyi Kafkaslarla sınırlı olan ülke.
[11] Yahut Mars. Savaş tanrısı.
[12] İ. Ö. 700. Yunanlı epik şair. Günümüze bir bütün olarak ulaşan –ve ona ait olduğu şüphe götürmeyen- başlıca eserleri, "Tanrıların Doğuşu" (Theogonia) ve "İşler Ve Günler" (Erga Kai Hemerai) şiirleridir.
[13] Veya Eoiae. "Tanrıların Doğuşu"nun devamı niteliğindeki eser, kısmen günümüze ulaşmış olup, yarı tanrılar doğuran kadınların hikâyelerini içerir. Bunun yanında yapıtın Hesiodos'a ait olduğu tartışmalıdır.
[14] İ. Ö. 556- 468. Yunanlı lirik şair. İlahiler, övgüler, ağıtlar ve mezar yazıtları yazdı. Antik Çağ'da çok ünlü olmasına karşın, şiirlerinin büyük bölümü kayıptır.
[15] Veya Neptün. Deniz tanrısı.
[16] Yahut Rodoslu Apollonios. İ.Ö. 3. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı epik şair. Günümüze kalan başlıca eseri "Argo Gemicileri" başlığını taşıyan destanıdır. Dört kitaptan oluşan yapıt, Aisonoğlu İason'un –İolkos kralı olan amcası Pelias'ın isteği üzerine, Argo adlı gemiyle- Kolkhis'e gidişini ve altın postu ele geçirip geri dönüşünü anlatır.

"İason'a, altın postu alıp getirmesini buyuran Pelias: "Yeraltının öfkesini sen dindirebilirsin. Phriksos bize Aietes'in sarayına gitmemizi ve ruhunu eve getirmemizi buyuruyor. Ve çok zaman önce onu ölümden kurtaran koçun kalın postunu" demişti.

Apollonios[19]- Argo Gemicileri[20]

"Argo'nun denize indirilişini seyreden kadınlar, kendi aralarında konuşurlarken, içlerinden biri: "Ne olurdu Helle'nin canını alan şu dalgalar, Phriksos ile koçunu da alıp götürseydi. Onun yerine uğursuz bir kehanet yayıldı. Alkimede'yi[21] sonsuz bir acıya boğacak olan kehanet" demiş."

"İason'un –tanrıça Athena'nın[22] dokuduğu- pelerini üzerindeki işlemelerden biri, Minyalı[23] Phriksos'u, altın postlu koçuyla birlikte gösteriyormuş. Koç dile gelmiş konuşurken, Phriksos da onu dinliyormuş. Tasvirler öyle canlıymış ki insan, onlara bakarken, acaba sessiz olursam, onları duyabilir miyim diye merak ediyormuş."

"Phyllis Nehri'nin[24] denize döküldüğü yer, Dipsakos'un[25], Athamasoğlu Phriksos'u konuk ettiği yermiş. Yiğit, o sıra, Orkhomenos'tan ayrılmış, koçuyla birlikte yol almaktaymış."

"Argo Gemicileri'ne seslenen Argos[26]: "Phriksos adlı Aiolialı[27], Yunanistan'dan ayrılıp Aia'ya[28] gelmiş. Hermes'in altına dönüştürdüğü koçun sırtında Aietes'in şehrine varmış. Aslında koçun postunu hâlâ görebilirsiniz. Gür yapraklı bir meşenin dallarında asılı duruyor. Phriksos, hayvanı –kaçakların tanrısı olan- Zeus'a kurban etmiş. Sonrasında Aietes'in sarayında konaklamış" diyordu.

"Medeia[29] ve İason, "Koç Ovası" denen düzlüğe varınca gemiden indiler. Burası, Minyasoğlu Phriksos'u sırtında taşıyan koçun, yorgun dizlerini büktüğü yerdi. Yakınlarda Phriksos'un –kaçakların dostu- Zeus için kurduğu sunağın isle kaplı temeli görünüyordu. O, yolda karşılaştığı Hermes'in buyurduğu üzere, altın postlu koçu, Zeus'a kurban etmişti."

"İason, gösterişli postu kollarında tutuyordu. Parıl parıl parlayan –ve gencin yüzünü aydınlatan- bu altın post, devasaydı. Bir yaşındaki bir düve ya da geyik kadardı. Çok da ağırdı. İason onu –ara sıra yapığı gibi- sol omzuna attığında, ayaklarına dek uzanırdı. Öte yandan kimi zaman da kucağında taşırdı. Bir tanrının ya da adamın onu çalmasından korkardı. Yoldaşlarının yanına vardıklarında, gün çoktan ışımıştı. Adamlar, Zeus'un yıldırımı kadar parlak olan postu gördüklerinde çok şaşırdılar. Yerlerinden fırlayarak, ona dokunmak istediler. Ne var ki İason onları uzaklaştırarak, postun üzerini bir pelerinle örttü."

"İason ile Medeia, Phaiaklar'ın[30] adasındaki bir mağarada evlendiler. Ardından büyük bir döşek hazırladılar ve altın postu üzerine yayarak, birlikteliklerini kutsadılar. Çift için çiçekler toplayan Nymphalar[31], bu rengârenk çiçekleri, beyaz kollarında, mağaraya kadar

---

[17] İ. Ö. 518- 438. Yunanlı lirik şair. Yunanistan'da düzenlenen –ve tüm Yunanlılar'ın katıldığı- atletizm oyunlarında başarı kazanan atletleri ululamak için yazdığı zafer şarkılarıyla ünlüdür. Bunlar söz konusu oyunlara koşut olarak Olympia, Pythia, Nemea ve İsthmos Zafer Türküleri olarak adlandırılmışlardır.
[18] Ya da Epinikion.
[19] Bkz. 16. dipnot.
[20] Yahut Argonautika.
[21] İason'un annesi.
[22] Veya Minerva. Savaş tanrıçası.
[23] Söylencesel ataları –ve Boiotia'da Orkhomenos şehrini kuran- Minyas olan halktan gelen.
[24] Antik Bithynia Bölgesi'nde yer alır.
[25] Efsaneye göre, nehirle aynı adı taşıyan tanrının oğlu.
[26] Argo gemisini inşa eden usta.
[27] Ya da Aiol. İsmini –Athamas'ın babası olan- Aiolos'tan alan halk.
[28] Kolkhis'in diğer adı.
[29] Aietes'in diğer kızı. Büyücüdür. İason'a âşık olur ve –kendisiyle evlenmesini şart koşarak- altın postu ele geçirmesine yardım eder. Ardından İason ve beraberindekilerle birlikte Kolkhis'ten ayrılır.
[30] İlk kez Homeros'un Odysseia'da andığı efsanevi Skherie Adası'nın sakinleri.
[31] Tabiat perileri. Tanrısal dişi varlıklar.

götürdüler. O vakit gördükleri postun ihtişamından etkilendiler. Altın post öyle parlaktı ki. Gözlerini ondan ayıramadılar. Posta dokunmak istedilerse de bunu yapmaktan korktular."

Sahte Hyginus[32]- Masallar[33]

"Liber'in [34] çıldırttığı Phriksos ile Helle, bir ormanda dolaşırlarken, anneleri Nebula'nın [35] -Neptün ile Theophane'den [36] doğan- altın koç ile birlikte oraya geldiğini anlatırlar. O, çocuklara, koça binmelerini ve Kolkhis'e, Sol'un [37] oğlu olan kral Aietes'in sarayına gitmelerini söylemiş. Koçu da oraya vardıklarında Mars'a kurban edeceklermiş. Ne var ki koçun sırtında seyahat ederlerken, Helle denize düşmüş. Bundan dolayı deniz, Hellespontos olarak anılır olmuş. Öte yandan Phriksos –annesinin dediği gibi- Kolkhis'e ulaşarak, koçu kurban etmiş ve altın postunu Mars'ın tapınağına bırakmış. Bir ejderin koruduğu postu –Aison ile Alkimede'nin oğlu- İason'un gelip aldığı anlatılır."

"Pelias, İason'a, hasmı olan kral Aietes'in yanına giderek, Phriksos'un –Kolkhis'te- Mars'a adadığı altın postu alıp getirmesini buyurmuş."

"Kehanete göre, Sol'un oğlu Aietes, krallığını, Phriksos'un adak olarak sunduğu post, Mars'ın tapınağında durduğu sürece elinde bulunduracakmış."

"Güzeller güzeli Theophane, Bisaltes'in kızıymış. Talipleri de çokmuş. Ne var ki Neptün de genç kıza tutulmuş ve onu kaçırarak, Krumissa [38] Adası'na götürmüş. Bunu öğrenen talipler, çok geçmeden bir gemiye binip Krumissa'ya doğru yola çıkmışlar. Onları kandırmak isteyen Neptün, Theophane'yi –güzel- dişi bir koyuna dönüştürmüş. Kendisi de koça dönüşen tanrı, oranın halkını da sığırlara dönüştürmüş. Adaya ulaşan ve hiç insan görmeyen talipler, sığırları kesip yemeye başlamışlar. Durumu fark eden Neptün, talipleri, birer kurda dönüştürmüş. Ardından hâlâ koç biçimindeyken, Theophane'ye yanaşmış ve bu birliktelikten –Phriksos'u Kolkhis'e götüren ve postu Mars korusunda asılı olup sonradan İason'un alıp götürdüğü- altın postlu koç doğmuş."

Sahte Hyginus- Gökbilimi[39]

"Koç Takımyıldızı: Bunun, sırtında Phriksos ile Helle olduğu halde Hellespontos'u geçen koç olduğuna inanıyorlar. Hesiodos ve Pherekydes[40], koçun postunun altın olduğundan bahsediyorlar. Öte yandan birçoğu, Helle'nin, Hellespontos'a düşünce, Neptün tarafından kurtarıldığını iddia ediyor. Tanrı onu sevmiş. Birlikte olmuşlar ve Paion[41] dünyaya gelmiş. Aietes'in sarayına sağ salim varan Phriksos ise koçu, Jove'ye kurban etmiş ve postunu tapınağa asmış. Koç'un Nubes [42] tarafından gökyüzündeki yıldızların arasına yerleştirilen imgesi, buğday ekiminin yapılacağı zamanı gösterir. Zira evvelden İno, buğday tohumlarını yaktıktan sonra toprağa gömmüştü.[43] Eratosthenes'e[44] bakılırsa, postundan bizzat sıyrılan koç, onu, anı olarak Phriksos'a vermiş. Yıldızların arasına da kendi arzusuyla katılmış."

---

[32] Ya da Gaius İulius Hyginus (İ. Ö. 64- İ. S. 17). Romalı bilgin. Tarım, arıcılık, coğrafya, tarih gibi konularda yazmıştır. Günümüze kalan ve adıyla anılan iki mitoloji kitabı "Masallar" ve "Gökbilimi" ise muhtemelen ona ait değildir.

[33] Yahut Fabularum Liber. İki yüz yetmiş yedi öykü içerir.

[34] Ya da Dionysos. Şarap tanrısı.

[35] Nephele'nin diğer adı.

[36] Thrakia kralı Bisaltes'in güzel kızı.

[37] Veya Helios. Güneş tanrısı.

[38] Ya da Krinissa.

[39] Veya De Astronomia (Poetica Astronomica).

[40] İ. Ö. 5. yüzyılda yaşamış Yunanlı yazar.

[41] Kimine göre ise Edonus.

[42] Nephele'nin başka bir adı.

[43] Başka türlü söylersek, kıtlığa sebep olmuştu. Üvey çocuklarından kurtulmak isteyen kraliçe, ülkede yaşayan kadınları, buğday tohumlarını kavurmaya ikna etmişti. Olup bitenden habersiz erkekler, hasat mevsiminde, buğday tanesi olmayan başaklar görünce, korkuya kapılmışlardı. Çok geçmeden Delphoi şehrindeki –Apollon- kâhinine danışan Athamas –yine İno'nun kurduğu bir düzenin sonucu olarak- kıtlığa son vermek istiyorsa, Helle ile Phriksos'u kurban etmesi gerektiğini öğrenmişti.

Strabon[45]- Coğrafya[46]

"Kafkas Dağları'nın zirvelerinde yaşayan Soanlar[47], altını –kışın yağan sağanaklarla kabaran- nehirlerden elde ederler. Bunun için elek ya da hayvan derisinden faydalanırlar. Altın Post efsanesi de buradan kaynaklanır."

Propertius[48]- Ağıtlar[49]

"Altın postlu koçun sırtında taşıdığı Helle, erguvan renkli dalgaların arasına düşüvermiş."

Phriksos ile Helle

Ovidius[50]- Kadın Kahramanlar ya da Kadın Kahramanların Mektupları[51]

"Gemiyle sağ salim Tesalya[52] kıyılarına vardığın söyleniyor. Altın koçun postu da yanındaymış."

"Gece gündüz uyumayan bir ejderin koruduğu altın postu çalmaya cüret etmedin mi?"

"Pelias'ın adamlarından biri, senin başardığın işi, büyüye bağlıyor. Üstelik: "Phriksos'un koçunun altın postunu alan, Aisonoğlu değil, Phasisli[53] Aietes'in kızı" diyerek, insanları buna inandırıyor."

"Neden onca cesur adam, o[54] gemiyle yola çıkıp da Phriksos'un koçunun peşine düştü ki?"

---

[44]İ. Ö. 275- 195. Yunanlı âlim. İskenderiye Kütüphanesi'nin yöneticiliğini yapmıştır.

[45] İ. Ö. 64- İ. S 24. Yunanlı coğrafya bilgini. Kırk yedi kitaptan oluşan "Tarihsel Taslaklar"ı kaybolmuşsa da on yedi kitaplık "Coğrafya"sı bugün elimizdedir.

[46] Yahut Geographica.

[47]Veya Svanlar.

[48] Ya da Sextus Propertius (İ. Ö. 50- 2). Latin ağıt şairi. Günümüze kalan dört ağıt kitabını İ. Ö. 29- 16 yılları arasında yayınlamıştır.

[49] Veya Elegeia (elegia).

[50] Ya da Publius Ovidius Naso (İ. Ö. 43- İ. S. 17). Latin şair. Günümüze kalan eserleri arasında "Aşk Sanatı", "Kadın Kahramanlar", "Roma Takvimi" ve "Başkalaşımlar" sayılabilir.

[51] Veya Heroides (Epistulae Heroidum).

[52] Yunanistan'da bölge.

[53] Kolkhis'in ırmaklarından biri, Phasis idi.

"Hiç uyumayan o bekçiyi, üzeri pullarla kaplı, karnının üzerinde –tıslayarak- sürünen o yaratığı büyüleyip, gözlerine uyku döktüm. Ardından postu ele geçirip, sana verdim."

Haimonia'ya[55] sağ salim ve zafer kazanmış olarak döndün ve altın postu –atalarının- tanrılarına sundun."

"Bana çeyizimi mi soruyorsun? Ben onu sana –postu ele geçirmeden evvel- sürmeye mecbur kaldığın o tarlada[56] verdim. Postu altın olan koçtu benim çeyizim. Onu geri isteseydim verir miydin?"

"Altın postlu koçun sırtına binip de fırtınalı denizleri sağ salim aşan Phriksos'a imreniyorum."

"Phriksos ve kız kardeşi bu yola birlikte koyulmuşlar. O halde neden o engin denize ismini veren, yalnızca genç kız olmuş?"

Ovidius- Başkalaşımlar[57]

"Aietes'in sarayına ulaşır ulaşmaz Altın Postu almak istediler. Ne var ki bunun için başarmaları gereken bazı –zorlu- işler olduğunu öğrendiler."

Ovidius- Roma Takvimi[58]

"Hain üvey annenin kurduğu düzenle, tohumlar kavrulmuş, buğdaylar filiz vermemişti. Bunun üzerine Delphoi'a gönderilen bir elçi, kıtlığın sona ermesi için, Helle ile Phriksos'un kurban edilmeleri gerektiğini öğrenmişti. Halk, zaman ve İno, kralı, bu işi yapmaya mecbur etmişlerdi. Çok geçmeden Phriksos ile kız kardeşi, alınları, kurdelelerle çevrili bir halde, sunak önünde beklemeye başlamışlardı. Ortak kaderlerine ağlıyorlardı. Olup biteni gökyüzünden gören anneleri, acı içinde –çıplak- bağrını dövmeye başlamış, bulutların arasına saklanarak, ejder dişlerinden doğan kente[59] inmişti. Ardından çocuklarını sunaktan almış ve onlara –kaçmaları için- altın postlu bir koç vermişti. Kardeşlerin, koçun sırtında engin denizleri aştıkları sırada, genç kızın, sol eliyle koçun boynuzunu dermansızca tuttuğunu ve adını –düştüğü- sulara verdiğini anlatırlar. Kardeşi de ellerini uzatıp onu yakalamaya çalışırken, az kalsın ölüyormuş. Çifte tehlikeyi paylaştığı kız kardeşini kaybettiği için ağlıyormuş. Onun, gök renkli tanrıyla[60] birleştiğini bilmiyormuş. Kıyıya varan koç, yıldızların arasına karışmış. Altın postu ise Kolkhis'teki saraya ulaşmış."

Seneca[61]- Troyalı Kadınlar[62]

---

[54] Yahut Pelion Dağı'ndan gelen kerestelerle inşa edilen.

[55] Tesalya'nın eski ismi. Bundan başka bölgenin kurucusu olan Thessalus'un babasının ismi de Haimon imiş.

[56] Yiğidin, Kadmos ejderinin dişlerini ektiği. Aietes, İason'a, altın postu almak istiyorsa, yerine getirmesi gereken koşullar olduğunu söylemişti. Buna göre İason, ateş püsküren, tunç toynaklı iki boğayı boyunduruğa koşacak ve onlarla bir tarlayı sürüp, buraya ejderin dişlerini ekecekti. Medeia'nın hazırladığı sihirli bir merhemi vücuduna ve silahları üzerine süren İason, evvela boğaları boyunduruğa almış, ardından dişleri toprağa ekmişti. O, dişlerden biten silahlı adamları da birbirleriyle dövüştürerek, kendi kendilerini öldürmelerini seyretmişti (Ayrıca Bkz. 59. dipnot).

[57] Ya da Metamorphoses.

[58] Veya Fasti.

[59] Thebai. Delphoi kâhinine danışmaya giden Kadmos, bir kent kurması gerektiğini öğrenmişti. Yiğit, karşısına çıkacak olan bir ineğin ardına düşecek, kenti de hayvanın çöktüğü yere kuracaktı. Yollara düşen Kadmos, bir inek görmüş ve peşine takılmıştı. Hayvan, Boiotia bölgesinde yere çöküp yatmıştı. Kenti kuracağı yerin burası olduğunu anlayan Kadmos, ineği, Minerva'ya kurban etmek istemiş ve arkadaşlarını su almaya göndermişti. Ne var ki bu kaynak, Mars'ın soyundan gelen bir ejder tarafından korunuyordu. Ejder, Kadmos'un arkadaşlarından birçoğunu öldürünce, Kadmos da onu öldürmüştü. Çok geçmeden yiğide görünen Minerva, ejderin dişlerinin yarısına –sonradan Aietes'e vermek üzere- el koymuş, yiğide de kalan yarısını, toprağa ekmesini buyurmuştu. Ne var ki ekilen dişlerden silahlı adamlar çıkmıştı. Doğar doğmaz birbirleriyle dövüşen bu adamlardan beşi hayatta kalmış ve –Thebai şehrini kursun diye- Kadmos'a yardım etmişlerdi.

[60] Neptün.

[61] Ya da Lucius Annaeus Seneca (İ. Ö. 4- İ. S. 65). Romalı devlet adamı, filozof ve oyun yazarı. Düzyazı ve şiir türünde eserler vermiştir. Seneca'nın –Troyalı Kadınlar, Herakles'in Çılgınlığı, Medeia, Phaidra, Oidipus, Agamemnon, Thyestes, Fenikeli Kadınlar ve Herakles Oita Dağı'nda başlıklı- tragedyaları, onun şiir türünde kaleme aldığı eserlerindendir.

"Phriksos nasıl da üzülmüştü Helle –denize- düşünce. Sürünün lideri olan parlak, altın postlu koç, ikizleri sırtında taşırken, yükünün birini, denizin orta yerinde üzerinden atıvermişti."

Seneca- Medeia[63]

"Seni nankör adam. Phriksos'un koçundan kazandığın ganimeti anımsa. Gece gündüz uyumayan ejderin, ben öyle buyurduğum için uykuya yenik düşüşünü hatırla."

Sicilyalı Diodoros[64]**- Tarih Kitaplığı**[65]

"Pelias, İason'u, Kolkhis'e yelken açmaya ve koçun meşhur altın postunu alıp getirmeye mecbur etmişti."

"Söylenceler, Athamasoğlu Phriksos'un –üvey annesinin çevirdiği entrikanın neticesinde- kız kardeşiyle birlikte Yunanistan'dan ayrıldığını anlatır. Kardeşler, altın postlu koçun sırtında, Avrupa'dan Asya'ya doğru giderlerken, genç kız –tanrıların müdahalesi sonucu- denize düşmüş. Bu yer, sonraları onun adıyla anılır olmuş. Ne var ki –Pontos'a-[66] olan yolculuğunu sürdüren Phriksos, Kolkhis'e varmış. Kehanetin buyurduğu gibi, koçu kurban etmiş ve postunu da Ares tapınağına adak olarak bırakmış. Öte yandan Kolkhis kralı Aietes, yaşamının, ülkeye gelen yabancıların postu alıp götürmesiyle sona ereceği kehanetini duymuş. Bu sebeple ve şüphesiz zalim bir adam olduğu için, topraklarına giren yabancıların, kurban edilmelerini buyurmuş. Böylelikle Kolkhisliler'in ne kadar acımasız oldukları haberi, dünyanın dört bir yanına yayılacak, hiçbir yabancı, ülkeye girmeye cesaret edemeyecekmiş. Kral, tapınağın bulunduğu bölgeyi bir duvarla koruma altına almış ve buraya çok sayıda nöbetçi yerleştirmiş. Bu muhafızlar, Tauris Khersonesosu'ndan[67] gelen adamlarmış. Onlar, Yunanlılar'ın korkunç efsanelerine de konu olmuşlar. Bölgenin civarında yaşayan ve ateş soluyan boğalar ile postu koruyan ve hiç uyumayan ejder efsaneleri gibi. Öte yandan Phriksos'un öyküsü de bir söylenceye dönüşmüş. Kimine göre, o, seyahatini, pruvasının üzerinde bir koç kafası bulunan bir gemiyle yapmış. Yolculuk sırasında deniz tutan Helle ise gemiden aşağı eğildiği sırada derin sulara düşmüş. Phriksos ve yoldaşı[68], Aietes tarafından tutsak alınmışlar. Koç, tanrılara kurban edilmiş ve postu da âdet olduğu üzere bir tapınağa asılmış. Sonraları, ülkesine gelen yabancıların, altın postu alıp götürmesiyle birlikte öleceği kehanetini işiten Aietes, tapınağın çevresine bir duvar ördürerek, bölgeye nöbetçiler yerleştirmiş. Üstelik postu altın yaldızla kaplatmış. Böylelikle muhafızlar onu en iyi şekilde koruyacaklarmış."

Valerius Flaccus[69]**- Argo Gemicileri**[70]

"İason'a, altın postu alıp getirmesini buyuran Pelias: "Nephele'nin koçunun postunu, kutsal Yunan topraklarına geri getir. Bu tehlikeli işin üstesinden gelemeyeceğini düşünme bile" demiş. Lakin postu koruyan devasa ejderden hiç bahsetmemiş."

"Trakyalı ozan[71], lirinden yükselen ezgiyle geceye neşe katıyor, Phriksos'un, şakakları kurdeleyle bağlı bir halde beklediğini ve bir bulutun içine gizlenerek o lanet sunaktan

---

[62] Ya da Troades.
[63] Veya Medea.
[64] Yahut Diodorus Siculus. İ. Ö. 1. yüzyılda yaşamış olan –Sicilya doğumlu- Yunanlı tarihçi. Kırk kitaptan oluşan "Tarih Kitaplığı", onun, mitolojik öykülere ve başka ırktan olanların sıra dışı geleneklerine geniş yer ayırdığı eseridir. Bunun yanında yapıtın bir bölümü günümüze ulaşmıştır.
[65] Veya Bibliotheka Historica.
[66] Karadeniz ve çevresi.
[67] Kırım'ın güneybatısında yer alan –ve Yunanlı yerleşimcilerin kurduğu- kent.
[68] Koç.
[69] Yahut Gaius Valerius Flaccus (İ. S. 40- 92). Latin şair. Bilinen tek eseri olan –ve Rodoslu Apollonios'un aynı adlı yapıtından izler taşıyan- "Argo Gemicileri", sekiz kitaptan oluşur. Eser, şairin ölümü dolayısıyla yarım kalmıştır.
[70] Ya da Argonautika.
[71] Orpheus.

kaçtığını anlatıyordu. Delikanlı, Athamas'ı da İno'nun oğlu Learkhos'a[72] bırakmış ve altın postlu koçun sırtında dalgalı denizleri aşmıştı. Helle ise koçun boynuzlarını sıkıca kavramıştı. Yedi gün ve yedi gecenin ardından[73] –uzaktan bakınca Abydos'tan[74] ayrı imiş gibi görünmeyen- Sestos[75], kardeşi olan kentten kopmaya başlamıştı. Ardından adı sonsuza dek yaşayacak olan kız kardeş, Aiolos'un oğlunu bir başına bırakıvermiş, denize düşerek –yazık ki- üvey annesinin zulmünün kurbanı olmuştu. Genç kız, yorgun elleriyle koçu yakalamaya çalışmışsa da dalgalar, onu aşağı çekmişti. Ardına bakıp da kendisine seslenen talihsiz kızın yüzünü gördüğünde nasıl da üzülmüştü Phriksos. Evvela elleri sonra saçları dalgaların arasına karışmıştı genç kızın."

"Phriksos, nihayet ihtiyarlayıp ölünce, gökyüzünde –aniden- bir alev topu belirmiş ve yıldızların arasına karışan Koç, denizlerin kabarmasına sebep olmuştu."

"İason, Medeia'ya, altın postun asılı durduğu ağaca çıkmanın yolunu sorunca, genç kadın: "Cesur ol, ejderin sırtına basarak tırman" demiş. Bu sözlerden cesaret alan Kretheus[76] oğlu, hiç vakit kaybetmeden dişbudak ağacına çıkmaya koyulmuş. Ne var ki sanki o tırmandıkça, ağaç da git gide yükseliyormuş. Yiğit, çok geçmeden dişbudağın dalları arasında özenle korunan – parlak bir bulutu ya da Thaumas'ın kızını[77] andıran- ve uzun zamandır peşinde olduğu altın postu ele geçirmeyi başarmış."

"Tüm Argo Gemicileri'nin hazır bulunduğu bir törenle evlenen genç çift, üzerine altın postu serdikleri gösterişli bir döşeğe uzanmışlar."

Apollodoros[78]- Kitaplık[79]

"Athamas, kıtlıktan nasıl kurtulabileceğini sormak için elçiler gönderdi. Ne var ki İno, elçileri, Phriksos, Zeus'a kurban edilirse verimsizliğin sona ereceği kehanetinde bulunulduğunu söylemeye ikna etti. Ülkenin sakinleri, Athamas'ı, Phriksos'u kurban etmesi için zorladılar. Lakin Nephele, kızı Helle ile birlikte onu ellerinden aldı ve gençlere, Hermes'ten aldığı altın postlu bir koç vermişti. Koç, onları, göklerde taşıdı. Böylece ülkeleri ve denizleri aştılar. Fakat Sigeion ile Khersonesos arasında uçarlarken, Helle düşüp boğuldu. Bu sebeple de denize, genç kızın adı verilerek, Hellespontos dendi. Bununla birlikte Phriksos, Kolkhis'e ulaştı. Buranın kralı, Helios ile Perseis'in[80] oğlu –ve Kirke[81] ile Pasiphae'nin[82] kardeşi- olan Aietes idi. Phriksos'u ağırlayan kral, onu, kızlarından biri olan Khalkiope ile evlendirdi. Delikanlı, koçu, Zeus'a kurban ederek, postunu, Aietes'e verdi. Sonrasında kral, bu postu, Ares koruluğundaki bir meşe ağacına astı."

"Pelias, İason'a, altın postu alıp getirmesini buyurdu. Post, Ares korusundaki bir meşe ağacına asılı olup, hiç uyumayan bir ejder tarafından korunuyordu."

Pausanias[83]- Yunanistan'ın Tasviri[84]

"Atina Akropolisi'nde –altın postlu koçun, Kolkhis kıyılarına dek taşıdığı- Athamasoğlu Phriksos'un heykeli de bulunuyor. O, hayvanı, herhangi bir tanrıya, olasılıkla da

[72] Athamas'ın, İno'dan olan oğullarından biri. Diğeri, Melikertes'tir.
[73] Yahut Şafak'ın (Aurora) ve Ay'ın (Luna) yedi kez görünmesinden sonra.
[74] Çanakkale Boğazı'nın en dar noktasındaki şehir.
[75] Abydos'un karşısında yer alan kent.
[76] Aison'un babası.
[77] Veya İris. Gökkuşağı tanrıçası.
[78] Veya Sahte Apollodoros. Yazarın kimliği tartışmalıdır. Bunun yanında üç kitaptan oluşan ve mitolojik bir eser olma özelliği taşıyan "Kitaplık" başlıklı yapıtı, İ. S. 1. veya 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir.
[79] Ya da Bibliotheka.
[80] Okeanos (dev) kızı.
[81] Büyücüdür.
[82] Büyücü. Girit kralı Minos'un karısı.
[83] İ. S. 110- 180. Yunanlı seyyah ve coğrafya bilgini. "Yunanistan'ın Tasviri" başlığını taşıyan yapıtı, on kitaptan meydana gelir. Yazar, gördüğü sanat eserlerini tasvir etmekle kalmamış, işittiği yerel âdet ve söylenceleri de canlı bir şekilde resmetmiştir.
[84] Yahut Periegesis tes Hellados.

Orkhomenoslular'ın, Laphystios[85] dedikleri tanrıya kurban etmiş. Ardından –âdet olduğu üzere- uyluk kemiklerini çıkararak ateşe atmış. Yanmalarını izliyor."

"Athamas, Phriksos ile Helle'yi –Boiotia'daki Laphystios Dağı'nda- tanrıya kurban etmek üzereyken, Zeus, altın postlu bir koç göndermiş, çocuklar, bu koçun sırtına binerek kaçmışlardı."

Yaşlı Philostratos[86]- Tasvirler[87]

"Hikâyeye göre, Kolkhis'te muhafaza edilen altın post, Helle ile Phriksos'u göklerde taşıyan koça aitmiş."

"Argo Gemicileri'nin yola çıkma nedenine gelince; Kolkhis'te, altın bir post bulunuyordu. Anlatıldığına göre, bu post, Helle ile Phriksos'u gökte taşıyan koça aitti. İason –korkunç görünümlü ve hiç uyumayan- bir ejderin koruduğu bu postu ele geçirme görevini üstlenmişti."

"Ejderin, altına düşkün olduğu söyleniyor. Altın olan her ne olursa olsun, ondan hoşlanırmış. Bu sebeple de Kolkhis'teki postu ve Hesperidler'in[88] altın elmalarını, asla uyumayan iki ejder gözetirmiş."

Genç Philostratos[89]- Tasvirler

"Argo Gemicileri'nin ne amaçla yola çıktıklarını duymuş olmalısınız. Zira tüm şairler, altın posttan söz ediyorlar."

"Boğalar dize getirildikten sonra Medeia'nın büyülediği ejder uykuya dalmış, koçun altın postu ele geçirilmiş. Hemen ardından Argo tayfası alelacele denize açılmış. Zira Kolkhis halkı ve Aietes, Medeia'nın yaptıklarını öğrenmişler."

Nonnos[90]- Dionysos'un Maceraları[91]

"Acı içindeki İno: "Nephele –Helle'nin düştüğü bu sularda öleyim diye- Erinysler'i[92] peşime taktı. Phriksos'un, bir koçun sırtına bindiğini ve uçarak Kolkhis'e vardığını işittim. Hâlâ orada yaşıyormuş. Keşke oğlum Melikertes de –altın postlu koçun izinden giderek- başka bir diyara kaçabilse" diye söylüyormuş."

SONUÇ

Efsaneler, Boiotia kralı Athamas'ın ikinci karısı olan İno'nun, kralın Nephele'den olan iki çocuğuna duyduğu nefretten söz ediyor. İkizlerden kurtulmak isteyen kraliçenin kurduğu bir düzen sonucu ülkeyi saran kıtlık ve kâhinlerin, bu felaketin yalnızca Athamas'ın çocuklarının kurban edilmesiyle sona ereceğini bildirmesi, tuhaf bir kaçış ya da kaçırılış öyküsüyle devam ediyor. Annelerinin araya girmesiyle altın postlu, kanatlı bir koçun sırtına binen kardeşler, son anda ölümden kurtuluyorlar. Ne var ki Helle, bu kaçış sırasında denize düşerek boğuluyor. Öte yandan Phriksos, Karadeniz'in öbür ucundaki bir ülkeye (Kolkhis'e) ulaşmayı başarıyor. Koçu, Zeus'a kurban ediyor ve altın postunu da ülkenin kralı Aietes'e armağan ediyor. Aietes'in, savaş tanrısı Ares'e adanan korudaki bir meşeye astığı bu post, sonraları, başka bir yiğidin, İason'un, peşine düştüğü –ve nihayet ele geçirdiği- bir nesne olarak karşımıza çıkıyor.

---

[85] Veya Zeus Laphystios.

[86] Ya da Flavios Philostratos (İ. S. 190- 230). Yunanlı yazar. "Tasvirler" başlıklı iki kitaplık eserinde, Napoli'deki bir sergide gördüğü, çoğu mitoloji temalı altmış dört resmi tanıtır.

[87] Veya Eikones.

[88] Yahut Batı Kızları. Gece'nin (Nyks) üç –peri- kızı. Dünyanın batı ucunda, Mutlular Adası'nın civarında otururlar, altın elmaların yetiştiği bir bahçeye –bir ejderle birlikte- bekçilik ederlermiş.

[89] Yaşlı Philostratos'un torunu. İ. S. 3. yüzyılda yaşamış olup, "Tasvirler"in devamını kaleme almıştır. Günümüze ulaştığı şekliyle on yedi kısa makaleden oluşan yapıt, yine ağırlıklı olarak mitoloji temalı resimleri tasvir eder.

[90] İ. S 5. yüzyılda yaşamış Yunanlı şair. "Dionysos'un Maceraları" başlığını taşıyan ve şarap tanrısının serüvenlerini anlatan şiiri, kırk sekiz kitaptan meydana gelir.

[91] Ya da Dionysiaka.

[92] Veya Furialar. İntikam tanrıçaları. Suç işleyen özellikle de adam öldürenleri cezalandırırlarmış. İsimleri Alekto, Tisiphone ve Megaira imiş.

Aralarında Hesiodos, Simonides, Pindaros, Sicilyalı Diodoros, Hyginus, Ovidius ve Seneca gibi Klasik Çağ'ın seçkin şair ve yazarlarının bulunduğu bir grup yazın adamı, bu mitosu, kendi dillerinden, kendi kalemlerinden aktarıyorlar bizlere. Üstesinden geldiği zorlu bir iş için tanrılar tarafından ölümsüzlükle taçlandırılıp, gökyüzündeki yıldızların arasına yerleştirilen "Altın Koç"un, sonraları "Koç Takımyıldızı" olarak anılacak olan yıldız kümesinin öyküsü bu.

KAYNAKÇA

APOLLODOROS, *Bibliotheka* (çev. Nur Nirven), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2017.

APOLLONIOS, *Argonautika* (Yunanca aslından çev. Ari Çokona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

APOLLONIUS, *The Argonautica* (trans. by R. C. Seaton), William Heinemann Ltd., London 1967.

DIODORUS, *Diodorus of Sicily In Twelve Volumes, Volume II. Books II(continued)* 35- IV, 58 (trans. by C. H. Oldfather), Harvard University Press, Massachusetts 1967.

HESIOD& HOMER, *Hesiod, The Homeric Hymns& Homerica* (trans. by Hugh G. Evelyn-White, M. A.), G. P. Putnam's Sons, New York 1920.

NONNOS, *Dionysiaca In Three Volumes, Volume I. Books I- XV.* (trans. by W. H. D. Rouse, Litt. D.), William Heinemann Ltd., London 1940.

OVID, *Heroides& Amores* (trans. by Grant Showerman), The MacMillan Co., New York 1914.

OVID, *Metamorphoses – A New Translation* (trans. by David Raeburn), Penguin Books, London 2004.

OVIDIUS, *Fasti (I- IV) Roma Takvimi Ve Festivaller* (çev. Asuman Coşgun Abuagla), Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2016.

PAUSANIAS, *Description Of Greece In Six Volumes, Volume I. Books I- II.* (trans. by W. H. C. Jones), G. P. Putnam's Sons, New York 1918.

PHILOSTRATUS, *Imagines (*trans. by Arthur Fairbanks, Litt. D.), G. P. Putnam's Sons, New York 1931.

PINDAROS, *Bütün Zafer Şarkıları* (çev. Erman Gören), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

PROPERTIUS, *Propertius* (trans. by H. E. Butler), G. P. Putnam's Sons, New York 1929.

SENECA, *Troyalı Kadınlar* (Latince aslından çev. Çiğdem Dürüşken), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İNTERNET KAYNAKÇASI

http://www.theoi.com.Ther/KriosKhrysomallos.html
http://www.theo.com/Text/HyginusFabulae1html
http://www.theo.com/Text/HyginusFabulae4html
http://www.theoi.com/Text/HyginusAstronomica.html
http://www.theoi.com/Text/ValeriusFlaccus1.html
http://www.theoi.com/Text/ValeriusFlaccus5.html
http://www.theoi.com/Text/ValeriusFlaccus8.html

ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDEKİ GÜMÜŞ FİNCAN ZARFLARI
SILVER CUP HOLDERS IN ANKARA ETHNOGRAPHY MUSEUM

Nuray ŞEHİTOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü
Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Kahve çekirdeklerinin, dolayısıyla kahve içeceğinin ilk olarak Habeşistan'da keşfedildiği kabul edilmektedir. 16. yüzyılda Osmanlı toplum hayatında tüketimi başlayan kahve giderek yaygınlaşmış ve zaman içerisinde kahvehaneler açılmıştır. Kültürel bir değer kazanan kahvenin hazırlanması ve sunumu sırasında kullanılan çeşitli araç gereçler ortaya çıkmış; saray başta olmak üzere Türk konakları ve evlerinde kahve ikramı bir seremoniye dönüşmüştür.

Kahvenin hazırlanması aşamasında çekirdekler öncelikle kahve tavasında kavrulmakta ve kahve soğutacaklarında soğutulmaktadır. Sonrasında çekirdekler kahve değirmeninde öğütülerek toz haline getirilmekte ve cezvede pişirilmektedir. Osmanlı döneminde sunuma hazır hale gelen kahvenin servisi sırasında fincan, tepsi, şekerlik, ibrik gibi araç gereçlerin yanı sıra fincan zarfları kullanılmıştır. Zarf, içine kulpsuz fincanın yerleştirildiği yuvarlak ağızlı, dibe doğru daralan gövdeli ve ayaklı kaptır. Seramik, bağa, ahşap gibi farklı malzemelerden üretilmiş örnekler olmakla birlikte döneminde en çok madenî zarflar tercih edilmiştir. Ekonomik duruma göre fincan zarfları bakır, pirinç, gümüş ya da altın olarak çeşitlenmektedir.

Kahve içeceğinin ortaya çıkışı ve Osmanlı toplum hayatındaki önemine yer verilen araştırmamızda, şimdiye kadar incelenmemiş eserler çalışılmıştır. Ankara Etnografya Müzesi'nde kahve kültürüne ait eserler arasında depo ve teşhirdeki birbirinden farklı 11 adet gümüş fincan zarfı ele alınmıştır. Müze yetkililerince tarafımıza verilen envanter fişleri ve eser fotoğrafları incelenerek analiz edilmiştir. Eserlere ait bilgiler araştırmanın katalog bölümünde yer almaktadır. Bu bölüm örnek numarası, envanter numarası, türü, yapım malzemesi, tekniği, durumu, ölçüleri olmak üzere bazı başlıklardan oluşmaktadır. Ayrıca zarflara ait biçim, süsleme tekniği ve süsleme türlerine ait ayrıntılı açıklamalar mevcuttur. Süsleme tekniklerinde kazıma, ajur ve telkârinin, süsleme türlerinde ise geometrik ve bitkisel motiflerin çoğunlukta olduğu gözlenmiştir.

Karşılaştırma yapabilmek amacıyla yurtdışındaki müzelerin ve müzayede evlerinin resmi internet siteleri ile Türkiye'de bazı müzayede evlerinin farklı tarihlere ait online müzayede katalogları taranmış, benzer ya da farklı gümüş fincan zarflarına ait fotoğraf ve bilgilere ulaşılmıştır. Araştırma konusu eserler bu örneklerle biçim, süsleme teknikleri ve süsleme türleri bakımından kıyaslanmıştır.

Konu ile ilgili daha kapsamlı ve ayrıntılı analizlerin yapılabilmesi için daha çok çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kahve, Kültür, Gümüş, Fincan Zarfı.

ABSTRACT

It is accepted that coffee beans, therefore coffee beverage, were first discovered in Ethiopia. In the 16th century, the coffee, which started to be consumed in the daily life of the Ottoman society, became increasingly widespread and over time coffee houses were opened. A variety of tools were created for the preparation and presentation of coffee that gained cultural value; the coffee serving has turned into a ceremony especially in the palace, in Turkish mansions and houses.

During the preparation of the coffee, the beans are first roasted in the coffee pan and cooled in the coffee coolers. After that, the beans are pulverized in a coffee mill and cooked in

a coffee pot. In the Ottoman period, while serving coffee, coffee cup holders were used as well as tools such as cups, trays, sugar bowls, ewers. The cup holder that is round-mouthed and narrowed towards to the bottom with pedestal is a pot in which the handleless cup is placed. Although some samples which were made of ceramics, tortoiseshell and wood, metal coffee cup holders were mostly preferred. According to the economic status, the cup holders vary from copper, brass, silver or gold.

Artefacts that have not been studied so far have been examined in our study where the importance of coffee in the life of Ottoman society were discussed. Among the coffee culture artefacts in Ankara Ethnography Museum, 11 different silver cup holders in warehousing and display were discussed. The inventory cards and photos given by the museum authorities were analyzed. The information belonging to the creations is in the catalog section of the research which consists of some topics such as sample number, inventory number, type, production material, production technique, condition and measurements. In addition, there are detailed descriptions of the types, decoration techniques and types of decoration of the cup holders. In decoration techniques engraving, openwork and filigree, in decoration types geometric and floral motifs have been observed mostly.

In order to make comparisons, official websites of museums and auction houses in abroad and some online auction catalogs belonging to different dates of the auction houses in Turkey have been scanned and the photos and information of similar or different silver cup holders have been reached. The research subjects were compared with these examples in terms of shape, decoration techniques and types of decoration. The resulting information was grouped and a final section was formed.

Further studies are needed about this subject to provide more comprehensive and detailed analyzes.

Key words: Coffee, Culture, Silver, Cup Holder.

GİRİŞ

Etiyopya'da keşfedilmesinin ardından diğer ülkelere farklı yollarla taşınan kahve, Osmanlı'da gündelik hayatta ve sarayda tercih edilen bir içecek olmuştur. Süreç içerisinde kahvehanelerin açılması, çeşitli araç gereçlerin üretilip kullanılması, kahvenin hazırlık ve sunumunun ritüele dönüşmesi kahve etrafında şekillenen bir kültür meydana getirmiştir.
Kahvenin içeceğinin hazırlık aşaması ilk olarak çekirdeklerinin kahve tavalarında kavrulmasıyla başlar. Belirli bir sıcaklığa kadar ısınan çekirdekler sonrasında kahve soğutacaklarına aktarılarak soğutulur. Ardından kahve değirmenlerinde öğütülerek pişirilmeye hazır hale getirilir. Fazla çekilen kahve ise kahve kutularında saklanır. Pişirilen kahvenin fincanlarla sunumu ise zarflarla sağlanır. Zarflar, kulpsuz fincanların eli yakmaması amacıyla içine yerleştirildiği farklı malzemelerden yapılan kaplardır.

Fincan zarfları maden, seramik, bağa başta olmak üzere farklı malzemelerden yapılmıştır. Madenî eserler içerisinde bir grup ise gümüştür. Genellikle konaklar ve sarayda kullanılan gümüş zarflara ilişkin çalışmalar olmakla birlikte şimdiye kadar incelenmemiş eserlere ait bilgilerin sunulması ve karşılaştırmaların yapılması önemlidir. Bundan yola çıkılarak yapılan çalışmamızda, Ankara Etnografya Müzesi'nde "Kahve Kültürü" bölümündeki 11 adet gümüş fincan zarfı incelenmiştir. Müze yönetiminden temin edilen depo ve teşhirdeki eserlere ait envanter fişleri ve fotoğraflar çerçevesinde durum tespiti yapılmıştır. Biçim, süsleme ve teknikler açısından benzer ve farklı zarf örnekleriyle karşılaştırılarak gruplamalara gidilmiştir. Eserlerin yakından incelenmesine ve fotoğraflanmasına müze idaresi tarafından izin verilmemesi çalışmamızı sınırlandırmıştır.

OSMANLI'DA KAHVE KÜLTÜRÜ

Habeşistan'da (Etiyopya) keşfedildiği düşünülen ve yiyecek olarak tüketilen kahve sonraki dönemlerde kaynatılmış ve suyu tedavi amaçlı kullanılmış, "sihirli meyve" olarak

görülmüştür. Kahvenin nasıl bulunduğu ile ilgili rivayetler arasında Yemen'de "Khaldi" adındaki çobanın keçilerini otlatırken bir ağaçtan yedikleri kırmızı meyveler sonrasında daha hareketli olup uykusuz kalmaları vardır. Yemen'de 15. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşan kahve Mekke ve Kahire'ye 16. yüzyılın başlarında getirilmiştir (Tufan, 2011: 91). Gerek kahve bitkisinin daha büyük oranlarda yetiştirilmesi gerekse kahveden yararlanılmasında Araplar öncü olmuştur (Heise, 200: 13).

İstanbul'da günlük hayatta tüketilen bir içecek haline gelen kahvenin Osmanlı Devleti'ne nasıl geldiği ile ilgili olasılıklar içinde Yemen'den gemilerle getirtilmesi ve Hac seyahatine giden kişilerin dönüşte kahve çekirdeklerini yanlarında taşıması gelmektedir. Kahvenin üretilip tüketildiği Mısır ve Yemen'in idaresinin 1517 yılında Osmanlı'ya geçmesiyle birlikte kahve de dolayısıyla ülke sınırlarına geçmiştir (Ayvazoğlu, 2011: 4). Sonraki dönemlerde ise fetihlerle diğer ülkelere kadar taşınmıştır (Heise, 2001: 18).

Kahvenin toplum hayatına girişi ile birlikte ulema, hekim ve şehirlerdeki siyasi otoriteye ait söylemler ortaya çıkmış, kültürel değerler çerçevesinde mevcut mekân düzenleniş ilkelerine göre kahvehaneler açılmıştır (Gregoire, Georgeon, 1999: 17,18).

Peçevi tarihine göre 1554 yılında Halep'ten ve Şam'dan gelen iki kişi, Tahtakale'de (Tahtül-kale) bir büyük dükkân açmış ve kahve satmaya başlamıştır. Keyfine düşkün ya da okuryazar kişilerin geldiği bu mekânda kitaplar okunmakta, tavla ve satranç oynanmakta, gazeller söylenmekte, şiir ve edebiyattan bahsedilmekte, ziyafetler tertip edilmekte idi. Bir süre sonra kahvehaneye halkın talebi artıp mescitlere kimse gitmeyince fazla kavrulan kahvenin haram olduğuna dair fetvalar verilmiş yasaklar getirilmiştir (Peçevi, 1968: 196).

Türk kültüründe geçmişten gelen adet ve törenlerden olan kahve ikramı konuğa verilen değerin göstergesidir. Zamanla değişime uğrayan bu manevi zenginlik, tarihten gelen hatıraları içinde yaşatır (Demirli, Öztürk, 2011: 45). Saraya ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde giren kahve, 4. Mehmet devrinde itibar kazanmıştır. Yemen kahvesi tüketimi tercih edilirken sunumda çeşitli fincanlar kullanılmıştır (Tufan, 2011: 91). Kulplu ve kulpsuz türleri bulunan fincanlar çoğunlukla pişmiş topraktandır. Sunum sırasında kullanılan zarf, tepsi, şekerlik, sütlük ve kahvedan ise farklı hammaddelerden üretilmiştir (Çalışıcı Pala, 2011: 376).

Sarayda kahve ikramında en gösterişli sitil, fincan, zarf ve puşideler kullanılmış, yanında zarif kupalar ve gülabdanlarla gülsuyu ve şerbetler sunulmuştur. Bu görevi yerine getiren kahvecibaşılar, padişaha yakınlıklarından dolayı itibarlı kişilerden atanmıştır. Değerli zarflar, sitil takımları ve mücevherli sitil puşidelerinden de onlar sorumludur. Haremde bu hizmeti gören kalfaların başında ise kahveci usta bulunur (Demirli, Öztürk, 2011: 42, 45).

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde "kahvecibaşı" has oda hizmetlisi olup (Bilirgen, 2011: 104) görevi padişahın kahvesini hazırlamak ve servis için sitil takımlarını alıp hizmete koyulan kahvecilerle (Resim 1) birlikte tören şeklinde sunmaktır. Bu törende ilk olarak elinde sırmalı havlu ile kahvecibaşı içeri girer, boş fincan ve zarfları bir tepside taşıyan kahveci arkadan gelirdi. Sitili zincirinden tutarak taşıyan üçüncü kahvecinin getirdiği dolu kahve güğümü ile kahvecibaşı ustalıkla fincanları doldurur ve dağıtır; boşalan fincanları ise büyük ve boş bir tepsiyle içeri giren dördüncü kahveci toplardı (Ayvazoğlu, 2011: 58, 59). Bu sunumda misafirlerin önemine göre mücevherli, altın ya da gümüş zarflar kullanılırdı (Ünüvar,2007:127).

Resim 1. Kahveci (British Müzesi 1)

Fincan zarfları, kulpsuz fincanların içine yerleştirildiği ayaklı kaplardır. Genellikle madenden yapılmış zarflar daha çok gümüş ve altından olup kıymetli taşlarla süslenmiştir. Bakır ve pirinçten olanların ise bu zarfların taklidi şeklinde orta sınıf tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır (Kayaoğlu, 2004: 212, 213).

Sultan 3. Murat'ın oğlu Şehzade Mehmet'in sünnet düğünü şenliklerinde kahveci esnafının geçişini gösteren 1582 tarihli "Surname-i Hümayun" minyatüründeki (Resim 2) fincanlar zarfsızdır. Zarfların kullanımının yaygınlaşması ise kesin olmamakla birlikte 17. yüzyıl sonu 18. yüzyıl başıdır (Bilirgen, 2011: 104, 105). Fincana yapışık şekildeki seramik zarflar da aynı dönem Osmanlı kültürüne aittir (Pera Müzesi, 2015: 22).

Resim 2. Kahveciler (Değirmenci, 2015: 133)

Osmanlı'da kahve kültürüne ilişkin 17. ve 18. yüzyıllarda batılı ressamlarca çizilen resimler arasında Jean-Baptiste Vanmour'un tablosu da yer almaktadır. Eserde kahve içen kadınların ellerindeki kulpsuz fincan zarfları, 18. yüzyıl başında kullanıldıklarının göstergesidir (Örnek, Atılgan, 2014: 73) (Resim 3). Kulplu zarflar ise 19. yüzyılda yaygınlaşmıştır (Demirli, Öztürk, 2011: 42).

Resim 3. Kahve İçen Kadınlar, Jean-Baptiste Vanmour (Pera Müzesi)

Fincan zarf içine yerleştirildiğinde genellikle zarfın ağız kısmı fincanınkine göre biraz aşağıda kalmaktadır. Maden (altın, gümüş, bakır), değerli taş (akik, yeşim, firuze, necef, kantaşı, yıldıztaşı), organik madde (boynuz, bağa, fildişi, sedef, pelesenk, abanoz, kuka, sandal ağacı, kiraz, Hindistan cevizi) ve porselen gibi çeşitli malzemelerden yapılan zarf örnekleri vardır. Yüzey süslemelerinde bakır üstüne altın yaldız (tombak); bakır, gümüş ve altın üzerine mine, savat ile kabartma, oyma, kazıma, ajur, mıhlama (değerli taş kakma) ve telkâri teknikleri uygulanmıştır (Bilirgen, 2011: 105, 106).

Madeni eserlerde yapım teknikleri dövme, döküm, tornada çekme iken birden fazla madeni parçanın birleştirilmesinde perçin ve lehim uygulanmıştır. Süsleme teknikleri ise çalma ve kazıma; kabartma (repoussé); kalıpla kabartma (stampa basma); delik-işi (kesme-ajur); telkâri (filigre) ve granül; kakma; savatlama (niello); değerli bir taş, renkli cam ve mine ile süsleme; kaplama ve yaldızdır (Erginsoy, 1978: 18, 29, 32). Türk maden sanatında yapım ve süsleme teknikleri zaman içinde gelişmiş, Osmanlı döneminde maden, sanatkârlar tarafından dantel gibi işlemiştir. Günlük kullanım eşyalarında daha çok bakır, çelik ve pirinç tercih edilmiştir. Bakır ayrıca savaş sanayi, darphane ve sosyal hayattaki ihtiyaçlar için yoğun olarak kullanılmış; altın ve gümüş işçiliği ise zirveye ulaşmıştır (Bodur, 1987: 36).

Soğukken de işlenebilen gümüş, altın gibi yumuşak bir madendir. Ziynet ve günlük kullanım eşyalarında geniş ölçüde kullanılmaktadır. Tunç ve pirinç eserlerin yaldızlanması, kakma tekniği ile süslenmesinde de tercih edilmektedir (Erginsoy, 1978: 10). Milli Saraylar Koleksiyonu'nda altın ve gümüş malzemeli tombak, mine, kabartma ve telkâri tekniğinde fincan zarfları mevcuttur (Demirli, Öztürk, 2011: 42). Elmas, zümrüt, yakut ve safir gibi değerli taşlarla kaplı zarflar en göz alıcı örneklerdir. Bu kadar gösterişli ürünlere sahip olmak bir itibar göstergesi olup Avrupa'da Osmanlı sarayı için bu tarz seçkin örnekler üretilmiştir (Bilirgen, 2011: 106, 107).

Bunlardan bazıları mızıkalıdır. Kaide altındaki bir düğme yardımıyla kurulan bu müzikli zarflar kahve içerken mızıka çalmaktadır. Genellikle çift olarak üretilip satılmıştır (Abdülaziz Bey, 2000: 211). Resim 4'te Metropolitan Sanat Müzesi'ndeki 1976.285.14 a, b envanter numaralı altın fincan zarfı, 1840 yılına ait İsviçre yapımı bir eserdir (Metropolitan Sanat Müzesi 1).

Resim 4. Müzikli zarf

KATALOG

Fotoğraf 1. Fincan zarfı 1

Fotoğraf 2. Fincan zarfı 1 (içten görüntü)

Örnek Numarası: 1
Envanter Numarası: 24017
Türü: Fincan Zarfı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Cam Seramik Deposu
Müzeye Geliş Tarihi: 28.05.1981
Müzeye Geliş Şekli: 29.02.1980 tarih, 1979/89 esas ve 1980/30 sayılı kararı ile Adnan İzmirliler'den müsadere edilmiştir.
Ölçüleri: Ağız Çapı: 5,6 cm Yükseklik: 4 cm

Açıklama: Fincan zarfı gümüştendir. Dövme tekniği ile yapılmıştır. Yuvarlak ağızlı, geniş gövdeli, halka kaidelidir. Ağız kenarı dilimli olup kısa kaidesi gövdeye lehimlenmiştir. Zarf yüzeyindeki süslemeler ajur ve kazıma tekniğindedir. Gövde üstüne çift çizgi ile çizilen eşkenar dörtgenlerin içi ağız kenarında on üç diğer iki sırada ise yedi delik işi ile süslenmiştir. Ayrıca yüzeyde çeşitli yerlerde çizgisel kazımalar mevcuttur. Zarfın içten görüntüsünde görüldüğü üzere eşkenar dörtgenler arasında kalan boş alanlar dip kısımda sekiz kollu yıldız motifi meydana getirmiştir.

Fotoğraf 3. Fincan zarfı 2

Örnek Numarası: 2
Envanter Numarası: 24018
Türü: Fincan Zarfı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Cam Seramik Deposu
Müzeye Geliş Tarihi: 28.05.1981
Müzeye Geliş Şekli: 29.02.1980 tarih, 1979/89 esas ve 1980/30 sayılı kararı ile Adnan İzmirliler'den müsadere edilmiştir.
Ölçüleri: Ağız Çapı: 6,8 cm
Yükseklik: 4,4 cm

Açıklama: Gümüş fincan zarfı dövme tekniği ile yapılmıştır. Yuvarlak ağızlı, geniş gövdeli, halka kaidelidir. Kısa kaidesi dilimli olup kenarında yuvarlak delikler sıralıdır. Zarftaki süslemeler ajur, kabartma ve kazıma tekniğindedir. Ağız kenarının altındaki kalın bordürde karşılıklı rumi motifleri, ince bordürde düşey çizgiler sıralıdır. Geniş yüzeydeki rumi kabartmaların yüzeylerine ardışık olarak yarım daireler ve kıvrık çizgi sırası işlenmiştir. Gövdenin kaide ile birleşim yerinden gelişen uçları yuvarlak ve yan yana dizilmiş çiçek yaprakları yüzeyi dolanmaktadır.

Fotoğraf 4. Fincan zarfı 3

Örnek Numarası: 3
Envanter Numarası: 24019
Türü: Fincan Zarfı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Cam Seramik Deposu
Müzeye Geliş Tarihi: 28.05.1981
Müzeye Geliş Şekli: 29.02.1980 tarih, 1979/89 esas ve 1980/30 sayılı kararı ile Adnan İzmirliler'den müsadere edilmiştir.
Ölçüleri: Ağız Çapı: 4,8 cm
Yükseklik: 4,5 cm

Açıklama: Gümüş fincan zarfı dövme tekniği ile yapılmıştır. Yuvarlak ağızlı, dibe doğru daralan geniş gövdeli ve halka kaidelidir. Kaide yüzeyi dilimli olup gövdeye vidalanmıştır. Ayak ile gövdenin birleştiği yer bileziklidir. Ağız kenarı dilimli, gövdesi yivlidir. Zarf yüzeyindeki süslemeler kazıma ve kabartma tekniği ile yapılmıştır. Yüzeyleri kabartılmış yivler ince oyuklarla birbirinden ayrılmakta, bir tanesi süslemesiz diğeri rumi ve kıvrık dal bezemeli olacak şekilde gövdeyi dolanmaktadırlar. Boş yivlerden biri sah damgalıdır. Eser, 24020 envanter numaralı bir başka örnekle benzerdir.
"SAH" damgası (1843-1844) yıllarından itibaren madeni eşyalara vurulan eşyaların doğruluğu ve hilesiz oluşunu gösteren işarettir (TBMM, 2011: 144).

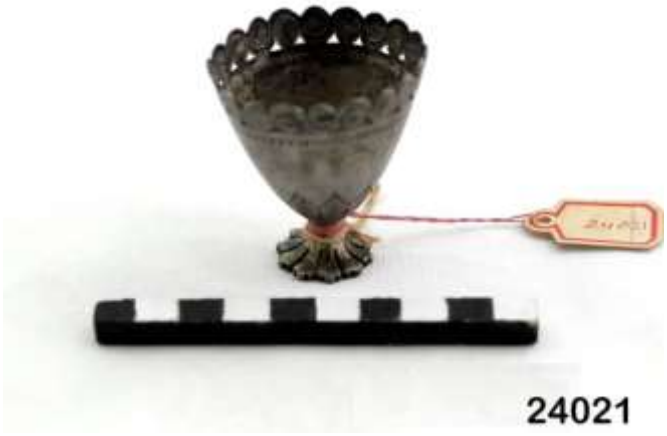

Fotoğraf 5. Fincan zarfı 4

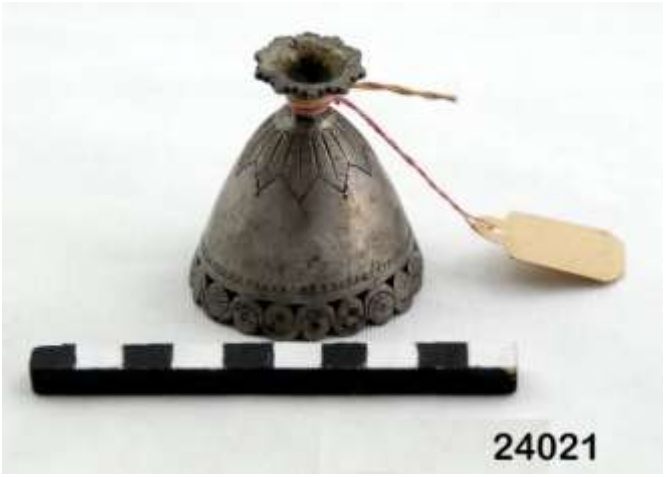

Fotoğraf 6. Fincan zarfı 4 (tersten görüntü)

Örnek Numarası: 4
Envanter Numarası: 24021
Türü: Fincan Zarfı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Cam Seramik Deposu
Müzeye Geliş Tarihi: 28.05.1981
Müzeye Geliş Şekli: 29.02.1980 tarih, 1979/89 esas ve 1980/30 sayılı kararı ile Adnan İzmirliler'den müsadere edilmiştir.
Ölçüleri: Ağız Çapı: 4,8 cm
Yükseklik: 5 cm

Açıklama: Gümüş fincan zarfı dövme tekniği ile yapılmıştır. Yuvarlak ağızlı, dibe doğru daralan geniş gövdeli, halka kaidelidir. Zarfın ağız ve kaide kenarları dilimlidir. Yüzeyi yaprak şeklinde dilimlenmiş kaidesi gövdeye lehimlenmiştir. Yüzey süslemeleri ajur ve kazıma tekniği ile yapılmıştır. Çizgisel kazımalara sahip yan yana sıralı dairelerin altından ve üstünden eğri bir şerit geçmekte ve bu kompozisyon zarfın ağız kenarı boyunca devam etmektedir. Delik-işi tekniği ile oluşturulan bu süsleme grubunda aralarda içi boş küçük üçgenler meydana gelmiştir. Hemen altında ise bir çizgi boyunca aşağı doğru sarkan damlalar gözlenmektedir. Kaide ile gövdenin birleştiği kısımda eğimli damarlara ve dilimli uca sahip yapraklar yan yana sıralanmıştır. Yaprakların her birinin ucu nokta ile sonlanmıştır.

Fotoğraf 7. Fincan zarfı 5

Örnek Numarası: 5
Envanter Numarası: 1.45.79
Türü: Fincan Zarfı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Teşhir
Müzeye Geliş Tarihi: 13.06.1978
Müzeye Geliş Şekli: Devir
Ölçüleri: Ağız Çapı: 4,8 cm
Yükseklik: 5,8 cm

Durumu: Biraz oksitlenmiştir.
Açıklama: Gümüş fincan zarfı yaldızlı olup dövme tekniği ile yapılmıştır. Yuvarlak ağızlı, dibe doğru daralan geniş gövdeli ve halka kaidelidir. Zarfın ağız ve kaide kenarları dilimlidir. Ayak ile gövdenin birleştiği yer sarı bileziklidir. Gerek gövde gerekse kaide yüzeyinin tamamına kıvrık dal motifleri ajur tekniği ile işlenmiştir. Eser 1.46.79 ve 1.71.79 envanter numaralı iki eserle benzerdir.

Fotoğraf 8. Fincan zarfı 6

Örnek Numarası: 6
Envanter Numarası: 7998
Türü: Fincan Zarfı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Teşhir
Müzeye Geliş Tarihi: 31.07.1933
Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma
Ölçüleri: Ağız Çapı: 6,5 cm
Yükseklik: 6 cm

Açıklama: Gümüş fincan zarfı dövme tekniği ile yapılmıştır. Yuvarlak ağızlı, geniş gövdeli ve kısa halka kaidelidir. Zarf yüzeyindeki süslemeler, telkâri ve düz zemin üzerine gümüş taneciklerin lehimlenmesi ile elde edilen granül tekniğindedir. Telkâri yuvarlaklar ile üstlerinde ortaları yuvarlak üçgenler ağız kenarında sıralanmış olup altı küçük teli eksiktir. Gövde yüzeyinde yan yana sekiz adet yuvarlak ve oval madalyon mevcuttur. İçleri kıvrık dal ve stilize bitki motifleriyle süslenerek kabara görünümü elde edilmiştir. Ağız kenarından aşağı sarkan sekiz damla motifinin tam tersi motifler, damlaların karşılarına denk gelecek şekilde madalyonların aralarına yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 9. Fincan zarfı 7

Örnek Numarası: 7
Envanter Numarası: 8058
Türü: Fincan Zarfı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Cam Seramik Deposu
Müzeye Geliş Tarihi: 11.12.1933
Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma
Ölçüleri: Ağız Çapı: 6,5 cm Yükseklik: 6 cm

Açıklama: Gümüş fincan zarfı altın yaldızlı tombak olup dövme tekniğine sahiptir. Yuvarlak ağızlı, geniş gövdeli, halka kaidelidir. Bir parçası kırık olan kısa kaidesi gövdeye lehimlenmiştir. Yüzey süslemeleri ajur ve kazıma tekniğindedir. Ağız kenarındaki içi delik işi süslemeli altı adet ters üçgenin altından kaidesine kadar altı adet kalın şerit uzamaktadır. Şeritlerin ortasında kenarları silmeli dikdörtgen kabartmalar olup kenarlarına ise eşkenar dörtgenler kazınmıştır. İki şerit arasındaki delik işi süslemeler her aralıkta aynen tekrarlamıştır. Ters üçgen vazoların içinde çiçekler gözlenirken kenarlarından aşağı doğru "S" ve ters "S" şekillerinde sarkan yapraklar mevcuttur. Vazoların altında ise ters hatayiler ile ters palmetler sıralıdır.

Fotoğraf 10. Fincan zarfı 8

Örnek Numarası: 8
Envanter Numarası: 13175
Türü: Fincan Zarfı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Cam Seramik Deposu
Müzeye Geliş Tarihi: 17.07.1945
Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma
Ölçüleri: Ağız Çapı: 7 cm

Açıklama: Sarı yaldızlı gümüş fincan zarfı dövme tekniği ile yapılmıştır. Yuvarlak ağızlı, dibe doğru daralan geniş gövdeli ve halka kaidelidir. Kaide gövdeye lehimlenmiştir. Ağız ve kaide kenarları dilimlidir. Süslemeler telkâri, granül ve kakma tekniğindedir. Ağız kenarında küçük çiçekler sıralıdır. Yuvarlak, damla ve yaprak şekillerinde turuncu, turkuaz ve siyah renkli süs taşları gövde yüzeyine kakılmıştır. Bu taşlar ile yarım küre şeklindeki kabaralar arasına ise yaprakları birer ya da ikişer sıra halinde dışa doğru eğimli üç boyutlu çiçekler yerleştirilmiştir. Gövdede boş kalan diğer kısımlara ise küçük burma halkalar ile küçük piramidal parçalar lehimlenmiştir.

Fotoğraf 11. Fincan zarfı 9

Fotoğraf 12. Fincan zarfı takımı

Örnek Numarası: 9
Envanter Numarası: 19607
Türü: Fincan Zarfı ve Tabağı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Cam Seramik Deposu
Müzeye Geliş Tarihi: 24.03.1969
Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma
Ölçüleri: Yüksekliği: 4 cm
Taban Çapı: 4 cm
Tabak Çapı: 9,5 cm

Açıklama: Gümüş fincan zarfı telkâri tekniği ile yapılan parçaların birbirlerine lehimlenip birleştirilmesi yoluyla üretilmiştir. Telkâri üzüm salkımı ve asma yapraklarının ardışık olarak yan yana eklenmesi ile oluşan silindirik gövdeye içe doğru kıvrımlı bir kulp eklenmiştir. Ucu topuzlu "C" şeklindeki kulp yüzeyinde iki adet telkâri yaprak sıralıdır. Halka şeklindeki tabanı üç küçük ayaklıdır.
Gümüş tabak da zarf gibi aynı yapım ve süsleme tekniğine sahiptir. Yuvarlak tabağın ortasında yaprak şeklindeki sekiz telkâri süsleme dizisi ile çiçek motifi oluşturulmuştur. Tabak kenarında ise, zarfın gövdesini oluşturan, aynı teknik ve süslemeye sahip altışar adet üzüm salkımı ve asma yaprağı ardışık sıralıdır.
Telkâri fincan zarfı ve tabağı dörtlü takımın bir parçasıdır.

Fotoğraf 13. Fincan zarfı 10

Fotoğraf 14. Fincan zarfı takımı

Örnek Numarası: 10
Envanter Numarası: 19608
Türü: Fincan Zarfı ve Tabağı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Cam Seramik Deposu
Müzeye Geliş Tarihi: 24.03.1969
Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma
Ölçüleri: Yüksekliği: 4,5 cm
Taban Çapı: 4 cm
Tabak Çapı: 10 cm

Açıklama: Gümüş fincan zarfı telkâri tekniği ile yapılan parçaların birbirlerine lehimlenip birleştirilmesi yoluyla üretilmiştir. Uzun ve eğimli iki yapraklı dört çiçek motifinin yan yana eklenmesi ile oluşan silindirik gövdeye içe doğru kıvrımlı bir kulp eklenmiştir. Ucu topuzlu "C" şeklindeki kulp yüzeyinde iki adet telkâri yaprak sıralıdır. Halka şeklindeki tabanı üç küçük ayaklıdır.
Gümüş tabak da zarf gibi aynı yapım ve süsleme tekniğine sahiptir. Kare tabağın ortasında yaprak şeklindeki sekiz telkâri süsleme dizisi ile çiçek motifi oluşturulmuştur. Tabak kenarına ise, zarfın gövdesini oluşturan, aynı teknik ve süslemeye sahip dört adet beş yapraklı çiçek ile ikişer uzun yaprak motifi yerleştirilmiştir. Yaprakların uçlarının birbirlerine değdiği noktalarda karenin köşeleri oluşmuştur. Yaprakların altında ise biri düşey üç telkâri süsleme mevcuttur.
Telkâri fincan zarfı ve tabağı ikili takımın bir parçasıdır.

Fotoğraf 15. Fincan zarfı 11

Fotoğraf 16. Fincan zarfı 11 (tersten görüntü)

Örnek Numarası: 11
Envanter Numarası: 20206
Türü: Fincan Zarfı
Yapım Malzemesi: Gümüş
Bulunduğu Yer: Cam Seramik Deposu
Müzeye Geliş Tarihi: 03.09.1971
Müzeye Geliş Şekli: Devir
Ölçüleri: Yükseklik: 4 cm
Ağız Çapı: 5,7 cm

Durumu: Ağız kenarı hafif eğik ve kırıktır.
Açıklama: Gümüş fincan zarfı sarı yaldızlı olup telkâri tekniğindedir. Yuvarlak ağızlı, geniş gövdeli, halka kaidelidir. Kısa kaidesi gövdeye lehimlenmiştir. Ağız ve kaide kenarları dilimlidir. Ağız kenarında küçük kafesler sıralı olup hemen altında ince gümüş telden kıvrımlar mevcuttur. Zarf gövdesi, burmalı gümüş tellerle altı eşit parçaya bölünmüş, ağız kenarına yakın kısmına granül tekniğiyle altı gümüş tanecik eklenmiştir. Her bir bölmenin ortası eşkenar dörtgen motifli, motif çevresi ise kıvrık dallarla kaplıdır. Küçük kafeslerin çevrelediği kaide kenarının bir kısmı eksiktir.

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Ankara Etnografya Müzesinde teşhirde kahve kültürüne ait araç gereçler arasında kahve kavurma tavası, kahve soğutacağı, kahve değirmeni, kahve kutusu, mangal, kahve sitili, kahve ibriği/güğümü, kahve cezvesi, şekerli, kahve tepsisi, fincan zarfı ve fincanlar sergilenmektedir. Çalışmamızda bu eserler arasındaki fincan zarfları grubundan 11 adet gümüş fincan zarfı seçilmiş; biçim, yapım tekniği, süsleme tekniği ve süsleme türleri açısından incelenmiştir. Gümüş fincan zarflarından 24019 ve 24020 envanter numaralı; 1.45.79, 1.46.79 ve 1.71.79 envanter numaralı; 19607-a-b-c-d envanter numaralı; 19608-a-b envanter numaralı olanlar benzer olup içlerinden birer örnek değerlendirmeye alınmıştır.

Gümüş fincan zarflarının yapım tekniği dövmedir. 3 tanesi telkâri parçaların birbirlerine lehimlenmesi yoluyla üretilmiştir. 2 zarfın ayrıca tabağı da vardır ve tabaklar da telkâri tekniğindedir.

11 adet gümüş fincan zarfı biçimsel olarak incelendiğinde,

- Hepsi yuvarlak ağızlıdır. 2 tanesinin ağız kenarı düz, 7 tanesinin ise dilimlidir.
- 5 adet fincan zarfı geniş gövdeli iken 4 tanesi dibe doğru daralan geniş gövdelidir. 2 fincan zarfı ise silindirik gövdelidir.
- Kaidesi kısa olan 5, dilimli olan 6 fincan zarfı mevcuttur.

Gümüş fincan zarfları içerisinde biçimsel olarak en farklı örneklerin (19607-a-b-c-d, 19608-a-b) envanter numaralı telkâri eserler olduğu görülmektedir. Silindirik gövdeli, ayaklı, tabaklı ve kulplu olan bu zarflar diğerlerinden bu yönleriyle ayrışmaktadır.

11 adet gümüş fincan zarfı süsleme olarak incelendiğinde,

- Gümüş fincan zarfları çoğunlukla kazıma ve ajur tekniğine sahiptir. Bunların yanı sıra kullanılan teknikler kabartma, kakma, yaldızlama, tombak ve telkâridir.
- Genellikle bitkisel ve geometrik süsleme birlikte kullanılmıştır.
- Sadece geometrik süslemeli (24017, 20206) iki zarf, sadece bitkisel süslemeli (24019, 1.45.79, 19607-d, 19608a) dört zarf mevcuttur.
- 8058 envanter numaralı zarf ise tek nesne süslemeli eserdir.
- Bitkisel süslemeler çiçek, dal, yaprak, meyve; geometrik süslemeler çizgi (düz, eğri), nokta, yuvarlak, eşkenar dörtgen, yarım daire, daire, üçgen, dikdörtgen, yıldız, kabara, madalyon (yuvarlak, oval) ve kafestir.
- Rumi (24018, 24019), hatayi (8058), palmet (8058), asma yaprağı (19607-d), üzüm salkımı (19607-d), stilize bitki (7998) ve kıvrık dal (7998, 1.45.79) bitkisel süslemeliler arasında spesifik örneklerdir.
- Sekiz kollu yıldız (24017), burma halka (13175), piramidal kabara (13175), kürevi kabara (20206), damla motifi (24021, 7998, 13175) geometrik süslemeler içerisinde spesifik örneklerdir.
- Nesne süslemesi olarak vazo, 8058 envanter numaralı zarfta görülmektedir.
- Kakma teknikli eserde turuncu, turkuaz ve siyah süs taşları mevcuttur.

Ankara Etnografya Müzesi'ndeki 11 adet gümüş fincan zarfı ile biçim, süsleme tekniği ve süsleme türü olarak benzer ve farklı örnekler mevcuttur. Kaynaklardan elde edilen diğer eserlerle karşılaştırmanın rahat izlenebilmesi amacıyla fotoğraflar yan yana verilmiştir. İlk sıradaki fotoğraflar envanter numaralarıyla adlandırılmış olup çalışmamıza konu olan örneklerdir.

Fotoğraf 17. 24021

Fotoğraf 4. 24019

Fotoğraf 7. 1.45.79

Fotoğraf 10. 13175

Fotoğraf 18. Bakır zarf takımı

Fotoğraf 19. Gümüş zarf

Fotoğraf 20. Gümüş zarf

Çalışmaya konu olan fincan zarflarından bir grup (Fotoğraf 4, 7, 10, 17) yuvarlak ağızlı, dibe doğru daralan geniş gövdeli ve halka kaidelidir. Bu eserlerle benzer şekilsel özellikler gösteren tekli ya da takım halinde zarflar mevcuttur.

Örneğin Ali Kazgan Koleksiyonu'ndan 19. yüzyıla ait sekizli takımdaki bakır fincan zarfları da (Fotoğraf 18) yuvarlak ağızlı, dibe doğru daralan gövdeli ve halka kaidelidir. (Osmanlı ve Karma Eserler Müzayedesi Kataloğu, 2016a: 128). Tombaklanmış zarfların ağız kenarını dolanan dairevi süslemeler, 24021 envanter numaralı gümüş zarftaki (Fotoğraf 17) ile benzer olup bu eserin de 19. yüzyıla ait olma olasılığını kuvvetlendirmektedir.

Aynı şekilsel özellikleri gösteren bir başka fincan zarfı Milli Saraylar Koleksiyonu'ndadır. Gümüş üstüne altın kaplama (Fotoğraf 19) (TBMM, 2011: 182) eserin gövde ve kaide yüzeyi kıvrık dal motiflidir. Kıvrık dallar yüzeye kabartma tekniğinde yapılmışken 1.45.79 envanter numaralı zarftaki (Fotoğraf 7) benzer kıvrık dallar ajur tekniğindedir.

19. yüzyıla ait bir diğer gümüş fincan zarfı telkâri tekniğindedir (Fotoğraf 20) (www.bonhams.com). Gövde yüzeyi altı bölüme ayrılmış ve ağız kenarındaki her bir dilim arasına çiçek motifleri eklenmiştir. Çiçekler ve kaide arasında yaprak şeklinde uzun telkâri süslemeler mevcuttur. Kaidesi bileziklidir. Araştırma konusu eserlerle aynı biçimsel özelliklere sahip olmakla birlikte süsleme tekniği farklıdır.

Fotoğraf 1. 24017

Fotoğraf 3. 24018

Fotoğraf 8. 7998

Fotoğraf 9. 8058

Fotoğraf 21. Gümüş zarf

Fotoğraf 22. Gümüş zarflar

Fotoğraf 23. 2336

Zarflar içinde bir başka grup (Fotoğraf 1, 3, 8, 9) geniş gövdeli ve kısa halka kaidelidir. Ağız ve kaide kenarları düz ya da dilimli olarak çeşitlenmektedir. Ajur, kabartma, kazıma, telkâri ve tombak gibi süsleme tekniklerinin çeşitlendiği gözlenmektedir.

Benzer şekilsel özelliklere sahip Sultan 2. Abdülhamid (1876-1909) tuğralı fincan zarfı (Fotoğraf 21) (Osmanlı ve Karma Eserler Müzayedesi Kataloğu, 2016a: 180) aynı zamanda 24018 envanter numaralı eser (Fotoğraf 3) gibi kabartma tekniğinde yüzey süslemelerine sahiptir. Gövdesi dilimli ve her bir dilim ise bitkisel motiflidir. Sultan 2. Abdülhamid (1876-1909) tuğralı (Fotoğraf 22) (www.alifart.com 1) bir diğer gümüş zarf da geniş gövdeli ve halka kaidelidir. Ağız kenarına dalgalı çizgiler, gövde yüzeyine balık pulu deseni kazıma yöntemiyle işlenmiştir. Aynı forma sahip örneklere çeşitli süsleme teknikleri ve türleri ile zenginlik katıldığı gözlenmektedir.

Bunun yanı sıra aynı biçimsel özelliklere sahip olmakla birlikte malzemenin farklılaştığı zarflar arasında Ankara Etnografya Müzesi'nde depodaki 2336 envanter numaralı pirinç eser (Fotoğraf 23) gösterilebilir.

Fotoğraf 11. 19607-d

Fotoğraf 13. 19608-a

Fotoğraf 24. Telkâri zarf

Fotoğraf 20. Gümüş zarf

İncelemeye konu olan bir diğer zarf grubu (Fotoğraf 11, 13) silindirik gövdeli, kulplu ve tabaklıdır. Süslemede telkârinin kullanıldığı bu eserlerle aynı ya da farklı şekillerde gümüş zarfların olduğu tespit edilmiştir.

Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki 37/672 envanter numaralı telkâri gümüş kahve fincan takımına ait zarf (Fotoğraf 24) (TBMM, 2011: 188, 189) benzer şekle sahip olanlara örnek gösterilebilir Gövde yüzeyi bitkisel süslemeli, ağız kenarları dilimlidir. Bu zarflarda kısa gövde, içerisine yerleştirilen fincan yüzey süslemelerinin görünebilmesini kolaylaştırmaktadır. Özellikle fincan ağız kenarı bezemelerini açıkta bırakan silindirik form dikkat çekmektedir. Fincanın zarf içerisine yerleşmesi gerektiği düşüncesinden hareketle, ya fincanların fincan zarflarına göre ya da fincan zarflarının fincanlara göre biçimlendirildiği akla gelmektedir.

Telkâri zarflar ayrıca ilk grup örneklerindeki gibi dibe doğru daralan gövdeli ve halka kaideli de (Fotoğraf 20) olabilmektedir.

Fotoğraf 16. 20206

Fotoğraf 8. 7998

Fotoğraf 25. Telkâri zarf

Biçimsel benzerliklerin yanı sıra süsleme tekniği ve türlerinde de Anakara Etnografya Müzesi'ndekiler ile benzer örnekler mevcuttur. Kazıma, kabartma, tombak karşılaştırma yapılırken adı geçen tekniklerdendir. Bununla birlikte gümüş zarflarda telkâri ile birlikte granül tekniği uygulaması da gözlenmiştir.

British Müzesi'ndeki 012,6017,5 envanter numaralı 19. yüzyıl eseri gümüş fincan zarfı (Fotoğraf 25) (British Müzesi 2) ilk gruptakiler gibi yuvarlak ağızlı, dibe doğru daralan gövdeli ve halka kaidelidir. Telkâri zarf gövdesinin yüzeyi dilimlere ayrılmış, granül tekniğiyle yer yer küçük telkâri tanecikler kakılmıştır. Fotoğraf 16 ve Fotoğraf 8'de çalışmaya konu olan iki adet zarfta da aynı yöntemle süslemeler görülmektedir.

Fotoğraf 9. 8058

Fotoğraf 26.
Gümüş zarf

Fotoğraf 27.
Gümüş zarf

Fotoğraf 1. 24017

Fotoğraf 28. Tombak zarf

Gümüş zarflarda görülen bir diğer süsleme tekniği ajur olup bezeme türleri çeşitlenmektedir.

Sultan 3. Mustafa (1757-1774) tuğralı gümüş fincan zarfı (Fotoğraf 26) (www.alifart.com 2) ile Metropolitan Sanat Müzesi'ndeki 1860-1900 Osmanlı dönemine ait 13.42.26a,b envanter numaralı gümüş fincan zarfı (Fotoğraf 27) (Metropolitan Sanat Müzesi 2) delik işi ile bezenmiştir. Sütunlarla bölümlere ayrılmış olan zarf yüzeylerinde bitkisel (vazo içerisinde çiçek, nar) ve mimari süslemeler ardışık olarak sıralanmıştır. Bu kompozisyon Ankara Etnografya Müzesi'ndeki 8058 envanter numaralı eserde de (Fotoğraf 9) benzerdir. Sütunların arası vazo içinde bitkisel motiflidir. 18. yüzyılda tercih edilen bu bezemenin kullanımına 19. yüzyılda da devam edilmiştir.

Geniş gövdeli, halka kaideli ve ajurlu bir başka eser ise 18. yüzyıla ait tombaklanmış fincan zarfıdır (Fotoğraf 28) (www.alifart.com 2). Ağız kenarını çiçek ve yaprak sırasının çevrelediği gövde ve kaide dilimlidir. 24017 envanter numaralı eserle (Fotoğraf 1) benzer biçim ve süsleme tekniği özellikleri gösteren bu zarftaki ajurlu motifler, gövde yüzeyindeki eğimli şerit sınırları arasında sıralanmıştır.

Fotoğraf 10. 13175

Fotoğraf 29. Kakmalı zarf

Fotoğraf 30. Kakmalı zarf takımı

Gümüş fincan zarfların yüzeylerine değerli taşlar da kakılmaktadır. Murassa da denilen bu teknikte mercan, firuze, elmas sıkça kullanılan süs taşlarıdır.

Metropolitan Sanat Müzesi'ndeki 89.2.2163a envanter numaralı gümüş fincan zarfı (Fotoğraf 29) 19. yüzyıl Osmanlı eseridir (Metropolitan Sanat Müzesi 3). Geniş gövdeli ve halka kaideli zarfın ağız kenarını çevreleyen bordürde kazıma tekniğinde üçgen motifleri sıralıdır. Gövde üstünde kabara şeklindeki süslemenin ortasındaki altı kollu yıldız merkezine süs taşı kakılmıştır. Yüzey bu bezeme dışında sade bırakılmıştır. İncelemeye konu olan 13175 envanter numaralı yaldızlı ve kakmalı gümüş fincan zarfında (Fotoğraf 4.70) ise gövde tamamen kabara, telkâri ve taşlarla süslüdür.

Aynı yüzyıla ait Balkan işi bakır kahve takımındaki (Fotoğraf 30) (Osmanlı ve Karma Eserler Müzayedesi Kataloğu, 2016b: 160) kahve ibriği, tepsi ve fincan zarflarının yüzeyleri badem şeklinde mercan ve yuvarlak firuze kakmalıdır. Eser, gümüşün yanı sıra başka madenden üretilen farklı kahve araç gereçlerinde de kakma tekniğin kullanıldığını göstermektedir.

Yukarıda ele alınan ve incelenen madeni zarfların gerek biçim gerekse süsleme teknikleri ve türleri bakımından çeşitlendiği görülmektedir. Buna ek olarak maden dışında farklı malzeme, yapım ve süsleme tekniğine sahip örnekler de mevcuttur.

Fotoğraf 31. Porselen zarf

Fotoğraf 32. Seramik zarf

Fotoğraf 33. 17752

Fotoğraf 34. Ahşap zarf

Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki 47/199 envanter numaralı fincan ve zarfı (Fotoğraf 31) Avrupa porselenidir. 19. yüzyıla ait eser üstüne altın yaldızla Sultan Abdülmecid'in kızı "Refia Sultan" yazılıdır (TBMM, 2011: 178, 179). Zarf kadeh şeklindedir. İlk gruptaki gümüş zarflar gibi dibe doğru daralan gövdeli ve halka kaidelidir. Tas torna tekniği ile üretilmiş olup turkuaz renklidir. Gövde yüzeyi yazı süslemelidir. Ağız kısmı ve kaide kenarı altın yaldızlı ve dilimlidir.

Geç 17. yüzyıl İran kültürüne ait G.431 envanter numaralı kahve zarfı ise seramiktir (Fotoğraf 32). Sır üstü lüster tekniğindeki eser beyaz astarlı, şeffaf sırlıdır (British Müzesi 3). İkinci grup gümüş zarflarında olduğu gibi geniş gövdeli, halka kaidelidir. Kaidesi yüksektir.

Zarf yapımında kullanılan bir diğer malzeme ise bağadır. Ankara Etnografya Müzesi'ndeki 17752 envanter numaralı zarfın (Fotoğraf 33) ana malzemesi bağadır. Dibe doğru daralan gövdeli ve halka kaideliler grubundadır. Yüzey süslemelerinin kakma tekniğinde olup altı kollu ve beş kollu yıldız motiflerinin tercih edildiği görülmektedir.

19. yüzyıla ait Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki 37/559-565 envanter numaralı demir-hindi ağacından zarf takımı (Fotoğraf 34) (TBMM, 2011: 176) ahşap zarflar grubundandır. Yuvarlak ağızlı, dibe doğru daralan geniş gövdeli ve halka kaideli zarfın fincanı da aynı malzemedendir. Eser yüzeyi bezemesizdir.

Seramik, bağa, porselen zarflar biçimsel olarak madeni olanlarla benzerlikler gösterse de malzeme farklılığı, hem yapım tekniğini hem de süsleme tekniği ve motif çeşitliliğini etkilemektedir. Kalıp tekniği ile üretilen bu zarflarda yüzeyler çok renkli bitkisel, geometrik ve yazı motifli olabilmektedir.

SONUÇ

Osmanlı'da kahvenin tercih edilir bir içecek haline dönüşmesi ve tüketiminin yaygınlaşması çeşitli araç-gereçlerin üretimini de beraberinde getirmiştir. Toz haline getirilmeden önce kahve çekirdeklerinin kavrulması ve soğutulması aşamaları gelmekte öğütülmesinin ardından ise toz kahve pişirilmekte ve fazlası saklanmaktadır. Her bir işlem için ayrı eşyalar kullanılır. İçeceğin hazırlık faslının ardından sunuma geçilir. Cezve ya da ibrikten fincanlara dökülen kahve, fincan zarflarıyla misafirlere ikram edilir.

Zarflar, kulpsuz fincanları içlerinde taşıyan ve sıcak kahvenin eli yakmasının önüne geçen kaplardır. Gerek gündelik hayatta gerekse saray yaşamında kullanımı yaygınlaşan zarfların hammaddesi ekonomik duruma göre çeşitlenmektir. Konaklarda ve sarayda altın ve gümüş gibi değerli zarf kullanımı daha olasıdır.

Gümüş fincan zarflarına ilişkin detaylı bir çalışma ortaya koymak adına Ankara Etnografya Müzesi'ndeki 11 adet gümüş fincan zarfı şekil, süsleme tekniği ve türleri bakımından incelenmiştir. Bunun sonucunda 3 farklı biçimsel özellik tespit edilmiştir. İlki dibe doğru daralan geniş gövdeli ve halka kaideli; ikincisi geniş gövdeli, kısa ve halka kaideli; üçüncü olarak silindirik gövdeli, kulplu ve ayaklıdır. Dövme tekniğinde yapılan eserler en çok kazıma ve ajur tekniği ile süslenmiştir. Bunlar dışında kabartma, kakma, tombak, telkâri ve beraberinde granül tekniği de diğer uygulamalardır. Bitkisel ve geometrik motifler genellikle beraber kullanılmış olmakla birlikte sadece bitkisel ya da sadece geometrik süslemeliler de mevcuttur. Motifler rumi, üzüm salkımı, asma yaprağı, palmet, kıvrık dal, sekiz kollu yıldız, damla şeklinde çeşitlenmektedir. Tek olan nesne motifi ise vazodur.

Çalışmaya konu olan eserler müzayede katalogları ve başka müzelerdeki fincan zarfları ile malzeme, biçim, süsleme tekniği ve türü açısından karşılaştırıldığında benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkmıştır. Gümüş dışında bakır, pirinç, altın, porselen, seramik, bağa ve ahşabın da zarflarda tercih edilen malzemeler arasında olduğu görülmüştür. Yapım ve süsleme tekniği de malzemeye göre değişmektedir. Porselen, seramik ve bağa zarflar kalıp tekniği ile yapılmıştır. Porselen ve seramik yüzeyler boyama tekniği ile süslenirken bağada kakma tekniği tercih edilmiştir.

Biçim ve süsleme teknikleri açısından gümüş fincan zarflarında görülen özellikler malzeme farklılaşması ile birlikte başka zarf örneklerinde de tekrar etmektedir. Süsleme türlerinde ise benzer şekilde geometrik ve bitkisel motifler yoğun bir şekilde uygulanmıştır. Ayrıca yazı ve mimari form bezemeli örnekler de gözlenmiştir.

Gövdenin dibe doğru daralan, geniş veya silindirik yapısı, kaidenin halka şeklinde uzun yahut kısa oluşu, ağız kenarının düz ya da dilimli olması; kazıma, kabartma, telkâri, ajur, kakma ve tombak tekniği ile yüzeye birbirinden güzel motiflerin işlenmesi gümüş fincan zarflarındaki çeşitlilik ve zenginliği göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abdülaziz Bey, (2000). *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, İstanbul.

Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğü. Fotoğraf 1, Fotoğraf 2, Fotoğraf 3, Fotoğraf 4, Fotoğraf 5, Fotoğraf 6, Fotoğraf 7, Fotoğraf 8, Fotoğraf 9, Fotoğraf 10, Fotoğraf 11, Fotoğraf 12, Fotoğraf 13, Fotoğraf 14, Fotoğraf 15, Fotoğraf 16, Fotoğraf 17, Fotoğraf 23, Fotoğraf 33.

Ayvazoğlu, B.(2011). *Kahveniz Nasıl Olsun? Türk Kahvesinin Kültür Tarihi*. Kapı Yayınları, İstanbul.

Bilirgen, E.(2011). Osmanlı Saray Hazinesinden Fincan Zarfları. *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*. TBMM Milli Saraylar Yayınları, İstanbul.

Bodur, F. (1987). *Türk Maden Sanatı*. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları: 2, İstanbul.

Çalışıcı Pala, İ. (2011). Osmanlı Dönemi Saray Mutfağında Kahve Sunumunda Kullanılan Pişmiş Toprak Formlar. *Türk Kahvesi Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 373- 406.

Değirmenci T. (2015). Kahve Bahane, Kahvehane Şahane: Bir Osmanlı Kahvehanesinin "Portresi". *Bir Taşım Keyif Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü.* Ed. Ersu Pekin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İstanbul, s. 119-137.

Demirli A. Ö., Öztürk N. (2011). 19. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Kahve İkram Töreni. *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*. TBMM Milli Saraylar Yayınları, İstanbul.

Erginsoy, Ü. (1992). *Maden Sanatı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Anakara.

Gregoire H.D., Georgeon F., (1999). *Doğuda Kahve ve Kahvehaneler*. Çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Heise, U. (2001). *Kahve ve Kahvehane*. Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Kayaoğlu, İ. G. (2004). Kahve Sözlüğü. *Ehlikeyfin Kitabı*. Haz. Fatih Tığlı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, sf. 211-217.

Örnek, D., Atılgan, S. (2014). Bursa Türk-İslam Eserleri Müzesi Fincan Zarfları. *Türkoloji Tartışmaları (Başarı ve Zaaflarıyla Çağdaş Türkoloji)*, Varşova Üniversitesi Şarkıyat Fakültesi, Türkoloji ve Orta Asya Halkları Bölümü, Varşova, 68-82.

Peçevi, İ. (1968). Peçevi Tarihi. çev. Murat Uraz, Neşriyat Yurdu, Yeni şark Maarif Kütüphanesi.

Pera Müzesi (2015). *Kahve Molası, Kütahya Çini ve Seramiklerinde Kahvenin Serüveni*. yay. haz. Zeynep Ögel, Ulya Soley, Pera Müzesi, İstanbul.

TBMM (2011). *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*. TBMM Milli Saraylar Yayınları, İstanbul.

Tufan, Ö. (2011). Sultanların Topkapı Sarayındaki Kahve Fincanları. *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*. TBMM Milli Saraylar Yayınları, İstanbul.

Ünüvar, S. (2007). *Saray Hatıralarım*. L&M Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları:

British Müzesi 1: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3051196&partId=1&searchText=coffee+cup&page=4, 05.04.2017

British Müzesi 2: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3468165&partId=1&searchText=coffee+cup&page=2, 05.04.2017

British Müzesi 3: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=236311&partId=1&searchText=coffee+cup&page=3, 05.04.2017

Metropolitan Sanat Müzesi 1: http://www.metmuseum.org/art/collection/search/505655, 30.03.2017

Metropolitan Sanat Müzesi 2: http://www.metmuseum.org/art/collection/search/446277, 30.03.2017

Metropolitan Sanat Müzesi 3: http://www.metmuseum.org/art/collection/search/443204, 30.03.2017

Pera Müzesi: https://www.google.com/culturalinstitute/beta/asset/women-drinking-coffee/xgE3fGUqpgcdlg, 03.05.2017

Osmanlı ve Karma Eserler Müzayedesi Kataloğu (2016a). Alif Art, İstanbul, 06 Mart 2016. s. 128, 180: http://lebrizimages.com/img/glrs/0369/web/muz0945/html/muz0945.html, 08.12.2016'da alınmıştır.

Osmanlı ve Karma Eserler Müzayedesi Kataloğu (2016b). Alif Art, İstanbul, 05 Haziran 2016. s. 160: http://lebrizimages.com/img/glrs/0369/web/muz0976/html/muz0976.html, 07.12.2016'da alınmıştır.

www.alifart.com 1: http://www.alifart.com/pPages/pAlifart.aspx?pmID=15&lang=TR&section=4&aucID=185&katID=42&sanID=0, 20.12.2016

www.alifart.com 2: http://www.alifart.com/pPages/pAlifart.aspx?pmID=15&lang=TR&section=4&aucID=170&katID=42&sanID=0, 20.12.2016

www.bonhams.com: https://www.bonhams.com/search/#/q0=zarf&MR0_display=search&aa0=3&m0=0&ah0_0=lot&MR0_main_index_key=lot, 19.05.2018

DEVLET ARŞİVİ BELGELERİNDE CELAL BAYAR'IN KAYSERİ OLAYLARI DAVASI SAVUNMASI

Uzm., Kaan Cem GENİŞ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Doktora Öğrencisi

ÖZET

Celal Bayar, Türk siyasi hayatında önemli mevkiler almış değerli devlet adamlarımızdan biridir. Demokrat Parti 1950 seçimlerinde iktidara geldiği vakit Celal Bayar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin III. Cumhurbaşkanı olmuştur. Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarı süresince almış olduğu doğru ve yanlış kararların pek çoğunda Bayar'ın önemli etkisi bulunmuştur. Bu etkilerden biri Kayseri- Yeşilhisar'da yaşanan olaylar sırasında yaşanmıştır. 1960 Mart ayının hemen başında, Kayseri'ye bağlı Yeşilhisar'da Cumhuriyet Halk Partisi Kayseri İlçe Başkanı ile Demokrat Partili yöneticiler arasında silahlı çatışmalar meydana gelmiş ve bu olaylardan sonra Cumhuriyet Halk Partili İlçe Başkanı başta olmaz üzere toplamda 11 Cumhuriyet Halk Partili ve 2 Demokrat Partili tutuklanmıştır. Bu olayların akabinde İsmet İnönü Kayseri'ye gitme teşebbüsünde bulunmuş ve olayların boyutu büyümüştür. Bu olayların akisleri hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de hissedilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü, parti grubunu Mecliste olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Bu toplantıya, Kayseri'ye olayla ilgili incelemelerde bulunmak için gitmiş olan heyet de katılmıştır. Toplantının sonunda Cumhuriyet Halk Partisi parti grubu, Meclis tahkikatı açılması için fikir birliğine varmıştır. Bu durum iktidar kanadında sert tepkilere sebep olmuştur. Radyo Gazetesi günlük neşriyatında Cumhuriyet Halk Partisi aleyhinde sert eleştirilerde bulunmuş, Halk Partisi'nin, devletin bütünlüğünü bozmaya ve halkı ihtilale teşvik etmeye çalıştığını iddia etmiştir. Bu olaylar meydana geldiği vakit iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik büyük boyutlara ulaşmış ve bu iki siyasi parti arasındaki neredeyse artık kapanma ihtimali olmayan derin görüş ayrılıkları daha da artmıştır. Kayseri'de yaşanmış olan bu olaylar, sonu 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne dayanmış olan siyasi çıkmazın küçük bir bölümünü oluşturmuştur. 27 Mayıs Darbesi'nin akabinde görülmeye başlamış olan Yassıada davaları, Türk siyasi tarihinin görmüş olduğu en büyük siyasi davalar bütünüdür. 1960-1961 yılları arasında Demokrat Parti Meclis Grubu'nun tamamı bu davalarda yargılanmıştır. Bu davalardan birisi de az önce sözünü etmiş olduğumuz Kayseri Olayları Davası'dır. Yassıada davalarında bu olaylar "Kayseri-Yeşilhisar Olayları" adı altında ayrı bir dava konusu olarak ele alınmıştır. Celal Bayar'ın olaylar sırasında Cumhuriyet Halk Partisi aleyhindeki tutum ve kararları, kendisinin bu davada sanık sıfatıyla yargılanmasına sebebiyet vermiştir.

Bu araştırmanın konusu ise devrin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın bu olaylar hakkında avukatları aracılığıyla vermiş olduğu savunmalarıdır. Bu savunmalar Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı kayıtlarından elde edilerek oluşturulmuştur. Araştırmanın temeli arşiv belgelerine dayanmaktadır. Arşiv belgelerinin yanı sıra dönemin ulusal gazetelerinden ve çeşitli araştırma eserlerden de faydalanılmıştır. Anlatılan konu tarih biliminde elzem olduğunu düşündüğümüz tarafsızlık ilkesi esas alınarak oluşturulmuş ve objektif bir bakış açısıyla yansıtılmaya özen gösterilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Celal Bayar, Kayseri Olayları Davası, Yassıada Mahkemeleri.

ABSTRACT

Celal Bayar is one of our esteemed statesmen who has taken important positions in Turkish political life. When the Democrat Party came to power in the 1950 elections, Celal Bayar was elected to the 3rd Congress of the Republic of Turkey. He was president. The right and wrong decisions made by the Democratic Party during the 10-year period have had a

significant impact on Bayar in most of them. One of these effects occurred during the events in Kayseri- Yesilhisar. In the beginning of March 1960, armed clashes between the Kayseri District Head of the Republican People's Party and the Democratic Party officials in Yeşilhisar, Kayseri, and after these events, 11 Republican People's Party and 2 Democratic parties were arrested as the president of the Republican People's party. After these events, Ismet Inönü attempted to go to Kayseri and the size of the events grew. The movements of these events were immediately felt in the Grand National Assembly of Turkey. Ismet Inönü, the leader of the Republican People's Party, called the party group to an extraordinary meeting in the assembly. This meeting was attended by the delegation who went to Kayseri to investigate the incident. At the end of the meeting, the Republican People's party party group agreed to open a parliamentary investigation. This situation has caused severe reactions in the ruling wing. In his daily newspaper, the Republican People's Party criticized him hard and claimed that the people's Party tried to disrupt the integrity of the state and encourage the people to revolutionize. When these events occurred, the tension between the government and the opposition reached a great extent, and the deep differences between the two political parties, which are almost impossible to close, have increased. The events that took place in Kayseri constituted a small part of the political impasse that was based on the end of the May 27, 1960 military coup. Yassıada cases, which started to be seen after the May 27 military coup, are the largest political cases in Turkish political history. Between 1960 and 1961, the entire Democratic Party Parliamentary Group was tried in these cases. One of these cases is the Kayseri case we just mentioned. In Yassıada cases, these events were considered as a separate case under the name of "Kayseri-Yeşilhisar events". Celal Bayar's attitudes and decisions against the Republican People's party during the events have led him to be tried as defendants in this case.

The subject of this research is the defense of President Celal Bayar by means of his lawyers about these events. These defences were obtained from the records of the presidency of the Republic of Turkey State Archives. The foundation of the research is based on the documentation documents. In addition to the archive documents, national newspapers of the period and various research works were also used. The subject that is described is based on the principle of neutrality which we think is essential in history science and we have taken care to reflect it from an objective perspective.

Key Words: Celal Bayar, Kayseri Case Studies, Courts In Yassıada.

GİRİŞ

Türkiye 1960 yılına girerken iktidar ile muhalefet arasındaki iletişim tamamen kopma noktasına gelmiştir. İktidar sertliğini gün geçtikçe artırmış, muhalefet ise azılı muhalefetini yapmaya devam etmiştir. Adım adım 27 Mayıs'a doğru giden bu süreçteki en önemli olaylardan biri Kayseri'nin Yeşilhisar beldesinde meydana gelen olaydır. Yeşilhisar'da 24 Mart 1960 günü Cumhuriyet Halk Partili ve Demokrat Partili kişiler arasında tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmanın sebebi bir ay önce Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ilçe başkanının Demokrat Parti (DP) belediye başkanını silahla vurmasından ileri gelmiştir. 24 Mart günü ilçe başkanının ağır ceza mahkemesine sevki esnasında olaylar patlak vermiş ve iki partinin üyeleri arasında kavga çıkmıştır. Bu kavga esnasında CHP'li kimseler DP'li Ahmet Aslan'ı darp etmişlerdir. İşin boyutu büyüyünce olaylara polis müdahale etmiş ve silah kullanarak kalabalık dağıtılmaya çalışılmıştır. Emniyet birimleri 10 kişiyi göz altına almıştır. Bu kavga esnasında üç kişi de vurularak yaralanmıştır.[1]

Emniyet sorgusunun tamamlanmasının ardından 26 Mart 1960 günü 11 CHP'li ve 2 DP'li tutuklanmıştır. DP Belediye Encümen Azası olan Halil Mehmetoğlu ve belediye zabıta

[1] Milliyet, 26.03.1960.

memuru İhsan Aslan, polisi ateş açmaya tahrik suçundan tutuklanmışlardır. CHP'lilerin ise Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa itaatsizlik ile savcı, kaymakam ve zabıtaya hakaret suçlamasından tutuklandığı ortaya çıkmıştır. Bu olayların ardından her iki parti de kendi milletvekillerinden bir heyet oluşturmuş ve Yeşilhisar'a gönderip, olayları yerinde tetkik ettirmiştir.[2]

Kayseri-Yeşilhisar olayları birkaç gün içerisinde meydanlardan TBMM'ye taşınmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, İsmet İnönü başkanlığında toplanmış ve bu toplantıya Kayseri'ye gitmiş olan heyet de katılmıştır. Toplantıda Yeşilhisar hadiseleri merkez yönetim kurulu ile de tetkik edilmiş ve meclis tahkikatı talep edilecek kadar önemli bir mevzuu olduğu hakkında fikir birliğine varılmıştır. Bu kararın hemen ardından Radyo gazetesi olay ile ilgili neşriyatında Halk Partisi'ne sert eleştirilerde bulunmuştur. Radyo gazetesi bu olaylarla CHP'nin devletin bütünlüğünü bozmaya ve halkı ihtilale teşvik etmeye çalıştığını iddia etmiştir.[3]

Yeşilhisar hadiseleri üzerinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes de önemli ölçüde durmuşlardır. Bayar ile Menderes arasında 28 Mart 1960 tarihinde aynı gün içerisinde 3 kez mektuplaşma gerçekleşmiştir. Bu mektuplarda hem Bayar hem Menderes'in ortak fikri CHP'nin bir ihtilal çıkarma peşinde olduğu veya bu olmasa da bir kargaşalık ve hadise çıkarma peşinde olduklarıdır.[4]

Cumhuriyet

Yeşilhisar hâdisesi ile ilgili 11 C. H. P. li ve 2 D.P. li tevkif edildiler

Dün Kayseriye varan C.H.P. heyeti hâdisenin cereyan tarzı hakkında basına müşterek bir demeç verdi

Yeşilhisarda sinirli hava devam ediyor. Savcı, dün 100 e yakın tanık dinledi, tahkikata devam ediliyor

Yeşilhisar hâdisesi ile ilgili 11 C.H.P. li ve 2 D.P. li tevkif edildiler

Kaynak: Devlet Arşivleri Başkanlığı, 010.09.204.631.5/17.

[2] Milliyet, 27.03.1960.
[3] Milliyet, 28.03.1960.
[4] Bayar ve Menderes'in mektuplarını incelemek için bkz. Ek I.

Milliyet
Halk Gazetesi
PAZAR 27 MART 1960

Yeşilhisar'da 2 DP'li 11 CHP'li tevkif edildi

DP'liler ateş etmek, CHP'liler polise mukavemetten sanık

Kaynak: Devlet Arşivleri Başkanlığı, 010.09.204.631.5/22.

28 Mart 1960 günü Yeşilhisar hadiselerinin neşri mahkeme kararıyla yasaklanmıştır. Gerekçe olarak tahkikatın selameti gösterilmiştir. Mahkemenin etki altında kalmaması ve kararlarında bir etkilenmenin ortaya çıkmaması için bu kararın alındığı ifade edilmiştir.[5] Yeşilhisar hadiselerinden hemen sonra tansiyonu yükselten bir diğer olay İsmet İnönü'nün Kayseri'ye gelme kararı olmuştur. İnönü CHP Kayseri İl Kongresinde konuşmak için 2 Nisan 1960 günü Kayseri'ye hareket etmiştir. Hareketten önce Kayseri valisi İsmet İnönü'ye bir telgraf çekmiş[6] ve ildeki tüm siyasi toplantıların men edildiğini bildirmiştir. İnönü bu telgrafa aldırış etmemiş ve sabah 07:30'da Ankara'dan Kayseri'ye yola çıkmıştır. Saat 14'de İnönü'nün treni Himmetdede istasyonunda polis tarafından durdurulmuştur. 3 saatlik beklemenin ardından müsaade alınmış ve İnönü Kayseri'ye girmiştir.[7] Ertesi gün Kayseri'den Yeşilhisar'a gitmek isteyen İnönü, Yeşilhisar'a sokulmamıştır. CHP kafilesinin yolu İncesu vilayetinde kesilmiş ve kafile 9 saat boyunca askeri kordon altında beklemiştir. Olayların daha fazla tırmanmaması için İnönü Yeşilhisar'a gitme isteğinden vazgeçmiştir. Geceyi Ürgüp'te geçirdikten sonra ertesi gün Ankara'ya dönmüştür.[8]

Özetleyerek anlatılmaya çalışılan bu olaylar 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin hemen ardından kurulan Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından tetkik edilmiş ve bir dava konusu olabileceği kararına varılmıştır. Yassıada mahkemelerinde "Kayseri Olayları Davası" adı altında ele alınmıştır.

I. KAYSERİ OLAYLARI DAVASI

I.I. Dava Duruşmasının Gerekçeli Tutanağı

Kayseri olaylarının gerekçeli tutanağı şu şekilde kayıtlara geçmiştir:

"1 numaralı geçici kanunun 6.maddesine tevfikan (Sakıt Reisicumhur ile Başvekil ve vekilleri ve eski iktidar mensuplarına ve bunların suçlarına iştirak edenleri) yargılamak üzere kurulan Yüksek Adalet Divanı'nın duruşma tutanağıdır.

1960 yılı Mart ayı içinde Yeşilhisar ilçesinde vuku bulan hadiseleri mahallinde incelemek ve Kayseri İl Kongresinde bulunmak üzere Kayseri'ye hareket eden CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ile bu partiye mensup bir kısım milletvekillerinin bindikleri treni 2 Nisan 1960 tarihinde Himmetdede istasyonunda cebren durdurtmak ve bu heyeti bir müddet Kayseri'ye sokturmamak ve ertesi günü Yeşilhisar'a gitmelerini cebir ve şiddet ile men ettirmekten sanıklar sabık ve sakıt Reisicumhur Celal Bayar ile Başvekil Adnan Menderes ve

[5] Milliyet, 29.03.1960.
[6] Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s.306.
[7] Milliyet, 03.04.1960.
[8] Milliyet, 05.04.1960.

suç ortakları Osman Kavuncu, Kamil Gündeş, Hakkı Kurmel, Fikri Apaydın, Ali Rıza Kılıçkale, Servet Hacıpaşaoğlu, İbrahim Kirazoğlu, Fahri Köşkeroğlu, Ahmet Kınık, Aziz Ronabar ve Kemal Çakın haklarında son tahkikatın açılmasına dair Yüksek Soruşturma Kurulu'nun 27.11.1960 gün ve Esas 210 ve Karar 169 sayılı kararını havi dosya, zikri geçen soruşturma kurulundan 17.12.1960 tarihinde Yüksek Adalet Divanına tevdi edilmekle divanın 31 esas numarasına kaydedilip duruşma günü için 9 Ocak 1961 Pazartesi günü saat 09:30 tayin edilerek gereke tebliğlerin yapılması tensip kılındı."[9]

19.12.1960
Salim Başol: Yüksek Adalet Divanı Başkanı
Osman Üstünsöz: Zabıt Kâtibi

I.II. Yüksek Adalet Divanından Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a İsnat Edilen Suç

Yüksek Adalet Divanı, Kayseri Olayları Davası'nın karar gerekçesini açıklarken Sakıt Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a isnat edilen suç şu şekilde ifade edilmiştir:

" 1957 senesi genel seçimlerinde DP iktidarından fazla oy almış olan muhalefeti ve bilhassa CHP'yi millet nazarında kötülemek gayesi ile birçok tedbirlere başvurmaktan çekinmeyen ve partiler arası münasebetlerde bitaraflık sıfatını gözetmeyen sanık Celal Bayar, Yeşilhisar'a gönderdiği partizan zihniyetli müfettişler ve tahkik heyeti tarafından orada vukua gelen hadiseleri CHP'nin bir tahriki neticesi olduğunu tefsir ve izah ettirdikten ve ayrıca devlet radyosunda da bu hususta neşriyat yaptırmak suretiyle umumi efkarda bir aksülamel[10] meydana getirmek ve böylece ileride alınacak tedbirleri millete mazur göstermek yoluna gittikten sonra kat'i tedbirler meydanında olmak üzere Yeşilhisar veya Kayseri'de örfi idare ilanını düşünmüş ve ancak sanık Adnan Menderes'in 30.03.1960 tarihli mektubunda görüldüğü veçhile sanık Kayseri Valisi Ahmet Kınık, 5.Yurtiçi Bölge Kumandanı GeMüneral Kemal Çakın ve Milli Emniyet Başmüfettişi Aziz Ronabar'ın müzaharetleri[11] sayesinde idare ile ciheti askeriyenin sıkı mesaisini temin etmesi üzerine idare-i örfiye ilanından vazgeçmiş ve bu plan dairesinde müthiş tasavvurlarını tahakkuk ettirmek gayesini takip etmiştir.

Nitekim İnönü ve arkadaşlarının 03.04.1960 tarihinde yapılacak CHP kongresinde bulunmak üzere Kayseri'ye ve hadiseleri yakinen tetkik ve icabı halinde Büyük Millet Meclisi'ne intikal ettirmek için Yeşilhisar'a gideceği haberi kendisini telaşa düşürmüş ve diğer sanık Adnan Menderes ve Namık Gedik ile 01.04.1960 günü gecesi Başbakanlık köşkünde fikir birliği ederek CHP kongresini sanık Kayseri Valisi Ahmet Kınık marifeti ile talik ettirmekle beraber keyfiyeti İsmet İnönü'ye ve CHP merkezine tebliğ ettirmiş ve onun bir vatandaş olarak Kayseri'ye gideceğini bildirmesi ve 02.04.1960 tarihinde motörlü trenle Ankara'dan hareket ettiği öğrenilmesi üzerine diğer maznun[12] Adnan Menderes'in telefon emirleri ve sanık Kayseri Valisi Ahmet Kınık, General Kemal Çakın ve Aziz Ronabar'ın müzaharetleri ile motörlü treni Himmetdede istasyonunda 173 dakika durdurmak ve ertesi günü alınan tedbirler sayesinde İncesu'dan Yeşilhisar'a geçirtmemek suretiyle İnönü ve CHP milletvekillerinin ve yüzlerce vatandaşın yollarını kestirmiş ve seyahatlerine mani olmuştur. Anayasanın 70.maddesinde aynen (şahıs masuniyet, vicdan, tefekkür, kelam, neşir, seyahat, akit, sayuamel[13], temellük ve tasarruf, içtima, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabii

[9] Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları- VIII Kayseri Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul, 2012, s.1.
[10] Aksülamel: Karşı hareket, aksi tesir, reaksiyon manasında kullanılmıştır. Bilgi için bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul, 2011, s.33.
[11] Müzaharet: Arka çıkma, destek olma anlamındadır. Bilgi için bkz. Ayverdi, *a.g.e.,* s.904.
[12] Maznun: Sanık, şüpheli anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı inceleme için bkz. A. Nazîmâ ve F. Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2009, s.246.
[13] Sayuamel: İş ve iş gücü manasına gelmektedir. Bilgi için www.luggat.com adresinden say'u-amel maddesini inceleyiniz.

hukukundandır) ve Anayasanın 7/2 maddesinde de (meclis hükümeti her vakit mürakabe ve iskat edebilir) denilmektedir.

Sanık Celal Bayar, diğer sanıklarla birlikte İnönü'yü ve arkadaşları milletvekillerini, bu arada motörlü trende bulunan yüzlerce vatandaşı Himmetdede istasyonunda üç saate yakın bir zaman zarfında mevkuf[14] tutturması ve ayrıca ertesi gün askeri birlikleri ve idare-i harekete geçirttirerek aldırdığı tedbirlerle İncesu'dan Yeşilhisar'a geçirtmemesi ve böylelikle İnönü ve milletvekillerinin Yeşilhisar hadiselerini yakinen tetkik ve icabı halinde Büyük Millet Meclisi'ne intikal ettirmelerine mani olmak suretiyle mürakabe haklarını bertaraf ettirmesi ile Anayasanın teminat altına aldığı bu hak ve hürriyetleri fiilen ve cebren ilga eylediği tezahür eylemektedir.

Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından verilen 27.11.1960 tarih ve 210/169 sayılı son tahkikatın açılmasına müteadir kararda, sanık Celal Bayar ve diğer sanıklara müsnet suç vasfının Türk Ceza Kanunu'nun 188/1, 3,4 ve 64.maddelerinin şumulüne giren şartlı tehdit ve buna iştirak suçu mahiyetinde olduğu gösterilmiş ise de, toplanan delillere ve hadisenin cereyan tarzına göre sanık Celal Bayar'ın diğer sanıklarla birlikte manevi cebir kullanarak devlet kuvvetlerini ve askeri birlikleri harekete geçirtmek suretiyle icra ettiği bu fiili, lâlettayin[15] bir vatandaşın veya topluluğun yol kesmeye matuf hareketleri mahiyetinde görülmeyeceği aşikardır. Esasen on seneden beri muhalefetin haklı tenkitlerini ve dürüst hareketlerini her fırsatta bozguncu propagandalarla aksine tefsir ederek onu millet nazarında küçültmek istediği ve uydurma sebepler ileri sürerek tedbir teraneleri ile Anayasanın teminat altına aldığı hak ve hürriyetleri ilga mahiyetinde çıkarttığı ve gerek sanık Adnan Menderes, gerek kendisi ile fikir birliği yapan arkadaşları ve bir kısım teşkilatı ile bu hak ve hürriyetleri ihlâl edercesine hareketlerde bulunduğu anlaşılmasına binaen sanığın bu fiilinin Anayasayı tağyir, tebdile ve ilgaya teşebbüs mahiyetinde bulunmuş ve binnetice Anayasayı ihlal suçunun maddi bir vakasını teşkil etmiştir. Sanık, DP'nin iktidara geldiği tarihten beri partiler arası münasebetlerde ve memleket idaresinde tarafsız kalmamış, parti veya hükümet başkanı gibi hadiselere karışmış, hareketinde bu mahiyet ve kast olmadığına müncer müdafaaları kabule şayan görülmemiştir."[16]

I.III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Savunmasını Üstlenmiş olan Avukat Gültekin Başak'ın Savunma Dilekçesi

Sakıt Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Kayseri Olayları Davası için isnat edilmiş olan suçlara müteakip Celal Bayar'ın avukatlığını üstlenmiş olan Gülten Başak, 26 Ocak 1961 tarihinde Yüksek Adalet Divanına savunma dilekçesi vermiştir. Dilekçenin içeriği şu şekildedir:[17]

"*Yüksek Adalet Divanı Muhterem Reisliğine,*

Adli literatürümüze Kayseri hadiseleri adıyla intikal edecek olan bu davada müvekkilim Celal Bayar, devrin başbakanı Adnan Menderes'e göndermiş olduğu iki mesaj dolayısıyla[*] muhtelif eşhası suç işlemeğe azmettiren olarak itham edilmektedir.

Hiç şüphe yoktur ki, karar almak ve vermek mevkiinde bulunan şahıslara dahi telkinde bulunmak veya teşebbüs fikirlerini takviye etmek suretiyle vaki fiillerin suçla alakalı bir teşebbüsle ilgili bulunmaları halinde veya başka bir deyişle maksadın suç işlemek veya işletmeye matuf olması takdirinde azmettirmenin ceza hukuku içerisinde bir mesuliyet meselesi olarak ele alınması iktiza[18] eyleyeceği izahtan vareste bir keyfiyettir.

---

[14] Mevkuf: Durdurulmuş, alıkonmuş, menedilmiş manasında kullanılmıştır. Ayverdi, *a.g.e.*, s.813.

[15] Lâlettayin: Gelişigüzel, sıradan anlamına gelmektedir. Bilgi için bkz. www.tdk.gov.tr

[16] *Yüksek Adalet Divanı Kararları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007, ss.818-820.

[17] *Devlet Arşivleri Başkanlığı*, 010.09.205.633.5/1. (Bundan sonraki sayfalarda *DAB* kısaltması ile gösterilecektir.)

[*] Mesaj olarak kastedilen olay günü yapılan mektuplaşmalardır.

[18] İktiza: Gerekme, gerektirme manasında kullanılmıştır. Ayrıntılı inceleme için bkz. Ayverdi, *a.g.e.*, s.550.

Ancak hadisemizde asla böyle bir maksata matuf bulunmayan yalnızca mahallinde yapılan tahkik ve tetkikler neticesinde muhtelif selahiyetli ve mesul şahıslar tarafından izhar edilen endişelerden mülhem olarak mesul hükümet reisi ile onun tarafından alınması muktazi[19] tedbirler mevzuunda bir fikir yoklama ve teatisi mahiyetinde bulunan mesajların suç ve suçlulukla ilgili mahiyetlerinin ve dolayısıyla itham mevzuu ile alaka ve irtibat derecelerinin tesbit ve tayin edilmek iktiza eyleyeceği kanaatine sahip bulunmaktayız. Bu itibarla, mesajların müstenidi[20] bulunan Yeşilhisar'da 24/3/1960 günü saat 17:30'da çarşıda ve hükümet konağı önünde cereyan eden Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet, cebir şiddet kullanmak zabıtaya mukavemet, adli ve idari makamları tahkir ve öldürmeğe teşebbüs suçlarına ait olup, nakli dava sebebiyle Adapazarı Ağır Ceza ve Ankara 2.Asliye Ceza Mahkemelerine intikal etmiş bulunan dava dosyalarının celp ve tetkikine karar ittihazını en üstün hürmetlerimle muhterem Yüce Divan'ınızdan rica ederiz."

Celal Bayar Müdafii
Av. Gültekin Başak

I.IV. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Avukatı Gültekin Başak Vasıtasıyla Vermiş Olduğu Savunması

Sakıt Cumhurbaşkanı Celal Bayar, savunmasını Avukatı Gültekin Başak vasıtasıyla 18 Şubat 1961 tarihinde vermiştir. Savunmada şu ifadeler yer almıştır:

"Celal Bayar müdafii Avukat Gültekin Başak Yüksek Adalet Divanı'nın muhterem reis ve azalarını hürmetle selamlar,

Büyük Reis;

Bu haftanın bir başka gününde, bir başka isimle takdim edilen, aynı karakterli bir başka davanın müdafaası için huzurunuzdayım. Topkapı önlerinde karşılaşanların davasıydı bu. Ve fethi mübin günleri ile kıyaslandırılmak istenen bir hüviyeti vardı iddiasının. Şükürler olsun ki yeni bir fetih ve onun yeni bir gazası ve dökülen kanları yok bu davada. Ama gene de son iddia amme kudretine birinci derecede sahip olmaklığımız ele alınarak bununla mütenasip serdedilmiştir.

Bugün Kayseri dolaylarında koparılmak istenen bir zoraki fırtınanın Himmetdede de Kayseri'den İncesu'dan ve Yeşilhisar'dan getirdiği kapkara bulutlarla dolu karamsar bir iddianın önündeyiz. Şükürler olsun ki hadiselerinde kan yok ve gene biraz şükürler olsun ki cana kasıttan da bir bahis yok. Fakat ne çare gelin görün ki, bu dava da daima her iddia da olduğu gibi kadersizliğimizin patentini taşıyor. Ve böylece gene mademki amme kudretine birinci derecede sahip bulunmaktadır diyor son iddia ve sıralıyor taleplerini, bununla tenasüpleştiriyor. Bu davanın bir evvelki ile müşterek karakterleri var demiştim. Evet birçok şeyleri müşterek. Evvela bunlar maksatları müşterek olan davalardan doğan vakalar.[21]

Gene kendini mağdur gören bir taraf var ve o taraf mağdurların feryatlarına ses vermek için koşup Yeşilhisar'a gitmekte kararlıyım demekte. Hareketine büyük heyecanla hadiseler bağlamak geçer sermayelerinden. Cereyan etmiş türlü hadiseler karşısında heyecanlara, tahriklere, tahammülü olmayan yerlerde olağanüstü tedbirlerin dahi bazı şartların tahakkuku halinde vahim neticeli oluşlara mâni olamayacağı endişesinde olan idare bu davanın diğer tarafıdır. Bir taraf feryatlarında kendini ne kadar mağdur görürse görsün, her teşebbüsüne ne kadar muzafferiyet izafe ederse etsin, ancak bunların isarlarında meşruiyet sınırları içinde kalmakla, hukuka bağlı olmanın, amme otoritesine hürmetkâr bulunmanın örneklerini verebileceğini idrakte, heyecanlarına mağlup. Bütün şartların tahakkuku halinde dahi, durumların müsavatına imkân vermeyen, idarenin endişelerinin mesnedini teşkil eden, amme otoritesinin, maddi ve manevi asayiş ikliminin korunması meselesi şüphesiz ki tekaddüm eden hüviyeti ile önünüzde. İdare ve muhalefetin endişe ve

[19] Muktazi: Gerekli olan, lüzumlu manasında kullanılmıştır. Ayverdi, *a.g.e.*, s.850.
[20] Müstenit: Dayanmak, istinat etmek manasına gelmektedir. Ayverdi, *a.g.e.*, s.891.
[21] *DAB*, 010.09.204.631.5/1.

teşebbüslerinin neler olduğunu izah edip kıymetlendirebilmek için gelin şöylece kısa bir müddet evvele intikal edelim.

Yeşilhisar diye bir ilçesi var Kayseri'nin. Şip şirin, yemyeşil bir belde. 6-7 bin kadar da nüfusu var. Aylardır halkını huzursuz eden günleri olmuş. Gündüzleri de geceleri kadar endişe dolu. Taarruzlar var, tecavüzler var kazada. Fakat bir türlü failleri yok hadiselerin. Emniyet ve asayiş kuvvetlerinin takviyesi kar etmemiş, huzursuz ve tedirgin bir gidişin endişeli havası dar etmekte Yeşilhisar'ı Yeşilhisarlı'ya.[22] Ve işte bu kâbuslu günler içerisinde 17 Şubat ve 24 Mart 1960 tarihlerinde vuku bulan iki vahim hadise ile Yeşilhisar'ın yaraları adeta irinli hali ile deşiliyor. Bunlar teşebbüs olarak iki ayrı zamanda cereyan eden iki ayrı hadise, fakat ikiz hususiyetleri var. Menşeilerinde birler. Maksatlarında ittihat var. Ve yine mutlak bir irtibatları var. Biraz sonra müdafaamızın esası bakımından enine boyuna mana ve maksatlarını ve hukuk ve fiil olarak kıymetlerini tahlile çalışacağız.

Evet bu son iki vahim hadise Yeşilhisar'ı bir yaşanılmaz diyar yapmıştı. Ve gene bilhassa son cereyan edeni bir kıyam hareketi olarak, bir sokak hareketi olarak devlet kuvvetlerine rağmen onları bertaraf ederek hükümet binasını basmak ve orada baş istemeye kadar varan vüs'at[23] ve cürette olmuştu. Ve günlerce bu hadise Yeşilhisar'ı devlet otoritesinden mahrum bırakmıştı. Hemen sıcağı sıcağına muhalefet mebuslarından mürekkeb bir heyet ilçeye gelmiş ve gerilerinde yeni bir hayli tahrikler bırakarak, müsebbiblerini yiğitlikleri ile öven mesajlar ve tebliğlerle tebcil[24] ederek geçip gitmiştir.

Tahkikatına resmi makamlarca devam edilmekte bulunan hadiseye hemen bir gün sonra el koyarak onlardan evvel kanatlarını dermeyan eylemişti. Ve bununla adliyeyi ve idareyi red ve inkâr ederek efkarı ammeyi muayyen iddialarla angaje eylemek istemiştir. İşte böyle hadiselerle tansiyonlu olan bir yere gene büyük bir kalabalık ve mebuslar heyeti ile gen sıcağı sıcağına cerahat ve iltihaplar üzerine tam bir hafta sonra büyük propagandalarla gelinmek istenince, idarenin endişeler ve tereddütlerden mülhem kararları, kanunları ve hukuku tazyik eden muhalefeti karşılayacaktır.[25]

İşte idarenin tedbirlerinin karşı tarafın teşebbüsleri ile karşılaştığı bu dava böylece doğmuş olmaktadır. Himmetdede de tren nasıl durdurulmuştur, Menderes ne demiştir, Ahmet Kınık'ın ısrar ve ricatlarının değerleri nelerdir, Kayseri mebusları neler yapmışlar, nelere mukavemet etmişlerdir. Aziz Ronabar ben hükümetim dedi mi demedi mi, Himmetdede de istasyon şefinin masasını işgal etti mi etmedi mi, ayağından rahatsız olduğu için mi istasyon binasında oturmuştu. Kemal Çakın nerelere gitti, askeri kuvvetlere nasıl emirler verildi, filhal neler yaptı. Anasının ak sütünü davasına katan, ciğeri yanık adliye odacısı Mevlüt, içim yanıyor diyen propagandacı Hasan Tez neler söylediler. Bunları bırakalım bir tarafa ve maddi hadiseler varsın bir an için gerimizde kalsınlar. Biz gelelim her davada olduğu gibi gene amme kudretine birinci derecede sahip olmanın bize verdiği şanssızlıkların bu davadaki nasipleri neler olmuştur, bunları izaha çalışalım.

DAVANIN MÜVEKKİLİM TARAFINDAN TARİF VE TAFSİF DEĞERİ

Bu davada gene kararnameye tekaddüm etmek isticalinde olan bir iddianame mevcut. Ve mütedahil hadiseler içerisinden yeknesak neticeler çıkarmak maksadı mevcut. İddianın kuvvetli tarifleri şeklen cazip ve parlak bir üslubu var. Heyecan dozu serdedildiği kürsüye layık, tarihçesi ve şekil olarak tertibi mükemmel ama gelin görün ki bütün bunlara rağmen davayı heyecanla ve renkle süslendirip müstesna bir değerle takdim edişindeki başarısına rağmen, üzerine yıkılmaya müheyya bir binanın *içinde duran dekorlarla bezeli. Bir meyvenin*

[22] *DAB*, 010.09.204.631.5/2.
[23] Vüs'at: Güç, kudret manasında kullanılmıştır. Ayrıca genişlik, bolluk anlamı da vardır. Ayverdi, *a.g.e.*, s.1322.
[24] Tebcil: Ululama, ağırlama, saygı gösterme manasına gelmektedir. Detaylı inceleme için bkz. A. Nâzîma ve F. Reşad, *a.g.e.*, s.499; Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2015, s.376.
[25] *DAB*, 010.09.204.631.5/3.

olmamış lezzeti var tadında.[26] *Madenlerde madenciler seneler senesidir madenleri kazmalayıp dururlar. Fiilleri tahripkârdır ama kuyumcular yine de kıymetli madenlerde doludurlar. Hekime sormuşlar, madenci değil, madene sahip olanda değil fakat gönlümce taç ören kuyumcu olmak istedim demiş.*

Kıymetli Egesel'i gönlümüz o kadar çok hekim gibi düşünürken görmek istiyor ki ve biz madencinin geride bırakmak istediğimiz kazma seslerini duymayacağız. Ve gönlünce hakikatleri kuyumcu gibi örmek isteyen ve fakat müşkilleri olan bir insan olarak görmek isteyeceğiz onu. Ve esasen müşkillerini arayıp eleştirmek ve göstermekle de müdaafamızın mesnetlerini muhterem divana takdim etmiş olacağız. Amme kudretine birinci derecede sahip olmanın tevlit eylediği bir şanssızlığımız var demiştim. Evet iddianın mükerrer beyanlarından olan bu noktada şöyle bir tahlil mevcut.

Burada, devletin en yüksek makamını işgal eden ve bu sıfatla tarafsız bir şekilde hareket etmesi iktiza eyleyen bir Cumhurbaşkanının, basit Yeşilhisar olayını binlerce kişinin devlet otoritesine karşı kıyami bir hareket olarak göstermesi tarafkirane bir harekettir ve bu olayları bahane ederek memlekette bir isyan olduğu vesilesiyle, siyasi hasımlarını bertaraf etmek maksadına matuf teşebbüslerdendir denmektedir. 26/01/1961 tarihli celsedeki tahkikat talebimizin kâbulü ile bu tahlilin gerekli cevabını vermiş olacaktık.

Biz demiştik ki Yeşilhisar'da neler olmuştur. Hareket devlet otoritesine karşımı vuku bulmuştur. Kütle hareketi midir, amme otoristesine mi karşıdır, nedir, niçinleri nelerdir. Bunları öğrenmek için hadiseleri ihtiva eden dava dosyalarını lütfen celbedelim.[27] *Şimdi kendi imkanlarımızla sahip olabildiğimiz dava dosyalarını açalım ve değerlendirelim. Ve dolayısıyla Yüksek Adalet Divanı'nız müdafaamızın mesnedlerine daha emin ve daha salim bir yolla sahip olmuş olsunlar. Biz tevsii tahkikat talebinde bulunurken o gün bize bir meseleyi müstehile*[28] *çıkarmak istediğimizden bahisle cevap verilmişti ama Yeşilhisar hadiselerinin ehemmiyeti başsavcılıkça da kabul edilmişti. Bugün muhterem başsavcılığın elinde, bu tahlillerinde istinat ettikleri neler var bilmiyorum. Fakat iddianın bize ait kısmının tamamı Yeşilhisar hadiseleri dolayısıyla izhar eylemiş olduğumuz kanaatleriyle ilgili olduğuna göre, herhalde Yeşilhisar hadiselerinin izahına yarayan delilleri var ellerinde.*

Ve bizde esasen mukadder iddialarını bile bildiğimiz için imkanlarımızın dosyası ile iddialarına cevap vermeye çalışacağız. Şu hâlde Reisicumhur olarak duymuş olduğu endişelerini zamanın Başvekiline bildiren müvekkilim, Yeşilhisar hadiselerinden mütevellit bu hissinin nelerden mülhem olduğunu izaha yarayacak olan dosyanın kapağını açmazdan evvel telefon nosu olarak şeklinde gönderilen bu mesajları okumaya ve ondan sonra mesajı bahsettiği hadiseleri değerlendirmek için Yeşilhisar hadiselerinin sahifelerini çevirmeye başlayalım.

28/03/1960 tarihini taşıyan bu mesajlardan ilkinde, Yeşilhisar hadiseleri üzerinde bizzat durduğunu belirten müvekkilim Kayseri mebuslarını ve Dâhiliye vekilini de dinledikten sonra hadiseyi bir kanaat halinde tespit ve tahlille beraber, neticelerini bertaraf edebilme için hükümetçe ittihazı mümkün tedbirlerin neler olabileceğini de bir mütalaa olarak dermeyan ediyor. Diyor ki müvekkilim, hadise muayyen bir grubun tahriki ile[29] *olmuştur. Ve binlerce kişinin hükümeti temsil eden resmi memurlara, devlet otoritesine karşı bir kıyami hareketidir. Tetkiklerinde şayanı dikkat noktalar görmüştür. Ve onları da şöylece ifade ediyor.*

Evvela İnönü'nün dediği zaman geldi diyerek tabancasını ateşleyen Mustafa Ünal'ın hareketini, bir bedbaht düşüncenin, Yeşilhisar gibi mütevazi bir vatan parçasına yayılıp, vatandaş zihinlerinde yer almış olmasını ifade etmesi bakımından vahim görüyor. Ve saniyen haber almakta ve kendisine bildirilmektedir. Bir muhalif parti kongrelerinin sakızı haline

[26] *DAB*, 010.09.204.631.5/4.
[27] *DAB*, 010.09.204.631.5/5.
[28] Müstehil: Olması, gerçekleşmesi mümkün olmayan manasına gelir. Ayverdi, *a.g.e.*, s.888.
[29] *DAB*, 010.09.204.631.5/6.

getirilen ve Yeşilhisar ve bütün vatan sathını rahatsız eden amme otoritesinin güvenini zedeleyen maksatlı bir dedikodudan üzüntü duyuyor, devlet istiklâlinin mahvolduğu, kadın ve çocuklarımızın Amerikalıların kucaklarında namuslarının berbat edildiği, devlet otoritesinin Amerikalılara intikal edildiği yayılıp durmaktadır.

Milli bünyemizi tehdit eden bu menfi propagandaları, vahim istidatlı teşebbüsler olarak gören müvekkilim, ikaz vazifesiyle beraber önlenmeleri tedbirlerinin neler olduğunu izahla Hükümet Reisine, Milli Müdafaa Vekili ve Ordu Kumandanı ile temas ederek örfi idare teklif edebileceğini bildiriyor. Mesaj devlet reisliği tarafsızlığını asla zedeleyecek mahiyette yazılmış değildir. 491 sayılı Anayasanın ruhuna ve metnine mutabıktır. 32, 38, 40, 86. Maddelere müstenit selahiyetler düşünülerek yazılmıştır. Bu maddelerde lüzumunda İcra Vekilleri Heyeti'ne riyaset edebilme kendisi için hak ve vazife olduğuna göre, icabında hükümeti ikaz, kanunlara riayet ve hürmeti sağlamak müvekkilimin itiraz kabul etmez vazifelerindendir.

Şu hâlde şekil ve hukuk bakımından onun böyle bir teşebbüsüne başka bir mana vermek asla mümkün değildir. Bu mesajda izhar edilen endişe ve ittihazı teklif edilen[30] *tedbirlerin müstenidi vakıalar izah edildikçe tahrir maksadı bütün vuzuhu ile anlaşılacaktır. Yeşilhisar hadiseleri üzerinde bizzat durdum diyor Celal Bayar. Demek ki zaruret görmüştür. Acaba nasıl durmuştur, bizzat ve mesul idare adamları, mahalli mebuslarla temas ederek. Şu hâlde müvekkilimin nelerle karşı karşıya kaldığını daha iyi anlayabilmek için bizde neler olmuş Yeşilhisar'da görelim. Evet bu hadiseleri ihtiva eden ve selahiyetli olan suç mahallinde, amme otoritesini zaafa düşürecek hareketlerin vuku bulacağı düşünülerek, görülemeyen Adapazarı Ağır Ceza ve Ankara Asliye Ceza Mahkemeleri'ne nakledilen iki ayrı dava dosyaları var elimizde.*

Yeşilhisar sorgu hakimliğinin 960/3 esas sayılı 23/3/1960 sayılı kararı ile Adapazarı Ağır Ceza Mahkemesi'ne intikal eden 960/89 esaslı dosyanın mevzuu şöyle. 17 Şubat 1959 günü Yeşilhisar muhalefet partisinin başkanı Mustafa Ünal, belediye reisliğine vekâlet eden Salih Kürkçü'yü şehir kulübünde birlikte içtikten sonra CHP lokaline davet eder. Lokal kapalıdır. Yolda gelirlerken Mustafa Ünal lokal için yazılan cezayı haksız bulduğundan kaldırılmasına tavassut edilmesini ister. Salih Kürkçü vaat eder. Kahve içmek için tekrar şehir kulübüne gelirler. Bir aralık müşteki[31] *lokalden ayrılmıştır. Tekrar geldiğinde maznunu Belediye Zabıta Memuru İhsan Arslan ile münakaşa ederken görür. Memura hakaret etmekte ve "benim olmadığım zamana rastlamışsınız, ben olsa idim ayaklarınızı kırardım, CHP lokaline giremezsiniz" der.* [32]

İtirazını sabahleyin yapabileceği hatırlatılmak istenir. Fakat onun cevabı "İnönü'nün dediği zaman gelmiştir" şeklinde olur. Evine giderek tabancasını alır gelir ve Salih Kürkçü'ye iki el ateş eder. Bütün bunlara 27/02-09/03, 16/03/1960 günlü ifadeleri ile[33] *(Mustafa Kayık, Bekir Kendir, Şaban Ekmekçi, Kenan Kavraal, Ahmet Bedirhan Beyoğlu, Yahya İpek, Bekir Duman, Ahmet Çetin, Hüseyin Koç, Zekeriya Ayvaz, Mustafa Bülbül, Âdem Kökcan, İhsan Arslan, Bekir Bayram) 14 insan şehadet etmiştir. Tevali eden cam taşlama olaylarına ilave olunan bu hadiseden sonra kasabada artık hiç huzur kalmaz olmuştur. Kanuna karşı gelmek ilçede kol gezmektedir. Belediye Zabıta Memuru muhalefet lokaline giremez, oranın dokunulmazlığı vardır. İdare içinde idaredir ve dolaşan ve hâkim olan kanaate göre İnönü'nün dediği zaman gelmektedir. Sanki İnönü'nün bir söylediği varmış gibi, ama bedbaht zihinlerde yer eden, onları tahrik eden bir fikir olarak yerleşmiştir bu söz. Ve bahusus huzuru*

---

[30] *DAB*, 010.09.204.631.5/7.
[31] Müşteki: Şikayetçi manasına gelmektedir. Bilgi için bkz. https://www.luggat.com/Musteki/1/1
[32] Olay ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Süleyman Kocabaş, *27 Mayıs Darbesine Giden Yolda Yeşilhisar-Kayseri Olayları 17 Şubat- 3 Nisan 1960*, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık San.Tic.Ltd.Şti., İstanbul, 2010, ss.51-52.
[33] *DAB*, 010.09.204.631.5/8.

bozuk böyle bir yerde kamp kurması hali düşündürücü olmaktadır. Bütün bunlar bahsettiğim bu dava ile sabit olan şeyler.

Bu davada ve bunun hadiselerinde idarenin hiçbir partizanca hareketini görmek mümkün değil, bilakis bir partinin amme otoritesinin bir kısmı olduğunu iddia eden, devlet memurlarının ayağını kırmak isteyen ve onların vazifelerini reddeden bir mümessili var. Ve yine onun söylediği vahim sözler var.

Gelelim ikinci hadiseye. 24/03/1960 günü bir suçla ilgili olarak 4 kişi karakola celbedilirler. Bunların 3'ü DP'lidir ve hemen serbest bırakılırlar. Dördüncüsü ise karakoldan biraz geç çıkar. Mehmet Bozkurt adındaki bu şahıs yanına ağabeyini alarak, ziyaret günü olması dolayısıyla çok kalabalık olan çarşının ortasında soyunmaya ve dövünmeye başlar. Ağzının alabildiğine hükümete küfretmektedir. Bin kişilik kadar bir topluluk peyda olur. Ahmet Arslan adında biri hükümete sövmenin yakışıksız olduğunu söyleyince dövmeye ve ayaklarının altına almaya başlarlar. Mehmet Kafkas adındaki bir şahıs emniyete haber verir. Polisler müdahale edince onları da dövmeye başlarlar. Tahrik edilen halk taarruz istitadındadır. Askerlik şube[34] reisi Necip Karaoğuz tabancasını ateşleyerek ihtarda bulunmak zaruretini hisseder. Polisler linç edilircesine dövülmekte ve zorla hükümete doğru götürülmektedirler.

Bu bin kişilik kalabalık şimdi polisleri de alıp hükümetin önüne gelmişlerdir. Orada savcının kellesini isterler. Hükümete küfrederler. Kaymakamı da unutmuş değillerdir. O, ellerinden bir jandarmanın süngüsünü kullanmak suretiyle ve bir kısım halkın yardımıyla güçlükle kurtulur. Hükümet binasına güçlükle iltica eder. Binaya girilmek istenir. Bu arada muhalefet partisi ikinci başkanı Mehmet Andaç kalabalığa hitap eder. Hitap derhal tesirini göstermiştir. Çünkü "dağılın arkadaşlar, vazifenizi yaptınız" demiştir. Hitabı müessir olmuştur zira onları toplayıp sevk eden bizzat ta kendisidir. Taarruz bu kadarla da bitmez. Kalabalık içerisinden bir gruplaşma olur. Bunlar adeta polisleri enterne ederek yeddi emanetlerine alırlar. Ev ev Halil Mehmetoğlu'nu bulmaları için cebir ve tehditle döve döve gezdirirler.[35]

İşte bütün bu anlattıklarım asla bir hikâye değildir. Yeşilhisar Cumhuriyet Müddeiumumiliği'nin 2 adet iddianamesiyle 22 şahıs hakkında açılan 960/21 esas sayılı hazırlık 36 numaralı dosyası ile tekamül ettirilen ve nakli dava dolayısıyla Ankara Asliye Ceza Mahkemesi'ne intikal ettirilen dava evrakında birbirine mutabık ifadeleri mazbut (Mehmet Tefun, Mehmet Arslan, Mehmet Kafkas, Mehmet Başoğlu, Hakkı Akbulut, Kazım Sivri, Mustafa Köseoğlu, Mustafa Kekik, İbrahim Karabacak, Ahmet Ayhan, Ömer Altıparmak, Hacı Yüksek, İhsan Gökçek, Mehmet Akdeniz, Ali Çiftçioğlu, Alemdar Yılıdırım, Hüseyin Büyükcenan, Arif Göktaş, Remzi Bedirhanbeyoğlu, Ali İğdeci, Salmaz Değirmenci, Ahmet Bülbül, Saadettin Kekik) 23 şahidin ifadelerinden çıkarılan kısa bir icmaldir bu. Şimdi bütün bu delillerden sonra mütevazi Yeşilhisar[36] *için bu hadiselere basit bir olayın, basit bir görünüşü olarak bakabilir miyiz. Bunlar asla basit hadiseler değillerdir. Belki şirin ve ufak Yeşilhisar'da cereyan ettikleri için mütevazi olabilirler, ama devlet otoritesinin kıymet ve muhafazasında merkezden muhite ve dolayısıyla bunu temin eden kuvvetin nispeten az bulunduğu yerlere ait endişeler daha başka türlü manâlandırılırlar. Hele otorite aleyhine olan teşebbüsler ayrı ayrı yerlerde ve bazen temadi eden hallerde ve halk hareketi şeklinde olurlarsa, daha fazla hassasiyeti mucip olurlar. (EK: Adapazarı Olayı)*[37] *Ve bilhassa böyle hadiseleri tahrik eden başka mevzularda mevcut ise, endişelerin sebebi daha manalı olarak*

[34] *DAB*, 010.09.204.631.5/9.

[35] Gazeteci Metin Toker'in anılarında bu hadiseler daha farklı şekilde aksettirilmektedir. Detaylı olarak incelemek için bkz. Toker, *a.g.e.*, ss.304-324; O günlerde Yeşilhisar'da yaşanan olayların şahitlerinin açıklamalarını incelemek için bkz. Kocabaş, *a.g.e.*, ss.178-205.

[36] *DAB*, 010.09.204.631.5/10.

[37] Adapazarı Olayı ile ilgili belgeyi incelemek için bkz. *DAB*, 010.09.204.631.5/17.

tezahür eder. Şimdi mesajın Amerikalılar hakkında çıkarılan şailarla ilgili olan kısmına geçerek bu kısmı böylece bitirelim.

1960 senesinin mart ayına tekaddüm eden, bir sene içerisinde memlekette muhtelif hadiseler istismar edilmek suretiyle mesela Amerikan Yardım Heyeti' ne ve NATO'ya mensup şahısların yaptıkları trafik kazalarının duruşmalarının mevcut anlaşmalara müsteniden hususi muhakemeye tabi olarak görülmesine ve inşa edilen hava alanlarına temas etmek suretiyle bunların müstenidi bulunan anlaşmalar ve esas maksatlarla bir güna alaka ve irtibatı olamayan bir takım kötü şaiyalar muhayyen kaynaklardan, muayyen tahrip ve itibardan düşürme, tereddütler yaratmak mahsus maksatları ile çıkarılagelmekte ve bunlar bizim radyo ile neşriyat yapan bir komünist radyonun sistemli yayınları ile beslenmektedir.

Bu bir hakikattir. Ve maateessüf bu bedbaht propaganda partilerin kongrelerine kadar girmiş ve onların günlük spekülasyon mevzularını teşkil etmeye başlamıştı. O günlerde bilhassa mesajın yazılmasından 10 gün evvel duruşması başlayan Yarbay Morrison'un davası dolayısıyla (EK: Yarbay Morrison Davası)[38] bu yoldaki kampanya şiddetlendirilmişti.[39] Dahiliye Vekaleti ve emniyeti umumiye dosyaları bunlara ait bilgilerle dolu idi. Bütün bunlar Çankırı'da, Çorum'da, Kütahya'da, Kayseri'de ve Yeşilhisar'da istemle yayılıyorlardı. Muhterem divanın dosyasında bunları ihtiva eden birçok vesikalar mevcut, mesela Dâhiliye Vekâletine verilen rapor var. Hacı Şabanoğlu'nun raporu var.

Ve çok mühim olarak karton 5, ek 4'te Mehmet Eroğlu adındaki bir öğretmenin kanaatlarını, müşahadelerini ihtiva eden bir raporda mevcut. Bunda şöyle deniyor. Muhalefet partisi başkanı Mustafa Ünal ve ikinci başkan Mehmet Andaç gazetelerde Amerikalılarla ilgili haberlerden bahsederek ne oluyoruz, şu hale bakın, kendi memleketlerinde yapamadıklarını bizim hükümetin gafletinden istifade ederek olmadık rezaletlerle yapıyorlar. Çünkü hiçbir ceza görmüyorlar. Bu işler salgın halini almıştır. Bütün bakire kızlarımız para mukabilinde Amerikalılara peşkeş çekiliyor diye tahrikat yapıyorlar ve rapor Ahmet Ayan ve öğretmenlerden Fevzi Çoban ve Rafet Timur'un bunlara maruz kalmış olduklarını da ayrıca zikrediyor. Gene ek 5'te Malmüdürü Hikmet Birsen, Ziraat Bankası müdürünün müdüriyet odasını aynı mealdeki propagandalar için merkez haline getirmiş olduğunu kaydediyor. Ve bütün bunlardan sonra açıklanmasında mutlak zaruret gördüğümüz bir tarihi hadiseye işaret etmek suretiyle bu bahsi burada kapatmak istiyorum.

1959 senesinin aralık ayında kıymetli misafirimiz dost ve müttefik Amerikan Reisicumhuru Eisenhower memleketimizi ziyaret etmektedir. Şereflerine verilen yemek esnasında beraberinde bulunan Hariciye mümessilleri vasıtasıyla ve teşrifat kaidelerini bertaraf etmek suretiyle bu şahiyalardan duydukları üzüntüyü müvekkilime ishar etmişler ve ondan kanaat ve mütalaa ricasında bulunmuşlardır. Şu hâlde demek oluyor ki bu tahrikâtın eriştiği bir üzüntülü[40] seviyesi de olmuştur. Misafirimiz bulunan müttefikimiz Amerikan Reisicumhurunun ağzından bizzat müvekkilime duyurulmak ihtiyacını yaratan hadlere kadar ulaşmıştır. Hem de tatlı geçen bir ziyaret esnasında.

Evet demek oluyor ki, devletimizin yüksek menfaatlerinin ve ittifak bağları ile bağlı bulunduğumuz kıymetli dostlukların şeref ve haysiyetimizle muhafaza edilebilmesi zarureti de bu satırların yazılmasını icab ettiren kıymetli hislerden olmuştur. Bunun partizanlıkla ve hadiselerin teferruatına girmekle hiçbir ilgisi yoktur. Notun tedbirler kısmına gelince; bu tamamen bir temenni izharını ifade etmektedir. Örfi idare teklif edilmek istenmiş ve fakat istişareler yapılmış ve neticesinde durumun bunu icap ettirip ettirmeyeceği selahiyetli şahıslardan Milli Müdafaa Vekilinden ve Orgeneral Suat Kuyaş'tan tetkikler yapıp bildirmeleri istenerek onların lüzum görmemeleri karşısında teklif edilmesinden vazgeçilmiş.

---

[38] Yarbay Morrison Davası ile ilgili bilgileri incelemek için *DAB*, 010.09.204.631.5/20 ile *DAB*, 010.09.204.631.5/33 arasındaki arşiv kayıtlarına bakınız.
[39] *DAB*, 010.09.204.631.5/11.
[40] *DAB*, 010.09.204.631.5/12.

Şu hâlde netice olarak bu mesajların yazılmalarında herhangi bir arka maksat yoktur. Ve bunlar haklı endişelerden mülhem olmuşlardır. İstişari mahiyettedirler. Suç ve suçlulukla ilgileri olamaz ve bu itibarla da suça azmettirmenin delili mahiyetinde bir vesika değerinde kabul edilmelerine asla imkân yoktur.

30/03/1960 tarihli ikinci nota gelince, bu hükümet reisinin cevabına cevap mahiyetinde olduğundan ve esasen bunda hiçbir yeni teklif ve temennide bulunulmadığından bizzarur üzerinde durmuyoruz. Bu mesajlardan tecerrüt etmek suretiyle davayı müvekkilim bakımından tekrar ele alırsak müdafaamızı kuvvetle ve kolaylıkla yapmak daha rahat olacaktır.[*41]

İnönü'nün Kayseri'ye sokulmaması ve sonra Yeşilhisar'a girmemesinin temini ile ilgili faaliyetlerle alakamız yok, yok olduğu için isnadda yok. Yalnızca İnönü'nün Kayseri'ye hareketine tekaddüm eden gece Başvekalette bulunmasıyla izah edilmek istenen bir durum mevcut. Ama trenin durdurulmasıyla ilgili şehadetin tamamı bundan sonraki değiştirilen emirlerle ilgili bulunduğuna göre bunun üzerinde durmakta lüzumsuzdur kanaatındayız.[42] *Delillerden tecerrüt ederek iddiayı ele alırsak tarif ve tavsif TCK 188.maddesine asla uygun değildir. Zira hareketler hiçbir emir ve nehyi*[43] *mutazammın*[44] *şiddet hareketi ile müterafik*[45] *değildir.*

Teşebbüslerde, teammud unsurundan mahrum bir endişeye müstenid maksatlar vardır. İltihaplı bir bölgede hemen hemen bir hafta önce ağır hakaretlere maruz kalmış, amme otoritesinin maddi ve manevi asayişin korunması maksadına müteveccih bir teklifle mücehhez[46] *bir teşebbüs var. Bunda mağdurun maksadının tayinindeki tereddütler de rol oynuyor. Mühim hadiselerden bir gün sonra bir mebuslar heyetinin tahkikat yapılıp, adli neticeler alınmadan idareye ve adliyeye tekaddümen kanaatlarını dermeyan eylemesi ve hemen CHP'nin kongreye giderek tekrar büyük kalabalıkla bu yere gelinmek istenmenin tahrip ve tahrikkar maksatlı olabileceği de düşünülmekte. Bütün bu hallerin derpiş edilmiş olduğu teşebbüslerde her hâlükârda suç işlemek maksadının, suçun manevi unsuru olan kasdı bertaraf eden bir hal mevcuttur. Hareket 146.maddeye girer mi, bunun üzerinde arkadaşım durduğu için ben ayrıca tevakkuf etmeyeceğim.*

---

[*] Arşiv belgesinde bu cümleden sonra gelen cümlenin üstü tamamen çizilmiştir.

[41] *DAB*, 010.09.204.631.5/13.

[42] Metin Toker anılarında Himmetdede İstasyonu'na geldikten sonra bir süre beklediklerini, daha sonra Kayseri Vali Muavini ve bir yarbayın kendilerine Kayseri'ye giremeyeceklerini tebliğ eden bir zarf verdiğini ifade etmiştir. İsmet İnönü ile muavin arasında sert bir tartışma geçtiğinden de bahseden Toker, Vali muavini ve İsmet İnönü arasında geçen konuşmayı şu şekilde anlatmıştır:
Vali Muavini kekeleyerek: "Paşam size valinin bir tebliğini getirdim" dedi.
İsmet Paşa sordu: "Neymiş o?"
"Efendim, sizin Kayseri'ye girişiniz vilayet makamı tarafından sakıncalı görüldü. Bu bakımdan Ankara'ya dönmeniz gerekiyor."
Vali muavini İsmet Paşa'ya bir de zarf uzattı, "Vali beyin bu sabahki telgrafınıza cevabıdır" dedi.
İsmet Paşa: "Ne hakla?" diye gürledi. Devam etti: "Siz beni hangi hakla yolumdan alıkoyabilirmişsiniz? Hangi selahiyetle? Örfi idare mi ilan edildi? Ben Kayseri'ye gideceğim."
Vali muavini titrek, fakat azimli görünmeye çalışan bir sesle karşılık verdi: "Gidemeyeceksiniz Paşam! Kati emir aldım. Sizi Kayseri'ye sokmayacağız."
İsmet Paşa hiddetle bağırdı: "Gidemeyeceğim, ha? Gidip gitmeyeceğimi görürsün. Bu emir gayrikanuni, gayrimeşru bir emirdir. Hiç kimsenin beni yolumdan alıkoymaya hakkı yoktur ve hiç kimse buna muktedir değildir. Kayseri'ye gideceğim." Detaylı okuma için bkz. Toker, *a.g.e.*, s.309.

[43] Nehiy: Alıkoyma, men etme manasına gelmektedir. Ayverdi, *a.g.e.*, s.924.

[44] Mutazammın: İçeren, kapsayan manasına gelmektedir. Ayverdi, *a.g.e.*, s.858; A. Nâzîma ve F. Reşad, *a.g.e.*, s.310.

[45] Müterafik: Birlikte, bir arada bulunan anlamında kullanılmıştır. Ayverdi, *a.g.e.*, s.900.

[46] Mücehhez: Noksanları tamamlanarak hazırlanmış, lüzumu olan silâh ve sair şeylerle donanmış, donatılmış manasına gelmektedir. https://www.luggat.com/index.php#ceviri.

Muhterem reis ve kıymetli azalarım, görüyorsunuz ki neresinden ele alırsanız alın yalnızca elinizde kalan ve hukuk kalıplarına asla uymayan bir iddia karşısındayız. Her davada her sualinize bir tarih sahifesi açıyor ve yine her kararınızla bir tarih[47] *sahifesini kapıyorsunuz. O kadar mutluk kişilersiniz ki adaletiniz koskoca bir milletin en bahtlı ve iftihar verici (a,e)slerlerinden*[*] *oluyor. 26 milyon insan adil olmanız için duacınız. Ben naçiz bir adalet tercümanıyım. Size ne verebilirim ki? Yalnızca kanunları ve dosyayı sizlere gücümün yettiği kadar nakletmeye çalıştım. Gerçi bu cüretimde büyük ama ilticahgahım vicdanınız ve asil duygularınız oldu.*

Adalet yolunun şaşmaz yolcuları olarak, sizlerin kansız ihtilali Türkün mucizesi ile tamamlayan insanlar olarak tarihe geçeceğinizden asla şüphem yoktur. Dosya sizin, karar sizin. Sizi vicdanlarınızla baş başa bırakıyorum. Bilin ki Allah'ın emanetindesiniz. Huzurunuzdan hürmet ve tazimle ayrılırım."[48]

I.V. Kayseri Olayları Davası Gerekçeli Kararları ve Celal Bayar'a Verilen Ceza

4 Mayıs 1961 günü Kayseri Olayları Davası'nın karar günüdür. Yassıada tutanaklarında karar günü oturumu şu şekilde açılmıştır:

"Şartla tehdit suçundan sanık sabık ve sakıt Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, sabık ve sakıt DP milletvekillerinden Osman Kavuncu, Kâmil Gündeş, Hakkı Kurmel, Fikri Apaydın, Ali Rıza Kılıçkale, Servet Hacıpaşaoğlu, İbrahim Kirazoğlu, Fahri Köşkeroğlu, sabık Kayseri Valisi Ahmet Kınık, sabık Milli Emniyet Başmüfettişi Aziz Ronabar ve sabık Kayseri 5. Yurt İçi Bölge Kumandanı General Kemal Çakın haklarında Yüksek Adalet Divanı'nda yapılan açık duruşma sonunda aşağıdaki karar tespit edildi." [49]

Bu girizgahtan sonra sanıkların işlemiş oldukları cürümlerin detaylı açıklaması yapılmıştır. Sanıkların her birinin Yeşilhisar'da, İncesu'da, Himmetdede'deki faaliyetleri ele alınmış ve bu açıklamaların sonunda kararlar açıklanmıştır. Sabık Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a isnat edilen suç Anayasayı tağyir, tebdil ve ilgaya teşebbüs mahiyetinde bulunmuş ve Anayasayı ihlal suçunun maddi bir vakasını teşkil ettiği hükmüne varılarak Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmiştir. Celal Bayar'ın yargılandığı diğer davalar da ana dava olan Anayasa davası ile birleştirilmiş ve Bayar 146/1 maddesi hükmünce ölüm cezasına çarptırılmıştır. Cezası Milli Birlik Komitesi tarafından affedilerek ömür boyu hapis cezasına çevrilmiştir.

SONUÇ

Kayseri hadiseleri, Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki anlaşmazlığın ve gerginliğin 1960 yılındaki doruk noktası olarak açıklanabilir. Vatan Cephesi'nin kurulmasıyla başlayan süreçte cephelere bölünen ve kamplaşmanın müthiş bir ivme kazandığı Türkiye'de yaşanan bu olay, sadece Kayseri özelinde kalmamış, tüm iktidar ve muhalefet mensuplarını da içine katarak hızla büyümüştür. Siyasette kaybedilen hoşgörü ve ılımlı politikanın yoksunluğu Kayseri'de partilileri boğaz boğaza getirmiştir. Memlekette baş göstermiş olan aşırı partizanlık ve buna ek olarak devlet adamlarının olaylar karşısında yeteri kadar dirayet gösterememeleri Türkiye'yi hızla askeri yönetim sürecine götürmüştür.

Kayseri'de hadiseler CHP il başkanının DP'li bir parti mensubunu silahla yaralamasıyla başlamış ve olaylar hızla gelişmiştir. DP ve CHP'liler birbirlerini tartaklamış ve pek çok kişi tutuklanmıştır. Bu olayın akabinde İnönü, CHP Kayseri İl Kongresi'nde konuşmak için Kayseri'ye hareket etmiş ve Himmetdede'de treni 3 saat bekletildikten sonra Kayseri'ye girebilmiştir. Fakat olayların yaşanmış olduğu Yeşilhisar'a girmesi hükümet emriyle yasaklanmıştır. 27 Mayıs darbesinden sonra kurulan mahkemelerde Celal Bayar bu

[47] *DAB*, 010.09.204.631.5/14.
[*] Metinde üstü karalanmış. İlk harf tam okunamıyor.
[48] *DAB*, 010.09.204.631.5/15.
[49] *Yüksek Adalet Divanı Kararları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007, s.807.

olaylardan dolayı hüküm giymiştir. Sakıt Cumhurbaşkanı anayasal haklar çerçevesinde seyahat özgürlüğünü kısıtlamak ve olayların TBMM'de tartışılmasını bertaraf etmeye çalışmak suçlarından cezalandırılmıştır. Yargılamalar askeri bir mahkeme tarafından yapıldığı için isnat edilen suçların ve verilen cezaların ne kadar objektif veya sübjektif olduğu artık tarihin hükmüne kalmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

I.I. Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB)

DAB, 010.09.204.630.1/1.
DAB, 010.09.204.630.1/2.
DAB, 010.09.204.630.1/3.
DAB, 010.09.204.630.1/4.
DAB, 010.09.204.630.1/5.
DAB, 010.09.204.630.1/6.
DAB, 010.09.204.631.5/1.
DAB, 010.09.204.631.5/2.
DAB, 010.09.204.631.5/3.
DAB, 010.09.204.631.5/4.
DAB, 010.09.204.631.5/5.
DAB, 010.09.204.631.5/6.
DAB, 010.09.204.631.5/7.
DAB, 010.09.204.631.5/8.
DAB, 010.09.204.631.5/9.
DAB, 010.09.204.631.5/10.
DAB, 010.09.204.631.5/11.
DAB, 010.09.204.631.5/12.
DAB, 010.09.204.631.5/13.
DAB, 010.09.204.631.5/14.
DAB, 010.09.204.631.5/17.
DAB, 010.09.205.633.5/1.
DAB, 010.09.204.631.5/22.
DAB, 010.09.204.632.3/2.

II. Sözlükler

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul, 2011.

NAZIMA, A. ve REŞAD, F., *Mükemmel Osmanlı Lügatı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2009.

SAMİ, Şemsettin, *Kamus-i Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2015.

III. Süreli Yayınlar

Milliyet, No: 3550, 26.03.1960
Milliyet, No: 3551, 27.03.1960
Milliyet, No: 3552, 28.03.1960
Milliyet, No: 3553, 29.03.1960
Milliyet, No: 3556, 03.04.1960
Milliyet, No: 3558, 05.04.1960

IV. Araştırma Eserler

KOCABAŞ, Süleyman, *27 Mayıs Darbesine Giden Yolda Yeşilhisar-Kayseri Olayları 17 Şubat- 3 Nisan 1960*, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık San.Tic.Ltd.Şti., İstanbul, 2010.

NASKALİ, Emine Gürsoy, *Yassıada Zabıtları- VIII Kayseri Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul, 2012.

TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Yüksek Adalet Divanı Kararları, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.

V. İnternet Kaynakları

www.luggat.com.

https://www.luggat.com/Musteki/1/1

https://www.luggat.com/index.php#ceviri.

www.tdk.gov.tr.

EKLER

Ek I: Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes Arasında Yeşilhisar Olayları Hasebiyle Yapılan Mektuplaşmalar
(DAB, 010.09.204.630.1/1)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
Sayın Başvekilimizin Sayın Reisi Cumhurumuza
evvelki Mesajları

08.50 Mart 28 1960

Sayın Celal Bayar
Reisicumhur – Ankara

Yeşil hisar hâdisesi ve buna benzer diğer hâdiseler hk. C.H.P.nin bir bir ihtilâl teşebbüsümü, hiç değilse, hâdise ve karışıklık çıkarmak gayretini sarih olarak göstermektedir. Bunlar, hâdisatında, memleket sulh ve huzuna olan varlığı olmakla beraber, iktidarı ve umumî efkârı C.H.P.nin hareketleri hakkında vuzuha götürecek ve tenvir edecek mahiyettedir.

Gönderilen mesajın mevzuu gayâsı temessür olmakla beraber memnuniyetle aldım. Zatı Devletlerinin bu yakın ve ciddî alâkayı göstermenize, ve hâdiseleri tıpkı şahsen benim kanaatıma uygun olarak kıymetlîce ve ifade buyurmanız bir taraftan beni çok ciddan memnun etti. Şahsen Yeşilhisar hâdisesini öğrendiğimden itibaren büyük bir hassasiyet ve dikkatle vaz'iyeti takip etmekteyim. Hattâ, düğün gecesi, şayet ayrıntıdan mustarip olmasaydım C.H.P.nin kâtibi Umumisinin tebliğini öğrendikten sonra ve C.H.P.sinin Hey'etinin Yeşilhisar'a gönderilmesinin takarrur etmesi üzerine, gece de olsa, bizzat kendim tayyare ile hâdise mahalline gitmeği çok arzu ederdim. Şayet buradaydım olsaydı, mes'eleyi kökünden halledecek tedbirleri gündüze kadar bulmuş ve hal yoluna gitmiş olurduk. Halbuki o gece üç vekil arkadaşın vak'a mahalline hareket etmeleri hususunu da derpiş etmekte olduğunuzu Zatı Devletlerine iblâğ ve bir neticeye varılmasını arzettiğim halde, emsal'esef anlaşılıyor ki, Vilâyet vekili arkadaşın ve diğer bazı mülkîlerin mes'eleyi büyütmek ve adlî netice almamak mülâhazasiyle böyle bir hareketi münasip görmedikleri neticesi ile karşılaştık. Bu ana kadar bizim aldığımız tedbirleri pasif mahiyette olmuş ve alel'ade usûller çerçevesi içinde bir adım a hareketi halinde kalmıştır. Hattâ bu mevzuda hükümetçe hiç bir tedbir alınmamış olduğu da iddia olunabilir. Sadece radyo gazetesinde vaz'iyeti umumî efkâra şimdiye kadar görülebilenlerden çok daha açık olarak ihtilâl ve kıyama teşebbüs hareketleri karşısında bulunduğumuz, etrafiyle açıklanmış oldu. Bunun dahi hemen vâkîyen tedbir alınak arzusunda olduğumuzu açıklıyacak mahiyette bulunmasından başka, yeni hareket ve tedbirlerimize mesnet teşkil edecek bir açıklama olarak ta ehemmiyetli sayılması icabeder. Dün öğleden sonra arkadaşım hâdise mahallinden gelip, beni orada olan hâdiseler hakkında etrafile tenvir etmesi üzerine, mes'eleler üzerinde tedbirsiz kalmış olduğumuz hakikati maalesef bir defa daha sabit oldu. Bunun üzerine dün Dahiliye Vekili arkadaşımla gece müteaddit konuşmalarımda

6 010 09 204 630 1 1

Ek I: (Devam)
(DAB, 010.09.204.630.1/2)

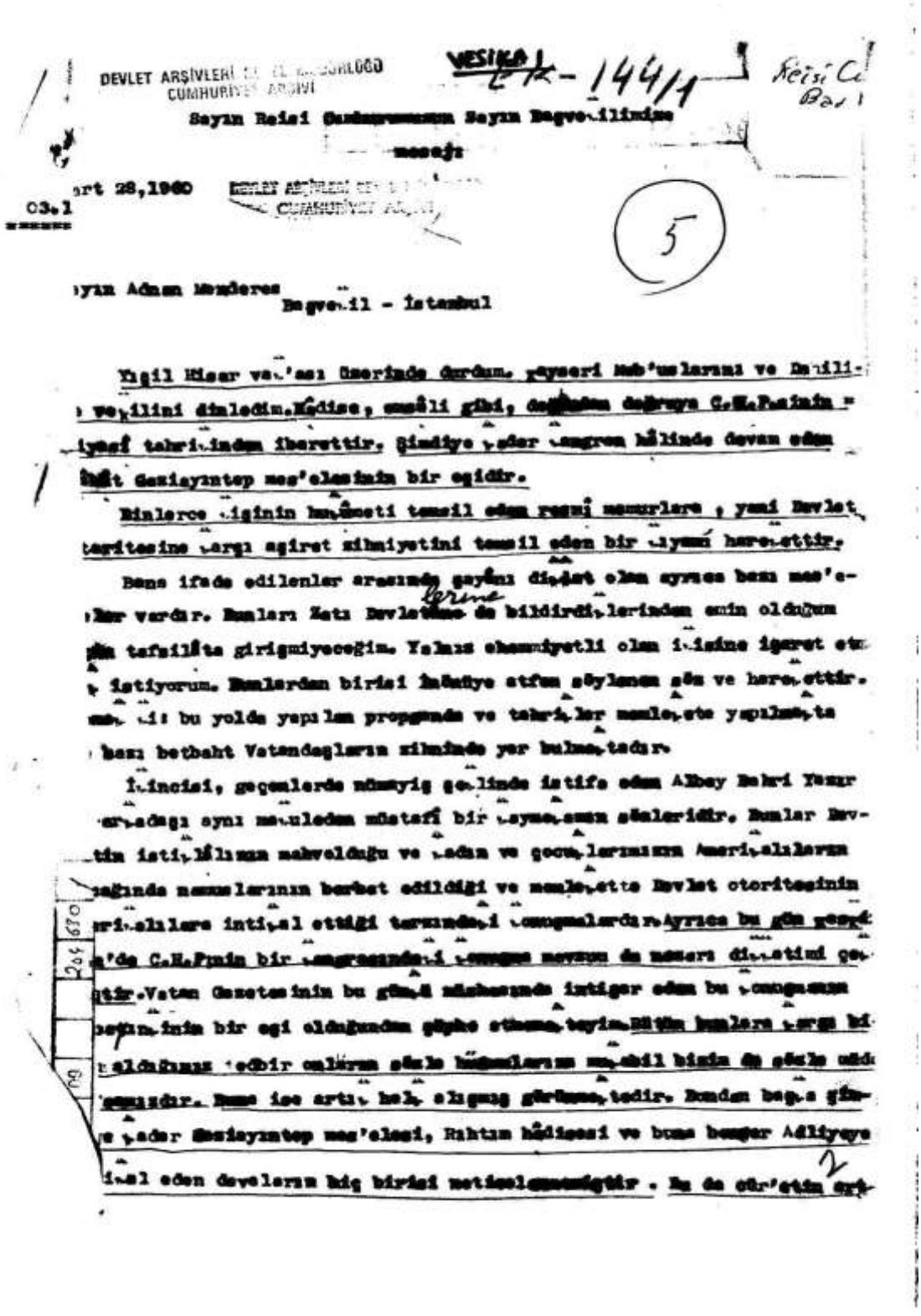

DEVLET ARŞİVLERİ ... CUMHURİYET ARŞİVİ

VESİKA 144/1

Reisi Cu... Bak...

Sayın Reisi Cumhuruumuzun Sayın Başvekilimize

mesaj:

...rt 28,1960

03.1

5

...yın Adnan Menderes

Başvekil - İstanbul

Yıgıl Hisar ve...'sı üzerinde durdum. Geçeri Mub'uslarını ve Dahili... ...vekilini dinledim. Hadise, emsâli gibi, dağılmada değmeye C.H.Partinin ... ...yasî tahri...ından ibarettir. Şimdiye kadar kongre hâlinde devam eden Sabit Gaziantep mes'elesinin bir eşidir.

Binlerce ...iğinin hükûmeti temsil eden resmî memurlara, yani Devlet ...taritesine karşı aşiret zihniyetini temsil eden bir ...ıyanı hare...ettir.

Bana ifade edilenler arasında gayrı dindaş olan ayrıca bazı mes'e... ...ler vardır. Bunları Zatı Devletlerine de bildirdi...lerinden emin olduğum için tafsilâta girişmiyeceğim. Yalnız ehemmiyetli olan i...isine işaret et... ...istiyorum. Bunlardan birisi İnönüye atfen söylenen söz ve hare...ettir. ...i: bu yolda yapılan propaganda ve tahriker memleket...ta ...bazı bedbaht Vatandaşların zihninde yer bulma...tadır.

İkincisi, geçenlerde nümayiş şeklinde istifa eden Albay Bekri Yazır ...ardığı aynı mahiyetten müstafi bir ...ıyan...unun sözleridir. Bunlar Dev... ...tin istiklâlinin mahvolduğu ve ...adın ve çocuklarımızın Amerikalıların ...ağında memleketlerinin berbat edildiği ve memleket...te Devlet otoritesinin ...rikalılara intikal ettiği tarzındaki ...cunmalardır. Ayrıca bu gün geçen ...'de C.H.Partinin bir ...ngresinde...i ...cunma mevzuu da mahsus dinletimi ge... ...tir. Vatan Gazetesinin bu günkü nüshasında intişar eden bu ...cunmanın ...ğunun bir eşi olduğundan şüphe etmeme...teyim. Bütün bunlara ...rşı bi... ...alınacak ...edbir cümlesinden sözle hücumlarının mukabili bizim de sözle uddi... ...mızdır. Bunu ise artık halk ...lmuş görmüş...tedir. Bundan başka gün... ...e kadar Gaziantep mes'elesi, Rahtım hâdisesi ve bunu bunlar Adliyeye ...kal eden davaların hiç birisi neticelenmemiştir. Bu da göz'etim ...

2

Ek I: (Devam)
(DAB, 010.09.204.630.1/3)

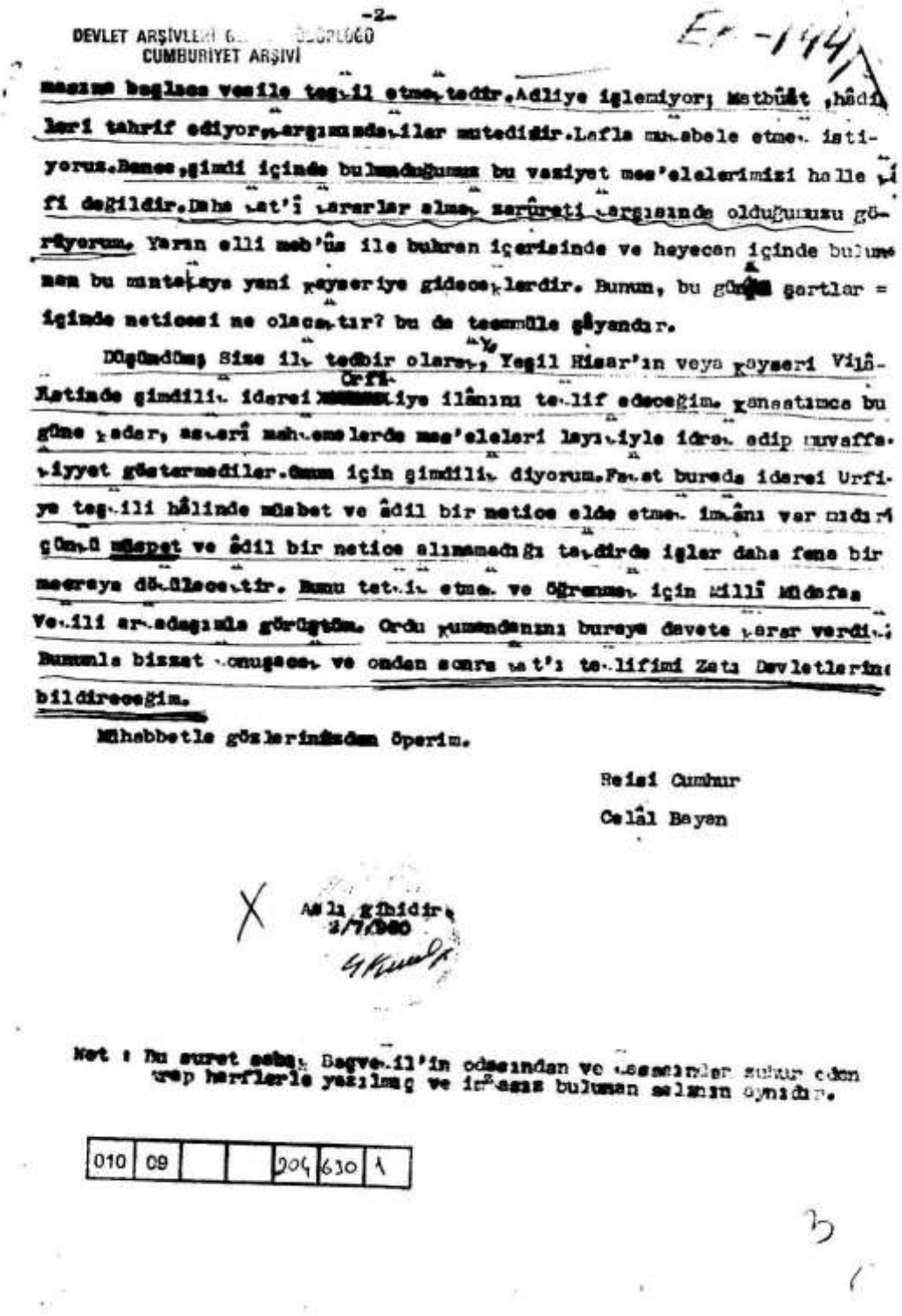

-2-

DEVLET ARŞİVLERİ G... ...ÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ek-144

masına başlıca vesile teşkil etmektedir. Adliye işlemiyor; Matbûât, hâdileri tahrif ediyor, karşımızdakiler mutedidir. Lafla muhabele etmek istiyoruz. Bence, şimdi içinde bulunduğumuz bu vaziyet mes'elelerimizi halle kâfi değildir. Daha kat'î kararlar almak zarûreti karşısında olduğumuzu görüyorum. Yarın elli meb'ûs ile buhran içerisinde ve heyecan içinde bulunan bu mıntakaya yani kayseriye gideceklerdir. Bunun, bu günkü şartlar = içinde neticesi ne olacaktır? bu da tecmmüle şâyandır.

Düşündüm; Size ilk tedbir olarak, Yeşil Hisar'ın veya kayseri Vilâyetinde şimdilik idarei Orfiye ilânını teklif edeceğim. Kanaatımca bu güne kadar, askerî mahkemelerde mes'eleleri layıkiyle idrak edip muvaffakiyyet göstermediler. Onun için şimdilik diyorum. Fakat burada idarei Urfiye teşkili hâlinde müsbet ve âdil bir netice elde etmek imkânı var mıdır? Çünkü müspet ve âdil bir netice alınamadığı takdirde işler daha fena bir mecraya dökülecektir. Bunu tetkik etmek ve öğrenmek için Millî Müdafaa Vekili arkadaşımla görüştüm. Ordu kumandanını buraya davete karar verdik. Bununla bizzat konuşacak ve onden sonra kat'ı teklifimi Zatı Devletlerine bildireceğim.

Mühabbetle gözlerinizden öperim.

Reisi Cumhur
Celâl Bayan

X Aslı gibidir.
2/7/960

Not : Bu suret sabık Başvekil'in odasından ve kasasından zuhur eden arap harflerle yazılmış ve imzasız bulunan selâhın aynıdır.

010	09			204	630	1

Ek I: (Devam)
(DAB, 010.09.204.630.1/4)

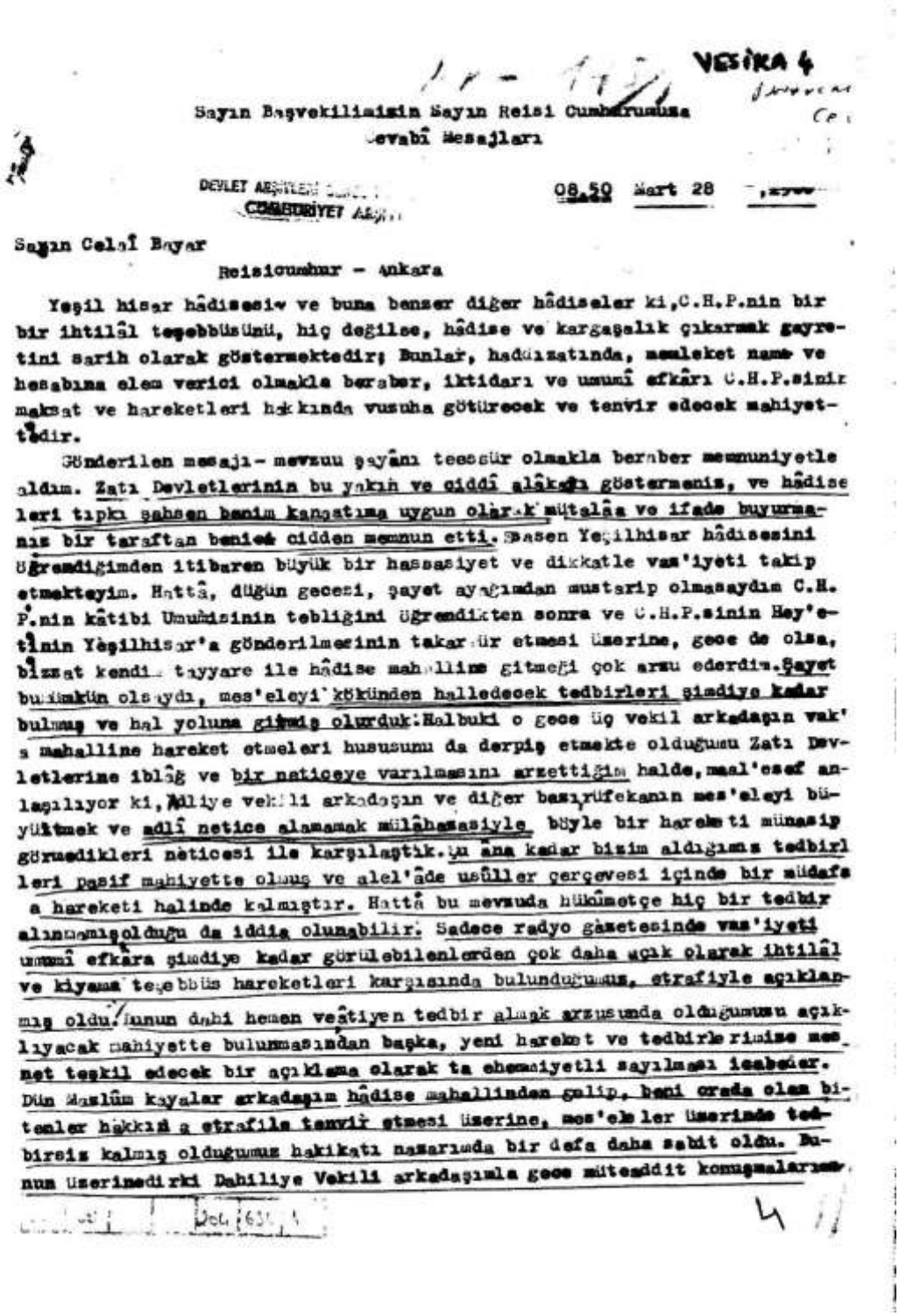

VESİKA 4

Sayın Başvekilimizin Sayın Reisi Cumhurumuza
Sevabî Mesajları

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

08.50 Mart 28

Sayın Celâl Bayar
Reisicumhur - Ankara

Yeşil hisar hâdisesiv ve buna benzer diğer hâdiseler ki,C.H.P.nin bir bir ihtilâl teşebbüsünü, hiç değilse, hâdise ve kargaşalık çıkarmak gayretini sarih olarak göstermektedir; Bunlar, hadisatında, memleket namı ve hesabına elem verici olmakla beraber, iktidarı ve umumî efkârı C.H.P.sinin maksat ve hareketleri hakkında vuzuha götürecek ve tenvir edecek mahiyettedir.

Gönderilen mesajı- mevzuu şayânı teessür olmakla beraber memnuniyetle aldım. Zatı Devletlerinin bu yakın ve ciddî alâkayı göstermenize, ve hâdiseleri tıpkı şahsen benim kanaatıma uygun olarak mütalâa ve ifade buyurmanız bir taraftan benide cidden memnun etti. Basen Yeşilhisar hâdisesini öğrendiğimden itibaren büyük bir hassasiyet ve dikkatle vaz'iyeti takip etmekteyim. Hattâ, düğün gecesi, şayet ayağımdan mustarip olmasaydım C.H.P.nin kâtibi Umumisinin tebliğini öğrendikten sonra ve C.H.P.sinin Hey'etinin Yeşilhisar'a gönderilmesinin takarrür etmesi üzerine, gece de olsa, bizzat kendi tayyare ile hâdise mahalline gitmeği çok arzu ederdim.Şayet bu imkân olsaydı, mes'eleyi kökünden halledecek tedbirleri şimdiye kadar bulmuş ve hal yoluna gitmiş olurduk:Halbuki o gece üç vekil arkadaşın vak'a mahalline hareket etmeleri hususunu da derpiş etmekte olduğunu Zatı Devletlerine iblâğ ve bir neticeye varılmasını arzettiğim halde,maal'esef anlaşılıyor ki,Adliye vekili arkadaşın ve diğer bazırüfekanın mes'eleyi büyültmek ve adlî netice alamamak mülâhazasiyle böyle bir hareketi münasip görmedikleri neticesi ile karşılaştık.Şu ana kadar bizim aldığımız tedbirleri pasif mahiyette olmuş ve alel'âde usûller çerçevesi içinde bir müdafaa hareketi halinde kalmıştır. Hattâ bu mevzuda hükûmetçe hiç bir tedbir alınmamış olduğu da iddia olunabilir. Sadece radyo gazetesinde vaz'iyeti umumî efkara şimdiye kadar görülebilenlerden çok daha açık olarak ihtilâl ve kıyama teşebbüs hareketleri karşısında bulunduğumuz, etrafiyle açıklanmış olduğunun dahi hemen vesâtiyen tedbir almak arzusunda olduğumuzu açıklıyacak mahiyette bulunmasından başka, yeni hareket ve tedbirlerimize mesnet teşkil edecek bir açıklama olarak ta ehemmiyetli sayılması icabeder. Dün Maslûm kayalar arkadaşım hâdise mahallinden gelip, beni orada olan bitenler hakkında etrafiyle tenvir etmesi üzerine, mes'eleler üzerinde tedbirsiz kalmış olduğumuz hakikatı nazarımda bir defa daha sabit oldu. Bunun üzerinedirki Dahiliye Vekili arkadaşımla gece müteaddit konuşmalarımız

Ek I: (Devam)
(DAB, 010.09.204.630.1/5)

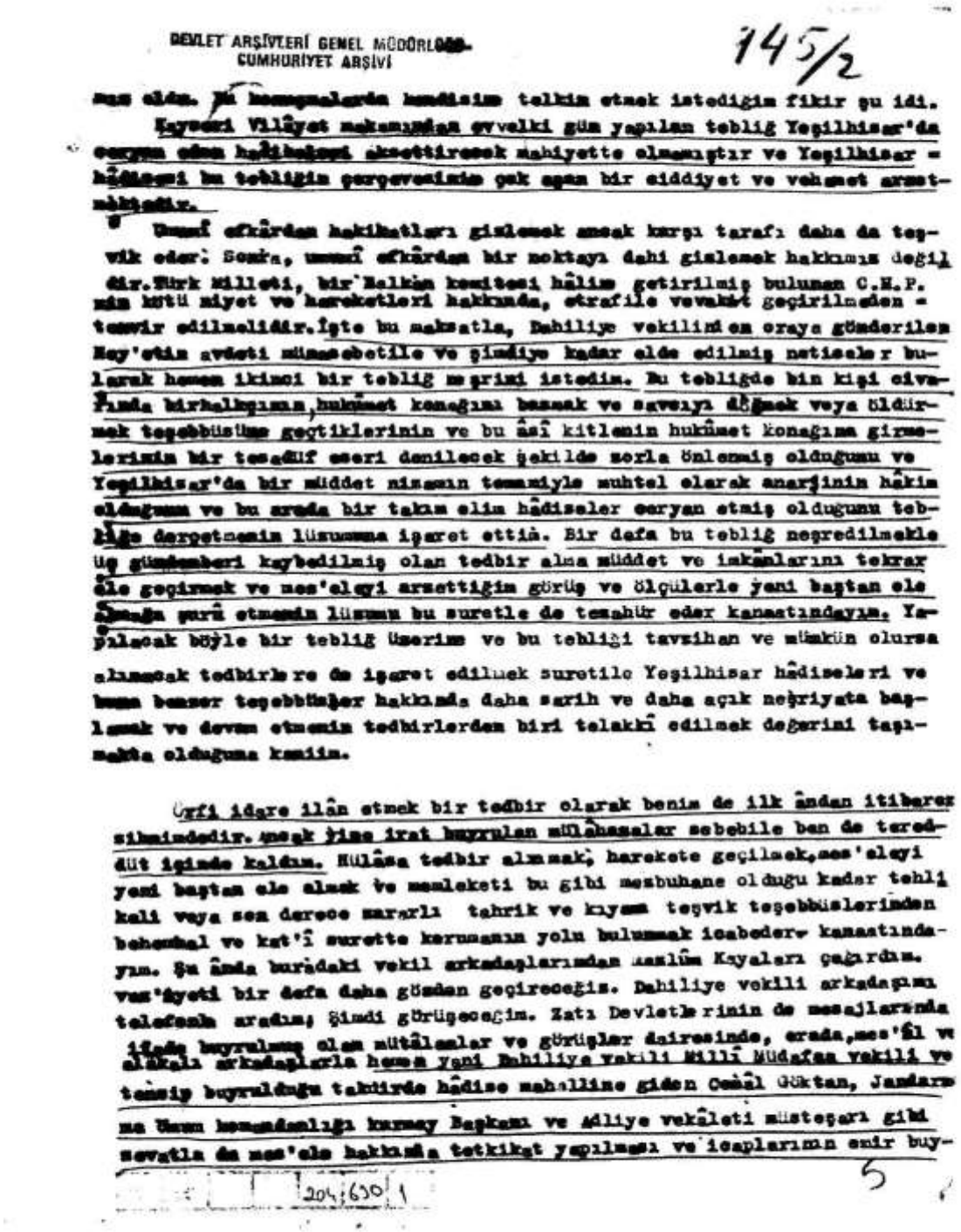

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

145/2

mız oldu. Bu konuşmalarda kendisine telkin etmek istediğim fikir şu idi.

Kayseri Vilâyet makamından evvelki gün yapılan tebliğ Yeşilhisar'da cereyan eden hâdiseleri aksettirecek mahiyette olmamıştır ve Yeşilhisar hâdisesi bu tebliğin çerçevesinin çok aşan bir ciddiyet ve vehamet arzetmektedir.

Umumî efkârdan hakikatları gizlemek ancak karşı tarafı daha da teşvik eder. Sonra, umumî efkârdan bir noktayı dahi gizlemek hakkımız değildir. Türk Milleti, bir Halkan komitesi hâline getirilmiş bulunan C.H.P.nin kötü niyet ve hareketleri hakkında, etrafile vevakit geçirilmeden tenvir edilmelidir. İşte bu maksatla, Dahiliye vekilinden oraya gönderilen Hoy'etin avdeti münasebetile ve şimdiye kadar elde edilmiş netiseler bularak hemen ikinci bir tebliğ neşrini istedim. Bu tebliğde bin kişi civarında birhalkçının, hukûmet konağını basmak ve savcıyı döğmek veya öldürmek teşebbüsüne geçtiklerinin ve bu âsî kitlenin hukûmet konağına girmelerinin bir tesadüf eseri denilecek şekilde zorla önlenmiş olduğunu ve Yeşilhisar'da bir müddet nizamın temamiyle muhtel olarak anarşinin hâkim olduğunu ve bu arada bir takım elim hâdiseler cereyan etmiş olduğunu tebliğe derçetmenin lüzumuna işaret ettim. Bir defa bu tebliğ neşredilmekle üç gündenberi kaybedilmiş olan tedbir alma müddet ve imkânlarını tekrar ele geçirmek ve mes'eleyi arzettiğim görüş ve ölçülerle yeni baştan ele almağa şurû etmenin lüzumu bu suretle de tezahür eder kanaatındayım. Yapılacak böyle bir tebliğ üzerine ve bu tebliği tavzihan ve mümkün olursa alınacak tedbirlere de işaret edilmek suretile Yeşilhisar hâdiseleri ve buna benzer teşebbüsler hakkında daha sarih ve daha açık neşriyata başlamak ve devam etmenin tedbirlerden biri telakkî edilmek değerini taşımakta olduğuna kaniim.

Örfi idare ilân etmek bir tedbir olarak benim de ilk ândan itibaren zihnimdedir. Ancak yine irat buyrulan mülâhazalar sebebile ben de tereddüt içinde kaldım. Hülâsa tedbir alınmak, harekete geçilmek, mes'eleyi yeni baştan ele almak ve memleketi bu gibi mezbuhane olduğu kadar tehlikeli veya son derece zararlı tahrik ve kıyama teşvik teşebbüslerinden behemhal ve kat'î surette korumanın yolu bulunmak icabeder kanaatındayım. Şu ânda buradaki vekil arkadaşlarımdan Mazlûm Kayaları çağırdım. Vaz'iyeti bir defa daha gözden geçireceğiz. Dahiliye vekili arkadaşımı telefonla aradım; Şimdi görüşeceğim. Zatı Devletlerinin de mesajlarında ifade buyrulmuş olan mütâlaalar ve görüşler dairesinde, orada, mes'âl ve alâkalı arkadaşlarla hemen yani Dahiliye vekili Millî Müdafaa vekili ve tensip buyrulduğu takdirde hâdise mahalline giden Cemâl Göktan, Jandarma Umum komandanlığı kurmay Başkanı ve Adliye vekâleti müsteşarı gibi sevatla da mes'ele hakkında tetkikat yapılması ve icaplarının emir buy-

204.630.1

5

Ek I: (Devam)
(DAB, 010.09.204.631.1/6

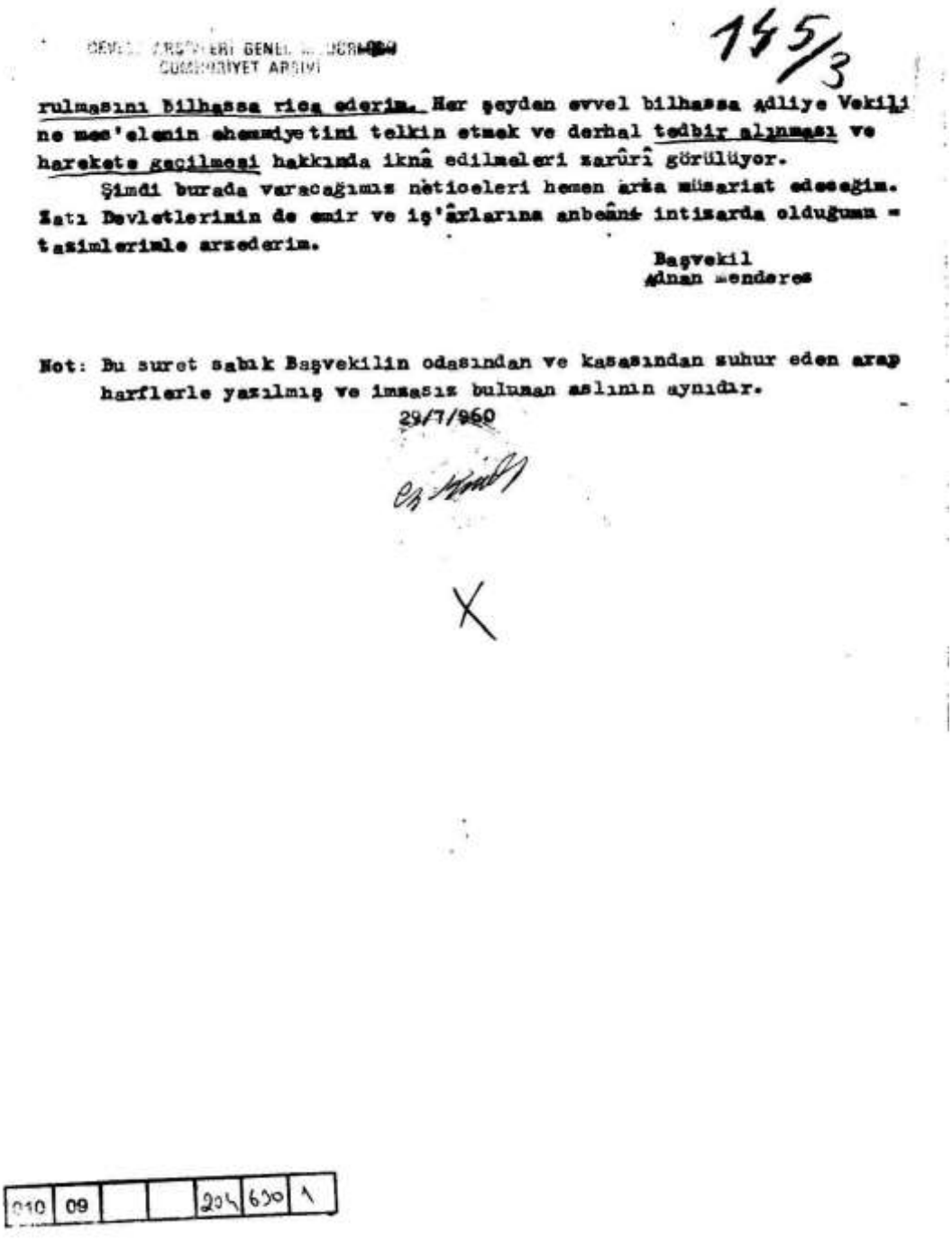

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

145/3

rulmasını bilhassa rica ederim. Her şeyden evvel bilhassa Adliye Vekili ne mes'elenin ehemmiyetini telkin etmek ve derhal tedbir alınması ve harekete geçilmesi hakkında iknâ edilmeleri zarûrî görülüyor.

Şimdi burada varacağımız neticeleri hemen arza müsariat edeceğim. Zatı Devletlerinin de emir ve iş'ârlarına anbeânî intizarda olduğumu = tazimlerimle arzederim.

Başvekil
Adnan Menderes

Not: Bu suret sabık Başvekilin odasından ve kasasından zuhur eden arap harflerle yazılmış ve imzasız bulunan aslının aynıdır.

29/7/960

X

010	09			204	630	1

Ek II: Kayseri-Yeşilhisar Olayları İle İlgili Devlet Arşivindeki Resimler (DAB, 010.09.205.632.3/2-3)

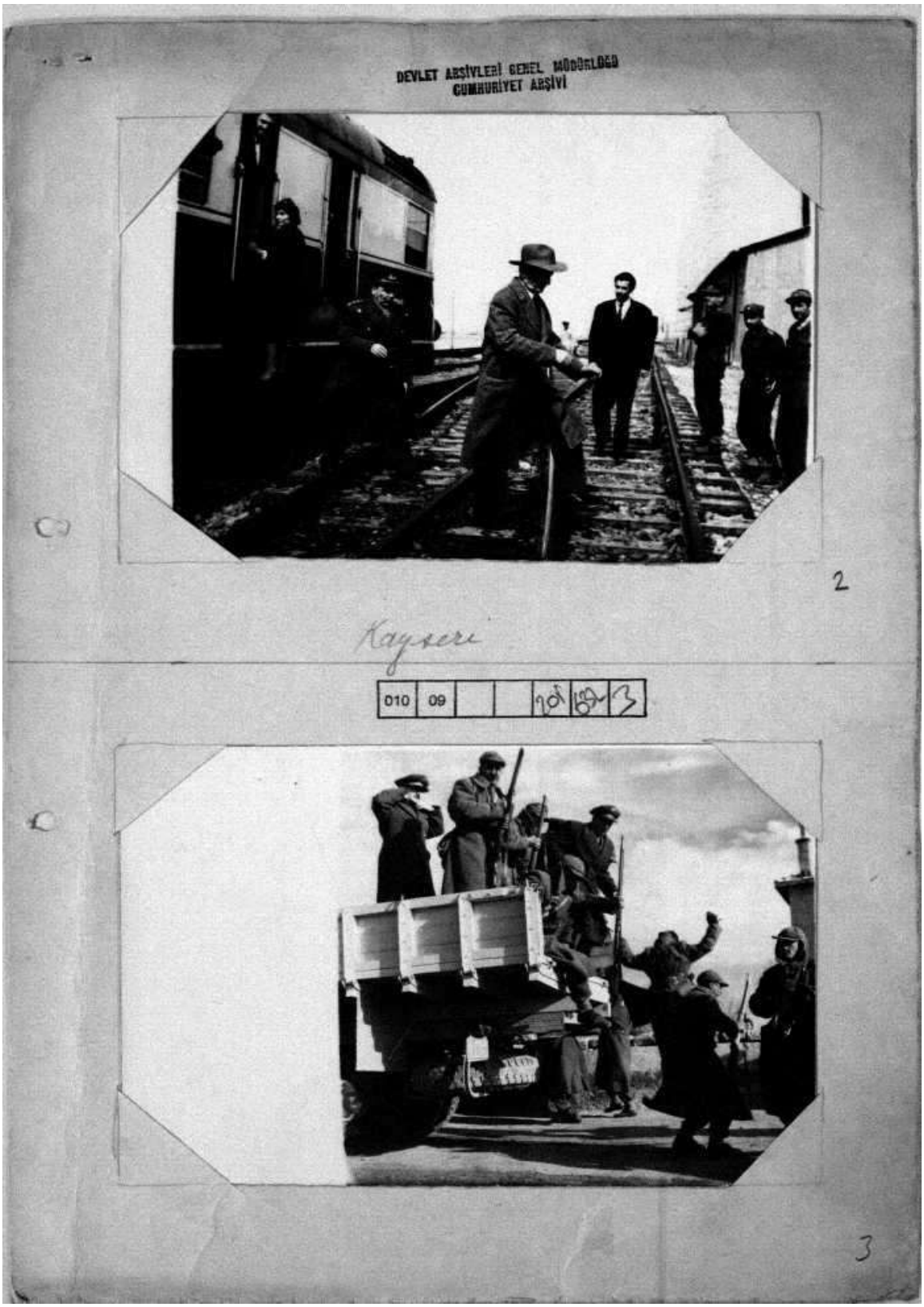
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
2
Kayseri
010
09
3

SAVAŞ KOMÜNİZMİ DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN: ALAŞ HAREKETİ VE İÇ SAVAŞ
KAZAKHSTAN IN THE PERIOD OF WAR COMMUNISM: ALASH MOVEMENT AND CIVIL WAR

Elif BAŞKURT
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

19. yüzyıl boyunca Kazak bozkırları Çarlık Rusyasının âdeta bir sömürgesi olmuştur. Aynı yüzyılın sonlarına doğru Kazak Türklerinin aydınlanma hareketi gerçekleşmeye başlamıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde, 1905 yılında Çarlık Rusyasının baskıcı rejimine karşı gerçekleştirilen Birinci Rus İhtilali neticesinde Kazak aydınları Rus Devlet Duması'nda söz söyleme hakkına sahip olmuştur. Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen Şubat ve Ekim İhtilalleri ile Çarlık monarşisi yıkılarak yerine Sovyet hükümeti kurulmuştur. Kazak Türklerinin Alaş Hareketi adını verdikleri Milli bağımsızlık mücadeleleri İhtilal hareketleri sonrasında yeni bir boyut kazanmıştır.

İhtilal sonrası Rusya içerisindeki bütün halklara siyasi özgürlüklerinin yanı sıra basın-yayın faaliyetlerinde özgürlükler ve bazı haklar tanınmıştır. Kazak Türklerinin Ulusal Kurtuluş hareketine öncülük eden Alihan Bökeyhanoğlu, Ahmet Baytursunoğlu, Miryakup Dulatoğlu gibi daha birçok Kazak aydını dönemin basın-yayın organı olan "Kazak Gazetesi"ni halkı bilgilendirmek için bir araç olarak kullanmışlardır. Kazak aydınlarının gerçekleştirdiği Genel Kazak Kurultayları neticesinde Alaş Hareketi'nin siyasi organı olan Alaş Partisi kurulmuştur. Parti program taslağı, Kazak Türklerinin ulusal bağımsızlığını ve çıkarlarını gözetecek şekilde oluşturulmuştur. Devamında ise yine Kurultay kararları ile Kazak Türklerinin yönetimini ele alan Alaş-Orda Hükümeti kurulmuştur. Alaş-Orda Hükümeti kurulduktan sonra, Rusya'nın birbirleriyle mücadele hâlinde oldukları Bolşevik ve anti-Bolşevik güçlerinin arasında ciddi bir baskıya maruz kalmıştır. Bolşevik yanlısı Kızılordu güçleri ile Sovyet hükümetini devirmek isteyen Beyazordu taraftarları arasındaki iç savaş 1918 yılına gelindiğinde Kazakistan vilayetlerinde de hissedilmeye başlanmıştır. İç savaş esnasında Bolşeviklere karşı bir tutum izleyen Alaş önderleri monarşist olan Beyazordu tarafına geçtilerse de Kızılordu Kazak bozkırlarında galip gelmiştir. 1920 yılına gelindiğinde Alaş-Orda hükümeti Sovyetler tarafından dağıtılmış ve yerine Kazak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.

Alaş Hareketi, Sovyet egemenliğinin Kazakistan'a yerleştirilmeye çalışıldığı yıllarda da devam etmiştir. Bu çalışmada, Alaş Hareketi'nin aşamaları, "İç savaş" sırasında ve sonrasında Kazakistan toplumundaki siyasi-sosyal-kültürel ve ekonomik dönüşümü değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik İhtilali, Alaş Hareketi, Kazak Aydınları, İç savaş

ABSTRACT

During the 19th century, the Kazakh steppes became a colony of Tsarist Russia. Towards the end of the same century, the enlightenment movement of Kazakh Turks started to take place. By the 20th century, in the first Russian Revolution against the repressive regime of Tsarist Russia in 1905, the Kazakh intellectuals had the right to speak in the Russian State Duma. In Russia, the Soviet government was over thrown by the February and October Revolutions in 1917 and the tsarist monarchy was replaced. The national liberation struggles, which the Kazakh Turks called Alash Movement, gained a new dimension after the revolutionary movements.

After the revolution, all the peoples in Russia were given freedom sand some rights in the pres activities as well as political freedom. Many Kazakh intellectuals, such as Alihan

Bökeykhanoğlu, Ahmet Baytursunoğlu and Miryakup Dulatoğlu, who pioneered the National Liberation movement of Kazakh Turks, used "Kazakh Newspaper"as a tool toin form the public. As a result of the General Kazakh congresses carried out by Kazakh intellectuals, the Alash Party, which is the political body of the Alash Movement, was established. Draft of the party program was designed to protect the national independence and interests of Kazakh Turks. Afterwards, the Alash-Orda Government, which deals with the administration of the Kazakh Turks, was established with the decisions of the Congress. After the establishment of the Alash-Orda Government, it was subjected to serious pressure between the Bolshevik and anti-Bolshevik forces in which Russia was fighting each other. The civil war between the pro-Bolshevik Red Army force sand the White Army supporters who wanted to over throw the Soviet government began to be felt in the provinces of Kazakhstan in 1918. During the civil war, following a stance against the Bolsheviks, the Alash leaders of the alloy went to White Army, which was a monarchist, but the Red Army won in the Kazakh steppes. In 1920, the Alash-Orda government was disbanded by the Soviet sand replaced by the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic.

The Alash Movement, continued in the years when the Soviet sovereignty was tried to be placed in Kazakhstan. In this study, the stages of the Alash Movement, the political-social-cultural and economic transformation of the Kazakhstan society during and after the Kazakhstan "Civil War"were tried to be evaluated.

Key Words: Bolshevik Revolution, Alash Movement, Kazakh Intellectuals, Civil War

Giriş

19. asrın ikinci yarısında özellikle Rus işgalinden sonra Türkistan Türkleri, eğitimi yenilemek ve gençliği çağdaş dünya görüşü üzerinde yetiştirmek düşüncesiyle dini ilimlerin yanı sıra, modern ilimleri de öğreten Usul-ü Cedit okullarını (Yeni Usul mektepler) açmaya başlamıştır. Kazak Türkleri Tatarlar tarafından "Türk Birliği" ve "İslam Birliği" fikirlerinin etkisiyle artık aşiret veya boy esaslı bir mensubiyet yerine kendi milli kimliklerini fark etmeye başlamışlardır.[1] Kazak bozkırlarında aydınlanma hareketinin başlaması sadece Tatarlar tarafından gerçekleştirilmemişti. Rusya'nın Kazak ülkesinde tamamen hâkimiyet kurmasıyla birlikte Rus eğitim sistemi de yavaş yavaş Kazak Türkleri arasına girmeye başladı. Misyoner Rus bilim adamı Nikolay İlminskiy ve Kazak eğitimcisi İbrahim Altınsarin'in (1841-1889) çabaları sonucunda Rus-Kazak okullarının sayısı çoğaldı. Rusça bilen bu gençler, Rusya'nın değişik üniversitelerinde eğitim görme şansı elde ettiler.[2] 20. yüzyılın başlarında Ceditçi medreselerde Kazak öğrencilerinin eğitim almasıyla birlikte gelişen fikri hareketlilik ile beraber Kazak basınında ilerlemeler de görülmeye başladı. Ceditçi Kazak aydınları yüzyılın başındaki gelişmeleri ve yenilikleri halka iletmek ve kamuoyu oluşturmak için basın yayın faaliyetlerine girişmişlerdir. 1905 Rus devriminden sonra Çarlık rejiminin Ruslaştırma politikasına ve kültür emperyalizmine karşı Kazak aydınları, geniş kitlelere ulaşmak için gazete ve dergi çıkarmaya başlamışlardır.

1913'te yayın hayatına başlayan ve Kazak toplumuna yeni bir anlayış getirecek olan "Kazak" gazetesi Ahmet Baytursunoğlu (1873-1938) tarafından çıkarılmıştır. Bu gazetenin etrafında Kazak halkının geleceğine yön verecek aydınlar toplanmıştı. Alihan Bökeyhanoğlu (1866-1937), Magcan Cumabayoğlu (1893-1938), Mustafa Çokayoğlu (1890-1941), Halil Dostmuhammedoğlu (1883-1939), Muhammedcan Tınışbayoğlu (1879-1937), Mir Yakup Dulatoğlu (1885-1935), Yusufbek Aymautoğlu (1889-1931) bu aydınlardan en tanınmış olanlarıdır. Bu milliyetçi Kazak aydınlarına göre, Kazak halkı ancak kendi kültürlerine sahip

[1] Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat, (2003), "XIX. Yüzyıl Sonunda Kazakistan'da Kültürel Gelişmeler", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı:144, s.122.
[2] Kalkan, İbrahim, (2002), "Kazak Siyasi Modernleşmesinin Kökenleri (1822-1920), Yeni Türkiye, C.8, sayı:46, s.448.

çıkarak, kendilerini tanıyarak güçlenebilir ve geri kalmışlığı yenebilirdi.[3] Gazetenin içeriğine baktığımızda; 20. yüzyılın başında Kazak memleketindeki siyasi ve toplumsal olaylar en çok işlenen ve üzerinde durulan konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da Rusya'da İhtilaller sonrası Ceditçi aydınların gerçekleştirdiği "Alaş Hareketi" olarak adlandırılan Kazak halkının Ulusal Kurtuluş Mücadelesi anlatılmaya çalışılacaktır. Bolşevizme karşı Alaş liderlerinin faaliyetleri, 1918-1920 yılları arasında gerçekleşen iç savaşta Alaş Hareketinin rolü ve sonrasında yaşanan siyasi, toplumsal, ekonomik dönüşümler değerlendirilecektir.

1905 yılı, Kazak Ulusal Kurtuluş Hareketinin rönesansının yeni bir döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu hareket siyasi mücadelede en önce Çar'a ve merkezi otoriteye dilekçeler yazma şeklinde kendini göstermiştir. Sömürge altındaki Kazak yurdunun ihtiyaçlarını bildiren şikâyet dilekçelerinin en önemlisi 1905 yılı Semey vilayetinin Karkaralı ilçesinde yazılan 14 bin 500 kişinin imzaladığı dilekçedir. Dilekçedeki en önemli mesele, toprak meselesi idi. Dilekçeyi yazanlar, Kazak anayurduna Rusya'dan gelen göç hareketlerinin ve Kazak ülkesinin sömürgeleştirme çabalarının durdurulmasını talep etmişlerdir. [4] Karkaralı Dilekçesinin hazırlanışında, Alihan Bökeyhanoğlu, Ahmet Baytursunoğlu, J. Akbayoğlu gibi başka o dönemin Kazak aydınları önemli rol oynamıştır.[5] Milli Kurtuluş Hareketini başlatan Kazak aydınları, 1905 Ekiminde Ural'daki beş vilayette Kazak delegeleriyle toplantılar yaparak Kazak halkının milli menfaatlerini koruyacaklarını düşündükleri Rusya'nın Kadet (Anayasal Demokrat Parti) Partisinin programına yakın bir programı kabul etmişlerdir.[6]

Rusya'da I. ve II. Devlet Duması seçimlerinde Kazak halkını temsil eden mebuslar, sömürgecilerin göçmenleri Kazak vilayetlerine kanunsuz yerleştirme siyasetiyle ilgili ricalarını dile getirdiler. Duma içerisinde Kazak yurdundaki sömürge siyasetine karşı olan Rus mebuslar da mevcuttu. Toprak meselesi ile ilgili hazırlanan beyannamede mebuslar; "Kırgızların (Kazakların) bakir diye tanımlanan toprakları üzerinde hükümetin hak talep etmek için hiçbir hukuki kanıtları yoktur." demişlerdir.[7] Neticede her iki Devlet Duması'nda konuşulan toprak meseleleri ve diğer meseleler bir çözüme kavuşamadı. Duma toplantılarında Kazak toplumunun sömürge toplumu oluşuna karşı hukuki hiçbir değişim kabul edilmedi.[8] III. Devlet Duması seçimlerine ise kısıtlamalar getirildiği için Rusya'nın Avrupa kısmından sadece on Türk mebusu katılabilmişti. Duma'da kabul edilen arazi kanununa göre Rusların Türkistan ve Kazakistan topraklarına göçü meşrulaştırıldı. Yine çıkarılan eğitim kanununa göre Rusça okullarda mecburi ders olacaktı. III. Duma'da Rus baskısı artmış, Türkler arasındaki milli cereyanları ve yenilik hareketlerini bastırmak için sıkı tedbirler alınmıştı.[9]

Şubat 1916 yılına gelindiğinde 8 Temmuz günü Rus Hükümeti yabancı milletlerden cephe hizmetleri için istifade edilmesi konusunda Çarın emirnamesini yayınladı. [10] Kararnamede Çarlık hükümeti Rus kaleleri inşa etmek için cephe gerisinde çalıştıracağı 19-43 yaş aralığındaki erkekleri orduya çağırdı. Bu durum bütün Orta Asya halklarının milli ayaklanmalarını başlatmasına neden oldu.[11] Kazak bozkırlarında ayaklanmanın en büyüğü Torgay vilayetinde gerçekleşti. Bu ayaklanmaya Kazak kahramanlarından Amangeldi İmanov i,ü,başkanlık etti. Yedisu'daki ayaklanmayı bastıranlar, ayaklanma çıkaran köylerdeki 250

[3] Kalkan, İbrahim, (2002), "Kazak Siyasi Düşüncesinin Gelişimi ve Kazak Gazetesi (1913-1918), Türkler Ansiklopedisi, C:19, Ankara, s.294-295.
[4] Koygeldiyev, Membet, (1995), Alaş Kozgalısı, Almatı, s.95-97.
[5] Koygeldiyev (1995), a.g.e, s.98-99.
[6] Kara, Abdulvahap, (2013), Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Kazakistan İlimler Akademisi, Selenge yayınları, İstanbul, s.371-372.
[7] Koygeldiyev(1995), a.g.e, s.113-114.
[8] Koygeldiyev(1995), a.g.e, s.114-117.
[9] Devlet, Nadir,(2014), Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), TTK, Ankara, s.150-155.
[10] Hayit, Baymirza, (1995), Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, TTK, Ankara, s.206.
[11] Yarkın, İbrahim, (1968), "Türkistan'da 1916 Yılı İsyanı Hakkında Bazı Bilgiler", Türk Kültürü, C.6, sayı:68, s.30.

binden fazla Kazak'ın Çin'e göçürülmesine neden oldu. Ülke halkının sayısı %30 azaldı.[12] 1916 Milli Kurtuluş Hareketi Türkistan Türklerinin Çarlık Rusyası'nın baskıcı idaresine karşı topyekûn mücadele verdikleri bir ayaklanma olması bakımından önemlidir. Rusya idaresinden kurtulmak isteyen halkın müstakil olma fikrinin geniş kitleler tarafından ortaya konduğu bu isyan hareketi, Türkistan Türklerinin ilerideki bağımsızlık hareketlerine de bir misal olmuştur.

Rusya'da 1917 Şubat İhtilali ve Kazakistan

Çarlık Rusyası'nda 20. yüzyıl başında gerçekleşen olaylar Şubat İhtilâli'nin gerçekleşmesinin sebepleri olarak gösterilebilir. 1905 Japon-Rus Savaşı'nın yenilgisi ve ardından Çar'ın meşruti monarşiyi getirmesi, Birinci Dünya Savaşı ardından 1916 Genel Halk Ayaklanması baskıcı Çarlık rejiminin sonunu getiren Şubat ve Ekim İhtilallerini doğurmuştur.

27 Şubat 1917'de gerçekleşen halk hareketi sonrası üç asırdan fazla Rusya devletini mutlakiyetle yönetmiş, birçok milletlerin hürriyetlerini çiğnemiş olan Romanovlar Hanedanı'nın son hükümdarı olan Çar II. Nikola tahttan çekildi. Devrim sonrası hemen bir "Geçici Hükümet" teşkil edildi.[13] Devrimci Geçici Hükümetin rolünü sadece kendilerinin üstlenebileceğini savunan Bolşevik yanlısı Petrograd Sovyeti, kurulan burjuvazi Geçici Hükümetini tanımadı ve onunla işbirliğine yanaşmadı. Dolayısıyla çift başlı hükümet meydana gelmişti.[14] Çift başlı yönetimin ortaya çıkması gerçeği, Şubat İhtilali'nin iç çelişkilerini, ülkedeki sosyo-politik durumun istikrarsızlığını gösteriyordu. Mutlak iktidarın önünde sonunda ya emperyalist burjuvazi ile onun müttefiklerinin menfaatlerini savunan Geçici Hükümet ya da işçiler ile emekçi köylülerin, yani sosyal ve siyasi sömürüden eziyet çeken ülke halkının çoğunluğunun hükümeti olan Sovyetlerden birine geçmesinin mukadder olduğunu gösteriyordu.[15]

Romanov Hanedanı'nın ve bu hanedanın yönettiği Çarlık hükümetinin resmi olarak tarih sahnesinden silinmesi ülkede kökten değişimler yaşanmasına vesile oldu. Petrograd'daki Şubat İhtilali'nin zaferi, Geçici Hükümetin kurulması ile Petrograd Sovyeti'nin hareketleri hakkında haberler Kazakistan'a Mart ayının ilk günlerinde ulaşmıştı.[16] Ahmet Baytursunoğlu, İhtilali Kazak halkının sevinçle karşıladığından bahsetmiştir. Baytursun öncelikle bu devrimin, Çarlık hükümetinin zorbalıklarından kurtulmak için ve eskiden beri beklenen kendi kendilerini yönetebilme isteklerini gerçekleştirebilmek için önemli bir gelişme olduğunu söylemiştir.[17]

Devrim sonrasında Kerenskiy yönetiminde iş başına gelen Geçici hükümet imparatorluğun sınır eyaletlerinde kendi yönetim birimlerini kurma çalışmalarını başlattı.[18] Bu dönemde ülkedeki demokrasi isteyen aydınlar Kazak toplumu için ilk sırada olarak ulusal özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını kazanmayı düşünmekteydi. Dolayısıyla Rusya'daki burjuvazi yönetiminden yana taraf olmaktan başka çareleri yoktu. Aydınlar Rusya'dan birden bölünmek için Kazak toplumunun hazır olmadığını biliyordu.[19] Alihan Bökeyhanoğlu, 25-28 Mart'ta delege olarak Kadetler Partisi'nin XII. Kongresi'ne katıldı ve tarım meselesi tartışılırken söz alan Bökeyhanoğlu, "Kazaklardan kanunsuz müsadere edilen toprakların geri verilmesini" talep etti. İhtilalden sonra milli liberal hareketin liderleri önemli sosyo-politik meselelerde Geçici Hükümet'in tarafını tuttu. Bundan dolayı onlar da geçici hükümete muhalif siyasi teşkilat olarak görünen Sovyetlere karşı bir tutum izlediler.[20] Ancak aydınların

[12] Rısbay, Kökiş, (2005), Kazakstan Respublikasının Tarihı, Almatı, s.157.
[13] Seydahmet, Cafer, (1930), Rus İnkılabı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, s.102-103.
[14] Karatayev, T, (1993), Jüz Jıldın Ak-Karası, Almatı, s.123-124.
[15] Kara (2013), a.g.e, s.394.
[16] Nurpeyisov, Kenes, (1995), Alaş hem Alaşorda, Almatı, s.73.
[17] Mekebayev, T.K, (2015), Akpan Tönkerisi jane Uakıtşa Ükimet Biylik Orındarının Kazakıstandağı Kızmeti (1917 jıldın Akpanı-1918 jıldın bası), Almatı, s.48.
[18] Kesici, Kayyum, (2003), Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan, IQ Kültür sanat yayıncılık, İstanbul (2003), s.169.
[19] Koygeldiyev (1995), a.g.e, s.215-216.
[20] Kara (2013), a.g.e, s.394.

bu çabaları hiçbir şekilde sonuç vermemiş, bu şahıslar Geçici Hükümet'in sömürge yönetiminin memurları olmaktan öte Kazak halkının hiçbir sorununa çözüm getirememişlerdir. Öyle ki Kazak halkını siyasal haklardan yoksun bırakan Çarlık Rusyası'nın eski yasaları Geçici Hükümet zamanında da yürürlükte kalmıştı. Bunun yanı sıra Kazak halkının en verimli topraklarını Rus köylülerine dağıtma faaliyetleri de devam etmekteydi. Dolayısıyla Çarlık hükümetinin eski politikaları ve sömürge rejimi hala sürdürülmekteydi.

Rusya'da Şubat İhtilali'nden sonra işbaşına gelen "Geçici Hükümet" 20 Mart 1917 kararnamesi ile bütün vatandaşların eşit olduğunu ilan etmişti. Bu değişiklikler ve oluşan hürriyet havası içinde Rusya İmparatorluğu'nda Rus olmayan milletlerde politik faaliyetlerin gelişmesine zemin hazırladı.[21] Rus merkezlerinde yaşayan Müslüman-Türk unsurları kendi mukadderatlarını kendileri tayin edeceklerine ve geniş Rus kitlesine bu durumu kabul ettireceklerine inanmaktaydı. [22] Dolayısıyla 1 Mayıs 1917 tarihinde Bütün Rusya Müslümanları Kongresi toplandı. Kongrede Rusya'da yaşayan Türk-Müslüman halklarının "idari durumları" hakkında müzakereler gerçekleşti. Müzakerelerin yoğun geçtiği 7 Mayıs günü Kazak delegesi Dostmuhammedoğlu konuşmasında kültür özerkliğinden yana taraf olan Ahmet Salihoğlu'nu sert bir dille eleştirerek düşüncesinin özerklik kavramıyla temelden uyuşmadığını belirtmiştir. [23] Başkurt Türkü olan Zeki Velidi Togan da hatıralarında federasyon fikrini kongrede kabul ettirmeye çalıştığından ve yakın dostu olan Kazak asıllı Mustafa Çokayoğlu ile bu konuda uyuşmadıklarından bahsetmiştir.[24] Nitekim 7 Mayıs günü Memleket idare usulü hakkında kongre tarafından Müslüman milletlerin menfaatlerini sağlayan en uygun idare usulü olarak milli birlik ve toprak esasına bağlı muhtariyet, yani tarihi yurtlarında nüfus çoğunluğunu kaybeden Türklere milli-medeni muhtariyet sağlayan halk cumhuriyeti kurma esası kabul edilmiştir.[25] Ayrıca, Kazak halkının toprak sorunları ile ilgili kongrede; Kazakların kanunsuz bir şekilde ellerinden alınan toprakları ve muhacirlere bırakılmış olan evlik arazilerinin Kazaklara geri verilmesi ve Kazakların topraklarına iskân edilen göçmen akınlarının durdurulması kararı alınmıştır.[26] Kongre son olarak Müslümanların bu ortak hareketlerini gerçekleştirmek için bütün sınıf ve kabilelerin vekillerinin oluşturduğu bir Milli Şura meydana getirerek, gelecekte kurulacak olan Rus hükümeti ile ilgili görüşlerini mevcut Geçici Hükümet'e bildirmeye çalıştı. Geçici Hükümetin liderlerinden hiçbiri bir milli koalisyon kurulması fikrini kabul etmediler. Böylece Geçici Hükümet'in Türk ve İslam kavimlerine ne ülke özerkliği ne de kültür özerkliği vermeyi asla düşünmediği anlaşıldı.[27] Birinci Rusya Müslümanları Kongresi'nin önemi, çeşitli görüşteki bütün Türk-Müslüman boylarının vekillerinin ilk defa olarak fikirlerini açıkça ifade edebilecekleri bir ortam hazırlamış olmasıdır.

Bolşeviklerin 1917 Ekim İhtilali ve Kazakistan

Kerenskiy hükümetinin inkılâbın başlangıcında kazandığı zafer ve şöhret zamanla kıymetini kaybetmiştir. Sağ kanat güçlerin Kerenskiy'e karşı cephe almaları tabii idi fakat zamanla sollar da kendisinden ayrılmaya ve işçi-asker kitlesi de harekete geçmeye başladı. Nitekim Bolşevikler Troçki'yi 20 Eylül'de Petersburg Sovyeti'nin başkanlığına seçtiler. Bu durum, Bolşevik cereyanının kuvvetlendiğinin ilk önemli alameti idi. 25 Ekim'de Petersburg Şurası'nda Troçki'nin teklifi ile "Askeri İnkılap Komitesi" kuruldu ve eski takvimle bu tarihte

[21] Ilgar, İhsan, (1990), Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s.4-9.
[22] Kurat, Akdes Nimet, (1960), "1917 Şubat İhtilali ve Rusya Türkleri", Türk Yurdu, C.2, sayı:1, s.14.
[23] Zenkovsky, A.Serge, (2000). Rusya'da Türkçülük ve İslam, çev: Ali Nejat Ongun, günce yayınları, Ankara, s.140-143.
[24] Togan, Zeki Velidi, (2015), Hatıralar, TDV, Ankara, s.126.
[25] Ilgar (1990), a.g.e, s.300.
[26] Ilgar (1990), s.g.e, s.368-369.
[27] Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat, (2007), "Bütün Rusya Müslümanları Kongresi (1-11 Mayıs 1917)", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı:160, s.11-12.

Petersburg'taki asker Kronştad'tan gelen harp gemileri ile birleşerek isyana geçtiler. İsyancılar başlarında hiçbir zabit bulunmayarak müdafaa edilen Kerenskiy hükümetini devirerek iktidar mevkisini zapt ettiler. Bu suretle Çarlık Rusyası nasıl kendisini müdafaa etmeden düşmüşse, Kerenskiy Hükümeti de hemen hemen bu suretle yıkıldı. Petersburg'da silah sesleri daha tamamıyla kesilmemiş, cephe ve bütün Rusya'nın Kerenskiy'nin devrilmesine karşı ne vaziyet alınacağı kestirilememişken Lenin Hükümetini kurmuş ve iş başına geçmişti. Halk Komiserler Sovyeti Şurası namıyla Rusya yönetimini ele alan bu hükümet, devleti komünizm esaslarına göre kurma, harbi tasfiye etme, Bolşevizme düşman unsurlar ile mücadele etme şeraitleri ile karşı karşıya kaldı. Bolşeviklerin başarısının en büyük esası halka kabil olanı değil, halkın istediklerini vaat etmiş olmaları idi. Köylülere toprak, işçiye fabrikalar verilecek, mahkûm milletlere tam hürriyet hatta Rusya'dan ayrılma hakkı bile tanınacaktı.[28] Öyle ki İhtilalin hemen sonrasında Lenin ve Milletler Komiseri Stalin imzasıyla 3 Aralık 1917 tarihinde Rusya ve Doğu Müslümanlarına bir beyanname neşredilmişti. Bu beyannamede: "Biz bayraklarımızla bütün dünya mazlum milletlerine hürriyet götürüyoruz." diyerek Rusya içerisindeki özgürlük isteyen bütün halklara bağımsızlık ve eşitlik-özgürlük haklarının verileceği vaat edilmişti.[29] Fakat Bolşevik hükümetinin vaat ettiklerini fiiliyata geçirmeleri ne yazık ki mümkün olmamıştır.

İhtilal sonrasında Kazak aydınları öncelikle Kazak yurdunun çeşitli vilayetlerinde yerel kurultaylar düzenleyerek Kazak halkının bölgesel sorunlarını tartışmaya karar verdi. Nihayet ulusal problemlerin çözümü için Genel bir Kazak Kurultayı'nın gerçekleşmesi ve siyasi parti kurma meselelerini görüşmek için önkoşullar Şubat İhtilali'nden sonra oluşmaya başladı.[30]

Birinci Genel Kazak Kurultayı 21-26 Temmuz tarihleri arasında Orenburg şehrinde yapıldı. Kurultay'a Akmola, Semey, Torgay, Oral, Yedisu, Sırderya, Fergana vilayetlerinden ve Bökey Orda'dan toplamda yirmi kişiden fazla vekil katıldı.[31] Delegeler özellikle ulusal otonomi problemine, toprak sorununun çözümüne, Rusya'nın yeni anayasasını hazırlayacak olan kurucu meclise hazırlık çalışmalarına ve Kazak Türklerinin siyasal bir parti kurmasıyla ilgili görüşlere ağırlık verdiler. Kurultay'da Ahmet Baytursunoğlu ve Miryakup Dulatoğlu, bağımsız ve otonom bir Kazak devletinin kurulmasını istediler. Alihan Bökeyhanoğlu ise, demokratik, federatif ve parlamenter bir Rusya Cumhuriyeti içinde kurulacak Kazak ulusal topraklı otonomi görüşünü savundu. Delegelerin çoğunluğu bu görüşü destekledi.[32] Sonuçta ise Kurultayda, Rusya'nın yönetim şeklinin "demokratik, federal, parlamenter Cumhuriyet" olması, Kazak vilayetlerinin ise "topraklı ve ulusal otonomi" almaları gerektiği kararı çıktı.[33]

Kurultayın sömürgeciliğe karşı özellikle de toprak meselesi ile ilgili aldığı kararlar önem arz etmektedir. Kazak aydınlarının toprak meselesini çözmek için oluşturduğu programın ilk maddesinde; "Kazak halkına miras kalan toprakların Kazak halkından başka hiç kimseye verilmemesi" vurgulanmıştır. I.Genel Kazak Kurultayının gündemindeki en önemli meselelerden biri Kazak halkının ulusal kurtuluş hareketine öncülük edecek Alaş siyasi partisini kurma meselesi olmuştur.

Alaş Partisinin Kurulması

21-26 Temmuz 1917 tarihleri arasında gerçekleşen I. Genel Kazak Kurultayı'nda Kazak halkının kendi siyasi partilerini kurmalarının gerekliliği meselesi ele alınmıştır. Alihan Bökeyhanoğlu, Ahmet Baytursunoğlu gibi Kazak liberal-demokratik aydınlarının liderlerinin kurduğu Alaş Partisi'nin yapısına ilk önce Kazak ilim adamları ve aydınlarından vekil olarak; M. Tınışbay, M. Jumabay, Ş. Kudayberdi, F. Karaşev, S. Toraygırov, H. Abbas, A. Yermek,

[28] Seydahmet, (1930), a.g.e, s.106-112.
[29] Saray, Mehmet, (2004), Kazakların Uyanışı, TİKA yayınları, Ankara, s.137-139.
[30] Koygeldiyev(1995), a.g.e, s.203-204.
[31] Koygeldiyev(1995), a.g.e, s.299.
[32] Kesici(2003), a.g.e, s.172.
[33] Koygeldiyev(1995), a.g.e, s.299.

Cihanşah Dosmuhammed, M. Dulat girdi. Aydınların büyük çoğunluğu 1917 yılının yazına doğru oluşan sosyalist ideolojiyi ve sınıf prensibine dayalı mücadeleyi parti programlarına dâhil etmediler. Alaş partisi liderlerinin fikrince bu dönemde Kazak toplumu bir bütün olarak bu fikirlere hazır değildi. Bu sebeple aydınlar, kendi mücadelelerinde ulusal çıkarları gözeterek "Kazak halkını sömürge zulmünden kurtarma" sloganı ile hareket ettiler.[34] 1917 yılının sonbaharının Aralık ayında Omsk şehrinde Alaş Partisi'ne muhalif Üç Cüz Sosyalist Partisi kuruldu. Alaş Partisi'nin programındaki doğrudan Rusya Federasyonu'na bağlanma fikrine karşı Üç Cüz Partisi, Türkistan Federasyonu yoluyla bağlılığı savundu. Böylece Alaş Partisi'nin karşısına muhalif parti olarak çıktı.[35]

Petrograd'da devrim gerçekleştikten sonra Kazakistan'da Sovyet hükümetinin yerleşme süreci esnasında Kazak gazetesinin 1917 yılı 21 Kasım günü sayısında Alaş Partisi'nin programının taslağı yayınlandı.[36] Program taslağının yayınlandığı sıralarda Kazakistan kargaşa içindeydi. Kazak bozkırlarında Rus askerlerinin ve işçilerinin yağması devam etmekteydi. Geçici Rusya Hükümeti zamanında kurulmuş olan "İşçi, Asker ve Köylü Şuraları" her kentte, her kasabada kendilerini oranın efendileri olarak görmekteydi ve merkezi bir yönetim bulunmamaktaydı. Bu denli karışık bir ortamda 5-13 Aralık 1917 tarihleri arasında Orenburg'da "İkinci Genel Kazak Kurultayı" toplandı.[37] Kurultay toplantısının düzenleyici komisyon üyeleri; A. Bökeyhanoğlu, A. Baytursunoğlu, M. Dulatoğlu, S. Doscanoğlu, ve Eldes Omaroğlu'nun çabaları neticesinde İkinci Genel Kazak Kurultayı'na seksene yakın delege katılmıştı. Kurultay, Kazak otonomisi ve askeri milis güçleri ile ilgili Halil Abbasoğlu'nun hazırladığı raporu kabul etti. "Sarıarka Gazetesi"nin 1918 yılı 25 Ocak günü sayısında yayınlanan "İkinci Genel Kazak Kurultayı'nın Kararları" adlı belgede; Kazak halkının idaresini üstlenen bir hükümetin kurulması ve adının "Alaş Orda Hükümeti" olarak atanması kabul edildi.[38]

Alaş Orda Hükümetinin Kurulması

II. Genel Kazak Kurultayı'nda Alaş Orda adı verilen otonom hükümet kuruldu. Hükümet başkanlığı için yapılan seçimler sonrasında Alihan Bökeyhanoğlu Alaş Otonomisinin hükümeti Alaş Orda'nın başkanı seçildi. Devlet bakanlıklarına ise on beş kişi seçildi. Hükümet, ilk önce ülkedeki idari boşluk, kargaşalar, anlaşmazlıklar sebebiyle Kazak halkını olası bir bölünmeden korumak amacıyla Kazak milislerini oluşturma taslağını hazırladı. Bolşevik Partisi ile Sovyet hükümeti, ulusal devlet meselesinin çözümü için "sınıfsal ayrım prensiplerini" ön planda tutarken Alaş önderleri "milli birlik" siyasetini yürütmüştür. Bu yüzden aydınlar Kazak halkını milli bütünlük ve birliğe çağırdı. Alihan Bökeyhanoğlu, Kurultayın otonom bir devlet kurmak hakkında verdiği kararını 1919 yılı Şubat ayının 11'inde Kazak gazetesinde verdiği malumatta şöyle değerlendirdi: "Kurultayın bu kararı, Kazak topraklarında anarşiye son verme ve Bolşevizmin yayılmasını önleme çıkarlarına göre alındı. O zamanlarda Rusya'daki gelişmeler neticesinde tartışılan otonomiyi hayata geçirmek mümkün değildi. Sırada, özgürlük için Bolşevizm ile mücadele vardır."[39]

İç Savaş Öncesi Alaş Orda Hükümeti

İdari tedbirler ile henüz istikrarı temin edemeyen Alaş Orda Hükümeti, Rusya'nın Bolşevik ve anti-Bolşeviklerinin baskısına maruz kaldı. Sovyet Ruslar kurulan hükümeti en tehlikeli rakipleri olarak görüyorlardı. Beyaz ordu taraftarı Menşevikler de aynı şekilde bu hükümetin varlığından rahatsızdı. Bu iki parti arasındaki mücadele esnasında Alaş Orda Kazak halkı arasında mevkiini kuvvetlendirmeye ve nüfuzunu artırmaya çalışıyordu. Ulaşım

[34] Nurpeyisov(1995), a.g.e, s.119-120.
[35] Abiltayn M, Tenesbayev K, (2004), Yirmici Asrın Basındağı Kazakstandağı Sayasi Partiyalar jane Alaş Kozğalısının Tarihnaması, Türkistan, s.56-60.
[36] Nurpeyisov(1995), a.g.e, s.135-136.
[37] Kesici(2004), a.g.e, s.178.
[38] Nurpeyisov (1995), a.g.e, s.152-154.
[39] Nurpeyisov (1995), a.g.e, s.154-158.

imkânsızlıkları ve Beyaz-ordu ile Kızıl-ordu arasındaki çatışmalar, idarenin bir merkezden yürütülmesini zorlaştırıyordu. Alaş Orda'nın, Orenburg'taki Beyaz-ordu taraftarı Ataman Dutov yönetimindeki güçler ile birleşmesi Alaş önderlerinin durumunu zorlaştırdı. 18 Ocak 1918'de Orenburg şehrini Kızılordu ele geçirdi. Kızıllara yenik düşen Ataman Dutov ve Alaş Orda birlikleri Orenburg şehrini terk etmeye mecbur oldu. Alaş Orda hükümet üyelerinden bazıları Semey şehrinin yakınındaki Alaş şehri (Yeni Semey)'ne geldiler. Alaş Orda'nın diğer hükümet üyeleri ise Oral vilayetine geldiler. Dolayısıyla Alaş Hükümeti Doğu ve Batı olarak ikiye bölündü.[40] Alaş Orda'nın Batı bölgesi, Başkurtlar ve Orenburg Kazaçikleri ile işbirliği yapmaya çalıştı. Doğu bölgesi ise Omsk'taki Beyaz-ordu ile anlaşma yoluna gittiler.[41] Gerek Alaş Orda gerekse Başkurdistan Hükümetleri askeri teşkilatını kuvvetlendirmişti. Beyaz ve Kızıl Rusların savaşından her iki taraf da istifade etmek istiyordu. Başkurt ve Kazak hükümetleri askeri, iktisadi idarelerin ve hükümetin merkezi Orenburg olmak üzere birleştirilmesi amacıyla müzakerede bulundular.[42] Her iki tarafta da bir işbirliği anlaşmasına varılamadı.

Sovyet hükümeti giderek Kazakistan'ın bütün vilayetlerini denetim altına almaya ve güçlenmeye başladı. Alaş Orda hükümeti, Merkezi Sovyet Hükümeti ve onun yerel organları ile zorunlu olarak ilişki kurmaya mecbur kaldı. Alihan Bökeyhanoğlu Moskova'ya Merkezi Sovyet Hükümeti'nin başkanı V. Lenin ve Halk Komiseri İ. Stalin ile görüşmeleri için iki yakın arkadaşı Halil ve Cihanşah Dostmuhammetoğlu'nu gönderdi. Müzakerelerde Alaş Orda önderleri, Lenin ile Stalin'in talepleri ile bağlantılı olarak "Sovyet hükümetini Rusya'daki bütün otonomi halklarının merkez hükümeti" olarak tanımaya mecbur oldu. Alaş liderleri müzakerelerde kendi isteklerini de bildirdiler fakat Alaş Orda Hükümeti'nin bu isteklerine Merkezi Sovyet hükümeti tarafından tatmin edici bir cevap gelmemiştir. Kazak tarihçisi Nurpeyisov'a göre, Merkezi Sovyet Hükümeti Alaş Orda önderleri ile gerçekleştirdiği müzakerelerde ikiyüzlü bir siyaset izlemiştir. Ekim Devrimi arifesinde Bolşeviklerin adıyla "milletlerin kendi kendilerini yönetmesi" hakkını savunan Lenin, proletarya diktatörlüğünü yerleştirdikten sonra eski düşüncesinden vazgeçip "emekçilerin kendi kendini yönetmesi" sloganını benimsemiştir. Başka bir deyişle, milli devlet yapılanmasında sınıf prensibini birinci sıraya almıştır. Bu yüzden Merkezi Sovyet hükümeti Kazak halkının uzun yıllar süren milli mücadelesi neticesinde ortaya çıkan Alaş Otonomisi ile Alaş Orda hükümetini tanımadı.[43]

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Sovyet hükümeti halka dayanarak bir Sovyet iktidarı ilan edemiyordu. Bunun için Kazak bozkırlarında Alaş Orda'ya karşı verdiği mücadeleyi merkezden yönetme girişiminde bulundu. Kazakistan'da Sovyet esasında bir otonomi ilanı için "Sovyetlerin Genel Kazakistan Kurultayı"nı toplamakla görevlendirdiği Alibey Cangeldin'e Alaş Orda'ya karşı mücadeleyi örgütleme görevini verdi. Bunun yanı sıra Alaş Hareketi'nin muhalifi olan, Kazak "Üç Cüz" partisinin Bolşevikler tarafına geçmesi sağlandı. Çok geçmeden Rusya'da başlayan iç savaş Kazak topraklarına da sıçradı ve Kazakistan'daki askeri ve siyasal durumu değiştirdi. Böylece Alaş Orda'ya bağlı güçler ile Sovyet güçleri arasında açık iktidar mücadelesi de başlamış oldu.[44]

İç Savaş Yıllarında Kazakistan

Bolşevikler hükümetin başına geçtikten sonra Sovyet Cumhuriyeti adı altında diktatörlük rejimlerini uygulamaya koydu. Lenin, ülke yönetiminin idaresini kolaylaştırmak için "Halk Komiserleri Sovyeti"ni oluşturdu. Sovyetlerin İkinci Kurultayının kararınca geçici olarak köylü ve işçi hükümeti kuruldu. Lenin, 1917 yılının Kasım ayından başlayarak 1918 yılının Şubat-Mart aylarına kadar geçen zamanı Sovyet hükümetinin tamamıyla zafer kazandığı bir dönem olarak nitelemişti. Bu kısa dönemde büyük Rusya'nın bir ucundan diğer

[40] Nurpeyisov (1995), a.g.e, s.159-160.
[41] Hayit (1995), a.g.e, s.253.
[42] Togan, Zeki Velidi, (1981), Bugünki Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, s.371.
[43] Nurpeyisov (1995), a.g.e, s.161-162
[44] Kesici (2003), a.g.e, s.184.

bir ucuna her yerde Sovyet hükümeti zafer kazandı. Kazakistan üç askeri ilçenin; Kazan, Ombı ve Türkistan ilçelerinin kontrolünde idi. Bunların hepsi devrimci hareketin etkisinin bir sonucuydu.[45]

Kazakistan'da iç savaş belirtileri ilk kez 1917 yılı Kasım ayında Torgay vilayetinin idari merkezi Orenburg şehrinde ortaya çıktı. Orenburg Kazak askerlerinin Atamanı Dutov, yerel Sovyet Hükümeti'ni dağıttı ve Sovyetlerin Genel Rusya Kurultayı'nın delegesi S. Tsvilling'in yönetimindeki Devrimci Komite üyelerini tutuklattı. Sovyet hükümetine karşı gerçekleştirilen silahlı mücadelenin ikinci şehri Yedisu oldu. 1 (14) Kasım 1917 yılında Almatı şehrinde Yedisu Kazak askerlerinin başkanı "askeri hükümet" idaresini kurup Bolşeviklere karşı silahlı mücadelelerini başlattığını duyurdu.[46] Kurulan askeri hükümetler Kazakistan'daki ihtilâle karşı Beyaz-ordu hareketinin temel gücünü oluşturdu.[47]

Sovyet hükümetini yıkmak için ülke içindeki Beyaz-ordu taraftarlarıyla birleşen emperyalist devletlerin faaliyetleri neticesinde iç savaş, 1918 yılının yazına doğru geniş çaplı bir yayılma gösterdi. Sovyetlere karşı Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya'nın ele geçirdiği esirlerden oluşan güçler; Avusturya-Macaristan silahlı güçlerinin oluşturduğu Çek, Slovak ve başka slavyan halklarından meydana gelen 50 bin kişi, 1917 yılının yazında İdil boyu ile Sibir'de Sovyet hükümetine karşı silahlı mücadeleye girişti. Böylece 1918 yılının yazında Oral, Akmola, Semey vilayetleri ile Torgay vilayetinin büyük bir kısmı Beyaz-ordunun eline geçti. Sovyet hükümeti ise aynı yılın yaz aylarında Türkistan, Yedisu ve Sırderya vilayetlerinin büyük bir bölümünde ve Bökey Ordasının çok küçük bir kısmında hâkimiyetini elinde bulunduruyordu.[48] Çekoslovakya Birliklerinin İtilaf Devletleri'nin talimatlarına uyarak yardım etmeleri sonucunda, Samara'da Es-Er Beyaz-ordu Hükümeti, Komuç-Kurucu Meclis Komitesi- ve Ombı'da Amiral Kolçak'ın yönetiminde Sibirya Beyaz-ordu Geçici Hükümeti kuruldu. 1918 Ocak ayında kovulan Ataman Dutov 3 Temmuz 1918'de tekrar saldırıya geçerek Orenburg'u ele geçirdi ve Türkistan'daki Sovyetlerin "Merkezi Rusya" ile bağlantısını kesti.[49]

Alaş Orda Hükümeti'nin Beyazlar ile İttifakı

Kızılların gerilemesinden Kazak önderleri de faydalanmak istedi. Batı Kazakistan Hükümeti, Oral'ın yönetimi için Oral Kazakları ile bir anlaşma imzaladı. Sağ kanat Rus İhtilalci Sosyalistleri, Oral ve Orenburg Kazakları ve Başkurtlar anti-Sovyet yeni bir koalisyon vücuda getirmişler ve Komuç kurulmuştu. Doğu Kazakistan'ın yönetimini elinde bulunduran Alihan Bökeyhanoğlu ise Semipalatinsk'te yerleşmişti. Kendi cephelerinden; sağ kanat İhtilalci-Sosyalistleri ve Menşevikler tarafından kurulan Sibirya Hükümeti ile yakınlaştı. Her iki Kazak yönetiminin yetkileri oldukça sınırlıydı. Vilayetler Beyaz veya Kızıl Rusların kontrolü altındaydı. Stepte korkunç bir anarşi hüküm sürüyor, Beyazlar-Kızıllar arasında her gün vahşice çarpışmalar oluyordu.[50]

Alihan Bökeyhanoğlu ile yakın arkadaşları anarşiyi Bolşevizm ile aynı düşünce tarzı olarak görüyorlardı. Onların inancına göre anarşiden, toplu bölünmelerden çıkmanın yolu Bolşevizme karşı Alaş Otonomisini kurmaktı. Ancak Sovyet hükümetini dağıtan Kadetler ile Es-Er'lerin oluşturduğu Sibir Hükümeti, Komuç vs Beyaz-ordu taraftarlarına göre anarşi ile yolsuzluğa gem vurulması çok uluslu üniter Rusya yönetiminin oluşturulmasıyla mümkündü. Buna göre üniter Rusya memleketinin yönetiminde milli otonomilere ve doğal olarak Kazak milli otonomisine de izin verilmemekteydi. Dolayısıyla Alaş hükümetinin müzakerelerde

[45] Karatayev (1993), a.g.e, s.154-157.
[46] Nurpeyisov (1995), a.g.e, s.170.
[47] Kara (2013), a.g.e, s.408.
[48] Nurpeyisov (1995), a.g.e, s.170-171.
[49] Kara (2013), a.g.e, s.409.
[50] Bennigsen, A, Quelquejay C. Lemercier, (1991), Step'de Ezan Sesleri, Çev: Nezih Uzel, Kent Basımevi, İstanbul, s.112.

bulunduğu Samara'daki Komuç ve Omsk'daki Sibir Hükümetleri (daha sonra Kolçak diktatörlüğü) Alaş Otonomisini resmi olarak hiçbir zaman tanımadı.[51]

Bolşeviklerin yerine geçecek olan Rus hükümet sisteminin Alaş Orda hükümeti ile her yönden ayrışma riskinin oluşacağı anlaşılmaya başladı.[52] Zira söz konusu anti-Sovyet güçlerin başında bulunan Amiral Kolçak taraftarları monarşist idiler ve Rusya'nın çok uluslu üniter yapısının korunmasından yana bir politika izliyorlardı.[53] Bütün Rusya'nın yönetimini eline aldığını iddia eden Amiral Kolçak, hükümet başına geldikten üç gün sonra 20 Kasım 1918'de "Sovyet hükümeti zamanında kurulan ve şimdiki hükümetin tanımadığı Alaş yönetiminin iç işleri, Semey vilayeti yönetimine verilsin" diyerek Alaş Orda hükümetini tanımadığını bildirmişti. Dolayısıyla Alaş Orda ile Kolçak hükümeti ilişkileri kötüye gitmeye başladı ve Alaş Orda Kızılların tarafına doğru geçmeye başladı.[54]

Alaş Orda Hükümeti'nin Kızılların Tarafına Geçmesi

1918 yılının sonbaharında Beyazların politikasında değişmeler meydana geldi. Alaş Hareketi'nin liderlerinden Ahmet Baytursunoğlu 1918 sonunda Kazak halkının fikirlerini ortaya koymuştur: "İkinci İhtilal (Ekim devrimi) Müslümanlara sertlik yağma ve diktatörce idareler getirmişti. Her taraf anarşiyle doldu. Eskiden Çar'a bağlı küçük bir memur grubu Kazakları baskı altında tutuyordu. Şimdi aynı adamlar, üstelik Bolşeviklerin tanıdıkları hudutsuz yetkileri kullanarak harekete geçmişlerdir. Aynı rejim etrafımızı çepeçevre sarmıştır. Kolçak rejimi ise belki Çarlık rejimine bir geri dönüş anlamı taşıyor. Alaş Orda böylece yerli Bolşeviklere bakarak çekici rejim olmadığı anlaşılmasına rağmen Sovyet sistemine yaklaşmaktan başka çare bulamamıştır."[55]

Alaş Hareketi liderleri, 1919 Mart ayında stepler bölgesi için Lenin tarafından fevkalade komutan tayin edilen Cangeldin ile Omsk'ta görüştü.[56] Birkaç hafta sonra Bökeyhanoğlu başkanlığındaki Doğu Alaş Orda yönetimi Kızıllara katıldı. Alaş Orda temsilcisi Ahmet Baytursunoğlu, ve Sovyetlerin temsilcisi bir Kazak delegasyonuyla Moskova'ya giderek orada Lenin ve Stalin ile Kazakistan'ın statüsü konusunda görüştüler. Görüşmelerin sonunda, 10 Temmuz 1919 tarihinde, S. Petkovski başkanlığında üyeleri arasında A. Baytursunoğlu, A. Cangeldin, Mindeşev, A. Kulakov, J. Khaikus ile S. M. Dimanstein bulunan Kazak İhtilal Komitesi (Kazrevkom) kuruldu.[57] Kazrevkom, gelecekte kurulacak olan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir nüvesi idi. Kazrevkom'un Ahmet Baytursunoğlu dışındaki Kazak üyeleri ise Sovyetlerin yönlendirdiği kimseler idi.

Alaş Orda Hükümeti'nin Dağıtılması

10 Aralık 1919 yılında Alaş Orda Hükümeti'nin vekilleri Türkistan cephesinin komutanı M. Frunze ile müzakere etmeleri için Orenburg'a gönderildi. Birkaç gün süren müzakereler neticesinde, Alaş Orda vekilleri Beyazlar ile ilişkilerini kesmeleri ve bütün silahlı birliklerini ve cephanesini Sovyetlerden tarafa geçirmeleri konusunda anlaştı.[58] Frunze, 20 Aralık 1920'de Lenin'e telgraf çekerek; Alaş Orda'nın askeri ehemmiyetinin büyük olmadığından fakat onun politik ve iktisadi teslimiyetinin öneminden bahsetmiş, ayrıca buna sebep olarak mevzilerinin Hazar denizi sahillerine kadar, bozkırın her bölgesinde tahkim olacağını eklemişti.[59] Dolayısıyla Alaş Orda'nın Batı bölümünün yöneticileri kendi askeri birliklerini Kızıl ordu birlikleri ile birleştirerek Oral'daki Beyaz-ordu üzerine göndermiş, Bolşeviklerin yanında mücadelelerini sürdürmüştür.

[51] Nurpeyisov (1995), a.g.e, s.178-179
[52] Nurpeyisov (1995), a.g.e, s.188-189.
[53] Kesici (1995), a.g.e, s.186.
[54] Nurpeyisov (1995), a.g.e, 189-190.
[55] Bennigsen, A, Quelquejay C. Lemercier (1991), a.g.e, s.115.
[56] Bennigsen, A, Quelquejay C. Lemercier (1991), a.g.e, s.116.
[57] Zenkovsky (2000), a.g.e, s.211.
[58] Nurpeyisov (1995), a.g.e, s.209.
[59] Hayit (1995), a.g.e, s.256-257.

1920 yılının Ocak ayına gelindiğinde; Kazrevkom Kurucu Komisyonu Alaş liderlerinin Sovyet Hükümetine yakınlıkları meselesinde; "Kızıl Kazaklar" ile Alaş Hareketi içerisinde bulunan kişilerin ilişkilerinin zorluğuna dikkat çekti. Sovyet hükümetinin Alaş Orda'ya karşı güvensizlikleri vardı. Kazrevkom'un Alaş Orda'ya karşı bakış açısı ve güvensizlikleri nedeniyle 5 Mart 1920 Kararnamesi ile Alaş Orda Ulusal Otonomi Hükümeti dağıtıldı. Sovyet temelinde bir proletarya diktatörlüğünü kabul etmeyen ve bununla mücadele eden, 1917-1920 yılları arasında politik süreci takip eden Alaş Partisinin hükümeti Alaş Orda tarih sahnesinden zorla silindi.[60] Alaş Hareketi'nin Sovyetlerle işbirliği siyasetine baktığımızda; Sovyet başkanlığı Kazak halkına 1918 yılı baharında söz verdiği Sovyet temelindeki Otonomiden başka bir devlet yönetme şekli vermekten vazgeçti. İç savaşın tecrübesine bakıldığında Alaş Orda'nın ulusal devlet kurması meselesinde hükümetin Sovyet Otonomisi'nden başka bir karara varamayacağı belli oldu. İç savaş boyunca Beyazlar da Kızıllar da Alaş Orda ile ilişkilerine sadece iç savaşın gidişatını etkileyecek bir faktör olarak baktılar.

Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Kazakistan'da iç savaş 1920 yılının sonbaharında Kızıl ordunun tam zaferiyle sonuçlanmıştı. Rusya İmparatorluğu'nun eski arazisi bütünüyle Sovyet hükümetinin hâkimiyeti altına girmişti. Fakat ülkenin her tarafı yanmış, yıkılmış ve tahrip edilmiş vaziyette idi. Rusya Müslümanları için durum hiç de iç açıcı değildi. 1918'de Sovyetler tarafından verilmiş sözler yavaş yavaş unutuluyordu. Türkistan bölgesi adeta Kızıl ve Beyaz arasında savaş alanı olarak kullanılmıştı.[61] 20 Ağustos 1920 yılına gelindiğinde Otonom Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurmak için kararname yayınlandı ve 26 Ağustos 1920 tarihinde Otonom Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. Kazakistan Sovyetlerinin ilk Kurucu Meclis Kurultayı 4 Ekim 1920 yılında Orenburg'da açıldı. Kurultay'a seçilen delegeler arasında Alaş Ordacı delegeler her zamanki gibi Alihan Bökeyhanoğlu ve Ahmet Baytursunoğlu'nun çevresinde toplanmıştı. Ancak Merkez Komitesi artık ciddi eleştirilere izin vermiyordu ve Alaş Orda liderleri dikkatli davranmak zorunda kalmışlardı. Ahmet Baytursunoğlu bir keresinde Sovyet sistemiyle ilgili olumlu görüş bildirmek zorunda kalmıştı.[62] Kurultay'a Kazakistan'ın bütün vilayetlerinden 273 ve Altay Kazaklarından 6 delege katıldı.[63] Kazak halkının en önemli sorunu olan "kolonizasyona" bu kurultayda çözüm getirilerek, Kazakistan topraklarına bundan böyle tarımcı göçmen gönderilmesi yasaklandı.[64]

Kuruluşu tamamlanan Kazak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin toprakları 1920 yılı yönetim bölgeleri; Oral, Orenburg, Kostanay, Aktöbe vilayetleri, Bökey, Akmola, Semey vilayetleri ve Aday bölgesi olarak ayrıldı. Yedisu ile Sırderya vilayetlerinin Kazak ilçeleri Türkistan Otonomisi'nde kaldı. Kazak OSSC'nin içerisinde 1920 yılının sonuna doğru 4,7 milyon kişi vardı. Bunların %50,3'ü Kazak halkından, %31,2'si Ruslardan, %14,4'ü Ukraynalılardan ve %4,3'ü diğer milletlerden oluşmaktaydı.[65]

Kazak topraklarının bir Cumhuriyet altında birleşmesi Alaş Orda Kazak milliyetçileri tarafından da arzulanmaktaydı. Alaş Orda liderlerinin cumhuriyetin ilk yıllarında Kazakistan'ın yönetiminde önemli rol oynamalarına rağmen Komünistlerle aralarındaki ihtilaf aralıksız sürüyordu. Bu yıllarda Kazakistan Komünist partisinin sağ kanadını Ahmet Baytursunoğlu yönlendirmekteydi. Alaş liderlerinden bazı kimseler eğitim, basın-yayın işlerini denetimleri altına alırken Baytursunoğlu da Kazak Sovyet kültürüne baştan sona "ulusallık" damgasını vurmaya çabalıyordu. Küçük memurlar ve kâtipler bir kenara bırakılırsa, hükümet yönetimi çoğunlukla Rus ve Türk olmayan kimselerin elinde

[60] Nurpeyisov (1995), a.g.e, s.211-212.
[61] Bennigsen, A, Quelquejay C. Lemercier(1991), a.g.e, s.119.
[62] Kesici (2003), a.g.e, s.191.
[63] Rısbay (2004), a.g.e, s.187-188.
[64] Zenkovsky (2000), a.g.e, s.216.
[65] Rısbay (2004), a.g.e, s.188.

bulunuyordu. Kazak halkı ise kendi topraklarında bağımsız bir ulusal gelişme için hala umutlarını sürdürüyordu.[66]

Kazak Bozkırlarının Sovyetleştirilmesi

İç savaş sonrası Kazakistan'da 1920-1921 yılları ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan felaket yılları olarak nitelendirilebilir. Birinci Dünya Savaşı, 1916 yılı Milli Ayaklanma olayları, 1917 yılı İhtilâlleri ve son olarak yaşanan iç savaş, Kazak halkını maddi ve manevi krize götüren olaylar olmuştu. Bütün bunlara ilaveten, ülkeyi yeniden işgal eden Kızıl-ordu birliklerinin halkın elinde kalan son yiyecek maddelerini de alması Kazak Türklerini açlık felaketiyle karşı karşıya bırakmıştır. 1920 kışının uzaması ise yaşanan kıtlığı iki katına çıkarmış ve daha da hissedilir hale getirmiştir.[67] Kazakistan'da ekonominin gerilemesi kendini ilk önce sanayi kuruluşlarında gösterdi. Devlete ait 307 işletmenin 250'si tahrip edildi ya da çalışması durduruldu. Yakıt yetersizliğinden dolayı demiryollarının birçoğu işlemez hale geldi.[68] Sanayi üretim hacmi 1913 yılı ile karşılaştırıldığında iki katı azalma gösterdi. Petrol üretimi 4 katı azalırken bakır üretimi tamamen durduruldu. Tarım ekonomisi de yaşanan krizden önemli derecede etkilendi. Ekilen arazi alanı 2 milyon desyatinaya düştü, tahıl hacmi ise üç katı azaldı. Yani ekilen alan üç katı azalırken, hayvan sayısı 29,9 milyondan 16,3 milyona kadar azaldı.[69] Yaşanan krize rağmen Sovyet hükümeti gıda vergilendirmelerini durdurmadı. 1920-1921 yıllarında Sovyet hükümetinin siyaseti halkın tepkisine yol açtı ve çeşitli vilayetlerde halk protestolara başladı. Ayaklanmalar Semey, Kostanay, Akmola, Petropavl ve Kökşetav vilayetlerine sıçradı.[70]

8-16 Mart 1921 tarihinde Rusya'da Komünist Partisi X. Kurultayı'nı gerçekleştirdi. Kurultayda ekonomik kriz kapsamlı bir şekilde analiz edilerek bazı kararlar alındı. Lenin, vergilendirme sistemini değiştirerek "Askeri Komünizm" adını verdiği çalışma sahasında teşviki artıran yeni ekonomi politikasını uygulamaya koydu. Kazakistan'da yeni ekonomi politikasının yürürlüğe girmesi 1921 yılının Mart-Nisan aylarında gerçekleşti.[71] Yeni ekonomi politikasının amacı; sanayinin merkezileştirilmesi, halkın elindeki gıda ürünlerinin ve maddi kaynakların devletleştirilmesiydi. Maaş, faturalar, ulaşım giderleri, giyim ve ayakkabı gibi özel ihtiyaçlar için halka kuponlar verildi. Kazakistan topraklarındaki tüm vakıflar, bankalar ve ulaşım sistemi devletleştirildi. Aynı şekilde fabrikalar, şirketler, kömür ve petrol işletmeleri devlete verildi. Dolayısıyla uygulanan yeni "Askeri Komünizm" siyaseti çok geçmeden ülke sanayisinin çökmesine neden oldu. Nitelikli eleman eksikliği, maddi kaynak yetersizliği, ulaşım sisteminin bozulması ve askeri organların ekonomiye bizzat müdahalesi Kazak halkını krize sürükledi.[72]

Sovyet hükümetinin politikaları neticesinde 1921 yılının yazına doğru Kazakistan'ın kuzeybatı vilayetlerinde kuraklık baş gösterdi. Orenburg, Oral, Aktöbe, Kostanay vilayetlerinden ekin çıkmadı, tahıl ürünlerinden verim alınamadı. Çok geçmeden bütün Kazakistan Cumhuriyeti'nde 2,3 milyon kişi açlığa maruz kaldı. 1922 yılına gelindiğinde Kazak halkının sayısı 1914 yılı ile karşılaştırıldığında 1 milyon kişi azaldı.[73] Yaşanan açlıktan ve onunla birlikte yayılan hastalıklardan, ayrıca afet bölgelerinden göç edilmesinden dolayı halkın nüfusunda önemli ölçüde azalma meydana geldi. 1914 yılında 4.811.662 olan ülke nüfusu, 1922 yılında 3.795.963'e düştü.[74] Tarihçi Zeki Velidi Togan Türkistan'ın genelinde yaşanan bu açlık felaketi ile ilgili; "Burada kırılan ahali, hep Kazaklardı. Bundan başka Rus hükümetinin ve bilhassa Bolşeviklerin, yerli ahalinin sıhhatine hiç ehemmiyet vermemeleri,

[66] Kesici (2003), a.g.e, s.192-194.
[67] Saray (2004), a.g.e, s.106.
[68] G. V. Kan ve N. U. Şayahmetov, Kazakstan Tarihı, Almatı, 2009, s. 201.
[69] Rısbay (2005), a.g.e, s.200.
[70] G. V. Kan ve N. U. Şayahmetov (2009), a.g.e, s.201.
[71] Rısbay (2005), a.g.e, s.200.
[72] Auyessova Lazzat (2010), "Kazakistan'da Sovyet Siyaseti", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul , s.53.
[73] G. V. Kan ve N. U. Şayahmetov (2009), a.g.e, s.201.
[74] Kara (2013), a.g.e, s.414.

hatta bazen kasti olarak ihmal etmeleri yüzünden de ölümler çoğalıyor" demiştir.[75] Dolayısıyla Kazak halkının iç savaş sonrası yaşadığı açlık felaketine Sovyet hükümeti sessiz kalmıştır.

Sonuç

Rusya'da 20. yüzyılın başlarında gerçekleşen İhtilal hareketleri Kazak halkının ulusal bağımsızlık mücadelelerini başlatmalarına imkân tanımıştır. 1905 yılında gerçekleşen ihtilal hareketi ile Kazak aydın sınıfı Çarlık rejiminin Ruslaştırma politikasına ve kültür emperyalizmine karşı açık mücadeleye girişmiştir. Rus Devlet Duması seçimlerine katılarak Kazak Türklerini temsil eden Kazak aydınları, Kazak toplumunun problemlerini dile getirmişlerdir. 1917 Şubat İhtilali ile Çarlık rejimi yıkılarak yerine Geçici Hükümet kurulmuştur. Kazak ileri gelenleri ulusal bağımsızlıklarını kazanma düşüncesiyle Geçici Hükümetin organları olarak kurulan hükümete hizmet etme yolunu seçmişlerdir. 1917 Ekim İhtilalinden sonra Lenin ve Stalin Rusya içerisindeki bütün halklara eşitlik-özgürlük ve bağımsızlık haklarının verileceğini açıklamıştır. Oluşan serbestlik ortamından yararlanmak isteyen Kazak aydınları I. Genel Kazak Kurultayı'nda Kazak ulusal kurtuluş hareketinin siyasi aracı olan Alaş Partisini kurmuşlardır. Çok geçmeden gerçekleşen II. Genel Kazak Kurultayı'nda ise Kazak Türklerinin yönetimini ele alacak olan Alaş Orda Otonomi Hükümeti kurulmuştur.

Yeni kurulan Alaş Orda Hükümeti çok geçmeden, Rusya'nın Bolşevik ve anti-Bolşeviklerinin baskısına maruz kalmıştır. Bolşevik yanlısı Kızılordu güçleri ile Sovyet hükümetini devirmek isteyen Menşevik Beyazordu taraftarları arasındaki iç savaş 1918 yılına gelindiğinde Kazakistan vilayetlerinde de hissedilmeye başlanmıştır. İç savaş esnasında Bolşeviklere karşı bir tutum izleyen Alaş önderleri önceleri monarşist olan Beyazordu tarafına daha sonra ise Kızılordu tarafına geçmişlerdir. Devamında ise Kızılordu Kazak bozkırlarında galip gelmiştir. 1920 yılına gelindiğinde Alaş-Orda hükümeti Sovyetler tarafından dağıtılmış ve yerine Kazak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Alaş Hareketine katılan aydınların verdiği mücadele ne yazık ki başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak iç savaş sonrası Kazak bozkırlarının Sovyetleştirilmesiyle Kazak halkı ciddi felaketlere maruz kalmıştır. Sovyet hükümetinin politikaları sonucu ekonomi gerilemeye başlamıştır. Hükümetin tedbir olarak uygulamaya koyduğu devletleştirmeye yönelik "Askeri Komünizm" siyaseti sonucu gerileme ilk önce sanayi alanında hissedilmiştir. Sovyet hükümetinin gıda vergilendirmeleri ve yaşanan kriz sonrası tarım ekonomisinin de etkilenmesiyle Kazak Türkleri 1921 yılında ciddi manada açlığa maruz kalmıştır. Yaşanan açlıktan ve onunla birlikte yayılan hastalıklardan, ayrıca afet bölgelerinden göç edilmesinden dolayı halkın nüfusunda önemli ölçüde azalma meydana gelmiştir. Ancak Sovyet hükümeti Kazak halkının uğradığı felakete sessiz kalmış ve hükümet tarafından hiçbir tedbir alınmamıştır.

KAYNAKÇA

Abiltayn M, Tenesbayev K, Yirmici Asrın Basındağı Kazakstandağı Sayasi Partiyalar jane Alaş Kozğalısının Tarihnaması, Türkistan, 2004.

Auyessova Lazzat, "Kazakistan'da Sovyet Siyaseti", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Bennigsen, A, Quelquejay C. Lemercier, Step'de Ezan Sesleri, Çev: Nezih Uzel, Kent Basımevi, İstanbul, 1991.

Devlet, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), TTK, Ankara, 2014.

G. V. Kan ve N. U. Şayahmetov, Kazakstan Tarihı, Almatı, 2009.

Hayit, Baymirza, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, TTK, Ankara, 1995.

Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat, "Bütün Rusya Müslümanları Kongresi (1-11 Mayıs 1917)", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı:160, 2007.

[75] Togan (1981), a.g.e, s.381.

Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat, "XIX. Yüzyıl Sonunda Kazakistan'da Kültürel Gelişmeler", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı:144, 2003.

Ilgar, İhsan, Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları, Kültür Bakanlığı yay, Ankara, 1990.

Kalkan, İbrahim, "Kazak Siyasi Düşüncesinin Gelişimi ve Kazak Gazetesi (1913-1918), Türkler Ansiklopedisi, C:19, Ankara, 2002.

Kara, Abdulvahap, Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Kazakistan İlimler Akademisi, Selenge yayınları, İstanbul, 2013.

Kalkan, İbrahim, "Kazak Siyasi Modernleşmesinin Kökenleri (1822-1920), Yeni Türkiye, C.8, sayı:46, 2002.

Karatayev, T, Jüz Jıldın Ak-Karası, Almatı, 1993.

Kesici, Kayyum, Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan, IQ Kültür sanat yayıncılık, İstanbul, 2003.

Koygeldiyev, Membet, Alaş Kozgalısı, Almatı, 1995.

Kurat, Akdes Nimet,"1917 Şubat İhtilali ve Rusya Türkleri", Türk Yurdu, C.2, sayı:1, 1960.

Mekebayev, T.K, Akpan Tönkerisi jane Uakıtşa Ükimet Biylik Orındarının Kazakıstandağı Kızmeti (1917 jıldın Akpanı-1918 jıldın bası), Almatı, 2015.

Nurpeyisov, Kenes, Alaş hem Alaşorda, Almatı, 1995.

Rısbay, Kökiş, Kazakstan Respublikasının Tarihı, Almatı, 2005.

Saray, Mehmet, Kazakların Uyanışı, TİKA yayınları, Ankara, 2004.

Seydahmet, Cafer, Rus İnkılabı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1930.

Togan, Zeki Velidi, Hatıralar, TDV, Ankara, 2015.

Togan, Zeki Velidi, Bugünki Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981.

Yarkın, İbrahim, "Türkistan'da 1916 Yılı İsyanı Hakkında Bazı Bilgiler", Türk Kültürü, C.6, sayı:68, 1968.

Zenkovsky, A.Serge, Rusya'da Türkçülük ve İslam, çev: Ali Nejat Ongun, günce yayınları, Ankara, 2000.

MODERN AZERBAYCAN ŞİİRİNİN GELİŞİMİ

Gülnare MEMMEDZADE
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Açar sözler: modern, şiir, Azerbaycan, postmodernizm, modernizm
Keywords: modern, poetry, Azerbaijan, postmodernism, modernism

Azerbaycan'da özgürlük mücadelesi, devletin bağımsızlık ilanı ve savaş olgusu, tüm alanlarda olduğu gibi edebi süreçler üzerinde de etkili oldu. Olayların ilk günlerinde ortaya çıkan kaotik durum, sanat metninde ümitsiz bir ruh hali, aşırı durumlar için kabarık, dik bir ifade ve duyguların çılgın bir ifadesi oldu. Sansür ortamı, ulusal-ideolojik uyanış, 90'lı yılların başlarında ulusal ve kozmopolit düşüncelerin çarpışması, literatürde yeni yaratıcı eğilimlerin uyanmasına, yeni edebi grupların ortaya çıkmasına, birlikteliklere yol açtı. Form-yapı ve şiirsel anlatım sisteminde değişiklik yapmak için farklı yöntemler kullanılmıştır. Farklı edebiyatlarda tecrübe edilmiş ve hayatta kalmış edebi akımlar, Azerbaycan edebi ortamında "uyanma" geçirmiştir.

Bu dönemde şiirdeki birçok eğilim onların varlığını, edebi gruplarını, estetik ilkelerini ifade eden tezahürlerini göstermiştir. Çağdaş şiir, çağın çöküşünü başarıyla tanımlamıştır. Avangard, modernist şiir örnekleri oluşturuldu. Postmodernizm, şiirdeki ve diğer edebiyat alanlarındaki özgün tezahürlerini göstermiştir. Çağdaş şiir yalnızca içerik fikri yerine deneylere maruz bırakıldı ve şiirsel ifade sisteminin yenilenme süreci gerçekleşti. Özellikle avangard, modernist ve postmodernist eğilimler, "saçak etkisinin" çağdaş şiire, modern insanın hayata, kendisine, gerçeğe, metne ironik tutumu uygulamasına ulaşmıştır. Bu problemler araştırmanın kapsamı dışında kaldığından, çağdaş şiirin genel dinamikleri, gelişim senaryosu ve bu spektrumun karakteristik özellikleri tam olarak tanımlanmış görünmemektedir.

1990'lar, Azerbaycan tarihi ve edebiyatı için dinamik gelişme ve kalite değişikliği ile karakterize edilir. Yirminci yüzyılda sadece siyasi yapı değil, estetik yaklaşımlar da değişmişti. İlk defa dünyadaki ve ülkedeki küresel olgu ve süreçlerin şiirsel araştırmalarda belirlediği içerik inovasyonunun konusu olan çağdaş Azerbaycan şiirinde özetlenmiştir.

Dönemin temel eğilimleri olarak ortaya çıkan avangard, modernist, postmodernist şiirin üslup özellikleri, çöküntüdeki gıda ifadesi ve örnekleme yöntemlerinin etkisi, gelenek ve inovasyonun şiirsel ifade sisteminin oluşumundaki rolü ve bu sistemdeki karakter ve özellik ayrıntılarının ilk kez sistematik olarak incelenmesi. “1980'lerin başından beri kötümserlik, çöküş, 1990'ların başında şiirin kurtuluş hareketinin ilk yıllarında hevesli, kendine güvenen, geleceğe yönelik, maceracı olduğu ortaya çıktı. Ve bu birçok şairin yaratıcılığında büyük rol oynadı. Herhangi bir birleşme ve ya gruplama gerektirmeyen bir eğilimdi. Sadece diğer eğilimler gibi stilistik değişimlerle değil, aynı zamanda bozunma döneminin içeriğiyle de sonuçlandı” (4, 89). Dünya edebiyatı - Azerbaycan edebiyatı da dahil olmak üzere - bu aşamada varlığının farklı dönemlerinde yaşadı. Tarih, on yıllarca süren şiirin, küresel tarihsel süreçlere, sosyal çelişkilere ve sosyal ve politik yapılara geçiş döneminde elde edildiğinde şiirin on yılının zirvede olduğunu göstermektedir. “U.Eko'nun her döneminin kendi postmodernizminin” olduğu görülmektedir. Her bir dönemin kendi çöküşünü de tanıdığını güvenle söyleye biliriz. ”Yirminci yüzyılın son on yılı başlangıcı temel olarak R. Rovshan, V.Samadoglu, R.Behrudi, Salam, I.Gahraman, Sabah ve diğerleri tarafından hatırlanmaktadır. Çöküşçülüğün karakteristik özellikleri, sanattan kaçış biçiminde, "sanat için sanat" için şiir ve estetikçilik gibi öznelcilik, kişilik ve toplumsal dışlanmadır. Sanatsal metinlerde manevi çöküş felsefesi, yaşamın ve kamusal faaliyetin yetersizliği, hayatın anlamsızlığı, geleceğe duyulan güven eksikliği ve bazı sonuçlar görünür.

Bu şiir tarafından ifade edilen ana fikir, “gelecek geleceğe kapalıysa ne olacağı belli değil” şeklinde özetlene bilir. Geleneksel bir siyasal sistem, güvenilir değerlerin çöküşü, şiirde çöküşün güçlenmesine katkıda bulunan ana faktördür. Bu şiirde, korku, kendine yeterlilik, yalıtılmış ve ölüm cezasının ön yüzüdür. Gelişimdeki belirsizlik, her şeyin anlamsızlığı ve nihai düşünce, şiirsel kahramanın kendi dünyasının çağdaş şiirlerde yaratılmasına neden olur. Şair, yaratıcı süreçte Tanrı ile yüz yüze yaşar. Toplumdan kaçmak. Dünyayı kendisi için yeniden inşa etmeye çalışıyor, ama bu sefer gerçekte değil, ondan uzak. “Tasavvuf çok ileri gidiyor. Şair kendine çizilir, kendi duygularından esir olur, gereksiz toplumsal mücadele ile birikim kazanır. Bunlar, birçok yazarın, özellikle de özgürlük şiirinin yaratıcılığındaki karakteristik özelliklerini temsil eden şiirleri ve eğilimlerini tanımlayan şiirsel araştırma metinleridir” (3, 67). Manifesto'nun tezahürlerinde, edebi gruplar, yaratıcılığı estetik gereklilikler tarafından analiz edilir ve dikkate alınmaz ve sadece edebiyat konseyi seviyesindeki birimlerde haklı ve özetlenen hiçbir estetik kavram yoktur.

Yirminci yüzyılın sonunda ve yirmi birinci yüzyılın başında ortaya çıkan yeni yaratıcı trendlerin ortaya çıkmasında üç ana faktör vardır:

1. Sosyal-politik ve sosyal çevrenin kaotik durumu ve bunun neden olduğu inançsızlık duygusu

2. Küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak, kozmopolit düşünce yüzleşme;

3. Dünya literatüründe peos ile temasların aktivasyon.

1993-2005-ci yıllar Azerbaycan edebiyatının içeriğindeki önemli değişikliklerin, özün, problem-sorunun, şiirsel ifade sisteminin bir aşaması olarak görülmelidir. 1993 yılında ülkedeki sosyo-politik olaylarda, iktidardaki değişimin, savaşta ateşkesin, olayların nispeten barışçıl evresinde, toplumun şiire yeterli yansıması için şartlar yarattı.

Çağdaş şiir on aşamayı çağırdı. Garip şiir, modernist deneysel şiir ve postmodernist şiir bu dönemin sanatsal sonuçlarıdır.

İncelenen dönem, Azerbaycan edebiyatı pratiğinde ilk olan edebi manifestoların edebi grupların da ilan edilmesi ile karakterize edilir.

Dünyadaki ve ülkedeki küresel olaylar ve süreçler, Azerbaycan şiirine fikirler, konu, sorunlu ve içerik açısından bir takım yenilikler getirmiştir. Tanrı, Ölüm, Özgürlük, Savaş, Şehitlik, Sığınma gibi çağdaş şiirler için yeni olan problemler, şiir analizine konu olmuştur.

Azerbaycan'ın şiiri tarihimizin bu aşamasında iki gerçeklik ilkesini ve küresel fenomenlerin şiire dönüşmesini tanımlamıştır: "izlenim hissetme + düşünce + olgu" ve "izlenim hissetme + felsefi yargı".

Postmodernizm, edebi felsefi bir gerçek olarak, şiir de dahil olmak üzere Azerbaycan edebiyatını etkilemiştir. Bu süreç hala devam ediyor. Ancak bu, dünya edebiyatındaki postmodernist eğilimin çağdaş şiirde tezahür ettiği özelliklerin bir kısmı ile teyit edildi.

Çağdaş şairler, postmodernizmle birlikte pek çok edebi trendin estetik taleplerini uygulamaya ve Azerbaycan şiirine uygulamaya çalıştılar. Bu tür girişimler o kadar artmıştır ki, bu aşamaya bile "Azerbaycan şiirindeki deneyler aşaması" denilebilir.

“İlişkisel şiir, çelişkilere dayalı şiir, görsel şiir gerçekleştirilmiş ve bu doğrultuda deneyler yapılmış ve örnekler yer almıştır. Şiirsel anlatım sisteminde gelenek ve deneylerin etkisi araştırıldı ve iki yön belirlendi” (2, 78). Geleneksel formda deneyler yaparak "bir şiir kurumu", "beklenmedik bir birliktelik üzerine kurulu" gibi ilginç sonuçlar almak; avangard, modernist ve postmodernist örneklerin serbest şiirsel formda oluşturulması. Azerbaycan şiir tecrübesi için her iki yönde de yeni sonuçlar elde edildi.

Azerbaycan şiiri ve edebiyat modernizmi tek bir çağ gibi yaşamadı. Modernizm asla literatürümüzde belirli sınırların olduğu bir akarsu olmadı. O gömlek deneyler, serbest şiirin hegemonyası, metnin içeriği, geleneklerden uzaklaşmakta kullanılan ifadelerde, şiirin "altyapısı" geleneği, düşüncenin klişeleri 1970'lerde varlığı vardı. Genellikle, araştırmacıların bununla yapması gereken genel tasarruflar var. Örneğin, bilimsel-teorik edebiyatta 70-80

Azerbaycan edebiyatı modernizmin başlangıcı olarak analiz edilir. Profesör N. Jafarov yirminci yüzyılda şiirin kapasitesinin yüzyıllarca genişlediğini söylemişdir. Bunlardan biri Rasul Rza'nın modernist-deneysel okulu ve Samed Vurgun liderliğindeki geleneksel bir okuldu.

"Modernizm sosyo-politik temelde ve onun açık mücadelesinde büyüdü. Azerbaycan şiirinde sosyal-politik protesto Ruhu Sovyet döneminde şiirin alt katlarında bulundu. Ulusal kurtuluş mücadelesinin başlaması ile yıl sonuna doğru çevirmenler ve protesto eylemlerinde daha da fazla savunucu ve inkar yüksek noktaya çatdı" (1, 27). Avanqard'ın Kendini Kısıtlaması ile seçilen modernizm şiirimizdeyiz. "Azerbaycan şiirinde (genellikle edebiyatta) modernist yaratıcı eğilimler temelde tarihsel modernizmin tekrarlanmasına dayanır, Gelişmekte olduğu için, modernist hareketlerin çoğu genellikle renklidir, metnin özellikleri uygulanmıştır. Diğer ulusların şiirinde inovasyon şeklini oluşturmak formları kullanarak, yeni formlar yaratma girişimleri, yeni anlatım ve açıklama kombinasyonlarını, "dil oyunlarını", "noktalama işaretlerini" belirlemeye çalışır. İşaretleri anlamsal olarak sembolize etmek, kelimeleri renkle birleştirmek için " Bakış açısıyla metindeki noktalama işaretlerinin reddine kadar farklı yollar aramak gerekir.

Dünyayı yeniden inşa etme ihtimaline inanan modernistler inancını şiire iletmisler. Kentsel yaşam, gerçekleri, kentleşme insan hayatı ve varlığının önemli bir gerçeğine dönüşme, şiir diline keskin dönüş, insan bilinci ve bilinçaltı arasındaki bağlantı keşif, insan ahlakının dibine iniş vb. Modernizmin dikkat odağı, çağdaş şiirin çöküşüdür. Üretilen örnekler bu özelliklere sahiptir.

Sanatsal anlatım sistemindeki şiirsel ayrıntıların kendi yeri var. Fakat Azerbaycan şiirinde sanatsal detayların rolü işlevi, nesirden çok daha fazla çalışılmamıştır. Sanatsal ayrıntılardan herhangi biri manzara, imge, karakter, izlenim, durum yaratılış ve okuyucudaki mevcut şiirsel araçlardan biridir. Herhangi bir karakter, sahne, vücut, akış, hayal gücü performansını çarpıcı bir şekilde iyileştirmeye yardımcı olur. Çağdaş şiirde bağımsız sanatsal nesnelerle sembolize edilen karakterlerin daha fazla kullanımı yapıldı. Bu görüntülerin sırasını listeleyeceksek, böyle bir liste alırız: ayna (A.Mirseyid, R. Rovshan), dar ağaç (R.Behrudi), kelebek kanadı (R. Rovshan), kanatlı adam, kanatlı aşk, genel olarak kanatlı Tanrı kanat (V.Bayatlı), güdük (R. Rowshan, M.Ilkar), melek, şeytan (R.Behrudi) duvar, kelime, toprak tüyü (R. Rovshan, Salam), kara para (R. Rovshan), kuş (Rovshan), şapka (Novruz), çam (R. Rovshan), pazar (Novruz), duşlar yağmur (F. Goa), çadır (B.Vahabzade), kale (C. Novruz), bayrak (F.Sadik), köprü (B.Vahabzadeh, I. İlyaslı), yaprak (F. Sadig), magi (B.Vahabzade, M.Araz) ve diğerleri. Bu ayrıntıların her biri şiirle ilgili, bazı durumlar, yazarın bütünlüğünü psikolojik durumu ifade eden bütünün bir parçası görmediği şeyin bir kısmı, arka planda olur.

Onlar bir yaratılış biçimi olarak formüle edilirler. Basitçe, yazarın başarısı, yetenek, elbette, okuyucunun aynı anda kişisel yeteneğidir. Bir sembol olarak, sanatsal bir unsur olarak. Simvoldetallerin çoğunu kullanan Ramiz Rovshan şiirinde detaylar pek çok dağınıktı. Bu tam olarak bu detaylar, his duygusu, psikolojik yoluyla bütün imgeler yaratır duygusal durum ve durum hakkında tam bir fikir şekillendire bilir.

Sonuç

1993-2005 yıllarında, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının içeriği, fikir problemi, şiirsel ifade sistemindeki önemli değişiklikler aşama olarak değerlendirilmelidir. 1993 Ülkedeki sosyo-politik olaylarda dönüm noktası, iktidar değişikliği, savaşta ateşkes oldu fikir birliğine varmak, olayları nispeten barışçıl bir aşamaya çağırmak ve toplum yemeklerinin şiire yeterli yansıması sağlandı. Çağdaş şiir on yıl aşamasını denir. Garip şiir, modernist deneysel şiir ve postmodernist şiir bu dönemin sanatıdır. sonuçlarıdır. İncelenen dönem, Azerbaycan edebiyatının uygulanmasında ilk olarak edebidir. Dünyada ve Azerbaycan'ın ülkesinde meydana gelen küresel olaylar ve süreçler şiir fikir, konu, problematik, içerik yönünden bir

dizi yeniliktir getirdi. Tanrı, Ölüm, Özgürlük, Savaş, Şehitlik, Sığınma şiir için yeni zorluklar şiir analizinin konusu olmuştur.

Summary

It is known that beginning from the late 1980s the struggle for independence, the declaration of state independence, the fact of war, the changes in power and other events have influenced literature and literary process, like all other spheres. The article studies in three aspects the poetry of the period exposed to this influence. It analyzes the impact of the events taking place in Azerbaijan, in the former Soviet area as well as in the world, also of the social and political contradictions on Azerbaijani poetry. For Idea and the Novelty of Content which provides more concretization of the changes taking place in the idea and-content-related stratum of a poem. In here which characterizes the poetry of the period and presents the classification related to the new trends of creativity in Azerbaijani poetry as a decadent poem, advance-guard poem, modernist-experimental poem (the wave of neomodernism) and postmodernist poem. It is stated that in the late 1980s, when the struggle for independence began, the poetry was so enthusiastic, full of confidence in future, acting as a glorifier of the cause, whereas beginning from the early 1990s the mood of pessimism, collapse, decadence began to reign in it.

KAYNAKÇA

1. Çağdaş Azərbaycan şeirində ənənə və yeni yaradıcılıq istiqamətləri (1993-2005).//Filologiya məsələləri. Bakı. Elm və təhsil, 2014. №5. s.350- 359
2. Müasir Azərbaycan şeirində ideya axtarışları (1993-2005).//Ədəbiyyat Məcmuəsi. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Gənc alimlər üçün xüsusi buraxılışı. XXV cild. Bakı. Elm və təhsil. 2014. s. 216-224
3. Qlobal hadisə və proseslərin çağdaş Azərbaycan şeirinə təsiri – 1993- 2005-ci illər (tezislər).//Müqayisəli ədəbiyyat: Ədəbiyyat və mədəniyyətlərdə istoriqrafiya: mif, ədəbiyyat və tarix arasında. Bakı. Slavyan Universiteti (konfrans). 20-21 dekabr, 2013. s.86-87
4. Художественная деталь и символы в современной Азербайджанской поэзии (1993-2005).//Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. №10 (40); в 3-х ч. Ч.1. с.13-19.
5. Yeni nəsil poeziyası//Azərbaycan jurnalı. №8, 2004. s.148-168

GEÇ DOĞU ROMA İSKELETLERİNDE ANEMİ: DOMANİÇ-ÇOKKÖY TOPLUMU ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

ANEMIA ON THE SKELETONS OF THE LATE EAST ROMAN EMPIRE: A STUDY ON DOMANİÇ-ÇOKKÖY SOCIETY

Yüksek Lisans Öğrencisi, Eda ÖCALAN OLKAY
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji

ÖZET

Anemi, spesifik bir hastalık değil, patolojik bir semptomdur. Kelimenin tam anlamıyla "kansız" anlamında "kansızlık", kansızlık hastalıklarında veya içerdikleri hemoglobinde patolojik bir hastalık olarak tanımlanır. Hem kalıtsal hem de kalıtsal olmayan anemilerin göstergeleri olarak kabul edilen, kafatası kemiklerinin dış yüzeylerinde görülmüş gözenekli yapılar, porotic hyperostosis ve benzer şekilde göz çukurlarının tavan kısmı üzerinde ortaya çıkan, cribra orbitalia şeklinde yansımaktadır. Kafatası kemik iliğinin fazlalaşması ise kafatası kalınlaşmasının sonucu olarak gösterilir. Domaniç-Çokköy Nekropolü Kurtarma Kazısından çıkarılan ve yapılan kazı çalışmaları sonucunda porotic hyperostosis ve cribra orbitalia incelenmesi, toplumunun beslenme ve beslenme yetersizliğine bağlı anemi hastalığının sonuçlarını elde etmeyi amaçlamıştır. Anemi hastalığını incelemek üzere iskeletler laboratuara getirilerek, temizlik ve onarımı yapılmıştır. Daha sonra paleodemografi bulgularına bakılarak, paleopatolojik bulguların değerlendirilmesine geçilmiştir. Radyografileri çektirilmiş iskeletlerin; Ortner ve Putscher (1985), Aufderheide ve Rodriquez-Martin (1998), Ortner (2003), Brickly ve Ives (2008), Walker (2009) araştırmacıların yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda basit toprak, çatma kiremit, taş kapaklı ve sanduka mezar tiplerinden toplam 87 mezardan 88 birey çıkartılmıştır. Paleopatolojisine bakılan 88 birey Geç Doğu Roma Dönemine tarihlendirilmiştir. Gözlemlenen porotic hyperostosis lezyonu açısından incelenen birey sayısı 64'tür. Bu bireylerin 2'si bebek, 10'u çocuk, 21'i kadın ve 31'i erkektir. İncelenen bebek bireylerde porotic hyperostosis gözlemlenmemiştir. Çocuklarda porotic hyperostosis görülme oranı 10'da 3 (%30), kadınlarda 21'de 1 (%4,76), erkeklerde ise 31'de 8'dir (%25,80). Toplumun genelinde ise bu oran 64'te 12'dir (%18,75). Bu toplumda bir diğer anemi kemik lezyonu cribra orbitaliada ise 51 birey incelenmiştir. Bu bireylerden 1 tanesi bebek, 8'u çocuk, 17'si kadın ve 25'i erkektir. İncelenen M43A numaralı (1,5-2 yaş) bebek bireyde cribra orbitalia lezyonun porotic biçimi ele alınarak %100, çocuklarda 8'de 6'sı (%75), kadınlarda 17'de 4'ü (%23,52), erkeklerde ise 25'de 11'dir (%44). Toplumun genelinde ise bu oran 51'de 22'dir (%43.13). Sonuç olarak, porotic hyperostosis %30 ile en fazla çocuklarda ve bunu takiben %25,80 ile erkeklerde de gözlemlenmiştir. Cribra orbitalia ise %75 ile en fazla çocuklarda gözlemlenmiştir. Paleopatolojik çalışmalarda, cribra orbitalia genel olarak porotic hyperostosis üreten aynı patofizyolojik sürecin bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Sağlıksız koşullarda yaşamış bu toplumun, C ve B_{12} vitaminlerinin eksikliğindeki annelerin uğradığı beslenme yetersizlikleri, bebeklerine daha şiddetli uğramış ve çocukluk dönemlerinde hastalıklarla savaşmış olabilirler. Çocukluk dönemlerinde ki yetersiz beslenme sonucu erişkin dönemlerine de yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: Paleopatoloji, Anemi, Porotic hyperostosis, Cribra orbitalia, Domaniç-Çokköy, Geç Doğu Roma Dönemi

ABSTARCT

Anemia is not a specific condition, rather a pathological symptom. Literally in the meaning of "bloodless", bloodlessness is described as a pathological condition in the ailments related to bloodlessness or on the hemoglobin contained by them. The porous structures

detected on the exterior surfaces of the skulls, which are acknowledged as the indicators of both genetic and non-genetic anemias, manifest themselves in the form of porotic hyperostosis and cribra orbitalia, which appear on the orbital roofs. The increase of bone marrow in the skulls is regarded as the cause of skull thickening. The examination of porotic hyperostosis and cribra orbitalia in the wake of rescue excavation of Domaniç-Çokköy Necropolis aimed to find out the outcomes of anemia associated with nutrition and malnutrition. Brought to the laboratory in order to examine anemia, the skeletons were cleaned and restored. Then, the process was followed by the evaluation of paleopathological findings while checking with paleodemographic ones. The examination of the radiographed skeletons was conducted with the methods and techniques of Ortrner and Putscher (1985), Aufderheide and Rodriquez-Martin (1998), Ortner (2003), Brickly and Ives (2008), and Walker (2009). As a result of excavation works, 88 individuals were excavated from the 87 graves –under the categories of simple earth, built-up tile, stone-lidded and cist. 88 individuals, which were examined paleopathologically, were dated back to the Late East Roman Empire era. In terms of porotic hyperostosis lesion detected, the number of individuals examined is 64. Of these individuals, 2 are babies, 10 children, 21 female and 31 male. Porotic hyperostosis could not be detected on the baby individuals. The rate of incidence of porotic hyperostosis is 3/10 (%30) in the children, 1/21 in the females (%4,76) and 8/31 (%25,80) in the males. The rate is 12/64 in the overall population (%18,75). 51 individuals in the society were examined in for the cribra orbitalia, another bone lesion due to anemia. This group has one baby, 8 children, 17 female and 25 male. Considering the porotic form of cribra orbitalia lesion in the baby individual labeled M43A (aged 1, 5-2), the rate of incidence was found out to be %100 in the babies, 6/8 in the children (%75), 4/17 in the females (%23.52), 11/25 in the males (%44). The rate is 22/51 in the overall population (%43.13). In conclusion, porotic hyperostosis was detected most frequently on the children with the rate of %30, followed by that of males, which is %25.80. Cribra orbitalia, on the other hand, was detected most frequently on the children with the rate of %75. In the paleopathological studies, cribra orbitalia was in general acknowledged to be the result of the same pathophysiological process that produces porotic hyperostosis. The malnutrition experienced by the mothers, who suffered from the deficiency of vitamin C and B12, of this society that lived under the unhealthy conditions may have affected their babies more, and these mothers may have fought with diseases in their childhood. The malnutrition in their childhood affected their adulthood as well.

Keywords: Paleopathology, Anemia, Porotic Hyperostosis, Cribra Orbitalia, Domaniç-Çokköy, Late East Roman Empire era.

KIBRIS ADASINDA ALKOL ÜRETİMİ VE PROBLEMLER (XVII-XIX. YÜZYIL)

Doç. Dr. Adem KARA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Osmanlı devletinden öncesine ve sonrasına gidildiğinde aslında pekte fark etmeyecek şekilde toplumda alkol kullanımının olduğunu fakat dini müeyyideler sebebiyle birtakım kısıtlamalar ve yasaklanmaların yaşandığını görüyoruz. Özellikle bazı dönemlerde çok sıkı şekilde bu yasaklamaların hayata geçirildiği de malumumuzdur.

Osmanlı döneminde içki gayet tabii yasaktı. Sadece gayrimüslimlere serbest olan alkol içme ve satma izni vergilere tâbiydi. Belgelerde bunun izini rahatlıkla görebiliriz. Osmanlı'da alkol alındığını, satıldığını, hatta içen Müslümanların da olduğunu şeriye sicillerinde rahatlıkla görmemiz mümkündür.

Osmanlı hayatında alkol, II. Meşrutiyet sonrasında serbest hale gelmiştir. Özellikle Müslüman olanlar, gizli yaptıkları bu eylemi aleni şekilde yapmaya başlamışlardır. İstanbul'da alkolün ve eğlencenin mekanı Galata'dır. Bunu Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde rahatlıkla görebiliriz. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre 1600'lerin ortalarında İstanbul'da binden fazla meyhane vardır. Bu meyhaneler zamanla bugünün ünlü restoranları gibi "markalaşmış"; Hançerli, Karagöz, Ormanos, Köroğlu, Sakızlı, Karanfil, Sümbüllü gibi renkli isimlerle tanınmışlar.

Şarap, Osmanlı ekonomisinde önemli bir unsurdur. Bugün nasıl içkili mekânlar bistro, pub, bar ve restoran gibi isimlerle birbirlerinden ayrılıyorsa, Osmanlı'da meyhaneler de kendi içinde sınıflandırılmışlardır. Gedikli de denilen koltuk meyhaneleri herkesin uğrayıp dirseğini bir tezgâha dayayarak içki içebileceği yerler olarak bilinmektedir. Selatin meyhaneler ise kibar takımının uğrak yerleri olup ayrıca Küplü meyhaneler vardır. Burada şarapların büyük küplerden maşrapalarla sunulduğu belirtilmektedir. Bunun dışında evlerde ya da müsait mekanlarda kurulan meclislerde bulunmaktadır.

Devlet, içkiden gelir elde etme politikasını zamanla daha belirli kurallar içerisinde şekillendirmiştir. 1870'in ilk aylarında Türkiye'nin gündemini içki içenlere yılda 50 kuruş ödemeleri şartıyla ruhsat tezkeresi verilmesi konusu işgal edecektir. Fakat bundan vazgeçilecek sonraki yıllarda Müskirat Nizamnameleri çıkartılacaktır. 7 Nisan 1886 tarihli yönetmelikle içkiden alınacak vergiler düzenli bir şekle getirilmiş, 14 Temmuz 1890'da ise, ihraç edilecek şarapların kalitesi ve vergileri belirlenmiştir. Aynı zamanda ''Halife" unvanını da taşıyan dönemin hükümdarı İkinci Abdülhamid, içki konusunda böyle yönetmelikler yayınlamakta bir beis görmemişti.

Fakat literatürümüzde çokta işlenmiş bir konu olmamakla birlikte gerek seyyahların gerekse dönem şairlerinin şiirlerine yansımış pek çok dörtlüklükle konuya vakıf olabiliyoruz. Biz çalışmamızda Kıbrıs Adasında şarap ve diğer içki türlerinin üretimi, bunlardan alınan vergiler ve alkol kullanımı nedeniyle vuku bulan olayları Kıbrıs Şer'iyye sicillerinin ışında irdeleyerek ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Şarap, Alkol, Sicil

FİLİSTİN-İSRAİL SORUNUNUN LÜBNAN'A ETKİSİ: 1975 LÜBNAN İÇ SAVAŞI VE İSRAİL'İN LÜBNAN'I İŞGALİ

THE EFFECT OF THE PALESTINE-ISRAEL ISSUE TO THE LEBANON: 1975 CIVIL WAR OF LEBANON AND THE OCCUPATION OF LEBANON

Yüksek Lisans Öğrencisi, Özlem Yağmur ŞAFAK
İstanbul Üniversitesi

ÖZET

Filistin ve İsrail meselesi, Ortadoğu coğrafyasını etkileyen en önemli sorunlardan biridir. İngiltere ise 15 Mayıs 1948'de Filistin'deki son askeri birliklerini de geri çekerek manda idaresine son vermiştir. Bu geri çekilme ile eş zamanlı olarak Yahudiler İsrail devletini kurduklarını ilan etmiştir. Filistinliler ise İsrail Devleti'nin kuruluş tarihi olan 15 Mayıs'ı "El Nakba" yani "Felaket Günü" olarak anmışlardır. Arap Birliği'ne bağlı devletler İsrail'e savaş ilan etmiştir. Peşi sıra gelen savaşlardan kaçan binlerce Filistinli, yaşadıkları topraklardan başka ülkelere göç etmişlerdir. Bu nedenden ötürü İsrail'in Filistin'i işgali sadece taraf olan iki milleti etkileyen ulusal ve bölgesel bir sorun değil, aynı zamanda pek çok ulusu ve devleti de etkilemesi bakımından uluslararası bir meseledir.

Pek çok ülkeye göç eden Filistinliler, sınır komşusu oldukları Lübnan'a da göç etmek durumunda kalmışlardır. Lübnan bir ulus devlet değildir ve parçalı bir yapıya sahiptir. Bu parçalı yapıya Filistinli mülteciler de dahil olmuştur. Bir ulus devlet olmadığı için içerisinde bir birlik sağlayamayan Lübnan'da 1975 yılında başlayan iç savaşın en önemli nedenlerinden biri de hiç kuşkusuz Filistinli mülteciler ve Filistin-İsrail meselesidir. Lübnan'da yaşayan binlerce Filistinli mültecinin varlığı, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Lübnan topraklarında konuşlanması, halkın bazı kesimlerinin Filistinli mültecileri istememesi, İsrail'in Filistinli mültecilere saldırıları gibi nedenler Lübnan iç savaşında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, ülkedeki Filistinliler ile sınır hattı üzerinden İsrail ile başlayan çatışmalar nedeniyle İsrail Lübnan'a sıcak savaş açmıştır. Lübnan, tarafı dahi olmadığı bir soruna rağmen İsrail tarafından işgal edilmiştir. Bu nedenden ötürü Filistin-İsrail meselesi Lübnan tarihinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Filistin-İsrail meselesinin Lübnan'a etkilerini açıklamaktır. Literatür ve haber taraması yöntemi ile yapılan olan bu çalışma, ilk öncelikle Lübnan iç savaşına Filistin-İsrail meselesinin etkilerini açıklamak ve Filistin-İsrail meselesinin Lübnan'da yarattığı sorunları irdelemektir. Ardından Lübnan'ın İsrail tarafından işgal edilmesinin temel nedenleri açıklanılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, Filistin, İsrail, Lübnan, mülteci, savaş

ABSRACT

The Palestinian and Israel conflict is one of the most important problems affecting in the Middle East geography. On 15 May 1948, Britain withdrew the last troops in Palestine and ended the mandate. Following this withdrawal, the Jews declared the establishment of the state of Israel. The Palestinians called this act as "El Nakba", means "the Day of Disaster". Affiliated states to the Arab League declared war to Israel. Thousands of Palestinians who have fled from the wars, had migrated to other countries. For this reason, Israel's occupation of Palestine is not only a national and regional problem affecting these nations, but also an international problem that affects many nations and states.

Palestinians who migrated to many countries also migrated to Lebanon, a neighboring country. Lebanon is not a nation state, and it is partitioned into a diverse religious and ethnic communities. Palestinian refugees were embedded into this structure. After addition of Palestinian refugees to the already partitioned country, Lebanese civil war broke up in 1975. Therefore, one among the important reasons of civil war is undoubtedly Palestinian refugees

and the Palestinian-Israeli issue: the settlement of thousands of Palestinian refugees in Lebanon, the presence of the Palestinian Liberation Organization on the Lebanese territory, the hostility to Palestinian refugees and the Israeli attacks on Palestinian refugees. These and similar situations played important role on Lebanese civil war. What is more, Israel and Palestinian conflicts throughout the Israel - Lebanon border lead to a war between these states and despite the fact that Lebanon was not a side on this conflict, Lebanon was occupied by Israel. For these reason, the Palestinian-Israeli conflict have an important role in the history of Lebanon.

This study proposes an explanation of the effects of Palestinian-Israel conflict on the Lebanon. The method of this study is literature and news screening. This study first explains the effects of the Palestinian-Israeli issue on the Lebanese civil war. Following this, the study examines the problems that the Palestinian-Israeli conflict has propagated to Lebanon. Finally, this study will explain the main reasons that lead to the occupation of Lebanon by Israel.

Keywords: United Nations, Palestine, Israel, Lebanon, refugee, war

ARAP TOPLUMLARINDA DİNİN ROLÜ: LÜBNAN ÖRNEĞİ
THE ROLE OF RELIGION IN THE ARAB SOCIETY: LEBANON CASE

Yüksek Lisans Öğrencisi, Özlem Yağmur ŞAFAK
İstanbul Üniversitesi

ÖZET

Ortadoğu, eski dünya kıtaları olarak bilinen üç kıtanın birleşme noktasıdır. Aynı zamanda Ortadoğu, İbrahimi Dinler olan Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in doğduğu bölgedir. Bölgede insanlar etnik kökenlerinden ziyade mensup oldukları din ve cemaatlere göre kendilerini tanımlamaktadırlar. Dinin yanısıra Ortadoğu bölgesi etnik kimlik açısından zengin bir bölgedir. Bölgede farklı kimlikler bir arada yaşasa da bölgeye hakim olan halk Araplardır. Bölgede birden çok din olduğu gibi, birden çok mezhep vardır. Araplar kendi içelerinde de farklı mezheplere bölünmüştür. Arap toplumlarında kişiler, dini inançları çerçevesinde bir araya gelmişlerdir. Dini bir inanç ya da düşünüş çevresinde bir araya gelen kişiler hem dönemlerinin siyasi ortamı hem de dini düşünceleri sayesinde yeni devletler kurmuşlardır. 19. yüzyıldan itibaren farklı mezhepler ve farklı dinler arasındaki çatışmalar iyice artmıştır. 20. yüzyılda ise bölgedeki insanların birbirileriyle savaşmasına ve rejimlere karşı isyan etmelerine neden olmuştur. Bu durumun en önemli örneği ise Lübnan'dır. Lübnan bir ulus devleti olmadığı için halk Arap üst kimliğinin altında din ve mezheplere göre bölünmüştür. Ancak kendilerini aslen Arap olarak görürler. Bu din ve mezhebe göre bölünmüşlük, ülkenin yönetiminde de kendisini hissettirmektedir. Lübnan, 1861 Lübnan Nizamnamesi'ni temel alan sonrasında da "Ulusal Pakt" ile devam eden dini konfensiyonalizm ile yönetilmektedir. Bu yönetim şekline göre yönetim kadrosu ülkedeki dini grupların sayısına ve oranına göre belirlenmektedir. Ülkedeki dini grupların nüfus içerisindeki günümüzdeki oransal dağılımı ise nüfus sayımı yapılmadığı için bilinmemektedir.

1956 yılındaki ilk Lübnan iç savaşı, Arap-İsrail savaşları, sosyo-ekonomik temelli siyasi çatışmalar, 1975 Lübnan iç savaşı, Lübnan-İsrail savaşları, Hizbullah'ın varlığı ve yükselişi gibi nedenlerin temelinde Lübnan'ın din ve mezhebe göre bölünmüşlüğü vardır. Lübnan'ın kendine özgü tarihi arka planı, iç ve dış dinamikleri vardır. Ancak toplumdaki çatışmaların kimlik üzerinden yapılması, etnik ve dini grupların kesin çizgilerle ayrılabilmesi, farklı dini gruplar arasında sürekli çatışmanın olması ya da kimlik siyaseti üzerinden yapılan egemenlik kavgaları nedeniyle Arap toplumlarında dinin rolünü anlayabilmemiz açısından önemli bir bölgedir.

Bu çalışmanın amacı, Arap toplumlarında dinin rolünün Lübnan örneği üzerinden anlamak ve Lübnan krizlerine neden olan dini faktörleri incelemektir. Literatürdeki hâkim yaklaşımlar ele alınarak yapılan bu çalışma, ilk önce Arap toplumlarında dinin rolünü inceleyecek ve dinin Lübnan krizlerindeki etkisini ele alacaktır. Son olarak da Lübnan özelinde Ortadoğu'da dinin önemini açıklanacaktır.

Anahtar kelimeler: Arap toplumu, barış, din, Lübnan, Ortadoğu

ABSRACT

The Middle East locates at the junction of the three continents, known as the old world continents. What is more, the Middle East is the region where the Abrahamic Religions i.e., Judaism, Christianity and Islam, were born. People in this region classifies themselves according to their religion and communities rather than their ethnic origin. The Middle East is rich in ethnic identity. Even though different ethnicities live together in this region, the dominant ethnic group in this region is Arab. As there are many religions in this region, there are also many sectarians. The Arabs split into different sectarians because of different religious beliefs. In the Arab societies, people unite and form a framework according to their religious beliefs. These people can form governments through the political environment and

religious ideas. From the 19th century, there has been a constant conflict between the religions and the sectarians. The most significant exemple of this situation is Lebanon. Lebanon is not a nation state, and it is partitioned into a diverse religious and sectarians communities while Arab remains the supra-identity. The division due to the religion and sectarian has an important role in the administration of the country. Lebanon is governed by the religious confessionalism which is based on the 1861 Reglement Organique which propagates to the modern world through the "National Pact". According to this type of administration, the administration staff is determined by the number and the proportion of religious groups in the country. Nowadays, the proportional distribution of the religious groups in the population is not known, because population census has not been set throughout the country.

The first Lebanon civil war in 1956, the Arab-Israel wars, Palestinian refugees, political conflicts based to socio-economic problems, the civil war in 1975, the Palestinian-Israeli conflict, Israel - Lebanon wars, Hezbollah's presence and its rise etc. are all due to the religious division and the sectarian life. Lebanon has its own historical background, internal and external dynamics. Nevertheless, it is an important country to understand the role of religion in Arab societies as the conflicts in the society are made through identity, the ethnic and religious groups are set with concrete terms, consistent conflicts between different religious groups or conflicts of sovereignty over identity politics.

This study proposes an understanding of the effects of religion in the Arab societies through analyzing Lebanon and its religious factors which have been causing the Lebanese crisis. The method of this study is literature and news screening. This study first explains importance of religion in the Middle East. After this, the study examines the role of religion in the Lebanese crisis. Finally, this study will explain the importance of religion in the Middle East through the example of Lebanon

Key words: Arab society, peace, religion, Lebanon, Middle East

II ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI - RUSİYA İLİŞKİLERİ VE ULUSLARARASI POLİTİKADA "ERMENİ MESELESİ"

Doç. t.ü.e.d. Seyidova Sevinc MEMMED
Azerbaycan Dövlet Pedaqoji Universitesi

ÖZET

"Ermeni meselesi", sadece Türk Dünyasının bir sorunu değil, Ortadoğu'da, Kafkasya'da çıkar ve emelleri olan emperyalist devletlerin tümünü ilgilendiren milletlerarası bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi bir gerçektir ki, Ermeni meselesi hiçbir zaman sadece, Ermeniler'in hareketi olarak gündeme gelmemiştir. Bugüne kadar Rusya'nın, İngiltere'nin, Fransa'nın, Almanya'nın, Yunanistan'ın desteklemediği hiçbir Ermeni hareketi olmamıştır. Çarlık Rusya'sı öncelikle İstanbul ve Çanakkale boğazlarına hakim olmak,ayrıca Doğu Anadolu'yu ve Kilikya'yı istila ederek Akdeniz'e çıkış sağlamak istiyordu. Rusyanın yanı sıra İngiltere ve Fransa da Osmanlı topraklarına sahip olmak niyetinde idiler. Dünya haritasını kendi istediği şekilde yeniden şekillendirmek, yeni sömürgelere sahip olmak amacıyla savaşa başlayan bu devletler öncelikle Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler'i bir araç olarak kullandılar. "Ermeni meselesi" ni Osmanlı Devleti'ne müdahale etmede bir koz olarak kullanan Çarlık Rusya'sı, İngiltere, Fransa gibi emperyalist devletler I.Dünya savaşından önce Anadolu'daki Osmanlı topraklarının paylaşılmasıyla ilgili birkaç kez müzakereler yapmışlar. 1877-1878 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bulundukları her bölgede isyana tahrik edilen Ermeniler, tarih boyunca kendilerine her türlü imkânı sağlayan Osmanlı Devleti'nin zor anlarından faydalanma yoluna gitmişlerdir.

Berlin kongresinden sonra, "Ermeni meselesi" uluslararası siyasette yerini aldı ve Avrupa'nın büyük güçleri Osmanlı İmparatorluğunun içişlerine karışmasının temellerini attı. O zamandan beri, Ermeni taşnakları faaliyetilerini genişlendirmeye başladı ve 19. yüzyılın 80'lerinden günümüze kadar Ermeniler, en ağır suç yöntemlerinden biri olan "terörizm" in kurnazca niyetlerini hayata geçirmeye başladılar.

Ermeni taşnakları Çarlık Rusyası'nın desteği ile öncelikle Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kendi devletlerini kurmak arzusuyla haydut çeteleri oluşturdular ve Müslüman nüfusunu katletmeye başladılar. Genel olarak katliamlar Doğu Anadolu Bölgesinde, Azerbaycanda gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde Taşnaklar devlet kurmak istedikleri topraklarda tam bir Türk Soykırımı gerçekleştirererek bir milyon Türk'ü katletmişlerdir.

Sempozyuma II Abdülhamid döneminde Osmanlı - Rusiya ilişkileri ve Uluslararası politikada "Ermeni meselesi", bu yıllarda Osmanlı ve Kafkas topraklarında yaşayan müslüman nüfusuna karşı yapılan katliamları dikkatinize sunmak isteriz.

Anahtar kelimler: Osmanlı, Kafkasiya, Rusya, ermeni meselesi, ermeni isyanları

ABSTRACT

The "Armenian issue" is not only a problem of the Turkish World, but also an international problem that concerns all of the imperialist states with interests and empires in the Middle East, the Caucasus. It is a historical fact that the Armenian issue has never come to an end only as an Armenian movement. Until today, there have been no Armenian movements not supported by Russia, Britain, France, Germany, Greece. Tsarist Russia wanted to get out of the Mediterranean by invading Eastern Anatolia and Cilicia, as well as dominating the Dardanel and Bosfor straits. England and Britain intend to own the Ottoman territory. These states, which started to fight for the purpose of reshaping the world map in their own way and have new colonies, used Armenians living in Ottoman lands as a tool. Imperialist states such as Tsarist Russia, Britain and France, who used the "Armenian issue" as a trump to intervene in the Ottoman Empire, had already made several inquiries about the sharing of the Ottoman lands in Anatolia before World War I. After 1877-1878, the

Armenians, who tried to rebel against every region they were in after the Ottoman-Russian War, went to benefit from the difficult moments of the Ottoman Empire which provided them with all kinds of opportunities throughout history.

After the Berlin congress, the "Armenian issue" took its place in international politics and laid the groundwork for mixing Europe's great powers with the internal affairs of the Ottoman Empire. Since then, the activities of the Armenian nationalists have begun to expand and up to the present day of the 80s of the 19th century, Armenians have been able to fulfill the cunning intentions of "terrorism", one of the heaviest crime methods.

With the support of Tsarist Russia, the Armenian Tashnaks formed rogue gangs with the intention of establishing their own state on the territory of the Ottoman Empire and began to massacre the Muslim population. In general, massacres took place in Eastern Anatolia, Azerbaijan. In this way, the Dashnaks have massacred one million Turks by carrying out a full Turkish genocide in the lands they wanted to establish.

During the symposium II Abdulhamid, we would like to bring to your attention the Ottoman-Russian relations and the "Armenian issue" in international politics, massacres against the Muslim population living in the Ottoman and Caucasian territories these years.

Key words: Ottoman, Caucasus, Russia, Armenian issue, Armenian revolts

GİRİŞ

Avrupa devletlerinin politik ve ekonomik çıkarlarından kaynaklanan savaşlar, yeni sömürgeler ve stratejik bölgeler için mücadelelerinin başlaması, Ermeni meselesinin oluşumuna yol açtı. O günlerde, Ermenilerin yaşadığı topraklar, bir başka sözle, Osmanlı mülkleri, Avrupa güçlerinin; İngiltere, Rusya ve Fransa'nın çıkarlarının çarpıştığı araziler idi. Burada güçlenmek isteyen devletler Ermeni faktörünü kendi çıkarları için kullanıyorlardı. Bu nedenle büyük güçler Ermenilerle yakın ilişkiler kurmuş ve Osmanlı devletini en küçük Hıristiyan nüfusu uğruna reformlar yapmaya zorlamıştır. Bu mücadelenin arkasına geçen Ermeniler, Osmanlıları bir etki aracına, bir başka deyişle büyük güçlerin oyuncağına dönüştürdü.

Ermeni meselesinin ortaya çıkmasına katkıda bulunan faktörlerden biri, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu iç karışıklıklarında rolu büyüktür. Osmanlı İmparatorluğu uzun süren savaşlardakı yenilgileri hem uluslararası arenada hem iç dengelerde çok zayıflamışdı. Fransız Devrimi'nin etkisiyle, milliyetçi Osmanlı ulusları bağımsızlık kazanıyor ve bağımsızlık eğilimleri yoğunlaşmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki bağımsızlık hareketlerine etki gösterememesi - Yunanlıların, Bulgarların ve Sırpların Osmanlıdan koparak bağımsızlıklarını ilan etmesi, devlet genelinde Ermenileri teşvik etti ve benzer bir hareket başlatmaya teşvik etti. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iç siyasi kriz, Ermeni meselesinin ortaya çıkmasını ve ilerlemesini teşvik etti.

Materyal

Erməni meselesi XIX yüzyılda ortaya çıkmış Doğu meselesinin bir hissəsi idi. Rus tarihçisi Qurko-Kryajin bu konuda yazır:«Ermeni meselesi - Doğu meselesi diye nitelendirilen meselenin bir parçasıdır ve bu konuya iki açıdan yaklaşmak mümkündür. Dış görüntü itibariyle büyük devletler Türkiye'yi daha kolay sömürmek için ülkede bağımsızlık hareketlerini güçlendirmeğe, böylece devleti zayıflatmağa çalışıyorlardı. Asıl olansa kendi burjuvazilerinin önderliğinde Ermeniler milli kaderlerini çizme yönünde, aynı zamanda politik-ekonomik faktörlerin elde edilmesi için mücadele veriyorlardıki, bu faktörlerin etkisi altında burjuvazi serbest gelişme kaydetsin» (Qurko-Kryajin V.,1990,s.7). Ermenilər Osmanlı imperiyasının vilayətlərində məskunlaşarak, ticaret və sanatkarlıkla meşgul oluyordular. Onların arasında çok büyük ticaret burjuvası vardı və bunlar Osmanlı imperiyasının ekonomik hayatında önemli bir rol oynadı. Onlar hükümete borc veriyorlardı.

Bu dönemde, Kırım Savaşı'nda mağlup edilen Rusya, Orta Asya topraklarını işgal etmeye başladı. Rusya'nın Afganistan sınırlarına yakınlığı İngiltere'nin memnuniyetsizliğine neden oluyor.

1877-1878 Rus-Türk Savaşında Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve San Stefano anlaşmasının onaylanması, İngiltere'nin bu bölgedeki politikasına uymadı. Bu nedenle, ABD ve Avusturya Berlin kongresinin toplanmasını istedi ve Rusya'nın tavizlerini verdiler. 1877-1878 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler, Osmanlılar ve Rusya arasındaki savaşa ihanet unsuru olarak kullanıldı. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler vaatlerini bozdu ve işgal altındaki Rus ordusuna kapsamlı bir şekilde yardım etti. Bu sebeple, yerel şartlar konusundaki bilgi birikimi nedeniyle casusluk yapıyor, Osmanlı ordusunun hareketleri hakkında değerli bilgiler topluyor ve kışkırtıcı hareketler yapıyordu (Uras Esat, 1982,s.57-61).

Aynı zamanda, Rusya'ya sığınan Ermenilerin Müslümanların aksine,orduya çağrıldıkları ve hatta bazılarının Rus ordusunda yüksek mevkiye sahip oldukları belirtilmelidir. O sırada, Rus ordusunun Kafkas Kolordu Komutanı General Loris-Melikov'un komutanı Kars'taki askeri operasyonlara önderlik edyordu ve Türk nüfusunu katletmesi ile ün yapmıştı. Ayrıca Rus generaller Ter-Qukasov, Lazarev, Şekovnikov ve ayrıca Ermeni doğumlu diğerleri de kendi çıkarlarından yararlandılar. Rus ordusu, 1877-1878 savaşı sırasında Anadolu'nun kuzeydoğu illerinden bazılarını işgal ettiğinde, bu bölgelerde yaşayan Ermenilerle bağlantıya geçtiler. Rus ordusunda Ermeni askerleri, küçük memurlar ve subaylarla birlikte Ermeni generaller vardı. Rusya, Doğu Anadolu'daki Dicle ve Fırat nehir havzası planlarını uygulamak için bu bölgedeki Ermeni unsurlarına atıfta bulunmaya karar verdi. Rus ordusundaki Ermeniler, Osmanlı Ermenileri ile ilişki kurmuş ve devlete karşı silahlı saldırılara teşvik etmiş ve Ruslar ayrıca Ermeniler aracılığıyla Osmanlı ordusunun arka bahçesindeki durum hakkında bilgi toplamıştır. Amerikalı yazar Samyuel Uimz, bu konuda "Osmanlılara yönelik her Hristiyan kampanyası, Hristiyan Ermenileri, Rusların gören gözleri ve işiten kulakları idi… Osmanlı-Rus savaşlarının zamanı Osmanlı Ermenileri, ajanlık faliyyeti yürüttüler və önemli bilgileri ruslarla paylaştılar.,Rusların geri çekilmesi sırasında Müslümanların doğal davranışlarından korkan binlerce Ermeni Anadolu'dan ayrıldı. Bu davranış 1915 yılına kadar devam etmiştir (Üimz S.A., 2004,s.71).

1880'den bu yana, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili politikası Gladstone döneminde değişmiştir. Gladstone'un sözleri buna sübüttur. Dedi ki: "Ermenistan'a hizmet etmek, medeniyete hizmet etmek demektir" (Kirakosian J.S., 1981,s.66). Sadece başbakanlığı döneminden başlayarak, İngiltere'nin tek bir Osmanlı İmparatorluğu'na ihtiyacı yoktu. V.Mayiyevski'nin ifadesiyle, "İngiliz hipnozunun" etkisi altındaki Ermenilerin İngiltere'ye yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nu dağıtması için Mayevsky V., 1993,s.43-44) ihtiyacı vardı. 1877-1878 arasındaki Rus-Türk savaşını, Rus-Türk çelişkilerinin ürünü olarak ortaya çıkan "Ermeni meselesi" olarak adlandırılan konuyu ayrıntılı olarak inceleyelim. Bu savaş, Osmanlı Devleti tarihine en trajik savaş olarak girmiştir. Savaş 24 Nisan 1877'de ilan edildiğinde, Ermeni asıllı Loris Melikov önderliğinde Rus birlikleri saldırarak Bayazid ve Ardahan ele geçirdi. Türk birlikleri Ahmet Muxtar Paşanın komutasında direnirken, Rus birlikleri Kars'ı ele geçirdi. Barış anlaşmasının ardından Rus güçleri Erzurum'a girdi. Batı cephesindeki Plevne kentine girdikten sonra İstanbul yolu açıldı. Osmanlı İmparatorluğu barış istemek zorunda kaldı. 31 Ocak 1878'de Edirne'deki savaşı durdurmak için bir anlaşma imzalandı. 3 Mart 1878'de Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında San Stefano (Yeşilköy) adına bir barış anlaşması imzalandı (Kireev, N.G., 2007,s.67).

Osmanlı İmparatorluğu ile barış koşullarının görüşülmesi sırasında, Rus Ermenileri, Kafkasya valisi Mikhail Nikolayevich'e ve Türkiye Ermenileri'nin Patrik Nerses başta olmakla bir mektup gönderdiler - Rusya'dan gelen yardımları bu ilişkileri daha da sıklaştırdı. Rusya bu uygulamadan sonra San Stephania'nın ilk barış antlaşmasına 16. paragraf ekledi. Bu

paragrafa göre, Türkiye, Rus birlikleri işgal altındaki bölgeleri Asya'da tutmaya devam edinceye kadar Ermeni illerinde gerekli reformları hemen yapmaya başladı. San Stefano (Yeşilköy) anlaşmasında Ermenilerle ilgili bir anlaşma görüşülmedi. Ancak, bu görüşmeler sırasında Ermeni Ulusal Meclisi, Echmiadzin nüfus sayımıyla gizlice Rus Çar'a gönderildi. Sözde Ermenilerin talebi doğrultusunda Rusya, San Stefano Antlaşması'nın 16. Maddesini Ermeniler lehine kabul etmiş ve Saltanat'ta kabul etmiştir. Bu maddede, "Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaşadığı illerde reform yapmayı ve onları Kürtlerin ve Çerkeslerin tehlikelerinden korumayı taahhüt ettiğini" belirtti. (Kireev, NG, 2007,s.69).

Ermeni tarihçisi Saruhan'a göre, mutabakat Ermeni meselesini aşağıdaki üç maddeye dayanarak çözmek zorunda kaldı (Kyamuran Gyurun, 1993,s.106).

1. Fırat nehrine kadar toprakların Rusyaya bileştirilmesi.

2. Birleşme olamazsa,bulqarlara verilmiş tüm imtiyazlar ermenilere verilmeli.

3.Kanunlar ilan edilenceye kadar, Rus birlikleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarını terk etmeyecek.

San Stefano görüşmelerinde Patrik Nerses, Rusların karargahına gelerik ve Knyaz Nikolaya rica ederek mukaveleye ermeniler hakkında madde salınmasını istedi. Ermeni Kilisesi'nin etkinliği bu kez başarılı oldu. İlk San-Stefano Barış Antlaşması'nın 16. maddesi Ermenilere adanmıştır. Bu paragrafa göre, Osmanlı Devleti'nin Ermeni illerinde derhal gerekli reformları yapmak zorunda kaldı. Bu reformlar yapılıncaya kadar, Rus birlikleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarını işgal etmeye devam etti. Ermeniler özerklik kazanamadılar. Ancak, Batum, Kars, Ardahan, hatta Erzurum ve Ermenilerin göreceli çoğunluğunun yaşadığı iller Rusya'nın koruması altında kalmak zorunda kaldı. İngilizler 16. madde hükümlerinden çok korkmuştu. Rusların Ermenileri korumak adıyla, Doğu Anadolu'nu BAlkanlaştımağa başlayacağı, və burdakı üstünlüğünden istifade ederek Basra körfezinde etkisini artıracağından korkuyordu. Ayrıca, gerekirse, Rusya tüm Anadolu ve İstanbul'u kolayca tehdit edebilecekti. Kısacası, Rusya Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerini, ayrım gözetmeyen ilhak veya topraklarının korunması için bir referans noktası olarak kullanacaktı (Türközü Halil Kemal,1998, s.55). Londra hükümeti, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusların baskısına dayanmaya gücü olmadığını biliyordu. . Böylece,Rusya tehdidini aşmaya çalışan İngiliz hükümeti, kendisini o devletin toprak bütünlüğüne dayanan geleneksel politika olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmaya değil, imparatorun İngiltere için ihtiyaç duyduğu toprakları güvence altına almaya ya da İngiltere'nin bu bölgeler üzerindeki etkisini güçlendirmeye çalıştı. Çarlık Rusyası gibi, İngiliz hükümeti de bu yeni politikanın kurulmasına ve uygulanmasına temel olarak "Ermeni meselesini" kabul etti. Bu yolda atılan ilk adım olarak, Rusya'ya karşı Berlin anlaşması arifesinde Osmanlı hükümetini tehdit edereksavunma anlaşması imzalayarak, Kıbrıs'ı Rusya'ya karşı üs olarak kullanma hakkını aldı. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu, "Doğu Anadolu'daki Hristiyanlık illerinde" notu ile Ali Portan'ı (Osmanlı hükümeti) yeniden düzenlemekle yükümlüdür. Bu şekilde Ermeni davası bir İngiliz mücadelesi haline geldi.

Rusya-Türk Savaşı'ndan önce (1877-1878) Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda özerklikleri yoktu. Ruslar San Stefano Antlaşması'ndaki Ermeni meselesini, Ermenilerden herhangi bir ricada bulunmaksızın kasten onayladılar.

Böylece Çarın, Ortadoğu'daki en büyük rakipleri olarak Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya tarafından bertaraf (Gurko-Kryajin V., 1990,s.10), "onu koruyan Ermenilerin yaşadığı dağlık bölgelere yaklaşma" girişiminde bulundu.

Almanya Şansölyesi Bismarck, San Stefano'nun barış konusunu Berlin kongresinden önce gözden geçirmek için bir dizi etkinlik başlattı.

17 Mart 1878'de Patrik Nerses, kendisine Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin Ermeni devletini kurma taleplerini iletmek için İngilizBüyükelçisi'ne geldi. Nerses Van, Sivas, Diyarbakır, eski Kilikya krallığının topraklarının Ermenilere verilmesini istedi. Leyerd,

bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Müslüman olduğunu ve Ermenilerin niyetlerini sorguladığını belirtti. Nerses, taleplerin yerine getirilmemesi halinde Ermenilerin Rusya'ya katılana kadar isyan devam edeceklerini belirtti. İngiltere, Rusya'nın Ermenileri Ortadoğu politikasında kullanmasına izin vermedi (Şahin Receb, 1988,s.183-192). Ancak Patrik Nerses, temsilcileri Khrimyan ve Kharen Narba'yı Paris, Londra ve Berlin'e gönderdi. Ermeni temsilcileri 13 Haziran'da Berlin'e geldi ve projeyi Osmanlı Devleti Kongresi'nde Avrupa devletlerinin temsilcilerine sundu.

Proje 6 noktadan oluşuyordu. Projenin içeriğine odaklanmayacağız. Bu proje, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi üzerinde önemli bir etkiye sahipti. 61. maddeye göre, Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde güvenlik ve reformlarını sağlamak zorunda kaldı. Bu reformlar Berlin konferans katılımcıları tarafından kontrol edildi.

Anlaşmaya göre, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunu Rusya'dan koruma yükümlülüğü nedeniyle Kıbrıs adasını ele geçirdi.

Petersburg'daki "Golos" gazetesinde yayınlanan bir makalede şöyle yazılmıştır: "Erzurum ilindeki Ermeniler yeterince soğuk ve ateşli silahlara sahiptir, bu yüzden Türklere karşı tamamen farklılar ... Ermeniler silahlı toplumlar örgütlediler. Bu toplumlar olayların akışını yakından takip ediyor. Gerektiğinde kendilerine yardım etmeye hazırlar "(Karal E.Z., 1988,s.86).

Avrupa'daki ilk Ermeni örgütleri, misyonerlerin manevi eğitime hazırlanmalarını sağlamak amacıyla İngiltere ve Rusya'nın himayesinde ve teşviki altında kuruldu. Ana faaliyet merkezleri Londra idi. Eylem Programının ilk maddesi Ermeniler için reform isteğinden oluşuyordu. Bazı Ermeni aydınları, hedeflerine ancak büyük güçlerin müdahalesi ve korunması yoluyla ulaşacaklarını hayal ettiler. 1881'de Osmanlı Devleti'nin "kötü idaresini" hazırladıkları raporu İngiliz hükümetine bir taslak olarak sunmuşlardı.

Ermeniler olumlu sonuç vermeden Berlin'den ayrıldığından, "Ermeni sorunu" uluslararası politikada yerini aldı ve Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç meselelerine müdahale etmesi için zemin oluşturdu.

O zamandan beri, Ermeni milliyetçilerinin faaliyeti genişledi ve 19. yüzyılın 80'lerinden bu yana Ermeniler, şu ana kadar insanlık suçlarını hayata geçirmek için en aşırı ceza yöntemlerinden biri olan terörizme başladı. 1870-1880'lerde Ermeniler, Van'da "Araratlı", "Doğu", Muş'ta, "Milliyetçi Kadın" örgütlerini Erzurum'da kurdular. (Onur Hudavendigar, 1999,s.45-57). Bu örgütlerle birlikte terörist toplumlar ortaya çıkmaya başladı. Van'da "Kara Haç" (1878), "Vatan" (1881), "Armenakan", "Kınçak" (1887) ve "Tashnaksutyun" (1890) partiler de kuruldu (Seyidova S.M., 2014,s.63).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki terör ve isyanlar 1880-1890'da Kınçak tarafından örgütlendiyse, Kınçak partisi 24 Ekim 1895 ve 28 Ocak 1896'da Zeytun'daki Ermeni isyanının ardından bölündü. Önderliyi, Taşnaksutyun partisi ele geçirdi. (Seyidova S.M., 2014,s.64). 1895'ten sonar katllere başlayan Ermeniler Kumkapı, Merzifon, Qeyseriyye, Yozgat ve İstanbul gösteriler düzenlemiş, Osmanlı bankasını le geçirmiş,Zeytun, Van, Elazığ, Muş ve başka yerlerde isyan ve tacizde bulunmuşlardır.

"Doğu Sorunu" nu çözmek isteyen Batılı devletler, Osmanlı devletini Ermenilere imparatorluk içinde özerklik vermeye teşvik etti. Bu amaçla, 23 Aralık 1896'da Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Japonya ve diğer büyük güçlerin elçilikleri İstanbul toplantısı yapıldı. Kongre arifesinde, Doğu Anadolu'daki nüfusun ulusal bileşimi uluslararası gözlemciler tarafından kontrol edildi. Ermenilerin özerklik istediği 6 sancakta, Ermeni nüfusu diğer Hıristiyanlarla beraber nüfusun % 20 olduğu ortaya çıktı. Abidin Paşa, batılı devletlerin notasına Ermenilerin talep ettikleri altı ildeki Ermenilerin demografik pozisyonları üzerine bir cevabında yazdı: "Van, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum ve Sivas illerinde devlet tescili sonucunun% 17 olduğuna % 4 diğer milletler ve % 79

Müslümanlar "(Gaziyev Y., 2009,s.59). Yasal ve sosyal dayanak eksikliği nedeniyle, İstanbul toplantısında "Ermeni sorunu" denilen sorun sona erdi.

1889 sonbaharında, Alman İmparatoru Wilhelm İstanbul'a geldi. II. Abdulhamid onu sıcak bir şekilde karşıladı. Türkiye ekonomisine Almanya devasa yatırımlar yaptı ve Osmanlı devletinin bir müttefiki oldu, Almanya ayrıca Bağdat demiryolunun inşaatına da katıldı. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği destek Rusya ile ilişkilerini derinleştirdi. 1907'de İngiltere, Rusya ve Fransa (Antanta) ile bir sözleşme imzaladı. Bundan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun ortak bölünmesi için hazırlıklar başladı, son olarak, bütün bu anlaşmazlıklar Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına yol açtı.

Bu dönemde Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu içinde harekete geçti. 1903'te Taşnak partisi üyeleri ikinci Sasun isyanını başlattı. Bu kez Ermeni birlikleri Andronik tarafından yönetiliyordu (Seyidova S.M., 2014,s.70). Son olarak, taşnakların son eylemleri 21 Haziran 1905'te Sultan II. Abdül Hamid'e suikast yaptılar. Sultan'ın teröristleri bağışladı. (Seyidova S.M., 2014,s.70) Papazyan: "Türkiye'de Abdül Hamida suikastı, taşnakların devrimci faaliyetlerinin son çizgisiydi. Bu taşnakların bir sonraki kahramanca ahmaklık hareketi idi. Başlangıçtaki çalışma Ermenilere fayda getirmedi, insanları korkunç bir trajediden kurtarmak bizim başarısızlığımızdı. "(Qaziyev Y., 2009,s.64).

1905-1906 Rus Devrimi'ni 1905-1906 için fırsat olarak kullanan Ermeniler, önce Bakü'de, sonra Erivan, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Zangazur, Gazakh ve Tiflis'te sivil halka karşı katliamlar yaptılar. Sadece Bakü'de 20-25 Ağustos 83 kişi yaralandı, 64 yangın çıkarılmış, 25-28 Ağustos tarihlerinde,7 kişi katl edilmiş, 38 yanöımdan zarar görmüş, 3 kişi yaralanmıştı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Kurumu, f.484, siyahı 1, iş 30, s. 178).

24 Ağustos 1906'da Ermeni taşnak silahlı gücleri, Karabağ'da Gabarta-Boy-Ahmedli, Papravand ve Garapirdi yönünde ilerlemeye başladılar. Daha önce, 31 Temmuz'da Ermeniler Papravand Müslüman mezarlığında mezarları kırdılar, aynı olay 1-3 Ağustos'ta Ağdere'dameydana geldi. Ermeniler, Taşnak Amazasp (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarihi, f. 62,siy. 1, iş 41, s. 97) tarafından yönetiliyordu.

Taşnaklar ayrıca bu dönemde çeşitli mali dolandırıcılık ve hırsızlıklarla da ilgilendiler. 1905 yılında Akop İsakhanov, Şuşa'da Şuşa hazinesinden 40.000 ruble çalmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivleri, f. 62, siy. 1, iş 32, s. 37-38). 1907 yılında, Yelizavetpol spor salonu öğretmeni T.Ter-Mikhaylov, Yelizavetpol okulu Ter-Avetisov ve rahip Ter-Anania Shirakatsi'nin öğretmeni, Dashnaksutyun adına halktan para topladılar ve kendi amaçları için kullandılar.(Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivleri, f.62, siy. 1, iş 32, s. 206-210). Bu Ermeni aydınlarının iç yüzü idi.

1907'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan Rusyaya geçen Ermeni ulusal hareketinin liderlerinden biri olan hırsız Kurat - Taxo, 5.000 silahlı Ermeni'nin Zeytun ve Van'da isyan için onun emrini beklediğini söylemiş,ayrıca Rus-Türk sınırında saldırmayı planladığını söylemişti. (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarihi, f. 62, siy.1, iş 32, s. 106-109).

Kronolojik olarak, Ermenilerin 1905-1906'da Azerbaycan'da yüzlerce köyü tahrip etmesi ve bu olayların Rusya'nın ilk devrimi sırasında (1905-1907) tesadüfi olmadığı görülmüştür. Rus hükümeti çifte oyun oynuyordu. "Büyük Ermenistan" kurma hayaliyle, Ermeni teröristler 1905-1907'de Azerbaycanlılara yönelik açık ve toplu katliamlarla planlarını başlattılar.Ermenilerin Bakü'de başlayan soykırımları, binlerce Azeriyi öldürdüler, yüzlerce yerleşimi tahrip ettiler ve Azerbaycan'ı ve Azerbaycan'ın şimdiki Ermenistan topraklarındaki kasaba ve köylerini yakıp yıktılar.

Bu savaşlara katılmış olmalarına rağmen Rus-Türk savaşlarında amaçlarına ulaşamayan Ermeniler, Rus propagandasının uyarak"Büyük Ermenistan" ı yeniden inşa etmeyi umarak, Batı devletlerinin mali ve fiziksel yardımları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki terör eylemini yeniden başlattılar.

1907'de, Taşnaklara da katılan, bütün muhalefet partilerinin kongresi Paris'te yapıldı. Kongrede bir darbe düzenlendi, Temmuz 1908'de "Genç Türkler" inkilabına önderlik eden İttihat ve Terakki Partisi'nin, Sultan II. Abdülhamit tarafından kaldırılan 1876 Anayasasının yeniden berpa ettiğini açıkladı. İstanbul ahalisinin ve şehir jandarmasının inkilapçılar tarafına geçmesi ile 24 Temmuz'da, Sultan, parlamentonun yeniden çağırılması ve anayasanın yeniden berpa eilmesi hakkında kararname vermek zorunda kaldı. Parlamentoda çoğunluğu elinde olan, "Genç Türkler" devrim arifesinde halka söz verdikleri (tarım reformu, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ulusal azınlıklar için özerklik, yabancı sermayenin sınırlandırılması vb.) gibi vaatlerini yerine getirmedikleri için halk içinde giderek zayıfladı. Bundan istifade eden II. AbdülHamid'in destekçileri, 13 Nisan 1909'da askeri darbe yaparak hükümeti ele geçirdiler. Makedonya'ya kaçan Genç Türkler üçüncü ordularını (Hareket Gücü) İstanbul üzerine yürüttüler. 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid tahttan kovuldu. İktidar koalisyonunun yönetiminden sonra, "İttihad" ülkedeki Saltanat döneminden farklı olmayan daha sert politikalar izlemeye başladı. Orduyu siyasetle karıştırıyorlardı. Şaşırtıcı politikalarının bir sonucu olarak, yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmasını etkinleçtirdi.. Bu nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne yol açtı.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu nedenle, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren batılı devletler, Osmanlı Devleti'nin iç işlerini çeşitli bahanelerle bozmaya çalıştılar. Rusya İmparatorluğu'nun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu eyaletlerini kademeli olarak ele geçirme planları ile bu bölgelerdeki Ermenilerin kışkırtılması, terörizm ve "büyük Ermenistan" ı hayal etme planları arasında güçlü bir bağlantı var. Bununla birlikte, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na olan ilgileri, Rusya'nın müttefikleri olan Antanta - İngiltere ve Fransa'nın diğer üyeleriyle birlikte çöktü. Bu devletlerin Osmanlı Devleti'nde çıkarları var. Rusya-Osmanlı Savaşlarında Ermeniler, bir kural olarak, Rusya'yı destekllediler ve arka arkaya Osmanlı İmparatorluğu'nu vurmaya çalıştılar. Bu dönemde Ermeniler Osmanlı Devleti'nde kendi devletlerini oluşturamadılar, ancak "Büyük Ermenistan" arzusu onları rahat bırakmadı. Ermeni Daşnakları Azerbaycan topraklarında kendi devletlerini kurma niyeti ile yeni suçlar işlemeye başladı**.**

KAYNAKLAR

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarixi Arxivi.

Qaziyev Y. Erməni məsələsi.Yalanlar və gerçəklər. Bakı, «NURLAR» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2009, 344 s.

Qurko-Kryajin V. Erməni məsələsi. Bakı: Kommunist, 1990, 31 s.

Seyidova S.M.,Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və Ermənistan – Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində beynəlxalq təşkilatlarin mövqeyi. Monoqrafiya. Bakı, ADPU-nun nəşriyyatı,2014.411s. Üimz S.A. Ermənistan – terrorçu «xristian» ölkənin gizlin¬ləri (Ermənilərin böyük fırıldaq seriyaları).I cild. Bakı: Ofset Az.-Türk Poliqrafiya şirkəti,2004,386s.

Karal E.Z. Osmanlı Tarihi. V, Ankara 1988, 255 s.

Onur Hudavendigar. Ermeniler. İstanbul: Kitab Evi, 1999, 280 s.

Türközü Halil Kemal. Osmanlı Ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi.Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü,Ankara:1982, 426 s.

Şahin Receb. Tarix boyunca tür idarelerinin ermeni politikaları. İstanbul, Kamer yayınları, 1988, 150 s.

Uras Esat. Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi. İstanbul: Belge Yayınları,1982, 278 s.

Киреев, Н.Г.История Турции XX век. Москва: ИВ РАН:Крафт+, 2007. 608 с.

Киракосян Дж.С. Буржуазная дипломатия и Армения (70-е годы XIX века). Ереван: Издательство Ереванского университета, 1981, 310 с.

Кямуран Гюрюн. Армянское досье. Баку: Язычы, 1993, 372 с.
Маевский В. Армяно-татарская смута на Кавказе, как один из фазисов Армянского вопроса. Баку: Шур, 1993, 48 с.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ С ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ И ВАТИКАН (II половина XIII в., I половина XIV в.)

Доц. Баширов Габиль Иманхан оглы
Доц. Сейидова Севиндж Мамед кызы
Азербайджанский Государственный Педагогический университет

РЕЗЮМЕ

Информация о государстве созданным Чингиз-ханом в начале XIII века, внешняя политика этого государства, а также о походе наследников Чингиз-хана, вызвали панику и беспокойство среди правящих кругов в Европе. Однако, информация распространяемая в Европе о монголах, не соответствовала действительности. Потому что, монголы были представлены как не религиозные люди, которые ничего не боялись.

После съезда в Каракоруме в 1235 году монгольская армия во главе с Баты ханом начала поход на запад. Дешти- Кипчак, Волжская Булгария, Крым, Кавказ, а также русские земли были им покорены. После этого монгольская армия начала завоевательный поход против Польши, Моравии и Силезии.

Также казалось, было невозможно остановить поход на западную Европу. Ситуация очень беспокоила государства Европы, а также римского папу XI Григория. Между Европейскими государствами начались переговоры о совместной борьбе с монголами. Однако противоречия между державами Европы не позволили им добиться конкретного результата.

В 1242 году монгольская армия прекратив военные действия в Западной Европе вернулись обратно, но это не успокоило Запад , потому что они знали о желании и плане мирового господство монгол. С точки зрения политических и экономических факторов, Западная Европа сама стремилась укрепить связи с Востоком, и по этой причине были организованы многочисленные крестовые походы. Хотя, попытка западных государств дать поражающий бой монголам в Европе не состоялась. После избрания Иннокентия IV в 1243 году Папой, он попытался добыть информацию о военных планах монгол. Именно с этой целью Папа начал отправлять своих миссионеров к монголам. Этим миссионерам было поручено собрать информацию о монголах, их военных планах и изучить возможность распространения христианства среди монголов. Появление в этом вопросе проблемы христианства не было случайным, потому что в Европе было известно про распространение христианства среди монголов. Также было известно, что мать Хулагу-хана, основателя государства Хулагидов была христианкой, и в том числе одна из жен хана была христианкой. Таким образом начиная с этого момента Ватикан стал активно поддерживать связи с Золотой Ордой.

В статье рассматриваются причины отношений западноевропейских стран с Золотой Ордой, а также с Великой Монгольской империей, роль Ватикана в этом вопросе, и проблемы, которые привели к конфликту между Западом и Ордой.

Ключевые слова: государство, монгол, миссионер, задание, запад, восток

ABSTRACT

Information about the state created by Genghis Khan in the early 13th century, the foreign policy of this state, as well as the campaign of the heirs of Genghis Khan, caused panic and anxiety among the ruling circles in Europe. However, the information disseminated in Europe about the Mongols did not correspond to reality. Because the Mongols were presented asanon-religious people who were not afraid of anything.

After the congress in Karagorum in 1235, the Mongolian army led by Bata Khan began a campaign to the west. Deshti-Kipchak, Volga Bulgaria, Crimea, the Caucasus, as well as the Russian lands were conquered by them. After that, the Mongolian army began a conquest against Poland, Moravia and Silesia.

It also seemed impossible to stop the march on Western Europe. The situation is very worried about the states of Europe, as well as the Pope XI Gregory. Negotiations on a joint struggle against the Mongols began between the European states. However, the contradictions between the powers of Europe did not allow them to achieve a specific result.

In 1242, the Mongolian army ceased hostilities in Western Europe and returned, but this did not reassure the West, because they knew about the desire and plan of world domination of the Mongols. From the point of view of political and economic factors, Western Europe itself sought to strengthen ties with the East, and for this reason numerous crusades were organized. Although the attempt of the Western states to give a striking battle to the Mongols in Europe did not take place. After the election of Innocent IV in 1243, the Pope, he tried to obtain information about the military plans of the Mongols. It was for this purpose that the Pope began sending his missionaries to the Mongols. These missionaries were instructed to gather information about the Mongols, their military plans, and to study the possibility of spreading Christianity among the Mongols. The appearance of the problem of Christianity in this matter was not accidental, because in Europe it was known about the spread of Christianity among the Mongols. It was also known that the mother of Hulagu Khan, the founder of the state of the Hulagids, was a Christian, and including one of Khan's wives was a Christian. Thus, from this moment on, the Vatican began to actively maintain ties with the Golden Horde.

The article discusses the causes of relations between Western European countries and the Golden Horde, as well as the Great Mongolian Empire, the role of the Vatican in this matter, as well as the problems that led to the conflict between the West and the Horde.

Keywords: state, Mongol, missionary, task, west, east

ВВЕДЕНИЕ

Информация о государстве созданным Чингиз-ханом в начале XIII века, внешняя политика этого государства, а также о походе наследников Чингиз-хана, вызвали панику и беспокойство среди правящих кругов в

Европе. Однако, информация распространяемая в Европе о монголах, не соответствовала действительности. Потому что, монголы были представлены как не религиозные люди, которые ничего не боялись.

После съезда в Карагоруме в 1235 году монгольская армия во главе с Баты ханом начала поход на запад. Дешти- Кипчак, Волжская Булгария, Крым, Кавказ, а также русские земли были им покорены. После этого монгольская армия начала завоевательный поход против Польши, Моравии и Силезии.

Также казалось, было невозможно остановить поход на западную Европу. Ситуация очень беспокоила государства Европы, а также римского папу XI Григория. Между Европейскими государствами начались переговоры о совместной борьбе с монголами. Однако, противоречия между державами Европы не позволили им добиться конкретного результата.

Основная часть

В 1242 году монгольская армия прекратив военные действия в Западной Европе вернулись обратно, но это не успокоило Запад , потому что они знали о желании и плане мирового господство монгол. С точки зрения политических и экономических факторов, Западная Европа сама стремилась укрепить связи с Востоком, и по этой причине были организованы многочисленные крестовые походы. Хотя, попытка

западных государств дать поражающий бой монголам в Европе не состоялась. После избрания Иннокентия IV в 1243 году Папой, он попытался добыть информацию о военных планах монгол. Именно с этой целью Папа начал отправлять своих миссионеров к монголам. Этим миссионерам было поручено собрать информацию о монголах, их военных планах и изучить возможность распространения христианства среди монголов. Появление проблемы христианства не было случайным, потому что в Европе было известно про распространение христианства среди монголов. Также было известно, что мать Хулагу-хана, основателя государства Хулагидов была христианкой, и в том числе одна из жен хана была христианкой.

В 1245 году Папа Иннокентий IV отправил Плано Карпина в Золотую Орду к Баты хану. Не случайно Папа выбрал этого человека. Он происходил из богатой итальянской семьи Карпини и был основателем одного из монашеских орденов, занимал высокое положение в Ватикане, также по заданию и указанию Ватикана был в Германии и Испании.

В апреле 1245 года Карпини выехал из Лиона, должен был пересечь территорию разных стран. Он продолжил свое путешествие, пройдя через Богемию, затем отправился в Польшу, и в феврале 1246 года Карпини, прибыл в Киев. В апреле того же года он прибыл в резиденцию Баты хана. Карпини хотел передать письмо хану Монгольской империи, но хан Золотой Орды Батый ответил, что не может принять это письмо, поэтому он отправил представителя Ватикана (Карпини) в Монголию (Путешествие, 1957,стр.69).

Карпини, приехавший в Центральную Монголию, стал свидетелем очень интересного события, а именно прихода к власти Гуюк хана (Путешествие,1957, стр.218).

Карпини, во время свего пребывания в июле 1246 года в государстве Гуюк хана наблюдает за событиями в этом государстве и уезжает в ноябре. Однако, Карпини вновь в мае 1247 года прибывает в Золотую Орду к Баты хану. Осенью 1247 года П. Карпини, покинувший Орду и приехал в Лион, здесь он встретился с Папой и доложил ему о подробностях своего путешествия. Отчет Карпини на латинским языке об этой поездке был переведен в наше время и издана как книга.

В середине XIII века государство Хулагидов вела войну и Египетскими мамлюками из- за Сирии. Государства Европы были также заинтересованы в расширении торговых отношений с Востоком, и этот интерес сблизил их. Хулагиды, стремясь укрепиться в Азии, также искали союзника в Западной Европе. Ватикан и страны Западной Европы стремились использовать монгольские силы в борьбе против Мамлюкского государства, но борьба между Египтом и Хулагидами закончилась поражением последнего(Закиров С., 1966,стр. 23-24).

Через несколько лет после возвращения П. Карпини из резиденции великого Монгольского хана в Центральную Монголию была отправлена еще одна миссия из Европы. Эта миссия состояла из монахов, принадлежащих к Ордену Миноритов. На этот раз задачи, поставленные перед миссией, отличались от предыдущих. Ранее европейским миссионерам было поручено собирать информацию о военных планах Монголии и пропагандировать среди них христианство. Монахам-миноритам было поручено изучить следующие вопросы: распространение христианства среди монголов, возможность борьбы с исламом совместно с монгольским ханом и проведение военных операций в Малой Азии в союзе с монголами. Европейцы пытались привлечь на свою сторону монголов, воюющих в Малой Азии. В 1248 году король Франции Людовик IX стал жертвой крестового похода и долгое время находился в плену. Европейские правители искали новые способы борьбы против мусульманских государств, одним из которых была привлечение монголов к войне.

В мае 1253 года король Франции Людовик IX также отправил специальную миссию в Монголию под руководством Г. Рубрука со специальной миссией. У Г. Рубрука была возможность хорошо подготовиться к этому путешествию. Он не был первым миссионером которого отправляли в Азию. Он несомненно имел некоторую информацию о поездке своих предшественников. Вполне возможно что, Рубрук до отъезда в Монголию в течение нескольких лет находился на Ближнем Востоке. Он побывал в Акконе (Палестина), затем приехал в Константинополь, где подготовился к путешествию.

В мае 1253 года Рубрук отправился на корабле в Крым, прибыл в Солду и оттуда идя север, пересек южнорусские степи и дошел до Волги.

Рубрук просит у Баты хана принять христианство, а хан относится к этому предложению с улыбкой. Окружение хана также начинают смеяться.

Баты хан заявляет Рубруку, что он не позволяет ему распространять христианство среди монголов, и этот вопрос должен решить сам хан(Путешествие, 1957,стр. 120-212).

После встречи с Баты ханом Рубрук отправился в Монголию и прибыл во дворец Мюнке-хана к концу 1253 года. Рубрук пробыл здесь несколько месяцев, но не смог получить разрешение на пропаганду христианства.

Западная Европа, пытаясь установить дипломатические отношения с Золотой Ордой, также стремилась расширить торговлю с этим государством. Среди попыток в этом направлении следует отметить деятельность генуэзцев и венецианцев.

Захват крестоносцев в 1204 году Константинополя позволило итальянским купцам иметь экономические отношения со странами Черного моря и вмешиваться политические вопросы этого региона. Восстановление Византийской империи в 1261 году способствовало укреплению позиций итальянцев, потому что династия Палеологов нуждались в деньгах богатых купцов. Византийский император дал право свободно передвигаться в Черном море генуэзским и венецианским купцам. Генуэзцы и венецианцы которые создали свои колонии на южном побережье Черного моря были заинтересованы основными торговыми путями Крыма.

В 70-х годах XII века генуэзцы были укреплены в Кафе. Венецианцы укрепилась в Судаке. В 1332 году Золотоордынский хан Узбек подарил венецианцам земельный участок в Азове (Очерки,1957, стр. 446).

Усиление Венеция и Генуи на Черноморском побережье, их попытки укрепиться в Крыму, которая находилась в составе Золотой Орды приводили в некоторых случаях к столкновениям.

В 1298 году эмир Золотой Орды Ногой отправил своего представителя в Кафу для сбора налогов. Этот человек был убит в Кафе. Услышав об этом Ногой отправил в Крым свою армию (Греков Б., Якубовский Ю.,1950, стр. 87).

В XIYвеке ханы Золотой Орды Тохта, Узбек подвергали нападению на итальянские колонии в Крыму. Но итальянцы на Черном море были достаточно сильны. Римский папа пытался распространить христианство среди людей, живущих в Судаке. Хотя, Узбек хан пытался предотвратить это, но в последующие годы православные греки уже поселились в Судаке. В борьбе за господства во владениях на Черном море, генуэзцы победили венецианцев. Генуэзцы отняли у Византии Херсонес, а у татар в Судак. В Азовском районе основным центром генуэзских купцов был Тан, а в Крыму - Кафа (Успенский Ф.,1997, стр. 597-598).

В первой половине XIV века между Золотой Ордой и Ватиканом существовали взаимосвязи. Миссионеры Ватикана несколько раз приезжали в Поволжье. В 1315 году в столице Золотой Орды Сарае была основана римско-католическая епископства, а первым епископ стал Стефан.

В это время была дипломатическая переписка между Узбек ханом и папой Бенедиктом XII. Папа в своих письмах выражал благодарность за хорошие отношения к католикам, живущими в Орде, и он предлагал семье хана принять католицизм. Но желание папы было невозможным. В период правления Узбек хана ислам был уже государственной религией. Политика применения христианства здесь Западом не дала никаких результатов. Отношения между Узбек ханом и Ватиканом не помешали ему организовать поход русских князей против Литвы. Целью этого похода было помешать князю литовскому Гедимину принять католицизм.

Отношение венецианских и генуэзских купцов к населению привело к ряду столкновений в 40-х годах XIV века. В 1343 году в Тане убили представителя хана. Хан Золотой Орды Джаны Бей прислал сюда армию. Венецианцам было запрещено приезжать в этот город. В 1344 году в Кафе происходит столкновение с генуэзцами. Было предъявлено требование генуэзцам, что они должны были покинуть город, город был осажден ханской армией, из-за не подчинения генуэзцев. В ответ генуэзцы злоумышленно уничтожили оборонительные сооружения, и многие люди жившие в городе были убиты. В этот период Ватикан защищал Венецию и Геную. Венеция и Генуя договариваются с Папой о совместной борьбе против Золотой Орды, а папа объявляет крестовый поход против татаров. Однако, Ватикану и итальянским купцам пришлось отказаться от своих планов, потому что торговля с Золотой Ордой была выгодна итальянцам. Это была большая потеря для итальянцев. В те годы в Греции и Италии не хватало шелка и зерна. Сенат Венеции отправляет своих послов с ценными подарками в Орду и предлагает Джаны бею примирения.

Переговоры состоялись в 1347 году и был подписан мирный договор. Для венецианцев торгующих в Тане и Кыпчакских степях, были определены некоторые уступки. Таможенный сбор не должен был превышать 5 процентов стоимости товара.

Во время правления Бердибека вновь вспыхнул конфликт с венецианцами в Крыму. Этот конфликт также устранен. Согласно соглашению 1358 года, венецианцы имели определенные привилегии. Венецианские купцы получили право торговать в Судаке, где они раньше не имели право торговать. Кроме того, таможенная пошлина в пользу хана снижена.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, Западноевропейские государства и Ватикан пытались не только создать взаимоотношения с Золотой Ордой и Великой Монгольской империей, а также вмешивались в политико-экономическую жизнь этих государств. Роль Ватикана в этом вопросе была несомненно велика. Также возникали проблемы, которые приводили к конфликтам между Западом и Ордой.

ЛИТЕРАТУРА

Путешествие в восточные страны П.Карпини и В.Рубрука. М., 1957.
Закиров С. Дипломатические отношения Золотой Орды с Египтом. М.,1966.
Очерки истории СССР. Ч. 2, XIV-XV вв. М.– Л., 1957.
Греков Б., Якубовский Ю. Золотая Орда и ее падение. М. – Л., 1950.Успенский Ф. История Византийской империи XI – XV вв. М., 1997.

TANZİMAT FERMANININ İLANI VE KIBRIS ADASI

Doç. Dr. Adem KARA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Tanzimat çok basit bir ifade ile düzen anlamına gelen, Osmanlı devletinde III. Selimle başlayan çağdaş değişimin 19. Yüzyılda geldiği ilk noktayı ifade eden süreçtir. Ayrıca ilan edilmiş olduğu 1839 yılından, 1876 da Kanuni Esasinin ilanına kadar geçen zaman dilimine de ad vermiştir.

Tanzîmâtı hazırlayan sebepleri ortaya koymaya çalışırken Osmanlı devletinin 19. Yüzyıla kadar gerçekleştirmiş olduğu ıslahatlara bakmamız gerekir. Osmanlı devletinde yapılan ıslâhat hareketleri 19. Yüzyıldan önce padişahın iradesi ile ortaya çıkan fikirlerin hayata geçirildiğini görürüz. Sonraki süreçte ise artık, değişen dünya ve Osmanlı Devleti'nin bu dünya üzerindeki yeri ve büyük devletler için geldiği manaya paralel olarak Avrupa kültür ve medeniyetinin tesirleri görülür ki Tanzimat döneminde hayata geçirilen uygulamalarda da bu etkileşim görülmektedir.

Tanzimatla birlikte Osmanlı Devlet hayatında büyük çaplı bir değişimin başladığı muhakkaktır. Hukuk, Askerlik, yönetim, eğitim ve kültürel alanda pek çok değişim öngörüsü hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Devletin toplum hayatına tatbik etmeye çalıştığı bu yeni uygulamaların yürürlüğü ve benimsenmesi yanında bir diğer problem merkeze uzak bölgelerde bu yeni düzenin tesis edilebilmesi noktasında ortaya çıkan sorunların bertaraf edilmesi için alınacak önlemlerdir.

Kıbrıs Adası, pek çok farklı dini ve etnik yapıya mensup unsurun birlikte yaşadığı bir bölge olması hasebiyle uygulamaların burada daha farklı görüntülerde oluşturmuş olması gerekir. Adli alanda yaşanan değişim ve cemaat mahkemelerinin kurulmaları, il-ilçe meclislerinin oluşturulması, yönetimsel kurguda başlayan yeni yapılanma, merkeze uzak artık hem Osmanlı Devlet adamlarının hem de İngiltere ve Fransa'nın nazar-ı dikkat celp ettiği Kıbrıs'ta nasıl hayata geçirildiği bizim öncelikli sorumuzdur.

Bu çalışmada Kıbrıs Şer'iyye Sicillerinden istifade ederek, Tanzimat Fermanının ilanı ile Kıbrıs Adasında ortaya çıkan değişimi incelemeye çalışacağız. Devletin Tanzimatın ilanı üzerine gönderdiği ferman ve Adada Tanzimat'ın ilanı ile başlayan süreçte ortaya çıkan değişim ve uygulamalar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Kıbrıs, Tanzimat Fermanı, İngiltere, Rusya

ÖLÜMLÜ TRAKTÖR KAZALARINDA RİSK FAKTÖRLERİ: SAMSUN İLİ ÖRNEĞİ

RISK FACTORS OF FATAL TRACTOR ACCIDENTS: SAMPLE OF SAMSUN PROVINCE

Murat DARÇIN
Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara, Türkiye
E.Selcen DARÇIN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

ÖZET

Tarımda üretimi artırmanın yanı sıra günlük yaşamda ulaşım aracı olarak da kullanıldıklarından dolayı oldukça talep gören ve tarımsal faaliyetlerin vazgeçilmez unsuru olan traktörler, çiftçiler için hayati ancak ölümcül araçlardır. Bu ölümcül makineleri, her yaştan ve farklı fiziksel özellikten tarım çalışanı kullanır. Traktör kullanıcısı olarak yaşlılar özel risk grubudur. Yaşlı çiftçiler ve tarım işçileri, yaşla ilişkili olarak işitme kaybı, görme keskinliği ve algılarında azalmalar nedeniyle kazalara karşı savunmasızdır. Tarım çalışanları bazı mesleklerde olduğu gibi belirli bir yaşta emekli olmazlar, daha ziyade ağır fiziksel koşullardaki makineleri ve traktörleri kullanmaya devam ederler. Traktör sürücüleri çoğunlukla bütün günlerini (günde en az 10 saat ve çok daha fazlası) traktörlerle çalışarak yorucu ve zor koşullar altında geçirmektedir. Traktörlerin sürücüler üzerinde psikolojik yorgunluk yaratan negatif etkileriyle uzun çalışma saatlerinin birleşimi kaza riski olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarımsal faaliyetlerdeki kaza risklerine ilave olarak, traktörler, karayollarındaki taşıma faaliyetlerinde de oldukça yüksek bir riske sahiptir. Tarım sektöründeki ölümcül iş kazalarının en önemli kaynağı diğer tüm tarım makinelerinden daha fazla traktörler olmasına rağmen, ülkemizdeki traktöre bağlı iş kazalarının doğası ve tipleri hakkına çok az bilgi mevcuttur. Traktörlerin karıştığı trafik kazaları hakkındaki veriler de sınırlıdır. Bu çalışmanın amacı traktörlerin karıştığı tarımsal faaliyetler esnasında karayolları dışında meydana gelen iş kazası türündeki ölümlü kazalarla karayolunda meydana gelen trafik kazası türündeki ölümlü kazalara ilişkin faktörleri ortaya koymaktır. Çalışmanın kapsamı, 2010-2015 yılları arasında Samsun ili kırsal kesiminde tarımsal faaliyetler esnasında karayolu dışında kalan (tarla, bahçe, orman yolu, arazi yolu gibi) alanlarla karayollarında meydana gelen ölümlü traktör kazalarıdır. Kaza istatistikleri özel olarak traktörlere ilişkin ayrıntılı verileri içermemektedir. Traktörlere ilişkin istatistikler diğer istatistiki verilerin arasından ayrıştırılarak kısmen ortaya konmaktadır. Traktörler kazalarına ilişkin veriler toplanırken traktörün teknik özellikleri, devrilmeye karşı korunma yapısı olup olmadığı gibi bazı veriler eksik bırakılmaktadır. Bu çalışmada ölümlü kaza raporları incelenerek traktörlerin karıştığı kazalar, zaman, tür, mağdur yaşı gibi özellikler yönünden analiz edilmiştir. Çalışma bulgularına göre traktör kazasında ölenlerin çok büyük kısmı çiftçi, traktör sürücüsü ve erkektir. Olaya karışanların üçte ikiden fazlası olay yerinde ölmüştür. Ölümlü traktör kazalarının en önemli sebebi devrilmedir. Yoldan çıkma, savrulma/takla, hareket halindeki traktör veya römorkundan düşme, çarpışma/çarpma, makineye sıkışma/kaptırma ve ezilme traktörle ilişkili ölümlü kazaların diğer önemli türleridir. Yaşlı insanların kazalardan daha fazla etkilenmektedir. Türkiye'deki traktörlerin yaklaşık yarısı 25 yaşından büyüktür. Rasyonel ömrünü tamamlamış eski model traktörleri kullanmaya devam etmek çok ciddi bir güvenlik riskidir. Halen pek çok traktörün devrilme koruma sistemleri (ROPS) ve emniyet kemeri olmadan kullanılması devrilmeye bağlı ölümleri artırmaktadır. Tarım sektöründeki mevcut riskler ile güvenli traktör kullanımı konusunda bilinç artırılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İş sağlığı ve güvenliği, ölümlü kaza, risk, tarım, traktör

ABSTRACT

In addition to increasing production in agriculture, tractors are also used as a transportation vehicle in daily life. Therefore, they are very demanding and indispensable in agricultural activities. Tractors are the most vital, but deadliest machine for farmers. People of all ages and different physical capabilities use this deadly machine. Older drivers are often characterized as a group that has a high fatality rate in traffic. Elderly farmers and agricultural workers are vulnerable to accidents due to declines in visual acuity, or sharpness of vision, age-related hearing loss, and decreases in sense of touch. They do not retire at a certain age like some other occupations, but rather they continue to use machines and tractors in heavy physical condition. Tractor drivers often spend all their days (at least 10 hours a day and much more) working with tractors under tiring and difficult conditions. The combination of long hours of work and the negative effects of tractors on drivers with psychological fatigue is an accident risk. In addition to the risks of accidents in agricultural activities, tractors have a very high accident risk on roads. Among all agricultural machines, tractors have been identified as being associated with more fatalities than any other piece of machinery in agriculture; however, very little information is available about the type and nature of tractor related injuries in Turkey. Data on traffic accidents involving tractors are also limited. The aim of this study is to determine the factors related to fatal accidents involving tractors. The scope of the study is the fatal tractor accidents occurring on outside the roads (field, garden, forest road, land road) or on the roads during agricultural activities in the rural areas of Samsun between 2010 and 2015. Accident statistics do not include detailed data on tractors in particular. While collecting data on tractors accidents some data is left missing, such as technical characteristics of the tractor, whether or not the protection structure against rollover. Tractor-related fatal accidents were analyzed with respect to cause and type of incident, severity of injury, driver age, accident time and other factors. According to the study findings, most of those killed in tractor accident are farmers, tractor drivers and males. More than two-thirds of those involved in the incident died at the scene. Main types of accidents associated with the tractor fatalities were identified as rollover. Results of the study show that off-road, skidding, falling from the tractor or its attached implements, the crash or collision with a motor vehicle, being caught by moving or rotating machine parts and runover are other important types of fatal accidents associated with the tractor. Older people are more affected by accidents. Approximately half of the tractors in Turkey is greater than 25 years old. It is a very serious safety risk to continue to use old-fashioned tractors that have completed their rational life. Many tractors without ROPS and seat belt are still in use in the country and they increase the fatality rate due to roll over accident. The awareness of current risks in the agricultural sector and the use of safe tractors should be increased.

Keywords: Occupational health and safety, fatal accident, risk, agriculture, tractor

1. GİRİŞ

Tarım endüstrisi tüm dünyada yüksek ölümcül iş kazası oranlarıyla öne çıkmaktadır (Lundqvist ve Gustafsson, 1992; Crandall ve ark., 1997; HSE, 2004). Tarımsal faaliyetleri bu kadar ölümcül kılan unsurlardan en önemlisi traktörlerdir. Tarımda üretimi artırmanın yanı sıra günlük yaşamda ulaşım aracı olarak da kullanıldıklarından dolayı oldukça talep gören ve tarımsal faaliyetlerin vazgeçilmez unsuru olan traktörler, çiftçiler için hayati ancak ölümcül araçlardır.

Bu ölümcül makineleri, her yaştan ve farklı fiziksel özellikten tarım çalışanı kullanır. Traktör kullanıcısı olarak yaşlılar özel risk grubudur. Yaşlı çiftçiler ve tarım işçileri, yaşla ilişkili olarak işitme kaybı, görme keskinliği ve algılarında azalmalar nedeniyle kazalara karşı savunmasızdır. Tarım çalışanları bazı mesleklerde olduğu gibi belirli bir yaşta emekli

olmazlar, daha ziyade ağır fiziksel koşullardaki makineleri ve traktörleri kullanmaya devam ederler.

Traktör sürücüleri çoğunlukla bütün günlerini (günde en az 10 saat ve çok daha fazlası) traktörlerle çalışarak yorucu ve zor koşullar altında geçirmektedir. Traktörlerin sürücüler üzerinde psikolojik yorgunluk yaratan negatif etkileriyle uzun çalışma saatlerinin birleşimi kaza riski olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarımsal faaliyetlerdeki kaza risklerine ilave olarak, traktörler, karayollarındaki taşıma faaliyetlerinde de oldukça yüksek bir riske sahiptir.

Tarım sektöründeki ölümcül iş kazalarının en önemli kaynağı diğer tüm tarım makinelerinden daha fazla traktörler olmasına rağmen, ülkemizdeki traktöre bağlı iş kazalarının doğası ve tipleri hakkına çok az bilgi mevcuttur. Traktörlerin karıştığı trafik kazaları hakkındaki veriler de sınırlıdır. Bu çalışmanın amacı traktörlerin karıştığı tarımsal faaliyetler esnasında karayolları dışında meydana gelen iş kazası türündeki ölümlü kazalarla karayolunda meydana gelen trafik kazası türündeki ölümlü kazalara ilişkin faktörleri ortaya koymaktır.

2. YÖNTEM

Çalışmanın kapsamı, 2010-2015 yılları arasında Samsun ili kırsal kesiminde tarımsal faaliyetler esnasında karayolu dışında kalan (tarla, bahçe, orman yolu, arazi yolu gibi) alanlarla karayollarında meydana gelen ölümlü traktör kazalarıdır. Kaza istatistikleri özel olarak traktörlere ilişkin ayrıntılı verileri içermemektedir. Traktörlere ilişkin istatistikler diğer istatistiki verilerin arasından ayrıştırılarak kısmen ortaya konmaktadır. Traktörler kazalarına ilişkin veriler toplanırken traktörün teknik özellikleri, devrilmeye karşı korunma yapısı olup olmadığı gibi bazı veriler eksik bırakılmaktadır.

Bu çalışmada ölümlü kaza raporları incelenerek traktörlerin karıştığı kazalar, zaman, tür, mağdur yaşı gibi özellikler yönünden analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında olayın niteliği, kaynağı, sonucu, süresi, mağdurların yaşı, cinsiyeti ve diğer unsurlarla ilgili kayıtlar göz önünde bulundurulmuştur. Verilerin değerlendirilmesinde XLSTAT programında birliktelik analizi kullanılmış ve ayrıca veriler SPSS 17 paket programıyla analiz edilerek anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

İncelenen 136 olayda 139 kişi ölmüştür. Ölenlerin %86'sı erkektir. Erkeklerin ölümlü kazalara maruz kalıştaki baskın oranı daha önceki çalışmalarda da ifade edilmiştir (Kahveci ve ark, 2015; Say ve ark., 2016).

Çalışma bulgularına göre traktör kazasında ölenlerin çok büyük kısmı çiftçi, traktör sürücüsü ve erkektir. Olaya karışanların üçte ikiden fazlası olay yerinde ölmüştür. Bu çalışmanın bulgularına göre ölümlü traktör kazalarının en önemli sebebi devrilmedir (Şekil 1). Mağdurların çok büyük kısmı devrilme neticesinde aracın altında kalarak hayatını kaybetmiştir. Bazı çalışmalar da, traktör devrilmesinin tarımla ilgili en sık bildirilen yaralanma ve ölüm nedeni olduğunu göstermektedir (Doğan ve ark., 2010; Bernhardt ve Langley, 1999; Myers, 2010). Yoldan çıkma, savrulma/takla, hareket halindeki traktör veya römorkundan düşme, çarpışma/çarpma, makineye sıkışma/kaptırma ve ezilme traktörle ilişkili ölümlü kazaların diğer önemli türleridir. Traktörlerle ilgili rapor edilen genel kaza nedenleri, devrilme, ezme, düşme, çarpışmalar, kuyruk miline bağlı (power take-off - PTO) olaylar, inme-binme sırasındaki kazalar ve zayıf ergonomik tasarıma bağlı kazalardır (Hammer, 1991; Suutarinen, 1992; Lee ve ark., 1996).

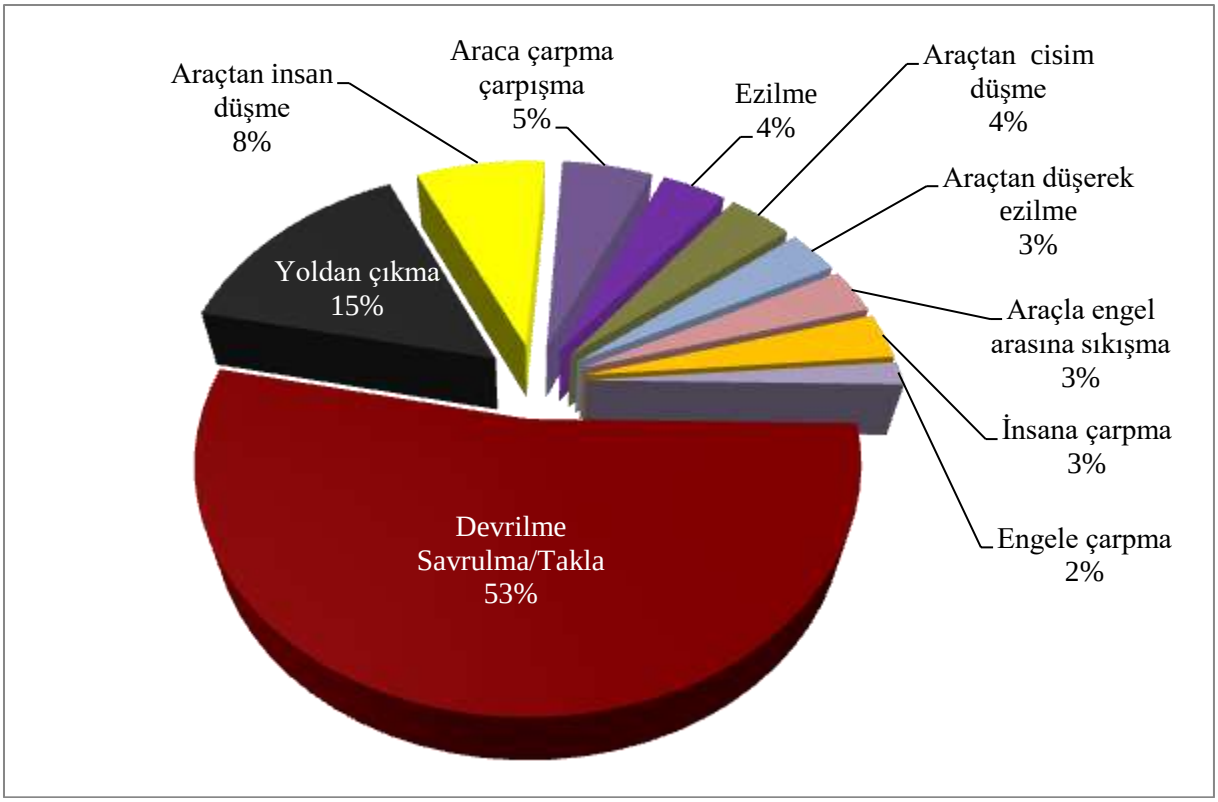

Şekil 1. Kaza sebepleri

Yaşlı insanların kazalardan daha fazla etkilenmektedir. Kadın ölenlerin %25'i beş yaşından küçüktür. Tüm ölümlerin %22'sini 18 yaşından küçük çocuklar oluşturmaktadır (Şekil 2). Kahveci ve arkadaşlarının (2015) çalışmasında da, tüm vakaların% 15,1'inde mağdur çocuktur. Küçük çocuklar, tehlikeli çalışma ortamlarını uygun bir şekilde belirleyemez ve bunlara cevap veremez. Tarımsal yaralanmaları önlemek için çocuklar yetişkinler tarafından izlenmeli ve mümkünse tehlikeli ortamlardan uzak tutulmalıdır. Deneyim eksikliği veya risk alma eğilimi göstermeleri nedeniyle genç çiftçilerin, daha ağır veya daha tehlikeli işler yapmaları mümkündür.

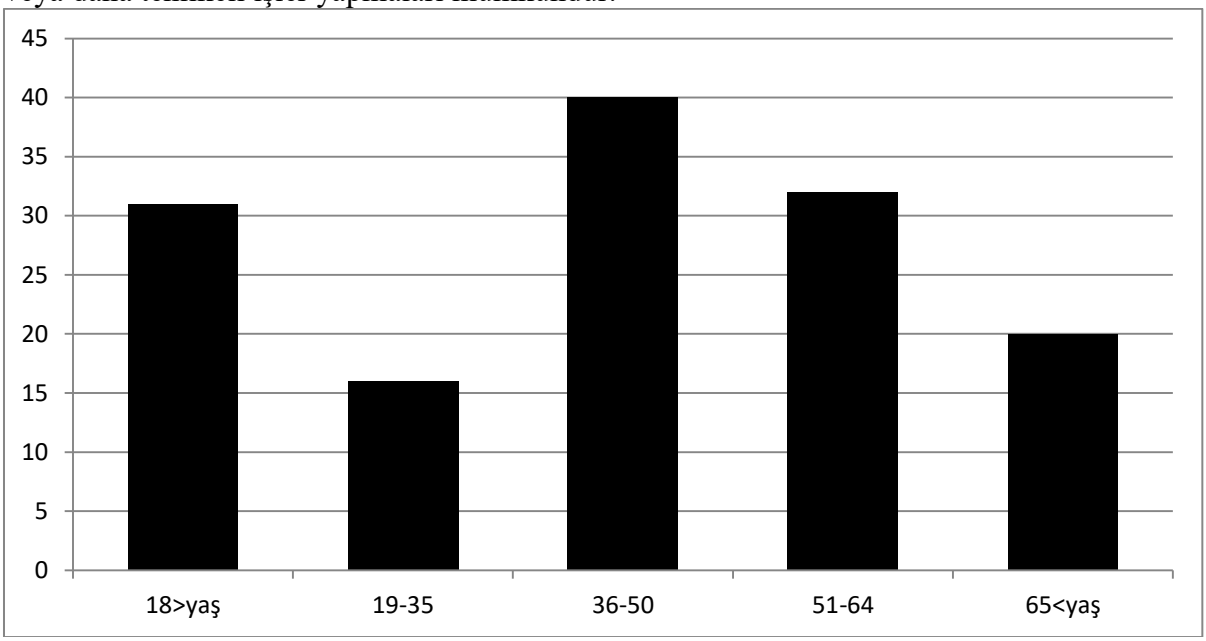

Şekil 2. Yaş gruplarına göre ölümler

Ölümler tarımsal faaliyetlerin yoğunluğunun da etkisiyle daha çok Haziran, Temmuz ve Kasım aylarında gerçekleşmektedir (Şekil 3).

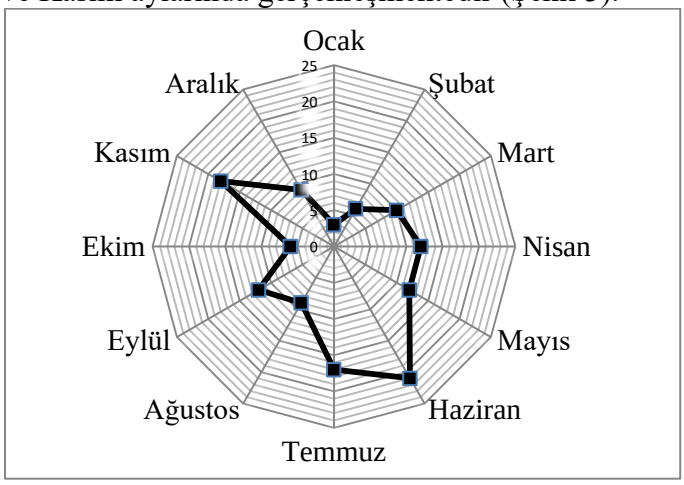

Şekil 3. Aylara göre ölümler

Ölümler daha çok 15-19 ve 11-15 saatleri arasında gerçekleşmiştir (Şekil 4). Carlson ve arkadaşları, traktöre bağlı yaralanmaların çoğunun (% 82) 06: 00-16: 00 saatleri arasında gerçekleştiğini bildirmiştir. Kahveci ve arkadaşları (2015) da toplanan ürünün depolanması için taşınması ve çalışanların bu sürede artan yol trafiğine maruz kalmasının bir sonucu olarak çoğu kazanın akşam saatlerinde gerçekleştiğini ileri sürmüştür.

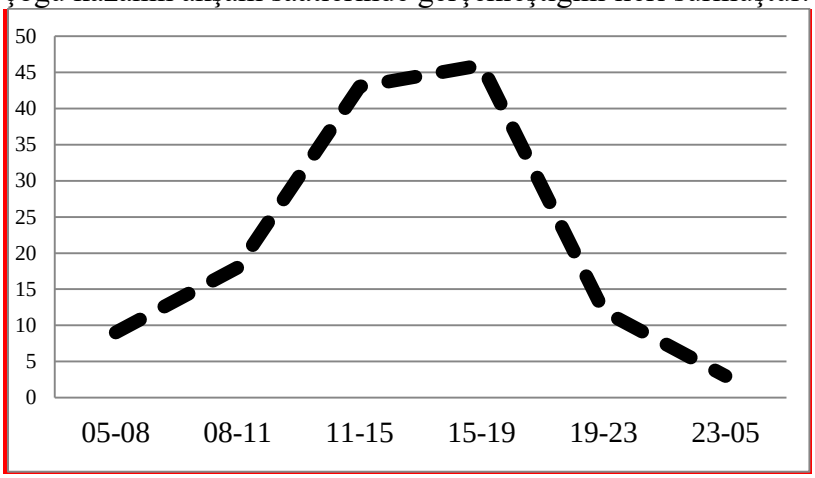

Şekil 4. Saatlere göre ölümler

Kazaların yarıdan fazlası (%56) karayollarında, %22'si tarla veya arazide, %10'u ev önü/arkasında, %7'si tarla/orman yolunda %5'i de bahçede gerçekleşmiştir.

4. SONUÇ

Türkiye'deki traktörlerin yaklaşık yarısı 25 yaşından büyüktür. Rasyonel ömrünü tamamlamış eski model traktörleri kullanmaya devam etmek çok ciddi bir güvenlik riskidir. Tarımsal kazaları önlemeye yönelik temel yaklaşımlar mühendislik geliştirmeleri ve işgücünün eğitimidir. Tarım güvenliğine en etkili mühendislik katkılarından biri, traktörler için devrilme koruma yapısı (ROPS) olmuştur. Devrilme koruma yapılarının traktöre bağlı ölümleri önlemedeki etkinliği İsveç'te, diğer Kuzey Avrupa ülkelerinde ve ayrıca ABD'de gösterilmiştir (Reynolds ve Groves, 2000). Halen pek çok traktörün devrilme koruma sistemleri (ROPS) ve emniyet kemeri olmadan kullanılması devrilmeye bağlı ölümleri artırmaktadır. Tarım sektöründeki mevcut riskler ile güvenli traktör kullanımı konusunda bilinç artırılmalıdır.

KAYNAKLAR

Bernhardt JH, Langley RL. Analysis of tractor-related deaths in North Carolina from 1979 to 1988. J Rural Health 1999;15:285-295.

Carlson KF, Gerberich SG, Church TR, ve diğ. Tractor-related injuries: a population-based study of a fi ve-state region in the Midwest. Am J Ind Med 2005;3:254-64.

Crandall CS, ve diğ. Farm related injury mortality in New Mexico, 1980-91. Accid Anal Prev 1997;29:257-61.

Doğan KH, Demirci S, Sunam GS, Deniz I, Günaydın G. Evaluation of farm tractor-related fatalities. Am J Forensic Med Pathol 2010;31:64-68.

Hammer W. Safe access to farm tractors and trailers. Agric Engin Res 1991;50:219-37.

Health and Safety Executive. Health and safety statistics highlights 2003/4. Sudbury: HSE Books. 2004.

Kahveci FO, Akça ASD, Pişkin IE. Evaluation of Occupational Traumatic Injuries in Rural Sectors of Turkey. Acta Medica International 2015;2(1):87-91.

Lee TY, ve diğ. A population based study of tractor related injuries: Regional Rural Injury Study- I. J Occup Environ Med 1996;38:782-93.

Lundqvist P, Gustafsson B. Accidents and accident prevention in agriculture: A review of selected studies. Int J Indust Ergon 1992;10:311-9.

Myers JR. Prevalence of roll-over protective structure (ROPS)-equippedtractors on Hispanic-operated farms in the United States. J Agromedicine 2010;15:137-147.

Reynolds SJ, Groves W. Effectiveness of roll-over protection structures in reducing farm tractor fatalities. Am J Prev Med 2000;18(Suppl. 4): 63–69.

Say F, Coşkun HS, Erdoğan M, Bülbül AM, Gürler D. Causes of open fractures: orthopaedic injuries related to home-made agriculturavehicles in the eastern Black Sea region of Turkey. Turk J Med Sci 2016;46:972-976.

Suutarinen J. Tractor accidents and their prevention. Int J Indust Ergon 1992;10:321-9.

TARIMDA ÇALIŞAN MEVSİMLİK GEZİCİ ÇOCUK İŞÇİLER VE MEVSİMLİK GEZİCİ TARIM İŞÇİ ÇOCUKLARININ MARUZ KALDIKLARI KAZALAR

ACCIDENTS INVOLVING SEASONAL MIGRANT CHILD WORKERS IN AGRICULTURE SECTOR AND CHILDREN OF SEASONAL MIGRANT AGRICULTURAL WORKERS

Prof. Dr. E.Selcen DARÇIN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Murat DARÇIN
Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi

ÖZET

Mevsimlik tarım işleriyle uğraşanlar çoğunlukla çocukları da dâhil olmak üzere bütün bir aile olarak çalışırlar. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün tahminlerine göre dünyada 5-14 yaşları arasındaki 250 milyon çalışan çocuğun % 30'u tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Türkiye'de de çalışan çocukların % 40'dan fazlası tarım sektöründedir ve bunların yarısından fazlası tehlikeli koşullarda çalışmakta/çalıştırılmaktadır. Çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda tarım öncelikli sektördür. Çocukların yaygın olarak çalıştırıldığı en önemli alan olması nedeniyle tarım iş sağlığı ve güvenliği açısından çok önemli ve özellikli bir sektör konumundadır. Çocuklar bu sektörün risklerinden daha fazla etkilenmekte olup; çocuklar arasındaki ölümlü kazaların en yüksek olduğu alanlardan birisi de tarım sektörüdür. Özellikle yaptıkları işlere bağlı olarak çocukların ağır yük kaldırma, boş tarım ilaçları kutularıyla temas etme, böcek, yılan akrep sokmaları, uzun iş saatleri, yetersiz beslenme ve yetersiz uyku alma gibi birçok farklı etkene bağlı olarak sağlık koşulları olumsuz olarak etkilenmektedir. Henüz gelişme çağında olan çocuk bedeni ağır fiziksel zorlamalara yüklemelere maruz kalmakta ve artan beslenme ihtiyacı da karşılanamadığı için halen büyümekte olan çocuğun büyüme ve gelişmesi yavaşlamaktadır. Bunların dışında çocukların mevsimlik gezici tarım işçisi olan ailelerinin yanında barındıkları yerler çoğunlukla geçici olarak kurulan naylon veya branda çadırlardır. Bu çadırlarda gereken temiz su kaynaklarına ulaşmada ve temiz suyun kullanımında ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bu olumsuz yaşam ve çalışma koşulları tarım işçilerinde çalışan veya o ortamda ailelerinin yanında bulunan çocukları kazalara karşı hassas hale getirmektedir. Çocuk tarım işçilerinin sayıları, çocukların maruz kaldıkları kaza türleri ve nedenleri konularında ne yazık ki ulusal düzeyde yeterli bir veri veya çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma seçilmiş iller kırsalı örneğinde mevsimlik gezici tarım işçilerinin çocuklarının veya çocuk mevsimlik tarım işçilerinin maruz kaldıkları kazaları inceleme yönüyle literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin çocuklarının ve mevsimlik çocuk tarım işçilerinin seçilmiş iller (Adana, Manisa, Balıkesir, Konya, Mersin) kırsal alanlarında 2005-2015 yılları arasında mağdur olarak karıştıkları olay raporları istatistiki olarak incelenmiştir. Veriler kazanın türü, sebebi, sonucu ve zamanı, mağdurların yaş ve cinsiyeti ile diğer faktörler yönünden analiz edilmiştir. Çocuk mevsimlik işçiler ve tarım çalışanların çocukları olumsuz sağlık koşullarının oluşturduğu hastalıkların yanı sıra, pestisit zehirlenmesi, düşme, karbondioksit zehirlenmesi, ezilme, boğulma ve özellikle taşıma başta olmak üzere araçlara bağlı kazalara sıklıkla maruz kalmaktadırlar. Sorunların çözümü için toplum katılımı ve farkındalığının artırılmalıdır. Çocukların sağlık, çalışma ve yaşam şartlarını iyileştirerek maruz kaldıkları hastalık, ölüm ve yaralanmaları azaltmak mümkündür. Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşulları, maruz kaldıkları risk ve kazalarla ilgili daha detaylı veri toplama yoluyla yapılacak çalışmalar çocukların sağlık risklerinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Çocuk işçiliği, iş sağlığı ve güvenliği, kaza, mevsimlik gezici tarım işçi çocukları, tarım

ABSTRACT

Seasonal agricultural workers often work as a whole family, including their children. According to the estimates of the International Labor Organization, 30% of the 250 million working children aged between 5 and 14 are employed in the agricultural sector. More than 40% of child workers in Turkey work in agriculture sector and more than half of them work in hazardous conditions. There is growing consensus that agriculture is a priority sector to combat child labour. Agriculture is a very important and special sector in terms of occupational health and safety as it is the most important area where children are widely employed. Children are more affected by the risks of this sector. One of the areas where children have highest fatal accidents rates is the agricultural sector. Especially due to the work they do, children are negatively affected by many factors such as heavy load lifting, contact with empty pesticide boxes, insect, snake, scorpion stings, long working hours, malnutrition and insufficient sleep. The child body, which is still in its age of development, is subject to heavy physical stresses and the growth and development of the growing child is slowing as the need for nutrition increases. Children live alongside their families in mostly nylon or tarpaulin tents. In these tents there are serious problems in accessing clean water resources and in the use of clean water. These negative life and working conditions makes them vulnerable to accidents. There is no national data or research about number, type and reason of the accident exposed to migrant and seasonal agricultural workers' children or child-workers. This study aims to provide contribution to the literature by analyzing accidents among child migrant seasonal farm workers. Incident reports between 2005-2015 in rural areas of the province of Adana, Manisa, Balıkesir, Konya, Mersin, in which migrant seasonal agricultural workers are involved, was examined statistically. Data were analyzed with respect to type, cause, result and time of incident, age and gender of victims, and other factors. Children of migrant and seasonal agricultural workers always have potential work-related accident dangers such as pesticide poisoning, falls, carbon monoxide poisoning, drowning, run over and transportation related accidents in addition to health problems due to poor living conditions. To solve the problems, awareness and community participation should be increased. It is hope to reduce deaths, injuries, and diseases by improving the health status, living and working conditions of children. Studies by more detailed data collection about living and working conditions and risks or accidents involved child migrant seasonal agricultural workers will help to eliminate the health risks of these individuals.

Keywords: Child labor, occupational health and safety, accident, children of seasonal migrant agricultural worker, agriculture

1. GİRİŞ

Mevsimlik tarım işleriyle uğraşanlar çoğunlukla çocukları da dâhil olmak üzere bütün bir aile olarak çalışırlar. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün tahminlerine göre dünyada 5-14 yaşları arasındaki 250 milyon çalışan çocuğun % 30'u tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Türkiye'de de çalışan çocukların % 40'dan fazlası tarım sektöründedir (TİK, 2007) ve bunların yarısından fazlası tehlikeli koşullarda çalışmakta/çalıştırılmaktadır (Çağlayan, 2010; ILO, 2010; 2011). Tarım sektöründeki çocuk işçiliği çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Şimşek ve Koruk, 2008; ILO, 1999).

Çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda tarım öncelikli sektördür. Çocukların yaygın olarak çalıştırıldığı en önemli alan olması nedeniyle tarım iş sağlığı ve güvenliği açısından çok önemli ve özellikli bir sektör konumundadır. Çocuklar bu sektörün risklerinden daha fazla etkilenmekte olup; çocuklar arasındaki ölümlü kazaların en yüksek olduğu alanlardan birisi de tarım sektörüdür (European Agency for Safety and Health at Work, 2006). Özellikle yaptıkları işlere bağlı olarak çocukların ağır yük kaldırma, boş tarım ilaçları kutularıyla temas etme, böcek, yılan akrep sokmaları, uzun iş saatleri, yetersiz beslenme ve yetersiz uyku alma gibi birçok farklı etkene bağlı olarak sağlık koşulları olumsuz olarak etkilenmektedir.

Mevsimlik tarım işçilerinin uygun olmayan barınma ve beslenme sorunları da önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Henüz gelişme çağında olan çocuk bedeni ağır fiziksel zorlamalara yüklemelere maruz kalmakta ve artan beslenme ihtiyacı da karşılanamadığı için halen büyümekte olan çocuğun büyüme ve gelişmesi yavaşlamaktadır (Duyar 2004; Etiler ve ark. 2011; Şimşek ve Koruk 2011). Bunların dışında çocukların mevsimlik gezici tarım işçisi olan ailelerinin yanında barındıkları yerler çoğunlukla geçici olarak kurulan naylon veya branda çadırlardır. Bu çadırlarda gereken temiz su kaynaklarına ulaşmada ve temiz suyun kullanımında ciddi sorunlar bulunmaktadır. Barınma koşulları göz önüne alındığında çocukların gün içinde korunaksız ortamlarda kaldıkları görülmektedir. Ayrıca işçilerin çocukları da eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalabilmektedirler.

Tarım işçiliğinin sağlık açısından diğer önemli bir özelliği de maruz kalınan kimyasalların sadece işçinin kendisini değil ailesini de etkilemesidir. Pestisit kullanan tarım işçilerinin çocuklarının da etkilendiğini gösteren çalışmalar vardır (Chensheng ve ark., 2000). Bu olumsuz yaşam ve çalışma koşulları tarım işlerinde çalışan veya o ortamda ailelerinin yanında bulunan çocukları kazalara karşı hassas hale getirmektedir. Aileleriyle birlikte çalışma alanlarına gelmek zorunda olan çocuklar, anne veya babaları ile çalışmaya başlamaktalar veya anne-babaları işe gittiğinde küçük kardeşlerine bakmakta ya da çadırda tek başlarına kalarak günü denetimsiz ve gözetimsiz geçirmektedirler (Yıldırak ve ark., 2003).

Çocuk tarım işçilerinin sayıları, çocukların maruz kaldıkları kaza türleri ve nedenleri konularında ne yazık ki ulusal düzeyde yeterli bir veri veya çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma seçilmiş iller kırsalı örneğinde mevsimlik gezici tarım işçilerinin çocuklarının veya çocuk mevsimlik tarım işçilerinin maruz kaldıkları kazaları inceleme yönüyle literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin çocuklarının ve mevsimlik çocuk tarım işçilerinin seçilmiş iller (Adana, Manisa, Balıkesir, Konya, Mersin) kırsal alanlarında 2005-2015 yılları arasında mağdur olarak karıştıkları olay raporları istatistiki olarak incelenmiştir. Veriler kazanın türü, sebebi, sonucu ve zamanı, mağdurların yaş ve cinsiyeti ile diğer faktörler yönünden analiz edilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çocuk mevsimlik işçiler ve tarım çalışanların çocukları olumsuz sağlık koşullarının oluşturduğu hastalıkların yanı sıra, pestisit zehirlenmesi, düşme, karbondioksit zehirlenmesi, ezilme, boğulma ve özellikle taşıma başta olmak üzere araçlara bağlı kazalara sıklıkla maruz kalmaktadırlar. Tarım işlerinde çalışan çocukların iş kazası geçirme sıklığı (%12) yetişkinlerden 2 kat daha fazladır (Şimşek ve Koruk, 2009). Çocukların çalışma sırasında daha fazla iş kazası geçirmelerindeki etkenlerin başında, iş alet ve makinelerinin yetişkinlerin ergonomisi gözetilerek tasarlanmış olmasıdır. Bunun yanında, uzun çalışma saatleri, yorgunluk ve dikkatsizlik de diğer etkenlerdir.

Araştırılan dönemde (2005-2015) kırsalda meydana gelen mevsimlik işçilerin karıştığı 331 kazanın 169'unun içinde mağdur olarak çocuklar yer almıştır. En az bir çocuk mağdur bulunan bu olaylarda 18 yaşın altında toplam 305 çocuk kazaya uğramıştır. Bu kazalarda 23 çocuk ölmüş, 22 çocuk da ağır yaralanarak hayati tehlike kaydıyla hastaneye yatırılmıştır. Kazaların %30'a yakını Eylül ve Ağustos aylarında gerçekleşmiştir. Kazalar en çok 15-19 saat aralığında olmaktadır (Şekil 1). Çocukların karıştıkları kazaların yarısı yaşam alanlarında, yaklaşık üçte biri de araç üzerinde/içinde meydana gelmiştir. Kazaların yaklaşık %20'si çalışma sahasında gerçekleşmiştir.

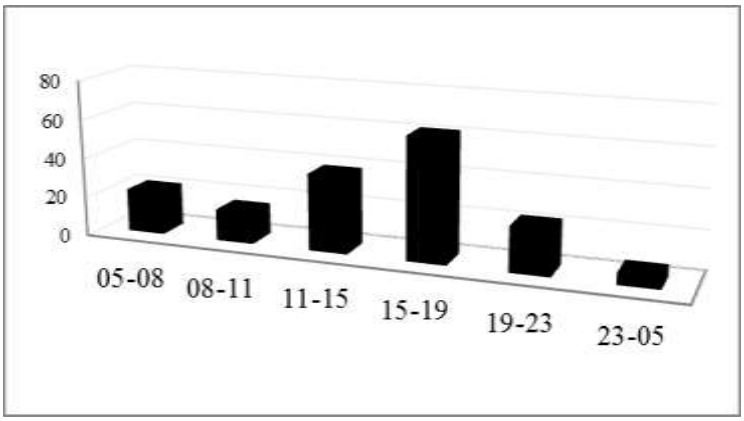

Şekil 1. Olayların saatlere göre dağılımı

Kazaların %29'u araçtan düşme, devrilme, çarpışma vb. şekillerde araç ve taşımayla, %27'si zehirlenmeyle, %16'sı yüksekten düşme ve %20'si de (elektrik, yanma, kesici aletler gibi) diğer nedenlerle ilişkilidir. Kazazede çocukların yarıdan fazlası kızdır. Kazalar 14-18 yaşları arasında artmaktadır (Şekil 2). Ölüm ve ağır yaralanmalar da aynı yaş grubunda diğerlerine göre daha yüksektir. Ölen veya ağır yaralanıp hayati tehlike kaydıyla hastaneye yatırılanların %62'si erkek çocuklardır.

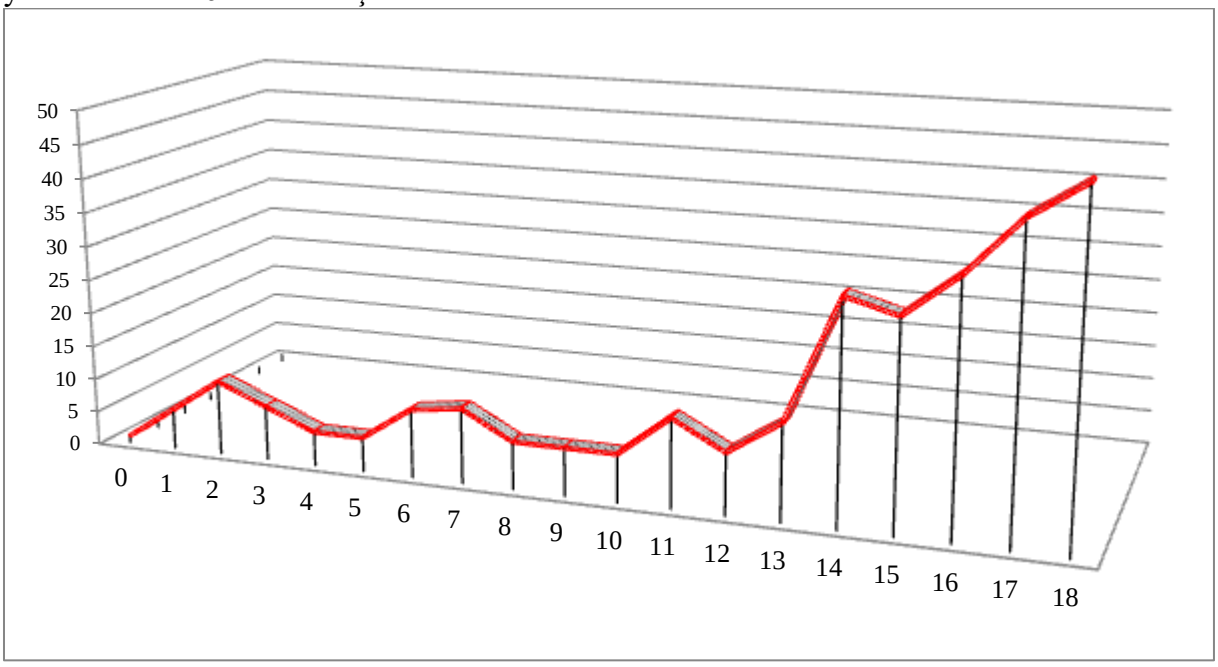

Şekil 2. Mağdurların yaşları

Mağdurların ölüm veya ağır yaralanmalarının en büyük nedeni araca çarpma/çarpışma ya da devrilme sonucu oluşan araç kazaları ve boğulmalardır (Şekil 3).

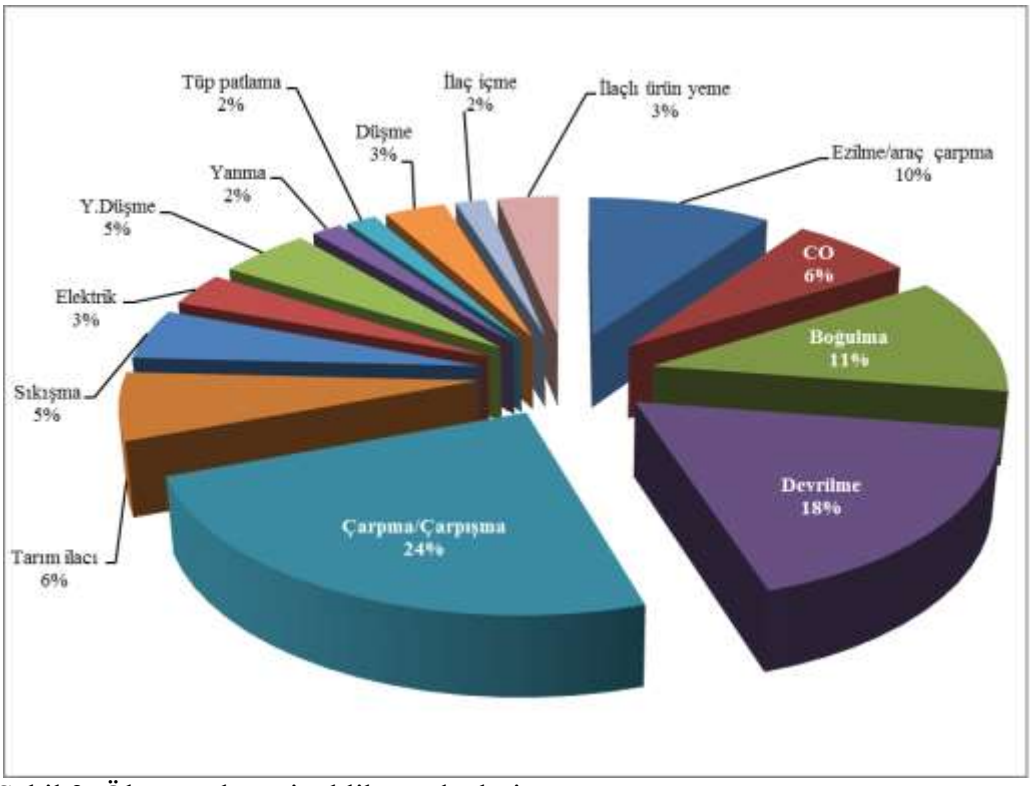

Şekil 3. Ölüm ve hayati tehlike nedenleri

Bu çalışmada tespit edilemese de birçok yerde yaşam alanlarında çocukları tehdit eden diğer bir durum, böcek, akrep vb. hayvan sokmalarıdır (Sütoluk ve ark 2004). Şimşek ve Koruk (2009), gezici mevsimlik tarım işçilerinde en sık karşılaşılan sorunlar olarak, %17 akrep sokması, %65 böcek sokması olduğunu bildirmektedir.

Bu çalışma grubundaki çocukların %6'sı pestisitlere temas/soluma, %3'ü de ilaçlı tarım ürünlerine yeme neticesinde ölmüş veya hayati tehlike yaşamıştır. Kırsal kesimde mevsimlik işçi çocuklarının ve çocuk işçilerin karşılaştıkları en büyük risklerden birisi de pestisitlerdir. Uygun çamaşır yıkama tesislerinin yokluğunda, pestisitlerle kirlenmiş giysiler, yiyeceklerin hazırlandığı lavabolarda ya da çocukların yıkandığı küvetlerde yıkanabilmektedir. Çocuklar tarım ilaçları uygulanan alanlarda oynayabilmektedirler. Mevsimsel işçileri barındırma kampları pestisit tatbik edilmiş alanların yanına yerleştirilmişse, rüzgârın sürüklenmesiyle burada yaşayan kişilerde pestisitlere maruz kalma riski artmaktadır.

4. SONUÇ

Mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışan veya ailesiyle mevsimlik olarak göç eden çocuklar olumsuz yaşam koşulları ve ağır çalışma şartlarından dolayı birçok geçici ve kalıcı sağlık sorunuyla karşılaşmakta, kazalarda yaralanmakta ve yaşamlarını yitirmektedirler. İlk etapta çocukların çalışma hayatına katılmalarını engelleyecek çözümler, toplumsal yapıların zorlaması ve yoksulluk nedeni ile güçtür. Bu nedenle çocukların korunmasına yönelik sosyal politikalar daha geniş bir biçimde tarımsal alanda uygulanmalı ve sıkı denetlenmelidir.

Sorunların çözümü için toplum katılımı ve farkındalığı artırılmalıdır. Çocukların sağlık, çalışma ve yaşam şartlarını iyileştirerek maruz kaldıkları hastalık, ölüm ve yaralanmaları azaltmak mümkündür. Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşulları, maruz kaldıkları risk ve kazalarla ilgili daha detaylı veri toplama yoluyla yapılacak çalışmalar çocukların sağlık risklerinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

Chensheng Lu C, Fenske RA, Simcox NJ, Kalman D. Pesticide Exposure of Children in an Agricultural Community: Evidence of Household Proximity to Farmland and Take Home Exposure Pathways. Environmental Research 2000;84:290-302.

Çağlayan Ç. Tarım Politikalarındaki Değişimin Sağlık Üzerine Etkileri [The Effects of the Changing Agricultural Policies on Health],Turkish Medical Association Occupational Health and Safety Magazine 2010;7(17):15.

Duyar İ. "Genç işçilerin vücut boyutlarında çalışma geçmişine bağlı olarak meydana gelen değişimler." 9. Ulusal Ergonomi Kongresi, 16-18 Ekim 2003, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli, 2004.

Etiler N ve ark. Çalışmanın çocuk bedeni üzerine etkisi: İzmit'te yapılan iki araştırma sonuçlarının karşılaştırılması. Türk Pediatri Arşivi 2011;46:111-117.

European Agency for Safety and Health at Work. OSH in figures: Young workers – Facts and figures. Institute for Occupational Safety and Health, for the European Agency for Safety and Health at Work, 2006.

ILO. 182 No'lu Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi, 17 Haziran 1999.

ILO. International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). "Children in hazardous work: What we know, what we need to do" Geneva 2011.

ILO. Accelerating action against child labour. International Labor Conference 99th Session 2010 Report I (B).

Sütoluk Z, Tanır F, Savaş N, Demirhindi H, Akbaba M. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sağlık Durumlarının Değerlendirilmesi. Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi 2004; 5(17):34-38.

Şimşek Z, Koruk İ. Birleşmiş Milletler Kadınların ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı/Sabancı Vakfı Hibe Programı. Mevsimlik Tarım İşçisi Kadınların ve Çocuklarının Gezici Sağlık Hizmeti Yoluyla Sağlık Hakkının Korunması Projesi Raporu, Şanlıurfa, 2008.

Şimşek Z, Koruk İ. Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinden Biri: Mevsimlik Göçebe Tarım İşçiliği. Çalışma Ortamı 2009;105:7-9.

Şimşek Z, Koruk İ. The Effects of migratory seasonal farmwork on psychomotor development and growth among children ages 0-5 years in Southeastern Anatolia. Turk J Public Health 2011;9(3):157-165.

TİK. Çocuk İşgücü Araştırması, 2006. Haber Bülteni Sayı:61 20 Nisan 2007.

Yıldırak N, Gülçubuk B, Gün S, Olhan E, Kılıç M. Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları, Ankara, 2003.

KADIN TARIM İŞÇİLERİNİN ÇALIŞMA GÜVENLİĞİ SORUNLARI VE MARUZ KALDIKLARI KAZALAR

WORKING SAFETY PROBLEMS OF WOMEN AGRICULTURAL WORKERS AND ACCIDENTS EXPOSED

Prof. Dr. E.Selcen DARÇIN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç.Dr. Murat DARÇIN
Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi

ÖZET

Tarım sektörü tüm dünyada hizmet sektöründen sonra en önemli istihdam alanlarından birisidir. Özellikle Türkiye'nin de içinde olduğu bazı ülkelerde kadınlar önemli ölçüde tarım sektöründe çalışmaktadır. Özellikle az topraklı ve topraksız ailelerde yeterli geliri elde edemeyen kadınlar, geçimlerini sağlayabilmek amacıyla aileleriyle birlikte daha fazla tarımsal iş imkânı olan yörelerde gezici ve/veya geçici tarım işçiliği yaparak tarım işçiliğinin her aşamasında yer almaktadırlar. Tarımda çalışan kadınların önemli bir kısmının sosyal güvenceleri yoktur. Kadınların çalışma ve yaşam koşulları, eğitimleri, sosyal hayata katılımları, ücretleri önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Mevsimlik tarım işçileri dünyada, yaşam koşullarının ve barınma koşullarının uygunsuzluğu, yetersiz ve dengesiz beslenme, kaza ve yaralanmalar, üreme sağlığı sorunları, pestisitlerden (tarım ilaçları) etkilenme, aşırı sıcak ve soğuk, hizmete erişememe nedeniyle yüksek oranda erken ölüm ve hastalıklar, en kötü çalışma yaşamı şartlarına maruz kalma ve sosyal dışlanmanın bütün boyutlarını yaşama ile karakterize edilen bir grup olarak ele alınmaktadır. Kaza, yaralanma, hastalık ve erken ölümler açısından tarım işçisi kadınlar; çocuklar ve yaşlılarla birlikte özel risk grubu olarak tanımlanmıştır. Kadın işçiler gerek üreme sağlığı hizmetlerine erişim güçlüğü, gerekse çalışma koşulları açısından mağduriyetin en fazla olduğu grubu oluşturmaktadır. Ailelerin barınma yerleri temel altyapıdan yoksun ve korunaksız alanlardır. Çalıştıkları bölgelerde sosyal dışlanmaya maruz kalan kadın tarım işçileri; aşılama, doğum öncesi izleme, üreme sağlığı gibi temel sağlık hizmetlerine de ulaşamamaktadır. Kadın tarım işçileri diğer mevsimlik işçiler gibi, iş sağlığı ve güvenliği önlemleri alınmadan sosyal güvencesiz olarak çalıştırılmakta, çalışma alanlarına güvenli olmayan ulaşım vasıtalarıyla ve uygun olmayan şartlarda taşınmaktadırlar. Kadınlar tarım işçileri tarlalarda çalışmayı bitirdikten sonra çocuk bakımı ve yemek, temizlik gibi ev işlerinde de çalışmaya devam etmekte olup; günün büyük bir bölümünü çalışarak geçirmektedir. Bu çalışmada mevsimlik gezici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam alanlarıyla çalışma sahalarına taşınma esnasında maruz kaldıkları kazaların incelenmesi amaçlanmıştır. Seçilmiş iller örneğinde veriler kazanın türü, sebebi, sonucu ve zamanı, mağdurların yaşları ile diğer faktörler yönünden analiz edilmiştir. Mevsimlik kadın işçiler, olumsuz sağlık koşullarının oluşturduğu hastalıkların yanı sıra, zehirlenme, yanma, düşme, elektrik çarpma, boğulma gibi potansiyel kaza tehlikeleriyle iç içe yaşamaktadırlar. Bu dezavantajlı sosyal azınlık grubunun karşılaştığı en önemli risk, güvensiz ve aşırı kalabalık araçlarla yapılan taşıma faaliyetleridir. Ölüm ve yaralanmaların önemli bir kısmı (yaklaşık %70'e yakını) çalışanların nakli esnasında gerçekleşmiştir. Tarım ilacı, ilaçlı ürün, bozuk gıda kaynaklı zehirlenmelerle, ağaç veya araç kaynaklı yüksekten düşmeler takip eden olaylardır. Bu sosyal azınlık grubunun maruz kaldığı hastalıklarla, ölüm ve yaralanmalı kazaları azaltmak için çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirme yönünde daha fazla çaba gösterilmelidir.

Anahtar kelimeler: İş sağlığı ve güvenliği, kadın tarım işçileri, kaza, tarım

ABSTRACT

Agricultural sector is one of the most important employment areas following service sector all around the world. An important number of females are employed in agriculture sector. Women who cannot obtain sufficient income especially in less landed and landless families are involved in every stage of agricultural labor by providing mobile and / or temporary agricultural labor in regions where there are more agricultural jobs with their families in order to provide their livelihood. A significant number of women working in agriculture do not have social security. Working and living conditions of women, their education, their participation in social life, their wages are emerging as important problems. Seasonal agricultural workers are considered in the world as a group characterized by inadequate and unbalanced nutrition, accidents and injuries, reproductive health problems, being affected by pesticides (pesticides), excessive heat and cold, high rates of premature death and diseases due to inability to access the service, exposure to the worst working life conditions and social exclusion. In terms of accident, injury, disease and premature deaths; women workers in agriculture were defined as a special risk group with children and the elderly. Female workers are the group with the highest level of victimization in terms of both access to reproductive health services and working conditions. The families' sheltering places are without basic infrastructure and unprotected areas. Female agricultural workers exposed to social exclusion in the regions where they work; They cannot access basic health services such as vaccination, prenatal monitoring and reproductive health. Female agricultural workers, like other seasonal workers, are employed as socially insecure without occupational health and safety measures, and transported to working areas by unsafe vehicles and under inappropriate conditions. After women work in the fields, women continue to work in housework such as child care and food and cleaning and spend a large part of the day working. In this study, it is aimed to investigate the accidents that seasonal migratory female agricultural workers are exposed to. In the case of selected provinces, data were analyzed with respect to the type, cause, time of the accident, age of the victims and other factors. Seasonal female workers live in the danger of potential accidents such as poisoning, burning, falling, electric shock, suffocation, as well as diseases caused by adverse health conditions. The most important risk faced by this disadvantaged social minority group is that transport activities carried out with unsafe and overcrowded vehicles. A significant proportion of deaths and injuries (approximately 70%) occurred during the transport of workers. Pesticide poisoning, food poisoning and falls from a high are following important risks. It is hope to reduce deaths, injuries, and diseases by improving the health status, living and working conditions of this social minority group.

Keywords: Occupational health and safety, female agricultural workers, accident, agriculture

5. GİRİŞ

Tarım sektörü tüm dünyada hizmet sektöründen sonra en önemli istihdam alanlarından birisidir. Özellikle Türkiye'nin de içinde olduğu bazı ülkelerde kadınlar önemli ölçüde tarım sektöründe çalışmaktadır. Özellikle az topraklı ve topraksız ailelerde yeterli geliri elde edemeyen kadınlar, geçimlerini sağlayabilmek amacıyla aileleriyle birlikte daha fazla tarımsal iş imkânı olan yörelerde gezici ve/veya geçici tarım işçiliği yaparak tarım işçiliğinin her aşamasında yer almaktadırlar (Yıldırak ve ark., 2002;Karaman ve Yılmaz, 2011). Tarımda çalışan kadınların önemli bir kısmının sosyal güvenceleri yoktur (Türk, 2006). Kadınların çalışma ve yaşam koşulları, eğitimleri, sosyal hayata katılımları, ücretleri önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Mevsimlik tarım işçileri dünyada, yaşam koşullarının ve barınma koşullarının uygunsuzluğu, yetersiz ve dengesiz beslenme, kaza ve yaralanmalar, üreme sağlığı sorunları, pestisitlerden (tarım ilaçları) etkilenme, aşırı sıcak ve soğuk, hizmete erişememe nedeniyle yüksek oranda erken ölüm ve hastalıklar, en kötü çalışma yaşamı şartlarına maruz kalma ve

sosyal dışlanmanın bütün boyutlarını yaşama ile karakterize edilen bir grup olarak ele alınmaktadır. Genel olarak mevsimlik gezici tarım işçiliğinin oldukça kötü olan çalışma koşullarının üzerine göçün getirdiği pek çok sorun ve kötü yaşam koşulları gibi olumsuzluklar da eklenmektedir (Koruk, 2010, Sütoluk ve ark., 2004).

Kaza, yaralanma, hastalık ve erken ölümler açısından tarım işçisi kadınlar; çocuklar ve yaşlılarla birlikte özel risk grubu olarak tanımlanmıştır. Kadın işçiler gerek üreme sağlığı hizmetlerine erişim güçlüğü, gerekse çalışma koşulları açısından mağduriyetin en fazla olduğu grubu oluşturmaktadır. Ailelerin barınma yerleri temel altyapıdan yoksun ve korunaksız alanlardır. Çalıştıkları bölgelerde sosyal dışlanmaya maruz kalan kadın tarım işçileri; aşılama, doğum öncesi izleme, üreme sağlığı gibi temel sağlık hizmetlerine de ulaşamamaktadır. Kadın tarım işçileri diğer mevsimlik işçiler gibi, iş sağlığı ve güvenliği önlemleri alınmadan sosyal güvencesiz olarak çalıştırılmakta, çalışma alanlarına güvenli olmayan ulaşım vasıtalarıyla ve uygun olmayan şartlarda taşınmaktadırlar. Kadınlar tarım işçileri tarlalarda çalışmayı bitirdikten sonra çocuk bakımı ve yemek, temizlik gibi ev işlerinde de çalışmaya devam etmekte olup; günün büyük bir bölümünü çalışarak geçirmektedir (Kaya ve Özgülnar, 2015). Bu çalışmada mevsimlik gezici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam alanlarıyla çalışma sahalarına taşınma esnasında maruz kaldıkları kazaların incelenmesi amaçlanmıştır.

6. YÖNTEM

Seçilmiş iller örneğinde veriler kazanın türü, sebebi, sonucu ve zamanı, mağdurların yaşları ile diğer faktörler yönünden SPSS 17 paket programıyla (anlamlılık düzeyi olarak 0,05) analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde ayrıca XLSTAT programında birliktelik analizi kullanılarak kazaya etki eden faktörler araştırılmıştır.

7. BULGULAR VE TARTIŞMA

İncelenen dönem boyunca gerçekleşen 147 kazada; 15 kadın ölmüş, 17 kadın hayati tehlike kaydıyla hastaneye yatırılmış 513 kadında yaralanmıştır. Mevsimlik kadın işçiler, olumsuz sağlık koşullarının oluşturduğu hastalıkların yanı sıra, zehirlenme, yanma, düşme, elektrik çarpma, boğulma gibi potansiyel kaza tehlikeleriyle iç içe yaşamaktadırlar. Bu dezavantajlı sosyal azınlık grubunun karşılaştığı en önemli risk, güvensiz ve aşırı kalabalık araçlarla yapılan taşıma faaliyetleridir. Kadın çalışanların maruz kaldıkları kazaların %39'u bir yerden bir yere taşınırken gerçekleşmiştir (Şekil 1).

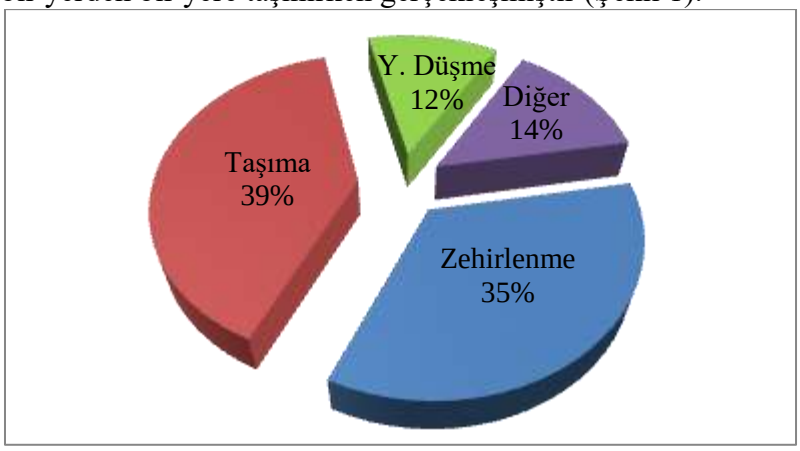

Şekil 1. Kaza şekline göre olayların dağılımı

Ölüm ve yaralanmaların önemli bir kısmı (yaklaşık %70'e yakını) çalışanların nakli esnasında gerçekleşmiştir. Tarım ilacı, ilaçlı ürün, bozuk gıda kaynaklı zehirlenmelerle, ağaç veya araç kaynaklı yüksekten düşmeler takip eden olaylardır. Taşımaya bağlı kazalarda minibüs, otobüs, traktör ve kamyonet ana aktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Zehirlenme olaylarının başlıca nedenleri ilaçlı ürün yeme, soba/mangal dumanına maruz kalma, tarım ilacı soluma/temas, zehirli böcek sokması, bozuk gıda ve yanlış ilaç kullanımıdır. Yüksekten

düşme olayları daha çok ağaçtan veya araçtan düşme şeklindedir. Kazaların %43'ü ulaşım aracında, %39'u da yaşam alanında gerçekleşmiştir. Kazalar Haziran, Mayıs, Eylül, Ekim aylarında tarımsal faaliyetteki artışla orantılı olarak daha yoğundur (Şekil 2). Kazaların günlere göre dağılımında anlamlı bir farklılık yoktur.

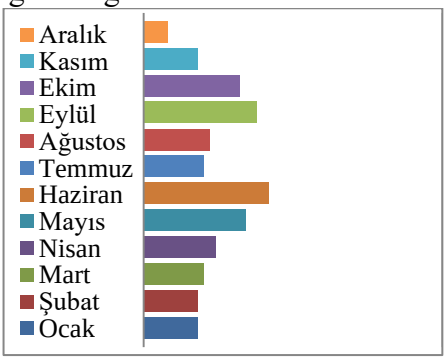

Şekil 2. Kazaların aylara göre dağılımı

Çalışma saatlerinin sonlarına doğru genellikle öğleden sonra 15-19 saat diliminde kazalar artış göstermektedir (Şekil 3)

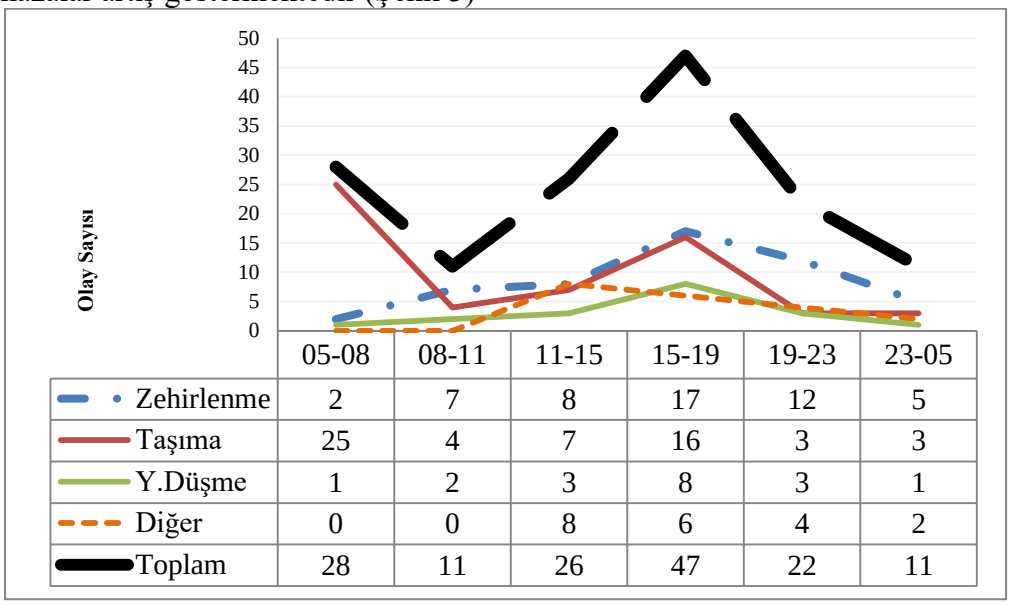

	05-08	08-11	11-15	15-19	19-23	23-05
Zehirlenme	2	7	8	17	12	5
Taşıma	25	4	7	16	3	3
Y.Düşme	1	2	3	8	3	1
Diğer	0	0	8	6	4	2
Toplam	28	11	26	47	22	11

Şekil 3. Saatlere göre kazaların dağılımı

Kazaya maruz kalan kadın mevsimlik tarım işçileri 15-30 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır (Şekil 4). Kazazedelerin %85'i cahil, okuryazar veya ilkokul mezunudur.

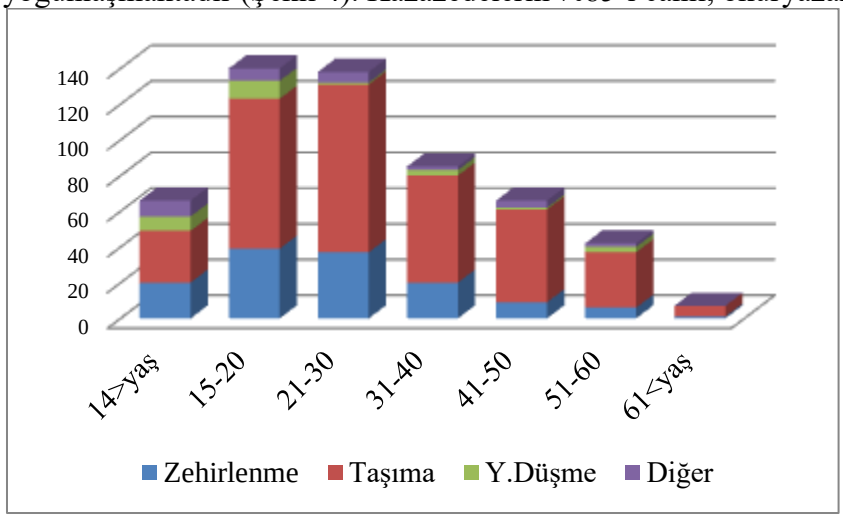

Şekil 4. Mağdurların yaş grupları

Kaza sonucu ölüm veya hayati tehlikeyle karşılaşma durumu 15-24 ve 14 yaş altı kadın işçilerde diğerlerine göre daha yüksektir. Ölüm veya hayati tehlike geçirmenin en önemli nedeni araç çarpma/çarpışma ve devrilmedir (Şekil 5).

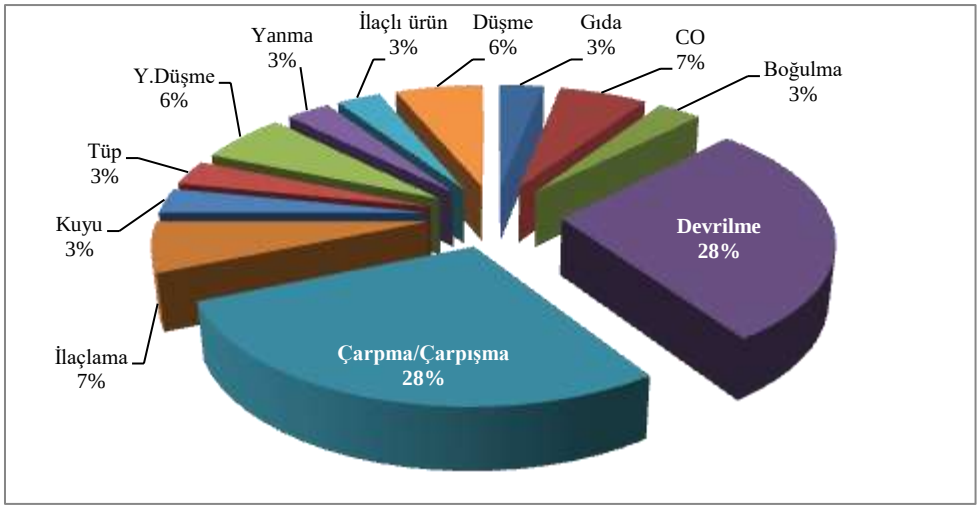

Şekil 5. Ölüm veya hayati tehlike sebepleri

8. SONUÇ

Bu sosyal azınlık grubunun maruz kaldığı hastalıklarla, ölüm ve yaralanmalı kazaları azaltmak için çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirme yönünde daha fazla çaba gösterilmelidir.

KAYNAKLAR

Karaman K, Yılmaz AS. Mevsimlik Tarım İşçileri ve Enformel İlişkiler Ağı: Giresun'da çalışan Mevsimlik Tarım işçileri üzerine bir araştırma. ZfWT 2011; 3(1):211-226.

Kaya M, Özgülnar N. Mevsimlik (Gezici/Geçici) tarım işçilerinin iki yerleşim birimindeki yaşam koşulları ve sağlık durumlarına niteliksel bakış. Turk J Public Health, 2015;13(2):115-126.

Koruk İ, Şimşek Z, Tekin Koruk S, Doni N, Gürses G. Intestinal parasites, nutritional status and physchomotor development delay in migratory farm worker's children. Child Care Health Dev 2010;36(6):888-94.

Sütoluk Z, Tanır F, Savaş N, Demirhindi H, Akbaba M. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sağlık Durumlarının Değerlendirilmesi. Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi 2004; 5(17):34-38.

Türk NK. Kilis ili Elbeyli ilçe merkezindeki kadın tarım işçilerinin sosyal ve ekonomik yapıları. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Ankara 2006

Yıldırak N, Gülçubuk B, Gün S, Olhan E, Kılıç M. Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları. Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye Temsilciliği, 2002 Ankara (http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/publ/ kadintarim.pdf)

ÇOCUKLARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALARIN BAŞARISININ ARTIRILMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ

THE ROLE OF LOCAL ADMINISTRATIONS IN INCREASING THE SUCCESS OF SOCIAL POLICIES FOR CHILDREN

Dr. Öğretim Üyesi, Sanem BERKÜN
Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET

Dünya genelinde birçok çocuk olumsuz koşullarda yaşamlarını sürdürmekte ve maruz kaldığı koşullar nedeniyle sağlıklı gelişememektedir. Oysa çocukların fiziksel, psikolojik, bilişsel ve sosyal açıdan sağlıklı gelişimlerini sağlamak, daha yaşanabilir ve mutlu toplumlara ulaşmanın en önemli kuralıdır. Bu düşünce ile uluslararası, ulusal ve yerel boyutta çocuklara yönelik sosyal politikalara özel bir önem verilmektedir. Birçok uluslararası örgüt küresel ölçekte konuyu değerlendirerek, çeşitli anlaşmalarla hedefler belirlemekte, devletler ise ulusal mevzuatlarını bu örgütlerce hazırlanmış anlaşmalara uygun olarak düzenlemeye çalışmaktadır. Bu süreçte yerel yönetimlere de her geçen gün daha fazla görev ve sorumluluk verilmektedir. Birçok ülke gibi Türkiye'de, çocuklara yönelik bakış açısındaki gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu çalışma ile çocuklara yönelik sosyal politikaların başarısını artırmada yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları üzerine odaklanılmaktadır. Öncelikle Türkiye'de çocukların durumu ve günümüz kentlerinde karşılaşabilecekleri risklerin değerlendirildiği çalışmada, mevzuattan da yararlanılarak yapılması gerekenlerin neler olabileceği sorusuna yanıt aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Yerel Yönetim, Yerel Sosyal Politika

ABSTRACT

Many children throughout the world live in adverse conditions and cannot develop healthy due to the conditions they are exposed to. In fact, it is the most important rule of the children to achieve their physical, psychological, cognitive and social development, and to reach more livable and happy societies. With this in mind, special attention is given to social policies for children at international, national and local levels. Many international organizations evaluate the issue on a global scale, set targets with various agreements, and states try to regulate their national legislation in accordance with the agreements prepared by these organizations. In this process, local governments are given more duties and responsibilities. In Turkey, like many countries, it is largely influenced by developments in perspective for children. This study focuses on the duties and responsibilities of local governments in increasing the success of social policies for children. First study to evaluate the risks they may encounter in the situation of children in Turkey and today's cities, making use of legislation needs to be done is to answer the question what might be

Keywords: Child, local government, local social policy

GİRİŞ

Küreselleşme ile toplumsal yaşamda daha net hissedilen sorunlar, çocukları da etkilenmektedir. Dünya Bankası tarafından yayınlanan Yoksulluk ve Paylaşılan Refah 2016: Eşitsizliğe Karşı Mücadele isimli raporun sonuçlarına göre dünya genelinde birçok çocuk olumsuz koşullarda yaşamlarını sürdürmekte ve yaşları küçük olan çocuklarda bu risk daha da artmaktadır. 385 milyon çocuk aşırı yoksulluk içinde yaşamakta ve bu durum çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimlerine olumsuz şekilde yansımaktadır("UNİCEF Basın Merkezi", 2016). Dünyada her dört çocuktan birinin yaşına göre boy uzunluğu düşüktür("United Nations Sustainable Development Goasls", 2015).Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, dünyada 15

yaşının altında 40 milyon çocuğa, sağlık hizmeti veya psikolojik destek gerektiren şiddet uygulanmaktadır (Runyan & Zolotor, 2011: 620). Son yıllarda dünya genelinde sayıları azalmakla birlikte, 2012 yılı itibariyle, 5-17 yaş grubunda 168 milyon çocuk işçi bulunmaktadır(Yayla, 2017: 415-425). Daha zengin toplumlardaki çocuklar ise yetişkinler tarafından tasarlanmış mekânlarda ve arkadaşlarıyla özgür bir biçimde oyun oynamak ya da sosyalleşmek için çok az fırsata sahip bir dünyada yaşamaktadır (Riggio, 2002: 46).

Tüm olumsuz göstergelerin aksine çocukların fiziksel, psikolojik, bilişsel ve sosyal açıdan sağlıklı gelişimlerini sağlamak, daha yaşanabilir ve mutlu toplumlara ulaşmanın en önemli kuralıdır. Türkiye'nin de 14 Eylül 1990 tarihinde imzalayarak, 1995'te uygulamaya koyduğu Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocukların sahip olduğu hakları ortaya koyan uluslararası düzenlemelerden sadece biridir(Berkün, 2019: 136). İçinde bulunduğumuz dönemde uluslararası, ulusal ve yerel boyutta çocuklara yönelik sosyal politikalara özel bir önem verilmektedir. Birçok devlet ulusal mevzuatlarını uluslararası örgütlerce hazırlanmış anlaşmalara uygun olarak düzenlemeye çalışmakta ve halka en yakın yönetsel birim olan yerel yönetimler devreye girerek, yerel sosyal politikalar ile başta yoksulluk olmak üzere çocukların yaşadığı sorunlara çözüm aramaktadır.

Türkiye'de, çocuklara yönelik bakış açısındaki gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Çocukların refahının artırılması adına merkezi yönetim yanında yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör önemli sorumluluklar üstlenmektedir. Bu çalışma ile çocuklara yönelik sosyal politikaların başarısını artırmada yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları üzerine odaklanılmaktadır. Öncelikle Türkiye'de çocukların durumu ve günümüz kentlerinde karşılaşabilecekleri risklerin değerlendirildiği çalışmada, mevzuattan da yararlanılarak yapılması gerekenlerin neler olabileceği sorusuna yanıt aranmaktadır.

TÜRKİYE'DE ÇOCUKLARIN DURUMU

Türkiye'de ise Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre; 2017 yılsonu itibariyle Türkiye nüfusu 80 milyon 810 bin 525 iken, bunun 22 milyon 883 bin 288'ini çocuk nüfus oluşturmuştur. Çocuk nüfusun en fazla olduğu ilk 3 il; Şanlıurfa, Şırnak ve Ağrı iken, en düşük olduğu ilk 3 il ise sırasıyla Tuncelili, Edirne ve Kırklareli'dir.

Türkiye'de TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2016 sonuçlarına göre yoksulluk sınırı tüm hane halkı için 7.116TL olarak hesaplanmıştır. Bu rakamlar ışığında çocukların % 20'den fazlası yoksuldur ve yoksul çocuklar; yoksulluğun çocuk hayatı üzerindeki etkileriyle yüzleşme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Çocuk İşgücü Anketi bulguları Türkiye'de 6-17 yaş grubunda çalışan çocuk nüfus oranının %5,9 olduğunu saptamıştır. Bu çocukların %41,4'ü ailelerinin gelirini sağlamak, %28,7'si ise ailelerinin ekonomik faaliyetine yardım etmek için çalışmaktadır (TÜİK Çocuk İşgücü Anketi", 2012; "Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Çocuk Yoksulluğu Çalışma Grubu Kuruluş Bildirgesi", 2005: 2). Öte yandan 2015-2017 yılları arasında tirajı yüksek üç büyük ulusal gazete haberlerinden içerik analizinden yararlanılarak yapılan araştırma bulgularına göre çocuğa yönelik şiddete maruz kalan çocukların %73'ü kız, şiddet uygulanan çocukların %8'i ise zihinsel engellidir(Çakmak– Çapak – Konca & Korku, 2017: 91).

Türkiye'nin ulusal geliri artmakla birlikte fırsatlar halk içinde eşit dağılmamaktadır. Maddi refah ve eğitim düzeyleri açısından ortada belirgin eşitsizlikler varlığını sürdürmektedir. Çocukların yaklaşık dörtte biri göreli yoksulluk içinde yaşamaktadır. Birçok gelişmiş ülke gibi Türkiye'de de sokak çocukları sayıca fazlalaşmaktadır. Başta kızlar olmak üzere kimi çocuklar, yoksulluk ve/veya çocuk işçiliği, muhafazakâr toplumsal normlar, ev içi sorumluluklar, beklenti düzeylerinin düşüklüğü veya uyum sorunları gibi nedenlerle ilkokuldan ayrılmakta ya da okullarına düzenli devam edememektedir. Sağlık hizmetleri; kazalar, yaralanmalar, beslenme sorunları, bulaşıcı olmayan hastalıklar ve zihinsel sağlık gibi alanlarda bütünlüklü bir yaklaşım sunamamaktadır. Yaşlarına, cinsiyetlerine ve toplumsal

konumlarına bağlı olmak üzere erkek ve kız çocukların çoğu şu veya bu şekilde şiddete, istismara, sömürüye veya ihmale maruz kalmaktadır. Yoksulluk nedeni ile birçok aile çocuklarını kurum bakımına bırakmaktadır (Avşar Kurnaz, 2009: 44; UNİCEF, 2012).

Dünya çapında kentleşmenin geldiği boyut, çocukların kentin tüm olanaklarından serbestçe yararlanma imkânlarını gittikçe kısıtlamaktadır. Endüstrileşmiş ve gelişmiş kentlerin büyük bir bölümü çocuklar için kalabalık, güvensiz ve kirletilmiştir(Sivri, 2013: 821). Fakat buna karşın çocukların sayıları her geçen gün artan bir bölümü kentlerde yaşamaktadır. Türkiye'de de çocuk nüfusun % 91,8'i kentlerde yaşamaktadır. Birçok ülke gibi Türkiye'de de kentler çocukların sağlıklı gelişimi açısından birçok riske sahiptir. Büyük bir çoğunluğunda çocuklar için oluşturulmuş alanlar oldukça sınırlıdır(Yalçınkaya, 2015: 82). Oysa mevzuatla belediyelere ve il özel idarelerine gençlik ve spor, çocukların korunması ve çocukların sosyo-kültürel gelişimlerinin sağlanması gibi çok çeşitli alanlarda görev ve yetkiler verilmiştir (Berkün & Sezer, 2015: 1119).

YEREL YÖNETİMLER VE ÇOCUKLARA YÖNELİK YEREL SOSYAL POLİTİKALARI

Küreselleşme sürecinin esas aktörü piyasa olduğundan, refah devleti uygulamalarının tasfiyesi ve özelleştirme uygulamalarının hızlanmasıyla birçok ülke gibi Türkiye'de de devletin niteliği ve işlevleri yeniden belirlenmiştir(Ener & Demircan, 2006: 211; Gökçe, 2013: 38-39). Bu süreçte yerel yönetimler, yerel sosyal politikalardan sorumlu kurumlar olarak sosyal devletin yetersiz kaldığı durumlarda, sosyal belediyecilik çalışmaları ile devreye girmişlerdir(Batal, 2015: 231).

Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine kıyasla oldukça genç bir nüfusa sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, etkili çocuk ve gençlik politikalarının Türkiye açısından ne derece önemli olduğu görülmektedir. Etkin politikalar üretmenin önündeki engelleri aşma ve kalıcı çözüm sağlayacak yapısal değişiklikleri gerçekleştirme doğrultusunda atılacak en önemli adım, çocukların bugünkü durumlarının gerçekçi bir şekilde incelenmesidir(Berkün, 2016, 361). Çocuklara yönelik geliştirilen politikaların nihai amacı çocukların, fiziksel, bilişsel, sosyal ve psikolojik gelişimlerini üst düzeyde gerçekleştirerek, onların sağlıklı birer yetişkin olarak topluma tam katılımlarını sağlamaktır. Makul bir yaşam kalitesi hedeflenmektedir(Yiğit – Üğücü & Kaya, 2018: 95).

Türkiye'de yerel yönetim mevzuatına bakıldığında 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 5302 sayılı İl özel İdareleri Kanunu içerisinde çocuk ve gençlere yönelik görev ve sorumluluklar görülmektedir. Belediyeler özellikle çocuklara yönelik olarak; kreş, çocuk yuvası, çocuk kulüpleri, kimsesiz çocuklar için yuvalar, parklar, çocuk bahçeleri, oyun alanları, trafik ve eğitim alanları gibi hizmetleri yürütmektedirler. Yerel yönetimler sundukları hizmetlerin niteliğini ve öncelikleri belirlerken hizmet sundukları kitlenin de görüşlerine başvurmaktadırlar. Halkın katılımı yerel yönetimlerin başarısını artırmakta ve tüm sosyal grupların katılımı teşvik edilmektedir. Dolayısıyla yerel yönetim bünyelerinde oluşturulan "çocuk meclisleri" ile çocuklar, katılımı, tartışmayı, kentine sahip çıkmayı ve çevresel sorunlara ilgi duymayı öğrenmektedirler(Yıldırım & Göktürk, 2008: 250). Diğer taraftan çocuklar, birçok yetişkinin dahi ifade etmekten kaçınabileceği görüşleri açıkça ve olduğu gibi dile getirme cesaretine sahip olduğundan, şehir yaşamındaki olumlu ve olumsuz değişmelerin gözlenmesi, izlenmesi, denetlenmesinde çocukların görüşleri önemli bir ölçüttür(Koç- Tavşancıl & Demir, 2015: 137).

Çocukların gelişim haklarına güvenle erişimlerini sağlayan mekânlar yaratmak yerel yönetimlerin üzerine düşen en önemli görevler arasındadır. Çocukları gözeten yerel sosyal politika çalışmalarının çocuklar, örgütler ve toplum açısından birçok yararı bulunmaktadır. Çocuk açısından bireylik bilincinin oluşması, kendine güven duygusunun artması, "öteki"

kavramının anlaşılması ve farklılıklara saygı duyma hissinin gelişmesi, adaletli davranma becerisinin edinilmesi, ömür boyu sürecek bir katılım olgusunun oluşması, yeni sosyal ağlar kurulması mümkün olacaktır. Çocuklara hizmet veren örgütler ise kurumsal kimliklerini inşa ederken bu tür katılım faaliyetleri sayesinde çocukların önceliklerine duyarlı, inovatif bir program oluşturabilme ve katılımcı süreçlere zemin oluşturma imkânı bulacaklardır. Son olarak en geniş perspektifte toplumun genelinin refahı yükselecektir(Arın & Özsoy, 2015: 186).

SONUÇ

Küreselleşmenin etkisiyle kamu yönetimi anlayışında köklü değişimler yaşanmıştır. Merkezi idare birçok ülke gibi Türkiye'de de uluslararası rekabetle baş edebilmek için maliyetleri azaltma ve hizmet sunumunda başta yerel yönetimler olmak üzere, diğer kurum ve kuruluşlardan destek alma yoluna gitmiştir. Özellikle 2000 sonrası dönemde mevzuatta yeni düzenlemeler yapılmıştır. 2004 tarihinde çıkarılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2005 tarihli 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ve 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu bu gelişmelerin somut birer yansımasıdır. Bu kanunlarla yerel yönetimlerin görev ve sorumluluk alanları artmış, güçlendirilmeleri için yeni düzenlemeler getirilmiştir. Türkiye'de yerel yönetim mevzuatı incelendiğinde yerel yönetimlerin çocukların her türlü sosyal, fiziksel, bilişsel gelişimlerine katkı sağlayacak yetki ve işlevlerle donatıldığını görmek mümkündür. Kaynak yönünden güçlü olan yerel yönetimlerin çocukların gelişimine yönelik başarılı projeleri hayata geçirdiği görülse de bunların henüz yeterli düzeyde olduğunu söylemek güçtür.

Dezavantajlı toplumsal gruplar içerisinde önemli bir çoğunluğu oluşturan çocuklar, tüm kamu kurumları gibi yerel yönetimlerin de öncelikli olarak gözetmesi gerekenler içerisindedir. Geleceği emanet edeceğimiz çocukların sağlıklı gelişebilmesi için yerel yönetimlere verilen çok önemli görev ve sorumluluklar bulunmaktadır. Çocukların gelişim haklarına güvenle erişimlerini sağlayan mekânlar yaratmak, yerel yönetimlerin üzerine düşen en önemli görevdir. Yerel yönetimler, kentin çocuk gözüyle istenen, beğenilen bir şekilde tasarlanması için çalışmalıdır. Çocukların sokakta güvenle vakit geçirebilmesi, akranları ile oyunlar oynayabilmesi, gelişimlerini destekleyen sosyal ve kültürel etkinliklere katılabilmesine imkân veren mekânlar hedeflenmelidir. Bunun tesisi için yerel yönetimler diğer kamu kurumları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisine girmeli ve faaliyetler düzenlemelidir. Yerel yönetimler halka en yakın yönetsel birimler olmaları nedeniyle korumaya muhtaç çocukları gözetmeli, ihtiyaçlarını karşılamalı, gerekli durumlarda devlet koruması altına alınmasını sağlamalı ve onlara danışmanlık hizmeti vermelidir. Akademik, sportif ve sanatsal eğitimler düzenlemeli bu eğitimlere başta sosyo-ekonomik durumu düşük ailelerin çocukları olmak üzere yöre çocuklarının katılımını sağlamalıdırlar.

KAYNAKÇA

Arın, S. & Özsoy, A. (2015), "Kentsel Mekan Tasarımında Çocuk Katılımı", Çocuk ve Kent İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi, Sayı: 17, ss.182-201.

Avşar Kurnaz, Ş. (2009), Türkiye'de Çocuk Yoksulluğu, TC Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara.

Batal, S. (2015), "Türkiye'de Sosyal Devlet Kavramının Dönüşümü: Sosyal Belediyecilik", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 19(2), 221-245.

Berkün, S. (2019) 'Çocuk Dostu Kent Yönetimlerinin Çocuklar Tarafından Değerlendirilmesi: Bursa Örneği", Business & Management Studies: An International Journal BMIJ, 7(1), ss. 135-152.

Berkün, S. (2016), "Küreselleşen Dünya'da Türkiye'nin Durumu ve Türkiye'de Yaşanan Temel Toplumsal Sorunlar", Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Derleyen: Ercins, G. & Çoban, M. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Berkün, S. & Sezer, Ö. (2015) "Çocuklarin Korunması Sürecinde Çocuk Dostu Kentler ve Yerel Yönetimlerin Rolü", 1. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı, 4. Cilt, ss.1106-1127.

Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Çocuk Yoksulluğu Çalışma Grubu Kuruluş Bildirgesi, (2005).http://www.spf.boun.edu.tr/docs/Cocuk%20Yoksullugu%20Calisma%20Grubu%20kurulus%20bildirgesi.pdf (19. 09. 2014).

Çakmak, C. – Çapak, H. – Konca, M. & Korku, C. (2017) "Bir Halk Sağlığı Sorunu Olarak Çocuklara Yönelik Şiddet: Gazete Haberleri Üzerinden Bir Araştırma", Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(13), ss.85-101.

Ener, M. & Demircan, E. (2006), "Küreselleşme Sürecinde Yeni Devlet Anlayışı ve Türkiye", Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(2), ss. 197-218.

Gökçe, B. (2013), Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Ankara: Savaş Yayınevi.

Koç, N. – Tavşancıl, E. & Demir, E. (2015) "Çocuk Dostu Şehir Girişimi ve Çocukların Gözüyle Ankara", Çocuk ve Kent İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi Sayı: 17, ss.106-139.

Sivri, G. H. (2013) "Çocuk Dostu Kent Üzerine Stratejiler", TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı, ss. 829-821.

Riggio, E. (2002) "Child Friendly Cities: Good Governance in the Best Interests of the Child" Environment & Urbanization, 14(2), pp. 45-58.

Runyan D.K. & Zolotor A.J. (2011) "International Issues in Child Maltreatment", Child Abuse And Neglect: Diagnosis, Treatment and Evidence, Ed: Carole, J., Elsevier, Canada.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2018), Erişim Adresi: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2018", http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (18.01.2019).

Türkiye İstatistik Kurumu (2012). Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, Erişim Adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659 (04.12 2018).

UNICEF, (2016), "Basın Merkezi", Erişim Adresi: https://www.unicefturk.org/yazi/yoksulluk (18.01.2019).

UNİCEF, (2012), Türkiye'de Çocuk ve Genç Nüfusun Durumunun Analizi,

United Nations, (2005), Sustainable Development Goals 2030: Poverty Fact Sheets, Erişim Adresi: http://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/ (14.01.2018).

Yalçınkaya, Ş. (2015), "Modern Kentin Yeni Kamusal Alanında Çocuk, Alışveriş Merkezleri ve Serbest Zaman Etkinlikler", Çocuk ve Kent İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi Sayı: 17, ss.80-105.

Yayla, Y. (2017) "Küresel Dünya'da ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği: Uluslararası ve Ulusal Yasal Düzenlemeler ve Ampirik Göstergeler". TBB Dergisi, Sayı: 128, ss.413-436.

Yıldırım, U. & Göktürk, İ. (2008). Toplumsal sorunların çözümünde yeni belediyecilik anlayışı: Sosyal belediyecilik yaklaşımı", 1. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Sakarya.

Yiğit, R.& Üğücü, G. & Kaya, S. (2018), "Yoksulluk: Çocuk Sağlığını Tehdit Eden Bir Durum", Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2(2), ss.83-98.

TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİ
LOCAL GOVERNMENT UNIONS İN TURKEY

Dr. Öğretim Üyesi, Sanem BERKÜN
Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET

Küreselleşme rüzgârı ile hızla değişen dünyada sosyal, kültürel, ekonomik, çevresel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak örgütlerde yönetime yeni bakış açıları gelmektedir. Geleneksel yönetim anlayışları yerini demokratik, katılımcı ve insanı dikkate alan yönetişim anlayışına bırakmakta, çalışanların yönetime katılımını desteklemektedir. Bu değişim kamu kesimine de yansımakta özellikle kamu hizmetlerinin kaliteli, etkin ve verimli olarak sunulabilmesi için halka en yakın yönetsel birimler olan yerel yönetimlere her geçen gün daha fazla görev ve sorumluluk verilmektedir. Keza yerel ve ortak hizmetlerin nicelik ve nitelik olarak artması ve çeşitlenmesi yerel yönetimlerin imkân ve kabiliyetini aştığından, yerel yönetimleri bir araya gelmeye zorlamaktadır. Yerel yönetim birlikleri, genel görevli yerel yönetim birimleri yanında "ikincil konumlu" kuruluşlar olmaları, bu birliklerinin önemi artmaktadır. Çalışmanın temel amacı; yerel yönetim birliklerinin Türkiye'deki gelişim sürecini değerlendirmek ve uygulamada karşılaşılan sorunları ortaya koymaktır. Bu kapsamda yerel yönetim birliklerinin Türkiye'deki gelişimi, hukuki temelleri açıklanmakta ve uygulamada karşılaşılan sorunlar ortaya koyularak çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yerel Yönetim, Yerel Yönetim Birlikleri

ABSTRACT

In the rapidly changing world with the wind of globalization, there are new perspectives on management in organizations depending on social, cultural, economic, environmental and technological developments. The traditional management approach is replaced by a conception of governance that takes democratic, participatory and human consideration, and supports the participation of employees in management. This change is reflected in the public sector, especially in order to provide public services in a high quality, effective and efficient, local governments, which are the closest administrative units, are given more duties and responsibilities. Likewise, increasing and increasing the quantity and quality of the local and common services force local governments to come together. The importance of these associations is the fact that they are olm secondary-based lu institutions, as well as local government associations, general administrative units. The main aim of the study is; local government associations to assess the development process in Turkey and reveal problems encountered in practice. In this context, the development of local government associations in Turkey, explains the legal basis and enforcement problems and solutions are put forward are presented.

Keywords: Turkey, Local Government, Local Government Associations

GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte birçok alanda olduğu gibi yönetim anlayışında da köklü değişimler yaşanmıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde daha insani ve yaşanabilir bir dünyanın oluşturulmasına katkıda bulunmak adına yerel olana vurgu yapılmaktadır(Berkün, 2016: 344; Ökmen & Özer, 2007: 20). Bu süreçte uluslararası, ulusal ve yerel boyutta kamu hizmetlerinin sunumunda daha fazla aktörün sorumluluğu bulunmakta, özellikle halka en yakın yönetsel birimler olan yerel yönetimlere birçok yeni görev verilmektedir. Demokrasinin bir göstergesi olarak nitelendirilen bu değişim Türkiye'ye de kamu yönetimini yeniden yapılandırma çalışmaları kapsamında yansımıştır.

Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte hız kazanan yasal düzenlemeler yerel yönetimlere ilişkin köklü değişiklikler getirmiştir. Yerel ve bölgesel kalkınmayı hedefleyen bu sistemde yerel yönetimler kendilerinden beklenen hizmetleri sağlayabilmede kendi aralarında işbirliği yapmışlar ve yerel yönetim birliklerini oluşturmuşlardır. Çalışma ile yerel yönetim birliklerinin Türkiye'deki gelişimi ve hukuki temelleri açıklanmakta, uygulamada karşılaşılan sorunlar ortaya koyularak çözüm önerileri sunulmaktadır. Çalışmanın temel amacı ise yerel yönetim birliklerinin Türkiye'deki gelişim sürecini değerlendirmek ve uygulamada karşılaşılan sorunları ortaya koymaktır.

YEREL YÖNETİM BİRLİKLERİNİN TANIMI VE TÜRLERİ

Küreselleşme ile görev ve sorumlulukları artan yerel yönetimler, kamu yönetimi reformlarının en fazla yapıldığı yönetsel birimler olarak önem kazanmışlardır. Yerel yönetimler kendilerinden beklenen ve talep edilen hizmet ve sorumlulukları yerine getirmede zorlandıklarından, alternatif arayışlara girmişler ve kendi aralarında iş birliği yapmaya yönelmişlerdir(Bozlağan, 2002: 203). Bu yönelim ise "Yerel Yönetim Birlikleri'nin" oluşması sonucunu doğurmuştur. Yerel yönetim birlikleri; yerel yönetim birimi olmayıp, yerel yönetimler adına, yerel ve ortak hizmetlerden bir veya bir kaçını yerine getirmekle görevlendirilmiş oluşumlardır(Gönül, 1977: 14). En genel anlamda yerel yönetim birimleri arasındaki işbirliği ve güç ortaklığının kurumsallaşmış halini ifade eden yerel yönetim birlikleri; daha kapsamlı olarak ortak bazı yerel kamusal hizmetlerin daha etkin, verimli, sürekli ve kaliteli bir şekilde sunulması amacıyla ilgili kanununda gösterilen şekilde bir araya gelen ve karar ve yürütme organları bu yerel yönetimlerin tercihleriyle oluşturulan kamu tüzel kişileri şeklinde tanımlanmaktadır (Özhan & Yeter, 1995: 9; Eryiğit, 2016: 286). Yerel hizmetleri karşılamada "ikincil" nitelikli başvuru mercii olan yerel yönetim birliklerinin yasal alt yapısını 2005 yılında yürürlüğe giren 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu oluşturmaktadır(Gönül, 1977: 14-15). 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nun 3. maddesinde mahalli yönetim birlikleri birden fazla mahallî idarenin, yürütmekle görevli oldukları hizmetlerden bazılarını birlikte görmek üzere kendi aralarında kurdukları kamu tüzel kişisi olarak tanımlanmıştır(Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 2005).

Yerel yönetim birimlerinin bir araya gelmelerinde iki farklı yöntemi uyguladıkları görülmektedir. Birinci yöntem, yerel yönetim birimlerini yeni bir tüzel kişilik altında birleştirmektedir. (*amalgamation*). Yerel yönetimleri birleştirmenin nedenlerinden birkaçı şu şekilde sıralanabilir(Yeter & Özhan, 1995: 8; Keleş, 2012: 441);

- Yerel yönetimlerin, görevlerini etkin olarak yerine getiremeyecek ölçüde küçük olmaları
- Yerel yönetimlerin, öz gelirlerinin ve devletten aldıkları payların yetersiz olması
- Yerel yönetimlerin, yeterli düzeyde öğrenim görmüş ve deneyimli personele sahip olmamaları

İkinci yöntemde ise yerel yönetimler tüzel kişiliklerini koruyarak aralarında işbirliğine gitmektedir (*cooperation*) (Yeter & Özhan, 1995: 8). Yerel yönetim birlikleri, yerel yönetimler arasında işbirliği yöntemi kapsamında değerlendirilmektedir.

TÜRK HUKUKUNDA YEREL YÖNETİM BİRLİKLARİNİN OLUŞUMU

Yerel yönetimlerin hizmet uygulamalarında ortaya çıkan pratik bir teşkilatlanma ve çözüm üretme mekanizması olan yerel yönetim birlikleri, Türkiye'de 5355 sayılı yasa ile, ilk defa zorunlu birlik kurulması şeklinde mevzuata girmiştir(Turan, 2015: 77-78). Yerel yönetim birliğinin; kendini oluşturan belediye, il özel idaresi ve köylerden ayrı bir tüzel kişiliği olması nedeniyle, ayrı karar organları ve bütçesi bulunmaktadır(Geray, 1969: 23). Yerel yönetim birliklerinin oluşmasında ekonomik, yönetsel, sosyolojik, etik, hukuksal gerekçeler

bulunmaktadır. Birlikleşme ile birim maliyetler düşmekte ve ölçek ekonomisi ile etkinlik ve verimlilik sağlanmaktadır. Kredi kaynak kullanımında pazarlık gücü artmaktadır. Ayrıca sermaye fon birikimi oluşturularak yatırım yapma gücü artırılmaktadır. Öte yandan yerel yönetim birlikleri ile hizmet üretiminde tekrar önlenmektedir. Ortak dayanışma kültürünün üyeler arasında gelişimi mümkün hale gelmektedir. Birlikleşme ile yerel hizmetlerin üretilmesinde ve dağıtımında, yolsuzluklar ve kayırma törpülenmekte, yurt dışı eşiti kurumlarla iletişim ve işbirliği sağlamak kolaylaşmaktadır. Keza yerel yönetim birlikleri ile yerel yönetim birimleri, tekil olarak mevzuatın dayatmaları karşılığında yapamadıklarını, yatay ve esnek kurallarla daha kolay gerçekleştirme imkânı bulmaktadır. Yerel hizmet anlayışında değişim, kırsal kesim kamu örgütlenmesinin eksiklikleri, il özel idarelerinin yetersizliği, köy yönetimlerinin yetersizliği, çağın getirdiği yenilik ve değişimler de etkenler arasında sayılabilir. Ayrıca küreselleşme ve yeni dünya düzeni de birliklerin kurulmasının nedenlerindendir.

Yerel yönetim birliklerinin bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Öncelikle üyelerin farklı ideolojik ve siyasi görüşlerden gelmesi ve birden çok karar alıcının bir arada bulunması, karar almayı hem güçleştirebilmekte hem de geciktirebilmektedir. Üretim maliyeti ve personel etkinliği sağlanamayabilir. Yerel yönetim birlikleri ile hizmet üretimi; hemşerilerin katılımı ve denetiminden uzaklaşmakta ve bu sebeple demokrasi açığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca üye yerel yönetimlerin birinin özerkliğinin sınırlanması, birlikleşmenin sakıncaları arasındadır (Atılgan, 2016: 30-32; Özdemir, 2008: 25). .

Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ile daha önce ayrı ayrı ele alınmış olan yerel yönetim birlikleri tek bir yasa da düzenlenmiştir(Eryiğit, 2016: 287). 1982 Anayasası ve 5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ile Türkiye'de yerel yönetimlerin kendi aralarında birlik kurabilmeleri ile ilgili izin, ancak Bakanlar Kurulu tarafından verilmektedir. Bu birliklerin meclis, encümen ve başkan olmak üzere üç organı bulunmaktadır. Kanunda öngörülen istisnalar hariç mahalli idare birliği organları seçimle oluşturulmaktadır. Mahalli idare birliği kurmak için birden çok (en az iki) mahalli idarenin bir araya gelmesi zorunludur. Yerel yönetimler (il özel idaresi, belediye ve köy), kendilerine verilmiş görevlerden birini ya da birkaçını yürütmek üzere, kendi aralarında birlik kurabilecekleri gibi diğer mahalli idarelerle ortaklaşa olarak da birlik kurabilirler. Yerel yönetimlerin bütün görevlerini kapsayacak şekilde genel amaçlı veya amacı açıkça belirlenmemiş birlik kurulması yasaktır. Birlik tüzüğü, birliği kuracak mahallî idarelerin meclislerinde üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyla kabul edildikten sonra valinin onayı ile kesinleşmektedir. Ancak birlik birden fazla ildeki mahallî idarelerin katılımı ile kuruluyorsa İçişleri Bakanı'nın onayı ile kesinlik kazanmaktadır. Birlik tüzüğünde şunların bulunması zorunludur: (www.illeridaresi.gov.tr; www.tbb.gov.tr).

- Birliğin adı ve amacı
- Birlik üyesi mahallî idarelerin adları
- Birliğin merkezi
- Birliğin görev süresi, sona ermesi ve tasfiyesi
- Birliğe devredilen görev ve hizmetler
- Birlik meclisinin ve birlik encümeninin toplantı dönemleri
- Birlik üyesi mahallî idarelerin her birinin birlik meclisinde kaç üye ile temsil edileceği ve seçilen üyelerin görev süresi ve birlik encümeni üye sayısı
- Birlik üyelerinin, birliğin kuruluş ve faaliyet giderlerine katılma payları ve bu payların tespit yöntemi
- Birliğin gelirleri, giderleri, bütçe ve çalışma programlarına ilişkin hususlar
- Birlik üyesi mahallî idarelerin ve bu idarelerin hizmet alanında yaşayanların birlik hizmetlerinden yararlanma usulleri
- Tüzük değişikliğinin nasıl yapılacağı

Yerel yönetim birliklerini kuruluş amaçlarına göre şu şekilde sınıflandırmak mümkündür(www.tbb.gov.tr);

- **Ülke düzeyinde kurulan birlikler** Yerel yönetimlerin menfaatlerinin korunması, gelişmelerine yardımcı olunması, personelinin eğitilmesi ve yerel yönetimlerle ilgili kanun hazırlıklarında görüş bildirilmesi amacıyla il özel idarelerini ve belediyeleri temsil etmek üzere ülke düzeyinde sadece birer birlik kurulabilir. Türkiye'de bu amaçla iki birlik kurulmuştur. Kanun gereği bu amaçla başka birlik kurulması mümkün değildir. (Türkiye Belediyeler Birliği, Vilayetler Hizmet Birliği)
- **Üye sayısı yüzden fazla olan birlikler:** Genellikle birden çok ili kapsayan, bazen belli bir coğrafi bölgedeki mahalli idarelerin oluşturduğu mahalli idare birlikleridir. (Marmara Belediyeler Birliği, Ege Belediyeler Birliği…)
- **Turizm altyapı hizmet birlikleri:** Kültür ve turizmi koruma ve gelişim bölgeleri ile turizm merkezlerinde, alanın bütüncül bir anlayışla korunması, geliştirilmesi, tanıtımı, kültür ve turizme ilişkin sosyal ve teknik altyapının gerçekleştirilmesi ve işletilmesini sağlamak amacıyla alandaki bütün mahalli idarelerin katılımı ile bir mahalli idare birliği kurulur.
- **Sulama birlikleri:** Tarım arazilerinin sulanmasını yürütmek için kurulan birliklerdir.
- **Köylere hizmet götürme birlikleri**: İlçelerde, tarım ürünlerinin pazarlanması hariç olmak üzere, yol, su, kanalizasyon ve benzeri altyapı tesisleri ile köylere ait diğer hizmetlerin yürütülmesine yardımcı olmak, bizzat yapmak, yaptırmak ve kırsal kalkınmayı sağlamak üzere, tüm köylerin iştiraki ile o ilçenin adını taşıyan, köylere hizmet götürme birliği kurulabilir.
- **Diğer birlikler:** Ülke düzeyinde kurulan birlikler, üye sayısı yüzden fazla olan birlikler, turizm altyapı hizmet birlikleri, sulama birlikleri, köylere hizmet götürme birlikleri dışında birden çok mahalli idarenin ortak amaçlarını gerçekleştirmek üzere kurdukları birlikler bu sınıfta yer alır.

Tablo1: Türkiye'de Mahalli İdare Birliklerinin Yıllar İtibariyle Sayısal Dağılımı

S. NO	BİRLİK TÜRLERİ	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	KHGB	876	877	895	907	908	909	910	910	449	450	450
2	İÇMESUYU BİRLİĞİ	98	113	127	143	153	162	173	177	93	96	96
3	BELEDİYE HİZMET BİRLİĞİ	49	56	58	58	60	64	65	66	56	54	55
4	TURİZM BİRLİĞİ	16	27	46	61	64	66	69	69	53	52	53
5	ÇEVRE ALTYAPI HİZ. BİRLİĞİ	64	85	102	107	118	127	131	131	98	98	98
6	ÖZEL İDARE-BEL. HİZ. BİRLİĞİ	11	12	12	13	13	13	13	13	11	10	10
7	ULUSAL DÜZEYDE BİRLİKLER	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2
8	KALKINMA BİRLİĞİ	10	11	12	13	13	13	13	13	11	9	9
9	SULAMA BİRLİĞİ	348	365	370	386	408	0	0	0	0	0	0
10	DİĞER	14	14	14	14	15	17	17	17	15	16	16
11	**FESİH**	**66**	**72**	**80**	**87**	**90**	**95**	**97**	97	725	728	730
TOPLAM		**1.487**	**1.561**	**1.637**	**1.704**	**1.754**	**1.373**	**1.393**	**1.398**	**788**	**787**	**789**

Kaynak:http://www.illeridaresi.gov.tr/kurumlar/illeridaresi.gov.tr/%C4%B0statistiki%20Bilgiler/Birlikler/birlikler.pdf

SONUÇ

Demokrasinin ve yerel kalkınmanın vazgeçilmez unsuru olan yerel yönetimlerin, kendilerinden beklenen görev ve sorumlulukları etkin, verimli ve kaliteli olarak sunabilmesi, diğer kurum ve kuruluşlarla kuracakları ilişiklerin gücüne bağlıdır. Yerel yönetim birlikleri işbirliğini sağlama amacıyla geliştirilmiş yönetsel mekanizmalar arasında önemli bir yere sahiptir. Yerel yönetimlerin birlikteliklerinin güçlü bir şekilde kurumsallaşmasının önünü açan hukuki ve yönetsel düzenlemelerin yapılması, personel ve hemşehrilerin birliklere yönelik bilgi ve farkındalıklarını yükseltecek faaliyetlerin düzenlenmesi ve konunun akademik ortamlarda daha fazla yer bulması birliklerin misyonlarını gerçekleştirmesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Atılgan, B. (2016) Yerel Yönetim Birliklerinin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Bir Çözümleme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Berkün, S. (2016), "Küreselleşen Dünyada Türkiye`nin Durumu ve Türkiye`de Yaşanan Temel Toplumsal Sorunlar", Türkiye`nin Toplumsal Yapısı, Editörler: Ercins, G. & Çoban, M., İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Bozlağan, R. (2002), "Yerel Hizmetlerde Özelleştirme Yöntemleri", Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler, İstanbul: Alfa Yayınları.

Eryiğit, B. (2016), "Yerel Kalkınma Bağlamında Yerel Yönetim Birliklerinin Kuruluş Sürecinde Uygulanan Vesayet Denetimi ve Bir Model Önerisi", Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, ss. 283-295.

Geray, C. (1969), "İlçe Çapında Toplum Kalkınması Çalışmaları, Mahalli İdare Birlikleri ve Birkaç Örnek Olay", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 4, ss. 17–25.

Gönül, M. (1978), Yerel Yönetim Birlikleri, Ankara: TODAİE Yayınları.

Keleş, R. (2012), Yerinden Yönetim ve Siyaset, İstanbul: Cem Yayınevi.

Ökmen, M. & Özer B. (2007), "Küreselleşme-Yerelleşme Dikotomisinin Açılımları Üzerine Bir Tartışma", Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Editörler: Yılmaz, A. & Bozkurt, Y., Ankara: Gazi Kitabevi.

Özdemir, D. Ş. (2008), Türkiye'de Mahalli İdare Birlikleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Özhan, H. & Yeter, E. (1995), Mahalli İdare Birlikleri, Ankara: Türk Belediyecilik Derneği Mahalli İdareler Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi Yayınları.

Turan, T. H. (2015) "5355 Sayılı Yasaya Göre Türkiye'de Birlikler: Hizmet Sunumunda Adem-i Merkeziyetçi ve Katılımcı Yaklaşım", Strategic Public Management Journal (SPMJ), 2, ss.72-87.

Yeter, E. & Özhan, H. (1995) Mahalli İdare Birlikleri, Ankara: Türkiye Belediyeler Derneği, Konrad Adeauer Vakfı.

5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu (2005) http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5355.pdf (05.10.2018).

http://www.illeridaresi.gov.tr/birlikler1 (08.10.2018).

http://www.tbb.gov.tr/belediyelerimiz/mahalli-idare-birlikleri/ (08.10.2018).

http://www.illeridaresi.gov.tr/kurumlar/illeridaresi.gov.tr/%C4%B0statistiki%20Bilgiler/Birlikler/birlikler.pdf (08.10.2018).

TÜRKİYE'DEKİ KALKINMA PLANLARINDA ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKA: BİR İÇERİK ANALİZİ

SOCIAL POLICY TOWARDS DISABLED PEOPLE IN DEVELOPMENT PLANS IN TURKEY: A CONTENT ANALYSIS

Öğr. Gör. Hatice AY
Bartın Üniversitesi, Ulus Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Tapu Kadastro Programı
Ph.D. Mehmet Akif KARALI
Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

ÖZET

Bir ülkede yaşayan tüm vatandaşlar için geliştirilen, sosyal adalet ve eşitliği sağlamaya yönelik hizmetler sosyal politika olarak ifade edilebilir. Toplumun karşılaştığı sosyal sorunlara devletin müdahalelerde bulunması ya da bu sorunların çözümünde etkili olması için sosyal politikalar ortaya koyması devletin sosyal devlet veya refah devleti olmasını sağlayan faktörlerdendir. Sosyal sorunlar karşısında ihtiyaç duyulan sosyal politikanın önemli bir alanını engelliler oluşturmaktadır. Engellilik, bireyin kendisinden beklenen davranışları yetersizlik veya engel durumunun olması sebebiyle gerçekleştirememesi olarak açıklanabilir. Engelliliğin mevcut durumu ve bu durumun önlenmesi veya daha kolaylaştırıcı bir yaşamın sunulması için uygulanan veya uygulanmakta olan sosyal politikalar önemli bir işleve sahiptir. Engellilerin önündeki engelleri kaldırmak, engelli bireylerin kimseye muhtaç olmadan yaşayabilmesini sağlamak yada bu durumu en makul düzeye indirgemek, istihdam sağlamak, sağlık ve rehabilitasyon hizmeti sunmak, eğitim ve öğretimde uygun yöntemler kullanmak, erişebilir yollar, kaldırımlar, kurumlar, parklar ve bahçeler yapmak ve toplumsal yaşama daha fazla dahil olabilmelerini sağlamak için sosyal politikalara/sosyal politika uygulamalarına ihtiyaç vardır. Ülkeler yaşanılan çağa uygun bilimsel ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda gelişme hedeflerini belirlerken belirli planlardan yararlanırlar. Bu planlar ülkelerin toplumsal yapılanması için gerekli hedeflerdir. Ülkemizde de gelişme hedefi olarak her 5 yılda bir kez kalkınma planları yapılmaktadır. Engelliler ile ilgili bakım, eğitim, sağlık, istihdam, erişebilirlik, mali kolaylık ve yardım, sosyal yaşam ve sosyal güvenlik gibi önemli hedefler belirlenmektedir. Bu hedefler engellilere yönelik sosyal politikada oluşturmada önemli birer yasal dayanak oluşturmaktadır. Bu araştırmanın amacı Türkiye'de günümüze kadar hazırlanan kalkınma planlarında engellilere yönelik sosyal politikanın varlığını ortaya koymaktır. Kalkınma planlarında mevcut olan engellilere yönelik sosyal politika ifadeleri doküman incelemesi ile tespit edilmiştir. Bakım, eğitim, sağlık, istihdam, erişebilirlik, mali kolaylık ve yardım, sosyal yaşam ve sosyal güvenlik olmak üzere veriler sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Elde edilen verilere göre Türkiye'de 1963-2018 yılları arasında hazırlanan on kalkınma planının tamamında engellilere yönelik sosyal politika ifadelerinin var olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu ifadelerin her dönem için farklılık ve çeşitlilik gösterdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma Planları, Engelliler, Sosyal Politika.

ABSTRACT

Social justice and equality services developed for all citizens living in one country can be defined as social policy. The state's intervention to the social problems faced by society or the state's emergence of social policies to be effective in solving these problems is one of the factors that enable the state to become a social state or a welfare state. A significant area of social policy needed in the face of social problems constitutes the disabled. Disability can be explained as an inability to perform due to the presence of an inability or disability the

expected behavior of an individual. The current situation of disability and and prevention of this situation or social policies implemented or being implemented in order to provide a more facilitative life have an important function. To remove barriers to disabled people, to ensure that disabled individuals can live without any need or to reduce this situation to the most reasonable level, to provide employment, to provide health and rehabilitation services, to use appropriate methods in education and training, to make accessible roads, pavements, institutions, parks and gardens and to be more involved in social life. Countries take advantage of specific plans when determining development targets in line with scientific and technological developments in accordance with the age of the present. These plans are the necessary targets for social structuring of countries. In our country, development plans are made once every 5 years as a goal of development. Important targets such as social life and social security, care, health, employment, accessibility, financial convenience and assistance, related to the disabled are determined. These goals constitute an important legal basis for creating a social policy towards disabled people. The aim of this research is to present the existence of social policy towards disabled people in development plans prepared in Turkey. Social policy statements for disabled people in development plans were determined by document review. Datas are classified as maintenance, education, health, employment, accessibility, financial convenience and assistance, social life and social security. The results were analyzed with content analysis. According to the data obtained, social policy statements for disabled people have been established in all of the ten development plans prepared between 1963 and 1980 in Turkey. According to the data obtained, have been established determined to exist of social policy statements for disabled people in all of the ten development plans prepared between 1963 and 1980 in Turkey. However, it has been observed that these expressions differ and vary for each term.

Key Words: Development Plans, Disabled, Social Policy.

YEREL YÖNETİMLERİN SOSYAL POLİTİKA BAĞLAMINDA ENGELLİLERE YÖNELİK HİZMETLERİ: AYDIN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

SERVICES FOR DISABLED PEOPLE IN THE CONTEXT OF SOCIAL POLICY OF LOCAL ADMINISTRATIONS: EXAMPLE OF AYDIN METROPOLITAN MUNICIPALITY

Öğr. Gör. Hatice AY
Bartın Üniversitesi, Ulus Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Tapu Kadastro Programı
Ph.D. Mehmet Akif KARALI
Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

ÖZET

Toplumlar tarih boyunca dezavantajlı vatandaşlarına yönelik bazı tutum ve davranışlar geliştirmişlerdir. Toplumsal kurallar oluşturularak; geçimini sağlamada zorluk yaşayan insanlara yardımda bulunmak, eğitim olanaklarını tüm insanların ulaşabileceği bir şekilde düzenlemek, yardıma muhtaç insanlara hizmet etmesi için kurumlar tesis etmek gibi birçok hizmet dezavantajlı gruplara sağlanan imkânlar olarak ifade edilebilir. Engellilik de toplumun tamamını etkileyen bir problem durumudur. Engelli bireyler toplumsal ayrımcılıkla en sık yüzleşen, fırsat eşitliğinden yararlanması gereken ve en dezavantajlı oldukları için bilhassa özel düzenlemeler yapılması gereken toplumsal kesimlerdir. Sürekli bir değişim ve yenilik sürecinde olan günümüz toplumlarında artan küresellik ve sınırların neredeyse ortadan kaldırılması yönetim anlayışı açısından yenilikleri doğurmaktadır. Halka yakınlıkları açısından bakıldığında yerel yönetimler halkın öncelikle birincil taleplerine yönelik hizmet sunmaktadırlar. Geleneksel hizmetlerin yanı sıra artık birincil hizmet konumunda olan engellilere yönelik hizmetler de yerel yönetimlerin gündemine getirilmiştir. Bu hizmetleri gerçekleştirmede yerel yönetimler engellilere yönelik politikalar yapmaya başlamıştır. Türkiye'de Belediye ve Büyükşehir Belediyesi kanunları ile İl Özel İdaresi kanunlarında sosyal politika bağlamında yerel yönetimlere önemli görevler verilmektedir. Bu görevler sosyal yardım ve sosyal hizmet olarak genelleme içine alınsa da dezavantajlı gruplar bakımında yani engelliler, yaşlılar vb. kesime yönelik bir takım hizmetlerde sosyal politikanın alanını oluşturmaktadır. Zaman içerisinde yerel yönetimler genelde var olan sosyal politika ve ilkelerin yerele aktarılmasında daha aktif rol almaktadır. Yerel halkın gereksinimleri doğrultusunda ve buna yönelik politikalar oluşturulmasında halkın katılımının sağlandığı gibi bunların da birçok avantaja sahip olduğu kabul edilmekte ve yerelleşmenin etkinliği ve verimliliği ortaya konulmaktadır. Araştırma, yerel yönetimlerin sosyal politika bağlamında engellilere yönelik hizmetlerini Aydın Büyükşehir Belediyesi odaklı incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Bu araştırma sosyal bilimler alanında yapılan nitel bir çalışmadır. Bu kapsamda yerel yönetimlerin engellilere yönelik uyguladıkları hizmetlerin Aydın Büyükşehir Belediyesi odaklı ortaya konulmasında dikkate alınacak veriler doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Araştırma konusu ile ilgili olarak incelenecek Aydın Büyükşehir Belediyesinin; faaliyet raporları, performans programları, stratejik planları ile sosyal politika bağlamında engellilere yönelik yapılan, yapılmakta olan ve yapılacak olan projeleri içeren yazılı dokümanlar toplanmıştır. Elde edilen dokümanlar incelenerek Aydın Büyükşehir Belediyelerinin sosyal politika bağlamında engellilere yönelik uyguladıkları hizmetler ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda Aydın Büyükşehir Belediyesinin sosyal politika bağlamında engellilere yönelik; bakım ve sağlık, erişebilirlik, sosyal yardım ve sosyal hizmetler, eğitim ve istihdam alanında hizmetler sunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, Engelliler, Sosyal Politika.

ABSTRACT

Societies have developed attitudes and attitudes towards disadvantaged citizens throughout history. By creating social rules; can be expressed as the opportunities provided to disadvantaged groups that many services, such as setting up institutions to serve people in need, to organize educational opportunities in a way that is accessible to all people, helping people who have difficulty making a living. Disability is a problem that affects the entire society. Disabled individuals are those who face social discrimination most frequently, who need to benefit from equality of opportunity and who are the most disadvantaged, especially those who need special arrangements to be made. In today's societies, which are in the process of continuous change and innovation, increasing globality and almost elimination of borders are creating innovations in terms of management understanding. In terms of public closeness, local governments serve primarily for the primary demands of the people. In addition to traditional services, services for disabled people, which are now the primary service, are also brought to the agenda of local governments. In carrying out these services, local administrations have started to make policies for disabled people. In Turkey, the laws of the Municipality and Metropolitan Municipality and the laws of Special Provincial Administration provide important duties to local administrations in the context of social policy. Although these duties are included in social assistance and social service generalization, they constitute the area of social policy in a number of services for etc the elderly, the disabled in disadvantaged groups. Over time, local governments have been more active in transferring to local existing social policies and principles. In line with the needs of the local people and the development of policies towards them, the participation of the people is considered to have many advantages and the effectiveness and efficiency of the localization is revealed. The research has been prepared with the aim to examine of focusing on the Aydın Metropolitan Municipality the services for disabled people in the context of social policy of local administrations. This research is a qualitative study in the field of social sciences. In this context, were collected through the document review the datas to be taken into consideration in the establishment focused on the Aydın Metropolitan Municipality of the services for disabled people by local administrations. Aydin Metropolitan Municipality to be examined in relation to the subject of research; written documents containing activities reports, performance programs, strategic plans and the projects to be carried out and projects to be carried out for disabled people in the context of social policy have been collected. By analyzing the obtained documents, the services for disabled people in the context of social policy of the Aydın Metropolitan Municipality were put forward. As a result of this research, it has been determined that for disabled people in the context of social policy of the Aydın Metropolitan Municipality; services in the field of care and health, accessibility, social assistance and social services, education and employment area services.

Keywords: Local Governments, Disabled People, Social Policy.

TÜRKİYE' DE VE DÜNYA' DA ENGELLİLERİN İSTİHDAM VE ÇALIŞMA HAYATINA KATILIM DURUMU VE KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEKLER

Muhammed METİN
Engelli Hakları Savunucusu

Merhaba ben Muhammed METİN, engelli bir bireyim. Alanda anlamda yaşadığım sorunları göz önünde bulundurarak alanda hak savunuculuğu yapmaktayım.

1997 doğumluyum. Doğuştan serebral palsili (beyin felçli) engelliyim. Ancak 4 yaşına kadar herhangi bir engel durumumun olduğu fark edilmemiş ve bu nedenle erken tanı ve tedavi sürecine başlanılmamıştır. 7 yaşında herkes gibi akranlarım ile okula gitmem gerekirken, okulun fiziki/erişebilirlik koşulları ve okul yönetiminin önyargılı (okul müdürünün bu okulda yapamazsın, bu çocukların arasında ezilirsin seni okula alamayız gibi cümleler kurması...) yaklaşımlarından dolayı temel ve ana yasal hak olan eğitim ve öğrenimden 12 yaşında yararlanmak durumunda kaldım. Bu durumdan dolayı 12 yaşında Ankara Çayyolu'nda ki M.E.V GÖKKUŞAĞI OKULU'nda eğitim hayatım başlamıştır. 1 yıllık hızlandırılmış eğitim ve 3 yıllık müfredat ışığındaki eğitimim sonrası 2014 yılında ilköğretiminden mezun olarak KARAKUSUNLAR İ.M.K.B MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ Bilişim Teknolojileri alanı öğrencisi olarak eğitimime devam ettim ve 2018 yılında tamamladım. Bunun yanı sıra engellilikle ilgili araştırmalar yaparak konu ile ilgili hak savunuculuğu yapmaktayım. Hedefim ise engellilik alanında hak savunuculuğunu sürdürerek engelliler başta olmak üzere dezavantajlı gruplar için sürdürülebilir, çözüm odak çalışmalar yaparak bu çalışmaları uluslararası platform' a taşımaktır.

ÜYELİKLER
• Serebral Palsili Çocuklar Derneği (SERÇEV)
• AHBAPAnkara
• Sivil Yaşam Derneği (SİYAMDER) Ankara
Olmak üzere birçok STK ile iletişim halindeyim.
EĞİTİM
•MEV GÖKKUŞAĞI OKULU
•KARAKUSUNLAR İ.M.KB. MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ
(2018 yılında liseden mezun olarak üniversite hazırlık dönemine başladım ve hala devam etmekteyim. Üniversite hedefimde ise birçok bölüm vardır. Bunlar ise;
Özel Eğitim Öğretmenliği, Sosyoloji, Sosyal Hizmet, Radyo Ve Televizyon, Gazetecilik...)
HAK SAVUNUCULUĞUNDA HANGİ AŞAMADAYIM?
Okula başladıktan ve Serçev derneği ile tanıştıktan sonra engelliliği, serebral palsi'yi ve engelli haklarını öğrendim. Daha sonra engelliliği ve engelli insan haklarını daha fazla öğrenmem gerektiğini anladım ve bu konuda kapsamlı bir araştırma sürecine başladım. Araştırma kapsamında, konuyla ilgili birçok kitap, makale ve dergiden yararlandım. Öğrendiklerim yeterli mi? Hayır! Bu nedenle araştırmalarım devam ediyor. Araştırmalarım devam ederken 2016 yılında birde engellilerin yaşadığı sorunları ve çözüm önerilerini ele alan bir rapor hazırladım. "SOSYAL HAYATA KATILIM VE ENGELSİZ YAŞAM"

ENGELLİLİK İLE İLGİLİ KATILDIĞIM/YAPTIĞIM ÇALIŞMALAR
➢SİVİL DÜŞÜN AVRUPA BİRLİĞİ PROGRAMI KAPASİTE GÜÇLENDİRME EĞİTİMİ/ "TEMEL KAVRAMLAR VE HAK TEMELLİLİK" (Mart 2019),
➢SİVİL DÜŞÜN AVRUPA BİRLİĞİ PROGRAMI SAVUNUCULUK VE KAMPANYA EĞİTİMİ (Mart 2019)

➢Sivil Yaşam Derneği (SİYAMDER) "ENGELLİLERLE DOĞRU İLETİŞİM

➢SİVİL DÜŞÜN AVRUPA BİRLİĞİ PROGRAMI HAK TEMELLİ ETKİNLİK YÖNETİMİ EĞİTİMİ (Şubat 2019

➢SİVİL DÜŞÜN AVRUPA BİRLİĞİ PROGRAMI ANKARA BİLGİLENDİRME TOPLANTISI (Ekim 2018)

➢ CIVIL ANKARA 2018 (Engelsiz Evrensel Tasarım Ve Erişilebilirlik konulu seminer) (Mart 2018),

➢ Prof. Dr. Hıfzı ÖZCAN 7. ULUSLARARASI CEREBRAL PALSY VE GELİŞİMSEL BOZUKLUKLAR KONGRESİ (Şubat 2018),

➢ SEREBRAL PALSİLİ OLMAM MESLEK SAHİBİ OLMAMA ENGEL DEĞİL PROJESİ KAPANIŞ ÇALIŞTAYI (Ekim 2017),

➢ SEREBRAL PALSİLİ OLMAM MESLEK SAHİBİ OLMAMA ENGEL DEĞİL PROJESİ KARİYER GÜNÜ ETKİNLİĞİ (Mayıs 2017),

➢ ATILIM ÜNİVERSİTESİ- GÜZEL SANATLAR TASARIM VE MİMARLIK FAKÜLTESİ- ENDÜSTRİ TASARIM ÜRÜNLERİ BÖLÜMÜ "ENGELSİZ BİR YAŞAM İÇİN SORUNLAR VE ÇÖZÜMLER SEMİNERİ" Konuşmacı: Muhammed METİN (Mayıs 2017),

➢ SEREBRAL PALSİLİ OLMAM MESLEK SAHİBİ OLMAMA ENGEL DEĞİL PROJESİ MASAÜSTÜ YAYINCILIK KURSU (Ocak-Haziran 2017),

➢ ÇOKLU ENGELLİLER İÇİN ULUSAL EĞİTİM SİSTEMİ MODELİ PROJESİ KAPANIŞ ÇALIŞTAYI (Nisan 2016),

➢ DÜŞLER AKADEMİSİ KAŞ- ALTERNATİVE CAMP PROGRAMI (Ağustos 2016), ➢ DÜŞLER AKADEMİSİ KAŞ- ALTERNATİVE CAMP PROGRAMI (Ağustos 2015), ➢ RAPOR ÇALIŞMASINI SUNMAK, VAR OLAN SORUNLARIN ÇÖZÜMÜ İÇİN T.C.

➢ CUMHURBAŞKANLIĞI, (65. Hükümet) T.C. BAŞBAKANLIK, ASPB, MEB, SAĞLIK BAKANLIĞI ÜST DÜZEY BÜROKRATLARI VE SİYASİ PARTİ ÜST DÜZEY YETKİLİLERİ İLE GÖRÜŞMELER YAPTIM,

1 MAYIS ULUSLARARASI SOSYAL POLİTİKALAR VE BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ' nde engelli bireylerin istihdam ve çalışma hayatına katılım durumuna dikkat çekmek ve bu anlamda önerilerde bulunmak üzere bir bildiri çalışması sunmak isterim. Çalışma özeti değerlendirildiği ve kabul edildiği takdirde değineceğim noktalar aşağıdaki gibi olacaktır;

Araştırdığım kaynaklar doğrultusunda geçmişten günümüze engellilerin iş gücüne katılımı, yaşanılan sorunlar, iletişim sorunları ve mobbing, kamu ve özel sektör iş alanlarının durumu, ulusal ve uluslararası mevzuatta engellilerin iş gücüne katılımına dair bulunan maddeler ve değerlendirmesi, Türkiye ve yurtdışında engellilerin iş gücüne katılımına dair karşılaştırmalı durum analizi ve değerlendirmesi, işgücüne katılma fırsatı bulan engelli çalışanlardan başarı hikayeleri gibi konular üzerinde bütün katılımcılarla birlikte durum analizi yapabileceğimiz düşüncesindeyim. 1 Mayıs 2019 tarihinde "1 MAYIS ULUSLARARASI SOSYAL POLİTİKALAR VE BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ" vesilesi ile engellilerin iş gücüne katılımı' na dair insanlardaki önyargıları kırabileceğimize inanıyorum.

EĞİTİM FAKÜLTELERİNİN TARİH ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMLARINDA 2018 YILINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN DEĞİŞİKLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE CHANGES IN 2018 IN HISTORY TEACHER TRAINING UNDERGRADUATE PROGRAMS IN THE FACULTY OF EDUCATION

Doç. Dr. Refik TURAN
Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD

ÖZET

Öğretmen yetiştirme sistemi öteden beri Türk eğitim sisteminin en çok tartışılan konularından birisini oluşturmaktadır. Cumhuriyet döneminde liselere branş öğretmeni yetiştirmek üzere kurulan ilk kurum Osmanlı döneminde 1890 yılında kurulan Dar'ül Muallimin-i Aliye'den 1924 yılında dönüştürülen Yüksek Öğretmen Okulu olmuştur. Bu okulda, öğrenciler pedagojik forrmasyona yönelik dersleri kendi okullarında, alan bilgisi derslerini ise fen ve edebiyat fakültelerinde alıyorlardı. 1940 yılına kadar sadece erkek öğrencilerin kabul edildiği bu okula bu tarihten itibaren kız öğrenciler de alınmaya başlanmıştır. Lise öğretmenine olan ihtiyacın her geçen gün artması üzerine 1959 yılında Ankara'da, 1964 yılında ise İzmir'de aynı modelde yüksek öğretmen okulları açılmıştır. 1974 yılından itibaren ortaya çıkan olumsuz gelişmeler nedeniyle 1978 yılında yüksek öğretmen okulları kapatılmıştır. Cumhuriyet döneminde ortaöğretim okullarına branş öğretmeni yetiştirmede en büyük pay eğitim enstitülerine düşerken, fen ve edebiyat fakülteleri de bu okullara öğretmen yetiştirmiştir. Fen ve edebiyat fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerden öğretmen olmak isteyenler için öğretmenlik sertifika programları açılıyordu. 20 Temmuz 1982 tarih ve 17760 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile öğretmen yetiştiren bütün kurumlar ya varolan, ya da yeni açılan üniversitelere bağlandılar. Böylece MEB öğretmen yetiştirme görevini üniversitelere devretmiş oldu. Bu şekilde yeni kurulan eğitim fakültelerinde lise öğretmeni yetiştirecek bölümler açılmış, bir süre ortaokul branş öğretmenliklerine de bu bölüm mezunları atanmıştır. O zamandan günümüze lise tarih öğretmenleri eğitim fakültelerinin tarih öğretmenliği bölümü ile edebiyat fakültelerinin tarih bölümleri mezunları arasından atanmaya başlanmıştır. Bu ilk önemli düzenlemenin ardından günmüze kadar geçen süreçte dönemin ihtiyaçları göz önüne alınarak 1998 ve 2006 yıllarında eğitim fakültelerinin öğretmen yetiştiren programlarında değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu programlarda en son güncelleme ise 2018 yılında gerçekleştirilmiştir. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), konuyla ilgili açıklamasında programların güncellenmesinde süreç içerisinde programların uygulanmasıyla ilgili çeşitli araştırmalar, değerlendirmeler ve hazırlanan raporların yanı sıra 2017 yılında Milli Eğitim Bakanlığı (MEB tarafından geliştirilen Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlilikleri ve Öğretmen Strateji Belgesinin (2017-2023) göz önünde tutulduğunu belirtmiştir. YÖK, ayrıca 25 lisans programını kapsayan güncelleme sürecinde eğitim ile ilgili paydaşların katılımıyla farklı zamanlarda farklı üniversitelerde ve YÖK'te çok sayıda çalıştaylar düzenlendiği, her bir programla ilgili ayrı komisyonların oluşturulduğu, hazırlanan taslak programların ulusal veya uluslar arası kongrelerde tartışılarak gelen öneriler doğrultusunda programlara son şeklinin verildiğini ifade etmektedir. Güncellenen programlar 2018-2019 öğretim yılından itibaren birinci sınıflardan başlayarak kademeli olarak uygulanmıştır. Program güncellemesiyle farklı fakülteler ve öğretmen yetiştiren programlar arasındaki kredi ve AKTS uyumsuzlukları giderilmiş, toplam ders saati miktarı içerisindeki öğretmenlik bilgisi dersleri ile seçmeli derslerin oranları artırılmış, buna karşılık öğrencilerin mezuniyet için almaları gereken toplam ders saati miktarları azaltılmıştır. Bu araştırmanın amacı eğitim fakültelerinin öğretmen yetiştiren programlarında 2018 yılında gerçekleştirilen güncellemeyi tarih öğretmenliği lisans programı boyutuyla incelemek ve yeni düzenlemenin

tarih öğretmenliği programı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmada genel tarama modeli ve dökman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma çerçevesinde tarih öğretmenliği lisans programlarında 2006 ve 2018 yıllarında uygulanan ders çizelgesi incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tarih Dersi, Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Lisans Programı.

ABSTRACT

The teacher training system has long been one of the most debated subjects of the Turkish education system. The first institution that was established to train branch teachers in high schools during the Republican period was the Higher Teacher School, which was converted in 1924 from Dar'ül Muallimin-i Aliye, which was founded in 1890 during the Ottoman period. In this school, students were taking courses in pedagogical formation in their own schools, and field studies in faculty of science and literature. Until 1940, only female students were admitted to this school. The need for high school teachers increased every day in Ankara in 1959, in 1964 in Izmir in the same model of higher teacher schools were opened. However, due to the negative developments since 1974, higher education schools were closed in 1978. However, the biggest share in educating teachers in secondary schools in the Republican period fell to educational institutions, while the faculties of Science and Literature trained teachers in these schools. Teacher certificate programs were prepared for students who want to be teachers from these schools. With the Decree Law on Organization of Higher Education Institutions published in the Official Gazette No. 17760 dated July 20, 1982, all institutions that train teachers have been connected to existing or newly opened universities. Thus, the Ministry of Education has transferred the teacher training task to universities. In this way, departments that will train high school teachers have been opened in the newly established faculties of education, and graduates of this department have been assigned to secondary school branch for a while. Since then, high school history teachers have been appointed as "history teacher" departments of education faculties and history departments of the faculties of literature. Considering the needs of the period in the period following this first important arrangement, in 1998 and 2006, the programs of teacher training of education faculties were changed. The latest update in these programs was realized in 2018. In his statement on the subject, the board of Higher Education stated that in addition to various research and evaluation reports in the program update, General competencies of the teaching profession developed by the Ministry of National Education and the teacher strategy document (2017-2023) were taken into consideration. The higher education council also states that there are a number of workshops organized at different universities and higher education boards at different times with the participation of the stakeholders involved in the updating process, which includes 25 undergraduate programs, and that separate commissions are formed for each program, and the final form of the programs are given in line with the recommendations. Updated programs have been implemented gradually starting from the first grade starting from 2018-2019 academic year. With the program update, credit and ECTS mismatches between different faculties and teacher training programs were eliminated, teacher training courses and elective courses were increased in total course hours, while the total course hours required for graduation of the students were reduced. The aim of this study is to examine the update in the teacher training programs of the Faculty of education in 2018 with the size of history teacher education undergraduate program and to present the effects of the new regulation on history teacher education program. General scanning model and document review method were used in the study. Within the framework of the research, the course schedule applied in the years 2006 and 2018 in the undergraduate programs of history teaching has been examined.

Keywords: History Course, Faculty Of Education, History Teaching Undergraduate Program

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ İÇERİSİNDE MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI

MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION WITHIN THE PRESIDENTIAL GOVERNMENT SYSTEM

Doç. Dr. Refik TURAN
Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD

ÖZET

Türkiye'de başkanlık sistemi 1970'li yılların başlarından itibaren zaman zaman politik gündemi meşgul etmiştir. 2007 yılında hükümet sistemi değişikliğine yönelik ilk somut adım atılmıştır. Bu değişiklik mevcut sistemin yarı başkanlığa dönüştüğü şeklindeki görüşlerin oluşmasına yol açmış ve başkanlık sistemine doğru ilk ciddi adım olarak görülmüştür. 2014 yılında cumhurbaşkanının ilk kez doğrudan halk tarafından seçilmesi başkanlık sistemi tartışmalarını yeniden ülke gündemine taşınmasına yol açmıştır. Yaşanan gelişmeler sonucunda 2017 yılında anayasa değişikliğiyle ilgili referandum gerçekleştirilerek Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin yasal alt yapısı oluşturulmuştur. Anayasa değişikliğinin ardından 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimleri sonucunda Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adı verilen yönetim sistemi fiilen uygulanmaya başlanmıştır. Bu sistemin klasik başkanlık sistemlerinden farkı Cumhurbaşkanlığı makamının meclis karşısında çok daha güçlü kılınmış olmasıdır. Yeni yönetim sistemi Cumhurbaşkanlığı teşkilatını yeniden şekillendirmiştir. Cumhurbaşkanlığı teşkilatı; Cumhurbaşkanı Yardımcılığı, İdari İşler Başkanlığı, Ofisler, Bağlı Kuruluşlar ve Politika Kurullarından oluşmaktadır. Bu teşkilat yapısı içerisinde ofisler politika hazırlama, politika kurulları politika oluşturma ve geliştirme, bakanlıklara ise bu politikaları uygulama misyonu yüklenmiştir. 10 Temmuz 2018 tarihinde yayınlanan 1 nolu Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin teşkilat yapısı ortaya konulmuştur. Bu yapı içerisinde yeni oluşturulan bir birim olarak dokuz politika kurulu oluşturulmuş olup bunlardan birisi Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu'dur. Söz konusu kararnamenin 301-335. maddelerinde Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgili olup, bu bölümde Bakanlığın teşkilat yapısı, görev ve yetkileri, Bakanlığın hizmet birimleri ve bu birimlerin görevleri gibi hususlara yer verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Bakanlıkların teşkilat yapılarında gerçekleştirilen önemli bir değişiklik Müsteşarlık ve Müsteşar Yardımcılığı kadrolarının kaldırılması, Bakan Yardımcılığı sayılarının artırılması olmuştur. Yeni yönetim sisteminde bakanlıkların sayılarının azaltılmasının yanı sıra rol ve fonksiyonlarında da önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu durumun en temel sebebi yeni sistemde Cumhurbaşkanı ve Politika Kurulları birincil politika belirleyicisi iken bakanlıkların daha alt düzeyde politika yapıcı ve ağırlıklı olarak uygulayıcı ve denetleyici bir işleve büründürülmüş olmasıdır.

Bu araştırmanın amacı 2018 yılından itibaren fiilen uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Milli Eğitim Bakanlığının teşkilat yapısı, görev ve yetkileri üzerindeki etkisini ortaya koymak ve değerlendirmektir. Araştırmada materyal analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Politikaları

ABSTRACT

The presidential system in Turkey has been busy with the political agenda from time to time since the beginning of the 1970s. The first concrete step towards the change of the government system was taken in 2007. This change has led to the formation of views that the current system has turned into a semi-presidential state and has been seen as the first serious

step towards the presidential system. For the first time in 2014, the election of the president directly by the people led to the re-launching of the presidential system debate on the country's agenda. As a result of the developments, a referendum on the constitutional amendment was held in 2017 and the legal infrastructure of the Presidential government system was established. Following the constitutional amendment, the government system called the Presidential government system was actually implemented in 2018 as a result of the general election of the president and the deputy. The difference between this system and the classical presidential system is that the presidency has been made much stronger in the face of the assembly. The new management system has reshaped the presidency. The presidency is composed of Vice-President, Administrative Affairs presidency, offices, affiliated organizations and Policy Committees. Within the structure of this organization, the offices are responsible for policy preparation, policy boards are responsible for policy formation and development, and the ministries are responsible for implementing these policies. With the Presidential Decree No. 1 published on July 10, 2018, the organization structure of the Presidential government system was introduced. In this structure, nine policy committees were formed as a newly created unit, one of which is the education and training policies Board. This decree is 301-335. the Ministry of National Education is concerned with matters such as the organizational structure, duties and powers of the ministry, the service units of the ministry, and the duties of these units. A significant change in the organizational structure of ministries in the Presidential government system was the abolishment of the undersecretary and deputy undersecretary positions and the increasing number of Deputy Ministers. In addition to reducing the number of ministries in the new management system, significant changes have been made in their roles and functions. The main reason for this situation is that in the new system, while the president and policy boards are the primary policy determinants, the ministries have taken on a lower level policy maker and mainly implementing and controlling functions. The aim of this research is to present and evaluate the effect of the Presidential government system on the organizational structure, duties and authorities of the Ministry of National Education, which has been implemented in effect since 2018. Material analysis method was used in the research.

Keywords: Presidential Government System, Ministry Of National Education, Educational Policies.

1. NOLU CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMESİNE GÖRE MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI (YAYINLANDIĞI RG: 10.7.2018/ 30474).

Teşkilat MADDE 302 – (1) Milli Eğitim Bakanlığı; merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatından oluşur. Hizmet birimleri

MADDE 303 – (1) Bakanlığın hizmet birimleri şunlardır:

a) Temel Eğitim Genel Müdürlüğü,
b) Ortaöğretim Genel Müdürlüğü,
c) Meslekî ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü,
ç) Din Öğretimi Genel Müdürlüğü,
d) Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü,
e) Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü,
f) Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü,
g) Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü,
ğ) Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü,
h) Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü,
ı) Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü,
i) Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü,
j) Personel Genel Müdürlüğü,

k) Hukuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü,
l) Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü,
m) Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
n) Teftiş Kurulu Başkanlığı,
o) Strateji Geliştirme Başkanlığı,
ö) Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı,
p) İnşaat ve Emlak Dairesi Başkanlığı
r) Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği,
s) Özel Kalem Müdürlüğü.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ

DETERMINATION OF TEACHERS' VIEWS ON OUT OF SCHOOL LEARNING ENVIRONMENTS

İclal ALKAN
İnönü Üniversitesi
Nevzat BAYRİ
İnönü Üniversitesi

ÖZET

Eğitim-öğretim denilince akla gelen ilk ortam sınıf olmasına rağmen, öğrenme ortamları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Okul dışı mekanlar da bu öğrenme ortamlarından biridir. Okul dışı mekanların öğrencilere sunduğu imkanların fazla olması, etkili öğretimin yapılabilmesine olanak sağlayabilmektedir. Bu çalışmada, ortaokul 5., 6., 7. ve 8. sınıflarda işlenen dersler için okul dışı öğrenme ortamlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın katılımcılarını, bir devlet üniversitesine devam eden 60 (46 kadın, 14 erkek) Fen Bilgisi öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öğretmen adaylarına, ortaokul düzeyinde bulunan bir öğrencinin dönem içerisinde aldığı derslerin bulunduğu bir form verilerek, bu derslere ilişkin etkili öğretimin yapılabilmesi için uygun olabilecek öğrenme ortamlarını, nedenleri ile birlikte yazmaları istenmiştir. Elde edilen veriler, iki araştırmacı tarafından kategoriler ve temalar oluşturularak analiz edilmiştir. Kodlayıcılar arasındaki ortalama güvenirlik katsayısı %81 olarak hesaplanmıştır. Belirlenen kategorilere ilişkin frekans ve yüzde değerleri raporlandırılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre çoğu öğretmen adayının, Beden Eğitimi ve Spor dersi için uygun öğrenme ortamı olarak, ilgili materyallerin bulunduğu kapalı-açık spor salonlarını (f=38); Görsel Sanatlar dersi için, resim atölyelerini (f=23) ve Müzik dersi için, çeşitli enstrümanların bulunduğu müzik odalarını (f=54) önerdikleri görülmüştür. Fen Bilimleri dersi için büyük çoğunluğun fizik, kimya, biyoloji laboratuvarlarını (f=45); Sosyal Bilgiler ve Şehrimiz dersleri için şehir merkezi, mahalle/sokak/müze gezileri (f=32); Matematik ve Türkçe dersleri için sırasıyla sınıfların [Matematik (f=31), Türkçe (f=19)] yanı sıra; pazar ve marketler ile kütüphanelerin önerildiği gözlenmiştir. Öğretmen adaylarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin yürütülmesi için önerdiği ortam ibadethaneler (f=19); Hukuk ve Adalet dersi için adliyeler /mahkeme salonları (f=13); İngilizce dersi için dil kursları (f=17) olurken; Peygamberimizin Hayatı dersi için hac/umre organizasyonları (f=7); T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi kapsamında Atatürk evi müzesi, Çanakkale/ Anıtkabir gezileri (f=9); Teknoloji ve Tasarım dersi için Bilim fuarları, Bilim merkezleri, teknokent/ teknopark gezilerinin (f=16) düzenlenmesini öne sürmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretmen adayları, Öğrenme ortamları.

ABSTRACT

Despite being known for our academic environment from the first class, learning environments vary considerably. Out-of-school spaces are one of these learning environments. The extra opportunities for out-of-school spaces provide students with the opportunity to make effective teaching. In this study, it is aimed to determine out-of-school learning environments for the courses in the 5th, 6th, 7th and 8th grades in secondary school. The participants of the study consisted of 60 (46 female, 14 male) science teacher candidates attending a state university. Descriptive research method was used in this study. The prospective teachers were asked to give a form with the courses taken by a student at the secondary school level in the period and to write the learning environments which may be

appropriate for effective teaching. The data were analyzed by two researchers by creating categories and themes. The mean reliability coefficient between the encoders was calculated as 81%. Frequency and percentage values for the specified categories are reported. According to the results of the study, it was found that most pre-service teachers used indoor-outdoor sports halls (f = 38) with appropriate materials as a suitable learning environment for Physical Education and Sports course; For the Visual Arts course, it was seen that they recommended painting workshops (f = 23) and music rooms (f=54) for music lessons. The majority of the science courses in physics, chemistry, biology laboratories (f = 45); City center, neighborhood / street / museum visits for Social Studies and City courses (f = 32); for mathematics and Turkish lessons respectively, classes [Mathematics (f = 31), Turkish (f = 19)] as well as; it was observed that markets and markets and libraries were recommended. The prayer room for pre-service teachers of Religious Culture and Ethics (f = 19); Courthouses / courtrooms for the Law and Justice course (f = 13); Language courses for the English course (f = 17); Hajj / Umrah organizations for the Life of the Prophet (f = 7); T. C. Atatürk House Museum, Çanakkale / Anıtkabir trips within the scope of Revolution History and Kemalism course (f = 9); Science fairs, Science centers, techno-tech / technopark trips (f = 16) were proposed for the Technology and Design course.

Keywords: Education, Prospective teachers, Learning environments.

GİRİŞ

Çağdaş eğitim sisteminin en önemli özelliklerinden biri, kuram ile uygulama arasındaki köprünün etkili bir biçimde kurulabilmesidir (Erentay ve Erdoğan, 2009). Okulda sınıf içinde kuramsal olarak verilen bilginin uygulama aşaması, sınıf dışı eğitimle desteklenebilmektedir (Kassas, 2002). Sınıf dışı eğitimin alt yapısında yaygın eğitimin yer aldığı görülmektedir (Miller, 2008). Yaygın eğitim, "herhangi bir nedenle örgün eğitimden ayrılmış, örgün eğitim olanaklarından yaralanamamış bireylerin eğitim imkânlarının sağlanması için verilen ve bu yolla meslek sahibi olmalarına olanak sağlayan eğitim" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2012).

Sınıf dışı eğitimin literatürde birçok tanımı bulunmaktadır:

- Sınıf dışında gerçekleştirilen eğitim etkinlikleridir (Ford, 1986).
- Müfredatın zenginleştirilmesi amacıyla sınıf dışında yapılan etkinliklerin tümüdür (Lappin, 1997).
- Beş duyunun algı ve gözlemler için kullanılmasıdır (Lewis, 1975; Akt. Brookes, 2004).
- Doğal kaynaklar arasındaki ilişkinin yanı sıra, doğa ve toplum arasındaki ilişkiyi de benimsemektir (Priest, 1986).

Sınıf dışı eğitimin amacı, bireyin içinde yaşadığı dünya ile ilgili bilgisini, görgüsünü arttırmak ve çevresine karşı olumlu tutum ve davranışlar geliştirmek olduğu vurgulanmıştır (Shanely, 2006). Shanely (2006), sınıf dışı eğitim ile sadece fen bilimleri ve çevre dersleri değil; aynı zamanda tarih, matematik, jeoloji, politik bilimler gibi derslerin de verilebileceğini belirtmektedir.

Sınıf dışı eğitim ile birlikte, kişilere liderlik ruhu, başarı güdüsü, sosyal ilişki ve zaman yönetimi gibi özellikleri kazandırarak, onların duygusal kontrollerinin gelişimlerine katkı sağlanabileceği belirtilmektedir (Miller, 2008; Murdock, 2007; Schmitt, 2005). Araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımları, sınıf dışı öğretim gerçekleştiren öğretmenlerin tercihi olmaktadır. Öğrenciler de bu öğrenme sürecinde, ilgili konuya merak ve ilgi duyarak, soru sormak, deneyler yapmak, problem çözebilmek ve sorumluluk alarak bilgiyi yapılandırabilmek gibi birçok beceriyi kazanabilirler (Thomas, 2010). Ayrıca eğitim öğretim hayatlarında gerçekleştirilen okul dışı etkinliklerin öğrenciler tarafından hatırlandığı gözlenmiştir (Dillon vd., 2006). Okul dışı eğitimin bireyler için eğlenceli ve heyecan verici

olmasının aynı sıra, tutum, değer ve inançlar üzerinde de olumlu etkilerinin olduğu belirtilmiştir (Lakin, 2006). Bireylerin eğitim yaşantıları süresince sınıflara hapsolmuş şekilde ve gerçek yaşamdan uzaklaştırılması eleştirilmektedir (Özür, 2010). Bu düşüncelerden hareketle, okul dışı eğitim, öğretme öğrenme sürecinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

GELİŞME

Yöntem

Araştırma Modeli

Çalışmada, nicel metodoloji kapsamında betimsel araştırma yöntemlerinden biri olan enlemesine tarama modeli (Fraenkel ve Wallen, 2006) kullanılmıştır. Bu desende araştırmacı var olan bir durumu veya olguyu açıklayabilmek için, zamandan tasarruf sağlayarak, veri toplama aracını tek seferde uygulamaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırma kapsamında 2018-2019 akademik yılı bahar yarıyılında İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 60 (46 kadın, 14 erkek) 3. sınıf öğrencisinden veri toplanmıştır. Katılımcıların 3. sınıf öğrencilerinden oluşmasının sebebi, Öğretim İlke ve Yöntemleri ve Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı derslerini almış olup, uygun öğrenme ortamını belirleyebilme kriterleridir.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi ve Uygulanması

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak, öğretmen adaylarına yönelik bir form hazırlanmıştır. Formda, ortaokul düzeyinde (5. sınıf - 8. sınıf) yer alan derslerin isimleri ve sınıf düzeyleri verilerek, öğretmen adaylarından her bir ders için etkili öğretimin yapılabileceği, okul dışı öğrenme ortamlarını ve nedenlerini yazmaları istenmiştir. Her bir dersin devamında yeterli düzeyde boşluklar bırakılarak, katılımcıların formu uygun bir şekilde cevaplandırması sağlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilen verilerin önceden belirlenen tema ve kategorilere göre özetlenmesini ve yorumlanmasını içerir (Özdemir, 2010). Bu analiz türünün amacı çözümlenen bulguların okuyucuya özetlenip, yorumlanmış bir şekilde sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Araştırmadan elde edilen veriler iki araştırmacı tarafından analiz edilerek belirlenen kategoriler altında altında toplanmıştır. Her bir araştırmacı verileri bireysel olarak analiz ettikten sonra aralarındaki uyum indeksi hesaplanmıştır (Miles ve Huberman, 1994; Patton, 2002). Daha sonra elde edilen bulgular frekans ve yüzde olarak raporlaştırılmıştır.

Bulgular

Araştırmaya ilişkin bulgular bu başlık altında sunulmaktadır. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda her bir ders için frekans ve yüzde tabloları oluşturulmuştur.

Tablo 1. Öğretmen adaylarının "Beden Eğitimi ve Spor" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	f	%
İlgili materyallerin bulunduğu kapalı-açık spor salonları	38	63
Etkinlik sahalarının bulunduğu okul bahçeleri	10	17
Yüzme havuzları	4	7
Futbol sahaları	3	5
Doğa	2	3
Paintball sahası	1	1,6
Boks sahası	1	1,6

Boş	1	1,6
Toplam	59	100

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun (%64) "Beden Eğitimi ve Spor" dersi için uygun öğrenme ortamı olarak ilgili materyallerin bulunduğu kapalı-açık spor salonlarını önerdikleri görülmüştür. Bu görüşe gerekçe olarak da "Bedensel aktiviteler, psikomotor beceriler için uygun donanıma sahip ortam olması, derste aktif olmanın büyük önem taşımasını" ileri sürmüşlerdir.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının "Görsel Sanatlar" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	**f**	**%**
Resim atölyesi	23	38
Renkli sınıflar	17	28
Bireysel sınıflar	12	20
Sergi salonları	3	5
Boş	5	8
Toplam	60	100

Tablo 2'ye göre, öğretmen adaylarının %42'si "Görsel Sanatlar" dersi için uygun öğrenme ortamı olarak resim atölyelerini önermişlerdir. İlgili görüşün nedeni incelendiğinde "İlgili araç gereçlerle birlikte, farklı tabloların bulunduğu atölyelerin yaratıcılığa katkı sağlayacağı" ön plana çıkmıştır.

Tablo 3. Öğretmen adaylarının "Müzik" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	**f**	**%**
Çeşitli enstrümanların bulunduğu müzik odaları	54	90
Konser/ opera salonları	4	7
Enstrüman kursları	2	3
Toplam	60	100

Tablo 3 incelendiğinde, adaylarının %90'nı, "Çeşitli enstrümanların bulunduğu müzik odalarını" "Müzik" dersi için uygun öğrenme ortamı olarak gördükleri belirtilmiştir. "Dersin enstrümanlarla daha verimli işlenebileceği", gerekçe olarak belirtilmiştir.

Tablo 4. Öğretmen adaylarının "Fen Bilimleri" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	**f**	**%**
Fizik, kimya, biyoloji laboratuvarlarını	45	75
Çevre gezileri (orman, fabrika, baraj)	8	13
Boş	7	12
Toplam	60	100

Tablo 4'e göre öğretmen adaylarının %75 gibi büyük çoğunluğu, Fen Bilimleri dersi için uygun öğrenme ortamı olarak "Fizik, kimya, biyoloji laboratuvarlarını" görmüşlerdir. "Soyut kavramların anlaşılması için yaparak-yaşayarak öğrenmenin etkili olabileceği" fikrini neden olarak belirtmişlerdir.

Tablo 5. Öğretmen adaylarının "Sosyal Bilgiler ve Şehrimiz" dersleri için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	**f**	**%**
Şehir merkezi, mahalle, sokak ve müze gezileri	32	53
Çevre, doğa, günlük yaşam	7	12
Afişlerin, görsellerin, haritaların çokça olduğu salonlar	4	7
Boş	17	28
Toplam	60	100

Tablo 5 incelendiğinde öğretmen adaylarının %53'ü "Sosyal Bilgiler ve Şehrimiz" dersleri için, "Şehir merkezi, mahalle, sokak ve müze gezilerini" etkili öğretim yapılabilmesi için uygun görmüşlerdir. "Gerçek yaşamdan kesitler ve doğa ile içi içe olmanın" faydalı olacağını belirtmişlerdir.

Tablo 6. Öğretmen adaylarının "Matematik" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	**f**	**%**
Pazar ve marketler	31	52
Muhasebe ofisleri	15	25
Boş	14	23
Toplam	60	100

Tablo 6'da sunulan "Matematik" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri incelendiğinde, öğretmen adaylarının %52'sinin "Pazar ve marketleri", %25'inin ise "Muhasebe ofislerini" önerdikleri gözlenmektedir. "Günlük yaşamdan örneklerin" öğrenmeye katkısının büyük ölçüde olacağını belirtmişlerdir.

Tablo 7. Öğretmen adaylarının "Türkçe" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	**f**	**%**
Kütüphaneler	19	32
Okuma salonları	12	20
Boş	29	48
Toplam	60	100

Tablo 7 değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının "Türkçe" dersi için uygun öğrenme ortamı olarak "Kütüphaneler" ve "Okuma salonlarını" önerdikleri görülmüştür. "Kitap okuma alışkanlığı ile birlikte, okuduğunu anlamanın ve etkili konuşma becerisinin kazandırılabileceği" ileri sürülmüştür.

Tablo 8. Öğretmen adaylarının "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	**f**	**%**
İbadethaneler (cami, kilise)	19	32
Kuran kursları	10	17
Mescitler	7	12
Boş	24	40
Toplam	60	100

Tablo 8'de verilen "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi için uygun öğrenme ortamları görüşleri incelendiğinde, %32'lik oranla en fazla ibadethanelerin (cami, kilise) önerildiği gözlenmiştir. "İnanç özgürlüğünün hakim olduğu bu ziyaretlerin, hoşgörüyü, anlayışı da beraberinde getireceği" öne sürülmüştür.

Tablo 9. Öğretmen adaylarının "Hukuk ve Adalet" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	**f**	**%**
Adliyeler /mahkeme salonları	13	22
Halka açık davalar	9	15
Günlük hayat/Örnek olay	7	12
Boş	31	52
Toplam	60	100

Tablo 9 incelendiğinde, Adliyeler ve mahkeme salonları öğretmen adaylarının %22'sinin önerdiği öğrenme ortamları arasındadır. Gerekçe olarak "Günlük hayattan kesitler, örnek olaylar etkili öğretim için uygun olacaktır" görüşü belirtilmiştir.

Tablo 10. Öğretmen adaylarının "İngilizce" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	**f**	**%**

Dil kursları	17	28
Doğa/Çevre (ilgili konuya göre)	7	12
Teknoloji destekli ortamlar	5	8
Yurt dışına çıkma imkanları (değişim programları)	4	7
Boş	27	45
Toplam	60	100

Tablo 10'da belirtilen "İngilizce" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri incelendiğinde %28 ile "Dil kursları" ön plana çıkmaktadır. "Karşılıklı iletişim kurma, dinleme, dil bilgisi egzersizlerinin yapıldığı ortam olması" gerekçe gösterilmiştir.

Tablo 11. Öğretmen adaylarının "Peygamberimizin Hayatı" dersi için uygun öğrenme ortamı görüşleri

Kategoriler	**f**	**%**
Hac/umre organizasyonları	7	
Camiler	5	
Konferanslar	3	
Boş	45	
Toplam	60	100

Tablo 12. Öğretmen adaylarının "İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük" ve "Teknoloji ve Tasarım" dersleri için uygun öğrenme ortamı görüşleri

İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	**f**	**%**
Atatürk evi müzesi, Çanakkale/ Anıtkabir gezileri	9	15
Teknoloji ve Tasarım	**f**	**%**
Bilim fuarları, Bilim merkezleri, teknokent/ teknopark gezilerinin	16	27

Tablo 11 ve Tablo 12'deki görüşler değerlendirildiğinde, "Peygamberimizin Hayatı" dersi için "Hac/umre organizasyonlarının", "İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük" dersi kapsamında da "Atatürk evi müzesi, Çanakkale/ Anıtkabir gezilerinin" düzenlenmesi gerektiği görüşleri savunulmuştur. "Birtakım bilgilerin ilgili yerlerde, bir nevi o duyguları tadarak verilmesi" gerekçe olarak belirtilmiştir.

SONUÇ

Okul dışı eğitim, öğrencilerin bireylerin bilişsel, duyuşsal, sosyal ve psikomotor becerilerindeki gelişimini artırmakla birlikte, öğrenmelerini güçlendirmek adına yapılan bir eğitimdir. Okul dışı eğitimin sadece doğa eğitimi, fen bilimleri gibi dersler kapsamında değil, diğer tüm dersler için etkin bir biçimde kullanılabileceği görülmektedir. Sınıf dışında yapılan eğitim, okulda verilen eğitimin tamamlayıcısı niteliğini şeklinde değerlendirilmektedir. Okul dışı eğitimin tarihsel gelişimi incelendiğinde hem sportif faaliyetler hem de fen ve sosyal konularının eğitimi amacı ile kullanıldığı gözlenmiştir. Okul dışı eğitimin kullanım alanları zamanla dünyada ve ülkemizde genişlemektedir. Yapılan çalışmalar sınıf dışı eğitimle bireylerin, sosyal ilişkileri, zaman yönetimleri, başarı güdüsü ve duygusal kontrollerinin gelişmesine katkısının olduğunu ortaya koymuştur (Miller, 2008; Murdock, 2007; Schmitt, 2005). Yani okul dışı eğitimin duyuşsal öğrenmeye katkısının olduğu söylenebilir. Yenilenen eğitim programında da duyuşsal öğrenme alanına vurgu yapılmıştır. Bilişsel öğrenmenin gerçekleşmesi için duyuşsal öğrenmeye ihtiyaç duyulduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Yapılan çalışmada öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu, okul dışında gerçekleşen eğitim aktivitelerinin, öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerinde etkili olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca öğrencilerin derslere karşı ilgi ve meraklarını artırdığı yönde görüşlerini belirtmişlerdir. Priest (1986) okul dışı eğitimi, yaparak yaşayarak öğrenmenin

gerçekleştiği bir süreç olarak tanımlarken, insanlar ile doğal kaynaklar arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır. Öğrenciler bu süreçte beş duyu organını kullanma imkanına sahiptirler. Dolayısıyla pek çok duyuya hitap eden aktivitelerle öğrenmenin kalıcılığını artırmak da mümkündür. Ayrıca bu aktiviteler öğrencileri mutlu ederek, öğrenmelerinde zengin bir uyarıcı niteliği taşımaktadır (Rivkin, 2000). Okul dışı eğitim aktivitelerine aktif olarak katılan öğrencilerin kazanımlarının daha fazla olduğu gözlenmiştir (Orion vd., 1997).

Öğretmen adaylarının okul dışı öğrenme ortamlarına ilişkin görüşlerinin belirlendiği bu çalışmada, ortaokul müfredatında yer alan çoğu ders için sınıf dışı eğitim etkinliklerinin uygun olacağını, öğrencilerin ilgi ve meraklarını artıracağını, bilişsel becerilerinin yanı sıra sosyal ilişkilerini de güçlendireceğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, öğretmen adaylarının okul dışı eğitime yönelik bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi için lisans düzeyinde bu tür projelere yer verilerek, deneyim kazandırılmalıdır. Öğrencilere okul dışı eğitimin amacı ve önemi hakkında bilgi verilerek, bu tür uygulamalara etkin katılımları sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Brookes, A. (2004). Astride a long-dead horse: Mainstream outdoor education theory and the central curriculum problem. *Journal of Outdoor and Environmental Education, 8*(2), 22-33.

Dillon, J., Rickinson, M., Teamey, K., Morris, M., Choi, M. Y., Sanders, D., & Benefield, P. (2006). The value of outdoor learning: evidence from research in the UK and elsewhere. *School science review, 87*(320), 107.

Erentay, N., Erdoğan, M. (2009). 22 adımda doğa eğitimi. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Ford, P. (1986). Outdoor Education: Definition and Philosophy.

Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education*.

Kassas, M. (2002). Environmental education: biodiversity. *Environmentalist, 22*(4), 345-351.

Lakin, L. (2006). Science beyond the classroom. *Journal of Biological Education, 40*(2), 89-90.

Lappin, E. (1997). Outdoor education for behavior disordered students. ERIC Digest. Retrieved 20.03.2019 from http://www.kidsource.com/kidsource/content2/Outdoor.Education.ld.k12.3.html.

Miller, T. J. (2008). The Alaska factor: Outdoor education program design in Alaska. Master of Education Thesis, University of Alaska, USA.

Miles, M. B., Huberman, A. M., Huberman, M. A., & Huberman, M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.

Murdock, M. L. (2007). Outdoor education as a protective school-based intervention for" at-risk" youth: A case study examining the Muskoka Woods Leadership Experience for" Students of Promise" program.

Orion, N., Hofstein, A., Tamir, P., & Giddings, G. J. (1997). Development and validation of an instrument for assessing the learning environment of outdoor science activities. *Science Education, 81*(2), 161-171.

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(1), 323-343.

Özür, N. (2010). Sosyal bilgiler dersinde sınıf dışı etkinliklerin öğrenci başarısına etkisi. (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara).

Patton, M. Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal, experiential perspective. *Qualitative social work, 1*(3), 261-283.

Priest, S. (1986). Redefining outdoor education: A matter of many relationships. *The Journal of Environmental Education, 17*(3), 13-15.

Rivkin, M. S. (2000). Outdoor experiences for young children.

Schmitt, T. R. (2005). *Teachers' perceptions of value and effects of outdoor education during an age of accountability*. PhD Thesis, Loyola University, Chicago.

Shanely, S. D. (2006). *Towards an understanding of an outdoor education program: Listening to participants' stories.* PhD Thesis, University of Florida, USA.

Thomas, G. (2010). Facilitator, teacher, or leader? Managing conflicting roles in outdoor education. *Journal of Experiential Education, 32*(3), 239-254.

TDK (Türk Dil Kurumu) Sözlüğü (2012). Retrieved 12.03.2019 from http://tdkterim.gov.tr/bts/.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2003). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. *Seçkin Yayınları*, *9*.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAPILANDIRMACI ÖĞRENME ORTAMI ALGILARI VE ÜSTBİLİŞ FARKINDALIK DÜZEYLERİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN SECONDARY SCHOOL STUDENTS' CONSTRUCTIVIST LEARNING ENVIRONMENT PERCEPTIONS AND METACOGNITIVE AWARENESS

İclal ALKAN
İnönü Üniversitesi
Nevzat BAYRİ
İnönü Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin yapılandırmacı öğrenme ortamı algıları ile üstbiliş farkındalık düzeylerinin cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenleri açısından incelenmesi ve aralarındaki ilişkinin belirlenmesidir. Tarama modelinin kullanıldığı çalışmanın evrenini Malatya ili geneli ortaokul öğrencileri oluştururken, örneklemini ise uygun/kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 207 ortaokul (100 kız, 107 erkek) öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, Arkün ve Aşkar (2010) tarafından geliştirilen "Yapılandırmacı Öğrenme Ortamı Ölçeği" ile Sperling, Howard, Miller ve Murphy (2002) tarafından geliştirilip, Aydın ve Ubuz (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan "Bilişüstü Yetiler Envanteri" kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 21.0 paket programına aktarıldıktan sonra, normal dağılım sergilediği belirlenmiştir. Bu nedenle verilerin analiz edilmesinde parametrik testlerden F Testi ve Pearson Korelasyon Testi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre yapılandırmacı öğrenme ortamı algısının cinsiyete göre karşılaştırıldığı F testi sonucuna göre "Yaşamla İlgili" ve "Farklı Bakış Açıları" alt boyutlarında kız öğrenciler lehine anlamlı fark gözlenmiştir ($p<.05$). Öğrencilerin üstbiliş farkındalık düzeylerinin ise cinsiyet değişkeni açısından anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmüştür. Araştırmanın bulgularından bir diğeri, sınıf düzeyi değişkenine göre öğrencilerin yapılandırmacı öğrenme ortamı algıları arasında anlamlı bir farklılığın olduğudur ($F=7,08$, $p<.05$). Benzer şekilde öğrencilerin üstbiliş farkındalık düzeyleri de sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır ($F=4,92$, $p<.05$). Ortaokul öğrencilerinin yapılandırmacı öğrenme ortamı algıları ile üstbiliş farkındalık düzeyleri arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ve yüksek düzeyde bir ilişki bulunmuştur ($r=,814$, $p<.05$). Yapılandırmacı öğrenme ortamı algısı, üstbiliş farkındalık düzeyindeki değişimin %66'sını açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapılandırmacı Öğrenme Ortamı, Bilişüstü Yeti, Korelasyon

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the perception of constructivist learning environment and metacognitive awareness levels in terms of gender and class level variables of secondary school students and determine the relationship between them. The population of the study, in which the survey model is used, consists of secondary school students in Malatya, and the sample is 207 secondary school (100 female, 107 male) students selected by appropriate / easy sampling method. As data collection tools, Constructivist Learning Environment Scale which was developed by Arkün and Aşkar (2010) and Metacognitive Awareness Inventory which was developed Sperling, Howard, Miller and Murphy (2002) and adapted to Turkish by Aydın and Ubuz (2010) are used. After the data were transferred to SPSS 21.0 package program, it was determined that it had normal distribution. For that reason, F test and Pearson Correlation Test were used to analyze the data. According to the survey constructivist learning environment by gender perceptions according to the F test results compared to "live with Related" and "Different Perspectives" subscales female students favor significant difference was observed ($p <.05$). It was seen that metacognitive

awareness level of students did not differ significantly in terms of gender variable. One of the findings of the study was that there was a significant difference between the students' perceptions of constructivist learning environment according to the class level variable (F = 7.08, p <.05). Similarly, metacognitive awareness levels of the students differ significantly according to the class level (F = 4,92, p <.05). A statistically significant and high correlation was found between the constructivist learning environment perceptions of middle school students and metacognitive awareness (r =. 814, p <.05). Constructivist learning environment perception explains 66% of the change in the level of metacognitive awareness.

Keywords: Constructivist Learning Environment, Metacognitive Awareness, Correlation

TÜRKİYE'DE LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA SÜRYANİLER

SYRIACS IN HIGH SCHOOL HISTORY TEXTBOOK IN TURKEY

Doç. Dr. Refik TURAN
Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD

ÖZET

Süryanilerin kökeninin Aramilere veya Asurlara dayandığına dair farklı görüşler vardır. Hz. İsa'nın havarilerinden Petrus'un 37 yılında Antakya'da bir kilise kurarak Hıristiyanlığı yaymaya başlamasıyla Süryaniler Hıristiyanlıkla tanışmaya başlamışlardır. Süryaniler Roma Kilisesinin kendilerine uyguladığı ağır baskılar sonucunda bu kiliseden ayrılarak Antakya Patrikliği adıyla Süryani Yakubi Patrikliğini kurmuşlardır. Roma Kilisesinin baskılarının daha da artması üzerine Süryaniler Antakya'yı terk ederek Güneydoğu Anadolu bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardır. Tarihsel süreç içerisinde Süryanilerden Hıristiyanlığın farklı mezheplerini kabul edenler olmuştur. Süryaniler en sıkıntılı dönemlerini Bizans yönetimi altında yaşamışlardır. Bizans Devleti'nin Süryanileri asimile etme politikası baskı ve katliam boyutlarına ulaşmıştır. Bu dönemde özellikle Doğu Anadolu'da ticaret ve tarımla uğraşmaktaydılar. Selçuklu Türkmenleri 11. Yüzyılda Anadolu'ya akınlarını gerçekleştirdikleri ve kitleler halinde Anadolu'ya göç ettikleri zaman Süryaniler diğer Hıristiyan halklar olan Ermeniler ve Rumlar gibi çöküntü içerisinde bulunan Bizans İmparatorluğunun tebası durumundaydılar. Bizans yönetiminin özellikle mezhep konusunda uyguladığı baskılar Süryanilerin Selçuklu yönetimini memnuniyetle karşılamalarını sağlamıştır. Selçuklu devleti, hâkimiyeti altındaki diğer gayrimüslimler gibi Süryanilerin de dinlerine ve inançlarına karışmamış, hiçbir baskı ve zulüm yapmamıştır. Osmanlı döneminde uygulanan millet sistemi de gayrimüslim tebanın kendi inanç, kültür ve geleneklerini rahatça yaşamalarına imkân sağlamıştır. Süryanilerin İstanbul'da cemaat temsilcileri bulunmadığı için 19. yüzyılın sonlarına kadar Ermeni Patrikliği tarafından temsil edilmişlerdir. I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Ermenileri ve Süryanileri Osmanlı Devleti'ne karşı kullanma ve ayaklanmalarını sağlama yoluna gitmişlerdir. Bu kışkırtma ve silahlandırmanın etkisiyle bazı Süryani grupların Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettikleri görülmüştür. Bu isyanların başarısızlığa uğraması ve Kurtuluş savaşı sonunda Anadolu'nun işgallerden kurtarılması üzerine isyanlara katılan bazı Süryaniler farklı ülkelere göç ederken ülkede kalanlar ise Lozan Barış Antlaşması ile azınlık statüsünde eşit yurttaşlık hakkına sahip olmuşlardır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren yurt dışına göç etmiş bazı Süryani grupların Yunan Pontus ve Ermeni Diasporasının iddia ve taleplerine paralel bir şekilde 1915'te Süryanilere soykırım uygulandığı iddialarını gündeme getirme çabası içine girmişlerdir. Bu çabalar karşısında Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu 2002 yılında Ermeni, Yunan-Pontus ve Süryaniler ile ilgili konulara Ortaöğretim Tarih I, Tarih II ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinin öğretim programları ve ders kitaplarında yer verilmesine dair bir karar almıştır. Böylece söz konusu iddialar konusunda genç kuşakların doğru bilgi sahibi olmalarının sağlanması amaçlanmıştır. Bu araştırmanın amacı Türkiye'de 1980 yılından başlayarak günümüze kadar liselerde okutulan tarih ders kitaplarında Süryanilerle ilgili konulardaki değişimi ve Süryanilere yaklaşımı ortaya koymaktır. Araştırmada "genel tarama modeli" ve "doküman analizi" yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Süryaniler, Millet sistemi, Azınlık

ABSTRACT

There are different opinions that the origin of Assyrians is based on Arams or Assyrians. Hz. When the disciples of Jesus began to spread Christianity by establishing a church in Antioch in 37 BC, the Assyrians began to meet Christianity. As a result of the heavy pressure exerted on them by the Roman Church, the Assyrians left the church and established

the Patriarchate of Syriac, the Patriarchate of Antioch. Because of the increasing pressure of the Roman Church, the Syrians left Antioch to migrate to the Southeastern Anatolia. In the historical process, there were people who accepted different sects of Christianity from Assyrians. The Syrians lived their most troubled times under the Byzantine rule. The assimilation policy of the Byzantine Empire reached the dimensions of oppression and massacres. During this period, they were dealing with trade and agriculture, especially in Eastern Anatolia. When the Seljuk Turkomans had migrated to Anatolia in the 11th century and migrated to Anatolia in masses, the Syriacs were the subjects of the Byzantine Empire, which fell under the collapse of other Christian peoples, Armenians and Greeks. The oppression of the Byzantine administration, especially on sects, enabled the Syriacs to welcome the Seljuk administration. The Seljuk state did not interfere with the religions and beliefs of the Assyrians as well as other non-Muslims under its rule, and did not make any oppression or persecution. The nation system implemented during the Ottoman period allowed non-Muslim subjects to live their own beliefs, cultures and traditions. The Syriacs were represented by the Armenian Patriarchate until the end of the nineteenth century, as there were no community representatives in Istanbul. During World War I, the Russians tried to use the Armenians and Assyrians living in the Eastern Anatolia Region against the Ottoman Empire and provide them to rebel. It was observed that some Syriac groups rebelled against the Ottoman State due to the instigation and arming. Some Assyrians who participated in the uprisings after the failure of these revolts and the liberation of Anatolia from the occupation after the War of Independence migrated to different countries and those who remained in the country had the right of equal citizenship in the status of minority by the Lausanne Peace Treaty. In particular, some Syriac groups who migrated abroad from the 2000s onwards attempted to raise the claims of the genocide of Syrians in 1915 in parallel with the claims and demands of the Greek Pontus and Armenian Diaspora. In the face of these efforts, the Ministry of National Education's Board of Education and Education Board in 2002 on issues related to the Armenian, Greek-Pontus and Assyrians in Secondary Education I, History II and T.C. He took a decision to include the History of Turkish Revolution and Kemalism courses in the curriculum and textbooks. Thus, it is aimed to ensure that young generations have the right information about these claims. The purpose of this research in Turkey in the history textbooks taught in schools starting from 1980 up to the present exchange on issues concerning Assyrians and Syriacs approach reveals. General screening model and document analysis method will be used in the research.

Keywords: Syriacs, Nation system, Minority

BEDEN DİLİ ÖĞELERİNİN İŞARET DİLİNDE KULLANIMI

Gamze BİÇER
Tezli Yüksek Lisans Bildirisi
Selçuk Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**,** Halkla İlşikiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı

ÖZET

İletişim, yaşamın devam edebilmesi için vazgeçilmez bir kavramdır. İletişim, sadece biz insanlar için değil, canlı tüm varlıklar için gereklidir ve herhangi bir sınırlaması yoktur. İletişim kurmayı en verimli şekilde gerçekleştiren, bu kapsamlı yetiye sahip olan canlı ise insandır. İnsan konuşma yetisiyle ve aklıyla, tüm bunların yanında beden dili kullanımıyla iletişimini gerçekleştirir. İletişim kavramının geçmişten günümüze birden çok tanımı yapılmıştır. Tanım konusunda oldukça çeşitli olmasının nedeni ise sahip olduğu alanın fazla olmasıdır. Oskay, iletişim kavramının iletiler aracılığıyla toplumsal etkileşim biçimi olduğunu açıklamıştır. Kavramı incelediğimizde özellikle sözsüz iletişimin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Sözlü olarak anlatamadığımız birçok durumu, sözsüz iletişim ile ifade etmek daha basittir. Sözsüz iletişim alanında en önemli etken ise beden dilidir. Bireyler beden dili kullanımını bilinçli veya bilinçsiz gerçekleştirmektedir. Beden dilinin öğelerinden olan el, kol ve parmakların kullanımı, jest ve mimikler etkin olarak kullanılanlarıdır. İşte bu iletişim için vazgeçilmez olan hareketler de işitme engelli bireylerin iletişim kurması için kullandıkları dilin temel unsurlarıdır.

İşaret dili ve beden dili birbiriyle benzerlikler göstermektedir. Bu durum bilinçsiz veya bilgisiz yapılan bir hareket dahi olsa belli durumlarda bir işitme engelli birey ile iletişimi kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmada iletişimde var olan beden dilinin aslında işitme engelli bireylerin kullanmış olduğu işaret dili ile olan benzerliği ele alınacaktır. İşitme engelli bireylerin kullanmış olduğu işaretlerin günlük hayatta kişilerin farkında olarak veya olmayarak iletişim halindeyken yaptıkları el, kol, jest ve mimik hareketlerinin örtüştüğüne ilişkin bilgiler sunulacaktır. Çalışma literatür taraması yapılarak gerçekleştirilecek olup, ifadeler görsellerle desteklenecektir.

Anahtar kelimeler: İletişim, İşaret Dili, Beden Dili, Hareket

ABSTRACT

Communication is indispensible concept for life to continue. It is necessary not only for us, but for all living beings and there is no limit. The most efficient way of establishing communication is the human having this comprehensive capability. Human beings communicate with the ability of human speech and intelligence by using body language besides all these. Communication does’t have a definite description. The reason for being rather diverse in description is that there is much more scope. when we examine the concept, it seems that especially non-verbal communication has an important position. it is simpler to express many situations that we can not express verbally with non-verbal communication. The most important factor of nonverbal communication is the body language. Individuals use body language consciously or unconsciously. arm, hand, finger, gestures and mimics which are the main ways of body language are effectively used. The indispensable movements for this communication are the basic elements of the language for hearing impaired individuals in order to communicate. the sign language and the body language are similar to each other. Even if this movement is unconscious or uninformed, this situation makes easier to communicate with a hearing-impaired individual in some cases. This essay deals with the similarity of body language existing in communication with the sign language used by hearing-impaired individuals.

Key words: Communication, Sign Language, Body Language, Movement.

BEDEN DİLİ ÖĞELERİNİN İŞARET DİLİNDE KULLANIMI

GİRİŞ

Doğada var olan bütün canlılar bir şekilde iletişim kurmaktadır. İletişimi en anlamlı ve kapsamlı şekilde kullanma yetisine sahip olan canlı ise insandır (Torun, 2017: 57). İnsan ilişkilerinde vazgeçilmez kavramlardan olan iletişim, yalnızca bire bir ilişkilerde değil örgütler, kurumlar ve gruplarda da fazlasıyla etkili bir yere sahiptir (Erkuş, Ünlü 2009: 1).

Bireyler içinde bulundukları duygu, düşünce ve hissiyatlarını karşılarındaki kişilere aktarmak istediklerinde gönderdiği iletilerle iletişime başlamış bulunmaktadır. Bu anlamda iletişimin anlamını açıklamak için birçok tanımlamaya başvurmak doğaldır. İletişimi tam anlamıyla tanımlamak oldukça zordur, sınırlamaya veya ölçütlemeye girecek bir kavram değildir.Sahip olduğu alan oldukça geniştir (Torun,2017:57).İletişim kelimesinin İngilizce karşılığı ‘’communication’’dır.Bu kelimenin Türkçe karşılığı ortaklaşma yani ortaklık anlamını taşımaktadır (Kaşıkçı, 2002: 21).

1972 yılında E.X Carl Larson tarafından gerçekleştirilen inceleme sonucuna göre iletişim kavramının yaklaşık 126 farklı tanıma sahip olduğu bulunmuştur. Günümüzde tekrar böyle bir araştırma yapılacak olsa bu araştırma sonucunda iletişime ilişkin tanımlamaların 200’ü aşacağı düşünülmektedir. Bu tanımların içerisinde genel olarak ortaklaşa kelimesi kullanılmaktadır, bunun nedeni ise söz konusu iletişimde var olan bilginin ortak olarak ele alınmasıdır (Kaşıkçı, 2002: 21).İletişimle ilgili birkaç tanıma yer verecek olursak;

Oskay, iletişimi şu şekilde tanımlamıştır. İletişim, birbirlerine ortamdaki nesneler, olaylar, olgular ile ilgili değişmeleri haber veren; bunlara ilişkin bilgileri birbirine aktaran, aynı olgular, sorunlar, nesneler karşısında benzer yaşam deneyimlerinden kaynaklanan; benzer duygular taşıyıp bunları birbirine ifade eden insanları oluşturduğu topluluk ya da toplum yaşamı içinde gerçekleştirilen tutum, yargı, düşünce, duygu, bildirişimleridir.(1992: 15).

Fiske’nin iletişim tanımı ise şöyledir:’’İletişim iletiler aracılığı ile toplumsal etkileşim biçimidir.’’(Fiske, 1996: 16).

İletişim, türlerine göre üç başlıkta ele alınmaktadır. Bunlar sözlü iletişim, yazılı iletişim ve sözsüz iletişimdir. Sözlü ve yazılı iletişim kısaca tanımı;

-Yazılı iletişim: Yazılı iletişim iletilerin yazılı hale getirilerek saklanılabilir olması ve bu iletilerin üzerinden zaman geçmesine rağmen ulaşılabilmesine olanak sağlamaktadır. Yanılma payının en aza indirgenerek kurumlarda veya kurum dışında da tercih edilir. Yani insanlara mekan ve zaman sınırlaması koymaksızın istenilen zamanda istenilen yerde kullanılan etkili bir iletişim türüdür (Üstünel, 2011: 22).

-Sözlü İletişim: Söz, bir ya da birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliğine verilen addır (http://tdk.gov.tr). Fidan’a göre bireyler arasında gerçekleşen konuşmanın her çeşidi sözlü iletişim olarak adlandırılmaktadır (2012: 42).Konunun önemli başlıklarından olan sözsüz iletişim daha kapsamlı bir şekilde incelenecektir.

SÖZSÜZ İLETİŞİM VE ÖNEMİ

Bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu toplumda farkında olarak veya olamayarak kurdukları iletişimde mutlaka sözsüz iletişim yer almaktadır. Sözsüz iletişimi kullanmak bireyin kurduğu iletişimi fazlasıyla kolaylaştırmaktadır. İletişimin güzel ve sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi için sözsüz iletişimin özelliklerini bilmek bu açıdan önem taşımaktadır (www.ekosinerji.com).

-Sözsüz İletişim: Jest ve mimiklerin kullanımı, ses tonu ve vurgulamalar, kılık-kıyafet ve aksesuar gibi birden fazla etkenin bir arada olmasıyla meydana gelen bir iletişim türüdür. Bu etkenlerin tamamı en az sözcükler kadar etkilidir, hatta bazen sözcüklerden daha fazla bir etkiye sahiptir. Zaman zaman sözcükler ile anlatılanları doğrulamayan bir yapıda

olsa da yine bazı zamanlarda sözcüklerle anlatılmaya çalışılan durumların güvenilirliğini artırabilir. Kişiler iletişim kurarken beden hareketlerini ve yüz ifadelerini devamlı aktif bir şeklide kullandıklarından sözsüz iletişim sürekliliğini korumaktadır (Avcı, 2017: 35).

Çağımızda iletişimin yalnızca dil yoluyla gerçekleşen bir süreçten oluşmadığı, aynı zamanda arka planında farklı etkenlerinde var olduğu bilinmektedir. Bu etkenler iletişimin gerçekleştiği ortamdan, koşullardan ve bireylerin birbiriyle olan yakınlığından etkilenebilir (Erkuş ve Günlü 2009: 1).

İletişim türlerinden bir diğeri olan sözlü iletişimde ‘’ne söylendiği’’ önemli olurken sözsüz iletişimde ‘’nasıl söylendiği’’ üzerinde durulmaktadır. Yapılan araştırmalarda da bireylerin birbiriyle iletişimlerinde ne söylediğinden çok nasıl söylediğine önem verdikleri sonucuna ulaşılmıştır (Tutar ve Yılmaz, 2003: 62).

1.1.Sözsüz İletişimin Önemi

Sözsüz iletişim sözlü iletişimi anlamlandırma, zenginleştirme ve açık seçik olması konusunda önemli bir yere sahiptir. İçinde bulunulan durumlar ve şartlar neticesinde sözel olarak anlatılmak istenen konu bazen tam anlamıyla karşı tarafa aktarılamamaktadır. Sözlü iletişim sözel kurulan kelimelerden meydana gelirken sözsüz iletişim bu kelimelerin ifade edilme yöntemidir.

Örneğin bir trafik kazası sonrası kazayı birebir yaşayıp içinde bulunan kişinin anlatımı yetersiz kalabilirken, kişinin kaza anını anlatırken tarif etmesi, aynı zamanda da sözsüz ifadeleri kullanması anlatımı oldukça zenginleştirir. Sözel kelimelerin yetersiz kaldığı anlarda anlatımın sözsüz ifadelerle desteklenerek aktarılması anlatımı daha anlaşılır bir hale getirilebilmektedir (Tayfun, 2007:131).

Sözsüz iletişime yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar arasında kadınlar ve erkeklerin sözsüz iletişimi nasıl kullandıkları hangi cinsiyetin sözsüz iletişimden daha çok yararlandığı araştırılmıştır. Hall, 2006 yılında yaptığı araştırmasında sözsüz iletişimin cinsiyet ve mevki ile ilişkisini aratırmış ve bu konuda literatür taraması yapmıştır. Araştırma sonucu olarak her iki değişken arasında çift yönlü bir etkileşim olduğu kanısına ulaşan yazar bu konuda yeterli incelemenin yapılmadığının da altını çizmiştir(Erkuş ve Günlü 2009: 11).

Sözsüz iletişimin bir takım kodları ve bu kodların ortak özellikleri vardır. Bu özellikler kısaca şu başlıklar altında ele alınabilir;

Sözsüz İletişimin Özellikleri

-İletişimin yokluğunu imkansız kılma,

-Duygu ve coşkuları zengin bir şekilde dile getirme,

-Bireyler arasındaki ilişkileri tanımlama ve belirleme,

-Sözlü iletişimin içeriği hakkında bilgilendirme,

-Güvenli mesajlar aktarma,

-Kültüre göre şekillendirmektir (Altıntaş ve Çamur, 2004:60-63).

Kişilerin iletişim halindeyken bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde herhangi bir gayret göstermeksizin sözsüz iletişimin kodlarını kullandıkları gözlenmektedir. Hisler sözsüz iletişimde öyle önemli bir yere sahiptir ki insanların iletişim halindeki duruşları, kılık ve kıyafet, jest ve mimikleri kullanılan sözel ifadelerle tutarlı olmadığında çoğu birey sözsüz ifadelere inanmayı tercih etmektedir (Torun, 2017:67).

Sözsüz iletişim, iletişimin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda kişilerarası iletişimin üç temel öğesi bulunmaktadır. Bunlar ses tonu, beden dili ve sözcüklerden oluşmaktadır. Sosyal psikologların yaptıkları incelemeler doğrultusunda bir iletişimde ses tonunun önemi yüzde 30, beden dilinin önemi yüzde 60, sözcüklerin öneminin ise yüzde 10 olduğuna ulaşılmıştır (Altıntaş ve Çamur, 2004:55).

1.2. Sözsüz İletişim İçin Önemli Bir Yere Sahip Olan Beden Dili

İnsanlar ilk zamanlarda anlaşmalarını konuşarak sağlayamadıklarında beden dilini kullanmışlardır. Beden dili insanların birbirini anlamaya çalıştıkları ilk dil olmuştur. Kişiler beden hareketlerini kullanarak ne söylemek istediklerini, duygu, düşünce, fikir ve hissiyatlarını paylaşmışlardır.

Günlük yaşamda kullanılan belirli sayıdaki sözcüklerin yanı sıra ellerle, kollarla, duruşla yani beden hareketleriyle de birçok zaman iletişim sağlanır işte iletişimin bu türü beden dili olarak adlandırılmaktadır (Şen, 2006: 32). Beden dilinin diğer bir anlamı ise 'kinesics' olarak adlandırılır.

Kişinin içinde yaşadığı her duygu kendini beden hareketleriyle dışa vurabilir. Heyecanlanması, kızarması, terlemesi bunların hepsi bireyin içinde yaşadığı duygunun dışına yansıması olarak yorumlanabilir. Ancak yapılan her beden hareketi doğru olarak algılanamayabilir. Örneğin kaşlarını çatarak veya gözlerini kısarak bakan bir insan illa sinirlidir denilemez çünkü bireyin görme uzvuyla ilgili olarak rahatsızlığı olabilir (Akçay, 2017: 46).

Bireylerin beden dilleriyle birbirlerini farkında olarak ve ya olmayarak kimi zaman etkiledikleri bilinmektedir. Bakışlarla, duruşla, tutumlarla buna benzer birçok durumla karşımızda bulunan bireylerin kalp ritmini, nefesini, beden dilini etkiler (Şen, 2006: 35).

Beden dili kullanımında yaşa bakılacak olursa küçük yaşta beden dili kullanımı büyük yaşa oranla daha fazladır. Hatta 'büyümüş de küçülmüş' sözünün beden dilindeki anlamı çocukların da yetişkinler kadar beden hareketlerini kullanmamasından dolayı söylendiği bilinmektedir (İzgören, 1999: 53).

Beden dilinin her yaşta ve her durumda insana kattığı bir takım kolaylıkların olduğu söylenebilir. Bunun için beden dilinin kullanımı sözel ifadelerden önemlidir. Beden dilinin sözlü ifadelerden önemli olduğunu açıklayan başlıklar şu şekildedir;

-Kişinin ifade yeteneğine katkı sağlar.

-İletişim halindeki bireyin daha kolay anlaşılmasına yardımcı olur.

-İletişimin bir bütünlük halinde devam etmesini sağlar.

-İletişim kurulan bireyin kendi iç dünyası hakkında önemli ipucu verir.

Başlıca önemli olgularındandır(Kaşıkçı, 2006: 18).

Sözlü dil ile sözsüz yani beden dili benzerliği kişilerin duygu ve hislerini yansıtmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada beden dilini kendi içerisinde sessiz olan beden dili, sesli olan beden dili ve nesnel olan beden dili olarak üç gruba ayrılmaktadır.

Birinci olarak sessiz olan sadece görsel olarak gözlenebilen beden dilini kapsarken, ikinci olan sesli beden dili, dil ile yakın ilişkisi olan konuşma gülme gibi durumlardır. Üçüncü olarak nesnel olan beden dili ise bireyin görünümlerini tamamlayan; giyim, saç, ortam gibi objelerdir (Akgüner, 2010: 54-55).

Beden dili bir toplumu ve kültür biçimini anlattığı gibi bireysel bir durumu da yansıtmaktadır. Buna bağlı olarak bir kültürü bir toplumu yansıtan beden dili bireylerin kişiliğini de yansıtmaktadır. Bu durum bireylerin kişiliğinin tanınması konusunda artı bir durum katmaktadır (Kocasavaş, 2007: 50).

Beden dilinin birden fazla öğesi vardır. Ancak konu ile alakalı olarak beden dilinin jest-mimik, el ve kolların kullanımı başlıkları ele alınacaktır.

1.2.1. Jest Ve Mimikler

Jest ve mimikler başkalarına gönderilen hareket ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bireyin yaptığı hareketlerde jest ve mimiklerden bahsedilebilmesi için bu hareketlerin karşıdaki kişiye bir anlam bir duygu bir düşünce iletmesi gerekmektedir. Yapılan her hareket jest ve mimik olarak adlandırılmamalıdır (Hacıhasanoğlu, 2017: 42).

Jest ve mimikler iki grupta incelenmektedir.

-Esas jest ve mimikler: Kişinin konuşmanın akışında duygu ve düşünceleri tamamlayan bunların anlamına ve devamına uygun bir şekilde yüzünü, elini, kolunu, bakışını vb. kullandığı durumlardır.

-İkincil jestler: Birey anlatım halindeyken anlatıma herhangi bir katkısı ve desteği olmayan kendiliğinden ortaya çıkan reflekslerdir. Bu hareketler vücudun rahatı, temizliği ve bakımı gibi ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmaktadır (Üstünel, 2004: 50).

1.2.2. Eller, Kollar Ve Parmakların Kullanımı

Birçok kişi iletişim esnasında el ve kol hareketlerinden yararlanmaktadır. Bu yararlanmayı anlatımı desteklemek, pekiştirmek ve güçlendirmek amacıyla kullanmaktadır. Yapılan çoğu hareketin özel bir anlamı olmaksızın kullanılsa da konuşmanın ilerlemesi açısından oldukça önemli olduğu bilinmektedir (Tayfun, 2007:152).

Yapılan araştırma sonuçlarına göre bireylerin zihin gelişiminde ellerin oldukça önemli bir görevi olduğu kanısına varılmıştır. Bunu iletişim alanında yorumlayacak olursak, birey iletişim halindeyken ellerinin ahengi adeta konuşmaya ruh katmaktadır (Kaşıkçı, 2006:113).

Bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde yaptığımız her hareketin aslında kendince bir anlamı vardır. Örneğin çocuklara kızarken yapılan parmak sallama hareketi veya sana ne derken öne doğru açılan o eller… İşte tüm bu hareketlerin iletişim anında kendince bir anlamı vardır (Altıntaş ve Çamur, 2004: 99).Tam olarak bu noktadan bakıldığında işaret dilinde kullanılan her el, kol hareketinin ve yapılan jest ve mimiklerin ayrı ayrı anlam ve ifadesi vardır. Bunların günlük hayatta farkında olmadan kullanılan ifadelerle benzerlikleri mevcuttur.

1.3. İşaret Dili

İşitme kaybı olan kişilerin yani işitme engellilerin iletişim kurmak için jest ve mimiklerinin yanı sıra el, kol ve parmaklarını da kullanarak gerçekleştirdiği iletişim, dilin farklı bir türüdür. Farklı kültürdeki veya ülkelerdeki bireyler nasıl birbiriyle iletişim kurmakta zorlanıyorsa işaret diliyle gerçekleşen iletişimde de o derece zorluklar yaşanır. Çünkü işaret dilinde kullanılan işaretler de; kültüre, yaşam biçimlerine ve ülkelere göre farklılıklar göstermektedir (Akalın, 2013:1496).

İşaretlerin dil, aksan, ağız ve yörelere yönelik farklı anlamları bulunmaktadır. Dünya üzerinde 200'den fazla farklı işaret dili olduğu söylenmektedir. Farklı bölgede bulunan ancak aynı dili kullanan milletlerde de işaret dili değişkenlik göstermektedir. Amerikan işaret dili ile İngiliz işaret dili bunun en iyi örneği olarak gösterilebilir (Kemaloğlu, 2014: 50).

Doğuştan işaret dili kullanmaya zorunlu olan, yani işitme engelli olarak dünyaya gelmiş bireyler, %5 oranında ailede bu dili öğrenirken, asıl işaret dilini sağır ve ama eğitimi veren okullarda öğrenmektedir (Dikyuva vd, 2015: 44).

Tarihte ilk işitme engelli okulunun Osmanlı Devleti'nde kurulduğu bilinmektedir. Bu okulda Fransızların kullanmış olduğu el işaretlerini Osmanlı Türkçesine çevirerek kullanmaya başlamışlardır. Tek el kullanılarak verilen bu dil eğitimini ilk aşamada yaklaşık 30 öğrenci almıştır (Akalın, 2013:1497-1498). Osmanlı Devleti'nde kurulan Dilsiz Mektebi ile başlayan bu eğitim Türkiye Cumhuriyeti döneminde İzmir'de Sağır Dilsizler ve Körler Okulu ile birleşerek yoluna devam etmiştir. Günümüzde ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından oluşturulan müfredatlarda Türk İşaret Dili hala bir ders olarak verilmemektedir. Ancak özel eğitim okulları ve bu eğitime ihtiyaç duyan kişilere okula başlamadan önce verilen kurslar bulunmaktadır (Günay ve Görür, 66-67).

Özellikle 2005 sonrası dönemde işaret dili çalışmaları önem arz etmiş ve bu konu üzerine zaman harcanmıştır. İşaret dili alanında kanunlar yapılmış ve bu kanunlarla Türk işaret dili sistemi oluşturulması amaçlanmıştır.

Bu sistemin nasıl oluşturulacağına dair yönetmelikler düzenlenmiş ve yayınlanmıştır. Bu sistemin oluşturulması tek bir kurumun eline bırakılmamış, bu hususta Türk Dil Kurumu,

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve tabi ki Milli Eğitim Bakanlığı ortak çalışmalar yürütmüştür. Ayrıca 6 ayrı kurul oluşturulmuş ve işaret dili alanında önemli ve etkili çalışmalar yürütülmüştür (Dikyuva vd, 2015: 45-55).

Yapılan tüm bu çalışmaların ortaya çıkarmış olduğu işaret dili hareketleri, günlük yaşamda kullanılan hareketlerle benzerlik göstermektedir. Bu şekilde işitme engelli insanlarla işitme engeli bulunmayan yani işaret dili kullanmak zorunda olmayan bireylerin iletişimi kolaylaşmıştır.

Bu bağlamda günümüzde işitme engeli bulunmayan bireylerin konuşurken kullandıkları el, kol hareketleri, jest ve mimikleri işitme engeli bulunan bireylerin iletişim kurarken kullandıkları işaret dilinin bazı hareketleri ile örtüşmektedir. İşitme engeli olmayan bireylerin yaptıkları bu hareketler bilinçli veya bilinçsiz olabilir. Bu hareketlerin birçoğu bilinçsiz şekilde yapılmasına rağmen işaret dilindeki benzerliği sebebiyle işitme engelli bireylerin anlatılmak isteneni anlamasına yardımcı olur.

İŞARET DİLİNİN BEDEN, YÜZ HAREKETLERİYLE VE JEST MİMİKLERLE BENZERLİKLERİ

2.1. İşaret Dilinin Beden Ve Yüz Hareketleriyle Benzerlikleri

Beden dili düşünce ve duyguların beden hareketleri yüz şekilleri gibi çeşitli durumlarla ifade edildiği iletişim biçimidir. İnsanların birçoğu konuşmadan, sözel ifade kurmadan duygu ve düşüncelerini gözleriyle ve duruşuyla yansıtabilir. Tıpkı işitme engellilerde bu şekilde iletişim kurarlar.

Bir durumda memnuniyeti belli etmek için gülümsemek, yaşanan bir pişmanlık karşısında başa hafif vurulan el hareketiyle hayıflanmak, saygı ve statü göstergesi olan bir ortamda çeket iliklemek, güç, kuvvet belirtisi olarakta elle yapılan hafif yumru hareketi beden dilinin yalnızca birkaç hareketidir. Bu hareketlerin işaret dilinde kullanılan hareket anlamlarında aynıdır. Beden dili sözel ve işaret dilinde aktarılmak istenen birçok konuyu destekleyici ifade olarak kullanılır. İşitme engellilerin kullandığı işaret dili büyük oranda beden diline dayanmaktadır.

2.1.1.Değil, Hayır, Olmaz Anlamındaki İşaret Ve Hareketler

Ellerin farklı biçimlerde kullanılması birçok manaya gelirken, yumru olarak kullanılan el çok daha fazla etkilidir. Ellerin içi, dış açıya gelecek şekilde kullanıldığında genel olarak olumsuz anlamları doğurur (Tayfun, 2007:153). (Şekil 1) Bu işaret dilinde de böyledir. Elimizin dışı yere paralelken dış açıya doğru hareket ettirdiğimizde bu “değil, hayır, olmaz” anlamlarına gelmektedir. Yani işaret dili ile beden dili bu anlamda birbiriyle örtüşür (tidsozluk.net).(Şekil 2)

Şekil 1 - Değil, hayır, olmaz

Şekil 2 - Değil, hayır, olmaz

anlamlarının işaret dili görseli

anlamlarının beden dili görseli

2.1.2.Olumlu, Düzenli, Yolunda, Başarılı/Olumsuz, Başarısız, Berbat Anlamlarını Taşıyan İşaret Ve Hareket

Tüm parmaklar kapalı başparmağın açık olduğu el işaretinde beden dili olarak "her şeyin olumlu, düzenli, iyi gittiği ve yolunda gittiği" anlamına varılır(Tayfun, 2007:155). (Şekil 3)İşaret dilinde de bu hareket "başarılı, pozitif, olumlu" anlamını vermektedir(www.tdk.gov.tr). (Şekil 4) Yine tüm parmakların kapalı başparmağın açık ve yere baktığı durumlarda "olumsuz, başarısız, berbat" bir durum anlamına gelmektedir(Altıntaş ve Çamur, 2004:103). (Şekil 5)Aynı el hareketi işaret dilinde de "olumsuz, başarısız, berbat" anlamında kullanılmaktadır. Burada da bir örtüşme gerçekleşmektedir (Dikyuva ve Makaroğlu ve Arık 2015:197).(Şekil 6)

Şekil 3- Olumlu, başarılı, yolunda anlamlarının işaret dili görseli

Şekil 4 - Olumlu, başarılı, yolunda anlamlarının beden dili görseli

Şekil 5 - Olumsuz, başarısız, berbat anlamlarını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 6 - Olumsuz, başarısız, berbat anlamlarını taşıyan beden dili görseli

2.1.3.Küçük, Az, Biraz Anlamlarını Taşıyan İşaret Ve Hareket

İşaret ve başparmağın açık, diğer parmakların kapalı olduğu ve baş parmağın işaret parmağının yukarısında küçük bir yer bırakarak kesme işareti yapması beden dilinde "küçük, biraz, az" anlamına gelmektedir(Kaşıkçı, 2006:135). (Şekil 7) Bu hareket, işaret dilinde de birebir aynı anlamı taşımaktadır (www.tdk.gov.tr). (Şekil 8)

Şekil 7 - Küçük, az, biraz anlamlarını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 8 - Küçük, az, biraz anlamlarını taşıyan beden dili görseli

2.1.4.Tamam, Muhteşem, Mükemmel Anlamını Taşıyan İşaret Ve Hareket

Baş ve işaret parmağının birleşik ve yuvarlak oluşturduğu ve diğer parmakların açık olduğu işaret, dilimize başka bir ülkeden geçmiştir ve bu hareket beden dilinde "tamam, muhteşem, mükemmel" anlamlarına gelmektedir(Kaşıkçı, 2006:133). (Şekil 9)Bu anlamları taşıyan hareket işaret dilinde de "tamam, muhteşem, mükemmel" anlamlarıyla örtüşmektedir (Makaroğlu ve Dikyuva 2015: 87). (Şekil 10)

Şekil 9 - Tamam, muhteşem, mükemmel anlamlarını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 10 - Tamam, muhteşem, mükemmel anlamlarını taşıyan beden dili görseli

2.1.5.Tokalaşma Ve Tanışma Olarak Biline İşaret Ve Hareket

Bireyler karşılaştıkları ilk anda birbirine yönelip ellerini uzatıp sıkarlar. Bu işaret beden dilinde tokalaşma anlamına gelmektedir (Tayfun, 2007:169). İşaret dilinde de bu hareket tam anlamıyla "tanışma, tokalaşma" anlamına gelmektedir (tidsozluk.net). (Şekil 11)

Şekil 11 - Tokalaşma ve tanışma anlamlarını taşıyan işaret dili ve beden dili görseli

2.1.6.Güç, Kuvvet, Sağlık Anlamını Taşıyan İşaret Ve Hareket

Beden dilinde tüm parmakların kapalı yumruk yapıldığı el işareti "güç, kuvvet" anlamını taşımaktadır. (Şekil 12) İşaret dilinde de bu hareket "güç, kuvvet, sağlık" anlamlarına gelir (Makaroğlu ve Dikyuva 2015: 79). (Şekil 13)

Şekil 12 - Güç, kuvvet, sağlık anlamlarını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 13 - Güç, kuvvet, sağlık anlamlarını taşıyan beden dili görseli

2.1.7. Duymak Ve Susmak, Sessiz Olmak Anlamlarını Taşıyan İşaret Ve Hareket

İşaret parmağının açık, diğer tüm parmakların kapalı olduğu ve parmağın kulağı işaret ettiği hareket beden dilinde "duymak, işitmek" anlamına gelmektedir(Altıntaş ve Çamur, 2004:115).(Şekil 14) Aynı el hareketi dudağa dik bir şekilde yerleştirildiğinde "susmak, sessiz olmak" anlamına gelir. (Şekil 15) İşaret parmağının kulağı gösterdiği hareket işaret dilinde de "duymak, işitmek" anlamının karşılığıdır. (Şekil 16) Aynı hareketin dudağa dik bir şekilde yerleştirildiği durumda da tıpkı beden dilinde olduğu gibi "sus, sessiz ol" anlamındadır (www.tdk.gov.tr). (Şekil 17)

Şekil 14 - Susmak, sessiz olmak anlamlarını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 15 - Susmak, sessiz olmak anlamlarını taşıyan beden dili görseli

Şekil 16 - Duymak, işitmek anlamlarını taşıyan işaret dili görsel

Şekil 17 - Duymak, işitmek anlamlarını taşıyan bedendili görseli

2.1.8. Pişmanlık Anlamını Taşıyan İşaret Ve Hareket

Günlük hayatta herhangi bir konuda pişmanlık duyan bir kişi pişmanlığını belli etmek amacıyla elini yumru haline getirerek kafasına vurur (Dikyuva ve Makaroğlu ve Arık 2015:199). (Şekil 18) İşitme engelli bireyler bir konu, durum veya olguda pişmanlığını aynı hareketi kullanarak ifade ederler. (Şekil 19)

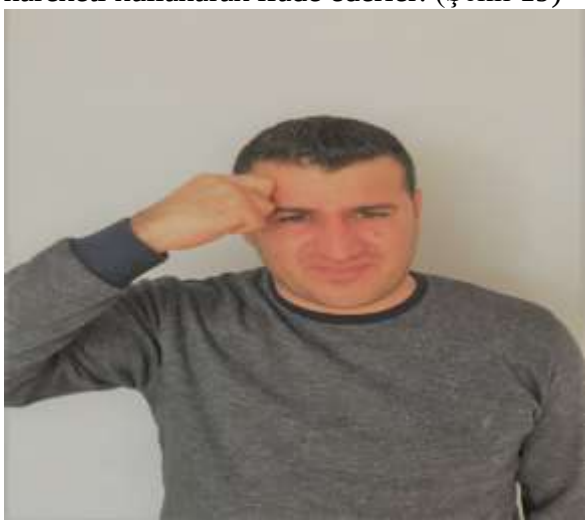

Şekil 18 - Pişmanlık anlamını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 19 - Pişmanlık anlamını taşıyan beden dili görseli

2.1.9. Statü Ve Saygı Anlamını Taşıyan İşaret Ve Hareket

Bireyler yaş olarak kendinden büyük, statü olarak kendinden üst sınıf veya manevi anlamda saygı duydukları kişilerle iletişime girmeden evvel saygılarını belirtmek amacıyla ceketinin düğmelerini iliklerler. Bu beden dilinde bir saygı göstergesidir ve kişilerde saygıyı çağrıştırır. (Şekil 20) İşaret dilinde saygı kelimesinin karşılığı da tam anlamıyla bu harekettir. İşitme engelli bireyler saygı kelimesini ceket ilikleme hareketi yaparak ifade ederler. Bu noktada da beden dili ile işaret dili birbiriyle örtüşmektedir (www.dieef.com). (Şekil 21)

Şekil 20 - Statü ve saygı anlamını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 21 - Statü ve saygı anlamını taşıyan işaret dili görseli

2.2. Mimiklerin İşaret Dili İle Benzerlikleri

2.2.1. Şaşırmak, İnanamamak, Hayret Etmek Anlamlarını Taşıyan İşaret Ve Hareket

Gözlerimizi büyüterek ve ağzımızı açarak gerçekleştirdiğimiz yüz hareketimizin anlamı beden dilinde "şaşırmak, hayret etmek" anlamını karşılamaktadır(Kaşıkçı, 2006: 92). (Şekil 22) İşaret dilinde de "şaşkınlık, hayrete düşme" halini ifade ederken aynı şekilde gözleri büyütür ve ağzı açarız(Dikyuva ve Makaroğlu ve Arık 2015:175). (Şekil 23)

Şekil 22 - Şaşırma, inanmama, hayret etme anlamlarını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 23 - Şaşırma, inanmama, hayret etme anlamlarını taşıyan beden dili görseli

2.2.2.Mutluluk, Hoşnutluk Ve Tebessüm Anlamını Taşıyan İşaret Ve Hareket

Bireyler dişlerini göstererek yüzlerinde tebessüm ifadesi oluşturduklarında bu durum beden dilinde "mutlu, hoşnut" oldukları durumunu çağrıştırır (Altıntaş ve Çamur, 2004: 74). (Şekil 24) İşitme engelliler de mutlu olduklarını dişlerini göstererek tebessüm hali ile ifadeler

Şekil 24 - Mutluluk, hoşnutluk, tebessüm anlamlarını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 25 - Mutluluk, hoşnutluk, tebessüm anlamlarını taşıyan beden dili görseli

2.2.3. Umursamamak, Dikkate Almamak, Aldırmamak Anlamını Taşıyan İşaret ve Hareketler

Kişiler iletişim halindeyken karşısındaki insanı dikkate almadıklarında onların ifadesini ve davranışlarını umursamadıklarında genel olarak dilini dışarı çıkartarak onlar için önemli olmadığını ve aldırmadıklarını mimikleriyle ifade ederler. (Şekil 26) İşitme engelli bireylerde karşısındaki bireyi dikkate almadıklarında onlara aldırmadıklarını belli etmek için dilini dışarıya çıkartarak duygularını belirtirler (www.dieef.com). (Şekil 27)

Şekil 26- Umursamama, dikkate almama, aldırmama anlamlarını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 27- Umursamama, dikkate almama, aldırmama anlamlarını taşıyan beden dili görseli

2.2.4.Düşünmek Ve Ya Düşünceli Anlamını Taşıyan İşaret Ve Hareketler

Bireyler gözlerini yukarı kaldırarak herhangi bir konuda düşündüklerini ve ya düşünceli olduklarını ifade ederler. (Şekil 28) İşaret dilinde de kişi herhangi bir konuda düşündüğünü ifade etmek için gözlerini yukarı çapraza sabitleyerek bu durumu gerçekleştirir

Şekil 28 - Düşünme, düşünceli anlamlarını taşıyan işaret dili görseli

Şekil 29 - Düşünme, düşünceli anlamlarını taşıyan beden dili görseli

SONUÇ

İletişim kişilerin yaşamlarını idami ettirebilmeleri için yaşamın her alanında ihtiyaç duyduğu bir olgudur. İnsanlar birbirini anlayabilmek ve anlaşabilmek için iletişim kurma yoluna gitmektedir. Ancak iletişim kurulurken yalnızca sözel ve yazılı ifadelerin yeterli olmadığı bunun yanında sözsüz iletişimin önemli bir bölümü olan beden diline de kişiler tarafından oldukça ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir.

Kişilerin farkında olarak veya olmayarak yani gerek bilinçli gerek bilinçsiz bir şekilde kullandığı beden dili iletişimin en etkin ve önemli parçası haline gelmiştir. İletişim çeşitlerinden sözsüz iletişim içensinde yer alan beden dili kişilerin bazı durum ve yerlerde hiç konuşmaksızın anlaşmalarını sağlamaktadır. Bu noktada işitme engelli bireylerin kullanmış olduğu işaret diline benzer hareketlere rastlanmaktadır.

İletişim yer yer, yöre yöre farklılık gösterebilmektedir. Bunun sebepleri olarak kültür, mekan, aile, çevre, yaşam tarzı vb. şarları göz önünde bulundurulmaktadır. Geçmişten günümüze kadar kullanılan işaret dili tıpkı dilimizde olduğu gibi kültür, mekan, aile, çevre, yaşam tarzı vb. durumlara göre farklılıklar göstermektedir. Farklı yaşam tarzlarında, farklı ailelerde, farklı mekanlarda nasıl dilimizde değişen kelimeler mevcutsa işaret dilinde de işaretler farklılıklar göstermektedir. Hatta bazı hareketler aynı yerde yaşayan, aynı ortamları paylaşan ancak bazı iki ailede yetişen iki işitme engelli bireyin kullandığı işaretler birbirinden ayrılabilir. Başka bir nokta ise Ankara'da yaşayan bir işitme engelli ile Konya'da yaşayan bir işitme engellinin kullandığı işaret dili hareketleri birbirinden farklı olabilmektedir.

Her ne kadar işaret dili ve beden dili kendi içlerinde dahi farklılıklar gösterse de birbiri ile aynı olan hareketler bulunmaktadır. Bireyler iletişim halindeyken bu iki dil arasında bir bağ söz konusudur. İşitme engellilerin işaret dilinde kullandıkları hareketler ile işitme konusunda herhangi birer problemi bulunmayan bireyler arasında beden dili hareketi olarak kullanılmaktadır. Hatta bazı durumlarda öyle benzerlikler mevcuttur ki işitme engelli bir birey ile işitme engeli bulunmayan bir birey kullandıkları hareketlerle belli başlı durumlarda rahatlıkla anlaşabilmektedir.

KAYNAKÇA

AKALIN Şükrü, (2013), Yeni Türkiye Dergisi sayı 55, 1496

AKÇAY Emrah, (2017), Sözsüz İletişim İşaretleri ve Ergenlerde Sözsüz İşaret Dili Bilgisinin Analizi, Eskişehir
AKGÜNER Nilay, (2010), İş Görüşmesinde Beden Dili, İstanbul
ALTINTAŞ Ersin ve ÇAMUR Devrim, (2004), Beden Dili Sözsüz İletişim, Matit Matbaacılık İstanbul
AVCI Özge, (2017), İşe Alın Süreçleri ve Sözsüz İletişim, İstanbul
BÜYÜKYILMAZ Nilgün, (2010), İslam Eğitim Öğretiminde Beden Dili, İstanbul
DİKYUVA Hasan, MAKAROĞLU Bahtiyar ve ARIK Engin, (2015), Türk İşaret Dilbilgisi Kitabı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara.
ERKUŞ Ahmet ve GÜNLÜ Ebru, (2009), İletişim Tarzının ve Sözsüz İletişim Düzeyinin Çalışanların İş Performansına Etkisi, Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma.
FİDAN Mehmet, (2012) İletişim Kurmak İstiyorum Tablet Yayınları, Konya.
FİSKE J. (1996) İletişim Çalışmalarına Giriş, Çeviren: İrfan, S. Bilim Sanat Yayınları,
GÜNAY Ramazan ve GÖRÜR H. İbrahim, (2013) Osmanlı Devletinde Sağır Dilsiz ve Ama Mektebi
HACIHASANOĞLU Ercüment, (2017) Beden Dilinin Önemi, İstanbul, Sabancı Yayınları, /65
İZGÖREN A.Ş, (1999), Dikkat Vücudunuz Konuşuyor 2. Baskı, 62 Ankara-Elma Yayınevi
KAŞIKÇI Ercan, (2002) Doğrucu Beden Dili Şubat, İstanbul 21 Hayat Yayınları
KEMALOĞLU Yusuf K. (2014) Engellilik, KBB Hekimliği ve İşaret Dili Bozok Tıp Dergisi Sayı 1,
KOCASAVAŞ Yıldız, (2007), Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı 7.
MAKAROĞLU Bahtiyar ve DİKYUVA Hasan, (2015), Yabancı Dil Olarak Türk İşaret Dili, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara
MİLLİOĞLU Merih, (1993), İletişim Nedir, Cem Yayınevi, İstanbul: 96,
OSCAY Ü. (1992) İletişimin ABC'si, Simavi Yayınları
ŞEN Sultan, (2011), Sınıf İçi İletişimde Beden Dili, Tekirdağ:22
TAYFUN Recep (2007), İletişimde En Son Hız, Ankara, Nobel Yayınları,
TORUN Bahar, (2017), Müşteri İlişkileri Yönetimi ve Sözsüz İletişim, Ankara, Nobel yayınları.
TUTAR Hasan ve YILMAZ Kemal, (2003), Genel İletişim Nobel Yayın, İstanbul.
ÜSTÜNEL Gülcan, Etkili İletişim Becerileri ve Beden Dili, (2011), Tekirdağ:22
YÜKSEL Ahmet, (2005), AÖF, İkna ve Konuşma, Eskişehir

İnternet kaynakları

http:// tdk.gov.tr: Erişim Tarihi (23.12.2017).
http: tid.sozluk.net/ : Erişim Tarihi (09.12.2017).
http://www.dieef.com/?sayfa=kurumsal-detay&id=96 Erişim Tarihi, (01.01.2018)
www.ekosinerji.com/mp.include/uploads/2016/07/sozsuz-bedendili-pdf 24.12.2017. Erişim Tarihi: (01.01.2018)
www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&id=2: Erişim Tarihi, 27.02.2018,

TOPLUCA ILETIŞIM IHTIYACININ GIDERILMESI TALEBELERIN IDRAK AKTIFLIĞINI YÜKSELTEN FAKTÖR GIBI

Yaqut AGASİYEVA
Azerbeycan Devlet Pedaqoji Üniversitesi, Bakü, Azerbeycan

ÖZET

Eğitim sistemi toplumun bir parçasıtır. Toplumda olan her şey kendini eğitimde gösteriyor. Şu bakımdan, universitelerde ilk günden başlayarak öğrencinin karşısına onun önceki tecrübesi, idrak becerileri ile uygunlaşmayan, problem situasyonların çözümü için maksimum seferberlik taleb eden farklı ve çetin talebler çıkıyor. Sonuçta idrak aktifliğinin dogru organize olunmaması sebebinden öğrencinin düşünmesinde zorluklar yarana bilir. Şu zorluklar onun meslek eğitiminde başarılı olmasında, kişiliğin potensiyel imkanlarının gerçekleşmesinde kendini ifade ediyor. Öğrencinin aktifliği sayesinde elde etdiği neticeler onun sosyel gelişimini şartlandırmıyorsa, onun kendi imkanlarına inamı yükselmiyor, tam aksine kendinegüvensizlik problemi ortaya çıkıyor. Şu halde hem onlar kendileri, ve hem de öğretmenler eğitim prosesinde farklı karakterli, ciddi zorluklarla karşı-karşıya kalacaklar.

Öğrencilik devri insanın bir mesleye sahiblenmesi devridir. Bu devirde öğrencilerin idrak aktifliğinin zayıf olması sonucda onlar tarafdan ilmi bilgilerin zayıf benimsenmesine ve pratik becerilerin çok geç gelişmesine neden olur. Şu durum öğretmenleri, ebeveyinleri, genellikle toplumu endişelendiriyor. Tüm bunların olmamaması için sebepler, yollar aranıyor. Şu nedenler içerisinde öğrencilerin topluca iletişim – affiliasyon ihtiyacının giderilmesi problemi de yer alıyor. Zannımızca, topluca iletişim – affiliasyon ihtiyacının giderilmesi idrakın aktifleşmesine sebep olur.

Affiliasyon öğrencilerin şuuraltında hem teşvik menbesi gimi korunur, hem de aktifliği stoplar. Biz tüm bunlari aydınlatmak için çalışma yaptık. Qruplarda topluca metin üstünde çalışırken onların ne kadar idrak yönümden aktif olmalarını gözetledik. Ve sonuçları çalışmamızda daha geniş şekilde gösterdik. Ve anlaşılan oki, eger öğrencilerin algılaması ve hafızası yalnız düşünerken daha az aktifse, birlikde düşünürken sonuçlar daha yüksekdir.

Anahtar kelimeler: İletişim ihtiyacı, Affiliasyon, İdrak aktifliği.

GİRİŞ

Koqnitif ve emosyonal proseslerin karşılıklı ilişkisi hakkında tecrübeli pedaqoq ve eğitim teknolojileriyle ilgilenen her kese başarı ve affiliasyon motifi esasında eğitimin verimliliyi gibi bir sıra psikopedaqojik şartlar malumdur.

Affiliasyon ihtiyacının doğruca gelişimi sayesinde insan toplumla aktif iletişime geçerek kendini (ve idrakını) aktifleşdirir. Bir insan dünyayi anlarken hem etraf gerçekliye uyum sağlıyor, hem de dünyaya aktif şekilde etkiliyor, yani insan etraf alemi aktiflik zamanı algılıyor ve anlıyor.

Peki affiliasyon ihtiyacı nedir? Öğrencilerin idrak yeteneği ve aktifliği öğretmenin, katildiği qrupların, dostlar qrubunun, ayile bireylerinin və bir sıra psikolojik faktörlerin etkisi ile gelişiyor. Psixolojik edebiyyatlarda affiliasiyon aşağıdakı şekilde anlatılıyor: “Affiliasiyon - duygusal iletişimin kurulması, dostluğun yaranması üzerine diger insanların hep etrafında olmak isteyi, iletişim ihtiyacıdır. Şu ihtiyaçların gelişmesi erkən yaş devrinde ebeveyinler, aynı zamanda yaşıtlarla karşılıqlı ilişkilerin karakteriyle şartlanır. Affiliasyon ihtiyacı kişinin heyecanlarıyla müşayet olunan ve kendine güvensizliğin yaranması, yalnızlık, yardımsızlık duygusunun uyanması için potensiyel tehlike yaratan sitress situasyonu zamanı daha da artar. O zaman başkalarının iştirakı kişiye davranış vasıtalarını tecrübeden geçirerek reaksiyonların karakterini çetin ve tehlikeli vaziyete uygunlaştırmak imkanı verir. Malum olduğu gimi,

başkalarıyla yakınlıq heyecanın inmesine, fizyolojik və psikolojik sitresin zayiflamasına sebep olur. Affiliasyonun tecrit edilmesi yalnızlık, üveylik duygusui uyatır, frustrasyon yaratır".

Biliyoruz ki, eger bir bilim dalına merak sosyal-iletişime olan merakla tamamlanırsa, o halda öğrenme zamanı öğrencilerde idrak aktifliği görülecekdir.

İnsan-insan ilişkileri eğitimin verimli olmasını şartlandırıyor. İnsan yalnızca etrafi idrak eden ve deyişen diyil, aynı zamanda bilinç ve iradeye sahip olmaqla kendi aktifliyini temin etmeyi beceren kişidir. Insanı kendi kaderini, hayat tarzını seçmek dileyi farklandırıyor. Şu halde öğrenci kendi faaliyetini aktif ve serbestce organize eden kişidir. Şurdan göründüyü gimi, affiliasyon derken, kişinin toplumun diğer üyeleri ile pozitif ilişkilerin yaradılması ve korunması anlaşılıyor. Şu ihtiyaçlara sahip olan fert yalnız insanlarla pozitif emosyonal ilişkilere ihtiyaç duymuyor, aynı zamanda o kişisel ilişkileri hayatının manası gimi kanulleniyor. Bazan, hatta şu ihtiyaç diger tüm ihtiyaçları gölgede bırakıyor. Yani, affiliasyon ihtiyaçının giderilmesi idrak aktifliyini güçlendiren, kişide özgüveni yükselten: "beni seviyorlar, kabulleniyorlar, bana ihtiyaç var, ben beceririm" gibi emosyonal düşünceleri qıdalandıran sosyel faktördür.

A.Maslow və D.Makkellandın söylediyine katılırsak, affiliasyon ihtiyacı kişide önemlidir. O, qruba katılmak, başka kişilere yardım etmek ve başkalarından yardım kabullenmek isteğinde kendini ifade ediyor. Başarı ve affiliasyon motifinin dominant olduğu öğrenci "karşıya koyulmuş amaça istikametlenen" bir psikolojiye sahipdir. Affiliasyon bir kaç motifi birleşdiriyor:

- idrak motifi, yani başqa bir insanın vasıtasıyla bilgileri benimseme;
- önemli kişilerin önünde kendini onaylama motifi;
- sadece iletişim hatrına gerçekleşen motif, yani bilinçli şekilde "yakınlarının", yaşıtlarının ehatesinde olmak dileyi, hoşgörülü kişilerin ortamında yalnızlıkdan kaçış.

Etraf alemin etkisi ile esas faaliyetin gelişimi fonunda aktiflik ozel bir istikamet almaya başlar. Şu esasta affiliasyon gelişiyor. Affiliasyon kişinin kendini deyerlendirmesinin her daim izler. Aslında, onlar ikisi de bir-birini motive eder. Şöyle ki, kendini deyerlendirmenin yalnızca normal seviyesinde affiliasyonun baş vermesi için aktiflik ihtiyacı yaranır.

Şu meseleyi dünyanın gelişmiş ülkelerinin üniversiteleri artık kabul ediyorlar ki, teoretik tıp öğrenci hazırlığı enenevi eğitim için karakterikdir. Oysaki, hala dünyanın gelişmekte olan ülkelerinde öğrenci hazırlığında teoretik tıp esastır. Meslek eğitimi ise öğrencilerin pratik alanla aktif karşılıklı ilişkisini, onlarda mesleki becerilerin gelişimini birleşdiriyor. Böyle faliyetin başlıca hususiyetleri eğitimin gerçek pratik problemlerin çözümüne yaklaşmasını, onlarda mesleki becerilerin yaratılmasına imkan yaratmaktır. Şu, mesleki vazifelerin yerine yetirilmesinten öne gelen meselelerin çözümünü taləb ediyor. Atılacak ilk adım seminer meşkelelerinin pratik alanda yer alan konkret problem situasiyalar üzerinde kurulması, çözüm yollarının modelleştirilmesitir. Konkret situasiyalar deyincə, şu ve ya diger problemin çözümüne farklı faaliyet yanaşmaları esas tutuluyor.

Gelişme: Affiliasyon öğrencilerin bilinçaltında hem teşvik menbesi gibi korunuyor, hem de aktifliği stoplar. Pedaqoji universitelerde tahsil alan öğrenciler için affiliasyon önemli ihtiyaçlardan biri olmalı, onun kişilerle sosyel ilişkilerini zayiflata bilecek diger ihtiyaçların gelişiminin karşısı alınmalıdır. Bu sebepten biz pedaqojik meslekler okuyan öğrencilerin affiliasyon durumunu öyrenmeği karşımıza amaç koyduq. Biz tüm bunlari aydınlatmak için çalışma yaptık. Qruplarda topluca metin üstünde çalışırken onların ne kadar idrak yönümden aktif olmalarını gözetledik. Çalışmamıza 60 öğrenci katıldı. Onlara 1 sayfalık metn verildi. En iyi halde öğrenci dakikada 150 sözü okuyarak 26 % informasiya elde etmiştir. İkinci kere tekrarlanınca şu gösterici 51 % olmuştur. Üçüncü kere benimseme 74 %-e yetişmiştir. Şu o anlama geliyor ki, her defasında öğrencilerin metnle tanışma imkanı arttıkca, onlarda özgüven, aynı zamanda kendini deyerlendirme yükseliyor. Sonraki merhelede bu proses başka yeni bir metnle, referent qrublarla yapıldı (referent derken kişinin kendini üyesi kabul etdiği,

sevdiği qrubu kasd ediyoruz). Şu defaki sonuçlarda öğrenciler 2 merheleden sonra metnin 94 %-ni benimsemişler. Çünki artık informasyonun yalnızca diyil de, arkadaşlar qrubuyla analizini yaptılar. Metinde neden bahs edildiyini, ne sonuç elde etdilerini hep bir-birleriyle paylaştılar. Anlaşıldı ki, affiliasyon ihtiyacının giderilmesi öğrencilerin düşünme, analiz becerilerini ve sonuç olarak idrak aktifliyini yükseltiyor. Şu defaki sonuçlar birinciden hem zaman, hem de kalite bakımından daha yüksek olmuştur. Onlar nöbetli metni okuyor, diğerlerine anlatıyorlardı. Neticede metnin semantik algılanması onun daha düzgün ve etraflıca idrak edilmesine imkan vermiştir. İkinci merhelede edilen sunumlarda öğrencilerde kendine eminlik aydınca gözlemlendi. Şu, şübhesiz ki, öğrencilerin affiliasyon durumları ile sıkca bağlıdır.

Sonradan çalışma qruplarında affiliasyon seviyyesini daha yükseğe çıkarmak için onların komunikatif zorluklarının çözümüne yardım etdik. Onlarla konuşmalar yaptık, tartışmalarımız oldu. Öğrencilerle yapdığımız konuşmalar müzakire mevzularının seçimi için teşkil olundu. Onların ferdi fikirleri esasında bir kaç mevzu ortaya koyduk. O mevzular üzerine müzakireler teşkil etdik. Böyle sohbetler bize öğrencilerin iç dünyasında gerginlikler yaratan, affiliasyon ile alakası olan problemleri açmaya imkan verdi.

Müzakire - her hangi bir meselenin, problemin karşılıklı konuşulmasıtır. Müzakireye tek fikir olmayan, yani hakkında bir çok farziyeler yaranan ve problemin esasını açan meseleler çıxarılır. Müzakire kolektif düşüncedir. Müzakire zamanı farklı düşüncelerin ortaya koyulması aktif idrakı ortaya çıkarır, dinleyenleri dikkatlice düşünmeye, kendi düşüncesini, materyeli anlama tarzını esaslantırmaya sevk eder. Müzakire zamanı öğrenciler fikirlerini söylerken sunucu onları motive eder, hatta kendine güvensiz öğrencilere elinde yardımcı materyellerle sunum yapmaya imkan yaratır.

Öğrencileri "Benim başarılarım kimin içindir?", “Her kesmi benim gibi düşünüyor?”, “Ben kimim və nasıl biriyim?” “Çocukluğuma dönseydim neleri deyişerdim?”, “Profesyonel olmak için nelere sahip olmak gerekiyor?” gibi konularda tartışmaların yaranmasına teşvik ettik. Böyle müzakireler öğrencilere bir kaç problemler üzerinde düşünmek imkanı yarattı:

- onda ruh düşkünlüyü, pessimistlik yaratan, özgüveni ve aktifliği zayıflatan neqatif duyguların ortaya çıkarılması;
- kendinin profesyonel gibi zayıf noktaları hakkında malumat toplamak;
- gelicek zamanın her hangi bir meslek sahibi gibi kendi karakterik hususiyyetlerini incelemek;
- "İyi bir çalışan olmak için ben daha neleri öğrenmeliyim?” sualini aydınlatmaq, kendini gelişime yöneltmek ve b.

Ve onların isteklerine uygun seminerler yaptık, daha rahat iletişim kurmalarına ve aktif olmalarına yardım etdik.

Sonuç: Sonuç olarak söyleye biliriz ki, insan sosyel varlıktır. Onun için iletişim ihtiyacının gierilmesi – affiliasyon önemlidir. Yaptığımız çalışma gösterdi ki, hatta bir sayfalık metnin algılanması zamanı öğrencilerin önem verdiyi insanların yanında olması, iletişim büyük röl oynar. Üniversitelerde eğitim prosesi daha çok kolektif aparıldığı için universiteni kazanan öğrenci yaşıtları, hususen referent qrubların üyeleriyle iletişime girmə becerisini benimsemelidir. Bunun için onlarla aparmış olduğumuz psikolojik çalışmalar (sohbetler, seminerler gibi) komunikatif zorlukların ortadan kalmasına, iletişim becerilerinin gelişime yardım etmiş oldu. Ayrıca bu çalışmaların tarafımızdan yapılması bir daha gösterdi ki, karşılıklı dostluk ilişkilerinin, komunikatif becerilerin gelişiminde profesör-öğretmenlerin de rölü büyüktür.

KAYNAKÇA

Psixoloji.Bakü, 2008 (S.Seyidovun redaktorlugu ile)
Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта. М.: РАН, 1994, 109 с.

http://psyera.ru/osvald-kyulpe-bio.htm
http://azps.ru/articles/personal.html

ÖĞRENCİLERİN 15 TEMMUZ OLAYINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ
VIEWS OF STUDENTS ON THE JULY 15 EVENT

Dr. Ahmed Emin OSMANOĞLU
Bingöl Üniversitesi

Osman PINAR
Bingöl Üniversitesi

Gökhan ÇELİK
Bingöl Üniversitesi

Şüheda KORKUTATA
Bingöl Üniversitesi

ÖZET

Araştırmanın amacı ortaokul öğrencilerinin 15 Temmuz darbe kalkışmasına ilişkin görüşlerini belirlemektir. Bu bağlamda öğrencilerin darbe kavramı, 15 Temmuz öncesi darbe kavramı, 15 Temmuz kavramının çağrıştırdıkları, FETÖ kavramı, paralel devlet yapılanması kavramı, 15 Temmuz akşamı yaşananlar, 15 Temmuz olayına karşı hissedilenler, selâ okutulması, 15 Temmuz olayının maksadı, 15 Temmuz olayını gerçekleştirenler, Fetullah Gülen'e ilişkin bilgiler, 15 Temmuz gerçeği, 15 Temmuz direnişi 15 Temmuz faillerinin yargılanması, Cumhurbaşkanı'nın 15 Temmuz gecesi sokak çağrısı, demokrasi nöbetleri, 15 Temmuz gününün tatil edilmesi, 15 Temmuz gecesi şehit olanlar ve gaziler için yapılan yardımlar, FETÖ okullarının kapatılması ve kamu ihraçları ile ilgili düşünceleri tespit edilmiştir. Araştırma nitel araştırma prosedürlerine uygun olarak yapılandırılmış yüz yüze görüşme tekniğiyle kurgulanmıştır. Araştırmanın katılımcıları Bingöl'de bir ortaokulda okuyan 39 ortaokul öğrencisidir. Katılımcıların 18'i kız, 21'i erkek öğrencidir**.** Katılımcılar tabakalı örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Buna göre ortaokuldaki her sınıftan 9 veya 10 öğrenci ile görüşülmüştür. Araştırmanın veri toplama yöntemi tam yapılandırılmış görüşme tekniğidir. Görüşme formunda kavram bilgisi ölçme, olaylar bilgisi ölçme ve tutum ölçme kategorileri yer almaktadır. Araştırmanın veri analiz yöntemi içerik analizidir. Verilen cevaplar temalara göre kodlanmış, kodlar ve temalar arasındaki ilişkilere göre kategoriler oluşturulmuştur. Araştırmada, öğrenciler darbeyi şiddet, korku, kargaşa, devletin ve milletin yok olması, fakirlik, gerilemek, direniş ve ölüm gibi olumsuz içeren kavramlarla ilişkilendirmişlerdir. Öğrencilerin darbe kavramını tam olarak açıklayamadıkları, 15 Temmuz kavramı öğrencilere halkın mücadelesini, milletin zaferini, Fetö'yü, devlete karşı girişilen kalkışmayı, öğrencilerin yarıdan fazlasının FETÖ kavramını tam doğru olarak bilmedikleri, ancak tamamına yakınının FETÖ kavramına karşı olumsuz yaklaşım sergiledikleri, önemli bir kısmının kavramı Fetullah Gülen ile ilişkilendirdikleri, paralel devlet yapılanmasını devletin bölünmesi, devlet içinde devlet kurulması, devlet düşmanlarının birlikte hareketi, dış güçlerin ülkeyi karıştırma aracı olduğu ve halkın göçe zorlanarak topraklarına el konulması ile ilişkilendirirken bilgisi olmayan öğrencilerin de bulunduğu, 15 Temmuz darbesinin maksadının devleti bölme, teröristlerin halkı öldürmesi, darbe ile hükümeti ele geçirmek, Türkiye'yi Suriye'ye çevirmek olduğu, 15 Temmuz olayını gerçekleştirenlerin daha çok FETÖ olduğu; çoğunluğunun darbeyi gerçek teşebbüs olarak değerlendirdikleri, kısmen de tiyatro olarak düşündükleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 15 Temmuz, Darbe, Ortaokul Öğrencileri

ABSTRACT

This research aims to detect the views of secondary school students on the July 15 coup attempt. The views of the students on the concept of coup prior to July 15, association of ideas brought by the concept of July 15, the concept of FETO (Fetullah Terrorist Organization), the concept of parallel state structure, events in the evening of July 15, feelings towards the July 15 event, recited prayers, objective of the July 15 event, actors of the July 15 event, information about Fetullah Gülen, reality of the July 15, the July 15 resistance, trials of the perpetrators of the July 15, the President's call for going out at the night of July 15, democracy watches, declaration of July 15 as a national day, charity works for the martyrs and veterans at July 15 night, shutdown of FETO schools and public service dismissals. Structured face-to-face interview technique was applied in this research in line with the qualitative research procedures. The participants of the study were 39 secondary school students in Bingöl province, Turkey. Eighteen of the participants were female and 21 were male. The participants were selected through a stratified sampling method. Accordingly, 9 or 10 students from each class in secondary school were interviewed. The data collection method of the research is a fully structured interview. The interview form includes the categories concept knowledge measurement, event knowledge measurement, and attitude measurement. The data analysis method of the research is content analysis. The obtained answers were coded according to themes and categorized based on the relationships between the codes and the themes. In the study, the students associated the coup with concepts such as violence, fear, confusion, the disappearance of state and nation, poverty, regression, resistance and death. It was concluded that the students could not fully explain the concept of the coup, the concept of July 15 reminded students of resistance of people, the victory of the nation, FETO, the attempted coup against the state. In addition, it was found that more than half of the students do not know exactly the concept of FETO, however, almost all of the students had a negative attitude towards FETO and a significant part of the students associated this concept with Fetullah Gülen. Furthermore, some students associated the parallel state structure with the division of the state, the state built within the state, the common movement of the state enemies, the purpose of the external forces to cause turmoil in the country, and forcing people to migrate to seize the land while some students had no information about the topic. It was also found that the students believed the purpose of the July 15 coup is to divide the state, to enable terrorists to kill people, to seize power through the coup, to turn Turkey into Syria and the perpetrator of the July 15 event is mostly FETO. Finally, the findings show that the majority of the students evaluated the coup as a true attempt while some believed it to be fake staged as a play.

Key words: July 15, Coup, Secondary School Student.

SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA KADIN OLGUSU

THE PHENOMENON OF THE WOMAN IN SOCIAL STUDIES COURSEBOOKS

Dr. Öğr. Üyesi, Ahmed Emin OSMANOĞLU
Yasemin BUZUNOĞLU
Leyla AY
Bingöl Üniversitesi

ÖZET

Araştırmanın amacı ilkokulda ve ortaokulda okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan kadın olgusunu belirlemektir. Araştırma nitel araştırma modeline uygun doküman incelemesi tekniğiyle kurgulanmıştır. Araştırmanın temel problemi güncel dönem sosyal bilgiler ders kitaplarında aile olgusu tasvirinin ortaya konmasıdır. Araştırmanın örneklemi 2018 basımı Tuna yayınlarının 4. sınıf, 2018 basımı Anadol yayınlarının 5. sınıf, 2017 basımı Sevgi yayınlarının 6. sınıf, 2017 basımı MEB yayınlarının 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarıdır. Ders kitaplarında birinci üniteden itibaren kitapta yer alan bütün metinler ve görseller son ünitenin son sayfasına kadar çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Bu kısımların haricideki kısımlar çalışma alanı dışında tutulmuştur. Veriler doküman inceleme tekniğine uygun olarak toplanmıştır. Ders kitabı metinleri için kayıt birimi kelime, bağlam biriminin cümle; görseller için her bir çizim ya da fotoğraf kayıt birimidir. Çalışmada veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Buna göre veri toplama sürecinde oluşturulan kategorilerin aldığı ağırlıksız puanlar frekans (f) ve yüzde (%) olarak gösterilmiştir. Her kategorinin aldığı yoğunluk puanına ve niteliksel özelliklerine göre sorular cevaplanarak analiz yapılmıştır. Araştırmada görseller ile ilgili olarak kadınların hangi faaliyetleri yaparken resmedildikleri, kadınların bulundukları mekânlar, kadınların kıyafet durumları ve metinlerde kadın durumu ile ilgili sonuçlara ulaşılmıştır. Böylece toplumsal cinsiyetin ders kitaplarına yansımalarına yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kadın, Sosyal Bilgiler, Ders Kitabı, Toplumsal Cinsiyet.

ABSTRACT

This study aims to determine the phenomenon of the woman in social studies textbooks in elementary and secondary schools. The research is designed with the technique of document analysis in accordance with the qualitative research model. The main problem of the research is to reveal the phenomenon of the family in current social studies textbooks. The study sampling consists of coursebooks for the 4th grade published by Tuna publications in 2018, the 5th grade by Anadol publications in 2018, the 6th grade by Sevgi publications in 2017, and the 7th grade by MEB (MoNE) publications in 2017. In the coursebooks, all texts and images from the first unit to the last page were determined as the study area. External parts of the coursebooks were excluded from the study area. The data were collected with the document examination technique. For the texts of the coursebooks, the recording unit is word and context unit is sentence while recoding unit is each drawing or photograph for images. The data were analysed by content analysis method. Accordingly, the weightless scores of the categories formed in the data collection process are presented as frequency (f) and percentage (%). The questions were answered and analysed according to the density score and qualitative characteristics of each category. In the research, the findings were obtained regarding the portrayed activities in which women were engaged, the places where women were located, the women's clothes and the status of women in the texts. Thus, the study reveals the reflections of gender on the coursebooks.

Keywords: Woman, Social Studies, Text Book, Social Gender**.**

FORMATION OF HIGH-LEVEL THINKING SKILLS AS ONE OF THE COMPONENTS OF OPTIMIZING GEOGRAPHY EDUCATION AT SCHOOL

Doctor of geography, professor, **Bahadurkhan ABDYMANAPOV**
PhD student, Raziya KALDYBEKOVA
Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

We live in an era of media revolution that changes our way of life, communication and thinking. Therefore, we need to reconsider and rethink many aspects of today's education and optimize the learning process aimed at the needs of the modern person, at the social and professional development of the personality of students as a future member of society. In today's educational process, it is not so much the transfer of knowledge that acquires relevance, but the upbringing of the motivated, initiative, "dominant" personality of students, focused on success and on the construction and implementation of their professional and life path.

As a result, the movement in the field of educational standards in the last decade has shifted significantly towards the development of high-level thinking skills in students. Higher Order Thinking Skills refers to a style of mental activity in which the student is able to find the necessary information, analyze and synthesize it, draw logical conclusions, build evidence, critically process the facts, correctly present the results of the research performed.

In accordance with the requirements of the time, the education system, like other social spheres, requires constant renewal and development. Thanks to these new directions, students acquire skills in studying new material, achieving goals, independent work, analyzing information and applying the knowledge gained in practice. The article provides an overview of global trends in education, and also focuses on the changes in education in Kazakhstan in recent years. In particular, the analysis of the modern direction of teaching geography. Here we consider the ways of forming thinking skills of students at a high level when teaching discipline in accordance with Bloom's taxonomy.

The acute need not only to teach students, but also to develop their thinking, creative potential, generating ideas and building logical connections, requires the teacher to take a modern look at their classes, to critically evaluate and analyze the effectiveness of their classes, to prepare them more carefully and thoughtfully for several lessons.

Keywords. Thinking Skills, Taxonomy, Skill Formation, Critical Thinking

INTRODUCTION

High-level thinking is a broad concept that includes different types of thinking: analytical, directional, creative, evaluative, constructive, goal-oriented. The main goal of developing high-level thinking skills among students is to expand thinking operations to effectively accomplish the tasks.

For many years, education professionals have sought to develop a clear and accessible theory that would help teachers in effectively and systematically developing their thinking skills. The best-known model describing the process of thinking is Bloom’s Taxonomy, which includes six thinking skills, structured from the most basic to the most advanced level [1].

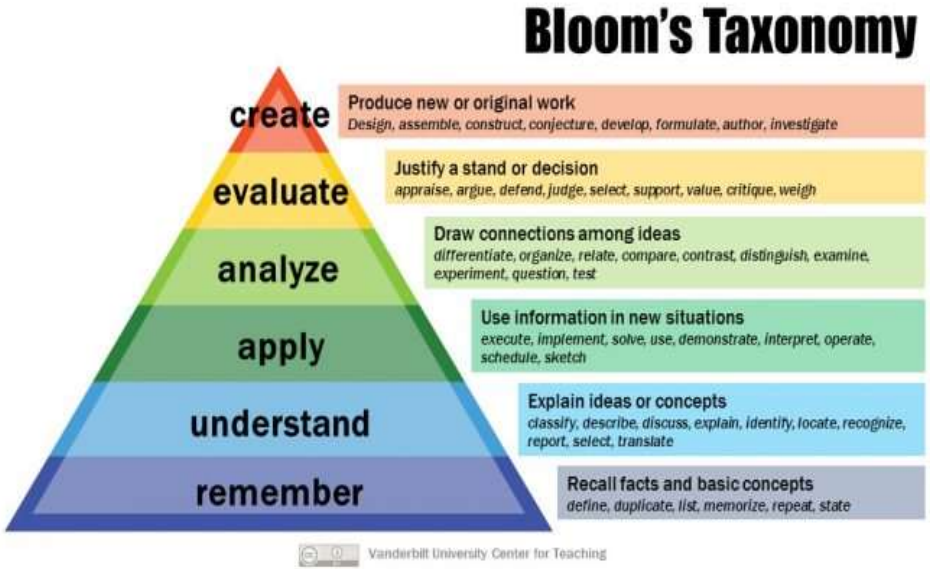

Figure 1. https://cft.vanderbilt.edu/guides-sub-pages/blooms-taxonomy/ [2]

Taxonomy plays a big role in learning theory. They are important because they allow: to set goals correctly in training; correctly formulate problems and draw up tasks for students; select evaluation tools that are adequate to the goals; properly reflect on the learning outcomes, i.e. to establish what difficulties the trainees experienced while studying this or that material. Pupils learn thinking skills, tackling topical issues from different perspectives, formulating thoughtful opinions and effectively presenting their opinions to other people.

Let us distinguish two groups of conditions that are necessary for the creation of training that promotes the development of thinking - these are pedagogical and didactic [3].

The pedagogical conditions for the formation of high-level thinking skills include:

- inclusion in educational standards and programs of goals aimed at the formation of thinking; content for the development of criticality of the mind, analysis, introspection, synthesis, logic and creativity of the student;
- the allocation of professional competencies and systems of skills and abilities of logical and critical thinking;
- preparation of teaching staff with professional competencies in the field of high-level thinking; knowledge of the methods and methods of its formation;
- coordination of research in the development of thinking and the exchange of experience of researchers and teachers in the field of innovation in thinking formation technologies through publications, conferences, seminars, master classes and special projects.

The didactic conditions include:

- development of a special course and the inclusion in the content of tasks, problems, exercises, cases, projects aimed at testing the mental skills associated with complex mental operations, such as analysis, synthesis, critical assessment, the generation of ideas;
- the presence of diagnostic methods for determining the level of thinking, taking into account the age characteristics, abilities and life experience of students;
- developed interdisciplinary thinking formation technology. Teaching thinking occurs through the "language of thinking", which is used by both the teacher and the student.

Language allows you to focus on meaningful learning and to trace the differences between superficial and deep thinking. Discussion helps people think, and students learn thinking. One of the most common language tools are teacher questions [4].

There are different types of questions. Each type implies a different type of response, because it actualizes, involves some aspect of thinking in the work. The work of B. Bloom and his colleagues “Taxonomy of educational tasks” was a useful tool for assessing

the level of development of thinking. This taxonomy also makes it possible to distinguish among the questions we ask, the questions of the “lower” and “higher” order. So, at the "lower" level will be questions that require to learn or learn facts from memory and to understand concepts or ideas.

As we move to the upper level, questions arise that require the application of ideas, analysis of evidence, the synthesis of several ideas for obtaining new solutions and evaluating the entire course of reasoning. There is a direct link between the questions we ask and the levels of thinking that we go to when we answer them. Often forgotten is such an important component of meaningful learning, as questions of students. In the traditional education system, students only answer questions, not askthem.
For years, students sit in classes where teachers ask questions to which they themselves already know the answers. This problem, which is an integral part of any learning, rarely occurs. According to methodologists and psychologists, a culture of meaningful learning should be built on complex issues that are really problematic for teachers and students.

Any question is associated with risk, since, by asking it, we thereby recognize the insufficiency of our knowledge in this area. However, in order to develop thinking skills, it is crucial to create an environment in which students can freely ask questions about the subject of study, address them to the teacher and to each other. It is known that various graphical ways of presenting information play an important role in thought processes, namely:

- using graphic schemes, it is easier to see the problem being studied;
- graphics helps students visually and clearly understand the structure of the problem to be solved;
- when information is presented graphically, it is easier to generate new ideas;
- motivation increases, it becomes easier to perceive ideas: the human brain always needs graphic images;
- using graphic schemes, one can “rock” one’s thinking, make it more flexible, mobile, get rid of stereotypes, turn dogmatic thinking into a critical one;
- there are many time-tested ways to develop creativity, and many of them include methods based on graphic images. Even a simple spatial image will stimulate the brain to develop new ideas much more effectively than many words.

What is the student’s activity as an active, rather than passive, participant in such a learning process? First, it is necessary to teach him how to work with information, and also to learn how to use various forms of teaching, methods and techniques.

Secondly, to teach self-analysis and self-assessment of the level of one’s own readiness for critical learning and analysis of the critical potential of the problem, to use a combination of performing and partly exploratory teaching methods when performing training tasks and various types of criticism[5].

Search methods of teaching are applied when performing creative works, therefore it is necessary to ensure the student to the full with such kind of activity as a creative project or case-study. In other words, to ensure the formation of high-level thinking skills in geography lessons, the teacher should follow practical recommendations:

- provide insight into what mental skills are needed;
- to teach to put questions;
- teach to identify the causes of phenomena;
- teach the art of reasoning;
- teach to evaluate the results of their activities;
- to teach the transfer of methods and techniques of critical analysis to new situations;
- to apply mental competences when performing independent work (working with a contour map, tables, prepare a presentation).

CONCLUSION

So, the formation of a high level of thinking becomes the value-semantic benchmark of modern education. The acute need not only to teach students, but also to develop their thinking, creative potential, generating ideas and building logical connections, requires the teacher to take a modern look at their classes, to critically evaluate and analyze the effectiveness of their classes, to prepare them more carefully and thoughtfully for several lessons.

We must clearly understand what we want to get from the student, what they should achieve and how to come to this result.

Based on this, the teacher is able to optimize the learning process, increase its efficiency and effectiveness of its work and observe the positive dynamics in the group of its students.

REFERENCES

1. Anderson, L. W., Krathwohl, D. R. Taxonomy for learning, teaching, and assessing. - New York: Longman. 2000.
2. https://cft.vanderbilt.edu/guides-sub-pages/blooms-taxonomy/
3. Bloom, B.S. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain. - New York: Longman. 1994.
4. https://moluch.ru
5. https://infourok.ru

ATASÖZLERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Doç. Dr. Jazira Isakızı ISAYEVA
Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi,
Türkistan, Kazakistan

ÖZET

Bu makalede bizim dilimizdeki arasözler dünyasının anlamsal gelişiminin iki aşamalı gelişmeye sahip olduğu ele alınmıştır; bunlardan birincisi, atasözlerin ortaya çıktığındaki ilk anlamı ve ikincisi, onların gelişme sırasında aldığı mecazi anlamları somut örneklerle analiz edilmiştir. Başka bir deyişle, atasözlerin ilk ortaya çıkış nedeni ve onların yapısal karakteri örneklerle ispatlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Paremiyoloji, Atasözleri, Etno-linguistik, ifade, Mantıksal ilişki, Temel ve mecaz anlam v.s.

АҢДАТПА

Бұл мақалада тіліміздегі мақал-мәтелдердің дүние бейнесінің мағыналық дамуында екі кезеңді басынан кешіретіндігі қарастырылып, оның біріншісі – мақал-мәтелдердің әуел бастағы дүниеге келу сәтінде білдірген алғашқы мағынасы, екіншісі – даму барысында қалыптасқан ауыспалы мағынасы екендігі нақты мысалдар арқылы талданады. Басқаша айтқанда, мақал-мәтелдің дүние бейнесінің о бастағы жасалу уәждері, ішкі құрылымдық сипаты нақты мысалдармен делелденген.

Кілт сөздер: Паремиология, Мақал-мәтелдер, Этнолингвистика, Уәж, Логикалық, мотивтік байланыс, Тура және ауыспалы мағына т.б.

ABSTRACT

The proverbs and sayings in our language which have two stages in the context of the meaningful development of the world, the first of which is the analysis of the first meaning of proverbs and sayings at the time of birth, and the second, the variable meaning that is evolving during the development were analyzed with concrete examples in this article. In other words, the foregoing motives of the proverbial world of the proverb, and its inner-structural character are given with examples.

Keywords: Paremeology, Proverbs and sayings, Ethnolinguistics, Motivation, Logical and motivational connection, Direct and variable values.

Deyimler de dahil olmak üzere herhangi bir dil olgusunun doğası değerlendirildiğinde, sadece dilsel düzenleri değil, aynı zamanda ulusalbakış açısı, geleneği, ulusal kimliği de dikkate almak önemlidir. Bu bağlamda, etno-linguistik, halkın asırlık gelenekleri, manevi yaşamı, ulusal kökenli gelenekleri yeniden şekillendirmekte özel bir yere sahip olan dilbilim alanlarından biridir.

Genel dilbilim alanında etno-linguistik bilimi teorik açıdan uzun zamandır bilinmektedir. Kazak Dilbiliminde 1970'ten beri başta alim A.Kaydar'ın çalışmaları olarak [1] ve dilciE.Zhanypeyisov'unçalışmalarıyla [2] etno-linguistik amacı belirlenip araştırılmaya başladı. Ayrıca etno-linguistik biliminin oluşum tarihiniiçeren M.M.Kopıylenko monografının rolü de dikkat çekicidir [3]. Kazak Dilbiliminde etno-linguistik biliminin kurucusu A. Kaydar'ın araştırmaları ("İnsan", "Toplum","Doğa") temelinde oluşturulan dört ciltli"Kazaklar: Ana Dili Dünyasında" etno-linguistik sözlüğün sınıflandırma ilkelerine dayanan tezler (J. Mankeyeva, S.Satenova, B.Uzbaeva, A. Zhylkibaeva, Sh.Seyitova, K.Gabitkhanuly, B. Sagin ve diğerleri) ve diğer ilmi araştırmalar da büyük pratik öneme sahiptir. Bu nedenle, etno-linguistik, etnik topluluğun insanlık kimliğini hem doğasını, onun gelişmesini sadece dil fenomeni üzerinde tanımanın mucizevi olanaklarından, yani etnikbilim ve dilbilim arasından ortaya çıkan yeni bir bilim dalıdır. Aynı zamanda onun atasözlere doğrudan ilişkisi vardır.

Nitekim etno-linguistik'in temel görevi, bir ulusun manevi yaşam tarzını, geleneklerini ve dünyaya bakışını dil zenginliğiyle tam olarak tanımaktır. Her milletin dilinin bir özelliği, genellikle milletin gelişimi sırasında yüzyıllarca kalıplaşan deyimlerden oluşmasıdır. Deyimlerden oluşan bir grup arasözlerde de,bir milletin yaşam tarzı, ulusal psikolojisi vb. özellikler yansıtılır. Yani, "etno-linguistik, halk ve onun dili arasındaki bağının araştırılmasından türetilen bir bilim dalıdır." Türkolog A.Kaydar demiş ki: "Bu, halklar ve onların dili arasındaki doğal bütünlüğü göz önünde bulundurduğu bilinen bir gerçektir ve "bir ulus olmazsa bir dil yoktur, bir dil olmazsa da bir ulus yok" ilkesinin gerçek bir araştırma konusu olması demektir.

Bu ilkeye göre, çalışmamızın da amacı dilin kümülatif nitelikleriyle nesilden nesile miras olarak kalan atasözlerin etno-linguistik yaklaşımının bilişsel açıdan inceleme, onların ulusal kimlikleri ve kavramı aynı zamanda atasözlerin toplumda oluşan sadece mecaz anlamları değil, bu anlamın oluşumuna neden olan türlü ifadeleri de incelemektir. Tabii ki, herhangi bir atasözün kavramını etno-linguistik açıdan açıklamak ve taşıdığı anlamı anlamak kolay bir mesele değildir. A. Kaydar şöyle diyor: "... tüm dil zenginliğine etnik bilim açısından anlamsal analiz yapmak herhangi bir araştırmacının yapabileceği bir iş değildir. ... bunun sırrı: bu kadar çok dil zenginliğini "bir kazak olarak" anlamakla ve onu başkalarına anlayışlı bir şekilde anlatabilmek aynı şey değildir [5].

Kazak halkının diğer milletlere göre hayvanların farklı özelliklerini yansıtan daha fazla atasözlere sahip olduğu bilinmektedir. Öncelikle farklı durumlar için söylense de, aradan zaman geçince insanın çeşitli özelliklerine bağlı olarak mecaz bir anlama sahip olan atasözler dilimizde çoktur. Yani, çıkış tarihi temel olarak hayvancılığa dayanıyorsa da, günümüzde hepsi insana ve insanın davranışlarına, karakterine, iyi ve kötü niteliklerine, iç ve dış görünümüne ithaf ediliyor. Örneğin: Ülkemizdeki (Kazakistan) hızla gelişmeye başlayan girişimciliğin tanıtılmasında, yeni pazar ilişkilerinin, girişimcilerin ortaya çıkışıyla: 1) (2003 yılında): □ "Şagın kasip – elge nasip" (küçük iş, insana nasip), (K Aşanulı tarafından yazılmış, "Kazak edebiyatı", 14-20 Mart); 2) 2004'ün ortalarında ortaya çıkan□ "Dinsiz ömir – künsiz ömir"(ruhsuz yaşam, güneşsiz hayat) (H. Esengaraeva, "Ak Zhol", 16-17 Temmuz) insanın coşkusundan ortaya çıkan atasözlerdir.

Atasözlerin ortaya çıkışı ve hayatta kullanılmasına belli bir nedenler, halkın uzun süreli tecrübesi ve tarihi tesir eder. Atasözler, ulusun geçmişteki yaşamıyla sürdüğü yaşamını gelecekle birleştiren "altın örgüler"; onlar manevi ve kültürel geleneklerin sürdürülmesinin, insan bilincinde, hatta toplum hafızasında, dilinde, zihniyetinde yaşamasının garantisidir. Bir etnik topluluğun bu zenginlikten mahrum kalması, o topluluğun geçmiş yaşamını kaybettiği anlamına gelir. Atasözler sürekli gelişen, gerçekçi ve canlı bir fenomendir. Onlar, halk arasında en yaygın olan, kazak halkının ortak tarihiyle ve gerçek tarihsel şahsiyetlerin kişiliği ile bağlı oluşan eski mirastır. Eski geleneklerle dünya görüşü sürdürme yolunda oluşması, onların "arkaik olay" olduğunu belirler. Aksine, atasözlerin modern gereksinimleri karşılayan yeni modelleri yaratılarak, bilgelik hazinesi sürekli olarak gelişerek, biri diğerine anlam katarak gelişmektedir. Ayrıca, hem mevcut hem de günümüzde kullanılmayan atasözler bizim dilimizde vardır. Yeni ortaya çıkan atasözler dilimizde olmasına rahmen, ancak günlük hayatta pek kullanılmaz.

Bir kelimenin birkaç eş anlamlısı vardır. Belli bir kelime cümlede kesin bir nominal anlamda, diğer cümleler mecaz anlamda da kullanılır.

Makalede, atasözlerin ilk baştaki yapılışı, ortaya çıkış nedeni ve daha sonraki mecaz anlamları söz konusu olacaktır. Atasözlerin asıl anlamı halkımızın yüzyıllar boyunca yaşadığı yaşam deneyimlerinden gelmektedir. Bu atasözlerin doğuşunu sağlayan faktör, durumlar ve halkımızın asırlarca yaşamının bir görünümü, onun ilk anlamının özüdür.

Kelime, dilin en küçük doğal parçasıdır. Kelime sadece temel anlamda kullanılmaz. Eğer öyleyse, kelime sadece ilk anlamını sınırlar. Aslında, temel anlamdaki kelimeler, gerçek

yaşamdaki şeylerle fenomenleri ifade eden birçok kelimelerle öbekler oluşturur. Temel anlamı ifade eden kelimelerin ilişkisi belli bir kelimelerle değil, aynı zamanda farklı karakterlerden oluşan geniş bir kelime grubunu kapsayarak ve onlarla öbekler oluşturmayı arttırır. Anlam atasözlerde gelişmekte ve yaşamaktadır. Atasözler iki farklı şekilde kullanılır: Birincisi temel anlamdır: "Tura bide tugan joq, tugandı bide iman joq" adaletli kadıhiç kimsenin göz yaşına bakmaz anlamındaki doğruyu, adaleti söyler. İkincisi, işaret, imayla mecaz anlamda söylenir. Mecaz anlamda: dünkü kadılar, Kazak topluluğunda bir gerçeğin savunucusu olan bir adalet sembolü idi. Suçlu olan yakın bir akrabasını koruyarak doğruluğu savunmayan, akrabası için adaletsiz karar alan kadının "imanı yok" diye şiddetle kınar. Atasöz fikri: dünkü kadı (bugünün hakimleri, savcıları) için adalatten yakın akraba yoktur. Bu arada, atasözün ana fikri, birinci temel anlamda söylenen atasözlerle aynı anlamı taşır. Şimdi bu fenomene belirli örnekler temelinde bakalım.

Örneğin, Kazak dilinde: "Uyada ne körsen, uşqanda sonı ilersin"("Yuvada gördüklerini, uçtuğunda avlarsın") sıklıkla kullanılır. Bunun soyut mecaz anlamı da bellidir. Şunlardan oluşur: (1) *Uyada* (yuvada) (2) *neni* (neyi) (3) *körsen* (görüyorsan) (4) *uşqanda* (uçtuğunda) (5) *sonı* (onu) (6) *ilersin* (avlarsın) anlamsal parçalardan oluşur. Şimdi bu anlamsal parçaları soyutlanan mecaz anlamındaki anlamıyla tanımlayalım. Onlar:

"*Uyada*"(Yuvada) - "ailede";
"*neni*" (neyi) - " ne terbiye, örnek"
"*körsen*" (görürseniz)-"alırsan, öğrenirsen";
"uşqanda" (uçarken) "büyüdüğünde";
"*sonı*", (onu) – yani, "öğrendiğini";
"*ilersin*" (avlarsın) - "yaparsın."

O zaman atasözün genel mecaz anlamı, onun temel anlamından çok uzak değil: "Ailede ne tür bir eğitim, terbiye alırsanız, büyüdüğünüzde, onu yaparsınız" anlamını verir. Bu, atasözlerin mecaz anlama geçmesi, onların ne durumda olmasın, gene de insanı ve insanlar arasındaki ilişkiyi anlatacağını belirtir. Onların etno-linguistik anlamını kelime kelime değil, geniş bir şekilde açıklayabiliriz. Örneğin, bu atasözün mecaz anlamı genel olarak ailedeki çocuk terbiyesine, yetişkinlerin iyi örneklerine, genç nesile öğretmeye adanmıştır.

Bu atasözün örneğini takip ederek, diğer atasözleri ve deyimlerde anlamlı eşleşmeleri de gösterebiliriz. Örneğin, "Sırın bilmegen attın sırtınan jürme" (Tanımadığınız atın yanından geçmeyin) kelimesini iki anlamsal parçaya bölerek şöyle diyebilirsiniz:1) "Sırın bilmegen attın" (tanımadığın atın)- "tanımadığın, bilmediğin bir kişiye"; 2) "sırtınan jürme" (yanından geçme)- "sırrını söyleme" "Uızında jarımagan töl onbas" (Ağıza (ilk süt) doymayan yavru iyi olmaz). Bu atasözün temel anlamı, hayatı boyunca hayvancılıkla uğraşan topluluğun deneyiminden doğmuştur. Bu arada ilk sütü emzirmenin önemi (emzirmenin ilk 2-3 günü) [6] yavru için büyük önem taşımaktadır. Bumdan aşağıdaki (iki seviyeli) anlamsal uygunluğu görüyoruz: "Uızında jarımagan" (annesini ilk sütünü emmeyen)- "çocukluğunda ebeveynlerinin sevgisini görmeyen, karnı doymayan";

"töl onbas" (yavru iyi olmaz) - "annesi emzirmeyen çocuk, sağlıklı bir insan olamaz, annesinin sevgisiyle büyümeyen çocuk iyi bir insan olamaz".

Gördüğünüz gibi, anne sütüyle beslenmeyen küçük çocukla ilk sütünü emmeyen yavru arasında mantıklı bir uygunluk var.

"Bir karın maydı bir qumalaq şiritedi." (Bir topluluğu bir kötü kişi yok eder) Bu atasözün asıl anlamı, çobanların deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Göçebe cemaat eskiden yağı karında depolamıştı ve karın içindeki yağ uzun süre bozulmamıştı. Bunu yapmak için, yağ temiz olmalıdır. Karındaki yağa bir "qumalaq" (gübre)düşerse, onun kokusunu alacak ve özelliklerini yok edecektir.

Şimdi, yaşamın tam olgularına dayanarak atasözün anlamını tek tek anlamsal parçalara ayırarak onları mecaz anlamlarıyla karşılaştırdığımızda, şöyle görünüyor:"Bir karın may" - "topluluk, çevre, çoğunluk"

"Bir Kumalak" - "kişi (holigan, kötü) kişi"

"şiritedi" - "yok eder".

Bu anlamsal alternatife dayanarak, biz bu atasözünü "en kötülerinden birinin binin düşmesine neden olduğu" anlamında kabul ediyoruz.

"Balık baştan kokar". İlk başta balıkçılık tecrübesinden elde edilen bu atasözüyaşamın gerçeğine dayanmaktadır. Güneş ışığında, uzun zaman karada bulunan balığın bozulması baştan başlayacağı bellidir. Çünkü balığın suyun içindeki oksijeni kafadaki solungaçla soluması belli. Kafadaki bu solungaç yeterince su yoksa, bir süre sonra bozulmaya, sonra balık kokmaya ve çürümeye başlar. Bu atasözü günümüzde insanla bağlı mecaz anlamınında kullanmaktadır:

"Balık" - "bir bütün olarak toplumun bir üyesi, bilinen çevrenin bir temsilcisi"; "Kafa" - "Organizatör, danışman, lider, toplumdaki önemli insan";

"Çürümek" - "toplumun gerilemesi lidere bağlı".Başka bir deyişle, "Her hangi bir topluluğun iyi veya kötü olması o topluluğun başında olan insana bağlıdır. Eğer obozulursa, kolektif imha edilecek. Çünkü bütün ekip çalışması, hedefleri ve istekleri başa bağlı. Demekatasözlerin başlangıç deneyimlere dayanarak oluşan anlamı ile sonradan ortaya çıkan genellikle insanlara bağlı gelişen mantıksal anlam arasında bir motif bağlantı olduğu anlamına gelir. Araştırma sırasında, atasözlerinlerin ana fikri, ilk temel anlamda söylenen atasözlerle bağlantılıdır.

KAYNAKLAR

1. Kaydar A.T. Etno-linguistik. - Almatı, "Bilim jane Enbek", 1985, № 10, s. 18-22.
2. Zhanpeisov E.Etno-linguistik. - Almatı, 1994.
3.Kopıylenko M.M. Etno dilbilimi. - Almatı, 1995, 178 s.
4. Kadyar A.T. Etno-linguistik temeli. - Almatı, 1995, s.
5. Kadyar A.T. Kazak dilinin güncel sorunları. - Almatı, 1998, s. 18-24
6. Ospanbekov J. Çobanın sırrı. - Almatı, 1980, s.
7. Kayımov K. Balık dünyasında. - Almatı, 1981, s.

ШЕТТІЛДІК СӨЗДЕР ЖӘНЕ КІРМЕ СӨЗДЕР ЕМЛЕСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

PROBLEMS OF ORGANIZATION OF FOREIGN LANGUAGE WORDS AND LOAN WORDS

А. АЛДАШ
Филология ғылымдарының докторы, профессор
А. Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институты
Алматы, Қазақстан

ТҮЙІНДЕМЕ

Жаңа әліпби негізінде Қазақ тілі емлесінің негізгі ережелерін түзуге қатысты ғылыми-шығармашылық жұмыс барысында қазақ әдеби тілінің құрамына басқа тілдерден енген ғылыми-техникалық терминдердің, кірме сөздердің емлесін нақтылау мен негіздеудің айрықша қажеттілігі болды. Мақалада шеттілдік сөздердің / терминдердің ұғымдық аппараты, олардың емлесіне қатысты әртүрлі пікір-көзқарастардың болуына ықпал еткен факторлар, осы қабаттың емлесі үшін негізге алынған қазақ тілінің заңдылықтары мен лингвистикалық принциптер талданады, сондай-ақ шеттілдік сөздердің емлесіне қатысты проблемалар қарастырылады.

Тірек сөздер: Емле, Шеттілдік сөз, Кірме сөз, Орфографиялану, Орфограмма, Тілдік вербалды сана, Жазба коммуникация, Ұлттық код, Моделдеу.

ANNOTATION

In the course of scientific and creative work on drafting the basic rules of Kazakh spelling on the basis of the new alphabet, there was a special need to clarify and substantiate the spelling of scientific and technical terms, borrowed words included in the lexical structure of the Kazakh language from other languages. The article analyzes the conceptual devices of foreign words / terms; factors affecting the emergence of different approaches to spelling foreign words; patterns of the Kazakh language and linguistic principles, which were the fundamental canons and principles of spelling for a given stratum, as well as a number of problems in spelling foreign lexemes.

Keywords: Spelling, Foreign language word, Borrowed word, Spelling, Spelling, Linguistic verbal consciousness, Written communication, National code, Modeling.

КІРІСПЕ

Терминдік атаулардың сарапануы жөнінде. Жаңа әліпбиге негізделген «Қазақ тілі емлесінің негізгі ережелерінің» нұсқасы өткен жылдың соңғы айында Қазақ тілі әліпбиін латын графикасына көшіру жөніндегі ұлттық комиссияның мәжілісінде мақұлданған болатын. Жаңа әліпбиге негізделген Емле ережелерін түзуде бірнеше түйінді мәселелерді тың тұрғыдан қараудың қажеттігі туындады. Мәселелердің ең бастысы – қазақ әдеби тілінің құрамындағы өзге тілден енген сөздерге келіп тірелді. Шеттілдік сөздер мен кірме сөздердің емлесінің жаңғыртылуына қалың жұртшылық та айрықша назар аударып отыр, өйткені бұл мәселенің сарапануы рухани жаңғырудың жолдарын анық көрсететін, дәлелдеп беретін сала болып шықты; Елбасының бағдарламалық еңбегінде көрсетілгеніндей, «рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды» [1].

Жаңа емле ережелерін жазу үдерісінде қазақ әдеби тілінің құрамындағы транскрипцияланғандарды, сондай-ақ әсіресе соңғы кезеңде дендеп енген өзге тілден енген сөздерді / терминдерді саралап, дәлдеп көрсетудің қажеттігі айқын көзге түсті. Сондықтан кірме сөздер / халықаралық терминдер / интернационал сөздер / интертерминдер / шет тілдерден енген сөздер / бейбалама сөздер тіптес саналуан

атаулар пайда болды. Сондықтан өзге тілден енген сөздерді даралап атаудың қажеттігі туындады. Кірме сөздер және шеттілдік сөздер *(орыс тілінен және орыс тілі арқылы енген сөздердің баламасы ретінде)* деп аталатын терминдер ұсынылып, олар алқалы, жауапты топтардың мәжілісінде мақұлданды да, Емле ережелерінде осылайша сараланып көрсетілді.

Кірме сөздер – қабылдаушы тілде фонетикалық жағынан бейімделген, қабылдаушы тіл жүйесіне енген, тілдің төл иесі үшін бөгде тіл сөзі екендігі байқалмайтын сөздер[2].

Шеттілдік сөздер – тілдің лексикалық жүйесінің ерекше саласын құрайтын, өздерінің «шетелдік» бейнесін сақтаған, сондықтан да тілді пайдаланушыларға «шетелдік» қасиеті көрініп тұратын, тілдік санада шетел сөздер ретінде қабылданатын сөздер [2].

Кірме сөздер – қазақ тілінің айтылу заңдылықтары арқылы мейлінше меңгерілген, таңба-жазуы арқылы басқа тілдің сөзі екендігі аңғарылмайтын, нормаланған сөздер (*пойыз* – «поездка» сөзінен қалыптасқан; *кәмпит* – итал. confetto, лат. confectus; *жәрмеңке* - пол. jarmark / нем. jahrmarkt – жыл сайынғы базар; араб-парсы сөздері – *абырой, пешене, ғылым, әмір, пәрмен, ғазиз*).

Шеттілдік сөздер – қазақ тілінің айтылу заңдылықтарына сәйкес келмейтін немесе таңба-жазуы арқылы өзге тілдің элементі екендігі айқын байқалатын (*коллегия, джентельмен, дебют, дирижер, сенат, джинсы, чипсы, хот-дог*) сөздер.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Шеттілдік сөздер орфографиясының жеке талдануының себептері. XX ғасырдың екінші жартысынан бастап Қазақстандық қоғамдағы тілді меңгеру стратегиясының басым негізі орнықты. Бірте-бірте қазақ этносының өкілдері орыс тілін бірінші тіл ретінде жетік білетін, ауызша-жазбаша коммуникацияда өзара түсінісу құралы ретінде пайдаланатын, қажеттілік жағдайында күнделікті фразаларды қолданатын, сондай-ақ орыс тілі сөздерін интерференциялық айырмашылықтарға қарамастан араластыра сөйлеуді дағдыға айналдырған топтарға шартты түрде ажыратыла бастады. Осының нәтижесінде және басым стратегияның ықпалымен өзге тілден енген сөздер, оның ішінде шеттілдік сөздер (орыс тілінен және орыс тілі арқылы енген) қазақстандық қоғамда, қазақ этносының өкілдері үшін белгілі бір мақсаттарға қол жеткізу жолындағы ақпаратты алу, білім алу, алған білім мен ақпаратты меңгеру, сақтау, пайдалану жолындағы басты көзге айналды. Қазақ әдеби тілінің орфографиялық нормаларында шеттілдік сөздердің сыртқы тұрпаты сақталып, айтылуы өзге тілдің заңдылықтарына бағындырылды; бұлардан ауытқулар әдеби нормаларға нұқсан келтіреді деп есептелді. Тілдердің коммуникативтік қызметінде екінші тіл (Т2) бірінші тілден (Т1) гөрі доминант тілге айналды.

Сөйтіп, шеттілдік сөздердің орфограммасы мен орфэпиялық заңдылықтары қазақ қоғамының негізгі өкілдерінің когнитивті санасында әбден орныққандықтан, қазақ тілі емлесінің негізгі ережелерін түзу барысындағы ғалымдар мен жалпы жұртшылық арасында кеңінен талқылау жүргізілді, сөз болып отырған мәселе төңірегінде бірнеше пікірлер пайда болды; олар мыналар: а) кирилше қалпын сақтау; ә) ағылшын тіліндегі таңбалануына мейлінше жақындату; б) шеттілдік сөздердің түгелдей дерлік қазақша баламасын жасау; в) шеттілдік сөздерді түгел дерлік қазақ тілінің айтылу заңдылықтарына бағындыру.

Осы аталғандардың негіздемелеріне қысқаша шолу жасап көрелік.

А. *Жаңа емле ережелерінде шеттілдік сөздердің кирилше қалпын сақтау.* Латыннегізді әліпбидің бекітілген нұсқасында кірме таңбалар жоқ бола тұрса да, осындай ұсыныстардың кей реттерде айтылып қалуының басты себептерінің бірі –

қазірге дейін кирилше әліпбимен жазылған, сақталған әдеби-ғылыми, оқу-ағарту салаларының жазба мұраларын келешекте оқып-тануға айтарлықтай кедергі жасамау; сондықтан шеттілдік сөздердің сыртқы тұрпатын да айтылуын да мүмкіндігінше өзгертпеу. Бұл пікірдің «түкпірінде» шеттілдік сөздерге «әбден берілгендік» бар деп үзілді-кесілді шешім шығаруға болмайды. Мәселені нақты, ғылыми түсіндірерліктей қазақ тілтанымында шет тілдерді меңгеру дәрежесін саралайтын психолингвистикалық еңбектер жоқ немесе өте аз. Дегенмен әлемдік лингвистикадағы бірқатар зерттеулерде айтылатынындай, когнитивті сана мен тілдік сананы қатар қоюға болмайды. Тілдік сана тілдік білімнен туындайтыны белгілі. Бірінші тіл ретінде алынған білім мен ақпарат тілдік сананы қалыптастырады, когнитивті санаға әсер етеді, тіпті когнитивті сананы өзгертуі де мүмкін. Сондықтан кей индивидтердің санасында көзбен көріп, естіп, сезініп (және бұлар ұдайы, үздіксіз, ақпарат берудің барлық көздері арқылы атқарылып келді) қалыптасқан «тек осы дұрыс, осы тиімді» деген сенімнің қалыптасуы әбден заңды. Қазақ этносы өкілдерінің тілдік қолданысында шеттілдік сөздер молынан кездеседі. Бұл турасында Ю.Н. Караулов «тілдік вербалды сана» деген термин ұсынып, оған былайша түсініктеме береді: «языковое вербальное сознание – фонд активного словаря, т.е. совокупность тех слов, которые человек понимает: это не только наш «лексический минимум», но и картина языкового вербального сознания» [3, 386]. Осы пікірге орайластыра дәлірек айтсақ, әбден көзбен көріп, қалыптасып қалған тілдік вербалды сана қоғамның бірқатар топтарының пікірлеріне әсер етіп отыр. Алайда әлемдік зерттеушілердің көрсетуінше, қандайдабір екпінді ықпал арқылы когнитивті сана да, тілдік сана да жаңа сапаларға ауыса алады.

Ә. *Ағылшын тіліндегі таңбалануына мейлінше жақындату.* Бұл көзқарастың айтылуының негізгі себептерінің бірі – қоғам дамуындағы жаңа талаптардың өзекті болуына байланысты. «Қазақстан 2050» стратегиясындағы нұсқауға назар аудартамыз, онда «әліпбиімізді латын қарпіне, латын әліпбиіне көшіруге кірісуіміз керек. Балаларымыздың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады» деп айтылған болатын [4]. Сондықтан шетел сөздерін қазақ тілінің айтылу заңдылықтарына бейімдеу ағылшын тілін меңгеруді жеделдетуге қаншалықты тиімді деген сауал туындады. Сөйтіп, бірқатар қоғам өкілдері мен мамандар тарапынан латыннегізді әліпбиді ағылшын әліпбиімен бірдейлестіру ұсынылды; шеттілдік сөздерді орыс тіліндегі тұрпатынан басқашалап, ағылшын тілінде таңбалануымен қазақ тілі нормаларына айналдыру тиімдірек делінді.

Ағылшын тіліндегі таңбалануына мейлінше жақындатуға басымдық берілген жағдайда:

− жазу практикасында, арнаулы сөздіктерде *percent, process, republic, excursion, corporation, procedure, commission, Celsius* түрінде таңбалап, қатарына *[pə'sent], [prəuses // прәусес] [republic // riˈpəblik], [экскэжэн], [kɔ:.pərˈeɪ.ʃən корпәрейшн], [prəsi:dʒə] прәсиджә], [kəˈmishən кәмишн], [сельсиус]* түріндегі айтылуын қоса орналастыру әбден қажет болады.

− түпнұсқа ағылшынша мен айтылуындағы [c] [ʃ] [ʒ] [ə] типтес таңбалар қазіргі латыннегізді қазақ әліпбиінде жоқ. Латыннегізді қазақ әліпбиінде әзірге диакритикалық белгілерді игеру көзделмеген.

− *customer, cello, docket* тәрізді сөздерді сөздік құрамға енгізу қажет болады.

Көрсетілгендей кең танымал сөздердің ағылшынша берілуінің өзінен-ақ қазақ тілінің емлесін ағылшын тіліндегі таңбалануға жақындату тиімсіздігі айқын көзге түсті.

Б. *Шеттілдік сөздердің түгелдей дерлік қазақша баламасын жасау*. Бұл мәселе қазақтілі мемлекеттік мәртебе алынған кезден бастап қазақ терминжасамы мен

терминографиясындағы бір бағыт ретінде қалыптасып келеді. Екіншіден, қазақ тілінің бай қорын ғылым мен техника тіліне пайдалану қазақ тілінің өміршеңдігін одан әрі ұластыру үшін маңызды екендігі анықталды. Сөйтіп, қазіргі қазақ терминжасамында семантикалық сыйымдылығы толық сәйкес (*заттаңба / затбелгі,шегерім, өткізімділік, үлестеме, мөлшерлеме, ұйғарынды– экон.)* немесе ұғымдық аппаратын түсіндіру мақсатында варианттар ұсыну (*аванс / алғытөлем, баланс / теңгерім,жәрдемқаражат / субсидия)*; сондай-ақ бірқолданыстар арқылы семантикалық сыйымдылығы мен ұғымдық аппаратын жазу практикасына түсіріп, байқап көру (*беземе, өрнек, нақыш, қырнақ, ойма, оймыш – гравюра мағынасында – өнер саласы*) практикасы бар.

Алайда барынша өркендеген ғылым мен техника салаларындағы шеттілдік сөздерді түгелдей қазақыландырудың мүмкін еместігі де байқалды.

В. *Шеттілдік сөздерді түгел дерлік қазақ тілінің айтылу заңдылықтарына бағындыру.* Қазақ сөзінің табиғи заңдылықтарын сақтауды басты негіз ету ұлттық болмыстың өзегін сақтауға барып тіреледі. Бұл аса маңызды. Елбасы көрсеткеніндей, «ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. ...алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек» [1].

Латын әліпбиіне ауысу саясатқа, әлеуметке, мәдениетке қатысты аса өзекті проблема ыңғайында қолға алынған кезде бірнеше фактор ашық айтылды. Латыннегізді графикаға көшудің нәтижесінде: а) ұлттық болмысты сақтау; ә) соңғы ширек ғасырға дейін қазақ жеріне, мәдениетіне, тарихына кері әсер еткен жайттардан арылу үшін тілдің жаңа графикаға көшуін аса қуатты құрал ретінде пайдалану; б) латын графикасына көшу арқылы ағылшын тілін, жаңа технологиялар тілін меңгертуді оңтайландыру мүмкіндіктері саяси-ұлттық жағынан маңызды екендігі ілгері шығарылды.

Аталған факторлардың барлығы да Емле ережелерін түзуде әсіресе қазақ әдеби тілінің құрамындағы өзге тілден енген сөздердің ғылыми негіздемелерін анықтаудың, қазірге дейін қалыптасқан емле нормаларын тың тұрғыдан тиянақтаудың айрықша маңыздылығын және өзектілігін көрсетті. Өйткені XX ғасырда орныққан, сананы өзгерте бастаған кері ықпалдан арылу амалдарын іздестіру, ағылшын тілін үйренудің тиімді жолдарын қарастыру, сайып келгенде, тілдің күші (*Тіл – Құрал (А. Байтұрсынұлы); тіл – қуатты күш)* ұлттық болмысты бекемдей түсетін, когнитивті сананың жаңғыруына әсер ететін бірден-бір жол екендігі анық байқалды.

Қазақ тілі емлесінің негізгі ережелеріндегі шеттілдік сөздердің орфографиялану заңдылықтары мен моделдері.

Бірінші заңдылық – шеттілдік сөздердің емлесін бірізді ету үшін басшылыққа алынатын принципті анықтау.

Қазақ тілі емлесінің негізгі ережелерінің алғы сөзінде «Ережелердің негізгі ұстанымы үшін фонематикалық принцип басшылыққа алынды. Сонымен қатар қазақ әдеби тілінің лексикалық құрамындағы көне және кірме тілдік қабаттардың кейбір түрлерінің емлесіне қатысты дәстүрлі және фонетикалық принциптер қолданылды» деп айқын көрсетілді.

Қысқаша тұжырымдап айтқанда, фонематикалық принцип сөздің құрамындағы фонемаларды позициялық өзгеріссіз жазу арқылы беруболса, фонемалық принцип сөздің позициялық алмасуларын, екпін, ырғақ, дыбыстардың бір-біріне әсерін (айтылу кезіндегі) жазуда дәлме-дәл көрсету дегендерді білдіреді.

Аталған принциптер жаңа емле ережелерінде қазірге дейін қалыптасқан базалық норманы, жазу тәжірибесін, жазу дәстүрін сақтаудың әлеуметтік өзектілігіне толық сәйкес келді. Әлеуметтік өзектіліктің мәнісі қазіргі қоғам өкілдерінің білімдік-танымдық индексіне мүмкіндігінше нұқсан келтірмеу, когнитивті сана мен тілдік

санада орныққан дәстүрді сақтау деген мазмұнға ие. Осы себепті қазақ сөзінің орфографиялануына фонематикалық принцип негіз болды.

Емле ережелерін түзуде көрсетілген принциптер бір-бірімен сабақтастықта қолданылды.

Осы принциптерді негіз алу барысында *екінші заңдылық* пайда болды, ол – қазақ тілінің табиғи заңдылықтарын сақтаудың өзектілігі және оның ең бастысы – қазақ тіліндегі дауыссыз дыбыстардың дауысты дыбыстарға ықпалын барынша сақтау. Дәлірек айтсақ, шеттілдік сөздердің орфографиялануында осы заңдылық айрықша рөл атқарды. Айталық, *калькулятор, кабинет*, *калька* деген сөздерде бірінші буындағы [а] алдыңғы [к] және кейінгі [ль] дыбыстарының ұяң, үнді болуына байланысты таза [а] айтылмайды; сондықтан олар шартты түрде *каəлкулатыр, каəбинет, каəлка* түрінде дыбысталады. *Каəлкула [тыр]* болуына себеп – қазақша дыбысталуда орыс тіліндегі редукция құбылысы сақталып тұр. Сол сияқты *әлбоөм, абсолүт, әлумини, әлтруизм, әлпинис, әлфа* дегендерде [ль] дыбысының жіңішкелік белгімен қатар таңбалануы әсер етеді. Ал *капитан, капсула, кастинг* типтестерде таза [а] дыбысының анық болуы кейінгі [п], [с] қатаң дауыссыздарына байланысты.

Жалпы алғанда, шеттілдік сөздердің орфографиялануында бірнеше проблемалар – орфография мен орфоэпияның арасындағы графикалық қарсылықтар, базалық норма сипаттары мен жаңа ережелер қағидалары арасындағы айырмашылықтар пайда болды. Бұл жайттар жоғарыда аталған заңдылықтарға байланысты туындады.

Бірнеше фактілерді қарастырып көрелік.

Сыртқы тұрпаты өзге тілден енген түрінде сақталған, айтылуы да өзге тілдің орфоэпиялық заңдылықтарына бағындырылған және осылар қазақ әдеби тілінің нормасына айналған шеттілдік сөздердің бір тобын бірінші және соңғы буынында [о] әрпі бар сөздер құрайды.

Бір жағынан, қазақ этносы өкілдерінің ауызша коммуникациясында орыс тілінің орфоэпиясына сәйкес дағдыға түскен, соңғы буынында [о] әрпі бар сөздердің таңбалануында екінші жағынан, олардың құрамындағы дауыссыздардың дауыстыға ықпалына байланысты бірқатар айырмашылықтар көзге түсті. Бұл мәселе *директор, редактор, процессор, компрессор, коммутатор, калькулятор, аккумулятор, корректор* типтес сөздерге қатысты. Мысалы, *редактор* сөзін айтуда соңғы [о] дыбысына қатысты толық артикуляция жоқ, дыбыстың айтылуы анық емес. Орыс тілінде дыбыстардың редукциясы заңды түрдегі фонетикалық сипатқа ие тілдің заңы болып табылады. Қазақ тілінің заңдылықтарында осы редукциялық құбылыс орныққан. Сонымен қатар дауыссыздардың дауыстыларға ықпалына сәйкес *директір / деректір, редактыр, процессыр, компрессыр, каммутатыр, кәлкулатыр, акумулятыр, корректыр* түрінде айтылады.

Осыған байланысты бірнеше проблеманы шешудің қажеттігі туындады: а) осы типтес сөздерді тіл заңдылықтарына сәйкестендіріп белгілі бір модел бойынша жинақтау; ә)немесе *директор, редактор, процессор, компрессор, коммутатор, калькулятор, аккумулятор, корректор* түрінде қалдыру.

Моделдеу арқылы бірізділенген орфограммалар

1. Орыс тілінде мағына ажырату үшін енгізілген [э] әрпі бар сөздерді моделдеу, жүйелеу шапшаң бірізділенді; [э] әрпі [е] графемасына ауыстырылды: *екстра, эгоизм, елегант, еластик, електр, poetika, koefisent.*

2. Латыннегізді әліпбиде бұрынғы әліпбидегі *ё, ц, щ, э, ю, я,* сондай-ақ өлі әріптер *(ь, ъ)* көрсетілмеген. Олар фонемаға (немесе фонеманың варианттарына) сәйкес келетін, жазудағы ең кіші бірлік – графема ретінде ұлттық тілге тән емес. Сондықтан шеттілдік сөздердің таңбалануында ең алдымен көрсетілген графемалардың ұлт тілінің заңдылықтарына қарай орфографиялануы талқыға түсті және олар Емле ережелерінде

біршама бірізділенді. Бұл ретте ең алдымен қазақ тілінде дауыссыздардың дауыстыға ықпалы заңдылығы басшылыққа алынды. Жіңішкелік белгісі *(ь)* бар буынға жіңішке дауыстылардың әрпі жазылатындығы, қосымшалар түбірдің соңғы буынына үндесіп жалғанатындығы нақтыланды. Мәселен, gastról-dіń,-i,-ge,-der; paról-dіń, -i, -ge, -der; sırkúl-dіń, -i, -ge, -der; kobált -i, -qa, -tar;

3. Сөз ортасындағы қайталама *сс, мм, лл, тт, фф, нн, бб, рр, пп, гг, дд, кк, уу* әріптердің бірі түсіріліп жазылатындығы ереже арқылы бекітілген. Бірақ сөз мағынасына әсер ететін жағдайда қайталама дыбыстар сақталып жазылады: *netto, dollar, massa, tonna.*

4. *Рейтинг, мониторинг, холдинг, инжиниринг, картинг, клиринг, консалтинг, лемминг, лизинг, бодибилдинг* тәрізді түпнегізі ағылшынша сөздердегі *–ing* етістік тұлғаларынан сөз тудырушы қосымша болғандықтан, қазақ тілінің заңдылықтарына сай *рейтиң, холдиң, клириң* түрінде орфографиялануы дұрыс болып табылады.

Қазақ емлесінің жаңа ережелерінде шеттілдік сөздердің орфографиялануының негізгі белгілері осылайша біршама тиянақталған. Сонымен қатар ортологиялық құралдарда *шиллинг, стерлинг, кешью, ранг, ринг, гонг, фланг, ревю, экю, рюш, юань, экю, пюре, юнга, соль (муз.), бемоль, тюль, бокс* типтес шеттілді сөздердің таңбалануы реттеледі.

Кірме сөздер – қабылдаушы тілде фонетикалық жағынан бейімделген, қабылдаушы тіл жүйесіне енген, тілдің төл иесі үшін бөгде тіл сөзі екендігі байқалмайтын сөздер.

Мысалы, орыс тілінде сөйлейтіндер *башмак, баклажан, караул, карандаш, есаул, ярлык, жемчуг, жесть, кабак, кабарга, кавардак, каторга, карман, кафтан, курган* дегендердің түркітектес тілдерден енгенін аңғара қоймайды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жаңа ережелердегі қағидалар бойынша бірқатар кірме сөздер айтылуы бойынша игерілген түрде жазылады: *taýar, nómir, poshta, kástóm, pálte, poıyz, sıez, slesir.*

Қазіргі жазу практикасында бұндай сөздер қатары бірте-бірте молайып келеді: *нөмір, режім, нөл, рөл, әртіс, соды, кепкі, тәбіл.*

Жаңа әліпби арқылы шетел сөздерін, оның ішінде ағылшын тіліне тән сөздерді ағылшын тіліндегі таңбалануын сақтай отырып жазу емлесін қалыптастыру туралы ұсыныстар да бар. Алайда екі мәселе алға шығады: біріншіден, шетел сөздерінің түпнұсқа қалпын сақтап емле қалыптастыруда директивалық-өкімдік талапты басшылыққа алу мүмкін емес, өйткені тіл дамуының қазіргі жағдайында әзірше ағылшын тілі қазақ тілі үшін донор-тіл емес, дегенмен донор-тіл болудың бастапқы нышандары бар. Екіншіден, орыс тілі арқылы енген шетел сөздері тек ағылшын тілінен ғана емес, сонымен қатар түпнегізі грек, латын, яки болмаса неміс, француз тілдері болатын тілдік бірліктер, демек, осы тілдердің де түпнұсқа қалпын сақтау керек болады (мысалы, гастарбайтер – нем. *Gastarbeiter;* маршрут – нем. *Marschroute;* фуршет – фр. *la fourchette*; коллегия – *лат. collegium*).

Ағылшын және роман-герман тілдеріндегі емлесі мен айтылуы қазақ қоғамына таныс бола бастаған сөздер: *bonus,computer, distributor, Investor, Marketing, Fitness, deposit, Forward, Login, Notebook, Traffic, final, dividend, Bestseller, Grant, Crossword, Test, factoring, compania, credit, transfer, fixing (экон. белгілеу), holding, Referat, symposium, Smoking, Tuning,format, Jeans (жинс, джинсы емес), Leggings, Hot- dog, printer, Sputnik.*

Бұл топтағы сөздерді емле сөздігінде «ағыл.» деген шартты қысқарту арқылы беру мүмкіндіктері бар. Мақсат – саяси талаптарды жүзеге асыру үшін латын әліпбиі арқылы ағылшын тілін үйренуді жеңілдету жолдарын қарастыру.

Қазақ әдеби тілінің қазіргі динамикасы сөздік құрамға халықаралық терминдердің бұрынғыдан да гөрі қарқынды және жаңа сипатта ене бастағанын танытып отыр.Осы себепті шеттілдік сөздердің емлесіне қатысты басқа да проблемалар ортологиялық құралдар арқылы одан әрі реттелетін болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1 Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // http://www.akorda.kz/
2 Сулейменова Э., Смагулова Ж. Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 344 с.
3 Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – 4-е изд.,2004. www.koob.ru/karaulov
4 Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы // http://www.inform.kz/

НЕОЛОГИЯЛЫҚ ЛЕКСИКОНДАҒЫ КРЕАТИВТІЛІК: КОГНИТИВТІК VS. КОММУНИКАТИВТІК ПАРАМЕТРЛЕР

CREATIVITY IN THE NEOLOGIC LEXICON: COGNITIVE VS. COMMUNICATIVE PARAMETERS

К. АЛДАШЕВА
Философия докторы (Ph.D)
М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті
Орал, Қазақстан

ТҮЙІНДЕМЕ

Креативтілік – санадағы бұрыннан бар, бірақ өзара байланысқа түспеген менталды репрезентациялар арасында жаңа байланыс орнату қабілеті. Зерттеушілердің пайымдауынша, девиация (ауытқу) – неологизациядағы креативтілік процесінің маңызды құрамдас бөлігі. Қазіргі когнитивтік неологиядағы шешімін таппаған мәселелердің бірі – жаңа лексикалық бірліктердің және сөздегі жаңа мағынаның пайда болуындағы креативтіліктің когнитивтік тетіктерін анықтау.

Мақалада жаңа сөздердің пайда болуындағы креативтілік мәселесі когнитивтік және коммуникативтік параметрлердің арақатынасында қарастырылады. «Тілдегі креативтілік vs. тілдік тұлғаның креативтілігі» сөйлеу әрекетіндегі жаңа сөздердің пайда болуы және олардың конвенционализация процесіне түсуі сатысында талданады.

Тірек сөздер: Неология, Когнитивтік неология, Когниция, Коммуникация, Девиация, Менталды лексикон

ANNOTATION

The article deals with the problem of creativity in the emergence of new words in the ratio of communicative and cognitive parameters. «Creativity in language vs. the creativity of the linguistic personality» is analyzed in the stage of the birth of a new word in a speech act and in the process of its conventionalization.

Creativity is the ability to establish new connections between existing and previously unrelated mental representations. According to researchers, the deviation (deviation) is an important component of the process of creativity during neologization. One of the unsolved problems of modern cognitive neology is the identification of the cognitive mechanisms of creativity underlying the emergence of new lexical units and the emergence of a new meaning of the word.

Keywords: Neology, Cognitive neology, Cognition, Communication, Deviation, Mental lexicon

Сөздік қор – қоғамдық өмірмен сабақтас өзгерістерге аса бейім, ең қозғалмалы тілдің ішкі жүйесі. Жаңа тілдік бірліктер мен категориялардың жасалу процесі үздіксіз сипатқа ие. Өткен ғасырдағы тілдегі жаңа бірліктердің табиғатын ашуға жасалған ғылыми ұмтылыстар мен негізгі теориялардың қатарында денотативтік, стилистикалық және лексикографиялық теорияны (60-жылдар); бұдан кейін құрылымдық және тарихи аспектіні (70-жылдар), сондай-ақ психолингвистикалық теорияны (90-жылдар) атауға болады. Алайда көрсетілген бағыттар неологияның маңызды мәселелерінің толық шешімін бере алмады. Тілдің қазіргі даму сатысындағы неологизация процесінің қарқынды сипаты жаңа сөздердің пайда болуы мен қолданысына қатысты проблемалардың шешімін табуда айрықша мүмкіндіктерді ұсынып отырып. Бұған қазіргі лингвистикалық әдебиеттердегі лексикалық инновациялардың жаңа аспектілерде қарастырылуы дәлел бола алады.

Тілдегі құбылыстарды, түрлі процестерді, олардың өзара байланысы мен арасалмағын когнитивтік аспектіде зерттеу лингвистика ғылымының қазіргі даму сатысын сипаттайды. Когнитивтік лингвистиканың аясында жаңа сөздердің жасалу тетіктерін, жаңа лексикалық бірліктердің қалыптасу үдерісіне ықпал ететін когнитивтік факторларды, когнитивтік және тілдік құрылымдардың арасалмағын танып-түсіну аса маңызды.

Когнитивтік лингвистикадағы менталды лексикон термині – тілдегі неология құбылысының мәнін жан-жақты зерделеуде назарға алынуы тиіс ғылыми ұғым. Менталды лексиконда орын алатын түрлі процестердің, спецификалық тетіктердің сипаты мен қызметі тілдегі жаңа сөздердің жасалуынан бастап, нормалану, кодификациялану сатысына дейін өзіндік ерекшеліктерге ие. Осындай маңызды проблемалардың қатарында жаңа сөз жасаудағы тілдік тұлғаның креативтілік қабілеті мен тілдің креативтілік әлеуетін, бұл байланыстағы когниция мен коммуникативтік параметрлердің / факторлардың арасалмағын анықтаудың өзектілігі айқын көрінеді.

Лексикондағы креативтілік проблемасын жаңа сөздердің жасалуындағы когнитивтік және коммуникативтік параметрлер арақатынасының аясында қарастыру а) жаңа сөз жасауда маңыздырағы когниция ма әлде коммуникация ма? ә) жаңа сөз жасау әрекетінде артықшылық когниция мен коммуникация арасында қалай бөлінеді? б) лексикалану (жаңа сөздің тіл жүйесіне енуі) және әлеуметтену (жаңа сөздің қоғамда қабылдануы) процестерінде когниция мен коммуникацияның өзара арақатынасы қандай? деген мәселелердің басын ашуға ықпал етеді.

Е.С. Курбрякованың пайымдауынша, тіл өмір бойы адам санасын қалыптастырады, алайда, керісінше адамның – тілдік тұлғаның креативті бастамалары да тілді белсенді түрде түрлендіре отырып, тілді жасайтындығы да ақиқат [1]. «Тілдегі креативтілік және тілдік тұлғаның креативтілігі» деген ұғым осы тұста туындайды.

Соңғы жылдары креативтілік теориясы бойынша жасалған зерттеулерде екі бағыт байқалады. Біріншісі – ассоциативтік тоерияда креативтілік «төменнен жоғары қарай» жүретін когнитивтік процесс ретінде қарастырылады. Бұл Медниктің креативтілік теориясынан басталады [2]. Ассоциативтік теорияға сәйкес креативтілік деңгейі анағұрлым жоғары тұлғаның менталды лексиконындағы ассоциативтік байланыстар көбірек және түрлі ассоциативтік қатынастарды жылдам орындалады. Бұны соңғы жылдары жасалған эксперименттік зерттеулердің нәтижелері де дәлелдейді: креативтілік деңгейі жоғары тілдік тұлғаның менталды лексиконындағы семантикалық тордың құрылысы креативтілігі анағұрлым төмен тұлғаның менталды лексиконымен салыстырғанда шиеленіспеген. Яғни креативтілігі жоғары тұлға анағұрлым икемді семантикалық торға ие, бұл ақпаратты өңдеу процесінде ассоциативтік байланыстарды тиімді орнатуға мүмкіндік береді. Ғалым Тагарданың пайымына сәйкес, кративтілік қолданыстағы (бұрыннан бар) репрезентациялар арасында жаңа байланыс орнату қабілеті деп анықталады [3]. Зерттеушінің креативтілік бұрын байланысқа түспеген менталды репрезентациялардың өзара жаңа байланысын талап етеді деген пікіріне сүйене отырып, девиация (ауытқу) және конфронтация құбылыстарын неологизация кезіндегі креативтіліктің аса маңызды құрамдас бөлігі деп тануға болады. Себебі нәтижесінде жаңа байланыстар, жаңа паттерндер мен модельдер жасалады, лексикалық бірліктер пайда болады [4].

Екінші теорияда креативтілік «жоғарыдан төмен қарай» бағытталатын, орындаушылық қызметпен, зейінді және когницияны бақылау қабілетімен байланысты когнитивтік процесс ретінде қарастырылады [5]. Бұл теорияның шеңберінде креативтілік бойынша бақыланатын процестердің ауқымын анықтауға арналған зерттеулер жүргізілген. Бұл ретте жылжымалы интеллектке (fluid intelligence (Gf) ерекше назар аударылған [5; 6]. Жылжымалы интеллект жаңа, бұрын зерттелмеген

проблемалардың шешімін табуға бағытталған түрлі когнитивтік операциялар кезінде қолданылатын қабілеттен көрінеді. Ал кристалданған интеллект (Gc) адамның білім шеңберіне және оның нақты проблемаларды шешуде осы білімді пайдалану қабілетіне байланысты.

Ғалымдар тарапанынан жылжымалы (Gf) және кристалданған (Gc) интеллекттер арасындағы өзара байланысты анықтау үшін зерттеулер жүргізілген. Нәтиже бойынша кристалданған интеллект креативтілік деңгейі орташа адамдарға, ал жылжымалы инттелект IQ көрсеткіші жоғары адамдарға тән екендігі анықталған. Бұл ғылыми жаңалық креативтіліктің екі сатысы арасындағы өзара байланысты көрсетеді: генерация / жаңашылдық және интерпретация / тоғыстыру.

Аталған екі бағытта да менталды лексиконның құрылымы креативтіліктің өлшемі үшін аса маңызды негізгі компонент ретінде қарастырылады. Бірінші теорияда менталды лексиконның құрылымы адамның креативтілік қабілетімен тікелей байланысты болса, екінші теорияда менталды лексикон креативтілікті жүзеге асыруға арналған базис ретінде ғана қарастырылады. Сондай-ақ тілдегі жаңа сөздің менталды санада қабылдануы мен орналасуы, соның ішінде тілдің креативтілік әлеуетін сипаттау үшін бірінші теориядағы тұжырымдар маңызды болса, екінші теория шеңберіндегі тұжырымдар жаңа сөз жасаудағы және оны қабылдаудағы тілдік тұлғаның креативтілік деңгейін анықтау үшін маңызды.

Менталды лексикон – вербалды сипаттағы немесе вербалды формаға өткен, яғни ақпаратты вербалды формада өңдеумен байланысты адам жадының бөлінбес бөлшегі. Олай болса, ішкі лексиконның құрылымы, біріншіден, белгілі бір ұлттық тілге тән лексикалық жүйесінің ерекше теңдесі ретінде, екіншіден, адам миына, оның интеллектісіне, адам жадына тән жалпы кеңістіктің бөлшегі ретінде анықталады [7, 379].

Түрлі анықтамаларды тоғыстыра тұжырымдасақ, менталды лексион – сөйлеу әрекетіне тікелей немесе жанама қатысты түрлі ақпараттарды қабылдау, қайта кодтау, өңдеу және сақтау процестерінің бейсызықтық (нелинейный) жүйесі (немесе жүйелері). Бұл жерде жанама ақпарат ретінде әлем, ақиқат болмыс, жеке адамның тәжірибесі, қабілеттері және инференция нәтижелері туралы білімді бекітетін тілдік емес ақпараттар түсініледі [8].

Менталды лексиконның неологизациялануында «тілдегі креативтілік vs. тілдік тұлғаның креативтілігі» қалай көрініс табатындығы анықтауда, ең алдымен жеке адамның жас ерекшелігіне байланысты бұл процестің екі түрін ажырату қажет:

– бірінші – сөйлеудің онтогенезі тұрғысынан неологизациялану процесі. Зерттеулерге сүйенсек, 16 ай толғаннан бастап сәби күн сайын 10 жаңа сөзді меңгереді;

– екіншісі – жаңа технологиялардың пайда болуы, ақпарат ағынының қарқыны және жаһандық ақпараттық, әлеуметтік, желілік кеңістіктің ұлғаюының ықпалымен ересек адамның менталды лексиконының кеңеюі және үздіксіз толығуы тұрғысынан неологизациялану процесі. Менталды лексиконның қалыптасуы өмір бойы жүреді және оның нәтижелілігі адамның танымдық, категориялдау әрекетіне, сондай-ақ жалпы мәдени контекске тікелей тәуелді болады [8].

Соңғы жылдары ғалымдар тарапынан менталды лексикон ұғымын зерттеуге қызығушылық артты, сәйкесінше аталған ұғымның мазмұндық көлемі кеңейді. Мәселен, Дж. Тейлор [9] зерттеу еңбегінде менталды лексиконды лексикалық бірліктерді ғана емес, олардың қолданысы туралы ақпаратты сақтайтын қойма ретінде қарастырады. Ол менталды лексиконды «менталды корпус» деп атайды. Менталды лексикондағы бірліктер сөздің дыбысталуы, нақты бір сөздің тіркесімділігі, қолданыс жиілігі мен контекстік қолданысы туралы ақпараттарды да сақтайды [10].

Жаңа сөздерді жасаудағы когнитивтік және коммуникативтік параметрлердің арақатынасына қатысты проблемаға тоқталайық. Жаңа сөзді жасауда ең алдымен коммуникативтік-прагматикалық факторлар алға шығады. Мәселен, классикалық шешендік өнердің постулаттары бойынша жаңа троптардың жасалу себептері: а) атау берілмеген заттар мен құбылыстарға атау беру қажеттілігі; ә) ерекше мәнерге мән беру; б) әдемілікке мән беру. Олай болса, осы үштік – жаңа сөз жасауға негіз болатын басты прагматикалық уәждер. Алайда жаңа сөз жасауда когнитивтік факторлардың ықпалы болатынын ескеру қажет. Атау жоқ нысанға атау беру қажеттілігі белгілі бір дәрежеде когнитивтік импульсті тудырады. Себебі жаңа сөз – жаңа концептілерді енгізудің тәсілі.

Жаңа лексикалық бірліктерді жасауда прагматикалық уәждермен қатар, нормадан ауытқу (девиация) – сөздің жаңа мағынаның тууына түрткі болатын әдеттегіден тыс контекстегі қолданысын ескеру қажет. Мәселен, *тұсаукесер* (этн.) сөзінің «қандай да бір жаңа фильмді, кітапты т.б. көпшілікке ресми түрде ұсыну, таныстыру» контексіндегі қолданысының нәтижесінде жаңа мағына пайда болған. Олай болса, жаңа сөздердің жасалуында коммуникативтік факторларға басымдық беріледі.

Сонымен қатар жаңа сөздің жасалуында когнитивтік және коммуникативтік факторлардың арасалмағындағы өзгерістерді, факторлар арасындағы басымдықтық ауысуын да байқауға болады.

Затқа атау беру үшін референтті сәйкестендіру қажет және сөйлеушінің когнитивтік жүйесіндегі орнын анықтап, оны категориялау керек. Бұдан кейін субкатегориялау (сол категориядағы басқа бірліктермен салғастыру) процесі жүреді. Осыдан кейін ғана жаңа атауды іздеу басталады. Бұл ретте когнитивтік фактор бірінші орынға шығады.

Когниция контекске тәуелді және интеракцияға, әлеуметтік өзара ықпалға және мәдени дәстүрлерге негізделеді. Бұл тұжырым М. Бахтин, В. Волошинов және Л. Выготскийлер тарапынан ұсынылған еді. Категориялау және субкатегориялау бір кәсіби салаға, әлеуметтік, этникалық және гендерлік топқа тиесілі адамдар тарапынан жүзеге асады және сәйкес атауды таңдау осы прагматикалық релевантты параметрлердің біріне байланысты болады.

Сонымен қатар креативті ойлауға эмоционалды компонент тән, жаңа сөзді жасаушының эмоционалдық күйі жаңа нысанға ат беру процесіне ықпал етеді. Басқаша айтқанда, жаңа сөздің прагматикасы сөйлеушінің бастапқы және әмбебап психологиялық ниетін кодтайды.

Екінші жағынан жаңа сөзді жасауда сөзжасамның негізгі когнитивтік тетігі ретінде ұқсату әрекеті де байқалады. Е.С. Кубрякова «Ұқсату туралы толғанысында» белгі таңбалардың жаңа комбинаторикасындағы немесе тілдік құралдарды таңдаудағы сөйлеушінің жаңашылдығын қарастыра отырып, ұқсату процесінің тетіктеріне назар аударады және тілдегі инновацияны қарастырудың жаңа қырын ұсынады.

Жаңа сөздердің конвенционализация (*conventionalisation – the act of conventionalizing; conforming to a conventional style / конвенционализация – шартты норма, біріздендіру актісі, бір стильге бейімделуі*) процесіне түсуіндегі когнитивтік және прагматикалық факторлардың арасалмағын талдау мына жағдайда прагматикалық параметрлердің басымдығын көрсетеді, атап айтқанда, сөз қайта қолданысқа түскенде сол контекстегі қосымша прагматикалық белгілерді өзіне сіңіріп алады. Алайда конвенционализация процесінде когнитивтік тетіктер де белсенділік танытады. Тыңдаушы сөзді қабылдағанда инференция орын алады. (*Инференция – лингвистикалық прагматикадағы маңызды ұғым; коммуникацияға қатысушыда интерпретация процесінде қалыптасатын ой тұжырымы. Ол ағымдағы жағдаяттық контекстегі немесе алдыңғы сөйлеу контексіндегі ақпараттың немесе өмірлік*

тәжірибенің, әлеуметтік-мәдени білімнің негізінде жүзеге асуы мүмкін [11]). Жаңа сөздің мағынасы адресант (ақпаратты беруші) тарапынан инференцияланууы керек және оның когнитивтік жүйесіндегі анағұрлым фреймге интеграцияланууы тиіс.

Алайда инференция мүмкін болмайтын жаңашылдықтың белгілі бір шегі болады. Коммуникацияның когнитивтік табиғаты туралы айтқан Витгенштейн коммуникацияда мүлде жаңа және мүлде ескі ақпараттың мәнсіз екендігін де көрсеткен. Яғни а) толықтай ескі апарат артықтық етеді, ол тыңдаушыны коммуникацияға қатысыға итермелемейді; ә) ал мүлде жаңа ақпарат реципиенттің когнитивтік жүйесінде интеграцияланбайды. Ақпарат ағыны осы екі полюстің ортасында болуы керек, бұлай болмаса олар релеванттылыққа ие болмайды [12].

Қорыта келгенде, лексикондағы креативтілік проблемасын коммуникативтік және когнитивтік факторлардың өзара байланысы тұрғысынан «тілдегі креативтілік vs. тілдік тұлғаның креативтілігі» шеңберінде қарастыру когниция мен коммуникацияның күрделілігі, өзара ықпалдастығы және өзара тәуелділігі туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Бұл нақты бір тілдік лексикалық жүйесінен де, менталды лексиконда да көрініс табады. Жаңа сөз құбылысын когнитивтік аспектіде талдау жоғарыда аталған теориялық проблемалармен байланыста талданса, тілдің лексикалық қабатындағы неологизация процесінің оңтайлы әрі нәтижелі болу әлеуеті арта түсері сөзсіз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1 Кубрякова Е.С. В поисках сущности языка // Вопросы когнитивной лингвистики, 2009. №1. – С. 5–12.
2 Mednick S.A. The associative basis of the creative process. Psychological Review, 69, 1962. – P. 220–232.
3 Thagard, Paul and Terrence C. Stewart. The AHA! Experience: Creativity through emergent binding in neural networks. Cognitive Science 35, 2010. – P. 1–33.
4 Заботкина В.И. Креативность в лексиконе: взаимодействие когниции и коммуникации // Язык. Культура. Перевод. Коммуникация: сборник научных трудов. Выпуск 2: сборник, электронное издание сетевого распространения / коллектив авторов. – М.: «КДУ», «Добросвет», 2018. // https://bookonlime.ru/node/2692
5 Beaty, R. E., Benedek, M., Silvia, P. J., Schacter, D. L. Creative cognition and brain network dynamics. Trends in Cognitive Sciences, 20, 2016. – P. 87–95.
6 Jauk, E., Benedek, M., & Neubauer, A. C. The road to creative achievement: A latent variablemodel of ability and personality predictors. European Journal of Personality, 28, 2014. – P. 95–105.
7 Кубрякова Е.С. Новые единицы номинации в проектировании картины мира на транснациональные проблемы языка и транснациональные принципы: Мат-лы междунар. науч. конф. – М.; Тамбов, 2004.
8 Zabotkina, V. I., Boyarskaya, E. L. Sense disambiguation in polysemous words: cognitive perspective / V. I. Zabotkina, E. L. Boyarskaya/ Psychology in Russia: State of the Art. M.: Lomonosov Moscow State University, Russian Psychological Society, 2013. – Vol. 6, Issue 3. – P. 60–67.
9 Taylor J. R. The mental corpus: How language is represented in the mind. – N.Y.: Oxford University Press, 2012. – 336 p.
10 Заботкина В.И. Слово и смысл. Монография. – М.: Издательский центр РГГУ, 2012. – 420 с.
11 Инференция //https://ped_recheved.academic.ru/

12 Wittgenstein L. Philosophical Investigations. Oxford: Blackwell; – N.Y.: Macmillan, 1953.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТІЛДІК КЕҢІСТІК ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИНТЕГРАЦИЯ
KAZAKHSTAN LANGUAGE SPACE AND INTEGRATION IN THE EDUCATION SYSTEM

А.С. НАБИДУЛЛИН
PhD докторант
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

ТҮЙІНДЕМЕ

Еліміздің қоғамдық-саяси және экономикалық өміріндегі жаһандық өзгерістерге сәйкес білім беру жүйесінде интеграциялық сипаттағы жаңа әлеуметтік маңызды стратегиялық мақсат-міндеттер алға шықты. Осыған орай, жоғары оқу орнының маңызды міндеттерінің бірі – білім берудің мәдениетаралық мазмұнын кеңейту, болашақ мамандардың мәдениетаралық қарым-қатынас құзіреттілігін дамыту мақсатында әлемдік мәдени мұраларды шет тілдерінде меңгертудің талаптарын жоғарлату. Бұл болашақ мамандарды лингвистикалық даярлау мүддесінде тілдерді меңгертудің және түрлі халықтардың материалдық және рухани мұраларының жиынтығын қамтитын полиэтникалық мәдениетті игертудің маңызын арттыра түсті.

Қазір мәдениетаралық, халықаралық қарым-қатынас мәселесіне көпшіліктің назарын аударуы түрлі халықтардың, тілдердің, мәдениеттердің араласу ауқымының кеңеуімен байланысты. Себебі қазақстандықтардың лексикалық капиталының негізгі құрамдас бөліктерінің бірі – іскерлік және халықаралық қарым-қатынас құралы ретіндегі шет тілдері.

Мақалада қазақстандық тілдік кеңістіктің және білім беру жүйесінің интеграциялық сипаты Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында және Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында белгіленген стратегиялық мақсат-міндеттермен байланысты талданады.

Тірек сөздер: Мемлекеттік тіл, Орыс тілі, Ағылшын тілі, Мәдениетаралық қарым-қатынас, Интеграция, Тілдік кеңістік, Білім беру.

ANNOTATION

In accordance with global changes in the socio-political and economic life of the country, the new social and strategic objectives of integration have been promoted in the education system. In this regard, one of the most important tasks of the university is to increase the need for international cultural heritage in foreign languages for the purpose of expansion of intercultural education content, development of competence of future specialists in intercultural communication. It enhances the importance of mastering languages in the interests of linguistic training of future specialists and the development of polyethnic culture, which includes a set of material and spiritual heritage of different peoples.

Nowadays, popularization of intercultural and international relations is connected with the expansion of interaction of different nations, languages and cultures. Because one of the main components of the lexical capital of Kazakhstan is foreign languages as a means of business and international communication.

The article analyzes the integral nature of the Kazakh language space and education system in the State Program for the Development and Applications of Languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 and the Strategic Objectives set out in the State

Program of Education and Science Development in the Republic of Kazakhstan for 2016-2019.

Keywords: Official language, Russian language, English language, Intercultural communication, Integration, Language space, Education.

Зерттеу ҚР Білім және Ғылым министрлігі Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 2019 жылға арналған жас зерттеушілердің ғылыми жобаларын гранттық қаржыландыру бағдарламасы шеңберінде орындалатын «Заманауи білім беру жүйесіндегі интеграциялық үрдіс: мәдениетаралық қарым-қатынас және көптілділік» деп аталатын жоба нәтижелерін қортындылауға бағытталған.

Ұсынылып отырған Жобаның негізгі идеясы Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында [1] және Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында [2] белгіленген стратегиялық мақсат-міндеттермен байланысты. Атап айтқанда, *мемлекеттік тілді меңгеруді қамтамасыз етудің тиімді тәсілдеріне қол жеткізу:* бұл аспектіде мемлекеттік тілді оқытудың әдіснамасын жетілдірумен және стандарттау және мемлекеттік тілді оқытудың инфрақұрылымын дамытумен байланысты проблемалардың жиынтығын; *қазақстандықтардың лингвистикалық капиталын сақтау және нығайту қажеттілігі:* бұл аспектіде қазақстандықтардың бәсекелестік басымдығы ретінде орыс тілін меңгеру деңгейін сақтауға, Қазақстан мәдениетінің тілдік әралуандығын қалыптастыратын этностардың тілдерін дамыту үшін жағдай жасауға және халықаралық іскерлік қарым-қатынас құралы ретінде ағылшын және басқа да шет тілдерін оқып-үйренуге байланысты проблемалар жиынтығын; *оқытудың үштілді моделін дамыту:* бұл аспектіде үштілді білім беру идеясын насихаттауға және ынталандыруға бағытталған арнайы іс-шараларды ұйымдастыру, үштілді білім беру және тәрбиелеу қызметіне арналған әдістемелік материалдарды әзірлеу және шығару, шет тілдерін оқыту процесінің ауқымды білім беру кеңістігін сақтау, қазақ, орыс және ағылшын тілдері оқытылатын көптілді білім беру бағдарламасының элементтерін кезең-кезеңімен енгізу проблемаларының кешенін анықтауға және теориялық-практикалық жағынан шешімін табуға бағытталған.

Тілдік кеңістік – қандай да бір тілдің географиялық ауқымы мен таралуын анықтайтын күрделі лингвистикалық термин.

Қазақстандағы қазіргі тілдік жағдаят үштілділікті қоғамдық келісімді нығайтудың айрықша маңызды факторы ретінде бағалауға мүмкіндік береді. Мәдениеттер мен тілдердің әр алуандығы, олардың тең дәрежелілігі – қазақстандық тілдік кеңістіктің ең басты сипаты. Еліміздегі тіл саясаты барлық этностардың тілдік құқығын сақтауды қамтамасыз ете отырып, қарым-қатынас үшін, білім алу үшін және шығармашылық қажеттіліктерді жүзеге асыру үшін тілді таңдау еркіндігін ұсынады. Қазақстандық тілдік қауымдастық үшін үштұғырлы тіл саясатын дамыту туралы оң көзқарас таныту бірыңғай саяси, идеологиялық, мәдени платформа жағдайында мүмкін болады. Бұл платформа Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы негізін қалаған «Тілдердің үштұғырлылығы» жобасымен тығыз байланысты. Нақтылай түсетін болсақ, қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қарым-қатынас тілі және ағылшын тілі – жақандық экономикаға табысты енудің тілі ретінде бағаланды. Аталған үш тілде білім беру үшін бірдей жағдай жасау олардың функционалдық саласына, функционалдық жүктемесіне және мәртебесіне қатысты теңдікті білдірмейді. Бұл ретте аталған мәдени жобаның педагогикалық аспектісіне айрықша екпін беріліп отыр. Бұл тікелей білім берудегі көптілділік мәселесіне келіп тіреледі. Соңғы жылдары

Қазақстандағы тілдік жағдаят көптілділікпен байланысты стратегиялық мақсат-міндеттерді айқындап отыр, бұл білім берудің тілдік аспектісіне қатысты жаңа мүмкіндіктерге жол ашқаны да түсінікті жайт.

Көптілді білім беруді қалыптастыру және дамыту проблемасының өзектілігі арта түсті. Елбасы тарапынан алға қойылған міндеттердің шешімін табу үшін көптілділікті білім беру жүйесіне оңтайлы ендіру еліміздегі жекелеген жоғары оқу орындары мен мектептерге оқытудың үштілді моделін біртіндеп кіргізуден және білім беру бағдарламаларының сабақтастығын қамтамасыз етуден басталды. Бұл, әрине, ең алдымен «мектеп-жоғары оқу орны» жүйесінегі көптілді білім берудің сабақтастығы ұстанымын жүзеге асыру бойынша ғылыми-әдістемелік ұсыныстар кешенін жасауды талап етті. Мемлекеттік бағдарламаларға сәйкес және аталған іргелі жобаның мақсатына сай білім берудің инновациялық, көптілді моделін қалыптастыру үшін үш тілде білім беретін мектептердің саны 33-тен 700-ге дейін арттыру көзделді, соның ішінде «Назарбаев зияткерлік мектептерінің санын арттыру жоспарланды. Бұл мектептер білім берудің көптілді моделін, білім берудің инновацияны мақұлдаудан өткізу үшін базалық алаң ретінде бағаланды.

Қазақстандық тілдік кеңістіктің және білім беру жүйесіндегі интеграциялық үрдістің қазіргі сипатына сәйкес төмендегідей мақсат-міндеттер де белгіленді:

- мемлекеттік тілдің сұранысын арттыру;
- мемлекеттік тілдік қолданыстағы беделін арттыру;
- Қазақстандағы тілдік әр алуандықты сақтау;
- коммуникативтік-тілдік кеңістіктегі орыс тілінің қызметін сақтау;
- ағылшын және басқа да шет тіліндерін оқыту;
- көптілді білім беретін ортаны қалыптастыру;
- көптілді білім берудің инфрақұрылымын кеңейту;
- заманауи білім тілдік білім берудің мәдениетаралық және коммуникативтік парадигмаларын дамыту;
- азаматтарды тіл және мәдениет құндылықтарына араластыру арқылы елдің зияткерлік әлеуетін дамыту [1].

Жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімделген білім беру реформасы, тұтастай алғанда қазақстандық саясаттың ұзақ мерзімді стратегиялық мақсат-міндеттерінің қатарында маңызды тармақтардың бірінен саналады. Әлемдік тәжірибе бойынша, адами капиталдың оңтайлы болуын қамтамасыз ету қоғамның әлеуметтік-экономикалық хал-ахуалын жақсартуға айтарлықтай ықпал етеді. Осы мақсатта жүзеге асырылатын іс-шаралардың ең маңызды нысаны – білім беру саласы.

Бұл туралы ҚР білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында: «Әлемнің жетекші экономикалары жоғары деңгейдегі адам капиталы есебінен ғана гүлденуге қол жеткізуде. Оған жаңа білім беру стратегиялары мен саясаты ықпал етеді» деп көрсетілген [3].

«Ғылым және ғылыми-техникалық қызмет саласындағы мемлекеттік саясат – мемлекеттің ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызметке қатынасын білдіретін, ғылым мен техника саласындағы әртүрлі ұйымдар қызметінің, ғылыми-техникалық жетістіктерді іске асырудың, жаңа технологиялар жасаудың, оның ішінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатындағы негізгі басымдықтарын, мақсаттарын, бағыттарын, қағидаттарын, нысандары мен әдістерін айқындайтын әлеуметтік-экономикалық саясаттың құрамдас бөлігі» [4] екендігін ескерсек, еліміздегі жоғары оқу орындары мемлекеттік саясаттың аталған бағытына тиесілі мақсат-міндеттердің жүзеге асырылуында аса ауқымды қызмет атқарады және маңызды рөлге ие. Бұл әсіресе білім алушылардың кәсіби тұрғыдан ғылыми-

танымдық, зерттеушілік, бастамашылдық, креативтік әлеуетін қалыптастыруда және одан әрі дамытуда айқын көрінеді.

Жаңа білім беру жүйесіне қойылып отырған халықаралық талаптарды ескере отырып, ұлттық білім беру моделін қалыптастыру – Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесінің қазіргі жай-күйін сипаттайтын ең басты межелердің бірі.

Қоғамның негізгі әлеуметтік-мәдени, саяси және әлеуметтік-экономикалық салаларының қарқынды жаңғыруы, қоршаған болмысты мәдени-антропологиялық жақтан игеруге арналған озық технологиялардың дамуы қазақстандық білім беру жүйесіндегі интеграциялық тенденцияның басым бағыт-бағдарларын анықтап отыр.

Түптеп келгенде, білім беру жүйесінің барлық сатыларында білім алушылардың іргелі білімі мен практикалық білік-дағдыларының өзара байланысын, түрлі әлеуметтік салаларда практика жүзінде алған білімді функционалды сауаттылықпен қолдануын қамтамасыз ететін жаңа білім беру стандарттарын енгізу көзделеді. Білім алушылардың жаңа буынына арналған білім беру стандарттарының әдіснамалық негізі студенттердің кәсіби білім сапасын тиімді басқарудың шарттарын анықтайды.

Білім берудің жаңа сапасы туралы идея техниканың, мәдениет пен экономиканың, әлеуметтік салалардағы және ғылымдағы технологиялардың дамуын ескере отырып, жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларын жаңғыртуға негізделеді.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына жасаған Жолдауында сапалы білім беру елдің индустриалды және инновациялық дамуындағы айрықша рөлін атай отырып, қазақстандық білім беру ұйымдарының деңгейін халықаралық стандарттарға сай етудің қажеттігін көрсетті. Қазіргі таңда бүкіл әлемде орын алып отырған білім берудегі интеграциялық үрдіс қазақстандық кеңістікті де айналып өткен жоқ. Осымен байланысты білім беру жүйесін үйлестіру, білім беру сапасын бағалау жүйесін қалыптастыру міндеттері жалпымемлекеттік деңгейге көтерілді.

Қазақстандық тілдік кеңістіктің білім беру жүйесіндегі интеграциялық үрдіспен арақатынасын дәлелдейтін төмендегідей статистикалық мәліметтерді келтіре кетейік.

2013-2014 оқу жылы 2,5 миллион мектеп оқушысының 1,7 миллионы қазақ тілінде; 808,6 мың – орыс тілінде, 98,3 мың – өзге тілдерде білім алған. 2009 жылы жарияланған мәлеметтерге сәйкес, 2,546 миллион бюджеттік мектептерде білім алуышардың 1,543 миллионы (60,6 %) қазақ тілінде; орыс тілінде – 0,904 миллион (35,5 %); өзбек тілінде 0,079 миллион (3,1 %) оқыған. Қазіргі таңда қазақ тілінде оқытатын мектептердің саны артып келеді. Қазақ тілінде оқытатын мектептердің саны – 3809 (50,2 %) болса, орыс тілінде білім беретін мектептердің саны – 1405 (19,5 %). Салыстыру үшін, 2000 жылы қазақ тілінде оқытатын мектептке дейінгі мекемелер 25 пайыздан (1158) аспаған, ал орыс тілінде – 45 пайыз (1,5 миллион), өзбек тілінде – 2,3 пайыз (80 мың), ұйғыр тілінде – 0,6 пайыз (23 мың), тәжік тілінде – 0,07 пайыз (2,5 мың) және өзге тілдерде оқытатын мыңнан аса мектепте дейінгі білім беру мекемелері тіркелген.

Осы жылдары қазақ бөлімінде оқитын студенттердің саны шамамен 32 пайызды (85 300), ал орыс бөліміндегі студенттердің саны 68 пайызды (181 000) құраған.

2009 жылғы тіркелген деректерге сәйкес студенттердің жалпы саны – 634 мың; оның ішінде 322 мыңы – орыс тілінде (50,7 пайыз); 302 мыңы – қазақ тілінде (47,6 пайыз); 10 мыңы – ағылшын тілінде (1,6 пайыз) оқыған.

2001-2002 және 2005-2006 оқу жылдарында орыс тілінде оқытатын мектептердің саны 303-ке, орыс-қазақ аралас мектептердің саны 5-ке азайса, қазақ тілінде білім беретін мектептердің саны 46-ға артқан. Осы кезеңдерде жоғары оқу орындарында қазақ бөлімінде оқитын студенттердің саны 31,5-тен 42,6 пайызға артқан.

Нақты дерекке сәйкес, 2009 жылы мектеп оқушыларының 61 пайызы және студенттердің 48 пайызы қазақ тілінде білім алған.

2011 жылдың 18 қаңтарында ҚР Статистика агенттігінің мәлімдеуінше, оқу жылының басында қазақ тілінде білім алатын студенттердің саны 319 940 болған, бұл шамамен 52 пайызды құраған.

2015-2016 оқу жылының басында Қазақстандағы студенттердің жалпы саны 459 369 болса, қазақ тілінде білім алушылар 62,7 пайызды, орыс тілінде білім алушылар 34,3 пайызды және ағылшын тілінде білім алушылар 3,0 пайызы құраған [5].

Бұл көрсеткіштер қазақстандық тілдік кеңістіктің білі беру жүйесіне тікелей ықпалын айқын танытады.

Қорыта келгенде, кез келген өркениетті мемлекеттің гүлденуінің негізгі шарты – оның білім беру жүйесін елдің басты ғылыми-өндірістік әлеуеті ретінде және қоғамның тұрақты дамуының факторы ретінде дамыту. Қазақстандық қоғамдағы орын алып отырған экономикалық және әлеуметтік жаңғырудың маңызды аспектілерінің бірі – тіл саясаты. Елбасының мемлекеттік саясаттың осы аталған құрамдас бөлігіне ерекше назар аударуы тіл саясатына жан-жақты талдау жасап, зерттеуді қажет ететіндігін танытады. Бұл білім беру жүйесіндегі оқытудың үштілді моделін де қамтитыны айқын.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 29 қазандағы № 1128 Қаулысы. – http://adilet.zan.kz
2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы. – http://adilet.zan.kz
3. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // http://adilet.zan.kz
4. «Ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерцияландыру туралы» Қазақстан Республикасы Заңы // http://adilet.zan.kz
5. Языковая политика в Казахстане // http://ru.encyclopedia.kz

TÜKETİCİLERDE AKILCI İLAÇ KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER
FACTORS AFFECTING RATIONAL DRUG USE IN CONSUMERS

Doç. Dr., Aykut EKİYOR
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü
Narmin MAHMUDLU
Yüksek Lisans, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET
İlaç; insan hayatının vazgeçilmez bir parçası olmakla beraber ülkeler için de stratejik önemi olan bir maddedir. İlaç üretiminde kullanılan doğal kaynakların sonsuz olmadığı ve ülke ekonomisine dolaylı ve direkt etkileri dikkate alındığında akılcı ilaç kullanımının önemi daha da çok belirginleşmektedir. Akılcı ilaç kullanımı; hastalıkların teşhisi, önlenmesi, hafifletilmesi, tedavisi için uygun reçetelenme, uygun ilaç dağıtımı, uygun hasta kullanımı, güvenli, uygun maliyetli ve ekonomik olarak uygulanabilir ilaç kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Akılcı olmayan ilaç kullanımı gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sağlık sorunu olmakta ve olmaya da devam etmektedir. Bu sebeplerden dolayı dünya ülkelerinde akılcı ilaç uygulamaları önem kazanmıştır.

Bu çalışmada tüketicilerin akılcı ilaç kullanımını etkileyen sosyo-kültürel, psikolojik ve kişisel faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda tüketicilerin akılcı ilaç kullanımı konusundaki bilgi düzeyleri ve davranışları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada Ercan (2018) tarafından "Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımına Yönelik Bilgi Düzeyleri ve Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi: Sivas İli Örneği" adlı yüksek lisans tezinde uygulanan anket kullanılmıştır. Anket tüketicilerin akılcı ilaç kullanımını etkileyen 52 sorudan oluşmaktadır. Araştırma Ankara'da ikamet eden 215 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın demografik bilgileri tanımlayıcı istatistiklerle açıklanmış, değişkenler ise ortalama ve standart sapmaları tespit edilerek değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda; katılımcıların %57,2'si hekime danışmadan ilaç kullandığını ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğu evlerinde ağrı kesici ilaç bulundurduklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Akılcı İlaç Kullanımı, Tüketici, Sosyo-Kültürel Faktörler, Psikolojik Faktörler, Kişisel Faktörler.

ABSTRACT
Medicine; is an indispensable part of human life, but also a matter of strategic importance for countries. The importance of rational drug use becomes more evident when the natural resources used in drug production are not infinite and the direct and indirect effects on the economy of the country are taken into consideration. Rational medicine use is defined as diagnosing the diseases, prevention, catabasis, appropriate prescription for disease, appropriate drug delivery, appropriate patient use, safe, cost-effective and economically viable drug use. Non-rational drug use is an important health problem in developed and developing countries and continues to be. For these reasons, rational drug applications have gained importance in the world countries.

In this study, socio-cultural, psychological and personal factors affecting rational drug use of consumers have been tried to be identified. In this context, information levels and behaviors of consumers about rational drug use have been tried to be evaluated. In the study, the questionnaire applied in the master thesis by Ercan (2018) titled "Evaluation of Factors

Affecting the Knowledge Levels and Behaviors of Consumers about Rational Drug Use: An Example of Sivas Province" was used. The questionnaire consisted of 52 items affecting the rational drug use of consumers. The study was conducted to 215 people residing in Ankara. The demographic characteristics of the study were evaluated with descriptive statistics and the variables were evaluated by identifying the means and standard deviations. As a result of the study, 57.2% of the participants stated that they used drugs without consulting the physician. In addition, the majority of the participants stated that they had painkillers at home.

Key Words: Rational Drug Use, Consumer, Socio-Cultural Factors, Psychological Factors, Personal Factors.

1.GİRİŞ

İnsan yaşamı kutsal kabul edilir ve bu inanış geçmişte önemli olduğu gibi günümüz toplumlarındaki sağlık hizmetleri sistemlerinin gelişmesini de etkileyen öncelikli bir değerdir. Modern tıp, hastalığın kökenleriyle tedavisinin fiziksel olduğunu ve bunların bilimsel olarak açıklanabileceğini benimsemektedir. Bilimin tıbbi tanı ve tedaviye uygulanması, çağcıl sağlık hizmetleri sistemlerinin yanı sıra ilaç biliminin ve endüstrisinin gelişmesinde belirleyici olmuştur. Günümüzde; verem, sıtma, kolera gibi birçok hastalık hem ölümcül özelliğini hem de bulaşıcı özelliğini neredeyse kaybetmiştir. Bir taraftan kitlesel ölümlere yol açan bu hastalıklar tedavi edilebilirken öte yandan günümüz toplumlarının özelliklerine paralel olarak gelişen kanser, kalp hastalıkları gibi birçok hastalık da insan sağlığını tehdit etmeye devam etmektedir (Giddens, 2000:131-132). Bu tehditlere yanıt vermenin etkin yollarından birisi ilaç kullanımıdır. Bu bağlamda; bilimsel, ekonomik, kültürel hatta politik boyutları olan ve bu çalışmanın konusunu da temellendiren ilaç ve ilaç kullanımı hem hekimler hem de hastalar açısından da büyük öneme sahiptir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ilacı; "fizyolojik sistemleri veya patolojik durumları, alıcının yararı için değiştirmek veya incelemek amacıyla kullanılan veya kullanılması öngörülen bir madde ya da ürün" şeklinde tanımlanmaktadır (Kayaalp, 2009; İstanbul Eczacılar Odası, 2019). İlaçlar hastalıkların tanısında, tedavi edilmesinde ve önlenmesinde önemli bir unsurdur. Özellikle Dünya nüfusunun giderek yaşlanması ve ortalama yaşam süresinin artması tedavi hizmetlerine ve bunun sonucunda ilaçlara olan gereksinimi artırmaktadır (Kahraman ve Uğurluoğlu, 2016). İlacın doğru şekilde kullanılması insan sağlığını ve hayatını tehdit eden unsurları ortadan kaldırırken, doğru olmayan şekillerdeki kullanımı ise hayatın sonlanmasına neden olduğu için insan ve toplum sağlığında önemli bir husus olarak yer almaktadır (Philips ve Bredder, 2002). Bu noktada akılcı ilaç kullanımı devreye girmektedir. Akılcı ilaç kullanımı literatürde rasyonel ilaç kullanımı şeklinde de ifade edilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 1985 yılında Nairobi'de yaptığı toplantıda ilaç politikaları ile ilgili birçok konuyu ele almış ve akılcı ilaç kullanımı çalışmalarını başlatmıştır. Akılcı İlaç Kullanımını; "Kişilerin klinik bulgularına ve bireysel özelliklerine göre uygun süre ve dozajda, en düşük fiyata ve kolayca sağlayabilmeleri" olarak ifade etmiştir (Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 1985). Bu tanıma göre akılcı ilaç kullanımında, kişilerin klinik sonuçlarından hareketle uygun dozda, en düşük fiyat ve kolay ulaşım sağlayacağı ilaçları alması sağlanmalıdır. Rasyonel (akılcı) olmayan ilaç kullanımı ise; tedavi yokken ilaç kullanmak, yanlış ilaç kullanmak, etkisi olmayan ya da şüpheli ilaçları kullanmak, doğru ilacı yanlış dozda, sürede ve formda kullanmak ayrıca ulaşılabilir, güvenli ve etkili ilaç sağlanmasında yetersizlik görülmesi şeklinde ifade edilmektedir (Işık, 2006). İlaç kullanımında yanıltıcı bilgiler, tüketicilerin kullanım konusunda yetersiz bilgilendirilmesi, kar odaklı reçete yazma, hekimlere reçete yazma konusunda yapılan baskılar, kârlı promosyon faaliyetleri ve ilaç endüstrinin yetkili merciler tarafından iyi düzenlenememiş olması gibi sebepler akılcı ilaç kullanımının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Dakhale ve diğerleri, 2016). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) dünya çapında tüm ilaçların yarısından fazlasının uygunsuz reçete edildiğini,

dağıtıldığını ya da satıldığını rapor etmektedir. Ayrıca hastaların yaklaşık yarısının ilaçları doğru kullanmadığını, dünya nüfusunun yaklaşık üçte birinin ise önemli ilaçlara erişemediğini belirtmektedir (Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2002). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 2014 yılında yaptığı bir çalışmada Avrupa'da antibiyotik için yazılan reçetelerin %40'dan fazlasının gereksiz olduğunu ve uygunsuz kullanıldığını tespit etmiştir (Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2014). Rasyonel olmayan ilaç kullanımı sonucunda ülkelerin ekonomik kayıpları ortaya çıkmaktadır. İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikasının (İEİS) 2018 yılı verilerine göre; Dünya ilaç pazarı 1,2 trilyon dolara ulaşmıştır. Amerika Birleşik Devletleri 485 milyar dolar ile lider konumda, Çin 132 milyar dolar ile ikinci sıradadır. Türkiye ilaç pazarı 2018'de değerde 30,9 milyar TL'ye, kutu ölçeğinde ise 2,3 milyar hacme ulaşmıştır ve Dünya ilaç pazarı sıralamasında 17.'dir (İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası, 2019).

Türkiye'de kamunun ilaca harcadığı bütçe yıllar itibari ile artış göstermektedir. Burada olumlu gelişme antibiyotik ilaç tüketiminde yaşanmaktadır. Türkiye'de yaygın bir kullanımı olan antibiyotik ilaçlarda reçeteleme oranı yıllar itibari ile düşüş göstermektedir. Antibiyotik reçeteleme oranı 2015 yılında %31,1, 2016 yılında %29,5, 2017 yılında ise %25,0 olmuştur. Ancak bu oranlar ve eğilim yaşlı hastalar da tam tersi seyretmekte; aile hekimleri tarafından 65 yaş üstü kişilere antibiyotik reçeteleme oranı yıllar itibari ile artış göstermektedir (Sağlık Bakanlığı, 2018). İlaç pazarının büyüklüğü ve kamu harcamalarının ekonomik boyutu göz önüne alındığında rasyonel (akılcı) ilaç kullanımının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. İlaç harcamalarındaki artış yeni politikaların üretilmesini gerekli kılmıştır. İlaç katkı paylarının arttırılması, doz sürelerinin ayarlanması, ilaçta fiyat ayarlamaları, jenerik ilaç kullanımı gibi uygulamalar sıralanabilir. Ancak bu politikalardan en etkili olanın akılcı ilaç kullanımı ve akılcı ilaç kullanımının toplumsal katmanlarda yaygınlaştırılması, sürekliliğinin sağlanmasıdır.

Türkiye'de rasyonel (akılcı) ilaç kullanımı ile ilgili politikalar ilk kez 2003 yılında Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında ele alınmıştır. Sağlıkta Dönüşüm Programı ile akılcı ilaç ve malzeme yönetiminde kurumsal yapılanma sekiz bileşenden biri olarak belirlenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2003). Daha sonraki yıllarda akılcı ilaç kullanımı ile ilgili Sağlık Bakanlığı tarafından çeşitli eylem planları hazırlanmış ve uygulamaya (ilaçta Katma Değer Vergisi oranının %8'e düşürülmesi, ilaç ruhsatlandırma işlemlerinin Avrupa Birliğine uyumlu hale getirilmesi, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) ilaç alımlarında iskonto uygulanması gibi) geçilmiştir. Sosyal Güvenlik Kurumunun (SGK) hayata geçirdiği İlaç Takip Sistemi (MEDULA) akılcı ilaç kullanımında en önemli uygulamalardandır. İlaç Takip Sistemi ile reçeteli tüm ilaçlar takip edilebilmektedir. Akılcı ilaç kullanımı ile ilgili bu uygulamalarla birlikte yeni politikaların üretilmeye devam ettiği görülmektedir.

Dünyada ve Türkiye'de ilaç kullanımında yaşanan sorunlara kapsayıcı ve rasyonel politikalarla yaklaşılması zorunluluk haline gelmiştir. Bu çalışma yeni eylem planlarına rehberlik etmek amacıyla tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeylerini ortaya koymak ve akılcı ilaç kullanımını etkileyen faktörleri belirlemek amacı ile tasarlanmıştır.

2. LİTERATÜR HAKKINDA BİLGİ

Bu konuda yapılan alan yazın taraması; rasyonel ya da akılcı ilaç kullanımı ile ilgili tanımlamaların Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımı ile benzerliğini göstermektedir. Rasyonel ilaç kullanımında öne çıkan değişkenler doğru teşhis, doğru tedavi, doğru ilaç, doğru zaman, doğru doz, kolay ulaşım ve ekonomikliktir.

Akılcı ilaç kullanım süreci; hastanın probleminin dikkatlice tanımlanmasını, tedavi amaçlarının belirlenmesini ve değişik seçenekler içinden etkinliği kanıtlanmış ve güvenilir bir tedavinin seçilmesi ile ardından uygun bir reçete yazıp hastaya açık bilgiler ve talimatlar verilerek tedaviye başlanmasını, tedavinin sonuçlarının izlenmesini ve değerlendirilmesini kapsayan bir yaklaşımı gerektirir (Akıcı ve diğerleri, 2001). Bu yaklaşımın gerçekleştirilmesinde öncelikle hekimlere sonrasında ise ilaç sektörüne, eczacılara, diğer

sağlık çalışanlarına, ilgili resmi makamlara ve tüketicilere büyük görevler düşmektedir. Hastaya tanı koyduktan sonra mevcut ilaçlar arasından en uygununu seçecek ve buna göre reçete yazacak olan sorumlu kişi hekim olduğundan, hekimin yükümlülüğü ve davranışı akılcı ilaç kullanımının birincil önemdeki tarafıdır. İlacın yasal olarak temin edileceği alan ise eczanedir. Reçete edilen ya da reçetesiz olarak satılan bir ilacı uygun dozda ve hekimin önerdiği şekilde hastaya sunmak ve hastanın bilgilendirilmesi eczacıya ait bir sorumluluktur. Dolayısıyla eczacılara akılcı ilaç kullanımında önemli görev ve sorumluluk düşmektedir (Akıcı ve diğerleri, 2009).

Akılcı ilaç kullanımına yönelik politika ve uygulamalarla birlikte bilimsel çalışmalar da bu konuya dikkat çekmektedir. Hekim davranışı ile ilgili araştırmalar (Akıcı ve diğerleri, 2002; Özata ve diğerleri, 2008; Parlak ve diğerleri, 2013; Saygılı ve Özer, 2015; Ekiyor ve Gök, 2018) konunun farklı boyutlarını analiz ederek tespitler yapmaktadır. Ekiyor ve Gök (2018) tarafından yapılan "Akılcı İlaç Kullanımında Aile Hekimlerinin Bilgi, Tutum ve Davranışları" adlı çalışmada aile hekimlerinin %0,9'u günlük başvuru yapan hastaların %1-%20'sine, %26,8'i başvuru yapan hastaların %80-%100'üne; %55,7'si ise hastalarının %41-80'ine reçete düzenlediğini ifade etmişlerdir. Çalışmaya katılan aile hekimlerinin hiçbiri reçetede ortalama bir kalem ilaç yazmazken %29,4'ü de dört ve üzeri kalem ilaç yazmaktadır. Reçete yazma davranışındaki hataların büyük oranda yeni mezun hekimler tarafından yapıldığının tespiti ile tıp eğitimi tartışılmaya başlanmış, buradaki sorunun temelinde eğitimdeki yetersizliğin önemli bir faktör olduğu üzerinde durulmuştur (Dean ve diğerleri, 2002). Saygılı ve Özer (2015) tarafından hekimlerin akılcı ilaç kullanımına yönelik bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemek amacı ile yaptıkları çalışmada katılımcıların %57,5'inin akılcı ilaç kullanımı konusunda hiçbir eğitim almadığı ve %89,7'sinin de reçetelendirme yaparken bir bilgi kaynağına başvurduğu belirlenmiştir. Yağar ve Sosyal (2018) tarafından yapılan "Akılcı İlaç Kullanımı İle İlgili Hastane Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Asistan Hekimler Örneği" adlı çalışmada akılcı ilaç kullanımı ile ilgili hastanede yapılan çalışmaların asistan hekimler üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada asistan hekimlerin çoğunun akılcı ilaç kullanımı konusunda eğitim almasına karşın akılcı ilaç kullanımı komitesini etkili bir şekilde kullanamadıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Tüketicilerin ilaç ile buluşma noktası eczanelerdir. Eczacıların ilaç rehberliği konusunda tüketiciyi bilgilendirmesi akılcı ilaç kullanımını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu açıdan eczacılara da önemli görevler düşmektedir. Eczacının rolünün belirginleştiği nokta, reçetenin doğru okunması ve ilaçların zamanında verilmesi/hazırlanmasıdır. Bu adımı, hastanın bilgilendirilmesi ve ilaç kullanımı ile ilgili olarak yazılı-sözlü biçimde eğitilmesini kapsayan doğru iletişimin kurulması süreci izler (Yılmaztürk, 2013). Ekiyor ve Gök (2018) tarafından yapılan "Akılcı İlaç Kullanımında Eczacıların Bilgi, Tutum ve Davranışları" adlı araştırma eczacıların hastaları bilgilendirmeye yeterince zaman ayırmadıklarını tespit etmektedir. Eczanelere gelen hastaların büyük bir oranının hala reçetesiz olarak ilaç talebinde bulundukları ve eczacıların yaklaşık olarak %98'inin hastaların reçetesiz ilaç taleplerini karşıladıkları bulgulanmıştır. Alpdoğan ve Altındiş (2019) tarafından yapılan "Eczacıların Akılcı İlaç Kullanımı ile İlgili Yaklaşımları" isimli araştırmada hastaların eczacılara ilaç kullanımı ile ilgili olarak en çok, ilacın aç olarak mı, tok olarak mı alınması gerektiğini sorduğu tespit edilmiştir. Eczacılara gelen her 100 reçetenin 27'sinde antibiyotik olduğu ve her 100 reçeteden 49'unda da ağrı kesici olduğu saptanmıştır.

Akılcı ilaç kullanımının eczacılardan sonraki basamağı tüketicilerdir. Yapılan araştırmalar tüketicilerin ilaçlar, ilaçların etkileri ve mekanizmaları hakkında bilgilerinin de az olmasının akılcı ilaç kullanımını etkilediğini göstermektedir (Özkan ve diğerleri, 2005). Hastaların hekime danışmadan ilaç alması, başkalarına ilaç tavsiye etmesi ve başkalarından tavsiye alması, evde ilaç depolama, benzer şikâyetler ortaya çıktığında daha önceki deneyimlere göre evlerde mevcut ilaçların danışılmadan alınması, hekime gidilmişse yazılan

reçetenin zamanında alınmaması, uygun dozda, hekimin tavsiye ettiği süre içinde kullanılmaması sık görülen akılcı olmayan ilaç kullanım sorunlarıdır (Sütlar, 2004). Akılcı olmayan ilaç kullanımı ile birlikte; alınan ilaçlar doğru ve zamanında kullanılmamakta ve evlerde artık ilaç olarak birikmeye yol açmaktadır. Artık ilaçlar ise hem ekonomik olarak kayıp ve zarara hem de zehirlenmelere yol açmaktadır (Çetin ve diğerleri, 2004; Akar ve diğerleri, 2007).

Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımı ile ilgili çeşitli araştırmalar (Özçelikay, 2001; Yapıcı ve diğerleri, 2011; Bahat ve diğerleri, 2012; Demirci ve Şimşek, 2012; Yılmaz ve diğerleri, 2014; Barutçu ve diğerleri, 2017; Büyükturan ve Büyükturan 2017; Şantaş ve Uğurluoğlu, 2018; Korkmaz ve Özel, 2018) sorunun farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. Özçelikay (2001)'ın "Akılcı İlaç Kullanımı Üzerinde Bir Pilot Çalışma" isimli araştırması hastaların %75,5'inin hekime danışmadan ilaç kullandığını, %13,2'sinin kendi kendine kullandığı ilaçları yanlış kullandığını, %24,5'inin kendisinin kullandığı bir ilacı başkasına önerdiğini bulgulamaktadır. Yapıcı ve diğerleri (2011) tarafından yapılan "Birinci Basamak Sağlık Kuruluşuna Başvuranların İlaç Kullanımı Konusundaki Tutum ve Davranışları" isimli çalışmada tüketicilerin %26,0'sının doktor tavsiyesi olmadan ilaç kullandıklarını, %17,0'si çevre (aile/arkadaş/komşu) tavsiyesi ile ilaç kullandıklarını, %25,3'ü kendilerine iyi gelen ilacı çevrelerine tavsiye ettiğini göstermektedir. Araştırma, tüketicilerin %31,3'ünün eczaneden reçetesiz ilaç aldıkları, en sık reçetesiz alınan ilaç grubunun ise ağrı kesiciler olduğunu tespit etmiştir. Korkmaz ve Özel (2018) tarafından yapılan "Sağlık Tüketicilerinin Akılcı İlaç Kullanımı Tutumlarının Değerlendirilmesi" adlı araştırma ise, tüketicilerin %39,5'inin doktora danışmadan ilaç kullandığını, %36,8'inin ilaçlar hakkındaki bilgileri hekimden aldıklarını, %59,6'sı ilacı doktorun söylediği gibi kullandığını, %39,5'inin evlerinde 1-5 kutu aralığında yarım kalmış ilaç olduğunu belirlemiştir. Görüldüğü gibi araştırmalar, akılcı ilaç kullanımının henüz yeterli düzeyde gelişmediğini tespit etmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Problemi

Bu araştırmada tüketicilerin akılcı ilaç kullanımını etkileyen sosyo-kültürel, psikolojik ve kişisel faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda tüketicilerin akılcı ilaç kullanımı konusundaki bilgi düzeyleri ve davranışları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın problem cümlesi "Tüketicilerde akılcı ilaç kullanımını etkileyen faktörler nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evrenini Ankara'da ikamet eden ve ilaç tüketimi yapanlar oluşturmaktadır. Çalışma olasılığa dayalı olmayan amaçlı örnekleme yöntemi ile ulaşılan 215 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Amaçlı örnekleme tekniğinde araştırmacının kendi kişisel gözlemlerinden hareket ederek araştırma sorunsalına uygun geldiğini düşündüğü belirli özellikleri taşıyan denekler seçilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016). Konunun amacı doğrultusunda en uygun denekler araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırma Ankara'da ikamet eden kişilerin verdikleri cevaplarla sınırlandırılmıştır.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada Ercan (2018) tarafından ''Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımına Yönelik Bilgi Düzeyleri ve Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi: Sivas İli Örneği'' adlı çalışmada uygulanan anket kullanılmıştır. Anket iki bölüm olarak tasarlanmış ve tüketicilerin akılcı ilaç kullanımını etkileyen 52 sorudan oluşmaktadır. İlk bölümde tüketicilerin sosyal ve demografik durumları ile ilaç kullanımlarını değerlendirmeye yönelik değişkenler yer almıştır. İkinci bölümde ise tüketicilerin akılcı ilaç kullanımlarını etkileyen bilgi düzeyi, sosyo-kültürel özellikleri, psikolojik, kişisel faktörlerin yanı sıra akılcı ilaç kullanım davranışlarını değerlendirmeye yönelik sorular yer almaktadır. Araştırma anketinin Cronbach Alfa katsayısı 0,854 bulunmuştur. Bu sonuç güvenilir olduğunu göstermektedir.

Araştırma verileri katılımcılardan yüz yüze anket tekniği ile 2018 yılının Aralık ayında elde edilmiştir. Araştırma değişkenlerine ilişkin veriler anlık olarak tek bir zamanda elde edildiğinden ve o andaki durum ortaya konmaya çalışıldığından kapsadığı süre bakımından kesitseldir.

Araştırmada toplanan verilerin analizi için SPSS programı ile yapılmıştır. Tüketicilerin sosyal ve demografik durumlarına ilişkin verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Araştırmanın akılcı ilaç kullanımını etkileyen bilgi düzeyi, sosyo-kültürel, psikolojik ve kişisel faktörlerle ilgili verilerin analizi ortalama ve standart sapmaya göre değerlendirilmiştir. Çalışmada belirlenen hipotezler ise Pearson Korelasyon Katsayısı ile yorumlanmıştır. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değişen değerler alır. Korelasyon katsayısı r harfi ile gösterilir. Bu katsayı +1 değerine yakın ise iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki, -1 değerine yakın ise iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. Korelasyon katsayısı (r) 0-0,3 arasında değerler alıyorsa ilişkinin zayıf, 0,3-0,7 arasında değerler alıyorsa ilişkinin orta, 0,7-1 arasında değerler alıyorsa ilişkinin kuvvetli olduğu yorumu yapılabilir (Gürbüz ve Şahin, 2016).

Araştırma kapsamında test edilmek üzere aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir:

H_1: Tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile sosyo-kültürel faktörler arasında anlamlı ilişki vardır.

H_2: Tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile psikolojik faktörler arasında anlamlı ilişki vardır.

H_3: Tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile kişisel faktörler arasında anlamlı ilişki vardır.

H_4: Tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile davranış değerlendirme arasında anlamlı ilişki vardır.

H_5: Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki sosyo-kültürel faktörleri ile psikolojik faktörleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H_6: Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki sosyo-kültürel faktörleri ile kişisel faktörleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H_7: Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki sosyo-kültürel faktörleri ile davranış değerlendirme arasında anlamlı ilişki vardır.

H_8: Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki psikolojik faktörleri ile kişisel faktörleri arasında anlamlı ilişki vardır.

H_9: Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki psikolojik faktörleri ile davranış değerlendirme arasında anlamlı ilişki vardır.

H_{10}: Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki kişisel faktörleri ile davranış değerlendirme arasında ilişki vardır.

4. BULGULAR

Araştırmanın bulgular kısmı iki bölüm halinde sunulmuştur. Birinci bölümde araştırma kapsamına alınan katılımcıların demografik özellikleri ile akılcı ilaç kullanımına yönelik soruların değerlendirilmesine yer verilmiş, ikinci bölümde ise akılcı ilaç kullanımına yönelik belirlenen hipotezler test edilmiştir.

4.1. Demografik Özellikler

Ankete cevap veren katılımcıların %45,1'i erkek, %54,9'i kadın; %33,5'i 18-26, %22,3'si 27-35, %24,2'si 36-44, %17,2'si 45-53, %2,8'u 54 yaş ve üstü kişilerden oluşmaktadır.

Tüketicilerin %53,0'si evli iken %47,0'ü bekârdır. Katılımcıların %2,8'i ilköğretim, %11,6'sı lise mezunu, %13,0'ı ön lisans, %40,1'i lisans, %30,2'si yüksek lisans ve %2,3'ü doktora mezunu kişilerdir. Katılımcıların %26,5'i öğrenci, %9,8'i işçi, %10,7'si ev hanımı, %13,0'ı memur, %18,6'sı serbest meslek, %4,7'si işsiz ve %16,7'si diğer meslek gruplarındandır.

Katılımcıların gelir dağılımları incelendiğinde; %15,3'ü 999TL ve altı, %12,1'i 1000-1499TL, %19,0'ı 1500-2499TL, %32,1'i 2500-3499TL, %21,4'i 3500TL ve üstü olarak aylık ortalama gelir düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Tüketicilerin sosyal güvence durumuna göre; %84,2'inin Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), %9,8'inin özel sağlık sigortası, %1,9'unun ücretli ve %4,2'sinin sigortasının olmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 1: Tüketicilerin Hekime Gitmeden Kendi Kendilerine İlaç Kullanım Durumlarına Göre Dağılımı

Hekime Gitmeden İlaç Kullanımı	n	%
Evet	120	55,8
Hayır	91	42,3
Cevaplamayan	4	1,9
Toplam	215	100,0

n: Örneklem; %=Yüzde

Katılımcıların %55,8'i hekime danışmadan ilaç kullanırken, %42,3'ü hekime danışarak ilaç kullandıklarını belirtmişlerdir. Tüketicilerin %42,3'ünün hekime danışmadan ilaç kullanmadıklarını belirtmeleri hekime danışmadan ilaç kullanmaları önem arz etmekle birlikte ilaçlar hakkında bilgi düzeyleri ve farkındalıklarının yeterli olmadığı düşünülebilir.

Tablo 2: Tüketicilerin Hekime Gitmeden Kullandıkları İlaç Dağılımı

Hekime Gitmeden Kullandıkları İlaç Dağılımı	n	%
Ağrı kesici	159	75,4
Antibiyotikler	23	10,9
Soğuk algınlığı ilaçları	129	61,1
Vitaminler	86	40,8
Mide ilacı	43	20,4
Damla	12	5,7
Merhemler	99	46,9
Sprey	33	15,6
Alerjik ilaçlar	17	8,1
Hepsi	5	2,4
Ağrı kesici	159	75,4

n: Örneklem; %=Yüzde

Hekime danışmadan ilaç kullanan 159 kişi (%75,4) ağrı kesici, 23 kişi (%10,9) antibiyotik, 129 kişi (%61,1) soğuk algınlığı, 86 kişi (%40,8) vitamin, 99 kişi (%46,9) merhem kullandığını belirtmişlerdir.

Ağrı kesici, soğuk algınlığı gibi ilaçların hekime gitmeden kullanım oranının yüksek olması kullanıcıların akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyleriyle uyumlu değilken, antibiyotik kullanım oranın düşük olması kullanıcıların antibiyotik tüketiminde bilinçlendiğini ve daha dikkatli davrandığını göstermektedir.

Tablo 3: Tüketicilerin Hekime Gitme Sebepleri

Hekime Gitme Sebepleri	n	%
Tedavi olmak	154	71,6
Kontrol amaçlı	41	19,1

İlaç yazdırmak	20	9,3
Toplam	215	100,0

n: Örneklem; %=Yüzde

Katılımcılara hekime gitme sebepleri sorulduğunda %71,6'sı tedavi amaçlı, %19,1'i kontrol, %9,3'ü ilaç yazdırmak amacıyla gittiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 4: Tüketicilerin İlaçlar Hakkında Aldıkları Bilgi Kaynakları

İlaçlar Hakkında Aldıkları Bilgi Kaynakları	n	%
Akraba	13	6,0
Arkadaş	8	3,7
Eczane	81	37,7
Hekim	111	51,6
Cevaplamayan	2	0,9
Toplam	215	100,0

n: Örneklem; %=Yüzde

Katılımcıların %37,7'si eczaneden, %51,6'sı hekimden, %6,0'sı akrabalarından ve %3,7'si arkadaşlarından bilgi aldıklarını ifade etmiştir. Tüketicilerin ilaçlarını temin ederken en fazla eczacılardan veya reçete eden hekimden bilgi almaktadır. Bu bağlamda tüketicilerin akılcı ilaç kullanım hakkında farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu düşünülebilir.

Tablo 5: Tüketicilerin Antibiyotik Kullanım Sürelerini Belirleme Kaynakları

Antibiyotik kullanım süresi belirleme kaynakları	n	%
Hekimin tavsiyesine	146	67,9
Prospektüste yazılanlara	18	8,4
İyileşme zamanıma	50	23,3
Arkadaş	1	0,5
Toplam	215	100,0

n: Örneklem; %=Yüzde

Ankete katılan tüketicilerin antibiyotik kullanırken %67,9'si hekimin tavsiyesine, %8,4'ü tarifede yazılanlara, %23,3'ü ise iyileşme süreçlerine göre kullanım sürelerini belirlediklerini ifade etmişlerdir. Tüketicilerin çoğunlukla hekim tavsiyesi ile ilaç kullanımları akılcı ilaç kapsamında değerlendirilirken, diğer tüketicilerin iyileşme süresine göre antibiyotik kullanımını kesmesi bilgi ve davranış yetersizliği olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 6: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımına Yönelik Bilgi Düzeyleri

Değişenler	$\bar{x}$	**S.S**
İlaçlarımın kullanım amaçlarını oldukça iyi bilirim.	3,82	1,18
Kullandığım ilaçların yan etkilerini iyi bilirim.	3,52	1,10
Kullandığım ilaçların saklanma koşulları hakkında bilgi sahibiyim.	3,80	1,15
Kullandığım ilaçların son kullanma tarihlerini bilirim.	3,96	1,26
Kullandığım ilaçların prospektüslerini her zaman okurum.	3,78	1,19
Daha önceden kullandığım ilaçlar ve kronik hastalıklarımı ilaç yazan hekime bildiririm.	3,94	1,22

İlaçları kullanma konusunda bir uzman olduğumu düşünürüm.	3,11	1,28
İlaçlarımı her zaman düzenli olarak almam gerektiğini bilirim.	3,85	1,26
Sık sık ilaç kullanırım.	2,42	1,22
Akılcı ilaç kullanımı ifadesi benim ilaç kullanım şeklime oldukça uygundur.	3,34	1,19

$\bar{x}$ =Ortalama; S.S.=Standart Sapma

Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımına yönelik bilgi düzeylerinin ortalama ve standart sapmalarına göre; en yüksek iki değerin; 3,96 ortalama ile "Kullandığım ilaçların son kullanma tarihlerini bilirim" ve 3,94 ortalama ile "Daha önceden kullandığım ilaçlar ve kronik hastalıklarımı ilaç yazan hekime bildiririm" ifadelerinin olduğu görülmektedir. En düşük ifadenin ise 2,42 ortalama ile "Sık sık ilaç kullanırım" olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Akılcı İlaç Kullanımı Davranışına Yönelik Sosyo-Kültürel Faktörlerin Etkisi

Değişenler	$\bar{x}$	S.S
Hastalandığımda ilaç almadan önce büyüklerimden öğrendiğim yöntemlerle kendimi iyileştirmeye çalışırım.	3,24	1,20
Hastalandığımda ilaç almadan önce çevremdekilerden duyduğum bitkisel ürünleri kullanmayı tercih ederim.	2,76	1,27
Hastalandığımda öncelikle ailem dışında tecrübesine güvendiğim uzman kişilere sorar onların tavsiye ettikleri ilaçları kullanırım.	2,62	1,27
Hastalandığımda ailemin kullandığı ilaçları kullanırım.	2,51	1,25
Hastalandığımda yakınlarımın (iş arkadaşım/komşum/ev arkadaşım/eşim vb.) önerdiği ilaçları kullanırım.	2,50	1,31
Hastalandığımda evde ilaç yoksa çevremdekilerden ilaç alırım.	2,37	1,32

$\bar{x}$ =Ortalama; S.S.=Standart Sapma

Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımı davranışına yönelik sosyo-kültürel faktörlerin etkisinde en yüksek ortalamaya "Hastalandığımda ilaç almadan önce büyüklerimden öğrendiğim yöntemlerle kendimi iyileştirmeye çalışırım" (3,24) ifadesinin sahip olduğu görülmektedir. En düşük ifadenin ise 2,37 ortalama ile "Hastalandığımda evde ilaç yoksa çevremdekilerden ilaç alırım" olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle, tüketicilerin akılcı ilaç kullanımda sosyo-kültürel faktörlerin etkisinin düşük olduğunu ifade edebiliriz.

Tablo 8: Akılcı İlaç Kullanımı Davranışına Yönelik Psikolojik Faktörlerin Etkisi

Değişenler	$\bar{x}$	S.S
Evde her zaman antibiyotik bulundurmak kendimi güvende hissettirir	2,23	1,33
Evde her zaman ağrı kesici ilaçlar bulundurmayı severim.	3,32	1,37
Hastalandığımda ilaç kullanmazsam kendimi kötü hissederim	2,44	1,30
Kullandığım ilacın rengine, kokusuna ve tadına önem veririm.	2,42	1,44
İlaç kullanmayı sevmiyorum	3,38	1,35
İlaçların hastalıklarımı tedavi edeceğine inanıyorum.	3,63	1,09

$\bar{x}$ Ortalama; S.S.=Standart Sapma

Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımı davranışına yönelik psikolojik faktörlerin etkisinde en yüksek ortalamanın "İlaçların hastalıklarımı tedavi edeceğine inanıyorum" (3,63) ile "Evde her zaman ağrı kesici ilaçlar bulundurmayı severim" (3,32) ifadesinin olduğu görülmektedir. En düşük orana sahip ifadenin ise "Evde her zaman antibiyotik bulundurmak kendimi güvende hissettirir" (2,23) olduğu tespit edilmiştir. Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımda psikolojik faktörlerin etkisinde antibiyotik konusunda akılcı ilaç kullanımında bilinçli oldukları fakat ağrı kesici konusunda bilincin düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Akılcı İlaç Kullanımı Davranışına Yönelik Kişisel Faktörlerin Etkisi

Değişenler	$\bar{x}$	S.S
Hasta olmaktan ve ilaç kullanmaktan oldukça korkarım.	2,83	1,35
Yaşıtım olan insanların kullandıkları ilaçları takip ederim.	1,97	1,22
Sağlıklı iken de kontrol amaçlı hekime giderim.	2,96	1,29
Aynı etkiye sahip ilaçlardan fiyatı ucuz olanı almayı mantıklı bulurum.	2,86	1,38
Kullanacağım ilaçla ilgili araştırma yapmayı severim.	3,60	1,19

$\bar{x}$ **Ortalama; S.S.=Standart Sapma**

Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımı davranışına yönelik kişisel faktörlerin etkisinin de ele alındığı bu araştırmada en yüksek ortalamaya "Kullanacağım ilaçla ilgili araştırma yapmayı severim" (3,60) ifadesinin sahip olduğu görülmektedir. En düşük ortalamanın ise "Yaşıtım olan insanların kullandıkları ilaçları takip ederim" (1,97) ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımda kişisel faktörlerin etkisi düşüktür.

Tablo 10: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımı Davranışı

Değişenler	$\bar{x}$	S.S
İyileştiğimi hissettiğimde ilacın kullanım süresi dolmasa da kullanmayı bırakırım.	2,79	1,43
Hastalandığımda evdeki ilaçları kullanarak iyileşmeye çalışırım.	2,83	1,31
Kullandığım ilaçları çevreme tavsiye ederim.	2,59	1,26
Benzer bir hastalık yaşadığımda hekim başka bir ilaç yazsa bile eskiden kullandığım ilaçları alırım.	2,16	1,31
Faydasını gördüğüm ilacı hekimden reçeteye yazmasını isterim.	2,83	1,40
Reçeteye hekim hangi ilaçları yazmış ise onları satın alırım.	4,05	1,09
Reçeteye devletin ücretini karşılamadığı ilaçlar yazılmışsa yine de satın alırım.	3,79	1,10
Yanlış ilaç kullandığım için daha önce zarara uğradım.	2,02	1,22
Kullanmadığım ilaçları imha ederim ya da sağlık kuruluşlarına götürürüm.	2,67	1,37
Basında (radyo, tv, dergi, sosyal medya) reklamı yapılan ürünleri tedavi amacıyla kesinlikle denerim.	1,82	1,13

$\bar{x}$ **Ortalama; S.S.=Standart Sapma**

Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımı davranışına yönelik en yüksek iki değerin; "Reçeteye hekim hangi ilaçları yazmış ise onları satın alırım" (4,05) ve "Reçeteye devletin ücretini karşılamadığı ilaçlar yazılmışsa yine de satın alırım" (3,79) ifadeleri olduğu görülmektedir. Katılımcıların devletin ücreti karşılamadığı ilaçları satın almaları hekime ve tedaviye olan inançlarını belirtmekte ve akılcı ilaç davranışı olarak kabul görmektedir.

4.2. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmanın hipotezleri bu bölümde değerlendirilmiştir. Araştırma hipotezleri Pearson Korelasyon Analizi ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 11: Akılcı İlaç Kullanım Düzeyi ile Boyutlar Arasındaki İlişki

DEĞİŞKENLER		Bilgi Düzeyi	Sosyo-Kültürel Faktör	Psikolojik Faktör	Kişisel Faktör	Davranış Değerlendirme
	r	1,000	-,112	,215**	,178**	,025

Bilgi Düzeyi	**p**	.	,103	,002	,009	,710
	n	215	215	215	215	215
Sosyo-Kültürel Faktör	**r**	-,112	1,000	,505**	,369**	,353**
	p	,103	.	,000	,000	,000
	n	215	215	215	215	215
Psikolojik Faktör	**r**	,215**	,505**	1,000	,469**	,461**
	p	,002	,000	.	,000	,000
	n	215	215	215	215	215
Kişisel Faktör	**r**	,178**	,369**	,469**	1,000	,306**
	p	,009	,000	,000	.	,000
	n	215	215	215	215	215
Davranış Değerlendirme	**r**	,025	,353**	,461**	,306**	1,000
	p	,710	,000	,000	,000	.
	n	215	215	215	215	215
**p <0.01						
Pearson Korelasyon Katsayısı (r) 0-0,3 arasında değerler alıyorsa ilişkinin zayıf, 0,3-0,7 arasında değerler alıyorsa ilişkinin orta, 0,7-1 arasında değerler alıyorsa ilişkinin kuvvetli olduğunu göstermektedir.						

H₁: *Tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile sosyo-kültürel faktörler arasında anlamlı ilişki vardır.*

Tablo 11'de tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile sosyo-kültürel faktörler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı (p>0,01; p=,103) görülmektedir. Araştırmanın H_1 hipotezi reddedilmiştir.

H₂: *Tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile psikolojik faktörler arasında anlamlı ilişki vardır.*

Tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile psikolojk faktörler arasında anlamlı zayıf bir ilişki olduğu (p<0,01; p=,002; r=,215) tablo 11'den anlaşılmaktadır. Araştırmanın H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

H₃: *Tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile kişisel faktörler arasında anlamlı ilişki vardır.*

Araştırmanın üçüncü hipotezi olan katılımcıların akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile kişisel faktörler arasında anlamlı zayıf bir ilişki olduğu (p<0,01; p=,009; r=,175) tespit edilmiştir. Araştırmanın H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

H₄: *Tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile davranış değerlendirme arasında anlamlı ilişki vardır.*

Tablo 11'de araştırmaya katılanların akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile kişisel faktörler arasındaki ilişkinin karşılaştırması yer almaktadır. Karşılaştırılan bu iki değişken arasında anlamlı farklılık ve ilişki bulunmadığı anlaşılmıştır (p>0,01; p=,710). Araştırmanın H_4 hipotezi reddedilmiştir.

H₅: *Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki sosyo-kültürel faktörleri ile psikolojik faktörleri arasında anlamlı ilişki vardır.*

Tablo 11'e göre tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki sosyo-kültürel faktörleri ile psikolojik faktörleri arasında anlamlı orta düzeyde ilişki olduğu (p<0,01; p=,000; r=,505) anlaşılmaktadır. Araştırmanın H_5 hipotezi kabul edilmiştir.

H_6: *Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki sosyo-kültürel faktörleri ile kişisel faktörleri arasında anlamlı ilişki vardır.*

Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki sosyo-kültürel faktörleri ile kişisel faktörleri arasında anlamlı orta düzeyde ilişki olduğu (p<0,01; p=,000; r=,369) sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın H_6 hipotezi kabul edilmiştir.

H_7: *Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki sosyo-kültürel faktörleri ile davranış değerlendirme arasında anlamlı ilişki vardır.*

Tablo 11'de katılımcıların akılcı ilaç kullanımındaki sosyo-kültürel faktörleri ile davranış değerlendirme arasında ilişki görülmektedir. Bu iki değişken arasında anlamlı orta düzeyde ilişki bulunduğu anlaşılmıştır (p<0,01; p=,000; r=,353). Araştırmanın H_7 hipotezi kabul edilmiştir.

H_8: *Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki psikolojik faktörleri ile kişisel faktörleri arasında anlamlı ilişki vardır.*

Araştırmaya katılanların akılcı ilaç kullanımındaki psikolojik faktörleri ile kişisel faktörleri arasında anlamlı orta düzeyde ilişki (p<0,01; p=,000; r=,469) bulunmaktadır. Araştırmanın H_8 hipotezi kabul edilmiştir.

H_9: *Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki psikolojik faktörleri ile davranış değerlendirme arasında anlamlı ilişki vardır.*

Çalışmanın dokuzuncu hipotezi olan katılımcıların akılcı ilaç kullanımındaki psikolojik faktörleri ile davranış değerlendirme arasında anlamlı orta düzeyde ilişki olduğu (p<0,01; p=,000; r=,461) tespit edilmiştir. Araştırmanın H_9 hipotezi kabul edilmiştir.

H_{10}: *Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki kişisel faktörleri ile davranış değerlendirme arasında anlamlı ilişki vardır.*

Araştırmanın son hipotezi olan tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki kişisel faktörleri ile davranış değerlendirme arasında anlamlı orta düzeyde ilişki olduğu (p<0,01; p=,000; r=,306) sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın H_{10} hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 12: Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Kabul/Ret	p	r	İlişki Düzeyi
H_1: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanım Bilgi Düzeyi ile Sosyo-Kültürel Faktörler Arasında Anlamlı İlişki Vardır.	Ret	0,103	Yok	Yok
H_2: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanım Bilgi Düzeyi ile Psikolojik Faktörler Arasında Anlamlı İlişki Vardır.	Kabul	0,002	0,215	Zayıf
H_3: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanım Bilgi Düzeyi ile Kişisel Faktörler Arasında Anlamlı İlişki Vardır.	Kabul	0,009	0,175	Zayıf
H_4: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanım Bilgi Düzeyi ile Davranış Değerlendirme Arasında Anlamlı İlişki Vardır.	Ret	0,710	Yok	Yok
H_5: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımındaki Sosyo-Kültürel Faktörleri ile Psikolojik Faktörleri Arasında Anlamlı İlişki Vardır.	Kabul	0,000	0,505	Orta
H_6: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımındaki	Kabul	0,000	0,369	Orta

Sosyo-Kültürel Faktörleri ile Kişisel Faktörleri Arasında Anlamlı İlişki Vardır.				
H_7: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımındaki Sosyo-Kültürel Faktörleri ile Davranış Değerlendirme Arasında Anlamlı İlişki Vardır.	Kabul	0,000	0,353	Orta
H_8: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımındaki Psikolojik Faktörleri ile Kişisel Faktörleri Arasında Anlamlı İlişki Vardır.	Kabul	0,000	0,469	Orta
H_9: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımındaki Psikolojik Faktörleri ile Davranış Değerlendirme Arasında Anlamlı İlişki Vardır.	Kabul	0,000	0,461	Orta
H_{10}: Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımındaki Kişisel Faktörleri ile Davranış Değerlendirme Arasında İlişki Vardır.	Kabul	0,000	0,306	Orta

Araştırmanın hipotez sonuçları tablo 12'de gösterilmektedir. Tablo 12'ye göre araştırmanın H_1 ve H_4 hipotezleri ret, H_2, H_3, H_5, H_6, H_7, H_8, H_9, H_{10} hipotezleri kabul edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hastalara ihtiyaçları olan ilaçların teminini sağlamak ve akılcı ilaç kullanımında süreci takip etmek temel insan hakları arasında kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, temel insan hakkı olarak kabul ettiği bu konunun her zaman savunucusu olmanın önemi üzerinde çalışmalar yürütmektedir. Akılcı ilaç kullanımında önemli husus ise hastaların doktora sormadan tedavi amaçlı ilaç kullanmalarıdır. Doktora danışmadan teşhis, ilacın dozajının ayarlanması ve kullanım süresinin belirlenmesi aşamalarının kişilerin kendi başlarına ilaç kullanması literatürde kendi kendini tedavi etme diye tanımlanmaktadır (Öztora ve diğerleri, 2017). Sağlık hizmeti sunumunda akılcı ilaç kullanımı önemlidir. Akılcı ilaç kullanımı ile etkili sağlık hizmeti sunulmasının yanı sıra sağlık harcamalarında da tasarruf sağlanabilecektir. Akılcı ilaç kullanımında hekim, eczacı ve tüketicilere sorumluluklar düşmektedir. Bu araştırma akılcı ilaç kullanımında sorumluluğu bulunan tüketiciler üzerinde yapılmıştır.

Araştırmada tüketicilerin akılcı ilaç kullanımını etkileyen faktörler ölçülmüştür. Tüketicilerin %55,8'inin hekime danışmadan ilaç kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Hekime danışmadan kullanılan ilaç gruplarının başında ağrı kesiciler (%75,4), soğuk algınlığı ilaçları (%61,1), merhem (%46,9) ve vitamin ilaçları (%40,8) gelmektedir. Hekime danışmadan antibiyotik (%10,9) kullanımı oranı düşük çıkmıştır. Akılcı ilaç kullanımı ile ilgili Canpolat (2007) tarafından yapılan çalışmada tüketicilerin %47,3'ü, Yılmaz ve diğerleri (2014) tarafından yapılan çalışmada tüketicilerin %32,4'ü, Ekenler ve Koçoğlu (2016) tarafından yapılan çalışmada %77,3'ü, Johny, Torgal ve Mathew (2017) tarafından yapılan araştırmada öğrencilerin %91,3'ü, Büyükturan ve Büyükturan (2017) tarafından yapılan araştırmada tüketicilerin %55,6'sı, Ercan (2018) tarafından yapılan çalışmada %46,9'u doktora danışmadan ilaç kullandıklarını belirtmişlerdir. Yapıcı ve diğerleri (2011) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların %31,3'ü eczaneden reçetesiz ilaç aldıklarını, en sık reçetesiz alınan ilaçların ağrı kesiciler (%90,4), antibiyotikler (%19,1) ve soğuk algınlığı ilaçları (%11,7) olduğu belirtilmiştir. Canpolat'ın (2007) çalışmasında tüketicilerin %33,0'ünün reçetesiz antibiyotik aldıkları tespit edilmiştir. Barutçu ve diğerleri (2017) tarafından yapılan çalışmada ise, vatandaşların %16,2'si hekime danışmadan ilaç kullandığını, %75,9'u evinde ağrı kesici bulundurduğunu, %18,0'i doktora danışmadan tanıtımlardan vitamin grubu ilaç aldıklarını ifade etmişlerdir. Ercan (2018) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların %44,1'i ağrı kesici, soğuk algınlığı, vitamin, merhem gibi ilaçları kendi kendilerine alıp kullandıkları

bulgulanmıştır. Bunun yanında %31,7 gibi yüksek oranda kullanıcının antibiyotikleri hekime gitmeden alarak kullandığı tespit edilmiştir. Aynı araştırmada katılımcıların %9,3'ü hekime, ilaç yazdırmak amacıyla gittiklerini, %51,6'sı hekimden, %37,7'si eczaneden, %6,0'sı akrabalarından ve %3,7'si arkadaşlarından bilgi aldıklarını belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan tüketicilerin antibiyotik kullanırken %67,9'si hekim tavsiyesine, %23,3'ü iyileşme zamanına, %8,4'ü ise tarifede yazılanlara göre kullanım sürelerini belirlediklerini ifade etmişlerdir. Özkan ve diğerleri (2005) tarafından yapılan araştırmada katılımcıların %25,6'sı çevre tavsiyesiyle ilaç kullandığını, %34,9'u tarifeyi okumadığını belirtmiştir. Büyükturan ve Büyükturan'ın (2017) çalışmasında katılımcıların %60,2'si verilen ilaç hakkında hekimden bilgi almayı istediğini, %63,5'i kullanılan ilacın prospektüsünü okuduğunu, %71,7'si doktorun önerdiği gibi ilacı kullandığını, %68,4'ü ilaç kullanırken ilacın dozuna dikkat ettiğini, %61,5'i ilaç kullanmadan önce son kullanma tarihine baktığını ve %35,2'si evde bulunsun diye ilaç yazdırdığını tespit etmektedir. Karakurt ve arkadaşlarının (2010) yaptığı araştırmada ise, öğrencilerin %83,6'sının ilaç kullanmadan önce tarifesini okuduğunu, %23,2'sinin ise reçetesiz ilaç kullandıklarını saptamıştır. Ercan (2018)'ın araştırmasında tüketicilerin %7,1'i hekime ilaç yazdırmak amacı ile gittiklerini belirtmişlerdir.

Bizim araştırmamızda; tüketicilerin akılcı ilaç kullanımına yönelik bilgi düzeylerinde; "Kullandığım ilaçların son kullanma tarihlerini bilirim" (3,96) ile "Daha önceden kullandığım ilaçlar ve kronik hastalıklarımı ilaç yazan hekime bildiririm" (3,94) ifadeleri en yüksek değeri alırken, "Sık sık ilaç kullanırım" (2,42) ifadesi ise en düşük değeri almıştır. Bu açıdan tüketicilerin akılcı ilaç kullanımına yönelik bilgi düzeylerinde gelişmeler olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmaya katılan tüketicilerin akılcı ilaç kullanımında sosyo-kültürel ve kişisel faktörlerin etkisinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların akılcı ilaç kullanımı davranışına yönelik psikolojik faktörlerin etkisinde "İlaçların hastalıklarımı tedavi edeceğine inanıyorum" (3,63) ile "Evde her zaman ağrı kesici ilaçlar bulundurmayı severim" (3,32) değişkenlerinin en yüksek değerleri aldığı, "Evde her zaman antibiyotik bulundurmak kendimi güvende hissettirir" (2,23) değişkeninin ise en düşük değeri aldığı belirlenmiştir. Önder ve diğerleri (2002) ağrı kesicilerin kullanımı ile ilgili çalışmalarında tüketicilerin %76,6'sının evlerinde sürekli bir ağrı kesici bulundurduğunu saptamıştır. Ayrıca tüketicilerin %57,8'i ağrı kesicileri genellikle reçetesiz aldığı ve sağlık güvencesi olmayanların daha fazla reçetesiz ağrı kesici aldığı tespit edilmiştir. Bizim araştırmamızda katılımcıların akılcı ilaç kullanımında psikolojik faktörlerin etkisinde antibiyotik konusunda bilinçli oldukları fakat ağrı kesici konusunda bilincin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüketicilerin akılcı ilaç kullanımı davranışına yönelik en yüksek iki değer; "Reçeteye hekim hangi ilaçları yazmış ise onları satın alırım" (4,05) ve "Reçeteye devletin ücretini karşılamadığı ilaçlar yazılmışsa yine de satın alırım" (3,79) değişkenleridir. Yapıcı ve diğerlerinin (2011) yaptıkları araştırmada katılımcıların %84,3'ü doktorun reçeteye yazdığı ilaçların hepsini aldıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlar tüketicilerin hekime ve tedaviye olan inançlarını belirtmekte ve rasyonel ilaç kullanım davranışı olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmada belirlenen hipotezleri test etmek için yapılan analizler sonucunda; katılımcıların tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile psikolojk faktörler ($p<0,01$; $p=,002$; $r=,215$) ve kişisel faktörler ($p<0,01$; $p=,009$; $r=,175$) arasında anlamlı zayıf bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Tüketicilerin akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyi ile sosyo-kültürel faktörler ($p>0,01$; $p=,103$) ve kişisel faktörler ($p>0,01$; $p=,710$) arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki sosyo-kültürel faktörleri ile psikolojik faktörleri ($p<0,01$; $p=,000$; $r=,505$) ve sosyo-kültürel faktörleri ile davranış değerlendirme ($p<0,01$; $p=,000$; $r=,353$) arasında anlamlı orta düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların akılcı ilaç kullanımındaki psikolojik faktörleri ile kişisel faktörleri ($p<0,01$; $p=,000$; $r=,469$), psikolojik faktörleri ile davranış değerlendirme ($p<0,01$;

p=,000; r=,461) arasında anlamlı orta düzeyde ilişki bulunmaktadır. Araştırmada son hipotez olarak belirlenen tüketicilerin akılcı ilaç kullanımındaki kişisel faktörleri ile davranış değerlendirme arasında anlamlı orta düzeyde ilişki olduğu (p<0,01; p=,000; r=,306) sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre araştırmanın H_1 ve H_4 hipotezleri ret, H_2, H_3, H_5, H_6, H_7, H_8, H_9, H_{10} hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırmada katılımcıların %55,8'inin hekime danışmadan ilaç kullandığı sonucundan hareketle akılcı ilaç kullanım düzeyinin yeterli olmadığını ifade edebiliriz. Bugüne kadar yapılan araştırma sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde akılcı ilaç kullanımı ile ilgili ortaya konulan politikaların yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır. Hekimin tavsiyesi dışında antibiyotik kullanımında düşüşler gözlenmekle birlikte reçetesiz alınan ağrı kesici, vitamin ve merhem gibi ilaçlarda akılcı olmayan ilaç kullanımı yüksek görülmektedir. Politika yapıcıların öncelikle antibiyotik kullanımına yönelik ve ilaç kullanım düzeyi yüksek olan ilaç gruplarına yönelik ciddi düzenlemeler yapması gerekmektedir. Politika yapıcıların yanında hekimlerin de ilaç kullanım düzeyi yüksek olan ilaçlar ile ilgili reçeteleme davranışlarını azaltmaları akılcı ilaç kullanımına fayda sağlayacaktır. Akılcı ilaç kullanımı ile ilgili kitle iletişim araçları daha etkin kullanılabilir. Kamu spotlarının, basılı ve görsel materyallerin yaygınlaştırılması tüketicilerin bilinçlendirilmesini olumlu etkileyecektir. Hekimlere etkin ve maliyeti uygun ilaç yazımı konusunda bilgilendirmeler yapılmalıdır. Tüketicilerin de ilaçlar konusunda bilgi düzeyinin yükseltilmesi ile ilgili gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Tüketicilerin evde ilaç bulundurma alışkanlıklarının değişmesi ve farkındalığın artması amacıyla; ağrı kesiciler dâhil tüm ilaçların yan etkilerinin açıklanması, bu konuda hekimler ve eczacılar tarafından öneri ve uyarılarla kullanıcıların bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır. Akılcı ya da rasyonel ilaç kullanımının ülke ekonomisine de fayda sağlayacağı bilinci tüm paydaşlara hatırlatılmalıdır. Bu çalışma Ankara'da ikamet eden tüketicilerin akılcı ilaç kullanımı ile ilgili görüşlerini yansıtmaktadır. Sonraki çalışmaların Türkiye'nin farklı bölgelerini ve daha geniş kitleleri kapsayacak şekilde yapılması ve tüketicilere, hekimlere, eczacılara uygulanması önerilmektedir. Böylece her bir araştırma, akılcı ilaç kullanımı ile ilgili politikaların ve eylem planlarının hazırlanmasına rehberlik edecektir.

KAYNAKÇA

Akar, T., Derinöz, O. ve Demirel, B. (2007). İlaç Zehirlenmeleri ve Hastane Maliyetleri, Türk Pediatri Arşivi, 42: 103-106.

Akıcı, A., Kalaça, S., Uğurlu, M.Ü., Çalı, Ş. ve Oktay, Ş. (2001). Pratisyen Hekimlerin Yaşlılarda Akılcı İlaç Kullanımı Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi, Geriatri Dergisi, 4(3): 100-106.

Akıcı, A., Uğurlu, Ü., Gönüllü, N., Oktay, Ş. ve Kalaça, S. (2002). Pratisyen Hekimlerin Akılcı İlaç Kullanımı Konusunda Bilgi ve Tutumlarının Değerlendirilmesi, Sürekli Tıp Eğitim Dergisi, 11(7): 253-257.

Akıcı, A., Alp, İ.F, Ayanoğlu Dülger, G., Elçioğlu, K., Gümüşel, B., Gündüz, Ö., Kabasakal, L., Durman, D.K., Kelicen, P., Kerry, Z., Melli, M., Beşikçi, A.O., Özbay, L., Özçelikay, T., Özdemir, O., Rollas, S., Sevin, G., Şehirli, A.Ö., Tel, B.C., Toklu, H.Z., Turan, N.N., Üstünes, L., Yarış, E. ve Yerer, M.B. (2009). Serbest Eczanelerde İlaç Sunumu Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar: Akılcı İlaç Kullanımı Yönünden Değerlendirme, Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi, 29: 75-80.

Alpdoğan, C. ve Altındiş, S. (2019). Eczacıların Akılcı İlaç Kullanımı ile İlgili Yaklaşımları, Sakarya Tıp Dergisi, 9(1): 103-112.

Bahat, G., Akpınar, T.S., Tufan, F., Akın, S., Tufan, A., Erten, N. ve Karan, M.A. (2012). Yaşlılarda Akılcı İlaç Kullanımı, J Gerontol Geriatrik Araştırmaları, 1(1): 1-5.

Barutçu, İ.A., Tengilimoğlu, D. ve Naldöken, Ü. (2017). Vatandaşların Akılcı İlaç Kullanımı, Bilgi ve Tutum Değerlendirmesi: Ankara İli Metropol İlçeler Örneği, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(3): 1062-1078.

Büyükturan, Ö. ve Büyükturan, B. (2017). Bir Grup Hasta ve Hasta Yakınlarının İlaç Kullanımı İle İlgili Tutum ve Davranışları, Sakarya Tıp Dergisi, 7(4): 211-216.

Canpolat, F. (2007). Birinci Basamak Sağlık Kuruluşlarına Başvuran Hastalarda İlaç Kullanım Alışkanlıklarının ve Reçete Maliyetlerinin Değerlendirilmesi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Çetin, N.G., Beydilli, H. ve Tomruk, Ö. (2004). Acil Servise Başvuran İntoksikasyon Olgularının Geriye Dönük Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 11: 7-9.

Dakhale, G., Pimpalkhute, S., Bajait, C. ve Raghute, L. (2016). Evaluation of Knowledge, Attitude and Practice of Rational Use of Medicine among Interns and Resident Doctors in a Tertiary Care Teaching Hospital, J. Young Pharmacist, 8(2): 114-117.

Dean, B., Schachter, M., Vincent, C. ve Barber, N. (2002). Causes of Prescribing Errors in Hospital Inpatients: A Prospective Study, Lancet, 359: 1373-1378.

Demirci, A. ve Şimşek, I. (2012). Üniversite Öğrencilerinin İlaç Kullanımına Yönelik Tutumları, e-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Vocational Education, 7(4): 43-51.

Ekenler, Ş. ve Koçoğlu, D. (2016). Bireylerin Akılcı İlaç Kullanımıyla İlgili Bilgi ve Uygulamaları, Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 3(3): 44-55.

Ekiyor, A. ve Gök, G. (2018). Akılcı İlaç Kullanımı (Hekim-Eczacı Tutum ve Davranışları), Akılcı İlaç Kullanımında Hekimlerin Bilgi, Tutum ve Davranışları, Institution of Economic Development and Social Researches Publications: USA.

Ekiyor, A. ve Gök, G. (2018). Akılcı İlaç Kullanımı (Hekim-Eczacı Tutum ve Davranışları), Akılcı İlaç Kullanımında Eczacıların Bilgi, Tutum ve Davranışları, Institution of Economic Development and Social Researches Publications: USA.

Ercan, T. (2018). Tüketicilerin Akılcı İlaç Kullanımına Yönelik Bilgi Düzeyleri ve Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi: Sivas İli Örneği, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz, 3.Baskı, Seçkin Yayıncılık: Ankara.

Işık, S. (2006). Akılcı İlaç Kullanımı: Hemen Şimdi, http://www.spgk.saglik.gov.tr/ss/sayilar/9703/s11.html, Erişim Tarihi:10.05.2019.

İlaç Endüstrisi İşverenleri Sendikası. (2019). http://www.ieis.org.tr/ieis/tr/indicators/33/turkiye-ilac-pazari, Erişim Tarihi: 09.05.2019.

İstanbul Eczacı Odası. (2019). Hakkımızda, Gençlik Komisyonu, http://www.istanbuleczaciodasi.org.tr/?cat=10&page=komisyon, Erişim Tarihi: 09.05.2019

Johny, S., Torgal, S. ve Mathew, A. (2017). Assessment of Knowledge, Attitude and Practice of Self-Medication among Second Year MBBS Students, Indian Journal of Pharmacology, 4(1): 42-44.

Kahraman, G. ve Uğurluoğlu, Ö. (2016). Türkiye İlaç Sektöründe Stratejik Ortaklıklar, Birleşme ve Satın Almalar: 2006-2014 Döneminin İncelenmesi, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 14(4): 198-221.

Karakurt, P., Hacıhasanoğlu, R., Yıldırım, A. ve Sağlam, R. (2010). Üniversite Öğrencilerinde İlaç Kullanımı, TAF Preventive Medicine Bulletin, 9(5): 505-512.

Kayaalp, O. (2009). Rasyonel Tedavi Yönünden Tıbbi Farmakoloji, 1. Baskı, Ankara: Pelikan Yayıncılık Ltd. Şti.

Korkmaz Bulut, C. ve Özel, A.F. (2018). Sağlık Tüketicilerinin Akılcı İlaç Kullanımı Tutumlarının Değerlendirilmesi, Sağlık Yönetimi Dergisi, 2(1): 79-109.

Önder, E., Koçia, O., Öztürk, S., Sabuncu, Z., Soyutemiz, Ö. ve Altıntaş, H. (2002). Yunus Emre Sağlık Ocağı Bölgesinde Yaşayan 18 Yaş ve Üstü Bireylerin Ağrı Kesici Kullanımı ve Bu Konudaki Bazı Bilgilerinin Saptanması, Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni, 23(1): 16-18.

Özata, M., Aslan, Ş. ve Mete, M. (2008). Rasyonel İlaç Kullanımının Hasta Güvenliğine Etkileri: Hekimlerin Rasyonel İlaç Kullanımına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20: 529-542.

Özçelikay, G. (2001). Akılcı İlaç Kullanımı Üzerinde Bir Pilot Çalışma, Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi, 30(2): 9-18.

Özkan, S., Özbay, O.D., Aksakal, F.N., İlhan, M.N. ve Aycan, S. (2005). Bir Üniversite Hastanesine Başvuran Hastaların Hasta Olduklarındaki Tutumları ve İlaç Kullanım Alışkanlıkları, Türk Silahlı Kuvvetleri Koruyucu Hekim Bul, 4(5): 223-237.

Öztora, S., Nepesova, G., Caylan, A. ve Dağdeviren, H.N. (2017). The Practice of Self Medication in an Urban Populaiton, Biomedical Research, 28(14): 6160-6164.

Parlak, E., Çayır, Y. ve Öztürk, A. (2013). Aile Hekimlerinin Akılcı Antibiyotik Kullanımı Açısından Durumları: Erzurum'dan Kesitsel Bir Çalışma, Eurasian Journal of Family Medicine, 2(1): 27-32.

Philips, D.P. ve Bredder, C.C. (2002). Morbidity and Mortality from Medical Errors: An Increasingly Serious Public, Annual Review of Public Health, 23:135-150.

Sağlık Bakanlığı. (2003). Sağlıkta Dönüşüm, Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.

Sağlık Bakanlığı. (2018). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2017, https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/30147,turkcesiydijiv1pdf.pdf?0, Erişim Tarihi: 09.05.2019.

Saygılı, M. ve Özer, Ö. (2015). Hekimlerin Akılcı İlaç Kullanımına Yönelik Bilgi, Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 18(1): 35-46.

Sütlar, M. (2004). İlaç ve Hasta Hakları, Toplum ve Hekim Dergisi, 19: 364-368.

Şantaş, F. ve Uğurluoğlu, Ö. (2018). Hemşirelerin Akılcı İlaç Kullanımına İlişkin Davranışlarının Değerlendirilmesi, Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 21(4): 264-270.

Yağar, F. ve Soysal, A. (2018). Akılcı İlaç Kullanımı ile İlgili Hastane Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Asistan Hekimler Örneği, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14(1): 81-96.

Yapıcı, G., Balıkçı, S. ve Uğur, Ö. (2011). Birinci Basamak Sağlık Kuruluşuna Başvuranların İlaç Kullanımı Konusundaki Tutum ve Davranışları, Dicle Tıp Dergisi, 38(4): 458-465.

Yılmaz, M., İltuş Kırbıyıkoğlu, F., Ariç, Z. ve Kurşun, B. (2014). Bir Diş Hekimliği Fakültesi Hastanesi'ne Başvuran Bireylerin Akılcı İlaç Kullanımlarının Belirlenmesi, Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2(1): 39-47.

Yılmaztürk, A. (2013). Türkiye'de ve Dünyada Akılcı İlaç Kullanımı, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (2): 42-49.

World Health Organization (WHO). (1985). The Rational Use of Drugs, Report of the Conference of Experts, Nairobi: Kenya.

World Health Organization (WHO). (2002). Promoting Rational Use of Medicines: Core Components. Genova: WHO Policy Perspectives on Medicines.

World Health Organization (WHO). (2014). The Role of Pharmacist in Encouraging Prudent Use of Antibiotics and Averting Antimicrobial Resistance: A Review of Policy and Experience in Europe, Denmark: WHO Regional Office for Europe.

SAĞLIK TURİZMİ HİZMET ALGISI: ANKARA ÖRNEĞİ

HEALTH TOURISM SERVICE PERCEPTION: ANKARA SAMPLE

Doç. Dr., **Aykut EKİYOR**
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
Nasra ALI NAOH
Yüksek Lisans, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Dünyada ve Türkiye'de sağlık turizmi ve buna bağlı olarak medikal turizm son yıllarda hızla yükselen önemli bir alternatif turizm çeşididir. Turizmin tüm dünyada artan önemine paralel olarak, sağlık turizminin ülkemizin kalkınma süreci içindeki rolü de artmaktadır. Bu alanda yapılacak kamu ve özel sektör yatırımları giderek önem kazanmaktadır. Sağlık turizmi genel anlamda hem turizm hem de sağlık sektörlerine doğrudan katkı sağlayan bir konumdadır. Sağlık turizmi esas itibarıyla sağlık ve turizm alanlarının bütünleşmesinden oluşan bir alt sektör olarak değerlendirilebilir. Sağlık turizmi büyük ölçüde sağlık ve turizm alanındaki gelişimlere bağlı olacaktır.

Bu çalışmada, sağlık turizmi çerçevesinde gelen yabancı hastaların hizmet algısını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda sağlık turizmi için gelen tüketicilerin memnuniyet düzeyleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan anket, literatürdeki hizmet algısı çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Anket tüketicilerin sağlık turizmi hizmet algısını ölçen 17 değişkenden oluşmaktadır. Ayrıca ankette 4 demografik soru bulunmaktadır. Anket 4'lü likert ölçeği ile hazırlanmıştır (1: kesinlikle katılıyorum; 4: kesinlikle katılmıyorum). Araştırma Ankara'da farklı hastanelerden sağlık turizmi kapsamında hizmet alan 92 yabancı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada toplanan verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, Kolmogorov-Smirnov, Shapiro-Wilk ve Spearman's Rho Korelasyon Testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda katılımcıların sağlık hizmet algısının değişkenler açısından genel olarak ortalamanın üzerinde olduğu (2,57), hijyen değişkeninin en yüksek ortalamaya sahip olduğu (3,09) anlaşılmıştır. Ayrıca sağlık turizmi hizmet algısı ile cinsiyet arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Hizmet Algısı, Yabancı Hasta, Tüketici, Ankara.

ABSTRACT

Health tourism in Turkey and the world and consequently medical tourism is an important alternative tourism which is a rapidly rising in the recent years. In parallel with the increasing importance of tourism all over the world, the role of health tourism in the development process of our country is also increasing. Public and private sector investments in this area are becoming increasingly important. Health tourism is in a position to contribute directly to both tourism and health sectors. Health tourism can be considered as a sub-sector consisting essentially of integration of health and tourism areas. Health tourism will largely depending on developments in health and tourism.

In this study, it is aimed to determine the perception of service of the foreign patients within the framework of health tourism. In this context, the satisfaction levels of the consumers in the scope of health tourism have been tried to be evaluated. The questionnaire used in the study was prepared by utilizing the service perception studies in the literature. The questionnaire consists of 17 variables that measure consumer health service perception. There are also 4 demographic questions in the questionnaire. The questionnaire was prepared with a 4-point Likert scale (1: strongly agree; 4: strongly disagree). The study was carried out with 92 foreign health service receivers from different hospitals in Ankara. Descriptive statistics,

Kolmogorov-Smirnov, Shapiro-Wilk Test and Spearman's Rho Correlation Test were used to analyze the data. As a result of the study, it was understood that the health service perception of the participants was generally above the average in terms of variables (2,57) and the hygiene variable had the highest average (3,09). In addition, it was concluded that there is a relationship between health tourism service perception and gender.

Key Words: Health Tourism, Perception of Service, Foreign Patient, Consumer, Ankara.

1.GİRİŞ

Sağlık turizminin tarihçesi tarih öncesi döneme dayanmaktadır. Tarih öncesi dönemde kabileler arasında tedavi amaçlı ziyaretlerin olduğu, sünnet konusunda başarılı kabilelerin hekimlerine diğer kabilelerin başvurduğu görülmüştür. Antik Çağ ve İlk Çağda da yapılan arkeolojik kazı bulgularında sıcak su kaynakları yakınlarına sağlık tesisleri inşa edildiği, kaplıcalar ve kutsal banyoların şifa verici etkilerinden faydalanıldığı görülmüştür. Orta Çağ döneminde ulaşım olanaklarının yetersizliği nedeniyle sağlık turizmi yakın yerler arasında gerçekleştirilmiştir. Roma Uygarlığının çöküşünden sonra ortaya çıkan karışıklıklar nedeniyle Asya, sağlık turizmi hareketliliğinin daha çok yaşandığı bölge olmuştur. Orta Çağ döneminde birçok imparatorluk ve devletler farklı kapsamlarda sağlık turizmine katkı sağlamıştır. Rönesans döneminde Fransız Sular Kasabası olarak bilinen bir köyde sıcak su kaynaklarının keşfedilmesinden sonra SPA (Salus Per Aquam) kelimesi ilk kez bu köy için kullanılmaya başlanmıştır. Bu köyde sağlık turizmi haraketliliği yaşanmıştır. Daha sonra Roma sıcak banyoları canlandırılarak birçok turistlik kasaba sağlık turizmi için cazibe merkezi hâline getirilmiştir. Sağlık turizminin günümüzdeki gelişiminin temeli Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde 1934 yılında kurulan Amerikan Tıp Uzmanları Heyetine dayanmaktadır. Amerikan Tıp Uzmanları Heyeti (ABMS) dünya çapında bugün de kullanılan standartları belirlemiş ve ABD'de sağlık turizmi hareketliliği artmıştır. Teknolojik ilerlemeler ve tıbbi gelişmeler sonrası sağlık maliyetleri artmış ve bunun sonucu olarak da 1980'lerden sonra ABD'li hastalar, sınır ötesi arayışlara başlamışlar. Asya'da 1997 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz Asya ülkelerinde sağlık turizminin gelişiminde rol oynamıştır.

Sağlık turizmi kavramı ilk kez 1973 yılında Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ve Uluslararası Resmî Seyahat Organizasyonu Birliği (IUOTO) tarafından kullanılmıştır. Bu örgütlerce sağlık turizmini; gezi amaçlı ziyaret edilen bir ülkedeki doğa, su, iklim ve çevreyi kullanan sağlık tesislerinden yararlanma olarak ifade edilmiştir (IUOTO, 1973). Kaufmann ve Hansruedi (2001), sağlık turizmini turizm merkezlerinin ve doğanın korunmasını sağlayan, ürün çeşitliliği ile turizme hareket getiren bir olgu olarak ifade etmişlerdir. Sağlık turistini ise bir ülkeye sağlık hizmeti almak amacıyla ve belirli bir süre kalmak adına seyahat eden kişi olarak tanımlamışlardır.

Sağlık Turizm Koordinasyon Kurulu (Tontuş, 2017), sağlık turizmini; bireylerin yaşadıkları ülke dışında bir ülkede tedavi amaçlı hizmetler, koruyucu ve rehabilite edici sağlık hizmetleri ve sağlığı geliştirici hizmetleri alabilmek amacı ile ziyaret yapılması olarak tanımlamıştır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı sağlık turizmini; tedavi amaçlı kaplıca veya diğer sağlık merkezlerine seyahat eden kişinin fiziksel iyilik hâlini geliştirmek amacıyla veya estetik cerrahi operasyonlar, organ nakli, diş tedavisi, fizik tedavi, rehabilitasyon vb. gereksinimi olanlarla birlikte uluslararası hasta potansiyelini kullanarak sağlık kuruluşlarının büyümesine olanak sağlayan turizm türü olarak ifade etmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019). Sağlık Bakanlığı, sağlık turizmi türlerini termal sağlık turizmi, medikal turizm, yaşlı turizmi ve engelli turizmi olarak belirtmektedir. Uluslararası hasta sınıflamasını ise; medikal turist (ikamet ettiği yerden başka bir yere sağlık kazanmak amacıyla seyahat eden kişiler), turistin sağlığı kapsamında hizmet alan hasta (tatilleri esnasında acil ve plansız sağlık hizmeti almak zorunda kalan turistler), sağlık alanında ikili anlaşmalı ülkelerden gelen hasta

(Sağlık Bakanlığının da bazı ülkelerle sağlıkla ilgili birçok alanda yapmış olduğu ikili anlaşmalar kapsamında Türkiye'ye gelen kişiler) ve Sosyal Güvenlik Kurumu ile anlaşmalı ülkelerden gelen hasta (sosyal güvenlik kuruluşları arası anlaşma kapsamında birbirlerinin sağlık hizmeti olanaklarından yararlanmak amacıyla Türkiye'ye gelen kişiler) şeklinde ifade etmektedir (Tontuş, 2017). Henderson (2004) sağlık turizmini; medikal turizm, estetik turizm ve SPA / alternatif terapiler şeklinde üç gruba ayırmıştır. Smith ve Puczko (2014) ise, sağlık turizmini medikal ve wellness (sağlık/güzellik) olarak iki kategoriye ayırmaktadır.

Sağlık turizminin hedef kitlesini, sağlık sorunları olan bireyler ile sağlığını korumaya çalışan kişiler oluşturur. İnsanların seyahat etmek amacıyla yaşadıkları yerlerin haricinde konaklayarak tedavi olmayı hedeflemeleri, sağlık turizmini ortaya çıkarmıştır (Boz, 2014). Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasında iş birliğinin, bireylerin seyahat özgürlüklerinin ve seyahat kolaylıklarının artması yanında dünyanın değişik ülkelerinde kaliteli sağlık hizmeti sunum olanaklarının gelişmesi, sağlık hizmeti finansmanının hem ülkeler hem de bireyler için sorun oluşturması, tedavi fiyatlarının ülkelere göre farklılık göstermesi, dünya genelinde birçok insanın sosyal sigortadan yoksun olması, bazı ülkelerde tedaviye erişimin zor olması sağlık turizminin tüm dünyada gelişmesinin önünü açmıştır (Jenner, 2008; Connell, 2013). Dünya genelinde sağlık turizmi açısından öne çıkan ülkeler Hindistan, Tayland, Singapur, Malezya, Meksika, Güney Afrika, Brezilya ve Kosta Rika iken Türkiye bu ülkelerin ardından gelen ikinci gruptaki ayrıcalıklı ülkeler arasındadır. İlk gruptaki bu ülkelerin ortak avantajları hizmet kalite standartlarının yüksekliği, ulaşım kolaylığı, teknoloji, altyapı ve uzmanlık göstergelerinin iyi olmasıdır. Öte yandan sağlık turizmine katılanlar açısından bir değerlendirme yapıldığında ise öne çıkan faktörlerin hizmetin ödenebilirliği, erişebilirliği, hizmet-ihtiyaç uyumu, bakım kalitesi, tesisin sundukları ve mahremiyet biçiminde sıralanmaktadır (Ünal ve Demirel, 2011). Stephano (2018), dünyada medikal turizmde öne çıkan ilk beş ülkeyi; Hindistan, Brezilya, Malezya, Tayland ve Türkiye olarak belirlemiştir. Dünyada ve ülkemizde sağlık hizmetlerinde kaliteyi belirleyen bazı standartlar getirilmiştir. Medikal turizmde uluslararası sağlık hizmeti sunabilmek için akreditasyon standartlarını sağlamak önemlidir. Dünyada en fazla kabul edilen ve sağlık hizmeti sunumunda farklı alanlar için özel standartları olan akreditasyon programı "Joint Commission International (Uluslararası Ortak Komisyonu) (JCI) Akreditasyon Standartları" kabul görmektedir (Ertem, 2015). Türkiye'de özel hastaneler ve üniversite hastaneleri de fiziki ortamlarını ve teknolojik altyapısını kuvvetlendirmiş, hastalara daha kaliteli hizmet sunmaya başlamışlardır. Türkiye turizm stratejisi (2023) vizyonu ve Onuncu Kalkınma Planı'nın ana hedeflerinden biri de Türkiye'de sağlık turizminin geliştirilmesi şeklinde belirlenmiştir. Joint Commission International'ın (Uluslararası Ortak Komisyonu) resmî sitesine göre 26.04.2019 tarihi itibarıyla Türkiye'de 44 hastanenin akredite edilmiş olduğu görülmektedir (JCI, 2019).

2. KAVRAMSAL ARKA PLAN

Literatürde yapılan çalışmalarda (Grönroos, 1982, Parasuraman ve diğerleri, 1985) hizmet kalitesi, verilen hizmetin müşteri beklentisinin ne kadarını karşılayabildiğinin bir ölçüsü olarak tanımlanmaktadır. Hizmet sektöründe kalite; müşterinin ihtiyaç ve beklentilerine uygunluk, sürekli başarı, sunulan hizmetin eksiksiz ve hatasız gerçekleştirilmesi, ölçülebilen ve değerlendirilebilen müşteri memnuniyeti ile doğru orantılı bir unsur olarak kabul edilmektedir (Güven ve Çelik, 2007). Kaliteli bir hizmet algısı her zaman için müşteri memnuniyeti ile doğrudan ilişki içerisindedir. Bundan dolayı da hizmet alan müşteriler için ilk izlenim her zaman çok önemlidir. Hizmet sunacak olan personelin müşterilerin beklentilerine cevap verecek şekilde eğitilmesi gerekmektedir. Verilen hizmetten memnun olarak kurumdan ayrılan müşteriler ilerleyen zaman açısından sadık müşteri kitlesinin de oluşmasına yardımcı olacaktır (Karababa, 2017). Literatürde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisini ölçen çeşitli araştırmalar yapıldığı görülmektedir (Bramwell,

1998; Weiermair ve Fuchs, 1999; Baker ve Crompton, 2000; Chen ve Gürsoy, 2001; Yüksel, 2001).

Sağlık turizmi kapsamında; sağlığın korunmasına yönelik önleyici, tedavi edici, rehabilite edici veya destekleyici sağlık hizmetlerinin, bu hizmetlerden yararlanmak için seyahat eden bireylere sunulan sağlık bakımının yanı sıra ulaşım, konaklama ve kısa tatil programlarının da bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Turner, 2008; Tengilimoğlu ve Balçık 2009). Sağlık kurumları hastaların medikal anlamda tedavi edilmelerine yönelik hizmet veriyor olsa da aynı zamanda estetik, duygusal ve kültürel anlamda da hizmet sunan kurumlar hâline gelmiş bulunmaktadır. Hizmet alıcıların sağlık kurumlarının vermiş oldukları hizmetten memnun kalmaları tedavinin tamamlanmasında en büyük faktörlerden birisi olarak değerlendirilmektedir (Ünal, 2008). Yapılan araştırmalarda sağlık kurumlarında verilen hizmetlerden memnun olarak ayrılmanın farklı boyutları bulunmaktadır. Bunları kurum tarafından verilen hizmetin kalite derecesi, geçmiş yaşantıları, demografik özellikleri, tutumu, kurumdan beklenen fayda, hastanelerin fiziki özellikleri, personel tutumları, tavsiye edilebilirliği, yönetim ve hasta arasındaki ilişki ve fiyatlandırma politikaları vs. olarak sıralayabiliriz. (Yanık, 2000). Araştırmalar, medikal turistlerin sağlık hizmetlerini satın almak için Hindistan, Çin, Ürdün ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne seyahat etmelerinin en önemli nedenlerinden birisinin maliyet düşüklüğü olduğunu göstermektedir. Yurt dışından alınan hizmetlerin fiyatlarının karşılanabilirliği hastaları seyahat etme konusunda motive etmektedir (Alsharif ve diğerleri, 2010). Medikal turizmin maliyetlerine göre; bir Amerika Birleşik Devletleri vatandaşının Brezilya'da % 25 ile % 40 arasında, Hindistan'da % 65 ile % 90, Malezya'da % 65 ile % 80, Tayvan'da % 40 ile % 55 ve Türkiye'de % 50 ile % 60 arasında ucuz medikal hizmet alacağı belirtilmektedir (Daştan, 2014).

Sağlık turizminde üzerinde önemle durulması gereken üç unsur sağlık hizmetlerinin kalitesi, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylığı ile maliyeti ve sağlık hizmetlerinin başlamasıyla yerel sağlık hizmetleri sisteminin durumudur. Günümüzde sağlık turizminin küresel düzeyde önemli bir dış kaynaktan yararlanma alanı hâline geldiği görülmektedir. Japonya emeklilere yönelik bakımevleriyle, golf ve gerontoloji hizmetleriyle öne çıkartılmaktadır. Bu hizmetlerde düşük fiyatları sağlayan ülkeler ise dış kaynak kullanımı bağlamında ayrıcalıklı hâle gelmektedir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerdeki kurumların Tayland gibi sağlık turizmindeki ayrıcalıklı ülkelerle özel anlaşmalar yapmaları sonucunu doğurmaktadır (İçöz, 2009). Rekabette kalite boyutu ile birlikte pazar araştırması da büyük yarar sağlamaktadır. Sağlık turizminde hedef pazarlar büyük önem taşımaktadır. Her ülkenin vatandaşının beklentileri birbirinden farklı olabilmektedir. Hizmet verilirken hedeflenen ülkenin dili, kültürü, merkezinize yakınlığı ve sosyoekonomik özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Yabancı dili veya dilleri çok iyi kullanan doktorların bulunması en önemli nedenidir (Spivack, 2005). Yabancı dil kullanımının öneminden dolayı Türkiye'de de yabancı sağlık personeli çalıştırılması uygulamasına geçilmiştir.

Türkiye sağlık turizminde rekabetçi unsurlar olan kaliteli ve kişiye özel sağlık hizmet sunumu, jeostratejik konum, ucuz hizmet, kısa bekleme süresi ve zengin kültürel mirası iyi kullanan ülkelerden biridir. Türkiye coğrafi konumu, zengin tarihi ve kültürel bağlara sahip olması sebebiyle rakip ülkelere göre çok daha büyük avantajlara sahiptir. Bir ülkede sağlık hizmetlerinde yeni teknolojilerin kullanılması, sağlık turizm pazarında o ülkeyi diğer ülkelere göre öne çıkaran önemli bir faktördür. Özellikle robotik cerrahinin ülke çapında yaygınlaşması tedavi sürelerini kısaltırken hasta memnuniyetini hızla artırmaktadır. Türkiye'de hastanelerde ve medikal tedavi merkezlerinde robotik cerrahi gibi en ileri teknolojinin sıklıkla kullanılması tedavi ücretlerinin düşmesine neden olmuştur (Uygun, 2015).

Son yıllarda dünyada ve Türkiye'de sağlık turizmindeki gelişmelere paralel olarak akademik çalışmalarda da artış gözlenmektedir. Fetscherin ve Stephano(2016) medikal turizm talebini etkileyen faktörleri tespit etmek için yaptıkları araştırmada, medikal turizm talebini sosyo-demografik özellikler, sağlıkla ilgili sigorta durumu ve sağlık durumu gibi faktörlerin etkilediğini ifade etmişlerdir. Sarver ve diğerleri (2012) tarafından yapılan araştırma sonucuna göre medikal turistlerin medikal turizm hedeflerini seçerken algıladıkları maliyet, hizmet kalitesi, tedavi türleri ve kullanılabilirlik ile pazarlama etkisi arasında çok güçlü bir ilişki olduğunu belirtmektedirler. Hunter ve Oultram (2010) yaptıkları çalışmada, gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusun artışı ve buna paralel olarak sağlık sektöründe insan kaynakları yetersizliği ile ortaya çıkan uzun tedavi sürelerinden dolayı İngiltere vatandaşlarının Hindistan gibi kısa sürede hizmet verme potansiyeli olan ülkelere yöneldikleri ve böylece bu tarz ülkelerde medikal turizmin hızlı bir gelişme gösterdiğini aktarmışlardır. Dökme ve Parlayan'ın (2018) sağlık personelinin medikal turizm ile ilgili farkındalık düzeyini belirlemek amacı ile yaptıkları çalışmada; sağlık çalışanlarının medikal turizm hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu, yerli veya yabancı müşterilere karşı kayırmacılık göstermediği, hastanelerin hekimlerine, teknik ekipmanlarına ve hizmet kalitesine güvendikleri ve sadece yabancı dil becerilerinden yoksun olduklarını tespit etmişlerdir.

3.ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapılan araştırmada sağlık turizmi çerçevesinde gelen yabancı hastaların hizmet algısını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda sağlık turizmi kapsamında gelen tüketicilerin memnuniyet düzeyleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evrenini Ankara'da faaliyet gösteren farklı sağlık tesislerine Somali Cumhuriyeti ve Cibuti Cumhuriyeti'nden sağlık turizmi kapsamında gelen kişiler oluşturmaktadır. Çalışma kar topu örnekleme yöntemi ile ulaşılan 92 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Kar topu örnekleme tekniğinde, deneklerin sosyal ağ bağlantıları kullanılarak yeni deneklere ulaşılması sağlanmaktadır (Noy, 2008). Araştırma Ankara ilinde hizmet alan Somali ve Cibuti vatandaşlarının verdiği cevaplarla sınırlandırılmıştır.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket literatürde sağlık turizmini etkileyen değişkenler araştırılarak oluşturulmuştur. Anket iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde demografik bilgilerin yer aldığı 3 soru, ikinci bölümde ise sağlık turizmi hizmet algısı ile ilgili 17 değişken yer almaktadır. Sağlık turizmi hizmet algısını ölçen değişkenler 4'lü likert ölçeği (1: kesinlikle katılıyorum; 4: kesinlikle katılmıyorum) ile hazırlanmıştır. Araştırmada kullanılan değişkenlerin Cronbach Alfa Katsayısı 0,750 olarak belirlenmiştir. Anket güvenilir olarak değerlendirilmiştir. Araştırma verileri katılımcılardan yüz yüze anket yöntemi ile 1 Kasım- 20 Aralık 2018 tarihleri arasında toplanmıştır.

Araştırmada toplanan verilerin analizi için SPSS programı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, Kolmogorov-Simirnov, Shapiro-Wilk ve Spearman's Rho Korelasyon Testleri kullanılmıştır. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değişen değerler alır. Korelasyon katsayısı r harfi ile gösterilir. Bu katsayı +1 değerine yakın ise iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki, -1 değerine yakın ise iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. Korelasyon katsayısı (r) 0-0,3 arasında değerler alıyorsa ilişkinin zayıf, 0,3-0,7 arasında değerler alıyorsa ilişkinin orta, 0,7-1 arasında değerler alıyorsa ilişkinin kuvvetli olduğu yorumu yapılabilir (Gürbüz ve Şahin, 2016).

Araştırma kapsamında test edilmek üzere aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir:

H_1: Katılımcıların sağlık turizm hizmet algısı yüksektir.

H_2: Katılımcıların sağlık turizm hizmet algısı ile cinsiyetleri arasında anlamlı farklılık ve ilişki vardır.

H_3: Katılımcıların sağlık turizm hizmet algısı ile yaşları arasında anlamlı farklılık ve ilişki vardır.

H_4: Katılımcıların sağlık turizm hizmet algısı ile öğrenim düzeyleri arasında anlamlı farklılık ve ilişki vardır.

4. BULGULAR

Araştırma bulguları iki bölüm hâlinde sunulmuştur. Birinci bölümde araştırma kapsamına alınan katılımcıların demografik özellikleri tanımlanmıştır. İkinci bölümde ise araştırmada belirlenen hipotezler test edilmiştir.

4.1. Demografik Özellikler

Araştırmaya katılan 92 kişinin %42,4'ü erkek, %57,6'sı kadındır. Katılımcıların %42,4'ü 21-30, %30,4'ü 31-40, %7,6'sı 41-50, %7,6'sı 51-60, %7,6'sı 18-20 ve %4,3'ü 61 yaş ve üstü kişilerden oluşmaktadır. Sağlık turizmi kapsamında hizmet alanların %43,5'i lisans, %22,8'i lise mezunu, %20,7'si lisansüstü, %13,0 diğer mezunlardandır.

4.2. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Bu bölümde araştırmanın hipotezleri test edilmiştir.

H_1:*Katılımcıların sağlık turizm hizmet algısı yüksektir.*

Tablo 1:Katılımcıların Sağlık Hizmet Algısı (n=92)

Değişkenler	$\bar{x}$	S.S
Yabancı hastaların teşhis ve tedavilerinde iletişim açısından zorluklar yaşanmaktadır.	1,41	,649
Aldığınız sağlık hizmetleri, sahip olduğu kalite belgesinin gereklerini yerine getirmektedir.	2,78	,862
Aldığınız hizmet fiyatı uygundu.	2,32	,994
Tedavi gördüğüm bu hastane yeteri kadar hijyeniktir.	3,09	,821
Hastanede verilen hizmetlerden genel olarak memnun kaldım.	2,70	,946
Aldığınız sağlık hizmetleri genel anlamda sağlık turizmi uygulamalarına uygundu.	2,68	,838
Verilen yemekler damak tadıma uygundu.	2,39	,994
Muayene sırası almada zorluk çekmedim.	2,20	,964
Hizmet kalitesi ve sağlanan kolaylıklar yeterliydi.	2,59	,985
Hemşireler bana karşı kibar ve saygılıydılar.	2,76	,869
Muayene, tetkik sonuçları ve tedavi bekleme süreleri uzun değildi.	2,25	,956
Sağlık çalışanlarının niteliği (kalitesi) sağlık turizmi için uygundur.	2,67	,840
Tedavi gördüğün hastanede teknolojik donanım	2,83	,897

açısından sağlık turizmi için uygundur.		
Tedavi aldığınız hastane, bilimsel norm ve standartlara uygun teşhis ve tedavi prosedürlerini uygular.	2,83	,847
Sağlık hizmeti sunum sürecinde, hasta ihtiyaç ve beklentilerini göz önünde bulundurur.	2,45	,965
Yönlendirme levhaları anlaşılır şekilde düzenlenmişti.	2,78	,947
Doktorlar bana karşı kibar ve saygılıydılar.	2,99	,989

$\bar{x}$ =Ortalama; S.S.=Standart Sapma

Katılımcıların sağlık turizmi hizmet algısı genel ortalaması 2,57 olarak belirlenmiştir. Sağlık turizmi kapsamında hizmet alan katılımcıların en yüksek algıladığı değişkenlerin "Tedavi gördüğüm bu hastane yeteri kadar hijyeniktir" (3,09) ile "Doktorlar bana karşı kibar ve saygılıydılar" (2,99) ifadelerinin olduğu tespit edilmiştir. En düşük ortalamaya sahip değişkenlerin ise; "Yabancı hastaların teşhis ve tedavilerinde iletişim açısından zorluklar yaşanmaktadır" (1,41), "Muayene sırası almada zorluk çekmedim" (2,20), "Muayene, tetkik sonuçları ve tedavi bekleme süreleri uzun değildir" (2,25) ve "Aldığınız hizmet fiyatı uygundu" (2,32) ifadeleridir. Bu sonuçlara göre; sağlık turizmi kapsamında hizmet alan katılımcılar hizmet eksikliği olarak dilden kaynaklanan iletişim sorununu, muayene sırası almadaki güçlükler ile uzun bekleme sürelerini ifade etmektedirler. Katılımcıların sağlık turizmi hizmet algısının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. H_1 hipotezi yüksek olarak belirlendiğinden reddedilmiştir.

Araştırmanın diğer hipotezlerini test etmede kullanılacak analizleri belirlemek amacı ile normallik testi yapılmıştır. Normallik testi sonuçlarına göre verilerin normal dağılmadığı tespit edildiğinden (Kolmogorow-Smirnow p=0,023; Shapiro-Wilkp=0,013) Mann- Whitney U, Kruskal-Wallis H ve Spearman's RhoKorelasyon Testi uygulanmıştır.

H_2: *Katılımcıların sağlık turizm hizmet algısı ile cinsiyetleri arasında anlamlı farklılık ve ilişki vardır.*

Tablo 3:Sağlık Turizm Hizmet Algısı ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

DEĞİŞKENLER		Sağlık Turizmi Hizmet Algısı	Cinsiyet
Sağlık Turizmi Hizmet Algısı	**r**	1	-0,289
	p		0,005
	n	92	92
Cinsiyet	**r**	-0,289	1
	p	0,005	
	n	92	92
Mann-Whitney U Testi	**p**	0,006	

Çalışmanın H_2 hipotezini test etmek için yapılan Mann-Whitney U ve Spearman's RhoKorelasyon Testi sonucunda katılımcıların sağlık turizmi hizmet algısı ile cinsiyetleri arasında anlamlı farklılık ve ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Korelasyon katsayısının

düzeyine göre (r=-0,289); katılımcıların sağlık turizmi hizmet algısı ile cinsiyetleri arasında anlamlı negatif yönlü zayıf bir ilişki olduğu belirlenmiştir. H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

H_3: *Katılımcıların sağlık turizm hizmet algısı ile yaşları arasında anlamlı farklılık ve ilişki vardır.*

Tablo 4:Sağlık Turizm Hizmet Algısı ile Yaş Arasındaki İlişki

DEĞİŞKENLER		Sağlık Turizmi Hizmet Algısı	Yaş
Sağlık Turizmi Hizmet Algısı	r	1	0,013
	p		0,906
	n	92	92
Yaş	r	0,013	1
	p	0,906	
	n	92	92
Kruskal-Wallis H Testi	p	0,539	

Araştırmanın üçüncü hipotezi olan katılımcıların sağlık turizmi hizmet algısı ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık ve ilişki olmadığı görülmüştür (p>0,05). Bu sonuca göre H_3 hipotezi reddedilmiştir.

H_4: *Katılımcıların sağlık turizm hizmet algısı ile öğrenim düzeyleri arasında anlamlı farklılık ve ilişki vardır.*

Tablo 5:Sağlık Turizm Hizmet Algısı ile Öğrenim Düzeyi Arasındaki İlişki

DEĞİŞKENLER		Sağlık Turizmi Hizmet Algısı	Öğrenim Düzeyi
Sağlık Turizmi Hizmet Algısı	r	1	0,040
	p		0,707
	n	92	92
Öğrenim Düzeyi	r	0,040	1
	p	0,707	
	n	92	92
Kruskal-Wallis H Testi	p	0,434	

Tablo 5'te araştırmaya katılanların sağlık hizmet algısı ile öğrenim düzeyleri arasındaki ilişkinin karşılaştırması yer almaktadır. Karşılaştırılan bu iki değişken arasında anlamlı farklılık ve ilişki bulunmadığı anlaşılmıştır (p>0,05). Araştırmanın H_4 hipotezi reddedilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya nüfusunun giderek yaşlanması ile birlikte artan tedavi harcamaları kişilerin maliyetleri daha düşük olan ülkelere sağlık turizmi amacıyla gitmelerine sebep olmaktadır. Maliyetlerin yanında kendi ülkelerindeki tedavi hizmetlerinin uzun bekleme süreleri de kişileri yurt dışında hizmet almaya yöneltmektedir. Dünyada ulaşım imkânlarının artması ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesine bağlı olarak kişilerin sağlık kurumları ve tesisleri

hakkında daha kolay bilgi edinebilmeleri sağlık turizmi kapsamında yurt dışına çıkmalarını kolaylaştırmaktadır. Belirtilen sebepler ve ek olarak kendi ülkelerinde alacakları kısıtlı sağlık hizmetlerine alternatif olarak alacakları tedavi hizmetlerini farklı ülkelerde alabilme imkânı tüm gelişmekte olan ülkelere olduğu gibi Türkiye'ye de sağlık turizmi kapsamında önemli fırsatlar sunmaktadır. Dünyada sadece tıp turizmi için seyahat edenlerin sayısı 10 milyonu aşmış ve yıllık 100 milyar dolar ciroya ulaşmıştır.

Türkiye'nin sağlık turizminde 2023 vizyonu ve ana hedefi kalite ve fiyat avantajı ile dünyanın önde gelen ülkeleri hâline gelmektir. Türkiye 2023 yılında sağlık turizmi gelirini 20 milyar dolar ciroya çıkarmayı hedefleyerek, 2 milyon uluslararası hasta kabul etmeyi planlamaktadır. Türkiye, modern şehir hastanelerini hizmete sokarak ve tanınmış tedavi merkezleriyle sağlık turizminde yüksek hedeflere ulaşmayı planladığı görülmektedir. Bu hedefleri gerçekleştirmede müşteri memnuniyeti önem kazanmaktadır. Sağlık hizmetlerinde yapılan hatalar insan hayatını tehlikeye atabilmektedir. Bundan dolayı da sağlık hizmetleri kalitesi önem kazanmaktadır. Bu alanlarda sunulan hizmetlerin kalitesine müşteriler daha fazla dikkat etmektedir. Sağlık turizmi hizmeti sunan kurumların kalite anlayışına dikkatli yaklaşması gerekmektedir. Kaliteli hizmet anlayışı müşteri memnuniyetinin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmada Somali ve Cibuti Cumhuriyetlerinden sağlık turizmi amacı ile Ankara'daki çeşitli sağlık kurumlarına gelen müşterilerin hizmet algısı ölçülmüştür. Ankete katılanların sağlık turizmi hizmet algısı orta düzey (2,57) olarak belirlenmiştir. Hizmet algısı, hizmet alınan yerlerin hijyen olması (3,09) ile doktorların kibar ve saygılı olması (2,99) değişkenlerinde en yüksek seviyede çıkmıştır. Katılımcılar teşhis ve tedavilerinde iletişim açısından zorluklar yaşadıklarını (1,41) belirtmişlerdir. Ünal ve Demirel (2011)'in medikal turizm ile ilgili çalışmasında Türkiye'ye gelen hastaların sunulan hizmetlerden genel olarak memnun kaldıkları tespit edilmiştir. Öztürk ve Kenzhebayeva (2013) tarafından Türkiye ve Kazakistan'daki termal otel işletmelerindeki hizmet kalitesinin karşılaştırmasını yaptıkları araştırmada Kazakistan'daki termal turizme katılan müşterilerin Türkiye'deki müşterilere göre seyahatlerinden daha memnun oldukları gözlenmiştir. Kayhan (2018) tarafından yapılan "Türkiye'ye Sağlık Turizmi Kapsamında Başvuran Hastaların Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi" adlı çalışmada; sağlık turizmi kapsamında başvuran hastaların tercihlerini etkileyen faktörler arasında en belirgin olanlar tedavi maliyetinin kendi ülkelerinden daha ucuz olması, Müslüman bir ülke olmamız ve coğrafi yakınlık olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda genel memnuniyetin %97,9 gibi yüksek bir oran çıktığı görülmüştür.

Araştırmada belirlenen hipotezleri test etmek için yapılan analizler sonucunda; katılımcıların sağlık turizmi hizmet algısı ile cinsiyetleri arasında anlamlı ($p<0,05$) negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-0,289$) olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların sağlık turizmi hizmet algısı ile yaş ve öğrenim düzeyleri arasında ise anlamlı bir farklılık ve ilişki ($p>0,05$) bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu sonuçlara göre; araştırmanın H_2 hipotezi kabul; H_1, H_3, H_4 hipotezleri reddedilmiştir. Seçilmiş (2012) tarafından yapılan "Termal Turizm Destinasyonlarından Duyulan Memnuniyet Düzeyenin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Sakarıılıca Örneği" adlı çalışmada memnuniyet ile tekrar ziyaret niyeti arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Memnuniyet acısından tekrar ziyaret niyetini en fazla etkileyen memnuniyet boyutunun ise turistlere karsı tutum olduğunu, tekrar ziyaret niyetinin, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve mesleğe göre değiştiği sonucuna ulaşmıştır. Kılınç'ın (2017) "Türkiye Medikal Sektöründe Hizmet Kalitesi ve Memnuniyet Üzerine Bir Alan Araştırması" adlı hizmet kalitesi ve memnuniyet faktörüne ilişkin önerme sonuçlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Buna göre hizmet kalitesi ve memnuniyet faktörünün ortalamaları arasında

uyruğa göre anlamlı farklılık görülürken; cinsiyet, yaş, meslek ve çalışma süresi gibi demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık görülmediği tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarından hareketle katılımcıların en fazla zorluk yaşadığı yabancı dilden kaynaklanan iletişim sorunlarına yönelmek gerekiyor. Bu konuda sağlık turizmi alanında hizmet veren kurumların kadrolarında hedef kitle ülkelerin durumlarına göre yabancı dil bilen ve sağlık turizm eğitimi almış elemanlar bulundurmalıdırlar. Sağlık turizminde müşterilerin kişisel özelliklerinden kaynaklanan farklı beklentilerinin hizmet algısını etkileyeceği dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü farklı beklentileri olan müşterilere aynı hizmet sunuluyorsa, bazı müşteriler memnun olurken bazıları memnun olmayacaktır. Bu nedenle sağlık kurumlarının sundukları hizmetleri müşteri yönlü olarak çeşitlendirmeleri ve kalite düzeyini artırmaları gerekmektedir. Sağlık turizmi hizmet algısında karşılaşılan muayene sırası alma, uzun bekleme süreleri ve fiyat ile ilgili konularda rakip ülkelerdeki durumlar araştırılarak gerekli düzenlemelerin yapılması hizmet algısını yükseltecektir.

Bu araştırma sadece Somali ve Cibuti Cumhuriyetlerinden sağlık turizmi amacı ile Ankara'ya gelen müşterileri kapsamaktadır. Sonraki çalışmaların farklı ülkelerden Türkiye'nin farklı bölgelerine gelen daha büyük kitlelere uygulanarak sonuçların değerlendirilmesinin yararlı olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Alsharif, M.J., Labonté, R. ve Lu, Z. (2010). Patients beyond Borders: A Study of Medical Tourists in Four Countries, Global Social Policy, 10(3): 315-335.

Baker, D. ve Crompton, J. (2000). Quality, Satisfaction and Behavioral Intentions, Annals of Tourism Research, 27(3): 785-804.

Boz, M. (2004). Turizmin Gelişmesinde Alternatif Turizm Pazarlamasının Önemi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bramwell, B. (1998). User Satisfaction and Product Development in Urban Tourism, Tourism Management, 19(1): 35-47.

Chen, J.S. ve Gürsoy, D. (2001). An Investigation of Tourists' Destination Loyalty and Preferences, International Journal of Contemporary Hospitality Management, 13(2): 79-85.

Connell, J. (2013). Contemporary Medical Tourism: Conceptualisation, Cultureand Commodification, Tourism Management, 34: 1-13.

Daştan, İ. (2014). Türkiye'de Sağlık Turizmi: Türkiye ve Özelinde İzmir'de Sağlık Turizminin Mevcut Durum Analizi ve Strateji Önerileri, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 6 (10): 143-163.

Dökme, S. ve Parlayan, M.A. (2018). A Study on the Investigation of Awareness of Health Employees about Medical Tourism, International Journal of Scientific Management and Tourism, 4 (1): 107-118.

Ertem, Ü.T. (2015). Hasta Güvenliği, Ay, F.A. (Ed.), Sağlık Uygulamalarında Temel Kavramlar ve Beceriler, Nobel Tıp Kitabevleri: İstanbul.

Fetscherin, M. ve Stephano, R.M. (2016).The Medical Tourism Index: Scale Development and Validation, Tourism Management, 52: 539-556.

Grönroos, C. (1982). Strategic Management and Marketing in Service Sector, Marketing Science Institute, Cambridge: Massachusetts.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz, 3.Baskı, Seçkin Yayıncılık: Ankara.

Güven, M. ve Çelik, N. (2007). Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesini Değerlendirme: Bartın Örneği, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (6): 1-20.

Henderson, J.C. (2004). Paradigm Shifts: National Tourism Organisations and Education and Healthcare Tourism: The Case of Singapore, Tourismand Hospitality Research, 5(2): 170-180.

Hunter, D.L.H. ve Oultram, S. (2010). The Ethical and Policy Implications of Rogue Medical Tourism, Global Social Policy, 10: 297-299.

IUOTO. (1973). HealthTourism, Geneva: United Nations.

İçöz, O. (2009). Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal (Tıbbi) Turizm ve Türkiye'nin Olanakları, Journal of Yasar University, 4 (14): 2257-2279.

JCI. (2019). http://www.jointcommissioninternational.org/about-jci/jci-accredited-organizations, (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

Jenner, E.A. (2008).Unsettled Borders of Care: Medical Tourism as a New Dimension in America's Health Care Crisis, Kronenfeld, J.J. (ed.), Carefor Major Health Problems and Population Health Concerns: Impacts on Patients, Providers and Policy (Research in the Sociology of Health Care),Emerald Group Publishing Limited, 26, 235- 249.

Karababa Gölpek, A. (2017). Ülkeler Arası Sağlık Turizmi Kıyaslaması, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.

Kaufmann, E.L. ve Hansruedi, M. (2001). Wellness Tourism: Market Analysis of a Special Health Tourism Segment and Implications for the Hotel Industry, Journal of Vacation Marketing. 7 (1):5-17.

Kayhan, M.E. (2018). Türkiye'ye Sağlık Turizmi Kapsamında Başvuran Hastaların Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi, İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kılınç, İ. (2017). Türkiye Medikal Turizm Sektöründe Hizmet Kalitesi ve Memnuniyet Üzerine Bir Alan Araştırması, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 8(17): 130-143.

Noy, C. (2008). Sampling Knowledge: The Hermeneutics of Snowball Sampling in Qualitative Research, International Journal of Social Research Methodology, 11(4): 327-344.

Öztürk, Y. ve Kenzhebayeva, A. (2013). Turizm Sektöründe Hizmet Algısı: Türkiye ve Kzakistan'daki Termal Otel İşletmelerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 1(4): 35-46.

Parasuraman, A.,Zeithaml, V.A. ve Berry, L.L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and its Implications for Future Research, Journal of Marketing, 49, 41-50.

Sarwar, A.A., Manaf, N.A. ve Omar, A. (2012). Medical Tourist's Perception in Selecting their Destination: A Global Perspective, Iranian Journal of Public Health, 41(8): 1-7.

Seçilmiş, C. (2012). Termal Turizm Destinasyonlarından Duyulan Memnuniyet Düzeyinin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Sakarıılıca Örneği, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 11(39): 231-250.

Smith, M. ve Puczkó, L. (2014). Health, Tourism and Hospitality: Spas, Wellness and Medical Travel, Routledge: United Kingdom.

Spivack, S.E. (2005). A Burgeoning Component of Sport Tourism, Health Spa Development in the US, 1: 65-77.

Stephano R.M. (2018). Top 10 Medical Tourism Destinations in the World, Official Publication of the Medical Tourism Association, February, 20, http://www.medicaltourismmag.com/top10medicaltourismdestinationsworld ErişimTarihi: 26.04.2019

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019). http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-11492/saglik-ve-termal-turizmi-tanimi.html, Erişim Tarihi:21.04.2019.

Tengilimoğlu, D. ve Balçık, P.Y. (2009). What should Turkey's Marketing Strategy be in Health Tourism, Proceedings of the Annual Meeting of the Association of Collegiate Marketing Educators, 66-81.

Tontuş, Ö.H. (2017). Sağlık Turizmi Nedir?, http://www.saturk.gov.trimagespdftyst02.pdf. Erişim Tarihi: 25.04.2019.

Turner, L. (2008). Cross-Border Dental Care: Dental Tourismand Patient Mobility, British Dental Journal, 204(10): 553-554.

Uygun, M. (2015). Türkiye Turizm Stratejisi (2023) Vizyonunda Türkiye Sağlık Turizminin Analizi, I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators, I: 236-242.

Ünal, S. (2008). Sağlık Hizmetlerinde Müşteri Memnuniyeti, Detay Yayıncılık: Ankara.

Ünal, A. ve Demirel, G. (2011). Sağlık Turizmi İşletmelerinden Yararlanan Müşterilerin Beklentilerinin Belirlenmesine Yönelik Bolu İlinde Bir Araştırma, Electronic Journal of Vocational Colleges, Aralık, 106-115.

Yanık, A. (2000). Sağlık Bakım Hizmetlerinde Hasta Bakım Tatmin ve Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Hasta Tatmini Üzerine Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Yüksel, A. (2001). Managing Customer Satisfaction and Retention: A Case of Tourist Destinations, Turkey, Journal of Vacation Marketing, 7(2): 153-168.

Weiermair, K. ve Fuchs, M. (1999). Measuring Tourist Judgments on Service Quality, in Annals of Tourism Research, 26(4): 1004-1021.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BEDEN KİTLE İNDEKSİNE GÖRE OBEZİTE ORANLARI: KIRŞEHİR ÖRNEĞİ

OBESITY RATIO ACCORDING TO THE BODY MASS INDEX IN UNIVERSITY STUDENTS: KIRŞEHİR EXAMPLE

Hülya TAŞLI
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Obezite genel anlamda vücutta aşırı yağ birikmesi olarak tanımlanmaktadır. Obezite beraberinde bir çok hastalığa ve bu hastalıklara bağlı olarak ölümlere neden olabilen metabolik bir hastalıktır. Başta yanlış beslenme, fiziksel hareket azlığı, alkol sigara kullanımı gibi pek çok etmen obeziteye sebebiyet vermektedir. 1980'lerden bu yana hızlı bir şekilde artış gösteren obezite, başlangıçta gelişmiş ülkelerin bir hastalığı iken, artık gelişmekte olan ülkelerde de görülebilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü her yıl ortalama 3 milyon insanın obezite ve obeziteye bağlı hastalıklar ile birlikte hayatını kaybettiğini bildirmektedir. Ülkemizde de obezite oranlarının artması ile sağlık bakanlığı başta olmak üzere pek çok kurum tarafından mücadele kampanyaları başlatılmıştır. Günümüzde hızlı bir şekilde yayılan obezite önlem alınabilecek ve tedavi edilebilecek bir hastalıktır. Özellikle genç nüfusta görülen obezite bireyin ileriki yaşamı için hayat kalitesini düşürebilmekte, hastalıklara ve ölümlere sebebiyet verebilmektedir. Genç nüfusta obezitenin ne denli yaygın olduğunun saptanması amacıyla yürütülen araştırmamız Kırşehir Ahi Evran Üniversitesinden seçilen 201 kadın ve 205 erkek öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında öğrencilerden boy ve kilo gibi antropometrik ölçümler alınmıştır. Bu ölçümlerden öğrencilere ait beden kitle indeksi değeri hesaplanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), obezitenin belirlenmesinde beden kitle indeksi değerinin kullanılmasını önermektedir. Elde edilen bulgular, Spss v.16 programı ile analiz edilmiştir ve ortalama değerler ile yüzdelik oranlar ortaya konmuştur. Cinsiyetler arası farklılıkların belirlenmesi amacıyla bağımsız örneklem t testi (independent samples test) ve korelasyon analizi uygulanmıştır. Buna göre; kadınların %16.4'ü (33 birey) fazla kilolu, %3.5 'i (7 birey) obez ve %1'i (2 birey) morbid obez olarak bulunmuştur. Erkeklerde ise %28.8'i (59 birey) fazla kilolu, %5.9'u (12 birey) obez ve %0.5'i (1 birey) morbid obez olarak bulunmuştur. Genel olarak örneklemin %22.6'sı (92 birey) fazla kilolu, %4.7'si (19 birey) obez, %0.7'si (3 birey) morbid obez olarak bulunmuştur. Bağımsız örneklem t testi sonucuna göre kadın ve erkek öğrenciler arasında boy uzunluğu, ağırlık ve beden kitle indeksi değerleri açısından anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p=.00 < 0.05$).

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, Antropometri, Obezite, Beden Kitle İndeksi

ABSTRACT

Obesity is generally defined as excessive accumulation of fat in the body. Obesity is a metabolic disease that can cause many disease which may cause deaths due to these diseases. Many factors such as lack of physical movement, smoking and drinking, especially malnutrition are cause obesity. Obesity, which has been rapidly increasing since the 1980s, is initially a disease of developed countries, but can also be seen in developing countries.The World Health Organization reports that approximately 3 million people die every year due to obesity and obesity-related diseases.With the increase of obesity rates in our country, many organizations, especially the Ministry of Health have started to fight against obesity. At the present time, obesity which spreading rapidly is a disease that can be prevented and treated.Obesity, especially in the young population, can decrease the quality of life and cause diseases and deaths for the future life of the individual.Our study conducted to determine the prevalence of obesity in young population has been worked on 201 female and 205 male

students chosen from Ahi Evran University in Kırşehir.Within the scope of the research, anthropometric measurements such as height and weight have been taken from the students.Body mass index value of the students has been calculated from these measurements.The World Health Organization (WHO), recommends the use of body mass index value in determining obesity.The results have analyzed by Spss v.16 program and the mean values and percentage ratios have determined.In order to determine the differences between the sexes, independent sample t test and correlation analysis have applied. According to study; 16.4% of women (33 individuals) are overweight, 3.5% (7 individuals) are obese and 1% (2 individuals) are morbid obese.In males, 28.8% (59 individuals) are overweight, 5.9% (12 individuals) are obese and 0.5% (1 individual) are morbidly obese.In general, 22.6% (92 individuals) are found to be overweight, 4.7% (19 individuals) obese and 0.7% (3 individuals) as morbid obese.According to independent sample t test, there is a significant difference between male and female students in terms of height, weight and body mass index values ($p=.00 < 0.05$).
Keywords: Anthropology, Anthropometry, Obesity, Body Mass İndex.

GİRİŞ

Obezite Türkiye'de ve Dünya'da hızla artan ve beraberinde pek çok hastalığa sebebiyet veren önemli bir sağlık problemidir. Literatürde her ne kadar obezite ve aşırı kilo veya şişmanlık kavramları birbirleriyle aynı anlamda kullanılsa dahi gerçekte birbirlerinden farklı kavramlardır (Özütürker, 2016:9). Şişmanlık genel olarak vücut kütlesinin artışını ifade etmede kullanılan bir terimdir. Vücut yağlarının fazlalılığı ve vücut ağırlığının arzu edilenden fazla olmasıda şişmanlık olarak değerlendirilmektedir. Şişmanlama sürece bir anda meydana gelmez, uzun süreli enerji artışının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) beden kitle indeksi (BKI) 25'den fazla olan bireyleri şişman olarak tanımlamaktadır (Tayfur, 2007:76). Obezite ise genel anlamda vücutta aşırı yağ birikmesi olarak tanımlayabilmekteyiz. Bu nedenle her fazla kilolu birey obez değildir.

Obezite vücudun aldığı enerjinin kullandığı enerjiden fazla olduğu durumlarda ortaya çıkan bir sağlık problemi olarak tanımlanmaktadır (Tuncer ve Gültekin, 2013:30). Beden kitle indeksinin 30'dan yüksek 34.99'dan küçük olduğu obezite tipi 1.derece, 35 ile 39.99 olduğu durumlarda 2.derece obez ve 40'ın üzerinde olduğu durumlarda 3.derece obez olarak tanımlanmaktadır. Obeziteyi belirlemek için kullanılan pek çok yöntem bulunmaktadır. Bunlar arasında antropometrik yöntemler, büyük popülasyonlar üzerinde çalışılırken hem ucuz hem de pratik olduğundan dolayı daha sık kullanılan yöntemlerdir. Obezite belirlemesinde kullanılan başlıca antropometrik yöntemler; beden kitle indeksi, bel çevresi ölçümü, bel-kalça oranı ve deri kıvrım kalınlıkları yöntemleridir.

Obezite beraberinde birçok hastalığın gelişmesine katkıda bulunan önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Berghöfer, 2008:1). Obezite önceleri gelişmiş ülkelerin bir sağlık sorunu iken günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri etkileyen bir sağlık problemi haline gelmiştir. 1980'lerden bu yana ivme kazanan obezite görülme sıklığı belirtilen tarihten sonra en az iki katına ulaşmıştır (Turan, 2017:82).

Obezitenin bu denli hızlı yayılışı pek çok kişi, kurum ve kuruluşları harekete geçirmiş ve bu alanda çalışmalar yapmaya yöneltmiştir. Bütün bunlara rağmen obezite önlenebilecek bir hastalıktır. Obezitenin önlenecek bir hastalık oluşu araştırmacıları öncelikle bu sorunun kaynağını bulmaya sonrasında ise çözümler aramaya yöneltmiştir. Bu bağlamda belirli yaş grupları, cinsiyetler gibi kriterler belirlenerek antropometrik ölçümler ile obezite düzeyini saptama çalışmaları yapılmıştır. Giderek artan bir sağlık problemi olan obezitenin genç bireyler arasında ne ölçüde yaygın olduğu ve cinsiyete göre ölçülerin farklılıklarının değerlendirilmesi en temel amacımızdır.

Gereç ve Yöntem

201 kadın ve 205 erkek yetişkin katılımcı ile gerçekleştirilen bu araştırmada katılımcıların boy ve ağırlık gibi antropometrik bilgileri ile hesaplanacak beden kitle indeksi (BKI) ve demografik bilgilerine yer verilmektedir. Beden Kitle İndeksi (BKİ) ucuz ve pratik olması nedeni ile antropometrik yöntemlerden en sık kullanılanıdır. Vücut ağırlığının, boy uzunluğunun karesine (kg/m^2) bölünmesiyle elde edilen beden kitle indeksi değeri bireylerin zayıflık durumları, boy-ağırlık dengeleri, şişmanlık düzeyleri ve beslenme durumları ile ilgili veriler ortaya koymaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'de özellikle obezitenin değerlendirilmesinde beden kitle indeksini önermektedir (Demirel 2011: 11-12). Dünya Sağlık Örgütü'nün beden kitle indeksi sınıflandırmasına göre;

BKİ ‹ 18.50 zayıf,
BKİ 18.50-24.99 normal,
BKİ 25-25.99 fazla kilolu,
BKİ > 30.00 obez olarak tanımlanmaktadır.
(Demirel 2011: 11-12).

Çalışma kapsamında bireylerden antropometrik ölçümlerden boy uzunlukları ve ağırlıkları alınmıştır. Bu iki değerden bireylere ait beden kitle indeksi değeri hesaplanmış ve SPSS 16.0 programı ile değerlendirilmeye alınmıştır. Bununla birlikte katılımcılara evebeyn eğitim durumları ve meslekleri gibi demografik bilgilerini içeren anket uygulanmıştır. Şişmanlık ve obezite oranlarının değerlendirilmesinde Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği referans değerler uygulanmıştır. Ölçüm alınan bireylerin yaş dağılımları tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Bireylerin yaş dağılımı

Yaş	Kadın (n)	Erkek (n)
18	13	14
19	37	36
20	60	42
21	36	47
22	30	36
23	15	15
24	3	5
25	4	1
26	3	3
27	0	2
29	0	1
31	0	1
34	0	1
49	0	1
Toplam	**201**	**205**

Bulgular ve Değerlendirme

Araştırma kapsamında incelenen kadın ve erkek bireylerin yaş, ağırlık ve boy ortalamaları tablo 2'de verilmiştir. Buna göre kadınlarda ortalama boy 160.4 cm iken, erkeklerde 175.3 cm'dir. İstatiksel açıdan kadın ve erkeklerin boy ortalaması karşılaştırıldığında ($p< 0.05$) anlamlı bir fark görülmektedir. Örneklemin ağırlık dağılımı incelendiğinde kadın katılımcılar 33-101.8 kg

Tablo 2: Katılımcıların boy, ağırlık ve yaş durumları

		N	Min. Değer	Max. Değer	Ort.	Standart Sapma
KADIN	Boy (mm)	201	1463,0	1759,0	1604,0	56,8
	Ağırlık (kg)	201	33	101,8	58,51	9,46
	Yaş	201	18	26	20,6	1,66
ERKEK	Boy (mm)	205	1571,0	1970,0	1753,1	62,1
	Ağırlık (kg)	205	49	111,6	73,85	11,06
	Yaş	205	18	49	21,07	2,91

arasında iken erkek katılımcılar 49-111.6 kg arasındadır. Kadınların ortalama kilosu 58.51 ± 9.46 kg, erkeklerin ise 73.85 ±11.06 kg'dır. Kadın ve erkek boy uzunlukları arasında istatiksel açıdan ($p< 0.05$) anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Tablo 3: Yaş ve cinsiyete göre beden kitle indeksi ortalamaları

Yaş	Cinsiyet	N	Beden Kitle İndeksi			
			Minumum Değer	Maximum Değer	Ortalama	Standart Sapma
18	Kadın	13	19,33	27,01	23,51	2,71
	Erkek	14	18,57	32,57	24,06	4,05
19	Kadın	37	17,74	32,01	22,45	2,88
	Erkek	36	16,18	31,91	23,32	2,82
20	Kadın	60	15,10	33,58	22,91	3,58
	Erkek	42	15,43	35,22	23,80	3,74
21	Kadın	36	17,52	41,76	23,07	5,12
	Erkek	47	18,99	33,50	23,74	3,57
22	Kadın	30	16,17	32,67	22,24	3,46
	Erkek	36	17,98	31,84	24,89	3,40
23	Kadın	15	18,79	28,13	22,68	2,95
	Erkek	15	20,28	28,23	23,89	2,72
24	Kadın	3	20,97	22,54	21,97	,86
	Erkek	5	23,80	26,73	25,14	1,21
25	Kadın	4	18,64	26,43	22,66	3,41
	Erkek	1	25,50	25,50	25,50	
26	Kadın	3	20,80	27,71	24,39	3,46
	Erkek	3	25,13	26,38	25,85	,64
27	Erkek	2	22,42	23,49	22,95	,75
29	Erkek	1	22,67	22,67	22,67	
31	Erkek	1	23,10	23,10	23,10	
34	Erkek	1	22,21	22,21	22,21	
49	Erkek	1	24,55	24,55	24,55	

Örneklemin yaş ve cinsiyete göre beden kitle indeksi ortalamaları ilaveten minimum ve maximum beden kitle indeksi değerleri tablo 3'te verilmiştir. Yaş ile beden kitle indeksi ilişkisi istatistiksel açıdan kıyaslandığında ($p>0.05$) anlamsız olarak görülmektedir. Beden kitle indeksinde meydana gelen değişimler yaştan bağımsızdır. Bütün yaş grupları için kıyaslama yapıldığında erkek öğrencilerin beden kitle indeksi ortalamaları kadın öğrencilerin ortalamalarından fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Cinsiyete göre BKİ değerleri

Cinsiyet	Aşırı Zayıf	Zayıf	Normal	Fazla Kilolu	Obez	Morbid Obez	Toplam
Kadın	1 %0.5	12 %6	146 %72.6	33 %16.4	7 %3.5	2 %1	201
Erkek	1 %0.5	3 %1.5	129 %62.9	59 %28.8	12 %5.9	1 %0.5	205
Toplam	2 %0.5	15 %3.7	275 %67.2	92 %22.7	19 %4.7	3 %0.7	406

Tablo 4'te örnekleme ait beden kitle indeksi değerleri verilmiştir. Cinsiyete göre beden kitle indeksi dağılımı incelendiğinde kadınların %16.4'ünün erkeklerin ise %28.8'inin fazla kilolu olduğu görülmektedir. Obez birey sayısı kadınlarda %3.5 iken erkeklerde ise %5.9'dur. Kadınların %1'i, erkeklerin %0.5'i ise morbid obez olarak tanımlanmıştır. Genel olarak bakıldığında örneklemin %22.7'sinin fazla kilolu, %4.7'sinin obez ve %0.7'sinin morbid obez olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Anne mesleğine göre BKİ değerleri

Anne Meslek	Aşırı Zayıf	Zayıf	Normal	Fazla Kilolu	Obez	Morbid Obez	Toplam
Ev hanımı	**1** (%0.3)	**13** (%3.4)	**254** (%67.4)	**88** (%23.3)	**19** (%5.0)	**2** (%0.5)	377
Öğretmen	-	**1** (%33.3)	**2** (%66.7)	-	-	-	3
İşçi	**1** (%14.3)	-	**5** (%71.4)	**1** (%14.3)	-	-	7
Aşçı	-	-	**1** (%50)	-	-	**1** (%50)	2
Esnaf	-	-	**4** (%100)	-	-	-	4
Memur	-	-	**6** (%75)	**2** (%25)	-	-	8
Serbest Meslek	-	**1** (%100)	-	-	-	-	1
Emekli	-	-	**2** (%66.7)	**1** (%33.3)	-	-	3
Yönetici	-	-	**1** (%100)	-	-	-	1

Tablo 6: Anne eğitim durumuna göre BKİ değerleri

Eğitim Durumu	Aşırı Zayıf	Zayıf	Normal	Fazla Kilolu	Obez	Morbid Obez	Toplam
Okumamış	-	**1** (%3)	**28** (%84.8)	**4** (%12.1)	-	-	33
İlkokul	**1** (%0.4)	**6** (%2.7)	**150** (%66.7)	**55** (%24.4)	**12** (%5.3)	**1** (%0.4)	255
Ortaokul	**1** (%1.3)	**1** (%1.3)	**48** (%63.2)	**19** (%25)	**5** (%6.6)	**2** (%2.6)	76
Lise	-	**6** (%10.2)	**39** (%66.1)	**12** (%20.3)	**2** (%3.4)	-	59
Üniversite	-	**1** (%7.7)	**10** (%76.9)	**2** (%15.4)	-	-	13

Örneklemin sosyodemografik verileri incelendiğinde fazla kilolu ve obez bireylerin anne ve baba eğitim durumlarının genellikle ilkokul-lise arasında olduğu (tablo 6), fazla kilolu ve obez bireylerin annelerinin ev hanımı olduğu dikkat çekmektedir (tablo 5). Tablo 8'de görüleceği üzere fazla kilolu ve obez bireylerin baba meslek dağılımları geniş bir aralık göstermektedir. Her meslekte obez bireyler görülmekle birlikte yoğunluğun işçi ve emekli babaya sahip öğrencilerde olduğu söylenebilir.

Tablo 8: Baba mesleğine göre BKİ değerleri

Baba Meslek	Aşırı Zayıf	Zayıf	Normal	Fazla Kilolu	Obez	Morbid Obez	Toplam (n)
Memur	**1** (%2.2)	**2** (%4.3)	**36** (%78.3)	**6** (%13)	**1** (%2.2)	-	46
Öğretmen	-	**1** (%7.1)	**10** (%71.4)	**1** (%7.1)	**2** (%14.03)	-	14
İşçi	-	**3** (%4.8)	**36** (%57.1)	**20** (%31.7)	**4** (%6.3)	-	63
Esnaf	-	**1** (%2.4)	**30** (%73.2)	**7** (%17.1)	**3** (%7.3)	-	41
Emekli	-	**4** (%3.8)	**77** (%72.6)	**21** (%19.8)	**4** (%3.8)	-	106
Serbest Meslek	-	**1** (%1.7)	**39** (%67.2)	**12** (%20.7)	**3** (%5.2)	**3** (%5.2)	58
Yönetici	-	**1** (%25)	**3** (%75)	-	-	-	3
Çiftçi	-	-	**26** (%60.5)	**16** (%37.2)	**1** (%2.3)	-	43
Teknisyen	-	-	**3** (%50)	**3** (%50)	-	-	6
Şoför	-	-	**10** (%66.7)	**4** (%26.7)	**1** (%6.7)	-	15
Muhasebeci	-	-	**3** (%60)	**2** (%40)	-	-	5
Diğer	**1** %20	**2** (%40)	**2** (%40)	-	-	-	5

Tablo 7: Baba eğitim durumuna göre BKİ değerleri

Baba Eğitim Durumu	Aşırı Zayıf	Zayıf	Normal	Fazla Kilolu	Obez	Morbid Obez	Toplam
Okumamış	-	-	**6** (%100)	-	-	-	6
İlkokul	-	**5** (%3.6)	**91** (%66.4)	**34** (%24.8)	**7** (%5.1)	-	137
Ortaokul	-	**2** (%2.7)	**55** (%73.3)	**13** (%17.3)	**3** (%4.0)	**2** (%2.7)	75
Lise	**1** (%0.8)	**7** (%5.6)	**77** (%61.1)	**33** (%26.2)	**7** (%5.6)	**1** (%0.8)	126
Üniversite	**1** (%1.6)	**1** (%1.6)	**46** (%74.2)	**12** (%19.4)	**2** (%3.2)	-	62

TARTIŞMA

Türkiye'de 1980'lerden sonra meydana gelen köklü değişimler beslenme alanında da bir çok değişime sebep olmuş (Atamtürk: 2009) ve özellikle obezite oranlarında önemli bir artış meydana gelmiştir. Obezite beraberinde pek çok hastalığa ve ölümlere neden olan bir sağlık problemidir. Özellikle genç bireylerde önlem alınmadığı takdirde yaşamın ileri evrelerinde büyük problemler oluşturduğu bilinmektedir. Araştırmamız 18 yaş üstü üniversite öğrencilerinde obezite oranlarını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Beden kitle indeksi

yardımıyla elde edilen şişmanlık ve obezite oranları diğer çalışmalar ile karşılaştırılmış benzerlik ve farklılıkları ortaya konmuştur.

Ergün ve Ertem'in 2004 yılında yaptığı araştırmadan elde edilen bulgular arştırmamız ile karşılaştırıldığında, araştırmamızda ki obez birey sayısının fazlalılığı göze çarpmaktadır.

Akpınar ve ark.'larının 2007 araştırma verileri bizim araştırmamızdan oldukça fazla obez birey sayısına sahiptir.

Türkiye Diyabet, Obezite ve Hipertansiyon Epidmiyolojisi kuruluşunun Türkiye genelinde 2010'da yaptığı araştırmada obezite verileri oldukça fazladır. Araştırmamızın türkiye genelinde elde edilen bulgulardan oldukça az olduğu görülmektedir.

Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması'da 2011'de yaptığı araştırma ile bir önceki yıl yapılan Türkiye Diyabet, Obezite ve Hipertansiyon Epidmiyolojisi kuruluşunun araştırmasının verilerini destekler niteliktedir.

Tuncer ve Gültekin'in 2013 yılında yaptığı araştırmada elde edilen bulgular bizim araştırmamız ile benzer sonuçlar göstermektedir. Tuncer ve Gültekin araştırmasında kadınlarda obezite oranını %4, erkeklerde ise %7.7 olarak ortaya koymuştur. Bu oranlar bizim araştırmamızda kadınlarda %3.5, erkeklerde ise %5.9'dur. Ayrıyetten kadınlarda %1 morbid obez ve erkeklerde %0.5 morbid obez bulunmaktadır.

Bektaş ve ark.'larının 2014 yılında gerçekleştirdiği çalışmada kadınlarda fazla kilolu ve obez birey sayısı bizim çalışmamızdan düşüktür. Ancak erkeklerde fazla kilololuk ve obez birey sayısı benzerlik göstermektedir. Bektaş ve ark.'larının çalışmasında erkeklerde fazla kilolu ve obez birey sayısı sırasıyla %27-%6, bizim çalışmamızda ise %28.8-%5.9 ve %0.5 morbid obez olarak bulunmuştur.

Acar'ın 2015 yılında gerçekleştirdiği çalışmada erkek bireylerde obezite sayısı bizim çalışmamızdan iki katı fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Yıllara göre farklı araştırmacıların bulguları

Yıl	Araştırmacı	Katılımcı sayısı	Kadın	Erkek
2004	Ergün ve Ertem	504 erkek 416 kadın	%0.5 obez	%2.4 obez %15.1 şişman
2007	Akpınar ve ark.	442 erkek 458 kadın	%37.6 obez	%49.1 obez
2009	Gültekin ve ark.	1050 kadın 1050 erkek	%30.86 şişman %34.19 obez	%38 şişman %20 obez
2010	Türkiye Diyabet, Obezite ve Hipertansiyon Epidmiyolojisi	16.696 Kadın 9.327 Erkek	%44 obez	%27 obez
2010	Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması		%41 obez	%20.5 obez
2010	Gülkız Ünal	400 kadın	%38.5 şişman %28.3 obez %2.5 morbid obez	
2013	Tuncer ve Gültekin		%26.7 şişman %4 obez	%24.2 şişman %7.7 obez
2014	Bektaş ve ark.	400	%10.5 şişman %1.5 obez	%27 şişman %6 obez
2014	Uzun	625	%12.3 şişman ve obez	
2015	Acar	1780	%6.3 obez	%11.2 obez
2017	Turan	350	%34.6 şişman, %20.3 obez ve %9.4 morbid obez	
2018	Büyükdoğrucan	400 kadın	%32.5 şişman %16 obez %0.5 morbid obez	
2019	**Araştırmamız**	**201 kadın 206 erkek**	**%16.4 fazla kilolu %3.5 obez**	**%28.8 fazla kilolu %5.9 obez**

%1 morbid obez %0.5 morbid obez

SONUÇ

Aşırı kilo ve obezite hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde nedensel olarak tip II diyabet, kardiyovasküler hastalıklar ve kanser de dahil olmak üzere geniş bir kronik hastalıklarla ilişkili olduğu için büyük bir halk sağlığı problemi haline gelmiştir. Geleneksel olarak, beden kitle indeksi (BKİ), bireyin risk seviyesinin yanı sıra, nüfus içinde ve genelinde aşırı kilo prevalansını belirlemek için en yaygın kullanılan yöntem olmuştur (Huxley vd. 16).

Üniversite öğrencilerinde aşırı kiloluluk ve obezitenin yaygınlığının belirlenmesi amacıyla yürütülen çalışmamızda 201 kadın ve 206 erkekten alınan antropometrik ölçümler sonrası değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kadınların %16.4'ü fazla kilolu, %3.5'i obez, %1'i morbid obezdir. Erkeklerin ise %28.8'i fazla kilolu, %5.9'u obez, %0.5'i morbid obezdir. Genel olarak örneklemin %22.7'si fazla kilolu, %4.7'si obez ve %0.7'si morbid obezdir. Literatürde her ne kadar kadınlarda erkeklere oranla obez bireylerin çokluğun bahsedilsede araştırmamızda böyle bir bulguya rastlanılmamıştır. Aksine erkeklerde obezite oranı daha fazla çıkmıştır.

Genel olarak her iki cinsiyette beden kitle indeksi ortalamarı ve obezite oranlarında 18-21 yaş arası bir artış görülmektedir.

Birçok araştırmacı obezite ve sosyoekonomik durum arasında bir bağlantı kurmuştur. Literatürde obezitenin sosyoekonomik durum ile doğrudan bir bağlantısı olduğu belirtilmektedir. Ancak araştırmamızda obezite oranı ile sosyoekonomik durum arasında anlamlı bir farka rastlanılmamıştır ($p>0.05$).

Son olarak fazla kilolu birey sayısının obez birey sayısından fazla olması bireyler için gelecek dönemlerde risk oluşturmaktadır. Fazla kiloluluk önlem alınmadığı takdirde bir sonraki aşaması obezite olması muhtemeldir. Bu nedenle fazla kilolu bireylerin obez olmalarının önlenmesi amacıyla doğru beslenme ve fiziksel hareket, egzersizi arttırması gerekmektedir. Yalnızca fazla kilolu bireylerde değil diğer bireylerinde bunu bir yaşam tarzı haline getirmesi gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki obezite önlenebilecek bir hastalıktır.

KAYNAKÇA

Akpınar, E., Bashan, İ., Bozdemir, N., & Saatci, E. (2007). Which is the Best Anthropometric Technique to İdentify Obesity: Body Mass İndex, Waist Circumference or Waist-Hip Radio. *Coll. Antropol.* , 387-393.

Atamtürk, D. (2009). Alt Sosyoekonomik Düzeyde Yer Alan Çocuklarda Aşırı Kiloluğun ve Obezitenin Yaygınlığı. *Gaziantep Tıp Dergisi* , 10-14.

Bektaş, Y., Gültekin, T., Akın, G., & Önal, S. (2014). Obezitenin Değerlendirilmesinde Beden Kitle İndeksi ve Biyoelektirik Empedans Metotlarının Etkinliğinin Karşılaştırılması. *Antropoloji Dergisi* , 67-86.

Berghöfer, A., Pischon, T., Reinhold, T., Apovian, C. M., Sharma, A. M., & Willich, S. N. (2008). Obesity prevalence from a European perspective: a systematic. *BMC Public Health* , 1-10.

Büyükdoğrucan, A. (2018). *Kayseri İli Talas İlçe Merkezindeki 15-49 Yaş Kadınlarda Obezite Durumu ve Yaşam Kalitesine Etkisi.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Demirel, H. (2011). *İzmir İli Menemen İlçesindeki İlköğretim İkinci Kademe (6-7-8. Sınıflar) Öğrencilerinde Obezite Sıklığı ve Beslenme Davranışları.* Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Ev Yönetimi Eğitimi Anabilim Dalı Beslenme Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Ergün, A., & Erten, S. (2004). Öğrencilerde Vücut Kitle İndeksi ve Bel Çevresi Değerlerinin İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* , 57-61.

Gültekin, T., Özer, B. K., Akın, G., Bektaş, Y., Sağır, M., & Güleç, E. (2009). Prevalence of Overweight and Obesity in Turkish Adults. *Anthropologischer Anzeiger* , 205-212.

Huxley, R., Mendis, S., Zheleznyakov, E., Reddy, S., & Chan, J. (2010). Body mass index, waist circumference and waist:hip ratio as predictors of cardiovascular risk—a review of the literature. *European Journal of Clinical Nutrition* , 16-22.

Özbahar Acar, Z. (2015). *Üniversite Öğrencilerinde Obezite ve Yaşam Davranışları.* Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi.

Özütürker, S. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Durumları ve Antropometrik Profillerinin Belirlenmesi: Erzincan Örneği.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Tayfur, M. (2007). Beslenme Sorunları. S. Metintaş, M. Tayfur, İ. Ünlüoğlu, & A. Akşit içinde, *Aile Sağlığı* (s. 72-93). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Tuncer, E., & Gültekin, T. (2013). İlköğretim Okulu Öğrencilerinde Obezite Oranları: Çubuk Örneği. *Ankara Üniversitesi DTCF Antropoloji Dergisi* , 29-45.

Turan, İ. (2017). *Diyarbakır İli Kayapınar İlçesi Gaziler 1 Nolu Aile Sağlığı Merkezi'ne Kayıtlı 19 Yaş ve Üzeri Kişilerde Obezite Sıklığı, Risk Faktörleri ve Obezite Eğitimi Sonrası Yaşam Tarzı Değişikliklerinin İncelenmesi.* Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Tıpta Uzmanlık Tezi.

Uzun, N. (2014). *Ergenlerde Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları, Algılanan Evebeyn Kontrolü ve Depresyon ile Obezitenin İlişkisi: Obezite İçin Koruyucu ve Risk Faktörleri.* Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Psikiyatri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Ünal, G. (2010). *Yetişkin Kadınlarda Yaşam Koşullarının Antropometrik Ölçümler ve Obezite ile İlişkisi.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

ANKARA'NIN KIRSAL KESİMİNDEKİ TESADÜFİ KARBON MONOKSİT ZEHİRLENMESİ VAKALARININ RETROSPEKTİF ANALİZİ

A RETROSPECTIVE ANALYSIS OF ACCIDENTAL CARBON MONOXIDE POISONING CASES IN RURAL AREA OF ANKARA

Doç. Dr. Murat DARÇIN
Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Prof. Dr. E.Selcen DARÇIN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Karbon monoksit (CO) esas olarak doğal gaz, kömür, kok, benzin, yağ, odun, vs. gibi karbon bazlı malzemelerin tam yanmaması sonucu üretilen renksiz, kokusuz, tatsız, tahriş edici özelliği olmayan, görünmez ve zehirli bir gazdır. Ortamdaki ana CO kaynağı olarak, barbekü, odun veya kömür ısıtıcıları, aydınlatma ve ısıtıcılarda kullanılan bütan veya metan gibi tam yanmamış karbon bazlı fosil yakıtlar genellikle ev ortamlarında kullanılır. Karbon monoksitin, ciddi sağlık sonuçlarına yol açan son derece tehlikeli bir iç kirletici olduğu bilinmektedir. Karbon monoksit zehirlenmesi, dünya genelinde iç ortamlarda en sık rastlanan yaygın zehirlenme türlerinden biridir. Karbon monoksit zehirlenmesi tüm dünyada halk sağlığı için hâlâ çok ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Karbon monoksit zehirlenmesi tipik olarak, karbon monoksitin aşırı seviyelerde solunumdan kaynaklanır. Kömür ve gaz ısıtıcılarından kaynaklanan karbon monoksit zehirlenmeleri, Türkiye'de yaygın olarak görülen sorunlardan biridir. Bununla birlikte karbon monoksit zehirlenmesi ile ilgili çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmanın amacı, 2012 ile 2016 yılları arasında Ankara'nın kırsal bölgelerinde meydana gelen karbon monoksit zehirlenmesi vakalarının olay raporlarından toplanan verilere dayanarak incelenmesidir. Araştırma kapsamında olayın niteliği, kaynağı, sonucu, süresi, mağdurların yaşı, cinsiyeti ve diğer unsurlarla ilgili kayıtlar göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmada, 170 tesadüfi karbon monoksit zehirlenmesi vakası ele alındı. İncelenen dönemde, meydana gelen 170 olayda 390 kişi karbon monoksit zehirlenmesine maruz kaldı. Karbon monoksit zehirlenmesine bağlı on iki ölüm bildirildi. Otuz iki kişi hayati tehlike kaydıyla, 346 kişi de hayati tehlike olmaksızın hastaneye kaldırıldı. Karbon monoksit zehirlenmesi nedeniyle ölen erkekler (%83) kadın mağdurlardan (%17) daha fazladır. Hayati tehlike kaydıyla hastaneye yatanların yaklaşık yarısı 18 yaşından küçüktü. Zehirlenme nedeniyle ölenlerin %40'ından fazlası 60 yaş üstü mağdurlardı. Bu analizin sonuçları, 60 yaş üstü erkek yetişkinlerin, karbon monoksit zehirlenmesine bağlı olarak diğer insanlardan daha fazla ölme ihtimalinin bulunduğunu göstermektedir. Karbon monoksit zehirlenmesi kış aylarında veya yılın serin döneminde daha yaygındır. Hayati tehlike kaydıyla hastaneye yatış veya ölümle sonuçlanan zehirlenmenin büyük kısmı yaşam alanını olan evde gerçekleşmiştir. Kömür ısıtıcılarından veya bir ısı kaynağı olarak geleneksel odun yanmasından kaynaklanan sızıntılar, zehirlenmenin ana nedenidir. Kaza sonucu ortaya çıkan karbon monoksit zehirlenmelerinin çoğu, halk sağlığı eğitimi gibi basit önleme tedbirleri ile azaltılabilir nitelikte olsa da, karbon monoksit zehirlenmesi kaynaklı ölümler sürmekte ve bu zehirlenmeler hâlâ ölümcül zehirlenmelerin ana nedeni olmaya devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Güvenlik, Halk Sağlığı, Karbon Monoksit, Zehirlenme.

ABSTRACT

Carbon monoxide (CO) is a colorless, odorless, tasteless, nonirritating, invisible and toxic gas, which is predominantly produced by incomplete combustion of any carbon-based materials such as natural gas, coal, coke, gasoline, oil, wood, etc. As the major source of CO in the environment, incompletely burned carbon-based fossil fuel is used generally in home

applicants such as barbecues, wood or coal heaters, butane or methane used in lighting and heaters. Carbon monoxide is known to be a highly hazardous internal pollutant leading to severe health outcomes. Carbon monoxide poisoning is one of the most commonly encountered and general intoxication in the indoor environment around the world. Carbon monoxide poisoning is still a serious threat for public health all over the world. Carbon monoxide poisoning typically occurs from breathing in carbon monoxide at excessive levels. Carbon monoxide poisoning from coal and gas heaters is one of the common issue in Turkey. Studies about carbon monoxide poisoning are limited. The objective of the current study was to state carbon monoxide poisonings between 2012 and 2016 based on data collected from incident reports of carbon monoxide poisoning cases occurring in rural areas of Ankara, Turkey. Records were considered regarding nature, source, outcome and period of event, age and gender of victims, and other elements. Initially, the 170 accidental carbon monoxide poisoning cases were recognized. During the period of examination, 170 events were happened and 390 people were intoxicated by reason of accidental carbon monoxide poisoning. Twelve deaths due to carbon monoxide poisoning were reported. Thirty two people were hospitalized with a life-threatening condition, and 346 people were hospitalized without a life-threatening condition. There were more male victims (83%) than female victims (17%) to be killed by carbon monoxide poisoning. About half of severe poisoning resulting in hospitalization with a life-threatening condition was younger than 18 years of age. More than 40% died victims were over 60 years of age. The results of this analysis indicate that men and adults aged ≥60 years were more likely to die from carbon monoxide poisoning than other persons. Carbon monoxide poisoning is more common during the winter months or cool period of the year. The majority of poisoning resulting in hospitalization with a life-threatening condition or death occurred within the home. Leaks from coal heaters or traditional wood-burning as a source of heat are the major cause of poisoning. Although most of accidental carbon monoxide poisonings is preventable through simple prevention measures such as public education, deaths from carbon monoxide poisoning continue to occur and the carbon monoxide poisoning still remains a main cause of fatal poisoning.

Keywords: Safety, Public Health, Carbon Monoxide, Poisoning.

9. GİRİŞ

Karbon monoksit (CO) esas olarak doğal gaz, kömür, kok, benzin, yağ, odun, vs. gibi karbon bazlı malzemelerin tam yanmaması sonucu üretilen renksiz, kokusuz, tatsız, tahriş edici özelliği olmayan, görünmez ve zehirli bir gazdır. Ortamdaki ana CO kaynağı olarak, barbekü, odun veya kömür ısıtıcıları, aydınlatma ve ısıtıcılarda kullanılan bütan veya metan gibi tam yanmamış karbon bazlı fosil yakıtlar genellikle ev ortamlarında kullanılır. Karbon monoksitin, ciddi sağlık sonuçlarına yol açan son derece tehlikeli bir iç kirletici olduğu bilinmektedir. Karbon monoksit zehirlenmesi, dünya genelinde iç ortamlarda en sık rastlanan yaygın zehirlenme türlerinden biridir.

Karbon monoksit zehirlenmesi tüm dünyada halk sağlığı için hâlâ çok ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Birçok ülkede bildirilen ölümcül zehirlenmelerin % 50'sinden fazlasının nedeni olan CO zehirlenmelerinin (Cobb ve Etzel, 1991; Varon ve ark., 1999), Avrupa'da tesadüfî zehirlenmelerdeki önde gelen ölüm nedeni olduğu tespit edilmiştir (Burette ve ark., 2006). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde en yaygın zehirlenme türlerinden biri olarak morbidite (*özel bir grup içinde ve belirlenmiş bir zaman diliminde belli bir hastalığa yakalanan ve tanı konulan hastaların sayısı/oranı)* ve mortalitenin *(genel populasyon içinde belli bir hastalığa bağlı ölüm sayısı/oranı)* önemli bir nedeni olmaya devam eden karbon monoksit maruziyeti kasıtlı veya kazara gerçekleşebilir. Karbon monoksit zehirlenmesi tipik olarak, karbon monoksitin aşırı seviyelerde solunumdan kaynaklanır. Yüksek CO konsantrasyonlarına maruz kalmak ölümle sonuçlanır (Ait El Cadi ve ark., 2007). Birçok

vakanın muhtemelen tespit edilemediği CO zehirlenmesinin gerçek insidansı bilinmemektedir. Akut zehirlenmelerde gazın en yaygın kaynakları, yangınlardan çıkan duman, araç motorunun egzoz dumanı, kapalı alanlarda soba veya mangallara ait kömür dumanıdır. Kömür ve gaz ısıtıcılarından kaynaklanan karbon monoksit zehirlenmeleri, Türkiye'de de yaygın olarak görülen sorunlardan biridir. Bununla birlikte karbon monoksit zehirlenmesi ile ilgili çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmanın amacı, 2012 ile 2016 yılları arasında Ankara'nın kırsal bölgelerinde meydana gelen karbon monoksit zehirlenmesi vakalarının olay raporlarından toplanan verilere dayanarak incelenmesidir.

10. YÖNTEM

Araştırma kapsamında olayın niteliği, kaynağı, sonucu, süresi, mağdurların yaşı, cinsiyeti ve diğer unsurlarla ilgili kayıtlar göz önünde bulundurulmuştur. Verilerin değerlendirilmesinde XLSTAT programında birliktelik analizi kullanılmış ve ayrıca veriler SPSS 17 paket programıyla analiz edilerek anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmıştır. Çalışmada, 170 tesadüfi karbon monoksit zehirlenmesi vakası ele incelenmiştir.

11. BULGULAR VE TARTIŞMA

İncelenen dönemde, meydana gelen 170 olayda 390 kişi karbon monoksit zehirlenmesine maruz kaldı. Karbon monoksit zehirlenmesine bağlı on iki ölüm (%3) bildirildi. Otuz iki kişi hayati tehlike kaydıyla, 346 kişi de hayati tehlike olmaksızın hastaneye kaldırıldı (Şekil 1).

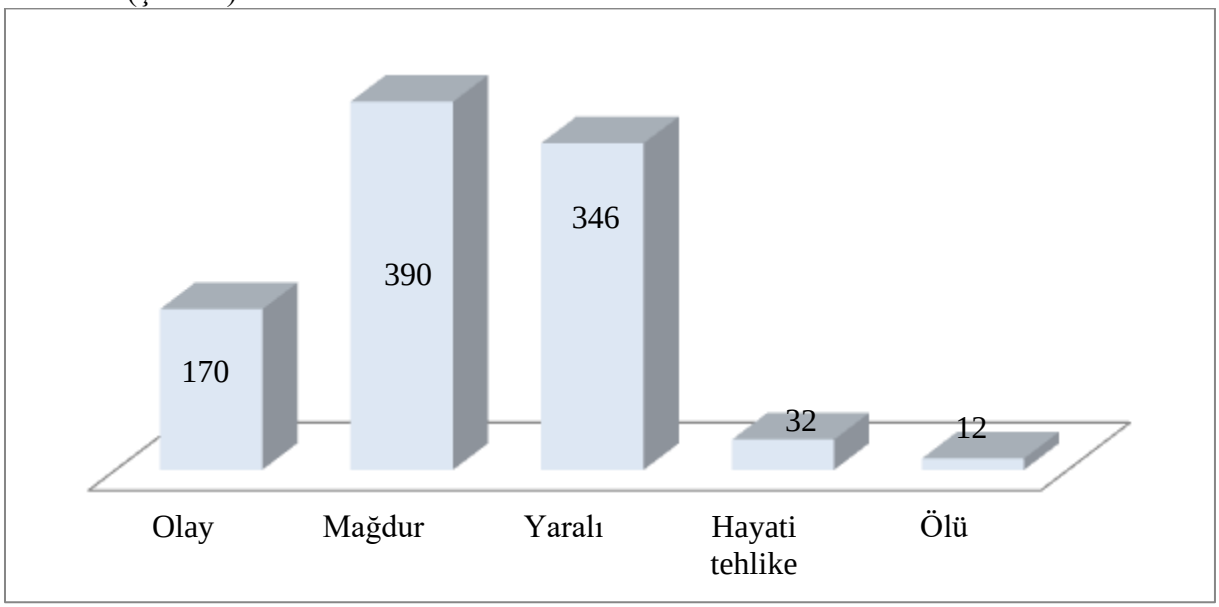

Şekil 1. Olay / mağdur sayıları

Karbon monoksit zehirlenmesi nedeniyle ölen erkekler (%83) kadın mağdurlardan (%17) daha fazladır. Zehirlenme nedeniyle ölenlerin %40'ından fazlası 60 yaş üstü mağdurlardı (Şekil 2). Hayati tehlike kaydıyla hastaneye yatanların yaklaşık yarısı 18 yaşından küçüktü (Şekil 3). Bu analizin sonuçları, 60 yaş üstü erkek yetişkinlerin, karbon monoksit zehirlenmesine bağlı olarak diğer insanlardan daha fazla ölme ihtimalinin bulunduğunu göstermektedir. Bu çalışmada ölümcül CO zehirlenmesi riski altındaki popülasyonun özellikleri, hem erkek hem de yaşlı popülasyon alt gruplarının CO ile ilişkili hastaneye yatış ve ölüm oranlarının diğerlerine göre daha yüksek olduğu önceki çalışmalarla büyük ölçüde tutarlıdır (Cobb ve Etzel, 1991; CDC, 2005:2007; Iqbal ve ark., 2007; Sircar ve ark., 2015; Darçın, 2017).

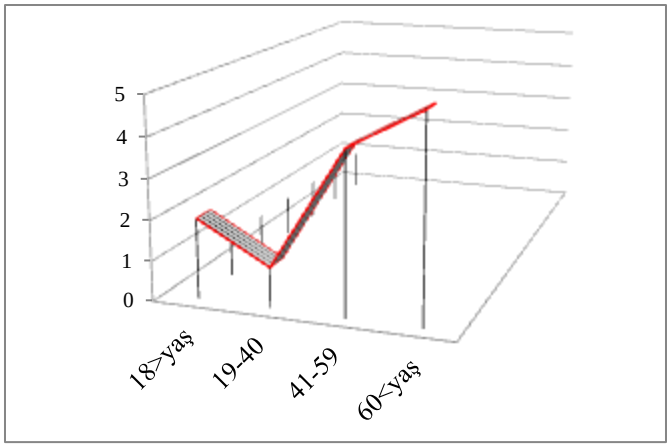

Şekil 2. Yaşa göre CO zehirlenmesi sonucu ölümler

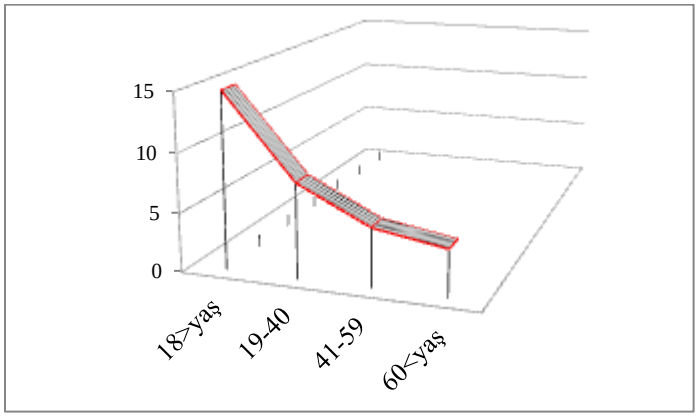

Şekil 3. Yaşa göre CO zehirlenmesi sonucu hayati tehlike kaydıyla hastaneye yatırılanlar

CO zehirlenmesi kış aylarında veya yılın serin döneminde daha yaygındır (Şekil 4).

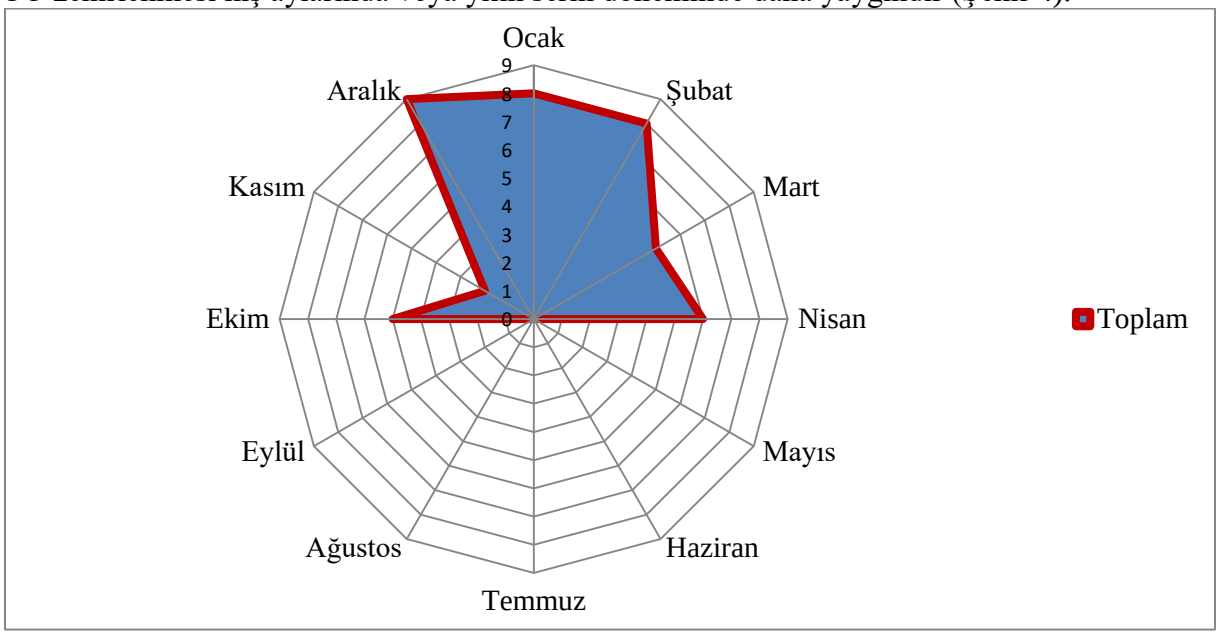

Şekil 4. Aylara göre CO zehirlenmeleri

Hayati tehlike kaydıyla hastaneye yatış veya ölümle sonuçlanan zehirlenmelerin büyük kısmı yaşam alanını olan evde gerçekleşmiştir (Clifton ve ark., 2001; Akköse, 2010; Iqbal, 2012; Sircar ve ark., 2015; Darçın, 2017). Evdeki ortak CO kaynakları arasında hatalı

ısıtma sistemleri/sobalar, gaz cihazları ve açık yangınlar bulunmaktadır. Kömür ısıtıcılarından veya bir ısı kaynağı olarak geleneksel odun yanmasından kaynaklanan sızıntılar, zehirlenmenin ana nedenidir (Akköse, 2010).

12. SONUÇ

Kaza sonucu ortaya çıkan karbon monoksit zehirlenmelerinin çoğu, halk sağlığı eğitimi gibi basit önleme tedbirleri ile azaltılabilir nitelikte (Akköse, 2010) olsa da, karbon monoksit zehirlenmesi kaynaklı ölümler sürmekte ve bu zehirlenmeler hâlâ ölümcül zehirlenmelerin ana nedeni olmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

Ait El Cadi M, Khabbal Y, Idrissi L. Carbon monoxide poisoning in Morocco during 1999-2007. J Forensic Leg Med 2009;16:385-7.

Akköse S, Türkmen N, Bulut M, Akgöz S, Iscimen R, Eren B. An analysis of carbon monoxide poisoning cases in Bursa, Turkey. East Mediterr Health J 2010;16:101-6.

Burette P, Vanmeerbeek M, Boüüaert C, Giet D. Family practitioner and carbon monoxide poisoning. Rev Med Liege 2006;61:285-90.

Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Unintentional non-fire-related carbon monoxide exposures-US, 2001-2003. MMWR Morb Mortal Wkly Rep 2005;54:36-9.

Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Carbon monoxide--related deaths-United States, 1999-2004. MMWR Morb Mortal Wkly Rep 2007;56:1309-12.

Clifton J.C., Leikin J.B., Hryhorczuk D.O., Krenzelok E.P. Surveillance for carbon monoxide poisoning using a national media clipping service, Am J. Emerg Med 2001;19:106–108.

Cobb N, Etzel R. Unintentional carbon monoxiderelated deaths in the United States, 1979 through 1988. JAMA 1991;266:659-63.

Darçın M. Accidental Carbon Monoxide Poisonings in Adana, Turkey: A 14-year StudyMed Bull Haseki 2017;55:42-6.

Iqbal S, Law HZ, Clower JH, Yip FY, Elixhauser A. Hospital burden of unintentional carbon monoxide poisoning in the United States, 2007. Am J Emerg Med 2012;30:657-64.

Iqbal S, Clower JH, Hernandez SA, Damon SA, Yip FY. A review of disaster-related carbon monoxide poisoning: surveillance, epidemiology, and opportunities for prevention. Am J Public Health 2012;102:1957-63.

Sircar K, Clower J, Shin MK, Bailey C, King M, Yip F. Carbon monoxide poisoning deaths in the United States, 1999 to 2012. Am J Emerg Med 2015;33:1140-5.

Varon J, Marik PE, Fromm RE Jr, Gueler A. Carbon monoxide poisoning: a review for clinicians. J Emerg Med 1999;17:87- 93.

HASTANELERİN FİNANSAL ETKİNLİKLERİNİN İL BAZINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF HOSPITAL'S FINANCIAL EFFİCİENCY ON THE PROVINCIAL BASIS

Dr. Öğr. Üys., Nazan TORUN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü

Prof. Dr., Yıldız AYANOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

Doç. Dr., Sibel ATAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

ÖZET

Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programının 2003 yılında uygulamaya geçmesiyle birlikte kamu hastaneleri de rekabetçi ortamda hizmet vermeye başlamıştır. Hastanelerde kıt olan kaynakların etkin olarak kullanılıp kullanılmadığının belirlenmesi için finansal performansın değerlendirilmesi önem kazanmıştır. Bu çalışma Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin illere göre finansal etkinliklerini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada hastanelerin mali verilerinden hareketle seçilen 4 girdi (ilk madde ve malzeme giderleri, personel ücret ve giderleri, dışarıdan sağlanan fayda ve hizmet giderleri, diğer çeşitli giderler ve 1 çıktı (gelirler) değişkenleri Veri Zarflama Analizinde (VZA) kullanılan Banker – Charnes – Cooper (BCC) Girdi Yönlü Primal Modeli ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre 825 hastaneden 40'ı il merkezlerinde ve 15'i ilçelerde olmak üzere toplada 55 hastane etkin olarak belirlenirken, hastanelerin etkinlik düzeyleri her ilde aynı olmadığı görülmüştür. Diğer taraftan hastanelerin yatak sayısı ve karne puanları ile etkinlik skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hastane, Performans Değerlendirme, Finansal Etkinlik, Veri Zarflama Analizi, Karne Puanı

ABSRACT

With the implemantation of Transformation Programme in Health in Turkey in 2003, public hospitals started to give services in competitive landscape too. Evaluation of financial performance has become important for effective use of scarce resources of hospitals. Therefore, this study was conducted to evaluate the financial efficiency of the hospitals affiliated to the Ministry of Health by province. In the study, 4 inputs (raw materials and supplies costs, personnel salaries and benefits, outsourced benefits and services costs, other miscellaneous costs,) and 1 output (incomes- ambulatory patient incomes, inpatient income and other incomes) variable has been analyzed by CCR Input-Oriented Primal Model, BCC Input-Oriented Primal Model models that using in Data Envelopment Analysis. According to the outcomes, 55 hospitals have been determined efficient but the level of efficiency of them does not same in every province. Moreover, end of the study, a positive relationship between the number of beds and the scores of the hospital with efficiency scores was determined.

Key Words: Hospital, Performance Evaluation, Financial Efficiency, Productivity, Data Envelopment Analysis, Scorecard Score

GİRİŞ

Günümüzde küreselleşme ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak gelişen rekabet ortamında düşük maliyetle, yüksek kaliteli ve etkili bir sağlık hizmeti sunmak, hastanelerin temel amacını oluşturmaktadır. Hastaneler bu amaçlarını ulaşabilmesi için düzenli olarak performans ölçümü yapması gereklidir (Atmaca, Turan, Kartal, & Çiğdem, 2012).

İlk olarak özellikle üretim yönetimi alanında uygulanmış daha sonra ise hizmet işletmeleri ve diğer alanlarda da kullanılmaya başlayan Veri Zarflama Analizi (VZA), işletmelerin performans ölçümünde oran analizi ve parametrik yöntemlerin yetersiz kaldığı durumlarda çoklu girdi - çıktı değişkenlerinin kullanılmasına imkân tanımaktadır (Erdoğan & Yıldız, 2015).

VZA'nın çoklu girdi-çıktı niteliğine uygulanabilirliği ve yöntemin altında yatan varsayımların basitliği nedeniyle girdi ve çıktı sayılarının fazla olması ve girdilerde meydana gelen değişikliklerin çıktı miktarında ne kadar artışa ve azalışa sebep olacağının belirlenemeyen sağlık hizmetlerinde kullanımı yaygındır (Hollingsworth, Dawson, & Maniadakis, 1999; Yeşilyurt & Salamov, 2017).

Sağlık hizmetlerinin etkinliğini ölçmek için VZA kullanılarak yapılan birçok yerli ve yabancı çalışmalar literatürde bulunmaktadır (Bayraktutan, Arslan, & Bal, 2010). Bu çalışmaların çoğunluğunda hastanelerin etkinliklerini finansal olmayan girdi ve çıktı değişkenlerine dayandırıldığı görülürken çok azda olsa performanslarının ölçümünde girdi ve çıktıların hem finansal hem de finansal olmayan verilere göre ya da sadece finansal verilere göre yapıldığı da görülmüştür (Czypionka, Kraus, Mayer, & Röhrling, 2014; Kutlar & Salamov, 2016; Li & Dong, 2015; Temür & Bakırcı, 2008; Yiğit, 2016).

Bu çalışma Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin bulundukları illere göre finansal verilerine dayanan mali etkinliklerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Hastanelerin etkinlik değerlendirmesinde VZA Yönteminin Banker – Charnes – Cooper (BCC) Girdi Yönlü Primal Modeli uygulanmıştır.

YÖNTEM

Türkiye'de Sağlık Bakanlığına bağlı 825 hastanenin (ağız diş sağlığı hastaneleri/merkezleri dahil) bulundukları illere göre finansal performanslarını belirlemek amacıyla 2016 yılı mali tablolarında yer alan gider ve gelir verileri BCC Modeli kullanılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada karar verme birimi kümesini daha homojen ve karşılaştırılabilir hale getirmek için hastanenin bulunduğu il, bulunduğu il merkezi veya ilçe durumları faaliyet belirleyici ölçütü olarak alınmıştır.Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerden finansal performansları üzerinde etkili olduğu düşünülen dört girdi ve bir çıktı değişkeni seçilmiştir. Bunlardan ilk madde ve malzeme giderleri, personel ücret ve giderleri, dışarıdan sağlanan fayda ve hizmet giderleri, diğer çeşitli giderler girdi değişkeni; toplam gelir (ayaktan hasta gelirleri, yatan hasta gelirleri ve diğer gelirler) ise çıktı değişkeni olarak alınmıştır.

Girdi yönelimli yaklaşımlar, 'Çıktı miktarını sabit tutarak girdilerin orantısal olarak ne kadar azaltılabilir?' olduğunu araştırırken, çıktı yönelimli yaklaşımlar da, 'Girdi miktarını sabit tutarak çıktı miktarlarının orantısal olarak ne kadar arttırılabilir?' olduğunu araştırmaktadır (Kutlar ve Babacan, 2008: 157).

Çalışmada "çıktı" olarak ele alınan gelir kalemleri Sağlık Uygulama Tebliğinde (SUT), Bütçe Uygulama Tebliğinde (BUT) yer alan sabit fiyatlar üzerinden belirlendiğinden hastane yöneticilerin kontrolünde değildir. Bu nedenle çalışmada girdi yönelimli model seçilmiştir.

VZA modelinin uygulanması ve etkinlik skorlarına ilişkin istatistiksel analizler ve BCC girdi yönelimli etkinlik modelleri "Efficiency Measurement System (EMS) 1.3" paket yazılımı yardımıyla çözümlenmiştir.

Çalışmada ayrıca hastanelerin karne notlarına göre sıralamaları, yatak sayıları ile BCC girdi yönelimli süper etkinlik skoru sıralamaları arasındaki spearman sıra korelasyon analizi ve ile hastanelerin bulundukları il merkez ve ilçede bulunma durumları ile BCC girdi yönelimli etkinlik skoru sıralamaları arasındaki ikili ilişki ki-kare analizi ile ölçülmüştür.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmada hastanelerin bulundukları illere göre finansal verileri kullanılarak mali etkinlikleri ölçülmüştür. Sonuçların daha kolay anlaşılması ve yorumlanması için hastanelere ait etkinlik değerleri kullanılırken hastaneler "Etkin Hastaneler" ve "Etkin Olmayan Hastaneler" şeklinde gruplandırılmıştır. BCC Girdi Yönelimli Modele göre hastanelerin bulundukları illere göre ortalama etkinlik skoru Tablo 1'de gösterilmiştir. Analiz sonucuna göre Türkiye genelinde toplam 55 hastane etkin bulunurken 770 hastane etkin bulunmamıştır. Etkinlik skorunun en yüksek olan hastaneler Kilis (93,3) ilinde bulunan hastaneler olduğu görülmüştür. Bunu Adıyaman (87,8), Diyarbakır (87,8), Kırıkkale (86,8), Aksaray (86,3), Bartın (86,2), Hatay (84,1), İstanbul (83,2) Siirt (83,1), Bingöl (83), Gaziantep (83), Niğde (80,9) Osmaniye (80,6) Kırşehir (80,3) ilindeki hastaneler izlemektedir. Bu sonuçlara göre genelde Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan illerin daha etkin olduğu görülmüştür. Bu çalışma girdilere yönelik bir iyileştirme önerisi geliştirmek amacıyla yapılmadığından bulgular alan yazındaki diğer çalışmalarla karşılaştırılmış ve aşağıdaki çalışmalar ile benzerlik gösterdiği belirlenmiştir.

81 ildeki hastanelerin etkinlik analizi yapılan çalışmada CCR modelinde etkin il sayısı (2006 yılında 48, 2007 yılında 44) BBC modeline (2006 yılında 63 iken 2007 yılında 58) göre daha az bulunmuştur. Ayrıca çalışmada tam etkinlik skoruna sahip olan illerin yarıdan fazlası doğu ve güneydoğu illeri olduğu bulunurken, tam etkin olmayan illerin çoğunun Türkiye'nin orta ve batı kesimlerindeki iller olduğu bulunmuştur (Temur, 2010). Türkiye'deki eğitim ve araştırma hastanelerinin etkinlikleri ölçülen bir çalışmada hastanelerin 13 hastane etkin iken 22 hastane etkinlik sınırı altında kalarak yeterince etkin çalışmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada kaynak kullanımı açısından hastanelerin sorgulanmasının önemi ortaya konulmuştur (Bal & Bilge, 2013).

Kamu hastane birliklerin (KHB) teknik verimliliği inceleyen bir çalışmada birliklerin yaklaşık %31'i verimli, %69 ise verimsiz faaliyet gösterdiği ve CCR ve BCC modeline göre etkinlik değerleri % 100 olan illerin Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Bartın, Bingöl, Bursa, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Hakkari, İstanbul, Kırıkkale, Kilis, Kocaeli, Mardin, Nevşehir, Osmaniye, Sakarya, Şanlıurfa, Tokat, Uşak, Van, Yalova, Yozgat, Zonguldak KHB olarak bulunmuştur (Yiğit, 2016). Yapılan diğer bir çalışmada da 80 tane KHB 20 tane (%25) CCR tekniğine göre, 31 tane (%38) BCC tekniğine göre verimli bulunmuştur. Ayrıca çalışmada verimli olan hastanelerin çoğu Güneydoğu Anadolu bölgesindeki KHB hastaneleri iken en az etkin olan Karadeniz bölgesindeki KHB bulunan hastaneler olduğu bulunmuştur (Şenol & Gençtürk, 2017)

Tablo 1. BCC Girdi Yönelimli Modele göre hastanelerin bulundukları illere göre ortalama etkinlik skoru

İl	Ortalama Etkinlik Skoru	Etkin Olmayan Hastane	Etkin Hastane	İl	Ortalama Etkinlik Skoru	Etkin Olmayan Hastane	Etkin Hastane
Adana	74,5	7	4	Konya	60,0	22	0
Adıyaman	87,8	3	3	Kütahya	67,4	7	0
Afyonkarahisar	63,8	10	0	Malatya	70,6	9	0
Ağrı	70,1	9	0	Manisa	62,6	19	0
Amasya	60,3	6	0	Kahramanmaraş	72,8	10	0

Ankara	74,0	40	2	Mardin	78,3	9	2
Antalya	70,1	17	1	Muğla	69,4	12	0
Artvin	67,6	7	0	Muş	76,1	6	1
Aydın	68,6	12	0	Nevşehir	73,8	3	0
Balıkesir	63,1	20	0	Niğde	80,9	5	1
Bilecik	65,2	5	0	Ordu	56,0	12	0
Bingöl	83,0	5	1	Rize	62,8	7	0
Bitlis	68,8	8	0	Sakarya	69,8	13	0
Bolu	69,5	6	1	Samsun	70,5	20	1
Burdur	56,8	5	0	Siirt	83,1	6	0
Bursa	75,4	17	4	Sinop	55,6	7	0
Çanakkale	67,9	11	0	Sivas	66,8	10	0
Çankırı	65,0	4	1	Tekirdağ	65,7	12	0
Çorum	66,0	10	0	Tokat	68,9	9	0
Denizli	68,1	11	0	Trabzon	67,9	12	0
Diyarbakır	87,8	10	4	Tunceli	60,8	3	0
Edirne	76,9	4	0	Şanlıurfa	74,1	15	0
Elazığ	65,0	7	0	Uşak	74,4	3	1
Erzincan	66,4	4	0	Van	68,7	10	0
Erzurum	65,9	16	0	Yozgat	61,8	11	0
Eskişehir	71,1	5	0	Zonguldak	71,0	10	0
Gaziantep	83,0	9	2	Aksaray	86,3	4	1
Giresun	59,1	13	0	Bayburt	73,3	2	0
Gümüşhane	70,4	4	0	Karaman	68,3	3	0
Hakkari	63,3	5	0	Kırıkkale	86,8	1	1
Hatay	84,1	11	4	Batman	87,5	6	1
Isparta	65,0	6	0	Şırnak	51,6	8	0
Mersin	68,8	13	0	Bartın	86,2	1	1
İstanbul	83,2	58	15	Ardahan	67,2	3	0
İzmir	72,5	32	0	Iğdır	56,7	3	0
Kars	73,3	7	0	Yalova	73,2	3	0
Kastamonu	59,8	12	0	Karabük	68,2	4	0
Kayseri	70,4	8	1	Kilis	93,3	1	1
Kırklareli	66,1	7	0	Osmaniye	80,6	4	1
Kırşehir	80,3	3	0	Düzce	66,5	3	0
Kocaeli	72,3	15	0	**Genel Toplam**	**71,1**	**770**	**55**

BCC Girdi Yönelimli Modele göre etkin olan ve olamayan hastaneler ile hastanelerin il merkez veya ilçede bulunma durumu arasındaki ikili ilişki Tablo 2'de gösterilmiştir. İlçede bulunan hastanelere (n=15, %3,1) göre merkezde bulunan hastanelerin (n=40, %11,5) daha etkin olduğu görülmüştür. Bu durum il merkeze göre daha küçük olan ilçe hastanelerinin finansal olarak kaynaklarını daha az etkin kullandıklarını göstermektedir. İlçe hastanelerinde komplike vakaların tedavisine olanak verecek imkanların (uzman hekim, teknolojik gereç gibi) bulunmaması nedeniyle illere sevk edilmesi, ilçe hastanelerinin daha düşük etkinlikte olmalarını açıklayan önemli sebeplerden biri olabilir. Bu durum nüfusun yaşı, eğitimi, ekonomik durumu, hekime başvurma alışkanlığı gibi sosyo-ekonomik faktörlerden de kaynaklanabilir.

Nitekim literatürde daha önceki yapılan çalışmalarda kırsal bölgede nüfusun, daha yaşlı, daha az eğitimli ve ekonomik sıkıntıya daha yatkın olmaları nedeniyle kentte yaşayanlara göre daha savunmasız olduğu ve tıbbi bakımın, daha az hastane, sağlık personeli ve finansman

nedeniyle kırsal nüfusa sunulmasının zor olduğu (Ambardekar et al. 2010) bu bölgelerde kaynakların yanlış veya çok fazla kaynak kullanılmasının maliyetleri artırdığı (Ferrier, Valdmanis 1996) ve kırsal ve küçük hastanelerin, kentsel ve daha büyük hastanelere kıyasla finansal performans açısından önemli ölçüde dezavantajlı olduğu bulunmuştur (Younis 2012).

Tablo 2. BCC Girdi Yönelimli Modele göre etkin olan ve olamayan hastaneler ile hastanelerin il merkez veya ilçe bulunma durumu arasındaki ikili ilişki

			Etkin Olmayan Hastane	Etkin Hastane	**Toplam**
Hastanelerin Merkez veya İlçede Bulunma Durumu	Merkez	Frekans	307	40	**347**
		Satır Yüzdesi	88,5%	11,5%	**100,0%**
	İlçe	Frekans	463	15	**478**
		Satır Yüzdesi	96,9%	3,1%	**100,0%**
	Toplam	**Frekans**	**770**	**55**	**825**
		Satır Yüzdesi	**93,3%**	**6,7%**	**100,0%**

Hastanelerin karne notlarına göre sıralamaları, yatak sayıları ile BCC girdi yönelimli süper etkinlik skoru sıralamaları arasındaki spearman sıra korelasyon analiz sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre hastanelerin yatak sayısı artıkça BCC Girdi Yönelimli Model göre etkinliklerinin artıkları görülmüştür. Aynı zamanda karne not sıralaması artıkça hastanelerinin BCC Girdi Yönelimli Modele göre etkinliklerinin artıkları da görülmüştür. Sağlık Bakanlığı, hastanelerinin verimliliklerini değerlendirmek üzere hem finansal hem de finansal olmayan verilerden hareketle hazırlamış olduğu ölçütlerden biri olan karne puanlaması, karne puanı yüksek olan hastanelerin finansal yönden etkin de bulunması beklenen bir durumdur.

Tablo 3. Hastanelerin karne notlarına göre sıralamaları, yatak sayıları ile CCR ve BCC girdi yönelimli süper etkinlik skoru sıralamaları arasındaki spearman sıra korelasyon analiz sonuçları

		Yatak Sayısı	Karne Not Sıralaması	CCR Girdi Yönelimli Model	*BCC Girdi Yönelimli Model*
Yatak Sayısı	Pearson Korelasyon	1	,048	,029	,395**
	Anlamlılık Düzeyi (P)		,213	,437	,000
	N	699	677	699	699
Karne Not Sıralaması	Pearson Korelasyon	,048	1	,364**	,337**
	Anlamlılık Düzeyi (P)	,213		,000	,000
	N	677	798	798	798
BCC Girdi Yönelimli Model	Pearson Korelasyon	,395**	,337**	,846**	1
	Anlamlılık Düzeyi (P)	,000	,000	,000	
	N	699	798	825	825

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

SONUÇ

Çalışma sonucunda Türkiye'de bulunan hastanelerin BCC modeline göre 55 hastane etkin olarak belirlenirken hastanelerin etkinlik skorlarının her ilde aynı olmadığı tespit edilmiştir. Etkinlik skoru yüksek olan hastanelerin genellikle güneydoğu illerinde olduğu görülmüştür.

Fakat çalışma "iyileştirme" sunmak amacıyla yapılmadığından, etkin olmayan hastanelerin hangi girdi kalemlerinde hangi ölçüde azaltma yaparak daha etkin hale gelebilecekleri ortaya konulmamıştır. Diğer bir anlatımla etkin hastanelerin hangi girdilerini (yani giderlerini) daha verimli kullandıkları bu çalışmanın konusuna dahil edilmemiştir. Dolayısıyla değişkenler bazında sonuçların yorumlanmasından ziyade analiz sonuçları literatürdeki diğer bulgularla benzerlik gösterip göstermediği açısından değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bir başka bulgusu Sağlık Bakanlığının hastanelerin verimliliği ölçmek için yapmış olduğu karne puanlarının, hastanelerin finansal etkinlikleri ile pozitif bir ilişki göstermesidir. Bu paralellik çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerinin uygun seçildiğinin bir göstergesi olurken, finansal olmayan veriler de analize dahil edilerek yapılacak başka araştırmalarla desteklenmesi sağlanabilir.

Hastanelerin yatak sayıları ve il merkezinde bulunma durumlarına göre yani hizmet verme kapasiteleri artıkça finansal etkinliklerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun yatak sayısının kontrol edilebilir artış göstermesi ile sınırlı olduğunun altının çizilmesi gerekir. Bu bağlamda hastanelerin planlanmasında yönetilebilir optimum yatak kapasitesinin belirlenmesi, finansal etkinliğe olumlu yönde etki ettiği söylenebilir.

Sonuç olarak hastanelerde finansal başarıyı ve performansı arttırmak isteyen yöneticilerin bulundukları il-ilçeye, fiziksel kapasiteye, hizmet verdikleri nüfusun sosyo-ekonomik durumuna göre kaynak tahsisi talep etmeli ve kullanımlarının planlamasını bu hususları göz önünde bulundurarak yapmalıdırlar. Çünkü finansal etkinlik ancak girdi ve çıktıların verimli kullanımı sonucunda elde edilebilmektedir.

KAYNAKÇA

Ambardekar A. V., et al. (2010) "Quality Of Care And İn-Hospital Outcomes İn Patients With Coronary Heart Disease İn Rural And Urban Hospitals" (from Get With the Guidelines–Coronary Artery Disease Program). The American Journal Of Cardiology, 105(2), 139-143.

Atmaca, E., Turan, F., Kartal, G., & Çiğdem, E. S. (2012). Ankara ili özel hastanelerinin veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(2).

Bayraktutan, Y., Arslan, İ., & Bal, V. (2010). Sağlık Bilgi Sistemlerinin Hastane Performanslarına Etkisinin Veri Zarflama Analizi ile İncelenmesi: Türkiye'deki Göğüs Hastalıkları Hastanelerinde Bir Uygulama. Gaziantep Tıp Dergisi, 16(3), 13-18.

Czypionka, T., Kraus, M., Mayer, S., & Röhrling, G. (2014). Efficiency, ownership, and financing of hospitals: the case of Austria. Health care management science, 17(4), 331-347.

Erdoğan, M., & Yıldız, B. (2015). Sağlik İşletmelerinde Finansal Oranlar Araciliğiyla Performans Ölçümü: Hastanelerde Bir Uygulama. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(9), 129-148.

Ferrier G. D. and Valdmanis V. (1996) "Rural Hospital Performance And İts Correlates". Journal of Productivity Analysis, 7(1), 63-80.

Hollingsworth, B., Dawson, P., & Maniadakis, N. (1999). Efficiency measurement of health care: a review of non-parametric methods and applications. Health care management science, 2(3), 161-172.

Kutlar, A., & Salamov, F. (2016). Azerbaycan Kamu Hastanelerinin Etkinliğinin VZA Uygulaması ile Değerlendirilmesi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(31), 1-17.

Li, H., & Dong, S. (2015). Measuring and benchmarking technical efficiency of public hospitals in Tianjin, China: A Bootstrap–Data envelopment analysis approach. INQUIRY: The Journal of Health Care Organization, Provision, and Financing, 52, 0046958015605487.

Temür, Y., & Bakırcı, F. (2008). Türkiye'de sağlık kurumlarının performans analizi: bir VZA uygulaması.

Yeşilyurt, Ö., & Salamov, F. (2017). Türk Devletleri Sağlık Sistemlerinde Etkinliğin ve Etkinliğe Etki Eden Faktörlerin Süper Etkinlik ve Tobit Modelleriyle Değerlendirilmesi. Paper presented at the III. IBANESS Congress Series-Edirne/Turkey.

Yiğit, V. (2016). Hastanelerde Teknik Verimlilik Analizi: Kamu Hastane Birliklerinde Bir Uygulama. SDÜ Sağlık Bilimleri Dergisi, 7(2), 9-16.

Younis M. Z. (2012) "A Comparison Study Of Urban And Small Rural Hospitals Financial And Economic Performance". Online Journal of Rural Nursing and Health Care, 3(1), 38-48.

ŞEHİR HASTANELERİNİN SAĞLIK TURİZMİ POTANSİYELİNİ SWOT ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRMESİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ

EVALUATION OF HEALTH TOURISM POTENTIAL IN THE CITY HOSPİTAL WITH SWOT ANALYSIS: THE EXAMPLE OF ANKARA

Dr.Öğr.Üyesi, Nazan TORUN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi

ÖZET

Küreselleşme ile beraber, rekabet, iletişimin, bilgi ve teknolojinin hızlı bir şeklide artmasıyla birlikte seyahat edebilme imkânlarının artması, ulaşımda kolaylıkların sağlanması, sağlık hizmetlerinde kalitenin gelişmesi dünyada sağlık turizminin önemini giderek artırmıştır. Dünyada olduğu gibi ülkemizin coğrafi konumu ve sağlık sektörü kapasitesinin sağlık turizmi için önemli bir pazar oluşturması bu alana yönelik çalışmaları artırmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de ve dünyada son yıllarda gelişerek yaygınlık kazanmaya başlayan sağlık turizmi konusunda Ankara Şehir hastanesinin mevcut durumunu ve geleceğini SWOT analizi tekniği ile belirleyerek, geleceğe yönelik tavsiye niteliğinde çıkarımlarda bulunmak amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Söz konusu temel amaç doğrultusunda Ankara Şehir hastanesine örneğiyle şehir hastanelerinin sağlık turizmi konusundaki üstünlükleri ve zayıflıkları belirlenerek, geleceğe yönelik fırsatları ve tehditleri ortaya konulması istenilmektedir. Çalışmada elde edilen veriler şehir hastanelerinde sağlık turizmin daha etkin kullanılması açısından önemlidir. Elde edilen veriler aynı zamanda konuyla ilgili literatüre, sektör temsilcilerine katkı sağlaması ve şehir hastanelerin sağlık turizmi politikalarının daha etkin oluşturulması bağlamında önem taşımaktadır.

Anahtar Kelime: Sağlık Turizm, Medikal Turizm, Şehir Hastaneleri

ABSTRACT

Due to globalization, competition, communication, information and technology have increased rapidly, the possibility of traveling, the facilities in transportation, the improvement of the quality of health services has increased the importance of health tourism in the world. As it is the case in the world, the geographical location and the health sector capacity of our country constitute an important market for health tourism and this has increased the studies in this field. In this context, this study has performed to determine the current situation and future of Ankara City Hospital with the using of SWOT analysis tecnique and to deduce recommendation about future of health tourism that widespread in the world and Turkey in recent years. In the direction of the main goal, it has been found out strengths and weaknesses about health tourism of city hospitals with the case of Ankara City Hospital. The data in this study was important in terms of effective use of health tourism in city hopitals. Moreover, the data is essential to contribute the determination of health tourism policy of city hospitals more efective, literature and sector representatives.

Key words: Health Tourism, Medical Tourism, City Hospital.

GİRİŞ

Sağlık turizmi, bir ucu doğal (kaplıcalar, vb.) kaynaklara, diğer ucu beşeri (turistler ve uzman kişiler, vb.) ve mali (şirketlerin özvarlıkları, vb.) kaynaklara dayanan önemli bir turizm koludur (Özkurt, 2007). Sağlık turizmi dünyanın en eski turizm türlerinden biridir. Her ne kadar çeşitli hastalıkların tedavisinde mineral kaynakların kullanımı birçok antik kültürde uygulanmış olsa da arkeolojik kanıtlar, medikal turizm hakkında ilk gerçek kanıtların; Antik Yunanlıların Epidaurus denilen topraklarda şifa tanrısı Asklepios'un tapınağına ulaşmak için

Akdeniz'i geçmeleri olarak bilinmektedir (Badulescu & Badulescu, 2014). Daha kaliteli ve daha uygun maliyet ile sağlık hizmeti almanın yanında ayrıca turizm fırsatından da faydalanmak amacıyla kendi ülkelerinden başka destinasyonları tercih edilmesiyle sağlık turizmi gelişmiştir (Helble, 2011). Genel olarak sağlık turizmi ve özel olarak da tıbbı ya da medikal turizm 1990'lı yıllarda ortaya çıkmış ve günümüze kadar oldukça önemli gelişmeler göstermiştir (Durgun, 2007). Gelişmiş ülkelerde sağlık harcamalarının artması, bu ülkelerdeki sosyal güvenlik sistemlerinin yaşadığı sıkıntılar ve ulaşım teknolojisinde yaşanan gelişmeler; tedavi amaçlı seyahatlerin çıkış yolu olmuş ve bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve insanların her türlü bilgiye ulaşmada yaşadığı kolaylık ise tedavi amaçlı seyahatlerin itici gücü olmaya başlaması sağlık turizminin gelişmesine katkı sağlamıştır (Altın, Bektaş, Antep, & İrban, 2012).

Önceleri insanlar, büyük oranda yurtdışına, sigortanın karşılamadığı plastik cerrahi ameliyatlarını olmaya giderlerken, bugün, ortopedik işlemlerden, kalp ameliyatlarına ve hatta organ nakillerine kadar geniş yelpazede işlem için yurtdışına gitmektedir (Tütüncü, Kiremitçi, & Çalışkan, 2011).

Küresel Medikal Turizm pazarının büyüklüğü 2004'ten 2012'ye kadar yaklaşık 2,5 kat artarak 10 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve 2019'a kadar yaklaşık 33 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (Seo & Park, 2018).

Sağlık harcamalarının yükü arttıkça, hükümet ve tüketiciler tıbbi harcamalara alternatifler araştırmakta ve bu bağlamda medikal turizm dünyadaki önemli bir stratejik endüstri olarak dikkat çekmektedir (Seo & Park, 2018). Medikal turizmin bir endüstri olarak gelişmesinin nedeni, pek çok ülkenin yüksek katma değer üretmek için devlet düzeyinde politika çabalarıyla desteklemiş olmasıdır (Seo & Park, 2018).

Sağlık turizm açısından Türkiye'nin birçok çok avantajları bulunmaktadır (Altın et al., 2012; Tengilimoğlu, 2005);

- Türkiye'deki sağlık hizmetlerinin diğer ülkelere kıyasla daha ucuz olması fiyat avantajı oluşturulmaktadır.
- Türkiye'deki hastanelerin yatak kapasiteleri yeterli ve hekim kalitesi iyidir.
- Türkiye, Avrupa ülke ve Ortadoğu ülkeleri arasında bir köprü olarak; hem batı, hem de doğu ülkelerindeki hastalara hizmet verebilmektedir.
- Son yıllarda ülkemizde sağlık personelinin yabancı dil bilmesi konusuna giderek daha çok önem verilmektedir.
- Sağlık kurumlarına yönelik yurtdışından ülkemize belirgin bir hasta hareketliliğinin olduğu görülmektedir. İstanbul'daki ve Antalya'daki hastaneler başta olmak üzere belirgin hasta potansiyeli olmakta beraber; henüz arzu edilen düzeye ulaşmamıştır. Sağlık turizminde Türkiye'ye başlangıçta kaplıca ve termal tesisler için hastalar gelirken; son zamanlarda; saç ektirme, göz ameliyatları, tüp bebek gibi cerrahi yöntemler için gelen hastaların sayısında da artış görülmektedir

Türkiye'nin sağlık turizminde birçok avantajı olmasına rağmen gerek coğrafi konumu ve kültürel yapısı, gerekse de ekonomik ve sağlık sektörü kapasitesine göre Türkiye'nin sağlık turizmi alanında dünya pazarında istediği yeri elde ettiği söylenemez (Daştan, 2014). Sağlık turizmi piyasasında önemli bir ülke olarak yer alabilmek için diğer ülkelerle rekabet etmek kaçınılmazdır. İstanbul, Ankara, İzmir ve Antalya gibi şehirlerin dünya genelindeki tanınırlığı, devlet politikası haline gelmiş turizm altyapısı ve dünya turizm pazarından aldığı pay ile Türkiye iyi bir planlama sayesinde sağlık turizminde de arzulanan noktaya ulaşacaktır (Bakanlığı, 2017).

Sağlık kurumları belirsizliğin son derece fazla olduğu açık sistemler olması ve ayrıca rekabet üstünlüğünü elinde tutup stratejilerini gerçekleştirmek istemesi nedeniyle sağlık kurumları kendi dış çevresindeki fırsat ve tehditleri değerlendirebilmenin yanında kendi üstün ve zayıf yönlerini de değerlendirebilmesi gerekir (Sonğur, Top, & Tekingündüz, 2013).

Bu nedenle çalışmada önce Türkiye'nin medikal turizmin yönünden mevcut durumu incelenmiştir. Türkiye coğrafi kültürel güzellikleri, termal kaynakları Dünyadaki konumu bakımından hemen hemen her ülkeye uçuş imkanı olması açısından önemli bir konumdadır. Ayrıca üniversite ve eğitim ve araştırma hastaneleri ve akredite olmuş özel hastanelerin fazla olması sağlık turizminde Türkiye'nin önemli avantajları arasındadır.

Şekil 2'de Türkiye'ye gelen uluslararası hastaların hastane dağılımı gösterilmektedir. Şekilde de görüleceği üzere yıllar itibari ile yurtdışından gelen hasta sayısının arttığı ve hastaların büyük çoğunluğu özel sağlık kuruluşlarını tercih ettiği görülmektedir.

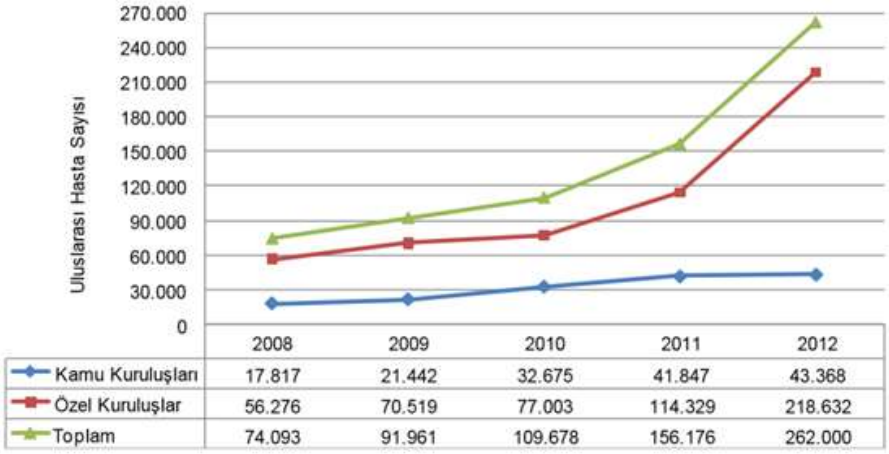

	2008	2009	2010	2011	2012
Kamu Kuruluşları	17.817	21.442	32.675	41.847	43.368
Özel Kuruluşlar	56.276	70.519	77.003	114.329	218.632
Toplam	74.093	91.961	109.678	156.176	262.000

Şekil 1. Türkiye'ye Gelen Uluslararası Hastaların Hastane Dağılımı
Kaynak Sağlık Bakanlığı Aktaran Daştan 2014.

Türkiye'de medikal turizmin özel sektöre göre kamu sektöründe düşük olmasının nedenlerini tespit etmek amacıyla yapılan bir çalışmada kamu hastanelerinin medikal turizmin gelişmesine etki eden faktörler arasında kamu hastanelerinin imajı, altyapı eksikliği, tanıtım eksikliği, işgücü eksikliği, tedavi maliyeti, dil, iletişim, sağlık politikasının olduğu bulunmuştur (Yiğit, 2016).

Her ne kadar diğer ülkelere göre sağlık turizm çalışmaları geç başlansa da son zamanda kurulan Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu (SATURK) ve Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TUSEB) Sağlık Bilimlerinde Kalite ve Akreditasyon Enstitüleri sağlık turizmin Türkiye'de çalışmalarını belli standartlar doğrultusunda ve sistematik ilerlemesine neden olacaktır. Ancak, Türkiye'de sağlık turizmi için yapılmış milyarlarca Dolarlık yatırımlara rağmen talep yeterli ve henüz istenen düzeyde değildir. Bunun nedeni de konuyla ilgili olarak yurt dışında tanıtımların az olması ve etkili bir satış ve pazarlama ağının kurulmamış olmasıdır (İçöz, 2009).

Sağlık turizminde önemli bir avantaj olan sağlık işgücü Ülkemizde bulunan üst uzmanlık dallarında yetişmiş tecrübeli hekim kadroları ile sağlanmaktadır.

Türkiye'ye medikal turizm kapsamında kalp hastalıkları, ortopedi, kadın doğum, estetik ve diş ve saç ekim operasyonları açısından tercih edilebilecek önemli ülkeler arasındadır. Ülkelerin Türkiye'yi tercih etme nedenleri değişmektedir. Bunlar; (Bakanlığı, 2017)

- Akrabalık bağları nedeniyle sıkı ilişkilerin olduğu ülkeler (Bulgaristan, Yunanistan, Suriye gibi)
- Türk nüfusun yoğun yaşadığı ülkeler (Almanya, Hollanda, Fransa gibi),
- Altyapı ve hekim yetersizliği nedeniyle hizmet sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkeler (Libya, Irak, Balkan ülkeleri, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri gibi),

- Sağlık hizmetlerinin pahalı olduğu ülkeler (tedavi masrafları yaklaşık %35-60 oranında Türkiye'de daha düşüktür, İngiltere, Amerika, Almanya gibi),
- Uzun bekleme sırası olan ülkeler (İngiltere, Hollanda ve Kanada gibi)
- Sigorta sistemlerinin geri ödeme kapsamına almadığı diş hastalıkları gibi hizmetlerin bulunduğu ülkeler (Fransa, İngiltere, İrlanda, Almanya gibi)
- Özellikli hizmetlerin talep yoğunluğu olan ülkeler (Orta Doğu Ülkeleri, Balkan Ülkeleri gibi)

Şekil 2' de görüleceği üzere Sağlık Bakanlığı Türkiye'nin sağlık turizmi açısından SWOT analizi yapmıştır.

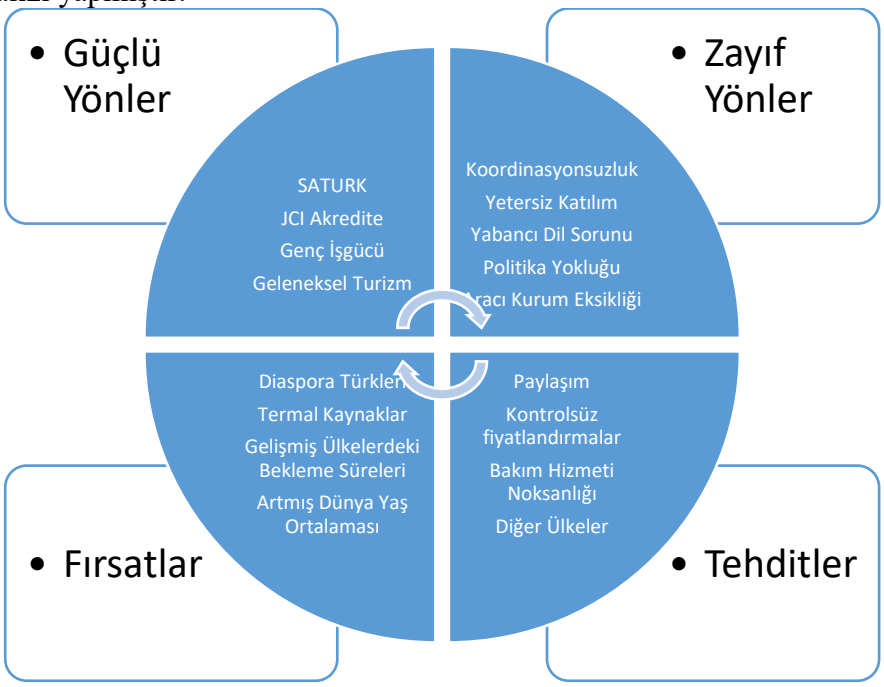

Şekil 1.Türkiye'de Sağlık Turizm SWOT Analizi
Kaynak: Sağlık Bakanlığı

Ankara Şehir Hastanesinin Sağlık Turizmi Potansiyeli Açısından SWOT Analizi

Türkiye sağlık turizm konusunda Ankara şehir hastanesinin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyip dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri saptamak ve bu bağlamda stratejik yöntemler ve öneriler sunmak amacıyla SWOT analiz tekniği kullanılmıştır. SWOT analizi, bir firmanın, sektörün, yatırımın, ülkenin veya coğrafi bölgenin kendi bireysel özelliklerinden kaynaklanan güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edildiği bir analiz yöntemidir. SWOT analizinde Strength: güçlü yanlar, Weakness: zayıf yanlar, Opportunity: fırsatlar, Threat: tehdit ve tehlikeler belirlenerek, mevcut durum göz önünde (güçlü ve zayıf yönlerini) bulundurularak, geleceğe yönelik olarak kontrol edilebilen veya edilemeyen çevre faktörlerinden kaynaklanan fırsat ve tehditlerin saptanmasını ve bu ölçütlere bağlı olarak yapılan analizlerin irdelenmesi ile bölge hakkında stratejik bir görüş ortaya konulabilmektedir (Karadeniz, Kandir, & Önal, 2007; Mansuroğlu & Dağ, 2016).

Çalışmada, güçlü ve zayıf yönleri, fırsatlar ve tehditler ile ilgili veriler sağlık turizmi ile ilgili literatür, Sağlık Bakanlığı'nın hazırladığı raporlar, medya haberleri ve yerinde yapılan gözlemlerden elde edilen bilgiler bir araya getirilerek konu kuramsal olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan SWOT Analiz Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Ankara Şehir Hastanesinin Sağlık Turizm Açısından SWOT Analizi

Güçlü Yönler	**Zayıf Yönler**
• Tüm sağlık turizmi çalışmalarını koordine edecek bir çatı yapının kurulmuş ve devlet politikası geliştirilmiş olmasıdır • Avrupa'nın en büyük, dünyanın ise tüm birimleri tek seferde inşa edilen 3. büyük hastanesi olması • Havaalanının olması • Başkente olması • Elçiliklerin bulunduğu şehirde olması • Binaların son teknolojiyle inşa edilmiş olması • Son model cihazların olması • Kültürel zenginliklerin olması • Kaplıcaların yakın olması • Bütün branşların bir yerde ulaşıyor olması • Sağlık Turizmi için özel olarak ayarlanmış fiziksel olanakların olması (VIP odalar) • Kaliteli hizmet sunumunun olması	• Yabancı dil bilen sağlık personeli sayısının azlığı • Lojistik hizmetlerin koordinasyonun yetersizliği • Yurt dışı sigorta şirketleri ile koordinasyon zayıflığı • Tanıtım ve reklam yetersizliği • Sağlık turizm sadece medikal turizm üzerinde yoğunlaşılması, sağlık turizm diğer çeşitleri ile entegrasyonun nasıl sağlanacağının belli olmaması
Fırsatlar	**Tehditler**
• Hastalara daha iyi hizmet vermek adına "Yabancı Hasta Departmanları" veya "Sağlık Turizmi Departmanları" kurulması • Hastanenin web sayfasında sağlık turizm özellikli hizmetler olarak yer alması • Hükümetin politikalarında verilen önem • USHAŞ'ın kurulma aşamasında olması • TÜSEB tarafından akredite dilme çalışmalarının başlaması • Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde yaşayan insanların, tedavi amaçlı arayışlar içinde olması, • Gelişmiş ülkelerde yaş ortalamasının artmış olması, • Diğer ülkelerde uzun bekleme süreleri • Diğer ülkelerde yetersiz insangücü • Şehir hastaneleri özelinde, Türkiye yurtdışında dikkat ve ilgiyle izlenmektedir • Şehir hastanelerin sağlık turizmi katkı sağlayacağı algısının oluşması • Özellikli ameliyatların yapılıyor olması • Medyanın ilgisini çekmiş olması	• Şehir hastanelerin işleyişin tam olarak oturtturulamadığı için yaşanan belirsizlikten dolayı çalışanların motivasyon düşüklüğü • Hekimlerin döner sermayelerin kesilme söylentisinden dolayı özel hastanelere geçme istekleri • Diğer Ülkerlerden gelen rekabet • Ankara'da son yıllarda gelişen kötü algı (Terör saldırıları) • Finansman kaynağı karşılamada yetersizlik ve belirsizlik • Sağlık Turizm ödemelerin SUT dışında yapılıp yapılamayacağı konusunun belirsiz olması • Dışardan hasta kabul etme protokolünün zamanında hazırlanmamasından dolayı yaşanabilecek olumsuz algının oluşma durumu

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada gerçekleştiğimiz SWOT analizi ile Ankara Şehir Hastanelerinin sağlık turizmindeki güçlü yönleri, zayıf yönleri ve önündeki fırsatlar ile karşılaşabileceği tehditler belirlenmiştir. Bu doğrultuda Ankara Şehir Hastaneleri sağlık turizmini geliştirmek için güçlü yönlerden faydalanarak zayıf yönlerini güçlü yön yapacak fırsatları değerlendirerek sağlık turizmindeki gelirlerini artırıcı ve olası tehditleri engelleyici politikalar oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

Altın, U., Bektaş, G., Antep, Z., & İrban, A. (2012). Sağlık Turizmi ve Uluslararası Hastalar İçin Türkiye Pazarı.

Badulescu, D., & Badulescu, A. (2014). Medical tourism: between entrepreneurship opportunities and bioethics boundaries: narrative review article. *Iran J Public Health, 43*(4), 406-415.

Bakanlığı, S. (2017). Türkiyenin Sağlık Turizmindeki önemi. 20.03.2019

Daştan, İ. (2014). Türkiye'de Sağlık Turizmi: Türkiye Ve Özelinde İzmir'de Sağlık Turizminin Mevcut Durum Analizi Ve Strateji Önerileri-Health Tourism In Turkey: Swot Analysis Of Health Tourism In Turkey And Izmir, And Strategy Recommendations. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(10), 143-163.

Durgun, A. (2007). Isparta Turizminin SWOT Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(5), 93-109.

Helble, M. (2011). The movement of patients across borders: challenges and opportunities for public health. *Bulletin of the World Health Organization, 89*, 68-72.

İçöz, O. (2009). SAĞLIK TURİZMİ KAPSAMINDA MEDİKAL (TIBBİ) TURİZM VE TÜRKİYE'NİN OLANAKLARI. *Journal of Yasar University, 4*(14).

Karadeniz, E., Kandir, S. Y., & Önal, Y. B. (2007). Seçilmiş paydaşların SWOT yöntemiyle Türk turizm yatırımlarını değerlendirmesine yönelik bir pilot çalışma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 18*(2), 195-205.

Mansuroğlu, S., & Dağ, V. (2016). Bingöl İlinin peyzaj potansiyelinin kırsal turizm olanakları (SWOT analizi yöntemi kullanılarak) açısından değerlendirilmesi. *Mediterranean Agricultural Sciences, 29*(1).

Özkurt, H. (2007). Sağlık Turizmi Tahvilleri. *Maliye Dergisi, 152*(1), 122-142.

Seo, B. R., & Park, S. H. (2018). Policies to Promote Medical Tourism in Korea: A Narrative Review. *Iran J Public Health, 47*(8), 1077-1083.

Sonğur, C., Top, M., & Tekingündüz, S. (2013). Sağlık Sektöründe GZFT (Güçlü-Zayıf Yönler-Fırsatlar-Tehditler) Analizi. *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi, 5*(1), 69-99.

Tengilimoğlu, D. (2005). Sağlık Turizmi: Tedavi Amaçlı Turizm Ve Termal Turizmde Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Hastane Dergisi, 34*, 90-96.

Tütüncü, Ö., Kiremitçi, İ., & Çalışkan, U. (2011). Sağlık turizmi, güvenlik ve kalite. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 22*(1), 91-93.

Yiğit, V. (2016). Kamu hastanelerinde medikal turizminin gelişimini etkileyen faktörler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 7*(15), 107-119.

DOMANİÇ-ÇOKKÖY TOPLUMU TRAVMA ANALİZİ
TRAUMA ANALYSIS OF DOMANİÇ-ÇOKKÖY SOCIETY

Yüksek Lisans Öğrencisi, Seray BENGÜ
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji

ÖZET

Paleopatoloji antropolojinin alt dallarından biridir ve eski toplumların hastalıklarını inceler. Travma, paleopatolojinin içinde incelenen bir olgudur. Travma, kemik bütünlüğün bilinçli veya kaza yolu ile bozulmasıdır. Bu çalışmanın amacı Domaniç-Çokköy iskeletlerinin travma olgusu açısından incelenmesi ve toplumun yaşam biçiminin ortaya çıkarılmasına katkı sağlanmasıdır. Kütahya Domaniç-Çokköy lokasyonunda, Kütahya Müze Müdürlüğü tarafından yürütülen Kurtarma Kazısı ile gün yüzüne çıkartılan insan iskeletleri Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Paleoantropoloji laboratuvarına getirilmiştir. Çokköy'den getirilen insan iskeletleri üzerinde temizlik ve onarım işlemlerinden sonra demografik incelemeler yapılmıştır ve paleopatolojik bulgularda travma olgusu çalışılmıştır. Travma analizi yapılırken Ortner (2003), Lovell (1997), Waldron (2009) gibi araştırmacıların yöntemleri dikkate alınmıştır. Roma İmparatorluk ve Geç Doğu Roma dönemlerine tarihlendirilen Çokköy Nekropol alanında 60'ı basit toprak mezar, 21'i çatma kiremit mezar, 5'i taş kapaklı mezar ve 1'i sanduka mezar olmak üzere toplamda 87 mezar açılmış, 88 birey gün yüzüne çıkarılmıştır. Bireyler kafatası ve gövde travmaları olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmiştir. Kafatası travmaları için basit toprak mezarlardan 2'si bebek 8'içocuk, 21'i erkek, 14'ü kadın toplamda 45 bireye bakılmış ve ileri erişkin bir kadın bireyde çökme kırığı gözlemlenmiştir. Çatma kiremit mezarlardan toplamda 19 bireye bakılmış ve orta erişkin erkek bir bireyde burun kemiğinde kırık gözlemlenmiştir. Taş kapaklı mezarlardan 3 bireye, sanduka mezarlardan 1 bireye bakılabilmiş ve travma olgusu gözlemlenmemiştir. Gövde travmaları için basit toprak mezarlardan 8'i çocuk 12'si kadın ve 22'si erkek olmak üzere toplamda 42 bireye bakılmıştır ve 4 bireyde gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki orta erişkin bir kadına aittir ve radiusta kırık tespit edilmiştir. İkincisi ileri erişkin erkek bir bireye aittir ve humerusunda kırık tespit edilmiştir. Üçüncüsü ileri erişkin bir erkeğe aittir ve tibiasında büyük bir kırık gözlenmiştir son olarak ileri erişkin bir erkek bireyde ulna ve radius kemiklerinde kırık tespit gözlemlenmiştir. Çatma kiremit mezarlardan 2'si çocuk 6'sı kadın, 11'i erkek toplamda 19 bireye bakılmış ve genç erişkin bir kadına ait parmak kemiğinde kırığa bağlı kaynaşma gözlemlenmiştir. Taş kapaklı mezarlardan 3 bireye, sanduka mezarlardan 1 bireye bakılmış ve travma olgusu gözlemlenmemiştir. Sonuç olarak 88 bireyde 7 adet travma gözlemlenmiştir ve bu travmalar genellikle uzun kemiklerinde meydana gelmiş kırıklardır. Bu travmaların tümü birey hayattayken meydana gelmiş ve iyileşme belirtisi gözlemlenmektedir. Travmaların türüne ve sayısına bakılarak savaşçı bir toplum olmadığını söyleyebiliriz. Toplumda görülen travmaların, savunma veya düşme sonucu oldukları tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Travma, Paleopatoloji, Domaniç-Çokköy, İnsan İskeletleri.

ABSTRACT

Paleopathology is one of the sub-branches of anthropology and studies the medical conditions of ancient societies. Trauma is a phenomenon studied within the field of paleopathology. Trauma is the impairment of bone integrity consciously or accidentally. The aim of this study is to investigate the skeletons in Domaniç-Çokköy in terms of trauma phenomenon and to contribute to uncovering of the society's lifestyle. The human skeletons, excavated in Domaniç-Çokköy provinces of Kütahya during the rescue excavation conducted by Kütahya Museum Directorate, were brought to the paleoanthropology laboratory in the University of Ahi Evran in Kırşehir. After being cleaned and repaired, the human skeletons

were examined demographically and the phenomenon of trauma was studied on the paleopathological findings. The methods of the researchers such as Ortner (2003), Lovell (1997) and Waldron (2009) were taken into consideration while performing trauma analysis. In the Çokköy Necropol site, which is dated back to the Roman Empire and Late East Roman Empire eras, 88 individuals were excavated from 87 graves opened, 60 of which are simple earth type, 21 of which are built-up tile, 5 of which are stone-lidded and one of which is cist. The individuals were examined under two categories: skull traumas and chest traumas. For the skull traumas, 45 individuals in total were examined from the simple earth graves, 2 of which are babies, 8 of which are children, 21 of which are male and 14 of which are female, and a compression fracture was observed in an old-aged female adult. 19 individuals in total were examined from the built-up tile graves and a fracture was observed in the nasal bone of a middle-aged male adult. 3 individuals from the stone-lidded and one from the cist were examined and trauma could not be detected. For the chest traumas, 42 individuals were examined from the simple earth graves, 8 of which are children, 12 of which are female and 22 of which are male, and trauma could be detected in 4 individuals. The first of them is a middle-aged female adult and a fracture was detected in the radius. The second is an old-aged male adult and a fracture was detected in his humerus. The third is an old-aged male adult and a large fracture was observed in his tibia. Finally, fractures were observed in the ulna and radius bones of an old-aged male adult. 19 individuals in total were examined from the built-up tile graves, 2 of which are children, 6 of which are female and 11 of which are male, and a bone healing was observed in the finger bone of a young female adult. 3 individuals and one individual were examined from the stone-lidded graves and cist respectively, and no sign of trauma could be detected. In conclusion, 7 cases of trauma were observed in 88 individuals in total and these traumas are generally fractures that took place on the long bones. All of these traumas took place when the individuals were alive and sign of recovery could seen. Considering the number and types of the traumas, it can be concluded that they were not a warrior society. It could be predicted that these traumas happened as a result of defense or falling.

Keywords: Trauma, Paleopathology, Domaniç-Çokköy, Human Skeletons.

БОЛАШАҚ ТӘРБИЕШІЛЕРДІҢ ЛИДЕРЛІК САПАСЫН АНЫҚТАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ ЖАЙЫНДА

Т.ЖҰМАШЕВА
ҚазҰПУ, Алматы қ.

АННОТАЦИЯ

Мақалада автор болашақ тәрбиешілердің лидерлік сапасын анықтаудың зерттеу әдістері туралы жазған. Мақаланың мақсаты оқырманды болашақ тәрбиешілердің лидерлік сапасын анықтауға арналған педагогикалық және психологиялық зерттеу әдістердің түрлерімен таныстыру болып табылады. Сонымен бірге автор мақалада «лидер» ұғымының әлеуметтік-психологиялық түсініктемесіне берілген анықтаманы жазған. Автор болашақ тәрбиешілердің лидерлік сапасын анықтаудағы диагностика ғылымының алатын орны туралы жазған. Диагностика ғылымына анықтама бере отырып, автор педагогикалық-психологиялық диагностикалық әдістерді жүргізу - жоғары білікті мамандарды даярлау және оқу-тәрбие үдерісін жетілдірудің практикалық міндеттерін шешуге көмек көрсету үшін пайдаланылады деп тұжырымдайды. Автор мақалада «Социометрия», «Лидердің ұйымдастырушылық қабілеті» атты тест-сауалнамасы, «Құндылықтар бағдары» әдістемесін, .В.Гербачевскийдің сауалнамасын, тұлғаның бағытын анықтау үшін пайдаланылатын бағдарлау анкетасы, «Сіз тез тіл табыса алатын адамсыз ба?» атты тестті жүргізудің ерекшелігі туралы баяндаған.

Кілттік сөздер: зерттеу, әдіс, лидерлік сапа, болашақ тәрбиеші, тест, сауалнама, анкета.

Ерте заманнан бері зерттеушілерді неге бір адам лидер болып қалыптасады, ал басқалары болмайды т.с.с. деген сияқты сұрақтар толғандырған. Адамдар «ұлы адамдардың» тұлғалық ерекшеліктерін сипаттап (мәселен, Макиавелли «Патша»), лидерлік бойынша кеңестерін ұсынған. Бірақ, лидерлікті ғылыми зерттеу үшін мүмкіндік тек XX ғасырда қоғамдық ғылымдардың дамуымен ең алдымен, психология мен әлеуметтанумен байланысты пайда болды. Өндірістің қалыптасуы және менеджер кәсібінің кеңінен танымалдылығы бұл мәселеге қызығушылықты одан әрі күшейтіп жіберді. Соған қарамастан лидерлікті ғылыми-эмпирикалық зерттеу XX ғасыр бойы жүргізілді және бүгінгі уақытта «лидерлік» ұғымының бірмағыналы анықтамасы жоқ және бұл ұғымның табиғаты мен мәні туралы түсініктердің де айырмашылығы бар. Лидер сөзі қазіргі уақытта үйреншікті тілде былайша түсініледі: а) қандай да бір іс-әрекет саласында басқалармен салыстырғанда жеткен жетістігі жоғарырақ; б) көптеген жеңіс пен ұпай жинаған спорттық топ; в) кемеде қызмет етушілердің тобын басқарушы т.с.с. [1, 63б]. Бірақ, «лидер» ұғымының жоғарыда көрсетілген түсініктерден лидердің әлеуметтік-психологиялық ұғымынан ерекшелігі бар. Мәре сызығынан бірінші өткен лидер-спортшының, топтың лидерімен ортақ ұқсастықтары аз. Лидер-спортшы спорт саласында жетістікке жеткен адам, оған қол соғып, қошемет көрсетеді, одан үлгі алады, бірақ ол өзінің өмірлік жолын одан әрі қарай жалғастырады, жалғыздықта өткізуі де мүмкін. Ал, топтың лидері – бұл «оның соңынан жүретін» өзінің ізбасарлары бар адам. Осылайша, әлеуметтік-психологиялық түсінікте лидер сөзін ортақ мақсаты мен қызығушылықтары бар, ұйымдасқан адамдардың тобымен байланыстырылады [2, 8б].

Бүгінде білім беу саласында тұлғаның дамуын анықтаудың тиімді әдістерін жасау және әлеуметтік дарынды жастарды оқытудың формасын анықтау яғни, білім беру саласындағы әлеуетті лидерлер мәселесі өзекті болып тұр. Сондықтан лидерлерді

тауып, анықтай алу қоғамың дамуы үшін өте маңызды болып табылады. Лидерлікті және лидерлік сапаны анықтайтын әдістер көп. Олардың қатарында эксперимент, сауалнама, тесттер және бақылау әдістері, кіші топтардағы лидерлікті диагностикалау әдісі, социометрия, лидер бола алуға қабілеттілікті диагностикалау әдісі және әртүрлі лидерлікті анықтауға арналған ойындарды атауға болады.

Болашақ тәрбиешілердің лидерлік сапасын анықтауда практикалық психолог жұмысындағы жетекші түйін психодиагностика болып табылады, яғни психологиялық диагнозды қою ғылымы мен практикасы. Бұл ұғым М.Роршахтың «Психодиагностика» еңбегінің пайда болуымен алдымен психиатрияда кеңінен танымал болды, кейін медицинаның шегінен шығып таралды. Осы тұрғыда біз мәселенің мәнін тереңірек түсіндіру үшін психодиагностика мәселесіне жете тоқталып өтейік.

Психодиагностика – бұл тұлғаның жеке-психологиялық ерекшеліктерін анықтау және өлшеудің әдістерін ұсынатын психологиялық ғылымның аймағы. Ал, психологиялық диагноз дегеніміз – бұл өзара байланысқан психикалық қасиеттердің – қабілеттердің, мотивтердің, тұлғаның тұрақты ерекшеліктерінің кешенін құрылымдық сипаттау болып табылады [3, 5 б]. Қойылған диагноз зерттелініп отырған сапаны дамыту немесе оны түзету бойынша ұсыныстармен бірге жүреді және тек мамандарға ғана (педагогтармен, практикалық псиологтармен және басқаларымен) бағытталмаған, ол зерттелінушінің өзімен де жасалынатын жұмыс.

Ғалым І.Р.Халитова өз еңбегінде диагностиканың негізгі ұғымдарын былай сипаттайды:

Педагогикалық диагностика – оқушылардың (студенттердің) тәрбиелік және білім деңгейлерін анықтауға арналған оқытушының іс-әрекеті; санның сапалық өсу мен сәйкестігін талдау жұмыстары;

Психологиялық диагностика – балалардың, студенттердің (ересектердің де) бойындағы әдетте байқала бермейтін бірақ қарым – қатынасы мен оқу әрекеттеріне кері әсер ететін ауытқуларды анықтау;

Педагогикалық үрдістегі диагностика – оқу-тәрбие үрдісіндегі жетістіктермен кемшіліктерді анықтау үшін белгілі бір оқу-тәрбие мекемесінде жүргізілетін жұмыстар;

Медициналық диагностика– ішкі құрылысы мен жалпы денсаулығын анықтау;

Физиологиялық диагностика– дене бітіміндегі аутықуларды анықтау;

Психиатриялық диагностика – психикасы мен зердесі қатты бұзылған балалар мен студенттерді (ересек адамдарды) зерттеу арқылы оның себептерін анықтау [4].

Педагогикалық диагностикалаудың маңыздылығын мыналар көрсетеді:

- оқушының (студенттің) жай күйін танып білу;
- ондағы кейбір ерекшеліктердің тегін зерттеу;
- танып білу және зерттеу нәтижесін диагностикалау;
- түзету, реттеу, қалыптастыру және т.б. іс- шаралардың бағыт-бағдарын көрсету.

Педагогикалық диагностика мынандай түрлері белгілі:

Қазіргі жоғары білім жүйесіндегі психодиагностиканың негізгі қызметі қажетті білім және кәсіби маңызды сапаларды қалыптастыруда бақылауды жүзеге асыру, білім беру барысындағы студенттердің тұлғалық дамуы және ақыл-ойының ерекшелігін бағалау, білім берудің сапасын бағалау болып табылады. Соңғы уақытта психодиагностикалық әдістерді белгілі бір оқу орнына талапкерлерді жинау үшін де пайдалану кеңінен таралып жатыр.

Жоғары оқу орнындарында психодиагностикалық әдістерді жүргізу жоғары білікті мамандарды даярлау және оқу-тәрбие үдерісін жетілдірудің практикалық міндеттерін шешуге көмек көрсету үшін пайдаланылады. Студенттердің оқу іс-әрекетінің сәттілігі ақыл-ой даму деңгейі және сол мамандықты игеру үшін талап

етілетін арнайы қабілеттерді, сонымен бірге тұлғаның ерекшелігі мен мотивациясына тәуелді. Жоғарыда көрсетілген психологиялық ерекшеліктерге психодиагностика жүргізу талапкерлерді жинауды жүзеге асырудың тиімділігін көтереді және студенттердің біліктілігі мен қабілеттерін одан әрі дамытуға ықпал етеді, сонымен бірге олардың жеке және психологиялық ерекшеліктерін есепке ала отырып, оқу-тәрбие үдерісіне қажетті өзгерістерді енгізуге мүмкіндік береді.

Психодиагностиканың басты мақсаты толыққанды психикалық және тұлғалық дамуды қамтамасыздандыру болып табылады. Әрине, психодиагностика оны оған қолжетімді тәсілдермен жасайды, яғни, тұлғаның дамуына және оның жолында кездескен қиындықтарды игеруге көмек көрсетуге мүмкіндік беретін әдістерді жасап ұсынуға ұмтылады.

Диагноз ұғымы нақты объектінің жағдайын анықтау, қалыпты қызмет етуден немесе дамудан (жеке адамның, кіші топтың, қандай да бір психикалық қызметтің немесе нақты адамдағы психикалық үдерісінің) кез келген ауытқушылықты тану ретінде түсіндіріледі [5, 279б].

Диагностикалық зерттеу (дәлірек айтқанда, тексеру) теориялық зерттеуден ерекшеленетін маңызды сипаттамаларға ие. Диагностикалық әдістердің түрлері көп. Мәселен, тесттер, сауалнама, анкета, бақылау т.с.с. Солардың ішінде біз өз жұмысымызда тесттерді жиі пайдаланамыз. Мәселенің мән-жайын толығымен ашу үшін біз тест ұғымына тереңірек тоқталуды жөн санаймыз. Тесттер – соңғы уақытта ашылған дүние, оларды кәсіби жасап ұсыну және пайдалану тек XIXғ. басталған ал, оның алғашқы танымалдылығы Бірінші дүниежүзілік соғыс кезеңінде басталған. Алғашында тек медицина саласында пайдаланылған бұл әдіс кейін өзінің қолданылу аймағын кеңейте бастады және ол педагогика ғылымы саласында, кейінірек психология ғылымында да белсенді қолданылды. Кейбір тесттердің танымалдылығы соншалықты олардың атауы психологиядан алшақ, басқа іс-әрекет саласындағы адамдарға да белгілі (мәселен, Айзенк тесті немесе Юнгтің сауалнамасы). Көптеген зерттеушілердің пікірінше, тесттер, абсолютті сенімділікке орынға таласпаса да, адамдар арасында отбасында, ұжымда кикілжіңді азайтуы ықтимал. Қазіргі кезде жұмыс берушілер өзінің әлеуетті әріптестеріне олардың білімін тексерудің негізгі әдісі ретінде және жұмыс орындау үшін психологиялық жайлылықты максимальді түрде қамтамасыздандыру мақсатында тестті ұсынып жатады. Тесттің нәтижелері әрқашан күтпеген жағдайды көрсетеді және адамдардан әртүрлі эмоция шақыруы мүмкін – адамның қабілетін зерттеудің жалпы әдісі ретінде жағымды таңқалушылық пен тесттің нәтижесінен ашулы бастартушылыққа дейін. Тесттердің негізгі бірнеше түрлері бар: кәсіби, тұлғалық және интеллектуалдық. Сонымен қатар тесттер ақпаратты беру тәсіліне қарай вербальді (сөздік) және графикалық (суретпен) болып бөлінуі мүмкін, бірақ, жиі бірнеше жауап нұсқасы бар, оның біреуі дұрыс жауап көрсетілген, ал қалғандары бұл нұсқадан ерекшеленетін өте қарапайым сауалнамалар пайдаланылады. Графикалық тесттер әдетте байқампаздық және зейінді тексеру үшін, сонымен бірге ақыл-ойды зерттеу тесттерінде пайдаланылады [6, 5б]. Жоғарыда айтылғандай, болашақ тәрбиешілердің бойында лидерлік сапаны дамыту үшін алдымен оның жеке қабілеттерін дұрыс диагностикалау керек. Лидерді анықтайтын көпке танымал әдіс – социометрия әдісі. Бұл әдістің негізін 1934 жылы белгілі американдық психиатр және әлеуметтік психолог Дж.Л.Морено қалаған .

Социометрия әдісі адамның өз тобында алатын тұлғааралық қатынастар жүйесіндегі орнын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл әдісті 10 адамнан кем емес және бір жылдан көп уақыт өмір сүріп келе жатқан топқа жүргізу керек. Студенттерге екі сұрақ қойылады. Бұл сұрақтар белгілі бір іске байланысты. Студенттер оны орындау үшін өздеріне жақын адамдардың аттарын тізбектеп жазады. Нәтижелері арнайы

матрицаларға ендіріледі. Ондағы таңдалғандардың, ал аз таңдалғандарды нысананың шетіне орналастырады. Осылайша, студенттің социометриялық статусы анықталады. Нысана ортасындағылар лидерлер, аз таңдалғандарды немесе мүлдем таңдалмағандарды аутсайдерлер деп атайды [7, 242б].

Сонымен бірге тесттермен бірге зерттеу жұмыстарында анкета әдісі де кеңінен пайдаланылады. Осы тұрғыда біз педагогикалық зерттеулерде жиі пайдалатын диагностикалық әдіс анкета, анкеттеу және анкеталық әдіс ұғымдарына тоқталып өтейік. Анкета – әрбір адам бетімен толтыруға жататын арнайы дайындалған сұрақтардың тізімі. Анкетаның мынандай түрлері бар: почталық, таратылатын, экспресті (тез толтырылатын) сауалнамалық парақ (10 сұрақтан көп емес). Ал, анкеттеу – сұраушы мен сұралынушының тікелей өзара әрекеттесуіне негізделген сауалнаманың түрі. Мұнда сұралынушы сұрақтардың тізімінің мазмұнын бланкке өз бетімен (анкетаға) толтырады. Анкеталық әдіс – зерттелінуші адамға бағытталған арнайы сұрақтардың көмегімен (анкетаның) ақпарат, мәліметтер жинаудың тәсілі [8, 23б].

Осы тұрғыда біз лидерлікке қабілетті бағалау үшін Р.С.Немовтың «Лидердің ұйымдастырушылық қабілеті» атты тест-сауалнамасын жүргізудің пайдасы мол деп есептейміз [9]. Мәселен, тест сауалнама бойынша зерттелінуші 50 сұраққа жауап береді және оның нәтижесі бойынша лидерге қажетті психологиялық сапаларға ие ма әлде жоқ па екені жайында қорытынды шығаруға ммкіндік береді. Әр сұрақ бойынша «а» немесе «б» (яғни «иә» немесе «жоқ») жауаптарын беруге болады. Сонымен қатар лидерлік сапа мен қабілетті бір ғана тестпен өлшеу өте аздық етеді, сондықтан оны тағы бірнеше психодиагностикалық әдістерді жүргізу арқылы қосымша ақпарат алуға болады. Мәселен, М.Рокичтің «Құндылықтар бағдары» әдістемесін жүргізу керек [6, 26б] Бұл әдістің жақсы жағы оның әмбебаптылығында, зерттеуді жүргізу және нәтижесін өңдеу кезінде қолайлы болуы және уақытты үнемдеулігінде. Оның мәнді кемшіліктерінің бірі әлеуметтік ниеттенушілікке ықпал ету болып табылады, шыншылдықтың жоқ болу мүмкіндігі. Сондықтан аталған жағдайда психолог пен зерттелінуші арасындағы байланыстың болуы және тестілеудің өз еркімен болуы, диагностикалаудың мотивациясы ерекше рөлге ие. Әдістемені сараптама және сұрыптау мақсатында пайдалануға ұсынылмайды.

Құндылықтар бағдары жүйесі тұлғаның бағыттылығының мазмұнды жағын анықтайды және оның қоршаған әлемге, басқа адамдарға, өзіне қарым-қатынасын, дүниегекөзқарасының негізін және өмірлік белсенділіктің түрткісінің (мотивациясының) ядросын, өмірлік тұжырымдаманың негізін және «өмір философиясының» негізін құрайды.

М.Рокич құндылықтың екі класын ажыратады:

- терминальді – жеке тіршілік етудің соңғы мақсаты оған талаптануда жатыр деген сенімде тұр;
- құрал-саймандық – қандай да бір әрекет бейнесі немесе тұлғаның қасиеті кез-келген жағдайда артық көрінетіндей болып табылады деген сенім.

Бұл бөлу құндылықты – мақсатқа және құндылықты – құралға дәстүрлі түрде бөлуге сәйкес келеді.

Респондентке құндылықтардың екі тізімі (әрқайсысында 18-ден) көрсетілген, қағаз бетінде алфавиттік реттілікте немесе карточкаларда. Тізімде зерттелінуші әрбір құндылыққа рангтық нөмер береді, ал карточкаларды маңыздылығы бойынша ретімен орналастырады. Материалды берудің соңғы формасы көбірек сенімді нәтижелер береді. Алдымен терминальді жинақ, сонан соң құрал-саймандық құндылықтар жинағы көрсетіледі.

Аталған әдістеме бойынша тестілеудің нәтижесін өңдеу сапалы сипатқа ие. Құндылықтардың иерархиясын талдай келе, әртүрлі негіздемелер бойынша

зерттелінушілердің мазмұндық блоктардың топтамасына назар аудару керек. Мәселен, «нақты» және «абстрактты» құндылықтар бөлініп шығады, жеке өмірлік және өзін-өзі кәсіби шынайыландыру құндылығы т.б. Құралдар құндылығы этикалық құндылықтарға, қарым-қатынас құндылығына, істер құндылығына топталуы мүмкін. Индивидуалистік және конформистік құндылықтар, альтруисттік құндылықтар; өзін-өзі таныту құндылығы және басқаларды қабылдау құндылығы және т.б. Бұл құндылық бағдары жүйесінің субъективті құрылымының барлық мүмкіндіктері емес. Психолог жеке заңдылықты іліп алуға тырысуы керек. Егер бірде-бір заңдылықты анықтай алмаса, онда респондентте құндылықтар жүйесінің қалыптаспағандығы туралы болжауға болады немесе тіпті жауаптардың шыншыл түрде берілмегені жайында айтуға болады.

Сонымен бірге болашақ тәрбиешілердің лидерлік сапасын диагностикалаудың бір түрі ретінде В.Гербачевскийдің сауалнамасын жүргізген дұрыс [9, 149б]. Себебі бұл сауалнамадағы пікірлерге жауап беру үдерісінде туындайтын проблемалық жағдайлар, қажеттілікті белсенділеуге әкеледі, оның арасында танымдық, әлеуметтік, өзіндік сана қажеттіліктері, өз-өзіне жоғары сыйластық т.с.с. бар. Осы қажеттіліктердің негізінде субъект болжаулаған тұлғаның даму сапасын, тапсырманың мағынасы мен қиындығын, жұмсалған уақыт пен күшті бағалайды.

Тестілеудің нәтижесі бойынша зерттелінушінің тұлғасының мотивациялық құрылымы анықталады. Бұл құрылымда 15 компонентті ажыратуға болады. Бұл компоненттердің әрқайсысына кілттің көмегімен ұпайлардың қосындысы және зерттелінушінің жауаптарын ұпайға аударудың ережесімен есептелінеді.

Болашақ тәрбиешілердің лидерлік сапасын дамыту үшін қосымша ақпарат алуға жүргізілетін психодиагностикалық әдістердің бірі Б.Басстың тұлғаның бағыттылығын анықтау (бағдарлау анкетасы) анкетасының алатын орны ерекше. Тұлғаның бағытын анықтау үшін пайдаланылатын бұл бағдарлау анкетасын алғаш 1967ж. Б.Басс жариялаған. Анкета талқылауы бар 27 пунктен тұрады оның әрқайсысына тұлғаның бағыттылығының 3 түрі көрсетілген жауаптың 3 нұсқасы берілген. Респондент оның пікіріне көбірек сәйкес келетін бір жауапты таңдап алуы тиіс және 1 жауабы керісінше оның пікірінен алшақ немесе шынайылыққа аз сәйкес келеді. Барлық пункттер бойынша жиналған ұпайлар әрбір бағыт түрі бойынша жеке қосылып, есептелінеді [6, 28б]. Дәлірек айтқанда келесідей бағыттарды айқындауға болады:

1. Өзіне бағыттылық (Мен) – жұмыс пен әріптестерге қатыссыз бағдарлау қанағаттану және тікелей сыйақы беру, дәрежеге жету жолында агрессивтілік, билік, бәсекелестікке бейімділік, ашушаңдық, мазасыздық, интроверттілік.
2. Қарым-қатынасқа бағыттылық (ҚҚ) – кез келген жағдайда адамдармен өзара қарым-қатынасты қолдауға ұмтылыс, өзара біріккен іс-әрекетке бағдарлану бірақ, нақты тапсырмалардың орындалуына немесе адамдарға шынайы көмек көрсетуге залал келтіру есебінен, әлеуметтік қолдауға бағдарлау, топқа тәуелділік, адамдармен эмоционалды қарым-қатынасқа құштарлыққа қажеттілік.
3. Іске бағыттылық (І) – жұмыс мәселелерін шешуге қызығушылық, жұмысты жақсы орындауға тырысу, іскер серіктестікке бағыттылық, жалпы мақсатқа жету үшін пайдалы іс үшін өз пікірінен бас тартуға қабілеттілік.

Лидерге қажетті маңызды сапалардың бірі ол оның коммуникативлік қасиетінің болуы яғни, тез тіл табыса алу біліктілігі. Әсіресе, болашақ тәрбиешінің бойында тез тіл табыса алушылық қасиеттерінің болуы оның жұмысының жемісті болуының алғышарттарының бірі десе де болады. Ал, ол болашақ тәрбиешінің бойында қалыптасқан ба оны «Сіз тез тіл табыса алатын адамсыз ба?» атты тестті жүргізу арқылы білуге болады. Негізінен барлығы 16 сұрақ берілген. Оның әрбіреуіне зерттелінуші «Иә», «Кейде», «Жоқ» деген бір альтернативті жауапты таңдауы тиіс.

Әрбір «Иә» жауабына – 2 ұпай; әрбір «Кейде» жауабына – 1 ұпай; әрбір «Жоқ» жауабына – 0 ұпаймен есептелініп, нәтижесі одан әрі қарай нұсқау бойынша өңделеді [10, 160б].

Қорытындылай келе, біз жоғарыда айтылған психодиагностикалық әдістерді жүргізу кезінде зерттеуші бірқатар ережелерді басшылыққа алу керектігін ескертікіміз келеді. Олар: жауапкершілік, құзыреттілік, заңды және этикалық құқықтың күшті болуы, құпиялылықты сақтау, зерттелінуші зерттеудің мақсаты туралы ақпаратты білуі керек т.с.с. Осы ережелерді басшылыққа ала отырып, психодиагностикалық әдісті дұрыс жүргізген жағдайда болашақ тәрбиешілердің лидерлік сапасы қаншалықты дәрежеде екенін анықтап біле аламыз. Соның негізінде біз болашақ тәрбиешілердің лидерлік сапасын дамытуға арналған бағдарламаны құрастыруға мүмкіндігіміз болады. Ал, ол өз кезегінде біздің педагогикалық кадрларды бәсекеге қабілетті етудің бірден бір жолы. Бұл болашақ тәрбиешілердің лидерлік сапасын анықтаудың психодиагностикалық әдістері бізге қиын істе дұрыс шешім қабылдауға көмектесді және болашақ тәрбиешілердің қабілеттері мен нышандарын объективті анықтау үшін маңызы зор.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1) Адаир Д. Психология лидерства. М.: Эксмо, 2005.
2) Евтихов О.В. Лидерский потенциал руководителя: специфика, содержание и возможности развития. Монография. Красноярск: СибЮИ МВД России, 2011 . – 288.
3) Столяренко Л.Д. Основы психологии практикум. Ростов-на-Дону «Феникс» 2003-704.
4) Халитова І.Р. Педагогикалық диагностика: оқу құралы. - Алматы, 2011.– Б. 5.
5) Сельченок К.В. Психология лидерства. Хрестоматия. –Мн. Харвест, 2004-368.
6) Карелин А. Большая энциклопедия психологическихтестов. Издательство: Эксмо, 2007 г ., 416.
7) Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов.Изд: Эксмо, 2007-416с.
8) Мардахаев Л.В. Словарь по социальной педагогике. М., Академия, 2002.
9) https://psyera.ru/.
10) Батаршаев А.В. Диагностика способности к общению. Питер, 2006-176.

ВНЕДРЕНИЕ ПОЛИЯЗЫЧИЕ В КАЗАХСТАНЕ

научн. рук. д.п.н., профессор, Аксауле МАНКЕШ
PhD докторант, Сандугаш ТЛЕУБАЙ
КазНПУ им.Абая, Казахстан, Алматы

АННОТАЦИЯ
В данной статье рассматриваются внедрение полиязычие в Казахстане с 2012 г. по 2016 годы. Реализация данной программы во многом обусловит становление нового поколения казахстанцев, владеющих несколькими языками, мобильных в международном образовательном пространстве и на рынке труда. А также способных к межкультурной коммуникации, имеющих широкие возможности позитивного роста своих сущностных сил и формирования конкурентоспособности, как в профессиональной сфере, так и в личностной самореализации.Таким образом, приказом ректора КазНПУ имени Абая институту филологии и полиязычного образования выделен 10 штатных единиц для обеспечения углубленной языковой подготовки будущих педагогов. Цель реализации программы полиязычного образования в КазНПУ имени Абая - подготовка конкурентоспособного специалиста-педагога, владеющего тремя языками. Для достижения поставленной цели перед университетом были поставлены следующие задачи: формирование языковой компетенции будущего специалиста-педагога; подготовка конкурентоспособного полиязычного специалиста-педагога; формирование специальных полиязычных академических групп. Формирование специальных академических групп проводилось через тестирование на определение уровня английского языка. В статье также даны рекомендации по совершенствованию реализации программы полиязычного образования.

Интеграция Казахстана в мировое сообщество зависит сегодня от осознания и реализации простой истины: мир открыт тому, кто сможет овладеть новыми знаниями через овладение доминирующими языками.

Этому же уделено основное внимание и в «Государственной Программе развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы», где указано на необходимость **подготовки педагогических кадров с полиязычным образованием в вузах страны.**

Реализация данной программы во многом обусловит становление нового поколения казахстанцев, владеющих несколькими языками, мобильных в международном образовательном пространстве и на рынке труда, способных к межкультурной коммуникации, имеющих широкие возможности позитивного роста своих сущностных сил и формирования конкурентоспособности, как в профессиональной сфере, так и в личностной самореализации.

Приказом ректора КазНПУ имени Абая институту филологии и полиязычного образования выделен 10 штатных единиц для обеспечения углубленной языковой подготовки будущих педагогов (приказ №688 ж/к от 15.01.2012.).

Цель реализации программы полиязычного образования в КазНПУ имени Абая - подготовка конкурентоспособного специалиста-педагога, владеющего тремя языками. Для достижения поставленной цели перед университетом стоят следующие задачи:

- Формирование языковой компетенции будущего специалиста-педагога;
- Подготовка конкурентоспособного полиязычного специалиста-педагога;
- Формирование специальных полиязычных академических групп.

В 2012 году были сформированы 13 полиязычных групп по специальностям международные отношения, физика, математика, информатизация, химия, биология,

социальная педагогика и самопознание, педагогика и психология, география, история, а также 3 группы профессорско-преподавательского состава для улучшения языковых навыков, что пригодится в процессе преподавания.

КазНПУ имени Абая реализует цель государственной программы по 3-ем этапам:

Поэтапная реализация программы полиязычного образования КазНПУ имени Абая

Этап -1	**2012-2013/2013-2014 учебный год**	**Решение проблем**
	Открытие **полиязычных групп в институтах**	Преподавание General English (B1) на первом курсе, (B2) на втором курсе. Контроль знаний: РК1-РК4, экзамен Усиление языковой подготовки студентов на английском языке по предметам специальности
Этап-2	**2014-2015 учебный год**	**Решение проблем**
	Формирование в институтах **специальных групп с английским языком обучения на основании результатов тестирования** с последующим направлением этих групп по соответствующим специальностям **(физика, математика, информатика, биология, химия)**	Преподавание профессионально-ориентированного английского языка (C1) на третьем курсе Мотивирование ППС путем уменьшения педагогической нагрузки по преподаваемым на английском языке дисциплинам.
Этап -3	**2015-2016**	**Решение проблем**
	Выпуск конкурентно-способного полиязычного специалиста-педагога	Содействие трудоустройству полиязычного специалиста-педагога

Этап-1 2012-2013 учебный год

Открытие **полиязычных групп** в институтах начинается с 2012 года, где преподается General English (B1) на первом курсе, (B2) на втором курсе. Форма контроля знаний студентов: РК1-РК4, экзамен. Целью этапа является усиление языковой подготовки студентов на английском языке по предметам специальности.

Формирование специальных академических групп проводилось через тестирование на определение уровня английского языка.

По результатам тестирования были укомплектованы **38** групп для студентов 1 курса как с казахским языком, так и с русским языком обучения, включая уже имеющимся **13-и групп студентов 2 курса**.

В результате в 2013/2014 учебном году были открыты 38 полиязычных групп для студентов 1 курса по 13 специальностям: математика, физика, информатика, профессиональное обучение, психология и педагогика, социальная педагогика и самопознание, дошкольное обучение и воспитание, педагогика и методика обучения, история, биология, химия, международное право и международные отношения. Для студентов 2 курса в 13 группах продолжились занятия по 9 специальностям: математика, физика, психология и педагогика, социальная педагогика и самопознание, история, биология, химия, география, международные отношения.

На первом и втором годах обучения в полиязычных группах занятия велись по трем уровням языковой подготовки: Elementary, Pre-Intermediate, Intermediate (по учебникам **Solutions.** Tim Falla, Paul A.Davies. **OXFORD University Press**). Система обучения в полиязычных группах проходит с использованием информационно-коммуникативных технологий **по четырем видам деятельности: знания, умения, навыки** говорение.

С полиязычными группами работают высококвалифицированный профессорско-преподавательский состав, получившие дополнительное образование и прошедшие переподготовку в США, Великобритании, Китае, Турции, Корее, Германии, Индии, Франции и т.д.

В течении 2013/2014 учебного года преподаватели проводили тестирование со студентами полиязычных групп на каждом рубежном контроле по 4 видам речевой деятельности. Создан банк тестов для проведения тестирования и семестровых экзаменов для студентов 1 и 2 курсов.

По результатам тестирования по английскому языку студенты 1 курса 2013/2014 учебный год закончили учебный год с такими процентными показателями прохождения порогового уровня (90 баллов):

1. Исторический факультет-53%
2. Институт естествознания и географии – 63%
3. Институт физики и математики – 77%
4. Институт педагогики и психологии – 90%
5. Институт филологии и полиязычного образования – 96%

Этап-2 2014-2015 учебный год

Формирование в **институтах специальных групп с английским языком обучения** на основании результатов тестирования с последующим направлением этих групп по соответствующим специальностям (физика, математика, информатика, биология, химия). **Преподавание профессионально-ориентированного английского языка (С1) на третьем курсе.** Мотивирование ППС путем уменьшения педагогической нагрузки по преподаваемым на английском языке дисциплинам.

В период с 15-17 апреля 2014 в Институте полиязычного образования проходило тестирование среди студентов 1-2 курсов полиязычных групп на определение уровня знания английского языка с целью формирования **уже специальных академических групп** на 2014/2015 учебный год.

Из **523** студентов, обучавшихся на **1 курсе** в полиязычных группах, **400** студентов успешно пройдя тестирование подтвердили уровень знания английского языка – Pre-intermediate level (ниже среднего).

Из **133** студентов, обучавшихся на **2 курсе 88** студентов успешно пройдя тестирование подтвердили средний уровень английского языка – Intermediate level. Все по стандартам международного языкового теста (PET – Proficiency English Test)

Начиная с 2014/2015 учебного года в КазНПУ имени Абая проводятся занятия в 14 **специальных полиязычных академических группах**, где профессиональные дисциплины ведутся опытными преподавателями, профессорами и докторами PhD на английском языке.

В 2014/2015 учебном году по 1 курсу были открыты 28 групп по 13 специальностям:математика, физика, информатика, профессиональное обучение, психология и педагогика, социальное педагогика и самопознание, педагогика и методика начального образования, дошкольное образование и воспитание, история, биология, химия, международное отношение и международное право. По 2 курсу продолжились занятие в 20 группах по следующим специальностям: математика, физика, информатика, профессиональное обучение, психология и педагогика, социальное педагогика и самопознание, педагогика и методика начального образования, дошкольное образование и воспитание, история, биология, химия, международное отношение и международное право.

Новая экономическая политика, предложенная Главой государства , требует модернизации среднего образования, - отметил министр. Что касается трехязычие, то

школу ожидает уровневое обучение казахскому и русскому языку, переход на английский язык обучения в страшей школе и вузах. В основном звене планируется ввести сквозное изучение терминологии по предметам естественно-научного цикла, а в страших –преподавание на английском «Математики», «Информатики», «Физики», «Химии», «Биологии».

В связи с этим в **2015/2016 учебном году** по 1 курсу занятие ведутся в 15 группах по 5 специальностям: математика-5В010900, физика-5В011000, химия-5В011200, информатика-5В011100, биология - 5В011300. По 2 курсу 25 групп по следующим специальностям: математика-5В010900, физика-5В011000, химия-5В011200, информатика-011100, биология-5В011300, дефектология-5В 010500, география- 5В011600, ПиП- 5В010300, ПМНО-5В010200, СПиС-5В012300, Проф.обучение-5В012000.

№	учебный год	Кол-во группы	курс	Специальность	примечание
1	– 2012/2013	13 групп	1 курс	1. международные отношения 2. физика 3. математика 4. информатика 5. химия 6. биология 7. социальная педагогика и самопознание 8. педагогика и психология 9. география 10. история	по 2 курсу групп нет
2	– 2013/2014	38 групп 13 групп	1 курс 2 курс	13 специальности 10 специальности	сформировались новые группы по 1 курсу все 13 групп
3	– 2014/2015	28 групп 20 групп	1 курс 2 курс	13 специальности 13 специальности	По итогам теста из 523 студентов прошли 400 студентов
4	– 2015/2016	15 групп 25 групп	1 курс 2 курс	5 специальности математика информатика физика биология химия 11 специальности	Новая экономическая политика Отсутсвуют 2-х специальности История Основы экономики и права (в группе мало студентов)

Рекомендации по совершенствованию реализации программы полиязычного образования

- Проводить ежегодный мониторинг обеспеченности квалифицированными полиязычными кадрами;
- Организовать прохождение педагогической практики студентов полиязычных групп в Назарбаев интеллектуальной школе и в школах международного типа и т. д.
- Разработать модель специалиста-педагога полиязычного образования.
- С 2016/2017 учебного года провести тестирование по определению уровня (B1) английского языка и сформировать группу с уровнем B1.
- С 2016/2017 учебного года внедрить корпоративное обучение по модели №1
- Обучать студентов с уровнем B1 по модели №1 с 1 курса (корпоративное обучение преподаватель физики + преподаватель английского языка)

DETERMINATION OF ARONIA FRUIT AND LEAF ANTIOXIDANT ACTIVITY AND THEIR PHENOLIC COMPOUNDS

Zehra CAN
Faculty of Applied Sciences, Bayburt University
Hüseyin SERENCAM
Faculty of Food Engineering, Bayburt University
Betül GIDIK
Faculty of Applied Sciences, Bayburt University
Hüseyin ŞAHİN
Espiye Vocational School, Giresun University

ABSTRACT

Phenolic compounds are a product of plant secondary metabolism. Phenolic compounds are commonly found in both edible and nonedible plants, and they have been reported to have multiple biological effects, including antioxidant activity. Crude extracts of fruits, herbs, vegetables, cereals, and other plant materials rich in phenolics are increasingly of interest in the food industry because they retard oxidative degradation of lipids and thereby improve the quality and nutritional value of food. The importance of the antioxidant constituents of plant materials in the maintenance of health and protection from coronary heart disease and cancer is also raising interest among scientists, food manufacturers, and consumers as the trend of the future is moving toward functional food with specific health effects.

Aronia (*Aronia melanocarpa*), commonly known as black chokeberries, are a member of the Rosaceae family. They contain high levels of phenolic compounds that belong to proanthocyanin, anthocyanin, phenolic acid and flavonol classes. The fruit juice obtained from Aronia fruit increases the level of bio activity in people with high antioxidant levels. Life is known as the source of phenols, leucoanthocyanins, catachines, flavonoles, and flavones.

The purpose of the present study was to evaluate methanolic aronia fruits and leafs with respect to their total phenolic content, total flavonoid content, condense tannin and FRAP and DPPH tests also phenolic compounds in order to find new potential sources of natural antioxidants.

Keywords: Phenolic, Antioxidan, aronia, FRAP, DPPH

INTRODUCTION

In recent years, there has been an increasing interest in natural products with human healthy benefits, known as secondary metabolites such as polyphenolic, flavonoid, and anthocyanins compounds, mostly due to their poisitive effects in the prevention of cancer, cardiovascular diseases (Ferrazzano et al., 2011). The potential sources of antioxidant phenolics have been searched in several types of plant materials such as vegatables, fruits etc. (Ramarathanam et al., 1997). Flavonoids and other plant phenolics, such as phenolic acids, stilbenes, tannins, lignans, and lignin, are especially common in leaves, flowering tissues, and woody parts such as stems and barks.

The aim of this study was to aronia plant material extract of Turkish origin with respect to ıts total phenolic content and antioxidant activity in order to find new potential sources of natural antioxidant. The study was evaluated in which biolojical properties of fruit and leaf extract such as their antioxidant activity and phenolic compounds.

Materials and Methods

Sample extraction for antioxidant activity and phenolic analysis

The samples were extracted using the method described previously by Can and Baltas (2016). Approximately 2 g of both fruit and leaf was added to an equal volume (20 mL) of 99% methanol and homogenized in a blender for 3 minutes. The mixture was continuously stirred with a shaker (Heidolph Promax 2020, Schwabach, Germany) at room temperature for 24 h. Particles were removed with filter paper.

The methanolic extract was evaporated until dryness with a rotary evaporator at 40° C. The residue was dissolved in 10 mL acidified distilled water (pH 2). Liquid–liquid extraction was carried out with 5×3 mL diethyl ether and 5× 3 mL ethyl acetate, consecutively (KIM *et al.*, 2006). Both diethyl ether and ethyl acetate phases were pooled and dried by rotary evaporation (IKA-Werke, Staufen, Germany) at 40°C. The pellet was resuspended in 2 mL methanol, filtered with syringe filters (RC-membrane, 0.45 µm), and injected to HPLC.

Total phenolic content (TPC)

The total phenolic content of samples were determined by Folin-Ciocalteu reagent and some modifications were made according to the Slinkard and Singleton methods (Slinkard and Singleton, 1977). Firstly, 50 µL of each sample solution was diluted to 2.5 mL distilled water and 250 µL of 0.2 N Folin-Ciocalteu reagent was added. After 750 µl of 7.5% of Na_2CO_3 was added and then vortexed then incubated for 2 hours at room temperature, absorbance measured at 765 nm using gallic acid as a standard. The results were given as per g dry weight (GAE µg/mL DW).

Total flavonoid content (TPC)

Total flavonoid content was determined by a colorimetric method as described previously (Fukumoto and Mazza, 2000). Firstly, 0.5 mL each sample solution, 0.1 mL of 10% $Al(NO_3)_3$ and 0.1 mL of 1 M $NH_4.CH_3COO$ were added to a test tube then was mixed well incubated at room temperature for 40 minutes. After the absorbance was measured aganist the blank 415 nm. The results were expressed as mg quercetin equivalents (QE) per g dry weight (mg QE/ g DW).

Ferric reducing/antioxidant power (FRAP) assay

The total antioxidant potential of a each sample solution was determined using the ferric reducing ability of FRAP assay by Benzie and Strain (1996) as a measure of antioxidant power. Brefly, the FRAP reagent was prepared by mixing acetate buffer (300 µM, pH3.6) a solutiom of 10 µM TPTZ in 40 µM HCl and 20 µM $FeCl_3$. The each sample 100 µL and reagent 3 mL were added to each well mixed. The absorbance was taken at 595 nm after 20 min. Standard curve was prepared using different concentrations of Trolox and the results was expressed as mg Trolox equivalents µM Trolox per g dry weight (DW).

DPPH assay

DPPH% scavenging activity was measured according to the method described by Molyneux (2004). Each extract solution (0.75 ml) was added to 0.75 ml of a freshly prepared 0.1 mM DPPH solution dissolved in methanol. The mixture was shaken and left to stand at room temperature for 50 min in the dark. The absorbance was read at 517 nm against a control using a spectrophotometer. The values were shown as SC_{50} mg/mL sample representing the concentration of each sample that resulted in 50% scavenging of DPPH radicals

Analysis of phenolic compounds by HPLC-UV

The samples and standards qualitative analysis and quantitative determination of particular components of the fractions were analyzed using high-performance liquid chromatography (HPLC) (Elite LaChrom Hitachi, Japan) with a UV detector. Separation was done on a column with a reverse phase C18 column (150 mm x4.6 mm, 5µm; Fortis), in gradient solvent systems A (2% AcOH in water) and solvent B (70:30, acetonitrile/water) which was sonicated before stirring and continuously degassed by the built-in HPLC system. The flow rate was kept constant at 1 mL min^{-1} using gradient programming; starting the flow

of mobile phase as B (5%) to three minutes, gradually increasing (up-to 15, 20, 25, 40 and 80% at 8, 10, 18, 25 and 35 minutes respectively) and decreasing to 5 % at 40 minutes and left for 10 minutes to equilibrate in the column. Phenolic profile was determined according to Can and Baltas, (2016).

RESULTS AND DISCUSSION

Phenolic compounds are secondary plant metabolites and naturally present in almost all plant materials, including food products of plant origin.The amount of total phenolics in fruit and leaf 11.68 and 8.69 mg GAE/g dry sample table 1. The total phenolic content of the fruits was higher than the leaves. The DPPH method is recommended as a simple and rapid screening method for obtaining basic information about the antioxidant activity of the fruit and leaf extracts. It is a commonly and widely used method despite some disadvantage (Prior et al., 2005). The DPPH activity of aronia fruit and leaf was found 0.24 and 0.42 mg/mL.

Table 1. Antioxidant Activity of aronia fruit and leaf

The diversity of bioactive compounds found in berry fruits and processed fruit products is reflected in the broad spectrum of their biological and medicinal properties. Aronia fruit and its products supplement the treatment of hypertension, atherosclerosis and gastrointestinal tract disorders. The bioactive compounds found in chokeberry strengthen blood vessel walls and improve their elasticity (Ara, 2002). The samples phenolic compounds result given is table 2. The major phenolic component of Aronian fruit was determined as The major phenolic component of aronian fruit was determined as protocathecic acid while major phenolic component of aronia leaf was determined as epicatechin. It can be thought consumed as a food as well as in using the treatment of many diseases. Caffeic acid phenethyl ester (CAPE), inhibits 5-lipooxygenase-catalyzed oxygenation of linoleic acid and arachidonic acid in the micromolar concentration range. CAPE aronia fruit was found to be high.

Table 2. Phenolic compounds of aronia fruit and leaf

Samples	**TP(mgGAE/g sample)**	**TF(mg QE/g sample)**	**Condese Tannin (mgC/g sample)**	**DPPH SC50 (mg/mL)**	**FRAP (µmol$FeSO_4 7H_2O$ /g)**
Aronia Fruits	11.68±1.20	1.607±0.20	0.188±0.07	0.24±0.006	197.283±10..350
Aronia Leaf	8.69±0.10	0.507±0.01	0.182±0.03	0.42±0.004	107.283±10.235
Trolox				0.004±0.001	

Standards	Aronia Fruit µg extract/g sample	Aronia Leaf µg extract/g sample
Hydroxybenzoic acid		
Gallic acid	n.d.	n.d.
Protocateuic acid	96.993	n.d.
p-OH Benzoic acid	n.d.	n.d.
Syringic acid	n.d.	4.125
Total	96.993	4.125
Catechin		
Catechin	n.d.	n.d.
Epicatechin	29.125	69.130
Total	29.125	69.130
Hydroxycinnamic acids		
Caffeic acid	n.d.	n.d.
p-Coumaric acid	n.d.	n.d.
Ferulic acid	n.d.	n.d.
t-Cinnamic acid	n.d.	n.d.
CAPE	31.160	n.d.
Total	31.160	n.d.
Flavonols		
Rutin	20.036	n.d.
Myerecetin	n.d.	n.d.
Total	20.036	n.d.
Flavanons		
Hesperetin	n.d.	n.d.
Cyrisin	n.d.	n.d.
Pinocembrin	n.d.	n.d.
Total	n.d.	n.d.
Flavones		
Luteolin	n.d.	n.d.
Total	n.d.	n.d.
Isoflavons		
Daidzein	n.d.	n.d.
Total	n.d.	n.d.
Stilbands and Lignans		
Resveratrol	n.d.	n.d.

*n.d.: not detected

REFERANCES

Ara, V. 2002. The black chokeberry: a healthy fruit that will soon be “on all tongues”? Fruit Process 12:500–506

Benzie, I.F.F., Strain, J.J. 1996. The ferric reducing ability of plasma (FRAP) as a measure of ‘‘antioxidant power’’: the FRAP assay. Analytical Biochemistry. 239:70–6.

Can, Z., and Baltas, N. 2016. Bioactivity and Enzyme Inhibition Properties of Stevia rebaudiana. Current Enzyme Inhibition 12(2):188-194.

Ferrazzano, G.F., Amato, I., Ingenito, A., Zarrelli, A., Pinto G., Pollio, A. 2011. Plant polyphenols and theeir anti-cariogenic properties: a review, Molecules. 16 1486–1507.

Fukumoto, L.R., Mazza, G. 2000. Assessing antioxidant and prooxidant activities of phenoliccompounds, Journal of Agricultural of Food Chemistry, 48, 3597-3604.

Julkunen-tıtto, R. 1985. ‘‘Phenolic constituents in the leaves of northernwillows: methods for the analysis of certain phenolics.’’ Journal of Agriculture Food Chemistry 33, 213–17.

Molyneux P. (2004): The use of the stable free radical diphenylpicrylhyrazyl (DPPH) for estimating antioxidant activity, Songklanakarin Journal of Science Technology 26, 211-219.

Prior, R.L., Wu, X., Schaich, K., 2005. Standardized methods for the determination of antioxidant capacity and phenolics in foods and dietary supplements. Journal of Agricultural Food Chemistry. 53(10), 4290-4302.

Ramatrathanam, N., Ochi, N., Takeuchi, M. 1997. Antioxidant defense system in vegetable extracts. In natural antioxidants: chemistry.healthy effects and applications. Shahidi F. AOCS PRess: Champaign. IL, pp 76-87.

Slinkard, K., Singleton, V. L. 1977. Total phenol analysis: Automation and comparison with manual methods. American Journal of Enology and Viticulture, 28, 49–55.

COMPARING THE CHEMICAL CONTENT OF WILD AND CULTURED CHERRY LAUREL (*PRUNUS LAUROCERASUS* L.) WITH LITERATURE

Zehra CAN
Faculty of Applied Sciences, Bayburt University

Hüseyin SERENCAM
Faculty of Food Engineering, Bayburt University

Hüseyin ŞAHİN
Espiye Vocational School, Giresun University

Betül GIDIK
Faculty of Applied Sciences, Bayburt University

ABSTRACT

Cherry laurel (*Prunus laurocerasus* L.), rosaceae family, prunoideae subfamily, is an ever green shrub or small tree which flowers from March to the first half of April and bears small cherry fruits which ripens from July to September. It is native to Asia Minor, Serbia, Bulgaria, western Europe, the Caucasia, Iran, and some Mediterranean countries. The cherry laurel fruit (dark purple or black when mature) mainly distributed in the coast of the Black Sea region of Turkey and is locally called "Taflan" or "Karayemiş". Besides its use for food, both fruit of cherry laurel are well known as traditional medicine in Turkey and have been used for many years for the treatment of stomach ulcer, digestive system ilness, bronchitis (seeds), eczemas and haemorrhoids and as a diuretic (fruits) in folk medicine in Turkey.

This study was carried out to determine the antioxidant activity and phenolic compounds of wild and culture cherry laurel with in literature which are grown in the Center of Trabzon and Giresun in 2007-2008 period. There are many studies in the literature about many cherry laurel. But, in this study, both wild cherry laurel and cultured are studied and also compare with literature. The cherry laurel has a high antioxidant activity and a high content of phenolic compounds makes the cherry laurel very interesting and valuable as a source of antioxidant and bioactive compounds. Further investigations are needed to complete the identification of cherry laurel fruit phenolic profiles.

Keywords: Phenolic, Antioxidan, cherry laurel, *Prunus laurocerasus* L.

INTRODUCTION

Cherry laurel (*Prunus laurocerasus* L.), rosaceae family, prunoideae subfamily, is an ever green shrub or small tree which flowers from March to the first half of April and bears small cherry fruits which ripens from July to September. It is native to Southeastern Europe, The Balkans, North Iran and the east regions of North Anatolia, Toros mountains in Southern Anatolia, the north and east of Marmara Region, Turkey and Caucasus. Cherry laurel (*Laurocerasus officinalis Reomer*) is apparently native in some parts of the East Black Sea region, which is also the origin of sweet cherry (*Prunus avium* L.) (Davis, 1972). The aim of this study was to determine the antioxidant activity and phenolic composition of wild and cultured cherry laurel (*prunus laurocerasus* L.) and also to compare with literature.

MATERYAL AND METHODS

Sample extraction for antioxidant activity and phenolic analysis

The samples were extracted using the method described previously by Can and Baltas (2016). Approximately 2 g of both fruit and leaf was added to an equal volume (20 mL) of 99% methanol and homogenized in a blender for 3 minutes. The mixture was continuously

stirred with a shaker (Heidolph Promax 2020, Schwabach, Germany) at room temperature for 24 h. Particles were removed with filter paper.

The methanolic extract was evaporated until dryness with a rotary evaporator at 40° C. The residue was dissolved in 10 mL acidified distilled water (pH 2). Liquid–liquid extraction was carried out with 5×3 mL diethyl ether and 5× 3 mL ethyl acetate, consecutively (KIM *et al.*, 2006). Both diethyl ether and ethyl acetate phases were pooled and dried by rotary evaporation (IKA-Werke, Staufen, Germany) at 40°C. The pellet was resuspended in 2 mL methanol, filtered with syringe filters (RC-membrane, 0.45 µm), and injected to HPLC.

Total phenolic content (TPC)

The total phenolic content of samples were determined by Folin-Ciocalteu reagent and some modifications were made according to the Slinkard and Singleton methods (Slinkard and Singleton, 1977). Firstly, 50 µL of each sample solution was diluted to 2.5 mL distilled water and 250 µL of 0.2 N Folin-Ciocalteu reagent was added. After 750 µl of 7.5% of Na_2CO_3 was added and then vortexed then incubated for 2 hours at room temperature, absorbance measured at 765 nm using gallic acid as a standard. The results were given as per g dry weight (GAE µg/mL DW).

Total flavonoid content (TPC)

Total flavonoid content was determined by a colorimetric method as described previously (Fukumoto and Mazza, 2000). Firstly, 0.5 mL each sample solution, 0.1 mL of 10% $Al(NO_3)_3$ and 0.1 mL of 1 M $NH_4.CH_3COO$ were added to a test tube then was mixed well incubated at room temperature for 40 minutes. After the absorbance was measured aganist the blank 415 nm. The results were expressed as mg quercetin equivalents (QE) per g dry weight (mg QE/ g DW).

Ferric reducing/antioxidant power (FRAP) assay

The total antioxidant potential of a each sample solution was determined using the ferric reducing ability of FRAP assay by Benzie and Strain (1996) as a measure of antioxidant power. Brefly, the FRAP reagent was prepared by mixing acetate buffer (300 µM, pH3.6) a solutiom of 10 µM TPTZ in 40 µM HCl and 20 µM $FeCl_3$. The each sample 100 µL and reagent 3 mL were added to each well mixed. The absorbance was taken at 595 nm after 20 min. Standard curve was prepared using different concentrations of Trolox and the results was expressed as mg Trolox equivalents µM Trolox per g dry weight (DW).

DPPH assay

DPPH% scavenging activity was measured according to the method described by Molyneux (2004). Each extract solution (0.75 ml) was added to 0.75 ml of a freshly prepared 0.1 mM DPPH solution dissolved in methanol. The mixture was shaken and left to stand at room temperature for 50 min in the dark. The absorbance was read at 517 nm against a control using a spectrophotometer. The values were shown as SC_{50} mg/mL sample representing the concentration of each sample that resulted in 50% scavenging of DPPH radicals.

Analysis of phenolic compounds by HPLC-UV

The samples and standards qualitative analysis and quantitative determination of particular components of the fractions were analyzed using high-performance liquid chromatography (HPLC) (Elite LaChrom Hitachi, Japan) with a UV detector. Separation was done on a column with a reverse phase C18 column (150 mm x4.6 mm, 5µm; Fortis), in gradient solvent systems A (2% AcOH in water) and solvent B (70:30, acetonitrile/water) which was sonicated before stirring and continuously degassed by the built-in HPLC system. The flow rate was kept constant at 1 mL min^{-1} using gradient programming; starting the flow of mobile phase as B (5%) to three minutes, gradually increasing (up-to 15, 20, 25, 40 and 80% at 8, 10, 18, 25 and 35 minutes respectively) and decreasing to 5 % at 40 minutes and

left for 10 minutes to equilibrate in the column. Phenolic profile was determined according to Can and Baltas, (2016).

RESULTS AND DISCUSSION

Plants and fruits are known seconder metabolite and have high biologically active protects them from a variety of physical and chemical hazards, such as diseases, parasites, bacteria (Karahalil and Şahin, 2011). The wild and culture cherry laurel fruits methanolic extracts were determined in terms of TPC, TF, FRAP and DPPH antioxidant activity. The results are shown in table 1. Also in the phenolic compositions of fruits were determined by RP-HPLC-UV. The results are shown in table 2.

Total phenolic content (TPC) methanolic samples were found to be wild 2.466 and culture 2.256 mg GAE/g dry samples. The total phenolic content was found culture cherry laures was higher than that of wild cherry laures. Both total flavonoid content (TFC) and condense tannin contetn (CT) was found wild cherry laures was higher content than that culture. TPC of the fruits was found to be 454 mg/100 fresh weight in methanolic extracts (Alasalvar et al., 2005). The other study was carried out in order to determined some biochemical properties, phenolic compounds and antioxidant activity in fruits of cherry laurel genotypes (*Laurocerasus officinalis* R). Grown in Sakarya province of Turkey (Beyhan et al., 2018). The total phenolic content was found between 1197 and 6801 mg GAE/100 g dw. In our results was found the total phenolic content was lower than previous study. It is thought that this is due to regional differences.

Table 1. Antioxidant Activity of samples

Samples	**TP(mgGAE/g sample)**	**TF(mg QE/g sample)**	**Condese Tannin (mgC/g sample)**	**DPPH SC50 (mg/mL)**	**FRAP (µmol$FeSO_4 7H_2O$ /g)**
Wild Cherry Laurel	2.466±0.123	0.156±0.019	0.912±0.148	0.35±0.045	15.812±0.713
Culture Cherry Laurel	2.256±0.028	0.118±0.067	0.574±0.069	5.31±0.021	17.186±0.989
Trolox				0.004±0.001	

The phenolic compounds methanolic extracts from cherry laurel fruits were analyzed using RP-HPLC-UV and the results of the identified compounds are summarized in Table 2. Wild cherry laurel was found protocatequic acid, epicatechin, ferulic acid, t-cinnamic acid, cyrsin, pinocembrin, rutin CAPE while culture cherry laurel was found ferulic acid, t-cinnamic acid, cyrsin, pinocembrin, myrecetin, rutin CAPE. Other study was determined caffeic acid rutin vanilic acid in cherry laurel fruits (Karabegovi´c et al., 2014). In our study results was found similar previous study results. Previous research was found chlorogenic acid was the main phenolic acid in the extracts of the cherry laurel fruit (Alasalvar et al., 2005; Karahalil and Sahin, 2011). Besides chlorogenic acid,other free phenolic acids(protocatechuic,p-hydroxybenzoic acid, vanillic acid, caffeic acid, syringic acid, and p-coumaric acid) were identified and quantified in the fruit extract,among which syringic and p-coumaric acid were present in higher amounts (Alasalvaretal.,2005)

Table 2. Phenolic Compounds of Samples

Standards	Wild Cherry Laurel µg extract/g sample	Culture Cherry Laurel µg extract/g sample
Hydroxybenzoic acid		
Gallic acid	n.d.	n.d.
Protocateuic acid	56.322	n.d.
p-OH Benzoic acid	n.d.	n.d.
Syringic acid	n.d.	n.d.
Total	56.322	n.d.
Catechin		
Catechin	n.d.	n.d.
Epicatechin	14.446	n.d.
Total	14.446	n.d.
Hydroxycinnamic acids		
Caffeic acid	n.d.	n.d.
p-Coumaric acid	n.d.	n.d.
Ferulic acid	3.060	7.274
t-Cinnamic acid	1.320	1.118

CAPE	51.902	5.384
Total	56.282	13.776
Flavonols		
Rutin	88.181	69.603
Myerecetin	n.d.	8.784
Total	88.181	78.387
Flavanons		
Hesperetin	n.d.	n.d.
Cyrisin	2.858	11.409
Pinocembrin	16.107	3.245
Total	18.965	14.654
Flavones		
Luteolin	n.d.	n.d.
Total	n.d.	n.d.
Isoflavons		
Daidzein	n.d.	n.d.
Total	n.d.	n.d.
Stilbands and Lignans		
Resveratrol	n.d.	n.d.

*n.d.: not detected

REFERANCES

Alasalvar, C., Al-Farsi, M., Shahidi F., 2005. Compositional characteristics and antioxidant components of cherry laurel varieties and pekmez. Journal of Food Science. 70(1): 47-52.

Benzie, I.F.F., Strain, J.J. 1996. The ferric reducing ability of plasma (FRAP) as a measure of ‘‘antioxidant power’’: the FRAP assay. Analytical Biochemistry. 239:70–6.

Beyhan, Ö., Demir, T., Yurt, B. 2018. Determination of antioxidant activity, phenolic compounds and biochemical properties of Cherry Laurel (*Laurocerasus officinalis* R.) grown in Sakarya Turkey. Bahçe. 47(1) 17-22.

Can, Z., and Baltas, N. 2016. Bioactivity and Enzyme Inhibition Properties of Stevia rebaudiana. Current Enzyme Inhibition 12(2):188-194.

Davis, P. H., 1972. Flora of Turkey and Aegean Island. Volume 4. University Press, Edinburgh.

Fukumoto, L.R., Mazza, G. 2000. Assessing antioxidant and prooxidant activities of phenoliccompounds, Journal of Agricultural of Food Chemistry, 48, 3597-3604.

Julkunen-tıtto, R. 1985. ‘‘Phenolic constituents in the leaves of northernwillows: methods for the analysis of certain phenolics.’’ Journal of Agriculture Food Chemistry 33, 213–17.

Karabegovi´c, I.T., Stoji˘cevi´, S.S., Veli˘ckovi´c, D.T., Todorovi´c, Z.B., Nikoli´c, N.C., Lazi´c
M.L., 2014. The effect of different extraction techniques on the composition and antioxidant activity of cherry laurel (Prunus laurocerasus) leaf and fruit extracts. Industrial Crops and Products. 54 142-148.

Karahalil, F.Y., Sahin, H. 2011. Phenolic composition and antioxidant capacity of Cherry laurel (Laurocerasus officinalis Roem.) sampled from Trabzon region, Turkey. African Journal of Biotechnology.10 72,16293-16299.

Molyneux P. (2004): The use of the stable free radical diphenylpicrylhyrazyl (DPPH) for estimating antioxidant activity, Songklanakarin Journal of Science Technology 26, 211-219.

Slinkard, K., Singleton, V. L. 1977. Total phenol analysis: Automation and comparison with manual methods. American Journal of Enology and Viticulture, 28, 49–55.

STUDYING THE EFFECT OF THE ANIONIC COMPOSITION OF SALTS ON GERMINATION OF WHEAT SEEDS DURING SALINITY STRESS.

Ph.d. B.G. ASADOVA
Azerbaijan State Pedagogical University, Baku Azerbaijan

ABSTRACT

The defensive reaction of plants against salinity is complex and is related to many biological processes. The negative effects of salt stress can be manifested at all stages of plant growth, including germination, sprouting, vegetative and generative stages of development. On the other hand, tolerance to salt at different stages of plants is different in different plants. For example, it has been established that the level of durability of the salt varies depending on the stages of the rice, barley, and wheat.

Thus, the high salt content of the salt causes toxicity in the plants, changes the cosiness of the ions in excess of the norm of the cell, destroys nutrients, including mineral nutrients, leads to replacement of ions by Na ions. Increasing the intracellular density of the salt breaks the course of primary biochemical reactions such as photosynthesis, protein biosynthesis, energy and lipid metabolism. Salt stress causes the formation of the active metabolites of oxygen, superoxide radical (• O2-), hydrogen peroxide and hydroxyl radicals (OH), which are excreted in the fermentative and non-fermentative way, to the membrane flow, ionic imbalance, the enhancement of the peroxidation process. Salinity has a negative impact on the growth and development of plants, seed germination, growth of the sperm, enzymes activity, DNA, RNA, protein synthesis, and eventually mitosis process. Soil salinity creates conditions such as ionic toxicity (mainly by Na +, Cl- and SO4 2-), osmotic stress, deficit of food components (N, Ca, K, P, Fe, Zn). Salt stress decreases the productivity of plants by negatively affecting the activity of beneficial and symbiotic microbes, whether directly or indirectly.

Keywords: Salinity Stress, Wheat Seeds, Na-isocated Salts

INTODUCTION

The organs directly exposed to salt stress in plants are their roots. The processes taking place in the root system of plants are, first of all, key indicators of resistance. Changes in root development and architecture during salt stress depend on the level, type, and mineral content of the soil. The morphological, biometric (leaf area, length, growth intensity, number, condition of the leaves, dry and age mass, as well as stem, diameter of the body, cocoons, dry and age biomass, as well as member and mineral collection of items, etc.) are important indicators. Monitoring and measurement of these indicators is crucial in clarifying the mechanism of tolerance and ensuring tolerance to the salinity of plants. Although in recent years, plant resistance has been increasingly focused on the study of genetic processes and genetic bases, but many physiologic and biometric parameters are emphasized by most researchers who are important in the identification, expression and modification of genes.

Thus, the high salt content of the salt causes toxicity in the plants, changes the cosiness of the ions in excess of the norm of the cell, destroys nutrients, including mineral nutrients, leads to replacement of ions by Na ions. Increasing the intracellular density of the salt breaks the course of primary biochemical reactions such as photosynthesis, protein biosynthesis, energy and lipid metabolism. Salt stress causes the formation of the active metabolites of oxygen, superoxide radical (• O2-), hydrogen peroxide and hydroxyl radicals (OH), which are excreted in the fermentative and non-fermentative way, to the membrane flow, ionic imbalance, the enhancement of the peroxidation process. Salinity has a negative impact on the growth and development of plants, seed germination, growth of the sperm,

enzymes activity, DNA, RNA, protein synthesis, and eventually mitosis process. Soil salinity creates conditions such as ionic toxicity (mainly by Na +, Cl- and SO4 2-), osmotic stress, deficit of food components (N, Ca, K, P, Fe, Zn). Salt stress decreases the productivity of plants by negatively affecting the activity of beneficial and symbiotic microbes, whether directly or indirectly.

MATERIAL AND METHODS: 100 seeds were selected for each variant, seeds were dried with distilled water and dried using airflow after sterilizing for 5 minutes using 0.5% sodium hypochlorite (NaClO) solution in magnesium mixer. In order to study the effects of salt solutions on germination percentage, the controlled seeds were distilled water and experimental variants were tested for 72 hours at polyethylene baths using double Vatman paper and glass plates, which were soaked in NaCl, Na2SO4, NaHCO3 and Na2CO3 saline solutions at room temperature (25oC), 60-70% moisture content in the dark. Seeds with a root length of 1 cm are considered germinating. Growing percentage of seeds was calculated taking into account the number of seeds.

In order to study the effects of salt stress on the growth dynamics of sprouts, germinated seeds intended as control variants were cultured in distilled water and experimental variants were cultivated at 25 ° C for 7 days in appropriate saline solutions. The age or size of the root and hull systems of the sprouts of the 3rd, 5th, and 7th days of growth has been determined.

RESULTS AND DISSCUSSION: As the object of research wheat seeds have been used. Different sediments of NaCl, Na2SO4, NaHCO3 and Na2CO3 salts with different anionic content of Na-isocation have been used to create stress stress. It has been established that variations in plant seedlings are observed when the content of anions and the salt content changes. Figure 1 presents the results of the experiments on the effect of wheat seeds on germination percentage within the range of 0-100 mM NaCl, Na2SO4, NaHCO3 and Na2CO3 salt solutions. As illustrated by the figure, the sprouting of wheat seeds soaked in distilled water was 95%. Increasing the density of the NaCl salt in the medium to 25 mM did not affect the seed germination percentage almost. Double dose of salt (50mM) has already begun to show its ingibirating effect on the germination percentage of the seeds, and this effect is relatively intensified in subsequent additives. Thus, the germination percentage in the 50 mM NaCl salt solution decreased by 14.7% relative to the control variance and 24.2% in the 100 mM concentration.

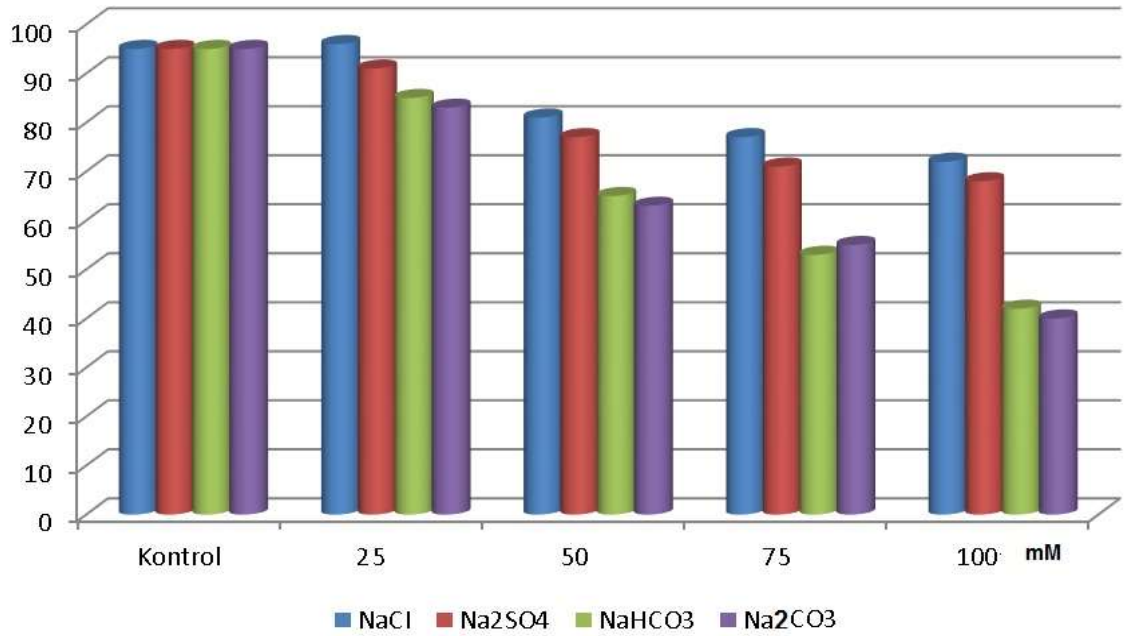

Figure 1 NaCl, Na2SO4, NaHCO3 and Na2CO3 salt solutions the influence of wheat seeds on germination percentage.

As the results of the germination study revealed, NaCl salt solution did not have a significant adverse effect on the germination of wheat in the range of 50 and 100 mM, although difficult difficulty in the germination of seeds on NaCl salt, on the basis of NaCl salt, these difficulties are not catastrophic

Negative effect of Na2SO4 salt solutions on the germination ability of the seeds showed a slightly sharper relative to NaCl salt solutions. Its inguinal effect on the course of this process has already started with a thickness of 25 mM and has further strengthened in subsequent additives. For example, 4% of the soaked seeds dissolved in 25 mM Na2SO4 salt solution lost 18.9% of the 50 mM solution, and 28.4% of the 100 mM solution lost their ability to germinate. As can be seen from the presented figures, Na2SO4 salt solutions have always had a somewhat stronger negative impact on germination of wheat seeds compared to NaCl salt solutions in similar concentrations. If the differences between the salts are related to their anionic composition, it may be assumed that this effect is related to SO2 ions. On the other hand, the Na2SO4 salt in the same molar concentration is twice the number of Na ions in NaCl salt solutions. This factor should not be ignored. Salt Salt Na-Isokated Salt Solutions have been found to have NaHCO3 and Na2CO3 salts which have a strong adverse effect on the germination of wheat seeds. As can be seen in the figure, the first is that the degree of influence of both salt solutions on this process is close to one another; the latter, in contrast to NaCl and Na2SO4 salt solutions in NaHCO3 and Na2CO3 salts, more than half of their seeds have lost their germination. Thus, in a 100 mM NaHCO3 salt solution, only 42% of the seeds and 40% of the 100 mM Na2CO3 salt solution were capable of maintaining their germination ability.

REFERENCES:

1. Flowers T.J., Troke P.F., Yeo A.R. The mechanism of salt tolerance in halophytes // Annual Review of Plant Physiology, 1977, Vol. 28, p. 89-121

2. Munns R. Comparative physiology of salt and water stress // Plant Cell Environ., 2002, Vol. 25, p.239-250

3. Физиология растений / Алехина Н.Д., Балнокин Ю.М., Гавриленко В.Ф. и др.; Под ред. И.П. Ермакова, М.: Издат. центр «Академия», 2005, 635 с.

4. Еланская И.В., Карандашова И.В. Молекулярные механизмы устойчивости к солевому стрессу у цинабактерии 303 *nechocystis sp.* PCC // Вестник МГУ. Серия биология, 2006, №4, с.8-12.

5. Cramer G.R., Ergul A., Grimplet J. et al. Water and salinity stress in grapevines: early and late changes in transcript and metabolite profiles // Funct. Integr. Genomics, 2007, Vol. 7, p.111-134

6. Chelli-Chaabouni A., Ben Mosbah A., Maalej M. et al. In vitro salinity tolerance of two pistachio rootstocks: Pistacia vera L. and P. atlantica Desf // Environ Exp. Bot., 2010, Vol. 69, p.302-312

ENDÜSTRİYEL DEĞERİ OLAN TARIM ÜRÜNLERİNİN KURUTULMASINDA MEYDANA GELEN KİMYASAL, FİZİKSEL VE MİKROBİYOLOJİK DEĞİŞİKLİKLERİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF CHEMICAL, PHYSICAL AND MICROBIOLOGICAL CHANGES IN THE DRYING OF AGRICULTURAL PRODUCTS WITH INDUSTRIAL VALUES

Prof. Dr. Hikmet DOĞAN
Gazi Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi

Merve ÖZDEMİR
Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü

ÖZET

Bütün canlıların varlıklarını sürdürebilmeleri ve enerji ihtiyaçlarını karşılamaları için besin maddeleri, su ve hava kadar önemlidir. Enerji, iş yapabilme kabiliyeti olarak tarif edildiğine göre, besinsiz enerji üretilemezken, enerjisiz de iş yapılamamaktadır. Bu bakımdan besin maddelerinin dayanıklı ve uzun ömürlü olmaları çok büyük önem arz etmektedir. Özellikle sezonsal üretimi yapılan meyve ve sebzeler gibi besin maddelerinin sahip oldukları besin değerini kaybetmeden, uzun ömürlü olmaları istenmektedir. Bu nedenle bol üretildiği dönemlerde kullanılamayan ürünlerin uzun süre muhafaza edilmesi, üretimi yapılamayan dönemlerde de kullanılabilmesi için eski zamanlardan beri değişik yöntemler kullanılmıştır. Eski çağlardan beri en çok kullanılan, insanın doğadan öğrendiği, daha az maliyet ve işçiliği olan en ekonomik muhafaza yöntemi ise kurutmadır. Genellikle doğal olarak yapılan kurutma esnasında gıda, fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik değişikliklere maruz kalırken, besin değerinin kaybolmaması, kullanılabilir gıda bakımından çok önemlidir.

Bu çalışmada, besin maddelerinin kurutulmasında meydana gelen fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik değişimlerin etkileri ve sebepleri araştırılmıştır. Görülmüştür ki, özellikle yaş üründen ziyade kuru ürün olarak tüketilen ve dış satımı yapılan fındık, üzüm, incir, kayısı, kırmızıbiber gibi endüsriyel ürünlerin kurutulmasında çok fazla oranda aflatoksin ve okratoksin A gibi mikotoksin maddeler meydana gelmektedir. Bu maddeler insan sağlığı açısından tehlikelidir. Ayrıca hızlı kurutmadan doğan biçim bozulması, renk değişimi, sert kabuklu ürünlerde kabuk çatlaması, zar kabuklu ürünlerde kabuk büzülmesi gibi fiziksel ve kimyasal bozuklukların ürünlerin dış satım imkânlarını ortadan kaldırdığı ve dış piyasadaki şanslarını tamamen yok ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler:Kurutma, Endüstriyel Ürün, Mikotoksin, Aflatoksin, Okratoksin A

ABSTRACT

Nutrients are as important as water and air so that all living things can survive and meet their energy needs. Since energy is defined as the ability to do work, while energy cannot be produced without nutrients, work cannot be done without energy. In this respect, it is very important that the nutrients are durable and long lasting. Nutrients such as fruits and vegetables, especially seasonally produced, are expected to have a long life without losing their nutritional value. For this reason, different methods have been used since ancient times in order to keep the products which cannot be used during periods of abundant production, and to be used in periods that cannot be produced. The most widely used since the ancient times, man learned from nature, the most economical protection method is drying with the less cost and labor. While the food is exposed to physical, chemical and microbiological changes during natural drying, it is very important that the nutritional value is not lost in terms of usable food.

In this study, the effects of physical and chemical changes in drying of nutrients and their causes were investigated. It has been seen that Mycotoxin substances such as aflatoxin and ochratoxin A occur in the drying of industrial products such as hazelnut, grape, fig, apricot and red pepper which are consumed as dry products rather than fresh products. These substances are dangerous for human health. In addition, it has been observed that physical and chemical defects such as deformation, color change, crust cracking in hard shell products, shell shrinkage in membrane shell products eliminate the exportation of the products and completely destroy their chances in the foreign market.

Keywords: Drying, Industrial Product, Myotoxin, Aflatoxin, Ochratoxin A

1. GİRİŞ

Besin maddeleri insanların hayatlarını sürdürebilmeleri ve enerji ihtiyaçlarını karşılamaları için çok büyük öneme sahiptir. Besin maddelerinin üretimi yılın farklı mevsimlerinde yapılmaktadır ve bu nedenle bol üretildiği dönemlerde kullanılamayan ürünlerin uzun süre muhafaza edilmesi, üretimi yapılamayan dönemlere kadar bir nevi dayandırılması gerekmektedir. Bunun için eski zamanlardan beri değişik usuller kullanılmıştır. Bu usullerden bazılarını kurutmak, tuzlu salamura yapmak, konserve yapmak, oksijensiz ortamda depolamak, pastörize etmek, dondurmak olarak sıralayabiliriz. Eski çağlardan beri en çok kullanılan, insanın doğadan öğrendiği, daha az maliyet ve işçiliği olan en ekonomik muhafaza yöntemi ise kurutmadır.

Kurutma; deri işleme, kimya sektörü, silah sanayii, orman ürünleri sanayii ve tarım sektörü gibi geniş çaplı alanlarda uygulanmakta olup, en çok uygulama alanı da gıda sektöründe görülmektedir. Özellikle meyve ve sebzeler üretilemeyen mevsimlerde veya hiç üretimi yapılamayan bölgelerde tüketilmek üzere ya da başka özel amaçlarla kurutulmaktadır. Kurutmada amaç; ürünün yapısında bulunan su oranının ürün denge nemine kadar düşürerek, mikrobiyal [1] gelişmeler ve diğer tepkimeleri sınırlandırıp, üründe meydana gelebilecek bozulmaların engellenmesini ve ürünün uzun süre dayanmasını sağlamaktır. Ayrıca; ürünün nem muhtevasının düşürülmesine bağlı olarak hacim azalmasından dolayı paketleme, depolama ve taşıma işlemlerinde maliyetin azalması sağlanmaktadır. Uygun şartlarda kurutulmuş olan meyve ve sebzeler, tazesine göre vitamin kayıpları olmasına rağmen iyi birer karoten [2] karbonhidrat ve mineral madde kaynağıdır. Bunun yanında kuru ürünlerin lif, antioksidan içerikleri yönüyle de tazelerine göre üstünlükleri olabilmektedir.

Kurutulan gıdalar taze ürün pazarlarında alternatif bir seçenek olarak hem gıdanın bozulmadan muhafaza edilmesi hem de ülkelerin tarımsal olarak kalkınmalarında ve ekonomilerinde önemli yer tutarlar. Kurutulmuş ürünler geniş bir kullanım alanına sahiptir ve birçok ülkede hem doğrudan kurutulmuş olarak tüketilmekte hem de hazır çorba, bebek maması, hazır yemekler gibi farklı alanlarda kullanılabilmektedir. Özellikle birçok ülkede üretilen kuru hazır çorbalar endüstri hâline gelmiş durumdadır ve ham madde olarak da çeşitli kurutulmuş sebzeler kullanılmaktadır.

Dünyada, tarımsal ve hayvansal ürünlerden su ürünlerine kadar birçok gıda kurutularak muhafaza edilmekte olup kurutma endüstrisi oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Dünyada giderek gelişmekte olan kurutma endüstrisinde kurutulmuş ürün üretimi her geçen gün artmaktadır. Türkiye'de de belli başlı ekonomik değeri bulunan tarım ürünleri kurutularak muhafaza edilmekte ve hem ülke içinde hem de uluslararası pazarlara sunulmaktadır. Kayısı, üzüm, incir, fındık, biber gibi ürünler Türkiye ekonomisinde önemli yere sahip olan ve kurutularak muhafaza edilip iç ve dış pazarlara sunulan tarım ürünleridir. Türkiye çekirdeksiz kuru üzüm, kuru kayısı ve kuru incir ihracatında Dünya'da birinci sırada yer almaktadır.

[1] Mikropların sebep olduğu olaylar
[2] Bazı bitkilerde sentezlenen, özellikle koyu yeşil, lifsi ve sarı sebzelerde, meyvelerde bulunan ve yağda çözünen, A vitamininin öncüsü olan, renkleri menekşeden turuncuya veya sarıya kadar değişen bir boyar maddedir.

Türkiye'de üretilen ve dışsatımları (ihracatı) yapılan bazı ürünlere ait verilir Çizelge 1.'de verilmiştir.

Çizelge 1. Bazı dışsatım ürünlerinin 10 yıllık dış satım miktarları[3]

Ürünler	(Milyon Dolar)
Fındık	10.327,1
Üzüm	5.878,7
Domates	3.759,5
Kayısı	3.484,9
İncir	2.152,1
Biber	707,8
Ceviz	321,2
Antep Fıstığı	257,3

Kurutulmuş bir ürünün kalite değerlerini, ürünün son nem miktarı, su aktivitesi değeri, mikotoksin miktarı (aflatoksin, okratoksin ve patulin), koku, tat, renk ve dayanıklılık gibi hususlar oluşturmaktadır. Kurutulmuş ürünlerdeki bu kalite değerleri tüketici tarafından değerlendirilmekte ve böylece ürünün piyasadaki ekonomik değeri belirlenmektedir.

Gıdaların kurutularak muhafaza edilmesinde çok eski zamanlardan beri en yaygın olarak kullanılan yöntem güneş enerjisinden yararlanılarak, genellikle gıdaların güneşli bir ortama serilmesi suretiyle yapılan kurutmadır. Güneş enerjisiyle doğal olarak yapılan kurutma çok eski zamanlarda insanların et ve balığı güneşte kurutmalarıyla başlamış ve hâlâ günümüzde çeşitli ürünlerin kurutulmasıyla devam etmektedir.

Türkiye iklim şartlarının uygun olmasından dolayı her çeşit meyve ve sebzenin kurutulması işlemi büyük çapta doğal olarak yapılabilmektedir. Türk ekonomisine büyük oranda katkısı olan üzüm, incir, kayısı, kırmızıbiber gibi ürünler de genel olarak bu usulle kurutulmaktadır.

Güneş enerjisinden yararlanılarak ve doğal olarak yapılan kurutma yöntemi her zaman ve her yerde yapılamamakta ve her ürün bu yöntemle kurutulamamaktadır. Ayrıca bu yöntemle yapılan kurutmada ürün çevre ve hava kirliliği, böceklenme, tozlanma gibi çevre şartlarına maruz kalmakta ve üründe istenmeyen bakterilerin oluşması yanında fiziksel ve kimyasal bozulmalar da meydana gelmektedir. Kurutmada meydana gelen bu değişimlerden dolayı üründe aflatoksin (küf) oluşması, esmerleşme, acılaşma, buruşma, kızışma, çimlenme, çürüme, yanma, ekşime gibi birçok olumsuz durum ve bununla birlikte tat, görünüş, koku, renk ve besin değeri gibi kalite özelliklerinde değişim meydana gelmektedir. Verilen şekillerde kararma, küflenme, buruşma ve renk kaybına uğrama gibi kurutulan ürünlerdeki bozukluklar gösterilmiştir (Şekil 1-Şekil 5).

Şekil 1. Barbunya kararması

[3] ARGO Tarım Dünyası WORLD: http://www.agroworlddergisi.com/7035-2/

Şekil 2. Ceviz bozulması

Şekil 3. Yer fıstığında bozulma

Şekil 4. Kabak çekirdeği bozulması

Şekil 5. Kayısıda havalı ve normal kurutmadaki farklılıklar

Bu olumsuz durumlar sebebiyle ciddi boyutlarda ekonomik kayıplar yaşanmakta ve daha da önemlisi insan sağlığı tehdit edilmektedir. Türkiye'nin dünya kurutulmuş ürün piyasasındaki payını arttırılabilmesi için; daha sağlıklı şartlarda ve daha kaliteli kurutulmuş ürün üretilmesine önem verilmesi gerekmektedir. Bu sebeple günümüzde ürünlerin daha teknik usullerle ve sistemlerle kurutularak iç ve dış piyasaya daha kaliteli olarak sürülmesi son derece önemli hale gelmiştir. Güneşte doğal olarak yapılan kurutmanın olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması için daha hızlı, sağlıklı ve tekdüze (homojen) özellik taşıyan endüstriyel boyutlu, farklı kurutma yöntemleri ve sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. İstenilen kalitede ürün elde etmek için özel kapalı kurutucular tasarlanmalı ve kontrollü kurutma işlemleri uygulanmalıdır.

Bu çalışmanın amacı özellikle Türkiye'de ekonomik değeri bulunan ürünlerin kurutulması sırasında meydana gelen fiziksel, mikrobiyolojik ve kimyasal değişimlerin incelenerek kurutma sistemlerine alternatif olabilecek ya da iyileştirme yapılabilecek yönlerin veya yöntemlerin araştırılmasıdır. Bu maksatla bu çalışmada kurutma ve kurutmada meydana gelen değişiklikler ve bu istenmeyen değişikliklerin giderilmesi için yapılması ve olması gerekenler araştırılmıştır.

2. KURUTMA

Temel olarak kurutma; maddedeki nemin o maddeden bir şekilde uzaklaştırılması olarak tanımlanır. Genel olarak katı bir maddenin kurutulmasında iki fiziksel olay meydana gelir ve bunlar:

- ✓ Kurutulacak maddenin suyunu buharlaştırmak için gerekli ısının malzemeye iletilmesi.
- ✓ Buhar halindeki suyun hava akımı ile kurutma bölgesinden uzaklaştırılması olarak bilinmektedir.

Bu eş zamanlı fiziksel olaylar gıdanın kurutulması sırasında şöyle gerçekleşir; ilk olarak gıda, çevresindeki sıcak hava ile temas eder ve ısınmaya başlar. Yüzeydeki nem tamamen kuruduktan sonra iç taraflarda bulunan nem yayılım (difüzyon) yolu ile yüzeye taşınır ve buradan buharlaşması sağlanır. Kurutma süreci, ürüne has özellikleri içeren gözeneklilik, parçacık boyutu, başlangıç nem miktarı, difüzyon katsayısı gibi iç etmenler ile kurutma havasının nemi, sıcaklık ve basıncı kapsayan dış etmenleri içermektedir [1].

Genel olarak kurutma güneş altında doğal olarak yapılmaktadır. Başka kaynaklar kullanılarak yapılan kurutma işlemi ise yapay kurutma olarak adlandırılmaktadır. Güneşte kurutma; güneş enerjisinden yararlanarak açık havada yapılan kurutma işlemidir. Gıdaların kurutulması, genel olarak doğal ortamda açık havada yapılmakta, kurutulacak ürünün cinsine göre farklı süreçlerde tamamlanmaktadır. Yapay kurutma işleminde ise; kurutma tesislerinde dışarıdan alınan havanın bir ısıtıcı yardımıyla ısıtıldıktan sonra kurutulacak ürünle temas ettirilmesiyle yapılan kurutma işlemidir. Çevre ve hava kirliliği, böceklenme, tozlanma, uzun kurutuma süresi, kurutma alanına serilmiş olan ürünlerin tekdüze olarak kurutulamaması, iklimsel olumsuzluklar gibi etkilerden dolayı güneşte kurutma yöntemi çok tercih edilmemektedir. Aynı zamanda yerleşim yerlerinin artmasıyla boş alanlardaki azalış da güneşte kurutma yöntemine engel olmaktadır. Ayrıca güneş ışınlarının farklı dalga boylarında

olması kurutulan ürünün kimyasal ve fiziksel yapısını, rengini ve gıda sağlığını değiştirmektedir. Bu nedenle, ihtiyaçlar doğrultusunda endüstriyel alanda çeşitli kurutucular kullanılarak kurutma sistemleri geliştirilmektedir.

3. GIDALARIN KURUTULMASI SIRASINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

Kurutma işlemi sırasında gıdalarda bazı değişikler meydana gelmektedir ve bu değişiklikler kurutulan ürünün yapısı, içeriği, kurutma havasının sıcaklık ve nem durumu gibi kurutma şartlarına bağlıdır. Kurutma esnasında üründe besin değeri, fiziki durumu, mikrobiyolojik ve kimyasal yapısı olmak üzere birçok değişiklik meydana gelmektedir.

3.1. Fiziksel Değişiklikler

Kurutma koşullarının doğru belirlenememesi ve yanlış seçilmesinden dolayı kurutmada fiziksel ve yapısal değişiklikler meydana gelmektedir. Bu değişiklikleri; çözünür madde göçü, kabuk oluşumu, kabuk çekmesi, boyut değişimi, rehidrasyon[4] kapasitesi, genel yapıda büzülme, kitle yoğunluğu değişimi gibi sıralamak mümkündür.

Genellikle kurutma, ürün merkezinden yüzeye doğru olan sıvı ve buhar akışı veya serbest su moleküllerinin difüzyonu ile gerçekleşir. Ürünün dış yüzeyindeki suyun uzaklaşmasıyla birlikte iç tabakalarda bulunan su da yüzeye doğru hareket eder. Kurutulan madde içindeki su pek çok bileşen içeren bir çözelti halindedir. Bu çözelti içerisinde maddenin yapısına bağlı olarak küçük molekül ağırlıklı şekerlerden, oldukça büyük moleküllere kadar değişik içerikler bulunabilmektedir. Kurutmada su ile beraber hücre duvarının yarı-geçirgen yapısına bağlı olarak bu çözelti içerisindeki bazı düşük molekül ağırlıklı yapılar da hücre duvarından geçerek yer değiştirir. Böylece su ile beraber yüzeye kadar göç eden alt tabakalardaki çözünür madde, su buharlaştığında yüzeyde bir kuru madde yığını olarak görülür [2].

Kabuk oluşumu, kurutma hızının yüksek olmasına bağlı olarak, kurutmanın ilk aşamasında meydana gelen bir hadisedir. Kurutma hızının yüksek olmasıyla birlikte yüzeyde hızla oluşan kuru tabaka büzüşme sonucu alt tabakalara baskı yapar. Fakat alt tabakalar henüz ıslaktır ve üstten yapılan basınca direnç gösterir. Böylelikle kuruma sonucu büzülme imkânı bulamayan üst tabaka gerilerek sert bir kabuk halini alır. Kurutmanın ileri aşamalarında, alt tabakalar kurusa bile üst tabakadan ayrıdır. Oluşan kabuk sert bir tabaka olarak yapısını korur ve kurutma hızı aniden düşer. Bu durumda iç kısımlardaki su, oluşan kabuk tabakayı aşamadığı için kuruma durur ve ürün dışı kuru ve sert, içi ıslak bir halde kalır [2].

Çekme genelde kurumanın başlangıç aşamalarında meydana gelen ve üründe yapının çökmesi sonucu oluşan yapısal değişikliktir. Kurutma sırasında yapısal çekme ve çökme kaçınılmazdır ve kurutulan gıdalarda yapısal çekmenin engellenmesi çok zordur. Dondurarak kurutma gibi düşük sıcaklıklarda yapılan kurutma işlemlerinde, çekmenin belli ölçülerde engellenmesi mümkün olabilmektedir.

Kurutulmuş bir üründe aranan en önemli özellik rehidrasyon kapasitesinin yüksek olmasıdır. Kurutulmuş ürünün rehidrasyon yeteneği ne kadar iyiyse, o ölçüde mükemmel niteliklerde olduğu kabul edilir. Suda bekletilen süre ve suyun sıcaklığı gibi koşullar rehidrasyon kapasitesi üzerinde son derece etkilidir [2].

Kurutulan üründe meydana gelen büzülme, ürünün yüzeyinin daralmasıyla sert bir hal alarak su geçişine izin vermemesinden kaynaklanan ve kurutma hızını düşüren bir faktördür. Ürünlere yüksek sıcaklıklarda kurutma işlemi uygulandığında, gıdanın yüzeyinden birim zamanda transfer olan su miktarı artacağı için büzülme miktarı da artmaktadır [3]. Kurutulan ürünlerde meydana gelen büzülmenin azaltılabilmesi için, gıdanın daha nemli bir hava ile ya da daha düşük bir sıcaklıkta ve yapısına uygun bir kurutma yöntemi ile kurutulması gerekmektedir. Böylelikle kurutma hızı yavaşlamış ve gıdanın yüzeyinden birim zamanda

[4] Rehidrasyon; kapasitesi kurutulan ürünün, suda bekletildiğinde taze halinde içerdiği kadar su alarak eski haline ve şekline dönüşebilme düzeyidir.

transfer olan su miktarı azalmış olunca büzülmede de azalma olur. Mikrodalga ile kurutmada diğer kurutma yöntemlerine göre daha az büzülmenin gerçekleştiği ifade edilmektedir [4].

Bir maddenin birim hacminin ağırlığına kütle yoğunluğu denilmektedir. Kurutulmuş bir ürünün kütle yoğunluğu, kurutmada uygulanan koşulların bir belirteci ve bir kalite olgusudur. Bir ürünün düşük veya yüksek kitle yoğunluğuna sahip olmasının olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Kitle yoğunluğu düşük olan kurutulmuş ürünler satın alınmış aynı ağırlıktaki ürünün hacimsel olarak daha fazla görünmesi sebebiyle tüketici tarafından tercih edilir. Ayrıca bu ürünler özgünlerine daha fazla benzerler ve rehidrasyon yetenekleri de daha yüksektir. Ayrıca kapladıkları daha fazla hacim sebebiyle ambalajlama, depolama ve taşıma masrafları daha fazladır. Kütle yoğunluğu fazla olan kurutulmuş ürünler ise hacimsel olarak daha az yer kaplamaları sebebiyle, özellikle, kurutulan üründen daha başka ürün elde etmek için işleyen imalatçılar tarafından tercih edilirler [2].

3.2. Mikrobiyolojik Değişiklikler

Gıdaların kurutulmasında ürünün mikroflorasında [5] meydana gelen değişiklikler mikrobiyolojik değişikliklerdir. Gıdalarda gelişen mikroorganizmalar gıdaların bozulmasına ve mikrobiyolojik değişikliklere neden olmaktadır. Gıdalarda mikrobiyal gelişmeyi etkileyen su aktivitesi, gıdanın bileşimi, pH, antimikrobiyal bileşikler, ürünün oksidasyon[6] potansiyeli ve biyolojik yapıları içeren iç faktörler ile sıcaklık, nem ve ortamdaki gazlar ve onların yoğunlaşmasını içeren dış etmenler mevcuttur.

Gıdaları mikrobiyolojk olarak etkileyen ve kurutulmuş ürünlerde en çok rastlanan sorun küf oluşumudur. Kurutulmuş ürünlerde meydana gelen mikrobiyolojik etkiler gıda güvenliği, insan sağlığı ve ekonomik açıdan çok büyük önem arz etmektedir. Kurutma işleminin yetersiz olmasına bağlı olarak meydana gelen ve bazı küf türlerinin metabolik ürünleri olan mikotoksinler oluşmaktadır. 400'den fazla çeşit mikotoksinin var olduğu bilinmektedir [5].

Kurutulmuş gıdalarda en çok karşılaşılan mikotoksinler aflatoksinler ve okratoksin A toksinleridir. Kurutulmuş meyve ve sebzeler, fındık, antep fıstığı, yer fıstığı, pul biber başta olmak üzere mısır, buğday, gibi ürünlerde yer almaktadır [6].

3.2.1 Aflatoksinler

Aflatoksinler toksik ve karsinojenik bileşikler olup, Aspergillus flavus ve Aspergillus parasiticus adlı küf mantarlarının metabolitleridir.[7] Sıcaklık 27-38 °C arası ve yüksek bağıl nem (% 85) şartları Aspergillus[8] cinsi küflerin gelişmesi için uygun şartlardır [7]. Yapılan kromotografik[9] araştırmalarda aflatoksinin 4 bileşenden oluştuğu, U.V ışığı altında ikisinin mavi floresan, diğer ikisinin yeşil floresan verdiği gözlemlenmiştir. Renklere göre mavi renk verenlere (Blue) B1 ve B2, yeşil renk verenlere (Green) G1 ve G2 adları verilmiştir. Daha sonra ise aflatoksin B1, B2, G1 ve G2'den küçük mavi floresan veren iki bileşen daha belirlenmiş, sütte rastlandığı için (Milk) M1 ve M2 denilmiştir. Bilinen aflatoksinlerden en zehirli (toksik) olanı B1'dir. Aflatoksinlerin potansiyel zehir etki derecesi çoktan aza doğru sırasıyla AFB1, AFG1, AFB2 ve AFG2 şeklindedir [8].

3.2.2. Okratoksin A

[5] Bakteriler, bir hücreli mantarlar ve alglerden oluşan, başka organizmaların içinde, üzerinde ya da belli bir ekosistem ya da habitatta yaşayan mikroorganizmalar.

[6] Oksidasyon; üründe tat ve koku kaybı ve bozuklukları.

[7] Metabolit; Herhangi bir maddenin doku ve organlarda yıkımı sonucu oluşan madde.

[8] *Aspergillus fumigatus, Aspergillus niger, Aspergillus flavus* olmak üzere üç türü bulunan, dokularda kolonize olarak hastalık yapan, bağışıklık sistemi yetersiz hastalarda fırsatçı enfeksiyonlarına neden olan, ürettikleri aflatoksinler nedeniyle kanser oluşturabilen küf mantarları.

[9] Bir karışımda bulunan bileşenlerin, biri hareketli diğeri sabit iki faz arasında ayrılması ve saflaştırılması işlemidir.

Okratoksinler, özellikle Aspergillus ochraceus,[10] grubuna ait türler başta olmak üzere Aspergillus grubu küflerin değişik türler tarafından üretilen toksik (zehirli) metabolitlerdir ve bunlar içinde en zehirli olan Okratoksin A (OA)'dır [9]. Okratoksin A beyaz kristal toz yapısındadır ve sıcaklığa oldukça dayanıklıdır. Okratoksinler özellikle hububat ve baklagiller başta olmak üzere yer fıstığı, kırmızıbiber ve karabiber, mısır, buğday, kahve, fındık, ekmek, turunçgiller, bazı fermente balık ürünleri gibi gıdalarda görülmektedir.

3.3. Kimyasal Değişiklikler

Kurutmada fiziksel ve mikrobiyolojik değişikliklerin yanı sıra kimyasal değişiklikler de meydana gelmektedir. Bu değişiklikler ürünün, renginde, lezzetinde, viskozitesinde, beslenme değeri ve depolama yerleştirilmesinde meydana gelen değişikliklerdir. Bu değişikliklerin oluşumu veya düzeyi kurutma işleminde uygulanan sıcaklık ve süre gibi çok önemli etmenlerden önce her ürünün kendine mahsus özelliklerine göre değişir.

Kurutmada sırasında ürünü oluşturan protein, yağ, vitamin gibi içeriklerde birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Üründe meydana gelen tepkiler, ürünün besin değerlerinin, tadının, renginin ve görünümünün değişmesine sebep olmaktadır. Sakaroz (şeker) içeren ürünlerde asit miktarındaki artışla birlikte sakaroz kısmen yapısal olarak değişime uğrar ve bu durum ürünün lezzetinin değişmesine de sebep olur. Parçalanma ürünleri olan indirgenmiş şekerlerle azotlu bileşiklerin birleşmesi sonucu besin değeri azalır.

Özellikle doğal kurutmada işlem süresi uzun olduğu için bu hadiseler çok fazla meydana gelir. Gıdaların kurutulmasıyla yapılarında bulunan yağda çözünebilen (A, D, E ve K Vitamini) ve suda çözünebilen (B ve C Vitamini) vitaminlerin kurutma işlemi sırasında meydana gelen oksidasyon ürünleri ile tepkimeleri sonucunda vitamin miktarında azalmalar görülür [10]. Kurutma ve depolama işlemleri esnasında parçalanmaya en eğilimli vitaminler C ve A vitaminleridir [11]. Askorbik asit (C vitamini) oksijensiz ortamda ve düşük nemde iyi korunur. Kükürt dioksit kullanılması da askorbik asitin belirli düzeyde korunmasını sağlar.

Kurutma esnasında ışığa duyarlı riboflavin ile ısıya duyarlı tiyamin[11] vitaminlerinde kayıp daha hızlıdır. Ayrıca tiyamin kükürt dioksite karşı son derece duyarlıdır ve bu sebeple kükürtlenen ürünlerde tiyamin neredeyse tamamen kaybolmaktadır. Güneşte doğal olarak yapılan kurutmada kayıplar, özel kurutucularla ve kontrollü olarak yapılan kurutmaya göre daha fazla olur ve kurutmanın iyi bir şekilde yapılamamasına bağlı olarak vitamin kayıpları depolamada da sürer. Eğer enzimler inaktive edilememişse, bazı durumlarda C vitamini ve karoten kaybı % 80'in üzerine çıkabilmektedir [11]. Ayrıca bazı ürünlerin kurutulmadan önce önişlem olarak haşlanması sırasında da suda çözünen birçok madde ve vitaminlerde azalmalar görülür. Hatta bazen haşlama ve bunu izleyen kurutma işlemlerinde başlangıçtaki C vitamini miktarının yarısının kaybolduğu kabul edilmektedir [11]. Vitamin kayıplarının azaltılabilmesi için kurutma süresi kısa tutulmalı ve depolanmaları sırasındaki sıcaklık, nem miktarı ve oksijen düzeyi düşük tutulmalıdır. Aksi takdirde kayıp çok hızlı olur [12].

Proteinler, gıdaların kurutulmaları sırasında uygulanan kurutma yöntemlerine bağlı olarak kurutma sırasında meydana gelen fiziksel ve kimyasal değişimlerden etkilenirler. Teorik olarak kurutmada gıdalarda bulunan su içeriğinin azaltılmasıyla proteinlerin istikrarları artar ve proteinlerin biyolojik değeri ve sindirim özelliği kaybolmaz [13]. Ancak yanlış kurutma yöntemlerinin uygulanması, sıcaklık, kurutma hızı gibi etmenlerin yanlış seçimine bağlı olarak protein kayıpları da yaşanmaktadır.

Kurutma ile gıdalarda yapısal kayıplara ek olarak lezzet için önemli olan aroma maddelerinde de azalma meydana gelmektedir ve bu da kurumuş ürünün lezzetini oluşturmaktadır. Bazı kayıplara rağmen kurutulmuş ürün ana lezzet elemanlarını taşımaktadır

[10] Ochraceus, Aspergillus cinsinde, en bol bulunan ve bulaşıcı mikotoksinlerden biri olan toksin okratoksin A'yı ürettiği bilinen bir küf türüdür

[11] *Tiyamin;* suda eriyen bir vitamin olup sinir ve sindirim sistemleri için önemlidir.

[14]. Ayrıca kurutma ile suyun uzaklaşması ve geride yoğun bir kuru madde kalması sebebiyle kurutulmuş ürünler çeşitli besin maddelerini yoğun bir şekilde içerirler.

Ürünlerin kurutulması esnasında karşılaşılan en önemli kimyasal değişiklik esmerleşme olarak adlandırılan renk değişimidir. Esmerleşme kurutmadan önce, kurutma esnasında ya da depolama sürecinde meydana gelebilmektedir. Esmerleşme, enzimatik[12] veya enzimatik olmayan ve "Esmerleşme Tepkimesi" olarak adlandırılan birtakım tepkimeler sonucu meydana gelmektedir. Genellikle kurutulmuş gıdalarda en önemli kimyasal değişimlerin başında enzimatik olmayan esmerleşme reaksiyonları gelmektedir.

Enzimatik esmerleşme genellikle meyve ve sebzelerde polifenoloksidaz enzimi tarafından gerçekleştirilen ve kahverengi pigmentlerin oluşumuyla sonuçlanan kimyasal bir işlemdir. Enzimatik esmerleşme, özellikle hasat sonrası taze meyve ve sezelerin kurutulması ve depolanmasında, meyve sularında ve bazı kabuklu deniz hayvanlarında kaliteye zarar verir ve hatta meyve ve sebzelerin üretim kayıplarının sorumlusu olabilmektedir. Enzimatik esmerleşmede polifenoller ve polifenoloksidazlar temel bileşenlerdir.

4. TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİYEL OLARAK KURUTULAN ÜRÜNLERDE MEYDANA GELEN İSTENMEYEN DURUMLARIN TESPİTİ

Gıdaların kurutularak muhafaza edilmesi eski çağlardan beri kullanılan önemli gıda saklama yöntemlerinden birisidir. Bu amaçla Türkiye'de de genellikle güneşte kurutmadan yararlanılmaktadır. Coğrafi konumu itibariyle özellikle Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde meyve ve sebzeler güneşte doğal kurutmanın yanı sıra ticari amaçlı olarak yapay kurutma da yapılmaktadır. Yapay kurutma ile daha kaliteli son ürün ve üstün pişme özellikleri elde edilmesine karşın kurulum maliyeti daha yüksektir. Bu nedenle Türkiye'de çoğunlukla kurutulacak ürünler toprak veya örtü üzerine serilerek güneş ışığı altında doğal olarak kurutulmaktadır.

Yetersiz kurutma ya da uygun olmayan depolama koşulları sebebiyle kurutulmuş gıdalar çeşitli fiziksel, mikrobiyolojik ve kimyasal etkenlere maruz kalmaktadır. Güneşte kurutma yönteminde kurutma koşullarının doğaya bağlı olduğu, sağlık kurallarına tam olarak uyulamadığı ve ortam sıcaklığının küflerin en uygun üreme sıcaklığında olacağı için mikroorganizmaların sayısı kurutma boyunca artar ve bunlar kurutma sırasında faaliyet gösterirler. Özellikle kuru ürünlerde birçok patojenik (hastalıklı) mikroorganizmanın uzun süre canlı kalabildiği, gıda zehirlenmesi yapan mikroorganizmaların yaygın olarak bulunabildiği görülmüştür.

Türkiye'de ekonomik değeri bulunan ve yoğun olarak kurutulan tarım ürünleri hem ülke içine hem de uluslararası pazarlara sunulmaktadır. Kayısı, fındık (Şekil 6), kırmızıbiber, domates (Şekil 7), üzüm, incir (Şekil 8), gibi ürünler Türkiye ekonomisinde önemli yere sahip olan ve önemli miktarlarda ihraç edilen kurutulmuş ürünlerdir.

Şekil 6. Kayısı ve fındığın bez üzerine serilerek doğal olarak kurutulması

Türkiye'nin önemli ihraç ürünlerinden bir tanesi kurutulmuş üzümdür. Üzümlere hasattan sonra kurutma işlemi öncesinde önişlem uygulanmaktadır. Üzüm yapısında doğal olarak

[12] Enzim; canlı gözelerinde bir tepkimeye yol açan ve onu hızlandıran, protein yapısında, eriyebilir organik madde.

bulunan Polifenol Oksidaz (PPO) enziminden dolayı kurutma esnasında esmerleşmektedir. Esmerleşme reaksiyonlarının önlenebilmesi için kurutma işleminden önce kükürtleme işlemi yapılmaktadır. Ancak kükürt yaşlı ve çocuklarda astım krizleri, isilikler ve mide rahatsızlıkları gibi sağlık sorunlarına neden olduğu için kullanımı belli bir seviyenin altında olması gerekmektedir. Bazı ülkelerde kükürt kullanımı ya yasaklanmış ya da belirli bir seviyeye kadar izin verilmiştir. Ayrıca Türkiye'de üretimi yapılan kuru üzümlerdeki en büyük sorunlardan bir diğeri de mikrobiyal gelişimin neden olduğu ve insan sağlığı açısından oldukça zararlı olan mikotoksinlerin oluşmasıdır. Yapılmış olan çalışmalar kurutulmuş üzümlerde en sık rastlanan mikotoksinin Okratoksin A olduğunu göstermektedir.

Şekil 7. Kırmızıbiberin ve domatesin doğal kurutulması

Türkiye kuru kayısı üretiminde dünyada oldukça büyük bir paya sahiptir. Türkiye dünyanın toplam kuru kayısı ticaretinin yaklaşık % 85'ini gerçekleştirmektedir [15]. Dünyada dışsatıma yönelik en fazla kuru kayısı üreten yegâne şehir Malatya'dır. Türkiye'de üretilen kuru kayısıya dünyaca ün kazandıran özelliği nem oranı ve lezzetidir. Gerekli koşullar sağlanmadığında ise ekonomik kayıplar ve ciddi sağlık etkileri görülmektedir.

Şekil 8. Üzüm ve incirin doğal kurutulması

Kurutulmuş ürünlerde kurutma sırasında meydana gelen enzimatik ve enzimatik olmayan esmerleşme istenmeyen bir durumdur. Esmerleşmenin engellenmesi için ürünün nem oranının kontrolü, besinde esmerleşmeye neden olan maddelerin uzaklaştırılması, kükürt ve tuz gibi kimyasal maddelerin kullanılması işlemleri uygulanmaktadır. Kükürtdioksit kurutma ve depolama sırasındaki esmerleşmeyi engellemesi, mikrobiyal kontaminasyon riskini azaltması, askorbik asit ve karotenoidleri koruması sebebiyle çeşitli meyve ve sebzelerin kurutulmasında kullanılmaktadır.

Kurutulan ürünlerin kalitesi açısından çok önemli bir işlem olan ve esmerleşmenin engellenmesi için yapılan kükürtlemenin büyük bir titizlikle ve denetim altında yapılması gerekmektedir. Ancak ürün tarafından tutulan kükürt miktarı ürünün cinsi, olgunluk düzeyi, kuru madde içeriği, parça iriliği gibi çok sayıda faktöre bağlı bulunduğunda ürüne verilen kükürtün denetimi çok zordur. Gıdaların kurutulması sırasında meydana gelebilecek esmerleşme, mikrobiyolojik bozulma gibi olumsuz değişmelerin önlenmesinde kükürtleme dışında da bazı kimyasal maddelerin kullanılması zorunlu hale gelmiştir. Tuz antimikrobiyal olarak kabul edilmemesine rağmen belli bir düzeyde bu etkiyi göstermekte ve rengi korumaktadır.

Türkiye ekonomisinde çok önemli bir yere sahip olan ve bitkisel ürünler içinde en yüksek döviz getiren ürün fındıktır [16]. Türkiye dünya fındık üretiminde kalite ve üretim miktarı itibarı ile tekel durumdadır. Türkiye, dünya fındık ihracatının yıllar itibariyle değişmekle birlikte yaklaşık %65'ini karşılamakta ve birçok ülkeye fındık ihraç etmektedir [17]. Kurutma süresinin uzaması fındıkta sert kabuklu ürün olmasına rağmen aflatoksin oluşma potansiyelini arttırmakta ve özellikle kurutma esnasında nem ve yağışın olması durumunda bu potansiyel daha da artmaktadır. Kurutma işleminde meydana gelen kalite kayıpları özellikle aflatoksin oluşumu, fındığın ekonomik değerini düşürmekte, iç ve dış pazarda alımının azalması hatta hiç olmaması gibi durumlara sebep olmaktadır. Küfler fındıkta protein, yağ ve karbonhidratları enzimatik faaliyetlerle parçalayarak gıdanın yağ ve protein içeriğinin değişmesine, besin değerinin düşmesine, renk değişimine, kötü koku oluşmasına, tat değişimlerine ve toksin oluşmasına yol açmaktadır. Bu bozulmaların fındığın dış satımında kayıplara neden olmaması için kurutma koşullarının iyileştirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Kırmızıbiber ülkemizin belirli bölgelerinde yoğun olarak üretilen ekonomik potansiyeli yüksek önemli ihraç ürünlerimiz arasındadır. Kırmızıbiberin kurutulması ülkemizde genel olarak doğal ortamda, hasat edilen ürünün toprak üzerine serilmesi süratiyle yapılmaktadır. Bu şartlarda üretilen kırmızıbiber toprak kökenli mikotoksin bulaşmasına açık hale gelmektedir. Ayrıca içi açılmadan kurutulan ürünlerde mikotoksin oluşumu kaçınılmaz olabilmektedir. Ülkemizde kırmızıbiberde aflatoksin oluşumu son 10-12 yıldır ihraç edilen biberlerin Avrupa ülkelerinden geri gönderilmesi ile araştırılmaya başlanmıştır [18]. Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliğine ve Avrupa Birliğine göre kırmızı biberde bulunmasına izin verilen Aflatoksin B1 miktarı 5 ppb'dir [19-20]. Kurutulmuş kırmızıbiberlerin aflatoksin içeriklerinin belirlenmesi amacıyla çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda kırmızıbiberde en çok rastlanan mikotoksinin ise aflatoksin B1 olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalarda incelenen örneklerin Ağaoğlu %57.5'inde, Tarım Bakanlığı % 46.7'sinde 5.0 ppb üzerinde AFB1 belirlemişlerdir [21-22]. İncelenen örneklerde belirli bir düzeyin üzerinde AFB1 içeren numunelerin bulunması gerek insan sağlığı, gerekse ihracat açısından önemli sorunlara ve ekonomik kayıplara neden olmaktadır. Bunun en önemli sebebi kurutma yönteminin kontaminasyonların oluşmasına elverişli olmasıdır. Ülkemizde yaygın olarak tüketilen ve endüstriyel değeri olan kırmızıbiber üretiminde bu etkilerin giderilebilmesi için kontrollü, modern ve daha hijyenik şartlarda kurutma işlemlerinin yapılması, tüketime sunulmadan önce aflatoksinler yönünden analizlerinin yapılması gerekmektedir.

Mikotoksinler tarımsal ürünlerde yalnızca ekonomik sorunlara neden olmamakta, aynı zamanda önemli sağlık riski de oluşturmaktadır. Mikotoksin oluşumu kurutulmuş meyve ve sebze ürünlerinin yetiştirme, hasat, taşıma, kurutma ve depolama aşamalarının herhangi birinde ortaya çıkan bir problemdir. Ancak özellikle kurutma aşaması son üründeki mikotoksin miktarını etkileyen en önemli işlem basamağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurutulmuş meyve ve sebzelerden incir aflatoksinler ve okratoksin A, üzüm okratoksin A ve kayısı, fındık ve kırmızıbiber ise yine aflatoksinler açısından riskli mamullerdir. Bu ürünlerde küf bulaşmasının daha bahçede/tarlada önlenmesi mikotoksin probleminin önüne geçilmesinde hayati bir öneme sahip olsa da bu her zaman gerçekleştirilememektedir.

Mikotoksin içerdiği belirlenen ürünlerin fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik yöntemler kullanılarak detoksifikasyonu yapılmaktadır. Fiziksel yöntemle mikotoksin içeriğinin azaltılması bozulmuş, rengi değişmiş tanelerin ayıklanması, mikrobiyolojik açıdan sağlıklı ham madde kullanılması, ham maddenin hazırlanma, yıkanma ve kurutulmasında hijyenik koşullara uyulması yöntemiyle yapılmaktadır. Ayrıca iyonize ve iyonize olmayan ışınlar, solvent ekstraksiyonları, adsorpsiyon ve mikrodalga ile ısıl işlemin uygulanması çalışmaları da yapılmaktadır. Kurutulmuş ürünlerde fiziksel detoksifikasyonun yanında, gıda katkıları ve kimyasal adsorbanlar da, potansiyel dekontaminasyon yöntemleri olarak dikkate

alınmaktadır. Diğer taraftan, patulin ve okratoksin A'nın aktif karbonla giderilmesinde yöntemleri de vardır. Tehlikeli kimyasalların kullanılmasını önleyen en iyi yöntem ise biyolojik detoksifikasyondur. Biyolojik yöntemlerden üzerinde en çok çalışılanlardan biri, mikotoksinin fermantasyon yoluyla giderilmesidir. Son yıllarda üzerinde en çok durulan metotlardan birisi de ozon uygulamasıdır. Ozon uygulamasının tarımsal ürünlerde fungal çürümeye engel olduğu, bakteriyel çoğalmayı engellediği, pestisit ve kimyasal ilaç kalıntılarını giderdiği ve aflatoksin içeriğini önemli ölçüde azalttığı bilinmektedir. Aflatoksin üretme yeteneği olmayan bazı türlerin ürünün yetiştiği toprağa uygulanması veya bazı bakteri, maya ve küflerin doğrudaan veya kurutma prosesi içerisinde uygulanması mikotoksin detoksifikasyonunda kullanılan biyolojik yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca aflatoksinin bağırsak florasında doğal olarak bulunan mikroorganizmalara bağlanması ve absorbsiyonunun azaltılarak kompleks şeklinde vücut dışına atılmasının sağlanması üzerinde de çalışmalar yapılmaktadır.

5. SONUÇ

Türkiye açısından meyve ve sebzelerin kurutularak raf ömrünün uzatılması, dış satım açısından çok önemlidir. Bu bakımdan adı geçen endüstri ürünlerinin dış piyasada alıcı bulabilmesi ve Dünya kurutulmuş ürün piyasasındaki payının arttırılabilmesi için, daha teknik ve hassas kurutma süreçleri kullanılarak dış piyasada rekabet şartlarının sağlanması gerekmektedir. Türkiye'nin gerek yurtiçi gerekse ihraç ürünlerinde kalitenin sağlanması ve sağlığa zararlı etkilerinin engellenmesi için mikotoksin oluşumu mutlaka engellenmelidir. Ayrıca gıdalara hijyenik ortamlarda, analiz edilmiş parametreler ve koşullarda kurutma işlemi uygulanarak tüketime sunulması çok büyük önem arz etmektedir. Ayrıca her ürünün kendine özgü özelliklerine uygun olarak kurutma sistemlerinin tasarlanması gerektiği ve kurutma sıcaklığı, kurutma hızı gibi şartların deneysel olarak incelenerek her ürün için en uygun kuruma parametrelerinin belirlenmesi gerektiği tespit edilmiştir.

6. KAYNAKLAR

1. Krokida, M.K., Karathanos, V.T., Maroulis, Z.B. and Marinos-Kouris, D. 2003. Drying Kinetics of Some Vegetables, Journal of Food Engineering, 59:391-403.
2. Cemeroğlu, B., Karadeniz, F. ve Özkan, M. 2003. Meyve ve Sebze İşleme Teknolojisi. Gıda Teknolojisi Derneği Yayınları: 28, 541 s., Ankara.
3. Dadalı, G. (2007) Bamya ve ıspanağın mikrodalga tekniğini kullanarak kurutulması, doku ve renk özelliklerinin incelenmesi ve modellenmesi., Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 195s.
4. Panyawong, S. and Devahastin, S., (2007) Determination of Deformation of a Food Product Undergoing Different Methods and Conditions Via Evolution of a Shape Factor, Journal of Food Engineering, 78:151-161.
5. Hussein, H.; Brasel, J. Toxicity, metabolism and impact of mycotoxins on human and animals, Toxicology, 2001; 167, 101.
6. Ozer, H.; Oktay Basegmez, H.I.; Ozay, G. Mycotoxin risks and toxigenic fungi in date, prune and dried apricot among Mediterranean crops.
7. Njumbe Ediage, E.; Van Poucke, C.; De Saeger, S. A multi-analyte LC–MS/MS method for the analysis of 23 mycotoxins in different sorghum varieties: The forgotten sample matrix. Food Chemistry. 2015; 177.
8. Farkhondeh Hal, A. Erzurum'da Açıkta Satılan Bazı Kurutulmuş Meyveler Üzerinde Gelişen Aflatoksin Üretici Mikrofungusların Araştırılması. Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
9. Zinedine, A.; Mañes, J. Occurrence and legislation of mycotoxins in food and feed from Morocco. Food Control 2009; 20, 334–344.

10. Hernandez, Y., Lobo, M.G. and Gonzalez, M. 2006. Determination of Vitamin C in Tropical Fruits: A Comparative Evaluation of Methods", Food Chemistry, 96:654-664.
11. Bluestein, P.M. and Labuza, T.P. 1975. Effects of Moisture Removal on Nutrients. In Nutritional Evaluation of Food Processing.2.ed., R.S. Harris and E. Karmas (eds.), AVI Publishing Co., Westport, C.T.
12. Teymur, N. 1999. Maydanoz ve dereotunun kurutulması ve kuruma karakteristiklerinin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 64s.
13. Allison, S.D., Theodore, W.R., Mark, C.M., Kim, M., Ashley, D. and John, F.C. 1998. Effects of Drying Methods and Additives on Structure and Function of Actin: Mechanisms of Dehydration-Induced Damage and Its Inhibition. Archievs of Biochemistry And Biophysics, 358(1):171-181.
14. Demiray, E. 2009. Kurutma işleminde domatesin likopen, β-karoten, askorbik asit ve renk değişim kinetiğinin belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 101s, Denizli.
15. Anonim Web Sitesi. https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/dunyanin-agzi-malatya-kayisisiyla-tatlandi?page=1.
16. Anonim Web Sitesi. https://www.tarımorman.gov.tr.
17. Anonim Web Sitesi. https://www.ihracateksperi.com/dünya-findik-ticareti/.
18. Erdoğan A, 2004. The aflatoxin contamination of some pepper types sold in Turkey. Chemosphere, 56: 321-325.
19. Anonim, 2019. Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği, 16 Kasım 1997 Tarih ve 23172 Sayılı Resmi Gazete.
20. Anonim, 2019. Commission Regulation EC, 472/2002. Official Journal of European Communities, L 75 (18).
21. Ağaoğlu S, 1999. Van ilinde açıkta satılan kırmızı pul biberlerde aflatoksin B1 varlığının araştırılması. Van Tıp Derg, 6:28-30.
22. Anonim, 2019. Gıdalarda kalıntı ve bulaşanların izlenmesi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Bursa.

İMİDAZOL TÜREVLERİNİN SENTEZİNDE SELÜLOZ İMMOBİLİZE FOSFOTUNGSTİK ASİT KATALİZÖRÜNÜN ETKİSİ

THE EFFECT OF CELLULOSE IMMOBILIZED PHOSPHOTUNGSTIC ACID CATALYST ON IMIDAZOLE DERIVATIVES SYNTHESIS

Kafiye Cansu ASİL
Gazi University, Chemical Engineering Department

Werner THIEL
TU Kaiserslautern, Fachbereich Chemie, Erwin-Schrödinger-Straße 54, D-67663 Kaiserslautern, Germany

Majid VAFAEEZADEH
TU Kaiserslautern, Fachbereich Chemie, Erwin-Schrödinger-Straße 54, D-67663 Kaiserslautern, Germany

Habibe Canan CABBAR
Gazi University, Chemical Engineering Department, Ankara,Turkey

ÖZET

İmidazol türevleri benzersiz optik özelliklere sahiptir. Bu bileşikler, kimyadaki fonksiyonel materyallerin hazırlanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. İmidazol, azomisin, simetidin ve metronidazol gibi çok sayıda doğal veya sentetik ilaç molekülünde bulunur. Bu nedenle, imidazol türevleri, çok çeşitli biyolojik ve farmakolojik aktiviteler sergileyen önemli bileşiklerdir. Ayrıca, imidazol türevleri, demir, bakır, çinko ve bunların alaşımları gibi geçiş metalleri için potansiyel korozyon inhibitörleri olarak da kullanılır.

Bu çalışmada, amino selüloz-PTA katalizörü, benzil, amonyum asetat, anilin ve çeşitli aromatik aldehitler kullanılarak imidazollerin elde edilmesi için sentezlendi. Selülozdan başlayarak ilk olarak tosil selüloz ve daha sonra amino selüloz elde edildi ve fosfotungstik asit (PTA) ile reaksiyona sokuldu. Üretilen katalizör elementel analiz, FTIR, XRD, katı ^{13}C NMR ve SEM ile tanımlandı. İmidazollerin üretimi sırasında reaksiyon ortamına farklı miktarlarda katalizör eklendi ve 20 mg olarak optimum miktarda katalizör bulundu. Tepkimeler hem çözücü hem de çözücü içermeyen ortamda test edildi ve çözücü içermeyen ortamda daha verimli sonuçların elde edildiği gözlendi. ^{13}C NMR ve ^{1}H NMR ile karakterize edilen imidazol türevleri arasında benzaldehit ve anilin ile sentezlenen 1,2,4,5-tetrafenil-1H-imidazol, %87 ile en yüksek verime sahip olan ürün olarak bulundu.

Anahtar Kelimeler: Selüloz, Tosil Selüloz, Amino Selüloz-PTA, Fosfotungstik Asit, İmidazole Türevleri.

ABSTRACT

Imidazole derivatives have unique optical properties. These compounds play a very important role in the preparation of functionalized materials in chemistry. Imidazole exists in large numbers of natural or synthetic drug molecules such as azomycin, cimetidine and metronidazole. Therefore, imidazole derivatives are important compounds that exhibit a wide range of biological and pharmacological activities. Furthermore, imidazole derivatives are also used as potential corrosion inhibitors for transition metals such as iron, copper, zinc and their alloys.

In this study, amino cellulose-PTA catalyst was synthesized in order to obtain imidazoles by using benzil, ammonium acetate, aniline and various aromatic aldehydes. Starting from cellulose first, tosyl cellulose and then amino cellulose was obtained and reacted with phosphotungstic acid (PTA). The produced catalyst was characterized by

elemental analysis, FTIR, XRD, solid ^{13}C NMR and SEM. Different amounts of catalyst were added to the reaction medium during the production of the imidazoles and optimum amount of catalyst was founded as 20 mg. The reactions were tested in both solvent and solvent-free medium and it was observed that more efficient results were obtained in solvent-free environment. Among the imidazole derivatives those characterized by ^{13}C NMR and ^{1}H NMR, 1,2,4,5-tetraphenyl-1H-imidazole that synthesized with benzaldehyde and aniline was the found as one having the highest yield with 87%.

Key Words: Cellulose, Tosyl Cellulose, Amino Cellulose-PTA, Phosphotungstic Acid, İmidazole Derivatives.

ELEKTRİK HASADI ARACILIĞIYLA ELEKTRİK ÜRETİMİ VE DEPOLANMASI

ELECTRICITY GENERATION AND STORAGE BY ENERGY HARVESTING

Burcu KOÇAK
Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
Hikmet DOĞAN
Gazi Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi

ÖZET

Ortamda serbest olarak bulunan titreşim, hareket, sıcaklık, radyo frekans dalgaları, ışık, akustik vb enerji türlerinin toplanması işlemine enerji hasadı denir. Enerji hasadı sistemin güç ömrünü uzatmayı veya düşük güçte çalışabilen cihazlara bir kesintisiz enerji kaynağı olmayı sağlar. Enerji hasadı ile toplanan enerji, cihazların kısa süreli çalışmasını sağlamaktadır. Bu sebeple toplanan enerjinin uzun süreli kullanılabilmesi için depolanması gerekmektedir. Enerji hasadının temel olarak 3 adet yöntemi bulunmaktadır. Bunlar piezoelektrik enerji hasadı, elektromanyetik enerji hasadı ve elektrostatik enerji hasadı olarak da adlandırılır. Bu çalışmada ağırlıklı olarak piezoelektrik enerji hasadından bahsedilmektedir. Toplanan enerjiyi depolayabilmek için piezoelektrik malzemeleri kullanmak yaygın yöntemlerden biridir. Piezoelektrik malzemeler, malzeme üzerine uygulanan elektrik akımını mekanik enerjiye veya uygulanan basınç kuvvetini elektrik akımına dönüştürmeyi sağlayan kristalli bir yapıya sahiptir.Titreşim hareketini elektrik enerjisine dönüştürme özelliği piezoelektrik malzemenin bir güç toplama aracı olarak işlev görmesini sağlar. Çoğu durumda, piezoelektrik malzeme ortam titreşimi sebebiyle gerilir, böylece düşük güç ihtiyacı duyan elektronik sistemlere güç sağlar. Bununla birlikte, bu piezoelektrik malzemelerin ürettiği enerji miktarı çoğu elektronik cihazın ihtiyaç duyduğundan çok daha azdır. Bu nedenle, enerjinin toplanması kadar toplanan enerjinin uygun sistemler kullanılarak depolanması da önemlidir. Çalışmada, ortamda serbest olarak bulunan enerji türlerinin toplanması ve toplanan enerji ile batarya yüklemesi (şarjı) yapılması incelenmiştir.

Enerji hasadı aracılığıyla enerji depolayan sistemler günlük hayatta birçok alanda kullanılmaktadır. Enerji hattına uzak bölgelerde veya seyyar yaşayan kullanıcılar için enerji hasadı ile enerji depolanması iyi bir alternatif olarak düşünülmektedir. Titreşim hareketi enerjiye dönüştürülebildiği için kullanıcı ihtiyaç duyduğu enerjiyi üretebilmektedir. Enerji üretimi giyilebilir piezoelektrik donanımlar aracılığıyla gerçekleştirilebilir. İnsan beden hareketleri (adım hareketi, eklem hareketleri, kalp atışı hareketi vb) titreşim hareketini sağlamaktır. Bu sayede kullanıcı kendi hareketiyle enerjisini üretebilmektedir. Dış ortamdaki titreşim hareketlerinden de depolama yapılabilmektedir. Dış ortam titreşim hareketlerine karayolları ve tren hatlarındaki titreşim hareketleri, klimalardan atılan atık havanın oluşturduğu titreşim hareketleri, elektromanyetik ve ses dalgalarının oluşturduğu titreşim hareketleri gibi örnekler verilebilir.

Enerji hasadı yoluyla yüklemesi yapılan bataryaların bilinen elektrokimyasal pillere kıyasla olumlu ve olumsuz özellikleri vardır. Bu çalışmada elektrokimyasal pillerle enerji hasadı aracılığıyla şarj edilen pillerin olumlu ve/veya olumsuz özellikleri de değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Enerji Türleri, Piezoelektrik, Enerji Hasadı, Batarya Şarjı.

ABSTRACT

The process of collecting the energy types such as vibration, motion, temperature, radio frequency waves, light, acoustic etc. which are freely available in the environment is called energy harvesting. Energy harvesting enables to extend the power life of the system or to be an uninterruptible energy source for low-power devices. The energy collected with energy harvesting ensures the short-term operation of the devices. For this reason, the

collected energy must be stored for long-term use. There are three basic methods of energy harvesting. These are called piezoelectric energy harvesting, electromagnetic energy harvesting and electrostatic energy harvesting. In this study, piezoelectric energy harvest is mainly be explained. To store the collected energy, using piezoelectric materials are one of the common methods. Piezoelectric materials have a crystalline structure that enables the electrical current to be converted into mechanical energy or the mechanical energy to be converted the electrical energy. Piezoelectric materials that convert the vibration movement into electrical energy function as a power harvesting device. The piezoelectric material is stretched due to ambient vibration, thus providing power to electronic systems that require low power. However, the amount of energy produced by these piezoelectric materials is much less than that required by most electronic devices. Therefore, it is also important to store the energy harvested using appropriate systems as well as the accumulation of energy. In this study, the accumulation of energy types that can be freely found in the environment and the battery charging with this energy are investigated. Energy storage systems through energy harvesting are used in many areas of daily life. Energy storage is considered to be a good alternative for energy users who are away from the energy line or for mobile users. As the vibration movement can be converted into electric energy, the user can generate the energy person needs. Energy generation can be achieved through wearable piezoelectric equipment. Human body movements (step motion, joint movements, heartbeat movement, etc.) can be provide vibration movement. Energy can also be harvested from the vibration movements outside. Examples include vibration movements in highways and train lines, vibration movements generated by exhaust air from air conditioners, vibration movements generated by electromagnetic and sound waves. The batteries charged through energy harvesting have positive and / or negative properties compared to known electrochemical batteries. In this study, the characteristics of the two groups batteries were compared.

Keywords: Piezoelectricity, Energy Harvesting, Battery Charging.

1.GİRİŞ

Nüfusun artışı ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte enerji kaynakları yeterli gelmemektedir. Bu durum kullanıcıları yeni enerji kaynağı arayışına yönlendirmiştir. Yenilebilir ve yenilemez(tükenebilir) enerji kaynaklarının yanı sıra farklı enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Enerji santralleri şehir merkezine uzak bölgelere kurulur. Genellikle sanayi bölgelerine yakın alanlara kurulur. İletim ve dağıtım şebekeleri ile elektrik enerjisi kullanıcılara ulaştırılır. Bu durumda şebekeye uzak bölgelerde bulunan kullanıcılar için enerji kullanımı sıkıntı oluşturacaktır. Örnek vermek gerekirse dağcılar, doğa yürüyüşçüleri, kampçılar vb gibi kullanıcılar için düşük ölçekte enerji ihtiyacını karşılayabilecek bir yöntem düşünülmelidir. Bu kullanıcılar için düşük güçte çalışan cihazlara (taşınabilir bilgisayarlar, cep telefonları, fotoğraf makineleri, şarj edilebilen küçük ev aletleri vb) enerji sağlayabilecek bir kaynak türü bulunmalıdır. Taşınabilir elektronik cihazların ömürleri sahip oldukları bataryaları kadardır. Bu sebeple şebekeye uzak alanlarda cihazların bataryalarının şarj edilme sorunu oluşacaktır. Bu problemi çözmenin bir yolu enerji hasadı yöntemiyle enerjinin toplanması ve depolanması olabilir.

Enerji hasadı ortamda atılan enerjinin(elektromanyetik dalga, ısı, ışık, mekanik vb enerji türlerinin) toplanması olayıdır. Toplanan enerji anlık olarak kullanılabilir. Anlık olarak toplanan enerji çok düşük miktarda olacağından bu enerjinin depolanması gerekmektedir. Enerji hasadının temel olarak üç yöntemi bulunmaktadır. Bu yöntemler elektromanyetik enerji hasadı, elektrostatik enerji hasadı ve piezoelektrik enerji hasadıdır. Elektromanyetik enerji hasadı, elektromanyetik indüksiyon prensibi ile sağlanabilir. Elektromanyetik indüksiyon,

iletken etrafındaki manyetik alanı değiştirerek bir iletkende gerilim üretme işlemi olarak tanımlanır. Elektrostatik enerji hasadı, titreşime bağlı değişkenlerin değişen sığasına dayanır. Titreşimler, başlangıçta yüklenmiş bir değişken kapasitörün plakalarını ayırır ve mekanik enerji, elektrik enerjisine dönüştürülür. Piezoelektrik malzemeler üzerlerine mekanik bir yük uygulandığında elektrik yükü üretebilirler. Piezoelektrik enerji hasadı ile mekanik enerji elektrik enerjisine dönüştürülür[1]. Bu çalışmada ağırlıklı olarak piezeoelektrik enerji hasadı incelenecektir.

Piezoelektrik malzeme üzerine uygulanan mekanik enerjiyi elektrik enerjisine dönüştürür. Piezoelektrik malzemeler genel olarak hafif plakalardır. Şekil-1'de örnek piezoelektrik malzemeler gösterilmiştir.

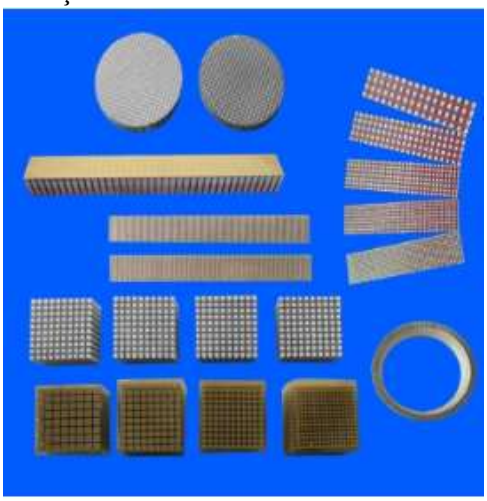

Şekil-1: Çeşitli piezoelektrik malzemeler[2]

Piezoelektrik malzemeler basınç ve titreşim sensörü olarak, denizaltı araçlarında, mikrofonlarda, akustik ses sistemlerinde, biyomedikal uygulamalarında ve bu gibi alanlarda kullanılmaktadır.

2.ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Elektrik enerjisine dönüşebilecek mekanik enerji kaynakları bulunmaktadır. Titreşim hareketlerine beden hareketleri (nefes alma ve nefes verme, kan basıncı, yürüme, tempolu ve yavaş koşma, eklem hareketleri, konuşma vb), ulaşım araçları (uçaklar, otomobiller, trenler vb.), altyapı tesisleri (köprüler, karayolları, metro ve tren hatları vb.), endüstri alanında (motorlar, soğutucular, kompresörler, fanlar, pompalar vb.) ve çevresel etmenler (rüzgar, su dalgası vb.) gibi örnekler verilebilir[3]. Piezoelektrik enerji hasadı aracılığıyla titreşim enerjisi elektrik enerjisine dönüştürülebilmektedir.

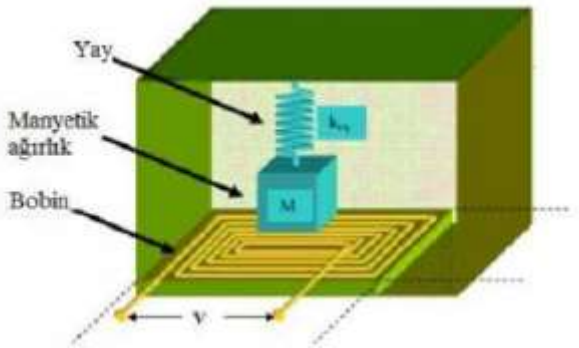

Şekil-2: Titreşimden enerji elde eden bir sistem örneği [4]

Piezoelektrik enerji hasadı ile diğer enerji hasadı türlerine göre daha yüksek enerji yoğunluğu elde edilir. Bu durum piezoelektrik enerji hasadını daha tercih edilebilir bir hale getirmektedir.

Type	Enerji Yoğunluğu $(mJ\,cm^{-3})$	Eşitlik	Kabuller
Piezoelektrik	35.4	$(1/2)\sigma_y^2 k^2/2c$	PZT 5H
Elektromanyetik	24.8	$(1/2)B^2/\mu_0$	0.25 T
Elektrostatik	4	$(1/2)\varepsilon_0 E^2$	$3\times10^7 V\,m^{-1}$

Şekil-3: Dönüştürücü mekanizmalar için en yüksek enerji yoğunluğu değerleri [5]

Enerji hasadı ile anlık güçler toplanmaktadır. Toplanan güç miktarı elektronik bir devreye doğrudan güç vermek için yeterli olmayacaktır. Enerji hasadından daha etkili bir şekilde yararlanabilmek için toplanan güçlerin depolanması gerekmektedir. Geleneksel elektrokimyasal bataryalar, piezoelektrik bataryalar ile uyumlu olamayabilir. Bu sebeple sistem tasarlanırken piezoelektrik malzemelerle uyumlu devre elemanları seçilmelidir. Şekil-4'te piezoelektrik malzeme kullanılarak batarya şarj eden örnek bir devre şeması gösterilmiştir.

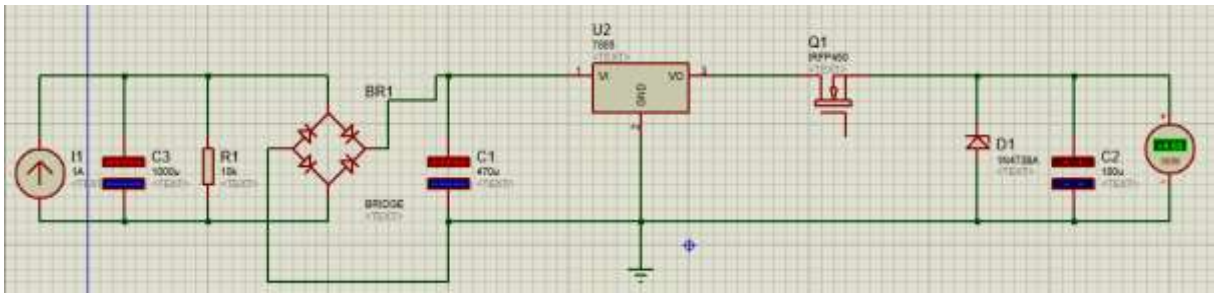

Şekil-4: Piezoelektrik malzeme yardımıyla batarya şarj eden örnek bir devre şeması

Örnek devre şemasında piezoelektrik malzemenin gösterimi yapılmıştır. Akımölçer-kapasitör ve dirençten oluşan bölüm piezoelektrik malzemenin gösterimidir. Piezoelektrik malzeme ile AC(Alternatif Gerilim) elde edilir. Alternatif gerilimin doğru gerilime (DC) dönüştürülmesi için diyot köprüsü kullanılmıştır. 7805 gerilim düzenleyici devre elemanı, gelen gerilimi 5 volt gerilime dönüştürmektedir. 5 volt doğru gerilim(DC) cep telefonu batarya şarjında kullanılabilir. Devre şeması örnek olması ve piezoelektrik malzeme yardımıyla enerji depolanması hakkında fikir vermesi açısından oluşturulmuştur.

Enerji hasadı ile enerji elde etme konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Starner tarafından yapılan bir çalışmada [6] çeşitli beden hareketlerinden(ayak vuruşu, kan basıncı, nefes hareketi, parmak hareketleri vb) ne kadar güç elde edileceği hesaplanmıştır. Ayrıca bu çalışmada ayakkabı tabanına yerleştirilen piezoelektrik malzeme yardımıyla elektrik üretimi incelenmiştir. Shenck ve Paradiso [7], Rocha ve arkadaşları [8], Zhao ve arkadaşları [9], Fan ve arkadaşları[10] da ayakkabı tabanına yerleştirilen piezoelektrik malzeme ile enerji hasadı hakkında çalışmalar yapmışlardır.

Granstrom ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada ise [11] piezoelektrik omuz kayışları ile donatılmış bir sırt çantasından enerji toplanması incelenmiştir. Kuang ve Zhu yaptıkları çalışmada [12] diz eklem hareketinden enerji hasadı ile elde edilen enerjinin kablosuz iletişim algılama düğümüne enerji vermesini incelemişlerdir.

3. SONUÇ

Piezoelektrik malzemeler ile enerji hasadı ile batarya şarj edebilme imkanı bulunmaktadır. Elde edilen alternatif gerilim (AC), gerilim düzenleyici kullanılarak istenilen seviyeye getirilebilir. Bu çalışmada 5 volt gerilim düzenleyici kullanılmıştır. Bunun sebebi 5 volt gerilim cep telefonu şarjını görebilmek için yeterli bir gerilim değeridir. Piezoelektrik malzeme ile 52 volt alternatif gerilim(AC) elde edilmektedir. Elde gerilim cep telefonu bataryası olarak kullanılabilmesi için doğru gerilime dönüştürülmelidir. Diyot köprüsü yardımıyla 50 volt doğru gerilim (DC) elde edilir. Gerilim düzenleyici devre elemanı ile 50 volt doğru gerilim(DC) değeri 5 volt doğru gerilime(DC) dönüştürülmüştür.

Enerji hasadı ile elektrik üretimi ve depolanması konusunda yapılan çalışmalar küçük çaplıdır ve yeterince yaygınlaşmamıştır. Bu alanda yapılan çalışmaların yaygınlaşmasıyla birlikte şebekeye uzak bölgelerdeki kullanıcıların ihtiyaç duydukları enerji ufak çapta da olsa karşılanabilir. Enerji hasadı ile toplanan ve depolanan enerji temiz ve sürekli bir enerji türüdür. Bilinen enerji türlerine seçenek olarak görülebilir. Enerji üretimi için maliyetli tesis kurulumuna ihtiyaç duyulmaz. Bu özellikler enerji hasadı sistemlerinin olumlu özellikleridir. Enerji hasadı sistemleri bilinen elektrokimyasal pillerle uyumlu olarak çalışmayabilir. Bu da enerji hasadı sistemlerinin olumsuz özelliğidir.

4.KAYNAKÇA

1. Chalasani, S., Conrad, J.M., *" A Survey of Energy Harvesting Sources for Embedded Systems "*, IEEE,2008.
2. İnternet sitesi : ***https://tr.pztceramics.com***
3. L. B. Kong, *"Waste Energy Harvesting, Lecture Notes in Energy"*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2014.
4. Uçtu, G., *" Enerji Hasadı Yapan Kablosuz Sensör Ağları"* , Ağustos 2015.
5. Tüfekçioğlu, E. ,*"Piezoelektrik Malzemelerle Enerji Hasadı"*, Doktora Tezi, Ekim 2014.
6. Starner, T., *"Human-powered wearable computing"* , Ibm Systems Journal, Vol 35, Nos 3&4, 1996.
7. Shenck, N. S., Paradiso, J. A., *"Energy Scavenıng With Shoe-Mounted Piezoelectrics"*, MIT Media Laboratory, Responsive Environments Group, 2001.
8. Rocha, J. G., Gonçalves, L. M., Rocha, P. F., Silva, M. P. and Lanceros-Méndez, S., *"Energy Harvesting From Piezoelectric Materials Fully Integrated in Footwear"* , IEEE Transactions On Industrial Electronics, Vol. 57, No. 3, March 2010.
9. Zhao, J.,You, Z.,*" A Shoe-Embedded Piezoelectric Energy Harvester for Wearable Sensors"*, Article, Sensors, 2014.
10. Fan, K., Liu, Z., Liu, H., Wang, L., Zhu Y.,Yu, B., *" Scavenging energy from human walking through a shoe-mounted piezoelectric harvester"*,American Institute of Physics, April, 2017.
11. Granstrom, J., Feenstra, J., Sodano, H.A., Farinholt, K., *"Energy harvesting from a backpack instrumented with piezoelectric shoulder straps"* , Smart Materıals And Structures, 2007.
12. Kuang, Y., Zhu M., *" Characterisation of a knee-joint energy harvester powering a wireless communication sensing node"*, IOP Publishing, 2016.

CHARACTERIZATION STUDIES OF POLYCAPROLACTONE AND CLAY BASED NANOCOMPOSITE MATERIAL

Merve ERYILMAZ, Müjgan OKUR, Nurdan SARAÇOĞLU
Gazi University, Faculty of Engineering, Department of Chemical Engineering

ABSTRACT

Polycaprolactone (PCL) is an important polymer due to its mechanical properties, miscibility and biodegradability in a wide range of other polymers. PCL decays from several months to several years, depending on the molecular weight, the degree of crystallinity of the polymer, and the degradation conditions. Many microbes in nature can completely biodegrade PCL. PCL is used in tissue engineering, food packaging, drug release, biomedical industries. Clays with a complex structure and mineral content are generally used in many industries such as ceramic, food, petroleum, drilling, filling, paper, plastic, pharmaceutical. Since clay is economical and easy to obtain, studies have intensified on this material. Biopolymer/clay nanocomposites, as well as biopolymer/organoclay nanocomposites obtained by modifying clay, show how wide this area is. Compared to petroleum based materials, films produced from biodegradable polymer have lower mechanical properties. In recent studies, it is aimed to improve the weak properties of polymer materials. Clay minerals have proved to be very effective fillers in polymeric systems and have been extensively studied during the past few years (Sajeendra Babu et al., 2018). In addition, increasing the biodegradability of polymeric materials will provide a solution to environmental problems.

The aim of this study was to evaluate the potential use of polycaprolactone (PCL) / montmorillonite (MMT) and polycaprolactone / organo montmorillonite (OMMT) for food packaging. Organomontmorillonite (OMMT) was modified with Cetyl Trimethyl Ammonium Bromide (CTAB) which is the most effective cationic surfactant. Nanocomposite films of PCL/MMT and PCL/OMMT were prepared by using solvent casting method at room temperature. The physical and chemical properties of nanocomposite films was evaluated with characterization studies. The results show that addition of MMT and OMMT to PCL improves the mechanical properties of nanocomposites and can be used as packaging material.

Keywords*:* Food Packaging, Bionanocomposites, PCL, Nanoclays

KENT YAŞAMINA YEŞİL DOKUNUŞ
□ - Yaşayan Çatılar ve Biyolojik Çeşitlilik –□

GREEN TOUCH TO URBAN LIFE
– Living Roofs and Biodiversity –

Salih DOĞAN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü
Meryem Bingül TÜRK
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü
Sibel DOĞAN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Kentler, etkin yeşil alan ve tabiattan yoksun çevrelerdir. Kent ölçeğinde azalan yeşili, 'yaşayan çatılar' veya 'ekolojik çatılar' olarak da bilinen yeşil çatılar ile artırmak mümkün olabilmektedir. Güncel bir mimari uygulama olan yeşil çatı sistemleri; karbon tutma, binaların enerji verimliliğini artırma, kentsel tasarım gibi bir dizi çevresel ve ekonomik yararlar sağlamaktadır. Hızla büyüyen şehirlerde bu uygulamalara olan ilgi giderek artmakta ve bu alanlardan kentsel biyolojik çeşitlilik ve ekosistem hizmetlerinin iyileştirilmesinde yararlanılabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, yeşil çatıların biyolojik çeşitliliğini konu edinen araştırmalara değinilmiştir. Yapılan literatür taramasında, özellikle Avrupa'da son yıllarda yeşil çatı uygulamaları artmasına rağmen bu özel alanların biyolojik çeşitliliği üzerine sınırlı sayıda çalışma yapıldığı anlaşılmıştır. Bu çalışmalardan hareketle, yeşil çatıların mikroorganizmalar, eklembacaklılar (Arthropoda) ve kuşlar için uygun kentsel yaşama alanları sunduğu söylenebilir. Bu konuda yapılan çalışmalar, toprakta yaygın olarak bulunan örümcek (Araneae), akar (Acari) ve böcek (Insecta) gibi eklembacaklıların daha düşük bolluk ve daha az çeşitlilikle yeşil çatılarda da bulunduğunu göstermektedir. Yeşil çatılarda tespit edilen eklembacaklı türlerin çoğunun kuraklığa dayanıklı kuyrukla sıçrayanlar (Collembola) ve kserofilik akarlar olması, bu yaşama alanlarında nemin sınırlayıcı bir faktör olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çeşitlilik, Eklembacaklı, Kentsel Çevre, Yaşayan Çatı.

ABSTRACT

Urbans are devoid of green-fields and natural habitats. It is possible to increase the diminished green at urban scale with green roofs known as "living roofs" or "ecological roofs". Green roof systems which are a current architectural application provide a series of environmental and economic benefits, such as carbon sequestration, increase the energy efficiency of building, and urban design. In the rapidly growing urbans, the interest on these applications is ever increasing and it is thought that these areas can be used to improve urban biodiversity and ecosystem services.

In this study, researchers on biological diversity of green roofs have been mentioned. According to the literature review, it is understood that a limited number of studies on the biodiversity of these special areas have been carried out, although applications green roof in especially Europe have increased in recent years. In the light of these studies, it can be said that green roofs offer suitable urban living areas for microorganisms, arthropods (Arthropoda) and birds. The studies on this subject show that arthropods such as spider (Araneae), mite (Acari) and insect (Insecta), which are common in the soil, are found in lower abundance and less variety in the green roofs. The fact that most of the arthropod species identified on the

green roofs are the drought-tolerant members of the springtails (Collembola), and the xerophilic mites, it indicates that moisture is a limiting factor in such habitats.

Keywords: Diversity, Arthropod, Urban Environment, Living Roof.

GİRİŞ

Kent insanının doğaya olan özlemini gidermek ve kentsel yaşam kalitesini yükseltmek için kişi başına düşen yeşil alan miktarını artırma çabaları son yıllarda önemli bir konu haline gelmiş ve buna paralel olarak kentlerde yeşil alan oluşturmak üzere binaların çatılarını ve duvarları yeşillendirme çalışmaları artmıştır. Günümüzde hava kirliliği, hızla artan nüfus ve bu nüfusu barındırmak için giderek artan yapılaşma nedeniyle ortaya çıkan çevre sorunları tarafından tehdit edilir hale gelen kentlerimizde, çatı bahçelerinin oluşturulması isteğe bağlı olmaktan çıkıp, bir zorunluluk haline gelmiştir.

Yeşil çatı kavramı; çatı bahçeciliği, bitkilendirilmiş çatı teknolojisi veya ekolojik çatılar ya da yaşayan çatılar olarak da tanımlanan binaların yaşayan çevreye uyum sağlaması için kullanılan bir kavramdır (Karaosman-Kabuloğlu, 2008; Kalkan, 2012; Ayçam ve Kınalı, 2013; Dikmen ve Savcı, 2015).

Çatı bahçesi (roof garden) terimi aslında yeşil çatı kavramından oldukça farklıdır. Çatı bahçesi genellikle rekreasyon, eğlence ve bina sakinleri için ek bir açık hava yaşam alanı olarak kullanılan bir alandır. Çatı bahçeleri, saksılar, bitkiler, yemek ve oturma grubu, pergola ve çardak gibi dış mekân yapıları ile otomatik sulama ve aydınlatma sistemleri içerebilir. Çatı bahçesi, insan ve doğa arasındaki kentsel ortamlarda kaybolmuş olan ilişkiyi yeniden kurmak için bir araç niteliğindedir (Akpınar Külekçi, 2017). Yeşil çatı ise çatı bahçesinin öncelikli olarak göz önünde bulundurduğu estetik ve rekreasyon alanı olma özelliğinin aksine mümkün olan en ekonomik ve verimli yoldan çatının büyük bölümü bitkilerle kaplanarak inşa edilip, bina dahilindeki izolasyonu, ısıtma ve soğutma maliyetindeki enerji verimliliğini arttırma amacı taşıyan yapı sistemleridir (Akpınar Külekçi, 2017).

Kentsel yeşil alanlar kente gerek estetik, gerekse fonksiyonel anlamda katkı sağlayan, değer katan, doğru kullanıldığında da kente kimlik kazandıran, karakterini ve yaşanabilirliğini etkileyen önemli kentsel parçalardır. Kentsel alanlar, yarı doğal habitatlardan, boş alanlara, parklara ve insanlardan yoğun şekilde etkilenmiş biyotoplara kadar sıralanan doğal çeşitliliği barındırır (Atabeyoğlu ve Bulut, 2012).

Kentlerin yaşanabilir olmasında göz ardı edilmesi mümkün olmayan çok sayıda unsurdan birisi biyolojik çeşitliliktir. Kent içerisinde yer alan bitki ve hayvan çeşitliliği ve bolluğu, o kentin biyolojik çeşitliliği hakkında bilgi vermektedir. Günümüzde, etkin yeşil alan ve tabiattan yoksun olan kentlerdeki sınırlı sayı ve çeşitteki bitki ve hayvan varlığı, hızlı nüfus artışı, kirlilik ve kentleşmenin neden olduğu diğer çevre sorunları nedeniyle olumsuz etkilenmektedir. Kentleşmenin biyolojik çeşitlilik üzerindeki en büyük etkisi, yaşam ortamları üzerinedir. Kent gelişimi nedeniyle doğal vejetasyonun kaybı, yerel olmayan egzotik türlerin yaygınlaşması, doğal alanların kaybı ya da parçalanması veya izole edilmesi, pek çok canlının yaşam ortamları üzerine olan zararlardır (Uslu ve Shakouri, 2013; Bingül vd., 2016).

Binalar, yollar ve yeşil alanlar arasındaki dengeli bir dağılım, kaliteli bir kent yaşamının sonucudur. Hızla artan nüfus ihtiyacını karşılamak için yapılan konutlar, şehir merkezleri başta olmak üzere yakın çevrelerindeki yeşil alanların azalmasına yol açmıştır. Çatı bahçeleri sahip oldukları ekolojik ve rekreatif işlevleri ile şehirlerde doğal bir yaşam alanı oluşturmada ve şehir içinde kişi başına düşen yeşil alan miktarının arttırılmasında önemli rol oynarlar (Aksoy ve İçmek, 2010).

Yeşil çatılar ısı adaları etkisini düzelterek iklim değişiminin olumsuz etkilerini azaltır. Binaların çatı ömrünü uzatır, yalıtım etkisi nedeniyle ısı kayıplarını azaltarak enerji verimliliğini arttırır. Yağmur suyu yeşil çatılara düştüğünde, buradaki bitkiler tarafından kullanıldığı için daha az su toprağa düşer ve böylelikle şehirlerdeki drenaj sistemine yardımcı

olur (Getter ve Rowe, 2006; Karaosman-Kabuloğlu, 2008; Gedge vd., 2012; Ayçam ve Kınalı, 2013; Gökkür ve Şahin, 2015).

Yeşil alanlar estetik açıdan kente katkıda bulundukları gibi birçok canlı için de yaşama alanı olarak hizmet ederler. Büyük kentlerde doğal habitatlar yok denecek kadar azdır. Çatı bahçeleri, yeşil duvar ve balkonlar sınırlı yaşam alanı boyutlarına rağmen, kent içerisindeki kişi başına düşen yeşil alan miktarını arttırırken aynı zamanda kent içindeki habitat ve biyolojik çeşitliliği korumaya da yardımcı olurlar (Barış vd., 2012).

Eski Mezopotamya uygarlıklarına ait tapınaklar, zemin seviyesinden yüksekte yer alan bahçelerin tarihteki ilk örnekleri olarak sayılabilir. Babil'in asma bahçeleri de yine tarih öncesi döneme ait çatı bahçesi örneklerinden biri olarak kabul edilebilir (Akpınar Külekçi, 2017). Yeşil çatıların ilk örneklerine ise 1927 yılında Stuttgart, Frankfurt ve ABD'deki Rockefeller merkezinde rastlanmaktadır. 1952 yılında ise İsviçreli mimar Le Corbusier, Unité d'habitation'u (Konut Üniteleri) tasarladıktan sonra yeşil çatılar mimarlar tarafından tasarımlarına dâhil edilmeye başlanmıştır (Werthmann, 2007; Aras, 2019). İlk modern yeşil çatı tasarımları 1970'li yıllarda Almanya'da yapılmıştır (Akpınar Külekçi, 2017). Dünyada kaynakların azalması, enerji kaynaklarının pahalı oluşu, bozulan kanalizasyon sistemleri gibi problemler, Avrupa'da yeşil çatı kavramını ve uygulamalarını öne çıkarmıştır. Sadece Almanya'da 2001 yılı itibariyle yaklaşık on üç buçuk milyon metre kare yeşil çatılı alan oluşturulmuştur (Akpınar Külekçi, 2017; Aras, 2019). Almanya, yeşil çatı uygulamalarını mevzuat ve diğer düzenlemeler ile teşvik etmektedir. Avrupa dışında yeşil çatı uygulamaları noktasında ise Japonya önemli bir oyuncudur. Tokyo, günümüzde sıfırdan yapılan bütün yapılarda çatı yüzey genişliklerinin minimum %20'lik kısmının yeşillendirilmiş olmasını mecburi kılmıştır (Aras, 2019).

Ülkeler için doğal ortam özelliklerinin yanı sıra kentsel çevrelerin barındırdıkları biyolojik zenginliklerinin belirlenmesi ve bunlar ile insanlar arasındaki etkileşimin açıklanması giderek önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, şehir içindeki yeşil alanların bütünlüğünün sağlanmasına olanak sağlayan ve estetik açıdan şehre değer katan yeşil çatıların biyolojik çeşitliliği ile ilgili çalışmalar üzerinde durulmuştur.

Yeşil Çatıların Ekolojik Özellikleri ve Biyolojik Çeşitliliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yeşil çatıların ekolojik özellikleri ve biyolojik çeşitliliğini konu edinen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar aşağıda kronolojik sıraya göre verilmiştir.

Jones (2002) tarafından Londra'daki sekiz yeşil çatının omurgasız hayvanlarını incelenmiş, çalışma kapsamında nispeten kurak koşullara dayanıklı olan 51 kınkanatlı, 25 hemipter, 9 arı, 9 sinek, 1 kelebek, 1 çekirge, 3 tespih böceği, 1 kollembol, 1 çiyan, 31 örümcek, 1 akar ve 3 yumuşakça olmak üzere toplam 136 omurgasız hayvan türü tespit edilmiştir. Kaydedilen türlerin sayısının düşük olduğu belirtilerek, bu durum çatıların ekolojik koşulları ve düşük bitki çeşitliliği ile açıklanmıştır.

Getter ve Rowe (2006) derleme niteliğindeki çalışmasında; yeşil çatıların yararı, bitki seçimi ve kültürü ve ABD'de kabul edilmesinin önündeki engeller hakkındaki güncel bilgiler sunmuştur.

Brenneisen (2006) yeşil çatıların kentsel alanlarda biyolojik çeşitliliği korumak ve restore etmek için potansiyel bir araç olabileceğini belirterek, yeşil çatıların süs bahçeciliği ve ekolojik planlama çalışmalarında daha görünür olması gerektiğini belirtmiştir. Brenneisen (2006) ayrıca, doğal habitatların aksine, yeşil çatı sistemlerinin derin toprak katmanları bulunmadığından aşırı kurak dönemlerde bitkilerin yer altı suyu çekemediğini, bu nedenle, yeşil çatıların farklı yüzey derinliği ve drenaj rejimlerine sahip olacak şekilde tasarlanmasının, toprak yüzeyinde ve altında mikrohabitat mozaiği oluşturacağını ve daha çeşitli flora ve fauna kolonizasyonuna imkan vereceğini belirtmiştir.

Kadas (2006), yine Londra'da üç farklı tipteki yeşil çatıyı, üç farklı omurgasız hayvan grubuna odaklanarak (örümcekler, kın kanatlılar, arı ve karıncalar) incelemiş, sonuçta incelenen omurgasız hayvan türlerinin en az %10'unun ulusal olarak nadir veya az sayıda bulunduğunu tespit etmiştir.

Baumann (2006), İsviçre'nin beş farklı yerinde yuvalarını yerde yapan kuşların yeşil çatılarda yavrulama ve bu yavruların hayatta kalmalarına dair gözlemler yapmıştır. Gözlemler sonucunda, yeşil çatılara yuvaların yapıldığı, yavrulamanın olduğu ve bazılarının hayatta kaldığı belirtilmiştir. Çalışmada, artan kentleşme ile yeşil alanların geliştirilerek canlılar için yaşam alanlarının oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır.

Schrader ve Böning (2006), Almanya'daki eski ve yeni çatılardan numuneler alıp, kollembol bolluğu ve çeşitliliğini belirlemeye çalışmış, sonuçta eski çatılarda kollembol yoğunluğunun yeni çatılara oranla daha fazla olduğunu ortaya koymuştur.

Coffman (2007), bitkisel çatı sistemleri ve bunların yayılımını geliştirmek amacıyla bir doktora çalışması yapmış ve kentin mevcut sürdürülebilirlik seviyesini geliştirmek ve geri dönüşümlü sulama ve gübreleme sistemleri için çatıların humus ile inşa edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Durhman ve Rowe (2007), yeşil çatı sistemi seçiminde, sürdürülebilir büyüme için substrat derinliği ve bitki türlerinin büyüme faktörleri üzerine çalışmışlar ve ilk büyüme oranlarını üç farklı derinlikteki (2,5, 5,0 ve 7,5 cm) yirmi dört çatıda yetiştirilen bitkileri karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak birkaç tür dışında derin yüzeylerin büyümeyi daha çok desteklediğini ortaya koymuşlardır.

Oberndorfer vd. (2007), yeşil çatıların genel ekosistem hizmetlerine katkıda bulunmak amacıyla biyotik ve abiyotik bileşenlerini incelemişler ve yeşil çatıların yararlı işlevleri ve bunların ekonomik ve çevresel maliyetlerini ortaya koymak adına daha fazla araştırılması gerektiğine değinmişlerdir. Gelişen teknoloji ile birlikte yeşil çatıların da fonksiyonu, toprağın yapısı, vejetasyon ve ekosistem unsurlarına bağlı olarak geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca yeşil çatıların tarihinden bahsetmişler, daha modern yeşil çatıların yapılması gerektiğini ve bunun için gerekli olan unsurların neler olduğunu belirtmişlerdir.

Bousselot vd. (2010), dijital görüntü analiz yöntemlerini kullanarak yeşil çatı sistemlerinde kullanılan 6 bitki türünü (*Antennaria parvifolia, Bouteloua gracilis, Delosperma cooperi, Eriogonum umbellatum, Opuntia fragilis* ve *Sedum lanceolatum*) değerlendirmişlerdir. Çalışmaya konu olan türlerin yarı kurak bölgelerdeki geniş yeşil çatı uygulamalarında kullanılmalarının uygun olduğu sonucuna varmışlardır.

MacIvor ve Lundholm (2011) yeşil çatılar ile zemin seviyesindeki yaşam alanlarındaki böcek çeşitliliği, bolluğu ve zenginliği bakımdan kıyaslama yapmıştır. Çalışma sonucunda böcek bolluğu açısından önemli bir fark bulunmamasına karşın, yeşil çatılarda böcek çeşitliğinin daha fazla olduğunu tespit edilmiştir.

Fernandez-Canero ve Gonzalez-Redondo (2010) yaptıkları çalışmada kent yaşamında kuşlar için yeşil çatıları gözden geçirmişler ve yeşil çatılardaki kuş popülasyonu üzerine yapılan çalışmalar için standartlaştırılmış bir yöntem önermişlerdir. Önerdikleri yöntemde, yeşil çatıların coğrafi konumu, yüksekliği, toprağın yapısı, vejetasyonu, su kaynağı gibi özelliklerin kuşlar için yaşama alanı olarak tercih edilmesinde önemli olduğu vurgulanmıştır.

Schroll vd. (2011), Kuzeybatı ABD'de yeşil çatı uygulamaları için bitki seçimleri, sulama gereksinimleri ve bu fonksiyonları geliştirme ve bakımı ile ilgili genel maliyetleri azaltma üzerine bir çalışma yapmışlardır. Bunun sonucunda kuraklığa karşı dayanıklı olan sukkulent bitki kullanımının yeşil çatılarda daha yaygın olduğu sonucuna varmışlardır.

Gedge vd. (2012) tarafından yeşil çatı kurmayı planlayan herkesi hedefleyen bir rehber yayımlanarak, yeşil çatıların bazı omurgasız hayvanları nasıl destekleyebileceği ortaya konmuştur. Rehberin, düşük çeşitlilikteki sedum bazlı çatı sistemlerinin aksine biyolojik çeşitlilik açısından zengin çatıların oluşturulmasını dikkate almak için tasarım aşamasında

geliştiricileri, planlamacıları, mimarları ve mühendisleri etkileyeceği beklenmektedir. Rehberde ayrıca bu tarz bir çatıyı tasarlarken göz önünde bulundurulması gereken bir dizi temel prensip ortaya konmaya çalışılmıştır.

Graczyk ve Seniczak (2013) tarafından Norveç'in Bolstad, Lustre ve Sørheim kentlerindeki binaların çatılarını örten yosunlardaki oribatid akarlar incelenmiştir. Çalışmada, toplam 29 akar türünün tespit edildiği, bunlardan 12'sinin bütün çatılarda bulunduğu ve en bol bulunanların ise tipik toprak olarak kökenli türler olduğu belirlenmiştir.

Rumble ve Gange (2013) tarafından 14 ay boyunca Londra'daki iki geniş yeşil çatıdaki mikro-eklembacaklı türleri izlenmiştir. Çalışmada substrat nemi dâhil olmak üzere abiyotik faktörlerin yanısıra, bitki ve mikorizal kolonizasyon gibi biyotik faktörler kaydedilmiş ve bu değişkenlerle mikro-eklembacaklı etkileşimleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda mikro-eklembacaklı çeşitliliğinin genel olarak düşük olduğu, birkaç baskın türün mevsimsel olarak zirveye ulaştığı ve mevcut türlerin çoğunluğunu kuraklığa toleranslı kollembol ve akarların oluşturduğu anlaşılmıştır.

Madre vd. (2013) Fransa'da yaptıkları çalışmada, yeşil çatılarla kaplı olan binalardan bazı eklembacaklı (örümcek, böcek) örnekleri toplamıştır. Vejetasyon yapısına bağlı olarak yeşil çatıları üç çeşide ayırmışlar ve bu üç çeşit yeşil çatıyı, toplanan eklembacaklıların çeşitliliği ve bolluğu bakımından kıyaslamışlardır. Sonuç olarak, eklembacaklı çeşitliliği ve bolluğunun en yüksek olduğu yeşil çatıların vejetasyon bakımından en kompleks olan yeşil çatılar olduğu tespit edilmiştir.

Williams vd. (2014) kent biyoçeşitliliğini korumada yeşil çatıların öneminden bahsettikleri çalışmada, yeşil çatılar ile ilgili literatürler gözden geçirmiş, yeşil çatılarda bitki ve hayvan gruplarının neler olduğundan bahsetmiştir. Hem hayvan hem de bitkiler için koruma alanı özelliği taşıyan yeşil çatıların desteklenerek geliştirilmesi gerektiği üzerine durmuştur.

Berthon (2015) ve Berthon vd. (2015) Sydney'deki yeşil çatıların omurgasız çeşitliliği ve kompozisyonu açısından habitat değerini geleneksel çıplak çatılara göre ölçen çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda en az %30 yeşil kaplamalı çatıların, çıplak çatılara kıyasla iki kat daha bol ve üç kat daha çeşitli omurgasız nüfusunu desteklediğini belirtmişlerdir.

Gonsalves (2016) tarafından Portland metropolündeki yağmur suyu yönetimi için tasarlanan üç çatı, üç yeşil çatı ve zemindeki beş yeşil alan kınkanatlı varlığı açısından karşılaştırılmıştır. Çalışmada yeşil çatıların, yağmur suyu yönetimi için tasarlanan çatılara kıyasla daha fazla tür çeşitliliğine sahip olduğu ancak yeşil alanlardan daha zengin ve bol olmadığı, hem yeşil çatılar hem de yeşil alanlarda tespit edilen türlerden yaklaşık %20'sinin yerel türler olduğu, yağmur suyu yönetimi için tasarlanan çatılarda ise bu oranın yalnızca % 5 olduğu ortaya konmuştur. Çalışmada ayrıca çatılardaki böcek popülasyonlarının bileşiminin çatının yaşı, bitki örtüsünün çeşitliliği, yoğunluğu ve bitki boyu ile pozitif korelasyon gösterdiği bulunmuştur.

Nagasel vd. (2018) Japonya'da bir üniversite kampüsünde bulunan iki farklı türden yeşil çatıyı fauna bileşenleri açısından karşılaştırmış, çatılardan birinin 71 (1 akar, 1 tespih böceği, 4 örümcek, 65 böcek), diğerinin ise 93 tür (1 akar, 1 tespih böceği, 7 örümcek, 84 böcek) fauna elemanını barındırdığını ortaya koymuştur.

Partridge ve Clark (2018) New York'ta dört yeşil çatı ile yeşil olmayan dört geleneksel çatıyı kuşlar ve onların besinini oluşturan eklembacaklılar açısından karşılaştırmış, sonuçta yeşil çatıların daha bol ve zengin kuş ve eklembacaklı çeşitliliğine sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Mayrand ve Clergeau (2018) yeşil çatı ve duvarların biyolojik çeşitliği üzerine yapılan çalışmaları gözden geçirmiştir. Çalışmada Avrupa ikliminde 115 çatıda 176 bitki türünün bulunduğu belirtilmiştir. Literatür üzerinden örümcek, böcek, karınca, akar gibi

eklembacaklıların varlığı dışında mantarlar ve bakterilerin de olduğu belirtmiştir. Ayrıca omurgalı hayvanlardan 50 kuş türünün de bu çatılarda bulunduğu ifade edilmiştir.

Beyhan ve Erbaş (2013), Akpınar Külekçi (2017), ve Aras (2019) tarafından dünyadaki ve Türkiye'deki örnekler üzerinden yeşil çatı sistemleri hakkında bazı bilgiler verilerek yeşil çatıların kentsel sürdürülebilirlik açısından avantajları değerlendirilmiş ve Türkiye'deki uygulamalar için altyapı oluşturmasına ve kalite standartlarının belirlenmesine yönelik öneriler sunulmuştur. Ayrıca Düzenli vd. (2018) tarafından yeşil çatı tasarım önerileri geliştirilmiştir.

Türkiye'de yeşil çatı sistemlerinin daha çok mimari olarak tanıtımını sağlamak, yaygınlaştırmak, daha sağlıklı yaşam ortamları oluşturmak, enerji verimliliğini ortaya koymak amacı ile lisansüstü tez ve derleme niteliğinde bazı çalışmaların yapıldığı söylenebilir (Karaosman-Kabuloğlu, 2008; Gökkür ve Şahin, 2015; Tunbiş, 1987; Bulut, 2005; Uçurum, 2007; Tokaç, 2009; Aksoy ve İçmek 2010; Kariptaş, 2010; Koç ve Gültekin 2010; Tohum, 2011; Barış vd., 2012; Ekşi ve Uzun, 2012; Erkul, 2012; Kalkan, 2012; Cengiz, 2014; Ekşi, 2014; Büyükmıhçı vd., 2015; Dikmen ve Savcı, 2015; Koca, 2017). Türkiye'de yapılan bu çalışmaların bazılarında, yeşil çatıların biyolojik çeşitliliğin korunmasında önemli bir rolü olduğuna ve bu çatıların bitkilerin yanı sıra kuşlar, arılar, kelebekler, örümcekler, kınkanatlılar, solucanlar, karıncalar gibi hayvan varlığı için de yeni yaşam ortamları oluşturduğu belirtilmiştir (Koç ve Güneş, 1998; Aksoy ve İçmek, 2010). Küçük (2018) tarafından yapılan lisansüstü tezde Marmara Bölgesi koşullarında ekstensif yeşil çatılarda kullanılmaya uygun bitki türleri belirlenmiş ve bu bitki türleri küçük ölçekli ekstensif yeşil çatı sistemlerinde denenmiştir. Ayçam ve Kınalı (2013), ofis binalarında teras çatı bileşenlerinde bitkilendirmenin bina ısıtma ve soğutma yüklerine olan etkisini incelemişler ve sonuç olarak; iklim bölgelerine göre bakıldığında ısıtma yüklerinin etkisinin sıcak bölgelerde %10 daha avantajlı iken soğuk bölgelerde %3 olup bunun yanında soğutma yüklerine olan etkinin iki bölgede de %5 daha avantajlı olduğu sonucu yeşil çatıların bina enerji performansına olan etkisinin sıcak iklim bölgelerinde soğuk iklim bölgelerine oranla daha olumlu olduğunu göstermiştir.

Ülkemizde yeşil çatı uygulamaları fazla yaygın değildir. Sınırlı sayıdaki uygulamalarda yurtdışı firmalarının kendi ülkelerinin iklimsel koşullarına göre ürettiği hazır paket sistemleri, ülkemizdeki kullanıcılara doğrudan sunulmaktadır. Bu ithal sistemler Türkiye yerel şartlarına uygun olmayıp, kendisinden beklenen performansı yeterli ölçüde yerine getirememektedir. Bu konuda yerel paket sistemlerin geliştirilmesi için bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle, ülkemizde sınırlı sayıda uygulanmakta olan bitkilendirilmiş çatı sistemleri başka ülkelerin şartlarına göre tasarlandığından dolayı sorunlara yol açması sistemin yaygınlaşmasını engellediği düşünülmektedir (Akpınar Külekçi, 2017).

Ülkemizde son dönemde inşa edilen gökdelen, alışveriş merkezi, otel ve hastane gibi yapılarda yeşil çatıların oluşturulmaya ve geleneksel çatıların terk edilmeye başlandığı görülmektedir (Aras, 2019). Ayrıca Türkiye'de gelecek yıllarda yapılması düşünülen ve içerisinde yeşil çatıları barındıran bazı yeni bina ve sitelerin ortaya çıkması, yeşil çatıların ülkemizdeki geleceği açısından önemli gelişmelerdir. Ancak Türkiye'de diğer ülkelere göre yeşil çatılar kapladığı alan bakımından az ve yetersizdir ve yapılış mantığı da ağırlıklı olarak sürdürülebilirlik yerine görselliği sağlamayla sınırlı kalmaktadır (Aras, 2019).

SONUÇ

Her ekosistemin kendine özgü bir biyolojik çeşitliliği vardır. Bazı canlı organizmalar insan tarafından değiştirilmiş olan kentlerin dışına itilirken, bazıları da değişimin etkisiyle daha kolay bu sahalara sokulabilmektedir. Yaşam koşullarının çok hızlı bir şekilde değişmesi nedeniyle kentler, aynı zamanda "dinamik biyocoğrafya ortamları" olarak tanımlanmaktadır.

Bu ortamlarda bazı bitkiler ya da hayvan türleri çok hızlı gelişme olanağı bulabilmektedir (Avcı, 2008).

Bu çalışmada, kentsel alanlardaki özel yaşama alanları olan yeşil çatıların biyolojik çeşitliliğini konu edinen çalışmalara değinilmiştir. Son yıllarda özellikle Avrupa'da (özellikle de son on yılda İngiltere'de) yeşil çatı uygulamaları artmasına rağmen (Gedge vd., 2012) bu özel alanların biyolojik çeşitliliği üzerine sınırlı sayıda çalışma yapıldığı anlaşılmıştır. Bu çalışmalardan hareketle yeşil çatıların mikroorganizmalar, eklembacaklılar ve kuşlar için uygun kentsel yaşama alanları sunduğu söylenebilir. Bu konuda yapılan çalışmalar, toprakta yaygın olarak bulunan örümcek, akar ve böcek gibi eklembacaklıların daha düşük bolluk ve daha az çeşitlilikle çatı bahçelerinde de bulunduğunu göstermektedir (Doğan, 2009). Yeşil çatılarda tespit edilen eklembacaklı türlerin çoğunun kuraklığa dayanıklı kuyrukla sıçrayanlar ve kserofilik akarlar olması, çatı bahçelerinde nemin sınırlayıcı bir faktör olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak, alanyazında yeşil çatıların biyolojik çeşitliliğine odaklanan fazla çalışmanın olmadığı söylenebilir. Bu nedenle kentsel çevrelerde yeşil çatıların işlevleri ve bunların ekonomik ve çevresel etkilerini ortaya koyabilecek nitelikte daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Akpınar Külekçi E. (2017). Geçmişten günümüze yeşil çatı sistemleri ve yeşil çatılarda kalite standartlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. ATA Planlama ve Tasarım Dergisi, 1(1): 35-53.

Aksoy Y & İçmek S (2010). Çatı bahçelerinin kent yaşamındaki yeri ve önemi: İstanbul kentinden örnekler. 5. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Çatıder Çatı Sanayici ve İş Adamları Derneği, İş Dünyası Yayıncılık Ltd. Şti., İzmir, 201-207.

Aras BB (2019). Kentsel sürdürülebilirlik kapsamında yeşil çatı uygulamaları. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8: 479-514.

Atabeyoğlu Ö & Bulut Y (2012). Ordu kenti mevcut yeşil alanlarının değerlendirilmesi. Akademik Ziraat Dergisi, 1(2): 67-76.

Avcı M (2008). Kentsel biyoçeşitlilik açısından bir değerlendirme: İstanbul örneği. Urban Ecology and Livable Cities Syposium, 81-105.

Ayçam İ & Kınalı M (2013). Ofis binalarında yeşil çatıların ısıtma ve soğutma yüklerine olan etkilerinin analizi. 11. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi, 17-20 Nisan, 2013, İzmir, 983-993.

Barış ME, Shakouri N & Zolnoun S (2012). Yeşil çatılar (Ankara Ankamall alışveriş merkezi yeşil çatı proje önerisi). Namık Kemal Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 9(1): 33-44.

Baumann N (2006). Ground-nesting birds on green roofs in Switzerland: Preliminary Observations. Urban Habitats, 4(1): 37-50.

Berthon K (2015). Invertebrates on green roofs in Sydney. A thesis written in the form of a journal article from Applied Ecology, Avustralya, 78 s.

Berthon K, Nipperess D, Davies P & Bulbert M (2015). Confirmed at last: Green roofs add invertebrate diversity. State of Australian Cities Conference, Brisbane.12 s.

Beyhan F & Erbaş M (2013). A study on green roofs with the examples from the world and Turkey. Gazi University Journal of Science, Part B: Art, Humanities, Design and Planning, 1:15-29.

Bingül M, Doğan S, Dilkaraoğlu S. & Kesik OA (2016). Kent akarlarının (Acari) belirlenmesi ve coğrafi bilgi sistemi (CBS) kullanılarak haritalandırılması: Erzincan Örneği. Uluslararası Erzincan Sempozyumu, 28 Eylül-1 Ekim, Erzincan, 943-954.

Bousselot JM, Klett JE & Koski RD (2010). Extensive green roof species evaluations using digital image analysis. HortScience, 45(8): 1288-1292.

Brenneisen S (2006). Space for urban wildlife: Designing green roofs as habitats in Switzerland. Urban Habitats, 4(1): 27-36.

Bulut Ü (2005). Teras çatılar üzerine mimari bir değerlendirme. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Çatı Cephe Fuarı CNR, İstanbul.

Büyükmıhçı G, Salgın B & Özkan A (2015). Yeşil çatı çözümlerinin tarihi dokularda geleneksel çatı örtüsü olarak uygulanabilirliği üzerine bir inceleme. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 31(2): 163-171.

Cengiz G (2014). Yapısal perspektiften yeşil Çatılar. 7. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu, 3-4 Nisan, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 8 s.

Coffman RR (2007). Vegetated roof systems: design, productivity, retention, habitat, and sustainability in green roof and ecoroof technology. Doktora Tezi, Ohio Eyalet Üniversitesi, 209 s.

Dikmen ÇB & Savcı S (2015). Sürdürülebilir yapı tasarımı kapsamında çevre dostu yeşil çatı uygulamalarının irdelenmesi. Uluslararası Sürdürülebilir Yapılar Sempozyumu ISBS, 28-30 Mayıs, Ankara, 213-219.

Doğan S (2009). Akaroloji ders notları. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum.

Durhman AK & Rowe DB (2007). Effect of substrate depth on initial growth, Coverage, and survival of 25 succulent green roof plant taxa. HortScience, 42(3): 588-595.

Düzenli T, Alpak EM, Yılmaz S (2018). Kentsel dönüşüme alternatif bir yöntem: Yeşil çatı tasarımı. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 5(20): 745-752.

Ekşi M (2014). Çatı bahçesi kavramı ve terim kullanımı üzerine bir değerlendirme. Avrasya Terim Dergisi, 2(2): 26-35.

Ekşi M & Uzun A (2012). Bitkilendirilmiş bir çatı sisteminin nicel değerlendirilmesi. 6. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu, Uludağ Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Bursa, 42-48.

Erkul E (2012). Yeşil çatı sistemlerinin yapım açısından irdelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 190 s.

Fernandez-Canero R & Gonzalez-Redondo P (2010). Green roofs as a habitat for birds: A review. Journal of Animal and Veterinary Advances, 9(15): 2041-2052.

Gedge D, Grant G, Kadas G & Dinham C (2012). Creating green roofs for invertebrates. A best practice guide. Buglife - The Invertebrate Conservation Trust, England, 28 s.

Getter KL & Rowe DB (2006). The role of extensive green roofs in sustainable development. HortScience, 41: 1276-1285.

Gonsalves SM (2016). Green roofs and urban biodiversity: Their role as invertebrate habitat and the effect of design on beetle community. Portland Devlet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 92 s.

Gökkür S & Şahin M (2015). Ekolojik restorasyon ile yok oluşu durdurma. Anadolu Doğa Bilimleri Dergisi, 6 (Özel Sayı 2): 198-202.

Graczyk R & Seniczak S (2013). Oribatid mites (Acari: Oribatida) from roofs of houses in Sogn og Fjordane (Norway). Biological Letters, 50(2): 77-85.

Jones RA (2002). Tecticolous invertebrates. A preliminary investigation of the invertebrate fauna on green roofs in urban London. English Nature, London, 36 s.

Kadas G (2006). Rare invertebrates colonizing green roofs in London. Urban Habitats, 4(1): 66-86.

Kalkan C (2012). Deprem bölgelerindeki betonarme binalarda bitkilendirilmiş çatı sisteminin yapı davranışına etkisi. Yüksek lisans tezi, İTÜ, 1-163.

Karaosman-Kabuloğlu S (2008). Yeşil çatıların ekolojik yönden değerlendirilmesi. 4. Ulusal Çatı ve Cephe Kaplamalarında Çağdaş Malzeme ve Teknolojiler Sempozyumu, İstanbul, Türkiye.

Kariptaş FS (2010). Yeşil çatıların ekoloji bağlamında değerlendirilmesi ve Turkcell Ar-Ge binası örneği. 5. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İzmir, 209-216.

Koca A (2017). Yeşil Çatı sistemlerinin sürdürülebilir kent yaşamına etkilerinin değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gebze, 1-106.

Koç Y & Gültekin AB (2010). Yeşil çatılar ve Türkiye'deki uygulamaları. 5. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İzmir.

Koç N & Güneş G (1998). Çatı bahçeleri düzenlemesine ilişkin teknik özellikler ve donanımlar. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Mühendislik Bilimleri Dergisi, 4(1-2): 501-512.

Koç Y & Gültekin AB (2010). Yeşil çatılar ve Türkiye'deki uygulamaları. 5. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İzmir, 175-182.

Küçük N (2018). Marmara Bölgesi'nde doğal yetişen otsu bitkilerin yeşil çatı sistemlerinde kullanım olanaklarının değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 165 s.

MacIvor JS & Lundholm J (2011). Insect species composition and diversity on intensive green roofs and adjacent level-ground habitats. Urban Ecosyst, 14: 225-241.

Madre F, Vergnes A, Machon N & Clergeau P (2013). A comparison of 3 types of green roof as habitats for arthropods. Ecological Engineering, 57: 109-117.

Mayrand F & Clergeau P (2018). Green roofs and green walls for biodiversity conservation: A contribution to urban connectivity? Sustainability, 985: 1-13.

Nagase A, Yamada Y, Aoki T & Nomura M (2018). Developing biodiverse green roofs for Japan: Arthropod and colonizer plant diversity on Harappa and Biotope roofs. Urban Naturalist, 1: 16-38.

Oberndorfer E, Lundholm J, Bass B, Coffman RR, Doshi H, Dunnett N, Gaffin S, Köhler M, Liu KKY & Row B (2007). Green roofs as urban ecosystems: ecological structures, functions, and services. BioScience, 57(10): 823-833.

Partridge DR & Clark JA (2018). Urban green roofs provide habitat for migrating and breeding birds and their arthropod prey. PLoS ONE, 13(8): e0202298.

Rumble H & Gange AC (2013). Soil microarthropod community dynamics in extensive green roof. Ecological Engineering, 57:197-204.

Schrader S & Böning M (2006). Soil formation on green roofs and its contribution to urban biodiversity with emphasis on Collembolans. Pedobiologia, 50: 347-356.

Schroll E, Lambrinos JG & Sandrock D (2011). An Evaluation of Plant Selections and Irrigation Requirements for Extensive Green Roofs in the Pacific Northwestern United States. HortTechnology, 21(3): 314-322.

Tohum N (2011). Sürdürülebilir peyzaj tasarım aracı olarak "Yeşil Çatılar". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 73 s.

Tokaç T (2009). Bitkilendirilmiş çatı sistemleri için tasarım seçeneklerinin geliştirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 122 s.

Tunbiş M (1987). Çatı Bahçeleri. İstanbul Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi, İstanbul, 37(4): 103-116.

Uçurum E (2007). Sürdürülebilirlikte Ekolojik Çatının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 102 s.

Uslu A & Shakouri N (2013). Kentsel peyzajda yeşil altyapı ve biyolojik çeşitliliği destekleyecek olanaklar. Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 6(1): 46-50.

Werthmann C (2007). Green roof -A case study: Michael Van Valkenburgh Associates' Design for the Headquarters of the American Society of Landscape Architects. Princeton Architectural Press, New York, 160 s.

Williams NSG, Lundholm J & MacIvor JS (2014). Do green roofs help urban biodiversity conservation? Journal of Applied Ecology, 51: 1643-1649.

İZOBÜTAN DEHIDROJENASYONU IÇIN CrOx/ALUMINA KATALIZÖRLERIN SENTEZI

SYNTHESIS Of CrOx/ALUMINA CATALYSTS FOR ISOBUTANE DEHYDROGENATION

Ayşe Dilay ERDALİ
Yedic Mühendislik ve Danışmanlık, ODTÜ Teknokent
Meltem DOĞAN
Gazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Kimya Mühendisliği Bölümü

ÖZET

İzobütan dehidrojenasyon ürünü izobüten, benzinin oktan sayısını artıran ve emisyonları azaltan katkı maddelerinin (ETBE, MTBE) üretimi için bir hammaddedir. Bunun yanında izobüten, plastik ve birçok ürünün ham maddesi olarak da kullanılmaktadır. Yapılan araştırmalar izobütene talebin giderek artacağını göstermektedir. İzobüten, rafinerilerde üretilmesine rağmen, prosesin düşük verime sahip olmasından dolayı izobütan dehidrojenasyon metodu ile üretim önem kazanmaktadır. İzobütan dehidrojenasyonu, denge limitasyonlu ve endotermik bir reaksiyondur. Dolayısıyla yüksek dönüşümler için yüksek sıcaklıklar gerekmektedir. Reaksiyonun yürütüldüğü sistemlerde reaktör donanımları ve katalizör destek malzemesinin yüksek sıcaklıklara dayanımı beklenmekte, bu da maliyeti arttırmaktadır. Son yıllardaki araştırmalar, reaktör ortamından ürün hidrojenin uzaklaştırılmasıyla denge limitasyonunun aşılarak düşük sıcaklıklarda istenen dönüşüm değerlerine ulaşılabileceğini göstermiştir.

İzobütan dehidrojenasyonunda Pt ve Cr temelli katalizörler yaygın olarak kullanılmaktadır. Pt temelli katalizörler için hazırlanma maliyetlerinin yüksek olması ve hızlı bir şekilde deaktive olmaları önemli dezavantajlar olarak sıralanabilir. Yürütülen çalışmada, izobütan dehidrojenasyonunda yüksek aktivite ve yüksek izobüten seçiciliği gösterebilecek Cr temelli katalizörler emdirme yöntemiyle hazırlanmıştır. Krom temelli katalizörlerde katalizör yapısında başlangıçta yüksek oranda monokromat bulunmasının reaksiyon performansını olumlu yönde etkilediği bilinmektedir. Katalizör destek malzemesi olarak ticari olarak temin edilen aktif alumina küreleri kullanılmıştır. Emdirme yönteminin uygulanmasında karıştırma süresinin ve metal konsantrasyonun katalizör yapısına etkileri araştırılmıştır. Sentez çalışmalarında krom kaynağı olarak nitrat tuzu kullanılmıştır. Metal tuz çözeltisi ve alumina küreleri karıştırılarak çözeltinin suyu uçurulmuştur. Kurutulan numuneler kuru hava ortamında 600°C'de kalsinasyon işlemine tabi tutulmuştur. Tuz çözeltisi ve desteğin temas süresinin üç farklı değerinde 24, 48, 72 saatlik karıştırma sürelerinde deneyler yürütülmüştür. Sentezlenen katalizörler ile yürütülen Dr-UV-vis analizleri ile yapısında en yüksek oranda monokromat bulunan katalizörün 48 saatlik karıştırma süresinde hazırlanan katalizör olduğu tespit edilmiştir. Katalizör yapısındaki monokromat miktarına metal miktarının etkisini incelemek amacıyla farklı krom konsantrasyonlarda (%6, %8, ve %10 (kütlece)) yürütülmüştür. Yapıdaki krom konsantrasyonu %6'dan %8'e yükseltildiğinde monokromat miktarı artmış ancak %8'den yüksek konsantrasyonda monokromat miktarı düşmüştür. Kütlece %10 oranında krom içeren katalizörde kromun çoğunlukla reaksiyon için inaktif olan Cr_2O_3 kristallerine dönüştüğü gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İzobütan Dehidrojenasyonu, CrOx/Alumina, Katalizör.

ABSTRACT

Isobutene the product of isobutane dehydrogenation is a raw material for the production of additives (ETBE, MTBE) which increase the octane number of gasoline and reduce the emissions. Besides, isobutene is used as raw material of plastic and many products. Research shows that the demand for isobutene will gradually increase. Although isobutene is produced in refineries, production from isobutane dehydrogenation is gaining importance because of the low efficiency of the process. Isobutane dehydrogenation is an endothermic reaction with equilibrium limitation. Therefore, high temperatures are required for high conversions. In the systems where the reaction is carried out, the resistance of the reactor and catalyst support material to high temperatures is expected, which increases the cost. In recent years, research has shown that by removing the product hydrogen from the reactor medium, the desired conversion values can be obtained at low temperatures by exceeding the equilibrium limitation.

Pt and Cr based catalysts are widely used in isobutane dehydrogenation. The high cost of preparation and rapid deactivation are important disadvantages for Pt-based catalysts. Cr-based catalysts with high activity and high isobutene selectivity for isobutane dehydrogenation were prepared by impregnation method. It is known that the presence of high monochromate in the catalyst structure in chromium based catalysts positively affects the reaction performance. Commercially available active alumina spheres are used as catalyst support material. In the impregnation method, the effects of mixing time and metal concentration on the catalyst structure were investigated. Nitrate salt was used as a chromium source in the synthesis studies. The metal salt solution and the alumina spheres were mixed and then water of the solution was evaporated. The dried samples were calcined at 600°C in dry air medium. Experiments were carried out at three different mixing time namely, 24, 48, and 72 hours. DR-UV-vis analyzes shown that the catalyst with the highest amount of monochromate in the structure was the catalyst prepared for 48 hours of mixing time. In order to investigate the effect of the amount of metal in the catalyst structure, experiments were carried out at different concentrations (6%, 8%, 10% (w/w)). When the concentration of chromium in the structure was increased from 6% to 8%, the amount of monochromate increased, but the amount of monochromate decreased by more than 8%. In the catalyst containing 10% by mass, it was shown that chromium transformed to Cr_2O_3 crystals which are inactive for the reaction.

Keywords: Isobutane Dehydrogenation, CrOx/Alumina, Catalyst.

Cr-Ce/MCM-41 KATALIZÖRLERIN SENTEZI VE KARAKTERIZASYONU
SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF Cr-Ce/MCM-41 CATALYSTS

Meltem DOĞAN
Gazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Kimya Mühendisliği Bölümü
Betül AKÇAY
Gazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Kimya Mühendisliği Bölümü

ÖZET

Bu çalışmada izobütan dehidrojenasyonunda yüksek aktivite ve seçicilik gösteren Cr-Ce/MCM-41 katalizörlerinin hazırlanması amaçlanmıştır. Krom temelli katalizörlerin yapısındaki monokromat miktarı aktiviteyi ve seçiciliği etkileyen ana faktör olarak belirlenmiştir. Bu nedenle, sentezlenmiş katalizör yapısında yüksek miktarda monokromat formu istenmektedir. Sentezlenen katalizörlerin yapısında kromun (+6) değerlikte olmasının, katalizörlerin aktivitesi ve seçiciliği üzerine olumlu etkileri bilinmektedir. Krom temelli katalizörler, farklı Cr/Ce oranlarında (1, 0,5 ve 0,2 (w/w)) hidrotermal sentez ile hazırlanmıştır. Sentez çalışmalarında metal kaynağı olarak krom nitrat ve seryum nitrat tuzları kullanılmıştır. MCM-41 destek olarak kullanıldığında, sentezlenen tüm katalizörlerin yapısında monokromatlar tespit edilmiştir. XRD analizlerinden, katalizörlerin yapısında seryum miktarının artmasıyla, sentezlenen tüm katalizörler için Cr_2O_3 kristallerinin miktarının azaldığı gösterilmiştir. Sentezlenen katalizörler içinde en düşük yüzey alanı (421 m^2/g) Cr/Ce oranı 0,2 olan katalizör için belirlenmiştir. Cr / Ce oranının azalmasıyla, yapıdaki $Cr^{+6}/(Cr^{+3} + Cr^{+6})$ oranının arttığı gösterilmiştir. Bu oran, Cr/Ce = 0,2 olan katalizörde en yüksek (% 80) belirlenmiştir. İzobütan dehidrojenasyonun incelendiği katalitik test çalışmaları sabit yataklı reaktör koşullarında 600°C'de ve atmosferik basınç altında gerçekleştirilmiştir. Sentezlenen katalizörler arasında, en yüksek izobütan dönüşümü ve izobüten seçicilik değerleri Cr/Ce oranının 0,2 olduğu katalizörler için elde edilmiştir. En düşük dönüşüm ve seçicilik değerleri ise Cr/Ce oranının 1 olduğu katalizörde belirlenmiştir. Ce ilavesinin monokromat miktarını nasıl etkilediğini gösteren çalışmamızın, krom temelli katalizör hazırlama çalışmaları ile ilgili literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: İzobütan Dehidrojenasyonu, Cr-Ce/MCM-41, Katalizör

Teşekkür: Çalışmamızı 06/2018-03 nolu proje ile destekleyen Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine teşekkür ederiz.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to prepare Cr-Ce/MCM-41 catalysts with high activity and selectivity for isobutane dehydrogenation. Monochromate amount in the structure of chromium-based catalysts was identified as the main factor affecting the activity and selectivity. For this reason, high amount of monochromate form in the synthesized catalyst structure was desired. It is known that the chromium in the synthesized catalysts structure, being in (+6) valance has possitive effects on activity and selectivity of the catalysts. Chromium based catalysts were prepared by hydrothermal synthesis at different Cr/Ce ratios (1, 0.5 and 0.2 (w/w)). Chromium nitrate and cerium nitrate were used as metal sources in synthesis studies. Monochromates were detected in the catalyst structure for all the synthesis conditions when MCM-41 was used as support. From XRD analyses, it was shown that with the increase of the cerium amount in the structure of the catalysts, the amount of the Cr_2O_3 crystals decreased for all of the synthesized catalysts. The lowest surface area (421 m^2/g) in the synthesized catalysts was determined for the catalyst having a Cr/Ce ratio of 0.2. It was shown that $Cr^{+6}/(Cr^{+3} + Cr^{+6})$ ratio in the structure increased while the Cr/Ce ratio decreased.

This ratio was found to be the highest (80%) for the Cr/Ce ratio of 0.2. The catalytic test studies in which isobutane dehydrogenation was investigated were carried out under atmospheric pressure at 600°C in fixed bed conditions. Among the catalysts synthesized, the highest isobutane conversion and isobutene selectivity values were obtained for the Cr/Ce ratio of 0.2. The lowest conversion and selectivity values were determined for the Cr/Ce ratio of 1. Our study, which showed how the Ce addition affect the amount of monochromate, is thought to provide important contributions to the literature on chromium-based catalyst preparation studies.

Keywords: Isobutane dehydrogenation, Cr-Ce/MCM-41, Catalyst

Acknowledgement: We would like to thank Gazi University Scientific Research Projects Unit for supporting our project with project 06/2018-03.

ÜLKEMİZDE "ESNAF AHİLİK SANDIĞI" UYGULAMASI, DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BULUT
Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü

ÖZET

Ülkemizde işsizlik en önemli sorunlardan biridir. Nitekim TÜİK'in açıklamış olduğu son verilere göre 2019 Ocak ayında işsizlik oranı %14,7 genç işsizlik oranı ise %26,7 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu oranlar belirlenirken genellikle bir işverenin yanında çalışırken işsiz kalan kişiler dikkate alınmaktadır. Buna karşın sahip olduğu işyerini kapattığı için işsiz kalan kişiler hesaba dahil edilmemektedir.

Ülkemizde bir işçi işsiz kaldığı zaman işsizlik sigortasından faydalanmakta ve işsizlik aylığına hak kazanabilmektedir. Bu uygulamaya benzer bir uygulama 2017 yılında 6824 sayılı Kanun ile esnaf, işveren ve şirket ortakları için "esnaf ahilik sandığı" adıyla getirildi. Ancak 2018 yılından itibaren uygulanmaya başlanacak düzenleme 2020 yılına ertelenmiştir.

Uygulanacak düzenlemeden 4/b kapsamındaki sigortalılar yani eski tabirle Bağ-Kurlular faydalanabilecektir. Buna karşın, isteğe bağlı sigortalılar ve tarımsal faaliyette bulunan çiftçiler bu imkândan faydalanamayacaktır. Esnaf ahilik sandığı kapsamında ahilik sandığı ödeneği alınabilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekecektir.

Alınacak işsizlik maaşının süresi son üç yıl içinde yatırılan Esnaf Ahilik Sandığı primine göre değişecektir. Buna göre son üç yılda; 720 gün prim ödenirse 180 gün, 900 gün prim ödenirse 240 gün, 1080 gün prim ödenirse 300 gün süre ile ahilik sandığı ödeneği alınacaktır. Kanuna göre uygulamaya 1 Ocak 2020'de başlanacaktır. Ancak bu tarih Esnaf Ahilik Sandığı priminin kesilmeye başlanacağı tarihtir. Dolayısıyla esnaf ve şirket ortakları için ahilik sandığı ödeneği alınabilecek en erken tarih için 2022 yılına kadar beklenmesi gerekecektir.

Anahtar Kelimeler: Esnaf Ahilik Sandığı, İşsizlik, Prim

ABSTRACT

In our country, unemployment is one of the most important problems. In fact, according to the latest data released by TURKSTAT, the unemployment rate was 14,7% in 2019 January and the youth unemployment rate was 26,7%. However, when determining these rates, the unemployed persons are generally taken into account while working with an employer. On the other hand, the persons who are unemployed are not included in the calculation since they have closed the establishment.

When a worker is unemployed in Turkey, he / she benefits from unemployment insurance and can be entitled to unemployment benefit. An application similar to this application was brought to trades, employers and company partners with the Law No. 6824 in 2017: Shopkeepers' Fund. However, arrangements will be implemented starting from 2018 has been postponed to 2020.

4/b Insured (in other words Bağ-Kur) will be able to benefit from the regulation. On the other hand, optional insured and agriculturally active farmers will not be able to benefit from this opportunity.

The duration of the unemployment benefit to be charged will vary according to the premium paid within the last three years. According to the law, implementation will start on 1 January 2020. However, this date is the date on which the premium will begin to be paid. Therefore, tradesmen and company partners will have to wait until 2022 for the earliest date to be paid.

Key Words: Shopkeepers' Fund, Unemployment, Premium

1. GİRİŞ

İşsizlik ülkemizin son yıllardaki en büyük problemlerinden birisidir. Her geçen yıl artış eğilimi gösteren işsizlik oranları beraberinde ekonomik ve sosyal başka problemleri de getirmektedir. Nitekim Türkiye İstatistik Kurumu tarafından açıklanan Ocak 2019 verilerine göre; işsizlik oranı %14,7 genç işsizlik oranı ise %26,7 olarak gerçekleşmiştir. Öyle ki işsizlik oranı 2018 Ocak ayına göre 4 puan artış göstermiştir. Bunun yanı sıra genç işsizlikte ise 2018 Ocak ayına göre artış yaklaşık 6 puan olmuştur. Nitekim her dört gençten birisinin işsiz olduğu bir ekonomik durum karşımıza çıkmıştır. Bununla birlikte Türkiye İstatistik Kurumu'nun açıkladığı işsizlik rakamlarının gerçeği yansıtmadığı ve bu oranın gerçekte daha fazla olduğu yönünde işçi sendikalarının açıklamaları medyada yer almaktadır. Bu noktada önemli olan bir husus da bu oranlar belirlenirken genellikle bir işverenin yanında çalışırken işsiz kalan kişilerin dikkate alınmasıdır. Buna karşın sahip olduğu işyerini kapattığı için işsiz kalan kişiler hesaba dahil edilmemektedir.

Özellikle kronikleşen ekonomik kriz dönemlerinde artan işsizlik oranlarının geri planında işverenlerin içine düştüğü zor durumlar bulunmaktadır. Nitekim bu dönemlerde işverenler maliyetleri azaltmak için işçi çıkarmanın veya kayıtdışı istihdama yönelmenin yanı sıra işyerini kapatma yolunu da seçebilmektedirler. Bu durumda ise sadece işçiler değil işverenler de işsiz kalmaktadırlar. Ancak işsiz kalan işverenler istatistiklerde yer almadıkları gibi işsiz kalınan dönemde işsizlik sigortası benzeri bir destekten yoksun kalmaktadırlar. Bu yoksunluğun önüne geçmek amacıyla 2017 yılında "esnaf ahilik sandığı" adı altında bir fonun oluşturulması yönünde bir yasal düzenleme yapılmıştır. Ancak düzenleme bir türlü hayata geçirilememiştir.

Bu çalışmamızda ülkemizde uygulamaya geçirilmesi düşünülen esnaf ahilik sandığının uygulama esaslarına ve değerlendirilmesine yer verilecektir.

2. ESNAF AHİLİK SANDIĞININ UYGULAMA ESASLARI

Ülkemizde işsizlik sigortası fonuna benzer şekilde işsizlik riski ile karşı karşıya kalabilecek işverenler için bir fon kurulması uzun zamandır tartışılmakta iken 08/03/2017 tarih ve 30001 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 6824 sayılı kanun ile "esnaf ahilik sandığı" adıyla bir fonun kurulması ve uygulamanın da 01/01/2018 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Söz konusu uygulama 4447 sayılı Kanun'a Ek-6 ncı maddenin eklenmesi suretiyle düzenlenmiştir. Ancak 05/12/2017 tarih ve 30261 sayılı 7061 sayılı Kanun ile uygulama 2020 yılına ötelenmiştir.

4447 sayılı Kanun'un Ek 6 ncı maddesinde yer alan düzenlemeye göre; Esnaf Ahilik Sandığının gerektirdiği görev ve hizmetler için malî kaynak sağlamak, piyasa şartlarında kaynakları değerlendirmek, bu Kanunun öngördüğü ödemelerde bulunmak üzere Esnaf Ahilik Sandığı kurulmuştur. Esnaf Ahilik Sandığı, İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü Yönetim Kurulunun kararları çerçevesinde işletilecek ve yönetilecektir. Ayrıca Esnaf Ahilik Sandığı, Sayıştay tarafından denetlenebilecektir.

Esnaf Ahilik Sandığının gelir ve giderleri ile ilgili olarak benimsenen bazı hususlar ise şu şekilde olacaktır:

- Esnaf Ahilik Sandığı, bütçe kapsamı dışında olup gelirlerinden vergi kesintileri hariç hiçbir şekilde kesinti yapılamaz ve gelirleri genel bütçeye gelir kaydedilemez.
- Esnaf Ahilik Sandığının gelir ve giderleri üçer aylık dönemler hâlinde 3568 sayılı Kanuna göre ruhsat almış, denetim yetkisine sahip meslek mensubu yeminli malî müşavirlere denetlettirilerek denetim raporlarının sonuçları ilân edilir.
- Esnaf Ahilik Sandığının gelirleri ile bu gelirlerle alınan her türlü taşınır ve taşınmazlar İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü'ne aittir.

- Esnaf Ahilik Sandığı, damga vergisi hariç her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır. Bu muafiyetin, 193 sayılı Kanun ile 5520 sayılı Kanun uyarınca yapılacak vergi kesintilerine şümulü yoktur.
- Esnaf Ahilik Sandığı bir önceki yıl prim gelirlerinin %15'i; 48 inci maddenin yedinci fıkrasında belirlenen amaçlarla hizmet sunmak için Kurum bütçesine aktarılmak suretiyle kullanılabilir[1]. Ancak, Esnaf Ahilik Sandığı ödeneğinden yararlanmakta olanlara yönelik hizmetler için bu sınırlama dikkate alınmaz.

a) Sandığın Kapsamı ve Zorunluluğu

Esnaf Ahilik Sandığı'nın kapsamına 5510 sayılı Kanunun 4/b maddesi kapsamındaki sigortalılar yani eski tabirle Bağ-Kurlular alınmıştır. Buna göre;

- Ticarî kazanç veya serbest meslek kazancı nedeniyle gelir vergisi mükellefi olanlar
- Vergiden muaf esnaflar
- Anonim şirketlerin yönetim kurulu üyesi olan ortakları,
- Limited şirket ortakları
- Hisseli komandit şirketlerin komandite ortakları
- Donatma iştiraklerinin ortakları

sandık kapsamındaki yardımlardan yararlanabilecek ve bu kapsamda sigortalı sayılacaklardır.

Buna karşın, isteğe bağlı sigortalılar, At Yarışları Hakkında Kanuna tabi jokey ve antrenörler ve tarımsal faaliyette bulunan çiftçiler bu imkândan faydalanamayacaktır.

Burada önem arzeden bir başka nokta ise sandık kapsamındaki sigortalılığın ihtiyari değil zorunlu olmasıdır. Bu kapsama giren ve hâlen faaliyette olanlar uygulamanın yürürlüğe girdiği tarihte, faaliyetine daha sonra başlayanlar ise başladıkları tarihten itibaren Esnaf Ahilik Sandığı sigortalısı olurlar. (4447 SK, md. Ek 6/5)

b) Prim Ödeme Yükümlülüğü

Esnaf Ahilik Sandığı ile ilgili hususları düzenleyen 4447 sayılı Kanunu'nun Ek 6 ncı maddesine göre, Esnaf Ahilik Sandığı sigortasının gerektirdiği ödemeleri, hizmet ve yönetim giderlerini karşılamak üzere, Esnaf Ahilik Sandığı sigortalıları ve Devlet, Esnaf Ahilik Sandığı primi ödeyecektir.

Esnaf Ahilik Sandığı primi sigortalının 5510 sayılı Kanunun 80 inci ve 82 nci maddelerinde belirtilen prime esas günlük kazançlarından, %2 sigortalı ve %1 Devlet payı olarak alınacaktır. Ancak alınacak günlük prim tutarı, prime esas günlük kazanç alt sınırının iki katı üzerinden hesaplanacak tutardan fazla olamayacaktır. Dolayısıyla prim matrahı açısından brüt asgari ücretin iki katı tutarında bir üst sınır öngörülmüştür. Söz konusu primler Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından, aynen işsizlik sigortası primlerinde olduğu gibi, toplanacak ve bir ay içinde tahsil ettiği primler ile gecikme cezası ve gecikme zammını ayrı ayrı göstermek suretiyle tahsil edildiği ayı izleyen ayın onbeşine kadar Esnaf Ahilik Sandığına aktaracaktır.

Herhangi bir nedenle sigortalılık durumunun sona ermesi hâlinde, o ana kadar sigortalıdan kesilen Esnaf Ahilik Sandığı primleri ile Devlet payı iade edilmeyecektir. Ayrıca, Esnaf Ahilik Sandığına sigortalılarca ödenen primler, kazancın tespitinde gider olarak kabul edilecektir.

[1] İşgücünün istihdam edilebilirliğini artırmak, çalışanların vasıflarını yükselterek işsizlik riskini azaltmak ve teknolojik gelişmeler nedeniyle işsiz kalması beklenenlerin başka alanlara yönlendirilmesini sağlamak, istihdamı artırıcı ve koruyucu tedbirler almak ve uygulamak, işe yerleştirme ve danışmanlık hizmetleri temin etmek, işgücü piyasası araştırma ve planlama çalışmaları yapmak ve Fondan ödenmek üzere vize edilmiş sözleşmeli personel pozisyonlarında çalışanlar ile bunlardan ilgili mevzuatına göre Kurum kadrolarına atanan ve Kurumda çalışmaya devam eden personelin mali ve sosyal haklarına ilişkin ödemeleri gerçekleştirmek amacıyla.

c) Fon Kapsamında Sağlanacak Hizmetler

4447 sayılı Kanun'un Ek 6 ncı maddesinin dokuzuncu fıkrası uyarınca Esnaf Ahilik Sandığı sigortalılarına İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından aşağıda belirtilen ödemeler yapılacak ve hizmetler sağlanacaktır:

a) Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği

b) 5510 sayılı Kanun gereği ödenecek sigorta primleri

c) Yeni bir iş bulma

d) Aktif işgücü hizmetleri kapsamında kurs ve programlar

4447 sayılı Kanun'un Ek 6 ncı maddesinin onbirinci fıkrası ve devamında esnaf ahilik sandığı ödeneğinin miktarı ve şartlarına ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Buna göre, günlük Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği, sigortalının son dört aylık prime esas kazançları dikkate alınarak hesaplanan günlük ortalama kazancının %40'ı olacaktır. Bu şekilde hesaplanan Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği miktarı, 4857 sayılı Kanunun 39 uncu maddesine göre belirlenen aylık asgari ücretin brüt tutarının %80'ini geçemeyecektir.

Esnaf Ahilik Sandığı sigortalıları için sigortalılığının sona ermesinden önceki son 120 gün sürekli çalışmış olanlardan, son üç yıl içinde;

a) 600 gün faaliyetini sürdüren ve Esnaf Ahilik Sandığı primi ödemiş olanlara 180 gün,

b) 900 gün faaliyetini sürdüren ve Esnaf Ahilik Sandığı primi ödemiş olanlara 240 gün,

c) 1080 gün faaliyetini sürdüren ve Esnaf Ahilik Sandığı primi ödemiş olanlara 300 gün,

süre ile Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği verilir.

Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği başvuruları izleyen ayın sonuna kadar sonuçlandırılır. Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği, her ayın beşinde aylık olarak sigortalının kendisine ödenir.

Sigortalı, Esnaf Ahilik Sandığı ödeneğinden yararlanma süresini doldurmadan tekrar faaliyetine başlar ve Esnaf Ahilik Sandığı ödeneğinden yararlanmak için öngörülen şartları yerine getiremeden yeniden faaliyetine son verirse, daha önce hakettiği Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği süresini doldurucaya kadar bu haktan yararlanmaya devam eder.

Esnaf Ahilik Sandığı sigortalılarından iflas istemiyle mahkemeye başvurulmuş olmak suretiyle veya iflasa tabi olmamakla birlikte işyerini kapatmak suretiyle sigortalılığı sona erenler,

- Sigortalılığının sona erdiği tarihi izleyen günden itibaren otuz gün içinde İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü'ne doğrudan veya elektronik ortamda başvurmaları[2]
- Yeni bir iş almaya hazır olduklarını kaydettirmeleri,
- Prim ödeme koşullarını sağlamış olmaları,
- Esnaf Ahilik Sandığı primi ve bu prime ilişkin herhangi bir borcunun olmaması[3]

kaydıyla Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği almaya hak kazanırlar.

Ayrıca Esnaf Ahilik Sandığı sigortalılarından hileli iflas eden veya işyerini usul ve füruuna ya da muvazaalı olarak üçüncü şahıslara devredenlere yapılan ödemeler ile

[2] Mücbir sebepler dışında, başvuruda gecikilen süre Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği almaya hak kazanılan toplam süreden düşülür.

[3] Ancak sigortalılığının sona ermesinden önceki en fazla 90 günlük süreye ilişkin Esnaf Ahilik Sandığı prim borcu olan sigortalılar, bu maddede sayılan diğer şartları sağlamaları ve bu döneme ilişkin Esnaf Ahilik Sandığı prim borçlarının alacakları ödenekten tahsil edilmesi kaydıyla Esnaf Ahilik Sandığı ödeneğinden faydalandırılır. 21/7/1953 tarihli ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunun 48 inci maddesine göre tecil ve taksitlendirilmiş veya ilgili diğer kanunlar uyarınca prim borçları yeniden yapılandırılmış Esnaf Ahilik Sandığı prim borcu olanlar, tecil ve taksitlendirmeleri veya yapılandırmaları bozulmamış olması şartıyla Esnaf Ahilik Sandığı ödeneğinden faydalandırılır.

sigortalının kusurundan kaynaklandığı belirlenen fazla ödemeler yasal faizi ile geri alınır. Ölen sigortalılara yapılmış fazla ve yersiz ödemeler geri tahsil edilmez.

3. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Ahilik, toplumu bütünleştirici bir sosyal yardımlaşma kurumu, Ahi Evran'ın almış olduğu tasavvufi eğitimlerin etkisiyle fütüvvetlerden yararlanılarak ilkelerinin oluşturulduğu bir esnaf teşkilatlanması olmanın yanı sıra sosyal, ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel yönlerinin olduğu, tamamıyla Türk toplum yapısının değer yargılarını(örf, adet, gelenek, kültür, inanış) yansıtan kurumdur[4]. Bir bakıma esnaf ve işverenlerin dayanışması mantığına dayanan ahilik uygulaması, zor durumda olan ve işyerini kapatmak zorunda olan kişilere sigortacılık ve sosyal güvenlik mantığı ile destek olmak amacıyla Esnaf Ahilik Sandığı adı altında hayatımıza girmiştir.

Kişiyi güvence altına alma, sosyal bakımdan kişiyi koruma ilkesini ilk kez gerçekleştiren kurum Ahilik olmuştur. "Kişilere gelirleri ne olursa olsun, belli sayıdaki tehlikeler karsısında güvence sağlamak görevine sahip kurum veya kuruluşlar topluluğu" olarak tanımlanan "sosyal güvenlik" kavramı Ahilik'ten ancak yüzyıllar sonra; XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren düşünce alanında olgunlaşmaya başlayabilmiştir[5].

Ülkemizde işçiler açısından uygulanan işsizlik sigortası benzeri bir düzenleme bağımsız çalışanlar, diğer bir deyişle işverenler için söz konusu değilken 2017 yılında yapılan yasal düzenleme ile Esnaf Ahilik Sandığı adı altında yeni bir fon uygulaması çalışma hayatı literatürümüze girmiştir. Ancak getirilen bu düzenlemenin önce 2018 yılında yürürlüğe girmesi öngörülmüş, ardından ise uygulamanın yürürlüğü 2020 yılına ertelenmiştir. Ancak söz konusu yürürlük tarihi, Esnaf Ahilik Sandığı kapsamında olan sigortalılar tarafından prim ödenmeye başlanacak tarihtir. Dolayısıyla kapsamdaki sigortalıların ödenek alabileceği en erken tarih için yaklaşık 2022 yılına kadar beklemesi gerekecektir.

Özellikle derin ekonomik kriz dönemlerinde iki unsur birbiri ile paralel gelişme göstermektedir. Bunlar; faaliyetine son veren işyeri sayısındaki artış ve işsizlik oranındaki artıştır. Bu dönemlerde faaliyete son verme nedeniyle işsiz kalan kişilerin iş bulma imkanları da oldukça zorlaşmaktadır. Bu noktada işsiz kalan kişilerin arasında genellikle faaliyetine son veren işveren de yer almaktadır. Bu kişilerin yeni bir iş kurma veya başka bir işverenin yanında işe girme niyetlerini gerçeğe çevirme aşamasına kadar Devlet tarafından sosyal güvenlik sistemi içerisinde desteğe ihtiyaç duymaları kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenlerle kurulan Esnaf Ahilik Sandığı son derece yararlı ve gerekli bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynen işsizlik sigortası fonu uygulamasında olduğu gibi Devlet katkılı prim ödeme sistemi ile böyle bir fonun kurulması yerinde olmuş, ancak uzun süre ertelenmesi doğru olmamıştır.

Burada uygulamanın ertelenme sebeplerinin doğru analiz edilmesi gerekmektedir. 7061 sayılı Kanun ile gerçekleşen erteme sonrasında birçok medya organında hesap çalışmalarının tamamlanmaması erteleme gerekçesi olarak gösterilmiştir. Ancak bunun pek gerçekçi olmadığı açıktır. Kanımızca ertelemenin iki sebebi olabilecektir. Bunlardan birincisi işverenlerin ekstra bir prim yükü ile karşı karşıya kalacak olmasıdır. Özellikle ekonomik krizin derinleştiği ve mali yükümlülüklerin yerine getirilmesinde zorlanıldığı dönemlerde bu gerekçe daha fazla öne sürülmektedir. Nitekim TESK Başkanı Bendevi Palandöken de ertelemenin akabinde bu gerekçeyi öne sürmüş ve ertelemeyi desteklemiştir[6].

Şayet 2019 yılında Esnaf Ahilik Sandığı uygulanıyor olsaydı işverene maliyeti aylık 51 TL ila 102 TL arasında olacaktı. Sosyal güvence mantığı ile olaya yaklaşıldığında bu

[4] Düşükcan Muhammet, Başdaş Oğuzhan; Ahilik İlke Ve Uygulamalarının Günümüz Kobi'lerine Yansıması: Elazığ İli Örneği, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan 2019, s. 869

[5] Öztürk Nurettin, Ahilik Teşkilatı Ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı Ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi, s.6

[6] Bkz: https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ahilik-sandiginda-erteleme-esnafi-memnun-etti/985859

tutarın çok büyük miktarda olmadığı görülmektedir. Nitekim olası bir faaliyete son verme durumunda Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği, işsiz kalınan sürede GSS primlerinin ödenmesi ve iş bulma yardımı gibi birçok haktan faydalanma söz konusu olacaktır. Bu sebeple maddi gerekçelerle erteleme olması pek haklı görülemeyecektir. Nitekim son yıllarda primlerini düzenli ödeyen işverenler için birçok sigorta prim teşviki getirilmiş ve ilave istihdamda primin yanında ücret desteği de öngörülerek mali yük oldukça azaltılmıştır.

Esnaf Ahilik Sandığı uygulamasının ertelenmesine ilişkin öngörülebilecek ikinci sebep ise işsizlik verileri ile ilgilidir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından her ay yayınlanmakta olan işsizlik rakamları incelendiğinde Ocak 2019 verilerine göre; işsizlik oranı %14,7 genç işsizlik oranı ise %26,7 olarak gerçekleşmiştir. Öyle ki işsizlik oranı 2018 Ocak ayına göre 4 puan artış göstermiştir. Bunun yanı sıra genç işsizlikte ise 2018 Ocak ayına göre artış yaklaşık 6 puan olmuştur. Dolayısıyla işsizlik rakamları çok yüksek sevilerdedir. Ayrıca kayıtdışı istihdam nedeniyle işsizlik sigortası kapsamında olmayan kişi sayısı da oldukça yüksektir ve kayıtdışılıkla işsizlik sigortası arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır[7]. Ayrıca Türkiye'de işsizlik tehlikesinin en yüksek olduğu gruplardan biri olan gençlerinde işsizlik sigortasından yararlanmaları oldukça güçtür. Çünkü mevcut sistem işgücü piyasasına yeni giren ve daha önce işsizlik sigortası primi ödememiş kişileri kapsamamaktadır[8].

İşsizlik oranlarındaki bu yükselme hiç kuşkusuz ekonominin yanında sosyal ve siyasi bazı sorun ve kaygıları da beraberinde getirmektedir. Bu sebeple işsizlik oranlarının baskılanması önem arzetmektedir. TÜİK tarafından açıklanan işsizlik verileri belirlenirken, referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan kişilerden iş aramak için son dört hafta içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm kişiler dikkate alınmaktadır[9]. Dolayısıyla bu veriler İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü'nden elde edilmekte ve sadece işsiz kalan bağımlı çalışanları kapsamaktadır. Bu sebeple işyeri kapandığı için işsiz kalan bağımsız çalışanlar bu kapsamda yer almamaktadır. Bu kişilerin de kapsama alınması halinde işsizlik oranlarının daha üst seviyede çıkması kaçınılmaz olacaktır. Nitekim Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından açıklanan verilere göre 2018 yılında kapanan işyeri sayısı 13.563 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakama, ticarî kazanç veya serbest meslek kazancı nedeniyle gelir vergisi mükellefi olanlar ve vergiden muaf esnaflar dahil değildir. Ekonomik krizden en fazla etkilenenlerin bu kişiler olduğu değerlendirildiğinde bu rakamın çok daha fazla olacağı açıktır. Mevcut durumda SGK'nın 2018 Aralık verilerine göre Esnaf Ahilik Sandığı hayata geçirilmesi halinde bundan faydalanabilecek 4/b kapsamında zorunlu sigortalı sayısı 2.833.299 kişidir.

Burada eleştiri konusu edilebilecek bir başka nokta ise aynen işsizlik sigortası uygulamasında olduğu gibi Esnaf Ahilik Sandığı uygulamasında da sağlanan haklardan yararlanılabilmesi için uzun süreli şartların getirilmiş olmasıdır. Dolayısıyla iki yılın altında faaliyet gösterip faaliyetine son vermek zorunda kalan işverenlerin hizmetlerden ve haklardan faydalanması mümkün olmayıp yatırdığı primleri de geri alması mümkün olmamaktadır.

Buna benzer eleştiriler yıllarca işsizlik sigortası uygulaması için de yapılmıştır. Nitekim İşsizlik Sigortası Fonunun her geçen yıl zenginleşmesinin ve parasal varlığının katlanarak artmasının nedeninin, işsizlik ödeneğinden yararlanmak için öngörülen şartların ağır olmasından ileri geldiği düşünülürken artan işsizlik sorununu çözmek için başlatılan istihdam seferberliği çerçevesinde işverene sunulan maddi desteğin işsizlik sigortasından

[7] Yıldırım Sera, İşsizlik Sigortası İle Kayıtdışı İstihdamın Etkileşimi, Fırat Üniversitesi. İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: I, Sayı:1, 2017, s. 25

[8] Kumaş Handan, Karadeniz Oğuz; Türkiye'de İşsizlik Sigortası Ödeneği'nden yararlanan İşsiz Sayısının Düşük Olma Nedenleri: AB Ülkeleri İle Bir Karşılaştırmalı Bir Analiz, Sosyo Ekonomi Dergisi, 2017, S. 25, s. 215

[9] Bkz: http://www.tuik.gov.tr/HbGetir.do?id=30682&tb_id=9

finanse edilmesi, fonun nasıl kullanıldığı, kime hizmet ettiği ile ilgili olarak akılların daha da karışmasına neden olmuştur[10].

Esnaf Ahilik Sandığı uygulamasının eleştiri konusu yapılan bir başka noktası ise zorunlu tutulmuş olmasıdır. Nitekim İngiltere'de işsizlik sigortası uygulaması gerekli şartlara uyan tüm işsiz iş arayanları kapsamaktadır. Bununla birlikte serbest çalışanlar, evli kadınlar ve dullar kapsam dışı bırakılmış olup bunların sigortadan yararlanabilmeleri kendi isteklerine bırakılmıştır[11]. Serbest çalışanların gönüllü olarak işsizlik sigortası fonundan faydalanması imkanı Almanya'da da söz konusudur[12]. Bunlara benzer şekilde Esnaf Ahilik Sandığı'nın yürürlüğe gireceği 2020 yılına kadar bağımsız çalışanların ihtiyari olarak İşsizlik Sigortası Fonu içinde sigortalı yapılması ve 2020 yılından itibaren zorunlu hale geçirilerek bu tarihe kadar İşsizlik Sigortası Fonuna yapılan ödemelerin Esnaf Ahilik Sandığı Fonuna aktarımının sağlanması yerinde bir uygulama olacaktır ve erteleme eleştirileri de bertaraf edilebilecektir.

Ülkemizde uygulanması planlanan Esnaf Ahilik Sandığına benzer uygulamalar başka ülkelerde de bulunmaktadır. Örneğin, Almanya'da işverenler için aylık %0,09 oranında prim kesintisi yapılan İflas Sigortası mevcuttur. Bu sigorta sayesinde işverenin iflası durumunda işçiye 3 ay boyunca bu sigorta kolundan ödeme yapılmakta olup işçiden herhangi bir prim kesintisi yapılamamaktadır[13]. Buna benzer uygulama Belçika'da bulunmaktadır ve ülkedeki bağımsız çalışan kişiler iflas ettikleri zaman sosyal sigorta kapsamında iflas ödeneği almaktadır[14].

4. SONUÇ

Ülkemizde işçiler açısından uygulanan işsizlik sigortası benzeri bir düzenleme bağımsız çalışanlar, diğer bir deyişle işverenler için söz konusu değilken 2017 yılında yapılan yasal düzenleme ile Esnaf Ahilik Sandığı adı altında yeni bir fon uygulaması çalışma hayatı literatürümüze girmiştir. Ancak getirilen bu düzenlemenin önce 2018 yılında yürürlüğe girmesi öngörülmüş, ardından ise uygulamanın yürürlüğü 2020 yılına ertelenmiştir.

Esnaf Ahilik Sandığı'nın kapsamına 5510 sayılı Kanunun 4/b maddesi kapsamındaki sigortalılar yani eski tabirle Bağ-Kurlular alınmıştır. Mevcut durumda SGK'nın 2018 Aralık verilerine göre Esnaf Ahilik Sandığı hayata geçirilmesi halinde bundan faydalanabilecek 4/b kapsamında zorunlu sigortalı sayısı 2.833.299 kişidir.

Esnaf Ahilik Sandığı primi sigortalının 5510 sayılı Kanunun 80 inci ve 82 nci maddelerinde belirtilen prime esas günlük kazançlarından, %2 sigortalı ve %1 Devlet payı olarak alınacaktır. Esnaf Ahilik Sandığı sigortalılarına Esnaf Ahilik Sandığı ödeneği, 5510 sayılı Kanun gereği ödenecek sigorta primleri, yeni bir iş bulma, aktif işgücü hizmetleri kapsamında kurs ve programlar gibi hizmetler sunulacaktır.

Esnaf Ahilik Sandığı uygulamasının ertelenmesi bazı eleştirilere konu olmaktadır. Kanımızca ertelemenin iki sebebi olabilecektir. Bunlardan birincisi işverenlerin ekstra bir prim yükü ile karşı karşıya kalacak olması, ikinci sebep ise işsizlik verileri ile ilgilidir. Burada eleştiri konusu edilebilecek bir başka nokta ise aynen işsizlik sigortası uygulamasında olduğu gibi Esnaf Ahilik Sandığı uygulamasında da sağlanan haklardan yararlanılabilmesi için uzun süreli şartların getirilmiş olmasıdır.

---

[10] Çolak Aytül, Türkiye'de İşsizlik Sigortasının Gelişimi, International Journal of Social Sciences and Education Research, S. 3, 2017, s. 1389

[11] Taş Yunus, Avrupa Birliği ve Türkiye'de İşsizlik Sigortasının Sosyo - Ekonomik Açıdan Karşılaştırılması, Emek ve Toplum Dergisi, S. 11, 2016, s. 47

[12] Taşcı Faruk, Yılmaz Yasin; İşsizlik Sigortasının Türkiye'de ve Dünyadaki Durumu, Eleştiriler ve Çözüm Önerileri, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2009, S.59, s. 610

[13] Koç Muzaffer, Akyol Bilal; Türkiye Sosyal Güvenlik Sistemi İle Almanya Sosyal Güvenlik Sisteminin Karşılaştırılması, IBANESS Konferans Serisi – Kırklareli /Türkiye, 23-24 Eylül 2016, s. 544

[14] Baydar Banu, İşsizlik Sigortasının Esnaflara Yaygınlaştırılması: Uygulama İçin Öneriler, Sosyal Güvence, S.2, s. 52

Ülkemizde uygulanması planlanan Esnaf Ahilik Sandığına benzer uygulamalar başka ülkelerde de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bağımsız çalışanların ihtiyari olarak işsizlik sigortasından faydalandığı uygulamalar da mevcut olup ülkemizdeki Esnaf Ahilik Sandığı uygulamasına zorunluluk ve erteleme yönünde getirilen eleştirilere geçici olarak ihtiyariliğin uygulanması şeklinde bir çözüm yolu uygun olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Baydar Banu, İşsizlik Sigortasının Esnaflara Yaygınlaştırılması: Uygulama İçin Öneriler, Sosyal Güvence, S.2
- Çolak Aytül, Türkiye'de İşsizlik Sigortasının Gelişimi, International Journal of Social Sciences and Education Research, S. 3, 2017
- Düşükcan Muhammet, Başdaş Oğuzhan; Ahilik İlke Ve Uygulamalarının Günümüz Kobi'lerine Yansıması: Elazığ İli Örneği, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan 2019
- Koç Muzaffer, Akyol Bilal; Türkiye Sosyal Güvenlik Sistemi İle Almanya Sosyal Güvenlik Sisteminin Karşılaştırılması, IBANESS Konferans Serisi – Kırklareli /Türkiye, 23-24 Eylül 2016
- Kumaş Handan, Karadeniz Oğuz; Türkiye'de İşsizlik Sigortası Ödeneği'nden yararlanan İşsiz Sayısının Düşük Olma Nedenleri: AB Ülkeleri İle Bir Karşılaştırmalı Bir Analiz, Sosyo Ekonomi Dergisi, 2017, S. 25
- Öztürk Nurettin, Ahilik Teşkilatı Ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı Ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi
- Taş Yunus, Avrupa Birliği ve Türkiye'de İşsizlik Sigortasının Sosyo - Ekonomik Açıdan Karşılaştırılması, Emek ve Toplum Dergisi, S. 11, 2016
- Taşcı Faruk, Yılmaz Yasin; İşsizlik Sigortasının Türkiye'de ve Dünyadaki Durumu, Eleştiriler ve Çözüm Önerileri, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2009, S.59
- Yıldırım Sera, İşsizlik Sigortası İle Kayıtdışı İstihdamın Etkileşimi, Fırat Üniversitesi. İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: I, Sayı:1, 2017
- https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ahilik-sandiginda-erteleme-esnafi-memnun-etti/985859
- http://www.tuik.gov.tr/HbGetir.do?id=30682&tb_id=9

TÜKETİCİLERİN MARKA KİŞİLİĞİ ALGILAMALARI: HAVA YOLU SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Şeyda OK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç.Dr.Mehmet BAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Günümüz pazar koşullarında gelişen teknoloji, küreselleşme vb. faktörler nedeni ile hizmetler arasındaki farklılıklar giderek azalmaktadır. Bu sebeple hizmetlerinde farklılaşarak, tüketiciler tarafından tercih edilmeyi sağlamak işletmeler için önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır. İşletmelerin tercih edilmesi üzerinde büyük etkisi olan markanın önemli unsurlarından biri de marka kişiliğidir. Tüketiciler kendi kişilik özelliklerine yakın buldukları markaları tercih etme eğilimi içerisindedir. Bu nedenle de markaların kişileştirilmesi marka ile tüketiciler arasında iletişim kurulmasında etkili bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın amacı tüketicilerin demografik özelliklerine göre marka kişiliği algılamaları arasında farklılık olup olmadığının incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada havayolu sektöründe faaliyet gösteren Anadolu Jet, Pegasus ve Türk Hava Yolları'nın birer kişi olarak düşünüldüğünde sahip olacağı marka kişiliği özellikleri belirlenmiştir. Ayrıca kullanıcıların demografik özellikleri belirlenerek marka kişiliği algılamaları arasında farklılık olup olmadığı ölçülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Marka, Marka Kişiliği, Tüketici Algısı, Hava Yolu Sektörü.

ABSTRACT

Technology developing in today's market conditions, globalization, etc. because of the factors, the differences between the services are gradually decreasing. For this reason, differentiating from services, providing consumers to be preferred provides an important competitive advantage for businesses. Brand identity is one of the important elements of the brand that has a great impact on the choice of businesses. Consumers tend to prefer brands that they find close to their personality traits. Therefore, the personification of brands plays an effective role in the communication between the brand and consumers. The purpose of this study is to investigate whether there is a difference between the perception of brand personality and the demographic characteristics of consumers. In line with this objective, the brand personality characteristics of Anadolu jet, Pegasus and Turkish Airlines, which operate in the airline sector, have been determined in this study. In addition, the demographic characteristics of the users were determined to determine whether there is a difference between the perception of brand personality.

Keywords: Brand, Brand Personality,Consumer Perception, The Airline İndustry.

1.GİRİŞ

Marka konusu günümüzde büyük önemi olan bir kavramdır. Tüketiciler ürünleri sadece fiziksel özelliklerinden dolayı değil de soyutsal anlam ve faydalarından ötürü tercih etmeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak marka kavramı ve bu kavramın tüketicilere ifade ettiği anlamın önemi gittikçe artmaktadır. Böylelikle marka, işletmelerin ürünlerini satabilmelerinde önemli bir unsur olmaktadır (Yılmaz, 2007: 3).

Günümüzde rekabetçi pazar yapısının giderek güç kazanıyor olması şirketleri zorlamaktadır. Bu zor şartlar altında ilgi ve saygı kazanmanın temel yolunun markalar olduğu, şirketler tarafından fark edilmeye başlanmıştır. Çünkü "marka" şirketlere bir değer vaadi sunmaktadır. Marka, fiyat rekabetinde başta gelen savunma unsurlarından biridir. Güçlü

markalar, daha az tanınanlara kıyasla daha çok güven, rahatlık ve kalite sunmaktadırlar. Bu nedenle insanların güçlü markalara fiyat farkı ödemeye razı oldukları görülmektedir (Kotler, 2007:86).

Bu çalışma da giderek yaygın hale gelen ulaşım aracı olan hava yolu taşımacılığı ve amaç doğrultusunda seçilmiş olan Türkiye'de faaliyet gösteren havayolu firmalarının marka kişiliği algılamaları ve bu havayolu firmalarını tercih eden müşterilerin demografik özellikleri belirlenerek işletmelere hedef tüketici kitlelerinin kişilik özelliklerine uygun algı yaratmalarını sağlamak amacıyla bilgi verilmektedir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Marka kuramının gurusu Aaker'in, marka konusundaki görüşüne göre: "Marka, ürünleri ya da bir satıcı veya satıcı gruplarının hizmetlerini tanımlayan ve bu ürün ve hizmetleri rakiplerinden farklılaştıran (logo, trademark-ticari marka, paket dizaynı gibi) ayırt edici isim veya semboldür. Marka bundan ötürü müşteriye ürünün kaynağını işaret eder ve hem müşteriyi hem de üreticiyi görünen ürünleri temin etmeye çalışan rakiplerden korur (Elitok, 2003:2).

Günümüzde marka kişilikleri insan karakterleri gibi incelenmektedir. Çünkü markalar insanların karakter özelliklerinde olduğu gibi bazı nitelikler ile dikkatimizi çeken, duygusal ve mantıksal bağlar kuran bizimle iletişim halinde olan canlı varlıklardır (Tayfur, 2012: 52).

Marka kişiliği, bir marka ile ilişkilendirilen insani özelliklerin bir birleşimi olarak tanımlanabilir. Bu durumda marka kişiliği cinsiyet, yaş, sosyo ekonomik sınıf gibi özelliklerin yanında sıcakkanlı, ilgili, duygusal olma gibi insana ait klasik kişilik özelliklerini de taşıyabilir (Aaker, 1996: 141).

İlk kez 1997 yılında marka kişiliğinin ölçülmesi Jennifer L. Aaker tarafından "Marka Kişiliğinin Boyutları (Dimensions of Brand Personality)" isimli makalede ortaya konulmuştur. Jennifer L. Aaker, çalışmasında, marka kişiliğinin boyutlarını belirlemeye çalışmıştır. Marka kişiliğinin boyutlarının ölçümünde kullanılmak üzere 42 özellikli bir ölçek geliştirmiştir (Aaker, 1997, s.351).

Jennifer Aaker'in (1997) çalışmasına göre, marka kişiliğinin beş temel boyutu ve bu boyutlara ilişkin 15 alt unsuru bulunmaktadır. Bu boyutlar ve boyutların altında yer alan değişkenler kısaca şunlardır (Aaker, 1997: 352):

Marka Kişiliğinin Beş Boyutu

Samimiyet	**Coşku**	**Yetkinlik**	**Entelektüellik**	**Sertlik**
Mütevazı	Cesur	Başarılı	Cazibeli	Çetin
Dürüst	Canlı	Zeki	Üst sınıf	Dışa dönük
Haysiyetli	Yaratıcı	Güvenilir		
Neşeli	Güncel			

Kaynak: Aaker, Jennifer L. (1997), Dimension of Brand Personality, Journal of Marketing Research, 34, s. 351

Marka kişiliği kavramına ilişkin ülkemiz literatüründe çok fazla kaynağa ulaşmak mümkün değildir. Bununla birlikte yakın dönemde Lerzan Aksoy ve Ayşegül Özsomer isimli akademisyenler tarafından yapılmış ciddi bir çalışma mevcuttur. Adı gecen akademisyenlerin "Türkiye'de Marka Kişiliği Oluşturan Boyutlar" başlığıyla 12. Ulusal Pazarlama Kongresi'nde sundukları araştırmanın amacı, Türkiye'de algılanan marka kişiliğini belirlemek

için kullanılabilecek boyutları, Türk kültürü ve Türkçe'ye özgü kişilik sıfatlarını belirlemektir. Bu sıfatlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Türkiye İçin Marka Kişiliği Boyutları

Yetkinlik	**Heyecan**	**Geleneksellik**	**Androjenlik**
Kaliteli	Eğlendirici	Hesaplı	Erkeksi
Profesyonel	Eğlenceli	Mütevazı	Asi
Başarılı	Neşeli	Geleneksel	Kadınsı
İşini İyi Yapan	Hareketli	Tutumlu	Şatafatlı
Güvenilir	Hayatı Seven	Klasik	
Prestijli	Sempatik	Muhafazakâr	
Kendine Güvenen	Özgürlükçü	Aile Odaklı	
İddialı	Çevik		
Bildik	Genç Ruhlu		
Sağlam	Dinç		
Global	Genç		
İstikrarlı	Tutkulu		
İyi	Sportif		
Orijinal	Baştan Çıkarıcı		

Kaynak: Aksoy ve Özsomer, (2007): 13

3.ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE YÖNTEMİ

Hava yolu taşımacılığı hızla değişen dünyada ekonomik ve sosyo-kültürel gelişim için çok kritik bir faktör haline gelmiştir. Dünya genelinde; özellikle 2000'li yıllarda havacılık sektöründe görülen gelişmeler ve artan sektörel büyüme pazarda birçok yeni havayolu şirketinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Gelecek için pazar araştırmaları yapan bilim insanları; havayolu ulaşımı sektöründeki büyümenin hız kesmeden katlanarak devam edeceğini öngörmektedirler.

Çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren en büyük 3 hava yolu firması olan Anadolu Jet, Pegasus ve Türk Hava Yolları'nın marka kişiliği araştırılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda geliştirilen hipotezler aşağıda verilmiştir:

H0: Hava yolu şirketlerinin marka kişilikleri arasında fark yoktur.

H1: Hava yolu şirketlerinin marka kişilikleri arasında fark vardır

Alt hipotezler ise tüketicilerin demografik özelliklerine göre marka kişiliği algılamaları arasında farklılık olup olmadığıdır.

Araştırmanın evrenini Ankara'da yaşayan, 18 yaşından büyük seyahatlerinde hava yolunu tercih eden kişiler oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme tekniği seçilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden faydalanılmıştır. 420 anket değerlendirmeye alınmıştır. Anket sonucunda elde edilen veriler, IBM SPSS 23 (Statistical Package for Social Sciences) programında analiz edilmiştir.

4.BULGULAR

4.1.Güvenirlik Analizi

Güvenirlik analizinde Cronbach Alpha tekniğinden yararlanılmıştır. Demografik özellikler (yaş, cinsiyet, medeni durum, öğrenim durumu ve geliri) frekans analizi yoluyla değerlendirilmiştir.

Case Processing Summary

		N	%
Cases	Valid	420	100,0
	Excluded	0	,0
	Total	420	100,0

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
,940	45

Alpha değeri 0,940 olarak hesaplanmıştır. Bu da anketin (0,80 ≤ α <1,00) yüksek güvenilirlikte olduğunu gösterir.

4.2.Araştırmaya Katılan Kişilerin Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerini öğrenmek için cinsiyetleri, medeni durumları, yaşları, öğrenim ve gelir durumları sorulmuştur.

Örnek kütlenin cinsiyete göre frekans dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	199	47,4
Erkek	221	52,6
Toplam	420	100,0

Örnek kütlenin yaşa göre frekans dağılımı

Yaş	Frekans	Yüzde
25 yaş ve altı	192	45,7
26-35	191	45,5
36-45	35	8,3
46-55	1	0,2
56 yaş ve üzeri	1	0,2
Toplam	420	100,0

Örnek kütlenin medeni duruma göre frekans dağılımı

Medeni durum	Frekans	Yüzde
Evli	93	22,1
Bekar	327	77,9
Toplam	420	420

Örnek kütlenin öğrenim durumuna göre frekans dağılımı

Öğrenim durumu	Frekans	Yüzde
Lise	11	2,6
Üniversite	265	63,1
Yüksek Lisans ve Üzeri	144	34,3
Toplam	420	420

Örnek kütlenin gelir durumuna göre frekans dağılımı

Gelir durumu	Frekans	Yüzde
0-1000 tl	107	25,5
1001-2000 tl	61	14,5
2001-3000 tl	72	17,1
3001 tl ve üzeri	180	42,9
Toplam	420	100,0

4.7.2.2 Marka Kişiliğine Dair Bulgular ve Değerlendirilmesi

Havayolu sektöründe faaliyet gösteren Anadolu Jet, Pegasus ve Türk Hava Yolları şirketlerinin marka kişilikleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Anova testi aracılığıyla incelenmiştir. Öncelikle test için kurulan hipotezler;

- H_0: Hava yolu şirketlerinin marka kişilikleri arasında fark yoktur.
- H_1: Hava yolu şirketlerinin marka kişilikleri arasında fark vardır şeklindedir.

Hava Yolu Şirketlerinin Marka Kişiliği Yetkinlik Boyutuna İlişkin Anova Testi Sonuçları

	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p değeri
Anadolu Jet	140	3,5347	0,68208	93,211	0,000
Pegasus	140	3,0571	0,70986		
Türk Hava Yolları	140	4,2526	0, 81380		
Toplam	420	3,6148	0,88496		

*p<0.05belirtmektedir

Yetkinlik boyutunun ortalaması (5'li likert ölçekte), 3.61, heyecan boyutunun ortalaması 3.06, geleneksellik boyutunun ortalaması 3.24, androjenlik boyutunun ortalaması 2.50 olarak belirlenmiştir. Elde edilen anova testi sonuçlarında, tercih edilen havayolu

şirketleri arasında bu dört boyut ortalamaları için istatistiksel olarak anlamlı havayolu şirketi farkına rastlandığı görülmektedir.

- Yetkinlik boyutu algıları, "havayolu tercihine göre" farklılık göstermektedir. En yüksek yetkinlik boyutu algısına THY tercih edenler sahipken, bu değer 4,25 dır. Bu değeri Anadolu Jet şirketi 3,53 ile ikinci sırada yer alırken, Pegasus şirketi 3,05 ortalamayla en düşük yetkinlik algısına sahip firmadır.
- Heyecan boyutu algıları, "havayolu tercihine göre" farklılık göstermektedir. Bu farklılık THY'nin Pegasus ve Anadolu Jet ile aralarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Pegasus ile Anadolu jeti tercih edenlerin heyecan boyutu algılarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. En yüksek heyecan boyutu algısına THY tercih edenler sahipken, bu değer 3,41 dir. Sonrasında Anadolu jet 3,92 Pegasus 2,84 ile takip etmektedir.
- Geleneksellik boyutu algıları, "havayolu tercihine göre" farklılık göstermektedir. Bu farklılık THY'nin Pegasus ve Anadolu Jet ile aralarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Pegasus ile Anadolu jeti tercih edenlerin geleneksellik boyutu algılarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. En düşük geleneksellik boyutu algısına THY tercih edenler sahipken, bu değer 2,98 dir. Sonrasında Pegasus 3,34 ve Anadolu Jet 3,41 ortalamaya sahiptir. THY geleneksellik boyutu algısı daha yüksek Pegasus ve Anadolu Jet'e göre daha yenilikçi olarak algılanmıştır.

- Androjenlik boyutu algıları, "havayolu tercihine göre" farklılık göstermektedir. Bu farklılık THY ile Anadolu Jet arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Pegasus ile Anadolu jeti veya THY'yi tercih edenlerin heyecan boyutu algılarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. En yüksek androjenlik boyutu algısına THY tercih edenler sahipken, bu değer 2,64 dir. Sonrasında Pegasus 2,45 Anadolu jet 2,42 ile takip etmektedir.

4.7.7.3. Demografik Değişkenlere Göre Marka Kişiliği Algılamalarına Ait Bulgular ve Değerlendirilmesi

Katılımcıların cinsiyete, yaş, medeni durum, öğrenim ve gelir değişkenlerine göre marka kişiliği algılamalarında farklılık olup olmadığı bağımsız örneklemler t-testi ve Tek yönlü varyans analizi aracılığıyla değerlendirilmiştir. Öncelikle ele alınan değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermedikleri incelenmiştir.

Tablo: Cinsiyet, Medeni Durum, Yaş, Öğrenim Düzeyi ve Gelir Düzeyi Değişkenlerinin Normal Dağılıma İlişkin Sonuçları

	Skewness	Kurtosis
Cinsiyet	-0,174	-1,999
Medeni Durum	-1,763	1,122
Yaş	0,704	-0,459
Öğrenim	0,167	-0,987
Gelir	-0,273	-1,689

Tablo incelendiğinde, cinsiyet, medeni durum, yaş, öğrenim düzeyi ve gelir düzeyi değişkenlerine ait Skewness(Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerlerinin -2 ile +2 arasında yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla ele alınan verilerin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir.

Yapılan çalışmada Anadolu Jet müşterilerinin demografik özellikleri incelendiğinde; cinsiyet, medeni durum, yaş, öğrenim ve gelir durumuna göre marka kişiliği algılamalarında farklılık olmadığı görülmüştür.

Pegasus müşterilerinin demografik özellikleri incelendiğinde; cinsiyet, medeni durum, yaş, öğrenim ve gelir durumuna göre marka kişiliği algılamalarında farklılık olmadığı görülmüştür

Türk Hava Yolları müşterilerinin demografik özellikleri incelendiğinde; cinsiyet, medeni durum ve öğrenim durumuna göre marka kişiliği algılamalarında farklılık olmadığı görülmüştür. Katılımcıların 25 yaş altı ve 26-35 yaş grupları arasında marka kişiliği algılamaları arasında farklılık olduğu gözlenmiştir. 3001 tl ve üzeri gelire sahip olan katılımcıların 0-1000 tl ile 1001- 2000 tl arasında gelire sahip olan katılımcılar ile marka kişiliği algılamalarında farklılık olduğu görülmüştür.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Pazarlama bünyesinde düşünüldüğünde marka işletme, tüketici, aracılar ve ülke açısından önem taşımaktadır. Günümüzde işletmeler güçlü bir marka oluşturmak konusunda yoğun çaba harcamakta ve stratejik marka yönetim sürecinin gerekliliğinin farkına varmaktadırlar. Bu süreç içerisinde markayı rakiplerinden farklılaştıran bir unsur olarak marka kişiliği kavramı üzerinde araştırmalar yapılmaktadır.

Yapılan çalışma sonucunda ankete cevap verenlerin 199'unun (%47,4) kadın, 221'inin (%52,6) erkek olduğu görülmektedir. Anketi cevaplayanların 192'si (%45,7) 25 yaş ve altında, 191'i (%45,5) 26-35 yaş aralığında, 35'i (%8,3) 36-45 yaş aralığında, 1'i (%0,2) 46-55 yaş aralığında, 1'i (%0,2) 56 yaş ve üstündedir. Ankete cevap verenlerin 93'ünün (%22,1) evli, 327'sinin (%77,9) bekar olduğu görülmektedir. Anketi cevaplayanların 11'inin (%2,6) lise, 265'inin (%63,1) üniversite, 144'ünün(%34,3) yüksek lisans ve üzeri öğrenim aldığı görülmektedir. Anketi cevaplayanların 107'sinin (25,5) 0-1000tl arasında, 61'inin (14,5) 1001-2000tl arasında, 72'sinin (17,1) 2001-3000tl arasında, 180'inin (42,9) 3001 tl ve üzerinde gelire sahip olduğu görülmektedir.

Anova testi sonuçlarına göre, tercih edilen hava yolu firmaları arasında yetkinlik, geleneksellik, heyecan ve androjenlik boyutuna göre anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yetkinlik boyutu algısı en yüksek olan hava yolu Türk hava yolları olurken en düşük algıya sahip hava yolunun Pegasus olduğu görülmüştür. Heyecan boyutu algısına göre ise THY'nin Pegasus ve Anadolu Jet ile arasında farklılık olduğu, en yüksek algıya sahip hava yolunun Türk hava yolları olduğu sırasıyla Anadolu Jet ve Pegasus'un takip ettiği sonucuna varılmıştır. Geleneksellik boyutuna göre Pegasus ve Anadolu Jet arasında farklılık olmadığı gözlenmiştir. En geleneksel algılanan hava yolu Anadolu Jet olurken, en düşük algıya sahip Türk hava yolları olmuştur. Androjenlik boyutuna göre THY ve Anadolu Jet arasında farklılık olduğu görülmüştür. En yüksek Androjenlik algısı THY olurken en düşük algıya sahip hava yolunun Anadolu Jet olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma sonucuna göre Anadolu Jet ve Pegasus müşterilerinin demografik özellikleri incelendiğinde; cinsiyet, medeni durum, yaş, öğrenim ve gelir durumuna göre marka kişiliği algılamalarında farklılık olmadığı görülmüştür.

Türk Hava Yolları müşterilerinin demografik özellikleri incelendiğinde; cinsiyet, medeni durum ve öğrenim durumuna göre marka kişiliği algılamalarında farklılık olmadığı görülmüştür. 25 yaş altı ve 26-35 yaş grupları arasında marka kişiliği algılamaları arasında farklılık olduğu gözlenmiştir. 3001 tl ve üzeri gelire sahip olan katılımcıların 0-1000 tl ile 1001- 2000 tl arasında gelire sahip olan katılımcılar ile marka kişiliği algılamalarında farklılık olduğu görülmüştür.

Pegasus firmasının yetkinlik boyutu ile ilgili özellikle kalite ve başarı boyutları üzerinde çalışması gerekmektedir bu konuda rakiplerinden oldukça geride olduğu

görülmüştür. Ayrıca firma marka kişiliği olarak daha sempatik olarak algılanmak isteniyorsa bu boyut üzerinde çalışabilir.

Anadolu Jet başarı ve kalite boyutlarında THY'nin gerisinde kalmıştır. Bu boyutlarda marka kişiliği olarak daha iyi algılanmak isteniyorsa Yetkinlik boyutuna yoğunlaşabilir.

THY yetkinlik boyutunda en başarılı firmadır. Androjenlik faktörlerinde eğer firma daha az erkeksi ya da kadınsı olarak algılanmak isteniyorsa bu konuyla ilgili çalışmalar yapabilir.

Hava yolu sektöründe benzer çalışma yapacaklar çalışmayı birden fazla ilde ve diğer hava yolu şirketlerini de araştırmaya katarak yaparlarsa daha geçerli sonuçlar bulabilirler.

KAYNAKÇA

Aaker, D. A. (1996). *Building Strong Brands*. New York: The Free Press.

Aksoy, L. Ö. (2007). "Türkiye'de Marka Kişiliği Oluşturan Boyutlar". *12. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildirisi*, (s. 1-14.). Sakarya.

Elitok, B. (2003). *Hadi Markalaşalım.* İstanbul: Sistem Yayınları.

Kotler, P. (2007). *Soru ve Cevaplarla Günümüzde Pazarlamanın Temelleri.* İstanbul: Optimist Yayınları.

L., A. J. (1997). "Dimension of Brand Personality". *Journal Of Marketing Research*.

Tayfur, G. (2012). *Tüketicilerin Yerli ve Yabancı Markalara Yönelik Marka Kişiliği Algısı ve Marka Bağlılığı İlişkileri Üzerine Bir Araştırma (Beyaz Eşya Sektöründe Bir Araştırma). Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YILMAZ, M. (2007). *Marka Kişiliğinin Boyutları ve IKEA Uygulaması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DÜNYA ÜLKELERİNİN SOSYAL GELİŞMİŞLİK BAKIMINDAN ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİYLE İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE WORLD COUNTRIES FROM THE SOCIAL DEVELOPMENT CARE BY DATA ENVELOPE ANALYSIS

(Yüksek Lisans Tezi)

Doç. Dr. Hülya OLMUŞ
Gazi Üniversitesi İstatistik Bölümü Öğretim Görevlisi
Aydın ERTAŞ
Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü

ÖZET

Bu çalışma, Veri Zarflama Analizinin Sosyal Gelişmişlik bakımından uygulanabilirliğine dikkat çekilmesi açısından önem arz etmektedir. Sosyal gelişmişlik çağımızın en büyük sorunlarındandır. Bu çalışmanın amacı Veri Zarflama Analizi kullanılarak belirli çıktı değişkenlerine göre Dünyadaki 102 ülkenin sosyal gelişmişlik bakımından performans değerlerini belirlemektir. 102 ülke bulundukları kıtalara ayrılarak performans değerleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu kıtalar Afrika, Orta Doğu, Avrupa, Asya, Balkanlar ve Amerika olmak üzere 6 kıta üzerinden çalışma yapılmıştır. Buradaki amaç bu kıtalardaki etkin olan ve etkin olamayan ülkeleri ortaya çıkarmaktır. Ayrıca sosyal gelişmişlik bakımından Afrika, Orta Doğu, Avrupa, Asya, Balkanlar ve Amerika kıtalarında bulunan 102 tane dünya ülkesinin 2016-2018 yıllarını kapsayan üç yıllık dönemdeki her yıl için iki yıllık periyotlar bazında Pencere Analizi uygulanmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak Malmquist Toplam Faktör Verimlilik İndeksi ile sosyal gelişmişlik bakımından Afrika, Orta Doğu, Avrupa, Asya, Balkanlar ve Amerika kıtalarında bulunan 102 tane dünya ülkesinin etkinlik değerlerindeki değişim incelenmiş ve bu değişimin kaynağı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Analizler için DEAP 2.1 ve EMS 1.3 paket programları kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar ile 102 dünya ülkesinin 2016-2018 yılları bazında sosyal gelişmişlik bakımından etkinlik konumu belirlenmiş ve öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

This study is important for drawing attention to the applicability of Data Envelopment Analysis in Social Development. Social development is one of the biggest problems of our age. The aim of this study is to determine performance values of 102 countries in the world according to certain output variables by using Data Envelopment Analysis. 102 countries were divided into continents and their performance values were examined. These continents have been studied through 6 continents including Africa, Middle East, Europe, Asia, Balkans and America. The aim is to reveal the countries that are active and inactive in these continents. In addition, in the period of 2016-2018 of 102 world countries in the African, Middle East, Europe, Asia, Balkans and America continents, Window Analysis was applied on a two-year period basis for each year in terms of social development. In addition with, Malmquist Total Factor Productivity Index and social development in Africa, hanges in the effectiveness of the 102 countries whichs are in the Middle East, Europe, Asia continents and the Balkans has been studied and the source of this change has been tried to put forward. DEAP 2.1 and EMS 1.3 package programs were used for analysis. With the results obtained, the position of 102 countries in terms of social development in 2016-2018 was determined and recommendations were presented.

VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE PERAKENDE MAĞAZACILIK SEKTÖRÜNDE SATIŞ NOKTALARINA İLİŞKİN VERİMLİLİK ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ VE UYGULAMA[1]

EFFICIENCY MEASUREMENT AND IMPLEMENTATION OF SALES POINTS IN RETAIL SHOPPING SECTOR WITH DATA ENVELOPMENT ANALYSIS

Yüksek Lisans Öğrencisi, Berk EKİCİ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr., Murat ATAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

İşletmeler vasıtasıyla nihai ürünlerin tüketiciye az miktarda ya da teker teker satılması şeklinde gerçekleştirilen satış modeline "perakende satış" adı verilmektedir. Satılan ürün çeşidine, ürünlerin bulunduğu yere, işletmelerin büyüklüğüne, işlevlerine, mülkiyetlerine ve pazarlama stratejilerine göre perakende satış işletmelerinin gruplandırılması mümkün olmaktadır. Gelişen teknolojiyle birlikte firmalar arası rekabet artışı, insanların satın alma alışkanlıkları, ürünlere çabuk ulaşma istekleri, fiyat-performans oranı ve işletme ile müşterinin eş zamanlı iletişimi gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak perakende satış biçimi hızla yaygınlık kazanmıştır. Bu yaygınlaşma neticesinde ilgili sektörde süreklilik sağlamak ve kâr marjını artırmak isteyen işletmeler; mal ve hizmet kalitesini, ürün çeşitliliğini, ürünün satış yeri ve sergileme şeklini, personel niteliğini, müşterinin sosyoekonomik ve kültürel yapısını dikkate almış; bu faktörlere yüksek oranda yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda işletmeler için üretimden satışa kadarki süreci takip edip ölçüm yapılabilecek sistematik bir nicel analiz yöntem ihtiyacı doğmuştur. Çoklu girdi ve çoklu çıktı içeren üretim ilişkilerinde girdi ve çıktıların ağırlıklarının belirlenerek performans karşılaştırılmasına olanak tanıyan "Veri Zarflama Analizi" bu noktada devreye girmiş, karar verme birimlerinin etkinlik ve verimliliğinin doğru ölçülmesini ve güvenilir sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Parametrik olmayan bir yöntem olan veri zarflama analizinden elde edilecek bu sonuçlar, firmaya gelecek yılların stratejisini belirlemede ve firmanın eksikliklerini iyileştirmede yol gösterici konumda olmuştur. Moda konusunda öncü firmalardan biri olan ve yaratıcı pazarlama taktikleri ile kısa sürede okul giyim sektöründe hızlı bir ivme kazanmış ilgili firmanın 2018 yılına ait verilerinden hareketle ciro bakımından öngörü oluşturulması ve performans ölçümü yapılarak işletme için gerçekçi büyüme hedeflerinin benimsenmesi araştırmanın amacını oluşturmuştur. Ölçüm sürecinde doğrusal programlama temelli veri zarflama analizini uygulamak için EMS (Efficiency Measurement System) adlı paket programdan yararlanılarak karar verme birimlerinin verimlilik ve etkinlikleri değerlendirilmiştir. Aynı zamanda modelin duyarlılık analizi yorumlanmış, kantitatif değerlerden yola çıkılarak ilgili firma için hangi karar verme birimlerinin etkin olmadığı belirlenmiş, modelin hangi girdilerinde performans düşüklüğü olduğu tespit edilmiş ve bu performansların artırılması adına neler yapılması gerektiği sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Perakende Satış, Performans Ölçümü, Etkinlik, Verimlilik, Veri Zarflama Analizi

ABSTRACT

The sales model is called "retail sales", which is carried out in the form of selling the final products to the consumer in small quantities or individually. According to the type of product sold, the location of the plant, size of the facility, functions, centers and marketing strategies, retail sales enterprises need to be grouped. With developing technology, depending

[1] Bu çalışma, Berk EKİCİ'nin Prof. Dr. Murat ATAN danışmanlığında hazırladığı, henüz sunulmamış olan yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

on various factors such as increase in competition among firms, people's purchasing habits, quick access to products, price-performance ratio and simultaneous communication between the business and the customer, the retail sales format has become widespread rapidly. As a result of this spread, enterprises who want to maintain continuity in the related sector and increase their profit margins take into account the quality of goods and services, product diversity, the way the product is displayed and the way the product is sold, the quality of personnel, and the socioeconomic and cultural structure of the customer. In this context, a systematic quantitative analysis method is needed to follow the process from production to sale for businesses. “Data Envelopment Analysis”, which enables the determination of the weights of inputs and outputs in multiple input and output production relationships and to compare performance, has been activated at this point, ensuring that the efficiency and efficiency of decision making units are accurately measured and that reliable results are achieved. These results from data envelopment analysis, which is a non-parametric method, have been guiding the company in determining the strategy of the coming years and improving the deficiencies of the company. When it comes to fashion and creative marketing tactics one of the leading companies in the clothing industry gained momentum in a short time with school for the year 2018 about the company's rapid emerged from the data is performed and the measurement of performance in terms of turnover and the creation of foresight for the business has been the adoption of realistic growth targets the aim of research. In the measurement process, efficiency and efficiency of decision-making units were evaluated by using EMS (Efficiency Measurement system) to implement linear programming data envelopment analysis. At the same time, sensitivity analysis of the model was interpreted, based on quantitative values, determining which decision-making units are not effective for the company, determining which inputs of the model are performance degradable and what to do in order to increase these performances.

Keywords: Retail Trade, Performance Measurement, Efficiency, Productivity, Data Enveloping Analysis.

DİEGO RİVERA'NIN "DETROİT INDUSTRY" RESİMLERİNİN GÖSTERGEBİLİM YÖNTEMİYLE ÇÖZÜMLENMESİ

THE ANALYSIS OF LABOR PROBLEMS IN DİEGO RİVERA'S ART "DETROIT INDUSTRY" WITH SEMIOTICS METHOD

Dr.Öğr.Üyesi, RASİM SOYLU
Aksaray Üniversitesi

ÖZET

Göstergebilim, söz, yazı, biçim ve sembol gibi göstergeleri inceleyen bir bilim dalıdır. Fransız bilim adamı Saussure'e göre göstergebilim gösteren ve gösterilenden oluşur. Gösteren düşünce ve kavramları sembolize eden imgeler, gösterilen ise imgelerin gösterdiği düz anlam ve yan anlamlardan oluşur. Amerikalı bilim adamı Pierce ise buna yorumlayan faktörü de ekler. Ona göre eğer yorumlayanı yoksa göstergeler anlamlarını yitirir. Göstergebilim sanat eleştirisi, göstergeleri anlamlandırmanın yanı sıra sanat eserlerinin çözümlenmesi için de pratik bir yöntemdir. Göstergebilim sanat eseri çözümlenmesinde geliştirilen; düz anlam, yan anlam ve derin anlam çözümleme şeması, karşıt anlamlar şeması, Gremias'ın geliştirdiği göstergebilimsel dörtgen şeması ve eyleyenler şeması sanat eserindeki sembolleri ve göstergeleri hem biçim hem de içerik olarak çözümlemeye olanak tanır.

Bu araştırmada Meksikalı ressam Diego Rivera'nın, yirminci yüzyılın başlarında yaşanan sosyalist hareket ve halk devrimlerinden etkilenerek ürettiği "Detroit Savaşı" olarak adlandırılan ve işçi sorunlarını yansıtan resimlerinde bulunan imgeler incelenecek ve göstergebilim çözümleme yöntemi ile çözümlenecektir. Detroit Institute of Arts'ın merkez avlusuna bakan cephelerine "Detroit'in Ruhu" temalı duvar resimleri Diego Rivera'nın sanat kariyerinde en çok ses getiren işler olmuştur. Komünizm probagandası yapmakla da suçlanan sanatçı iç ve işçi sorunları yanı sıra işçi haklarını da sanatına taşıyarak toplumsal gerçekçilik anlayışının en güzel örneklerini ortaya koymuştur.

Çalışmanın giriş bölümünde amaç, önem ve yönteme ilişkin bilgiler verilecektir. İkinci bölümde kuramsal olarak göstergebilim alınacaktır. Sonuç bölümüne kadar olan kısımda ise Diego Rivera'nın sanatı, eserlerine yön veren etkenler, resimlerindeki imgeler ve göstergelerin göstergebilim çözümleme yöntemi ile incelenmesine çalışılacaktır. Sonuç bölümünde ise Diego Rivera'nın eser üretmedeki anlayış ve yöntemiyle birlikte sanatçının söylem düzlemi ile örneklem düzlemi arasındaki ilişki ortaya koyulacaktır. Bu çalışmanın kapsam alanı Diego Rivera'nın Detroit'te "Detroit Institute of Arts"'ın avlu duvarlarına yaptığı fresko resimlerle sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diego Rivera, Detroit Savaşları, Detroit'in Ruhu, Devrimci Sanat.

ABSTRACT

Semiotics is a science that examines indicators such as word, form and symbol. According to the French scientist Saussure, it consists of semiotics. The images that symbolize ideas and concepts, and the meanings shown, consist of the meanings and meanings of the images. The American scientist Pierce also adds the factor to this. According to him, if he does not interpret the indicators lose their meaning. The semiology art critique is a practical method for analyzing the works of art, as well as for interpreting the signs. Semiotics developed in the analysis of art work; the meaning of the semantic meaning, the semantics and the deep meaning analysis scheme, the opposing meanings schema, the semiotic quadrature scheme developed by Gremias and the diagram of the actors enable the analysis of symbols and indicators in the art work as both form and content.

In this research, the images of Mexican painter Diego Rivera, which is called Detroit War inden, which is produced by the socialist movement and popular revolutions in the early twentieth century, will be examined and analyzed with the method of semiotics analysis. On the facades of the Detroit Institute of Arts facing the central courtyard, wall paintings with the theme The Spirit of Detroit were the most prominent works in Diego Rivera's art career. The artist, who is also accused of making communism probajand, has brought the best examples of social realism by carrying the rights of workers and workers' rights to his art.

In the introduction part of the study, purpose, importance and method will be given. In the second part, semiotics will be taken theoretically. In the section up to the conclusion section, it will be tried to examine the product of Diego Rivera, the factors that direct its works, the images in the paintings and the indicators with the method of semiotics analysis. In the conclusion section, the relationship between the narrative plane of the artist and the sample plane will be demonstrated along with the understanding and method of producing Diego Rivera. The scope of the study is limited to the fresco paintings by Diego Rivera on the courtyard walls of the 'Detroit Institute of Arts tı in Detroit.

KeyWords: Diego Rivera, Detroit Wars, Detroit IndustryMurals, Revolutionary Art.

GİRİŞ

20. yüzyıl bilimde, teknolojide, endüstride, felsefede ve sanatta arayışların, çatışmaların, devrimlerin ve öncülerin çağı olmuştur. İki dünya savaşı ile sonuçlanan bu arayış ve çatışmalar hala sona ermese de insanlık barış içerisinde yaşamak için gereksinim duyduğu şeyin özgürlük ve demokrasi olduğunu öğrenmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte insanlık tarihinin önemli sorunlarından birisi olan sınıf çatışması burjuva ve proleterya, sermaye ve işgücü, işveren ve işçi gibi sınıf ayrımlarının yapıldığı yeni bir çatışma ortamına daha sürüklenmiştir. Bunun yansımaları edebiyatta, sinemada hatta resim sanatında da çokça görülmektedir. Sovyet Sosyalist devletlerinin hemen hepsinde işçi ve köylüleri konu alan çalışmalar "Toplumsal Gerçekçilik" adı verilen bir sanat akımına da dönüşmüştür. Güney Amerikalı ressam Diego Rivera'nın 1932-1933 yılları arasında "Ford Motor Company'de yaptığı "Detroit Endüstri Resimleri" adı verilen bir seri duvar resmi iş ve işçi dünyasını yansıtan en iyi örneklerden birisi olmuştur. Dünya sanatında kadın ressam Frida Kahlo'nun kocası olmasıyla da tanınmıştır.

Göstergebilim Çözümleme Yöntemi

Göstergebilim göstergeleri inceleyen bir bilim dalıdır. Gösterge, kendisi dışında bir şeyi sembolize eden ve dolayısıyla işaret ettiği şeyin yerine geçebilecek özellikte olan her türlü biçim olarak düşünülebilir. Göstergeler; insanın ateşinin yükselmesi, havanın bulutlanması gibi doğal göstergeler ve diller, semboller ve trafik işaretleri gibi yapay göstergeler olarak iki grupta incelenebilir. Sanat eserlerinde yer alan göstergeler de toplumsal uzlaşım bir sonucu olan ortak kodlardan oluşur. J.Mukarovsky'e göre sanat eseri göstergelerden oluşan bir sistem bütünüdür (Sladek, 2014, 172).

Saussure göstergeyi gösteren ve gösterilenden oluşan ikili bir sistem olarak tanımlar. Peirce ise buna yorumlayan faktörünü ekleyerek üçlü bir tanımlama geliştirir. Gösteren: Sembol ve işaretler. Gösterilen: Düz anlam, yan anlam ve derin anlam (Rifat, 2009, 75). Sanat eserindeki biçim ve içerik yanı sıra, üslup, eğilim ve diğer sanatsal özellikler de göstergebilim açısından ortak kodlar taşıyabilirler. Bir sanat eserinin incelenmesinde, eserin tanımlanması, çözümlenmesi, yorumlanması yargılanması eleştiri kuramlarının temellerini oluşturur. Göstergebilim sanat eseri (,) eleştiri yöntemiyle bir sanat eserinde, önce göstergeler tanımlanır ve anlam çözümleme şeması, karşıt anlamlar şeması, eyleyenler şeması ve göstergebilimsel dörtgen şemaları yardımıyla çözümleme çalışmaları yapılabilir (Soylu,2018,33-40).

Diego Rivera

1886 yılında Meksiko'da dünyaya gelen sanatçı San Carlos Sanat Akademisi'nde sanat eğitimi görmüştür. 20. Yüzyılda fresko duvar resimlerini tekrar canlandırmıştır. San Carlos Güzel Sanatlar Akademisi öğrencisiyken bir öğrenci eylemine katıldığı için okuldan atılan Rivera, öğrenimine devam etmek için Avrupa'ya gider. Önce İspanya'ya giden sanatçı oradan Paris'e geçer. Paris'te Picasso ve Modigilani gibi sanatçılarla arkadaş olur. 1920'de Rönesans dönemi fresklerini incelemek üzere İtalya'ya geziye çıkar. İtalya'da gördüğü freskolardan çok etkilenir ve fresko ile uğraşmak için eskizler hazırlar (Öztürk,2013,8-58).

1921'de Meksika'ya döner ve Meksika Devriminin eylemlerini dile getiren ideolojik ve toplumsal içerikli bir dizi duvar resmi yapar. Amerika'da Detroit'de Detroit Sanat Enstitüsü ve New York'ta Rockefeller Merkezi için de duvar resimleri yapar. Komünizm probagandası yapmakla suçlanan Rivera'nın resimleri içeriklerinden dolayı siyasal alanda olduğu kadar sanat dünyasında da yoğun tartışmalarla yol açar. 1957 yılında Meksiko'da ölür (Kettenman, 1997,7-21).

Diego Rivera'nın duvarlara resim veya fresko yapma ilgisi 1920 yılında yaptığı İtalya seyahati sırasında başlar. Bir süre İtalya'da dolaşan sanatçı sadece İtalyan Rönesansı değil, Eski Roma, Yunan ve Bizans sanatına da ilgi duyar. Rönesans sanatçılarının freskolarını bilhassa antik yapılardaki duvar resimlerini inceler, eskizler yapar. Bu arada kendi ülkesinde yönetime gelen devrimci hükümet onu anıtsal duvar çalışmaları yapmak üzere vatanına davet ederler. Diego Rivera tual üzerine yapılan resimlerin sadece birkaç burjuva dışında kimseye hizmet etmediğini, duvar üzerine yapılan çalışmaların halkı aydınlattığına herkesi ikna eder (Öztürk,2013,116).

Meksico City merkezinde dev projelere imza atar. 1923-1928 yılları arasında "Meksika Halkının Politik Vizyonu" (Political Vision Of The Mexican People) 235 parça duvar resmi Milli Eğitim binasına Meksika devrimini ve çalışan işçi ve köylüleri betimler. Yine 19276-1927 yılları arasında Chapingo Şapeli duvarlarına anıtsal duvar resimleri yapar.

1927 yılında "Ekim Devrimi"'nin onuncu yıl kutlamaları için Stalin'in davetlisi olarak gittiği Sovyetler Birliği'nde duvar resimlerinde ikonografik figürler kullandığı için, kiliseyi güçlendirdiği gerekçesiyle eleştirilir. Ancak burada umduğunu bulamadı. Ülkesine geri döndüğünde sanat çevreleri Diego Rivera'nın resimlerinde Komünizm etkisi ile bir ruhsuzluk ve donukluk olduğu eleştirisini yaptılar.

Hayatının geri kalanı Komünizm hakkında hayal kırıklığı ile geçer. Güney Amerika Komünizm hareketi ve meksika Komünistleri Diego Rivera'yı ruhunu kapitalizme satmakla, sahte devrimci ve işbirlikçi olmakla suçlarlar. Çünkü o Amerikalı milyonerlere tual çalışmaları satmakta ve duvar resimleri için hükümetten halkın parasını almaktadır. Bu yüzden Komünist Partiden ihraç edilir. Tekrar başvuruları da her defasında reddedilir. Ancak 1955 yılında Stalin'in ölümünden sonra tekrar kabul edilir (Paine,2017,33).

1929 yılında Frida Kahlo ile yeni bir evlilik yapan sanatçı eski eşlerinden olan üç çocuğuna ve eşinin masrafları için yeni siparişler alır. Mexico Ulusal Sarayına yine dev anıtsal duvar resimlerine başlar. Bu sefer konusu postkolonial yaşamdır (Age,132).

Diego Rivera'nın Amerika macerası 1930 yılında başlar. Önce San Francisco Borsa Binası duvarlarını resimler. Sonra California Sanat Enstitüsü'nün duvarlarını resimler. 1932-1933 yılları arasında da Detroit Sanat Enstitüsü duvarlarına efsane resimleri yapar (Kettenman, 1997,44551).

Detroit Endüstri Resimleri

Diego Rivera, 1932 yılında en büyük eserim diye andığı "Detroit Industry" adlı duvar resimlerini yapmak için detroit'e gider. Şehir politik ve toplumsal açıdan son derece karışıktır. İşçi işveren sorunlarının zirveye çıktığı gerilimli ortamda Rivera da duvar resimlerini tamamlayabilmek için mücadele eder ve bu dönemi "Detroit Savaşı" olarak tanımlar (Şahindoğan,24.04.2019).

Detroit şehri, 1932 yılında "Büyük Buhran" olarak tanımlanan ekonomik krizin ezip geçtiği bir sanayi merkezidir. Şehirde Komünist işçilerin önderliğinde 1936-1937'de bir anda patlama yapan grevler ve fabrika işgalleri ardından işçiler direnişe geçmiş ve işçi sendikaları gelişmeye başlamıştır (Mackaman,White, (24.04.2019).

Diego Rivera'ya Detroit Institute of Arts'ın duvarlarına "Detroit'in Ruhu" temalı duvar resimleri siparişi veren Sosyalist harekete yakınlığı bilinen Wilhelm Valentiner adlı bir yönetici olur.

Sanatçı çalışmasına hazırlık amacıyla üç ay boyunca Detroit'in hemen her yerinde bulunan birçok fabrikayı ziyaret eder. Ancak ona asıl ilham kaynağı olan Ford şirketinin River Rouge fabrikası olur. Burası dünyanın en büyük sanayi alanıdır. Büyük bir şehri andıran bu fabrikanın üretim kapasitesi çok yüksektir. Üretim için gerekli hammaddeler gemi ve trenlerlerle şehre gelmektedir. Dökümhane ve imalathanelerde binlerce işçi çalışmaktadır.

Detroit Institute of Arts'ın mütevellisi olan Edsel Ford hiç kuşkusuz babası Henry Ford'tan daha ileri görüşlü birisidir. Ayrıca Diego Rivera'ya verilecek 21,000 doları kendi cebinden karşılar. Henry Ford ise çalıştırdığı işçilerin herhangi bir sendika veya örgüte üye olmalarına karşı çıkan bir anti-komünisttir (https://www.wsws.org/en/articles/2013/10/03/indu-o03.html 24.04.2019).

Rivera 25 Temmuz 1932'de resimleri yapmaya başlar. 27 dev resimden oluşacak proje için kendisi ve yardımcıları için aynı işçiler gibi sıkı bir mesai programı uygular. Artık onlar da Detroit Endüstrinin bir parçası olmuşlardır.

Valentiner, bu resimler için şunları söylemiştir. "Bilimsel ve mekanik bir bilgi ansiklopedisi misali insanın bir embriyo olarak başladığı gelişiminin tüm evrelerini yansıtıyorlar. İnsanın tüm eylem biçimleri tıpkı bir ağacın köklerinin yayılışı gibi gösterilmiş. Tarımın ortaya çıkışından doğal kaynakların keşfine ve kömür, demir, kireç ve kum gibi maddeleri kullanıma sokan ve modern endüstrinin temelini oluşturan teknolojik yöntemlerin icadına dek" (Mackaman,White, (24.04.2019).

Sovyet Toplulukları sanat anlayışı olan Toplumsal Gerçekçi resimlerde olduğu gibi Diego Rivera bu çalışmasının merkezine işçi sınıfını oturtmuş ancak onları, gri ve silik bir kitle gibi göstermek yerine, birlikte hareket ederek insanlık tarihinin en büyük kazanımlarını elde etmiş, toplumsal bir güç olarak tasvir etmiştir.

Diego Rivera Amerika'da gerek politik çevrelerde gerekse medyada zaman zaman protest eleştirilere maruz kalmış hatta Nev York'ta Rockfeller Center'da başladığı duvar resmini yaptığı Lenin portresine gelen tepkiler yüzünden yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Hatta daha sonra bu duvar tamamen badana ile kapatılmıştır.

Diego Rivera ve resimlerine en büyük destek Detroit şehrinde çalışan işçilerden gelir. Duvar resimleri 1933 yılında Mart ziyarete açılır ve ilk ayda tam 100,000 işçi ziyaret eder. Son birkaç yıldır Detroit Institute of Arts'ın bütçesi krizde iken, duvar resimlerinin ziyaretinden gelen başarı sayesinde müzenin ekonomik durumu da canlanır (https://www.wsws.org/en/articles/2013/10/03/indu-o03.html 24.04.2019).

"Detroit Industry" Resimlerinin Göstergebilim Çözümlemeleri

Resimlerin Tanımlanması

Diego Rivera'nın Detroit Institute of Arts'ın duvarlarına yaptığı "Detroit Industry" çalışması, 27 parçadan oluşan fresko duvar resimleridir. Kuzey ve güney duvarlarında 164 metrekarelik (212X540inch.) iki dev resim yer alır (Görsel: 1. ve 2.).

Resimlerdeki Göstergeler

27 adet duvar resimlerinde insanın doğumundan ölümüne (,) ve bir motorun üretilmesindeki çizim, döküm, montaj gibi bütün aşamalarına, işçilerin çalıştığı bütün alanlarla ilgili temalara yer vermiştir. Bu resimlerde gerek sanat tarihi içerisinde yer alan ikonografik göstergeler gerekse Meksika kültürüne gönderme yapan imgeler yer alır. Çok

sayıda sembol ve figür içeren resimlerde gösterge olarak ele alınıp çözümlemeyi bekleyen çok sayıda imge vardır.

Duvarlardaki sembolik ve ikonik göstergeler arasında, çalışan işçiler, yöneticiler, teknik adamlar, madenler, makineler, otomobil üretimi, matbaa, buhar, elektrik, kimya laboratuvarı, eczane, ameliyat, gaz maskesi, saat, bebek İsa, hayvanlar, aşı, embriyo, buğday, meyve, beyaz ırk, kırmızı ırk sayılabilir.

Düz anlam, Yan anlam, Derin anlam Çözümleme Şeması

Gösterge	**Düz Anlam**	**Yan Anlam**	**Derin Anlam**
Çocuk İsa	Çocuk, Kutsallık	Umut Ve İnanç	İnanç, Din, Mistisizm
Fetus, Bebek	Doğum	Umut, Gelecek	İdeoloji, İnanç
Çalışan İşçiler	Canlı, İnsan.	Emek, İşgücü, Proleterya, İşçi Sınıfı, Çile, Zorluklar.	İdeoloji, Sömürgecilik, Ekspresyonizm
Yöneticiler	Canlı, İnsan.	Burjuva, Zengin Ve Üst Sınıf, Sermaye	İdeoloji, Sömürgecilik, Ekspresyonizm
Teknik Adamlar	Canlı, İnsan.	Bilim Ve Teknik, Üretim, İlerleme.	İdeoloji, Teknoloji
Matbaa	Bakı Sistemi	Eğitim, Aydınlanma, Uyanış.	İdeoloji, İlericilik
Buhar	Enerji Kaynağı	Güç, Kuvvet, Enerji, Semaye.	İdeoloji, Sömürgecilik,
Elektrik	Enerji Kaynağı	Güç, Kuvvet, Enerji, Semaye.	İdeoloji, Sömürgecilik,
Laboratuar	Çalışma Birimi	Bilim Ve Teknik, İlerleme, Araştırma.	İdeoloji, Teknoloji, İlericilik
Gaz Maskesi	Korunma Aracı	İş Güvenliği, Zor Çalışma Şartları	İdeoloji, Teknoloji.
Makineler	İş Araçları	Güç, Kuvvet, Enerji, Semaye, Zor Çalışma Şartları.	İdeoloji, Teknoloji.
Saat	Zaman Göstergesi	Zamanın Geçmesi, Ömrün Tükenmesi.	İdeoloji, Din.
Beyaz Irk	Irkçılık	Üstün Irk, Irkçılık Problemi, İnsan Hakları İhlalleri.	İdeoloji, Sömürgecilik
Siyah Irk	Irkçılık	Sömürülen Irk, Irkçılık Problemi, İnsan Hakları İhlalleri.	İdeoloji, Sömürgecilik

Kırmızı Irk	Irkçılık	Sömürülen Irk, Amerikanın Yerli Halkı, Irkçılık Problemi, İnsan Hakları İhlalleri.	İdeoloji, Sömürgecilik
Sarı Irk	Irkçılık	Sömürülen Irk, Uzak Doğu İnsanı, Irkçılık Problemi.	İdeoloji, Sömürgecilik
Otomobil	Ulaşım Aracı	Bilim Ve Teknik, Zenginlik, Konfor.	İdeoloji, Teknoloji
Hayvanlar	Canlı	Ekoloji,Kutsal Varlıklar, İnsanların Yaşamını Kolaylaştıran Ve Dünyayı Paylaşan Varlıklar.	Din, Mitoloji, Çevrecilik
Aşı	Tıbbi Önlem	Modernizmin Sağlık Koşulları, Zor Yaşam Şartları, Ağır İş Koşulları.	Bilim Ve Teknoloji, Tıp
Embriyo	Yaşam,Canlı	Yaşamın Başlangıcı, Geleceğin Umudu	Mitoloji,İdeoloji,Din
Buğday	Yaşam,Canlı	Yaşamın Ana Gereksinimi, Beslenme, Açlık Problemleri, Zor Koşullar.	Mitoloji,İdeoloji,Din
Meyveler	Yaşam,Canlı	Beslenme, Bereket, Doğal Yaşam.	Mitoloji,İdeoloji,Din
Eller	Organ	Emek, Ustalık, Dostluk, Sevgi, Güç.	Mitoloji,İdeoloji,Din
Yüz İfadeleri	Duygusal Durum	Memnuniyetsizlik, Öfke, Şiddet, Yorgunluk, Umutsuzluk, Direniş.	Mitoloji,İdeoloji,Din
Gaz Bombası	Kimyasal Silah	Savaş, Şiddet, Katliam, İnsan Hakları	Mitoloji,İdeoloji,Din

Tablo: 1. Göstergebilim Anlam Çözümleme Şeması

Karşıt Anlamlar Şeması

Emek	Sermaye
Zayıf	Güçlü
Emir eden	İtaat eden
Fakirlik	Zenginlik
Yaşam	Ölüm
Sıcak	Soğuk

Karanlık	Aydınlık
Işık	Gölge
Güzellik	Çirkinlik
Hak	Haksızlık
Cehalet	Bilgi
Gelişmiş	Az Gelişmiş
Umut	Umutsuzluk
İşçi	İşveren
İsyan	İtaat
Şiddet	Sevgi
Cehalet	Eğitim
Zalim	Mazlum
Tepki	Tepkisizlik
Varlık	Yokluk

Tablo:2. Temel Karşıtlıklar Şeması

Eyleyenler Şeması

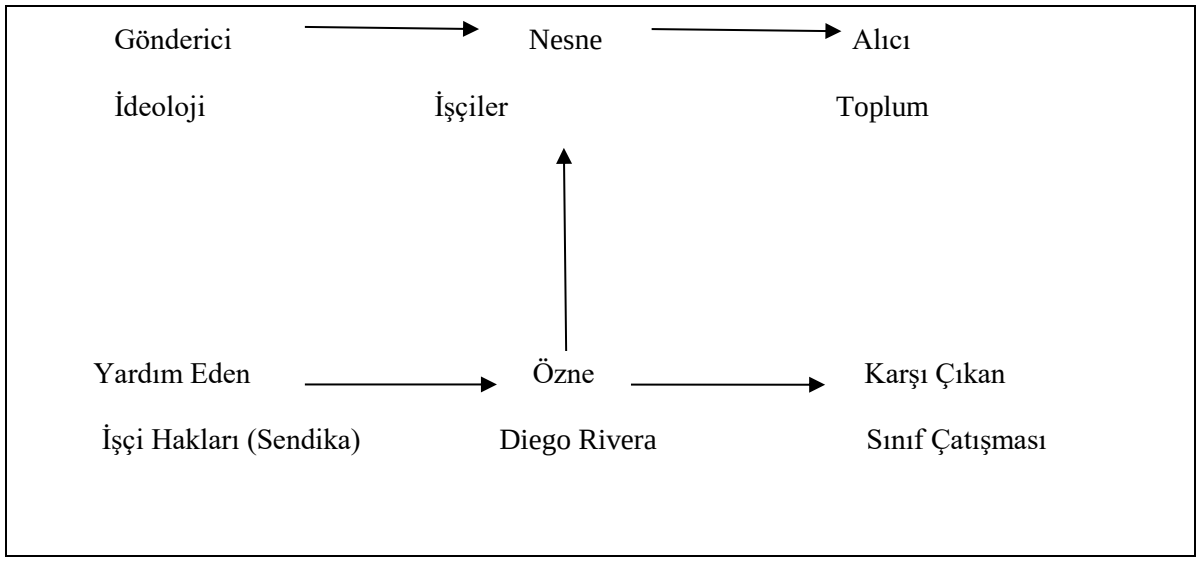

Tablo:3. Greimas'ın Eyleyenler Şeması Uygulaması

Gremias'ın Göstergebilimsel Dörtgen Çözümleme Şeması Uygulaması

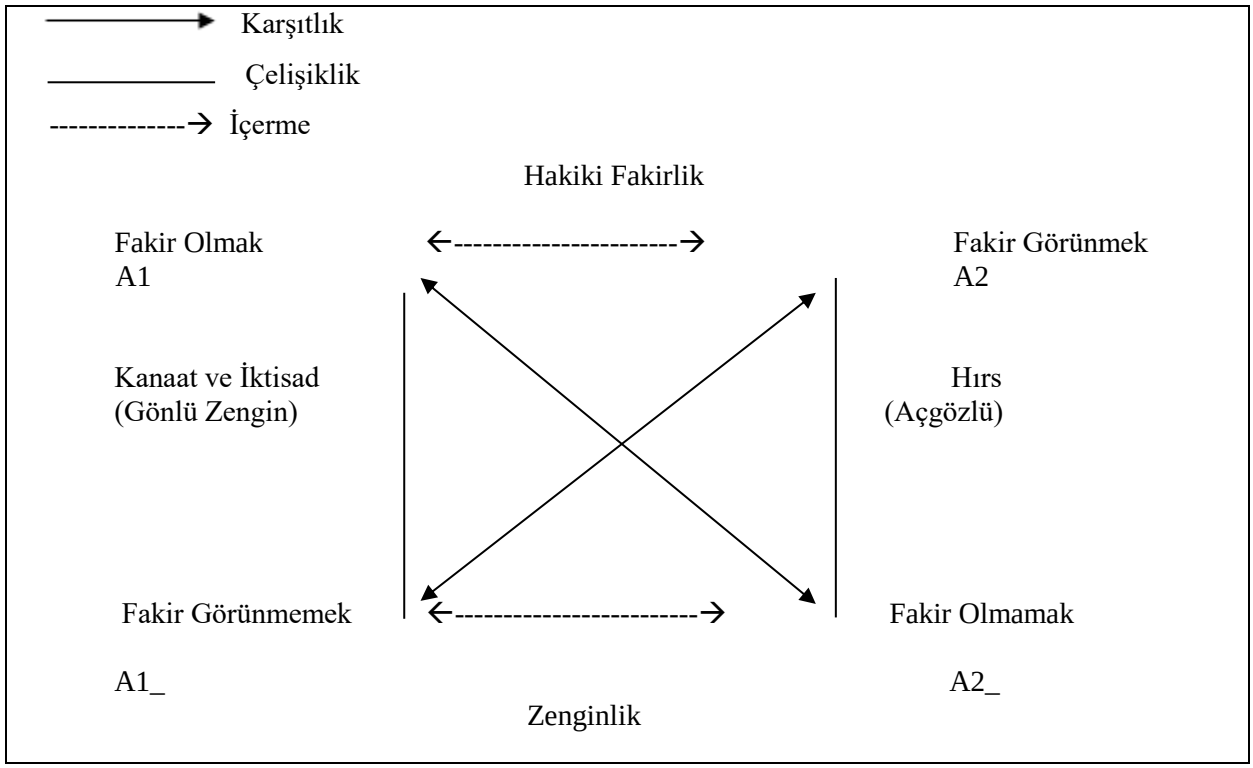

Tablo:4. Göstergebilimsel Dörtgen Çözümleme Şeması Uygulaması

Bu şema şöyle bir fakirlik örneği ile somutlaştırılabilir.

A1 ←----------→ A2 Fakir bir insan, gerçekten yokluk ve ihtiyaç içerisindedir.

Bu durumda bu insan gerçekten fakirdir.

A2_ ←----------→ A1_ İkinci önermede, kişi ne yokluk içerisindedir ne de bir şeye ihtiyacı vardır. Bu durumda bu kişi fakir değildir belki de zengindir.

A1 ———— A1_ Başka birisi gerçekten fakirdir ancak kanaat ve iktisad sebebiyle kendini fakir olarak görmemekte belki zengin görmektedir.

A2_ ———— A2 Son önermede ise fakir görünümünde olan kişi aslında fakir değildir. Bu kişi doymak bilmeyen hırsı ile, hak-hukuk, haram-helal demeden her şeyi gasp eden açgözlü birisidir.

SONUÇ

Diego Rivera Güney Amerika'nın yetiştirdiği en büyük sanatçılardan birisidir. Genç yaşlarından itibaren Komünizm ve Sosyalizm ile ilgilenmeye başlamış ve bu yüzden okuduğu güzel sanatlar okulundan uzaklaştırılmıştır. Avrupa'ya giderek eğitimine orada devam eden sanatçı İspanya, İtalya hatta İngiltere'ye giderek antik ve klasik sanat eserlerini incelemiş ve fresko duvar resmi ile uğraşmaya karar vermiştir.

Picasso ve Modigilani gibi ünlü sanatçılarla da arkadaş olan sanatçı Meksika devriminden sonra ülkesine dönmüştür. Meksika'da kamusal siparişler alarak Meksika Devrimini ve halkını konu alan büyük duvar resimleri gerçekleştirmiştir. 1927 yılında Stalin'in davetlisi olarak Sovyetler'e giden sanatçı buradan hayal kırıklığı ile dönmüş daha sonra da kendi ülkesindeki sosyalist ve komünistler tarafından burjuva hayatı yaşamakla, halkın parasını sömürmekle ve kapitalistlerle işbirliği yapmakla suçlanarak partiden ihraç edilmiştir. 1932 yılında Amerika'da büyük siparişler almış ve yaşamının en büyük eseri

olarak Detroit Institute of Arts'ın duvarlarına 27 adet dev duvar resimleri yapmıştır. Bu resimlerde çalışan işçilerin zorlu çalışma ve yaşam koşullarını ele almış ve sermaye emek arasındaki sınıf çatışmalarını irdelemiştir.

Bu resimlerde tasvir ettiği figürler ve kullandığı sembolik imgeler, göstergebilim ile incelendiğinde düz anlamları yanı sıra, yan anlamlar ve derin anlamlar içerdikleri görülmektedir. Belki büyük bir kitabın konusu olabilecek, çok zengin metaforlar içeren bu resimlerin hepsini böyle kısa bir çalışmada analiz etmek mümkün değildir. Bu çekirdek çalışma bu bağlamda bir örnek teşkil edebilir.

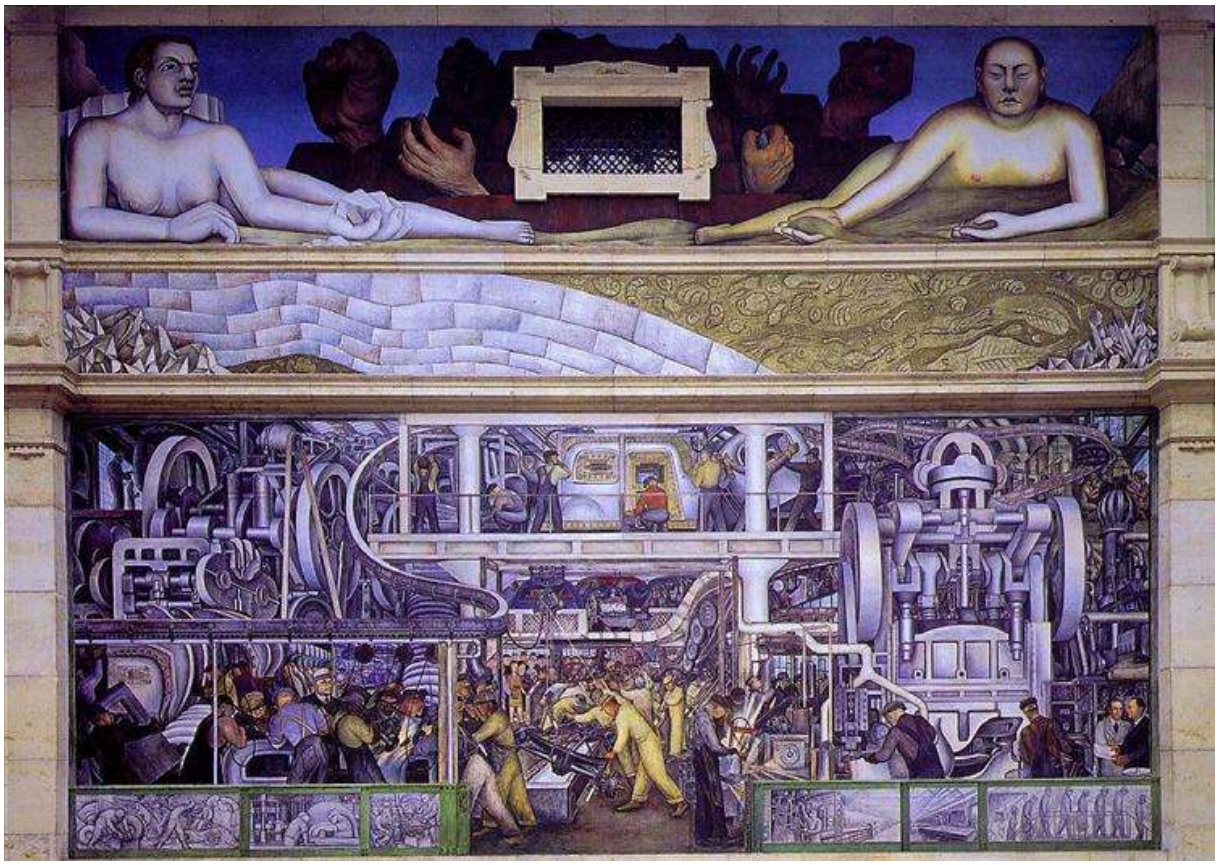

Görsel:1. Diego Rivera, Detroit Institute Of Arts Güney Duvarı, 1932-1933, 164 M2.

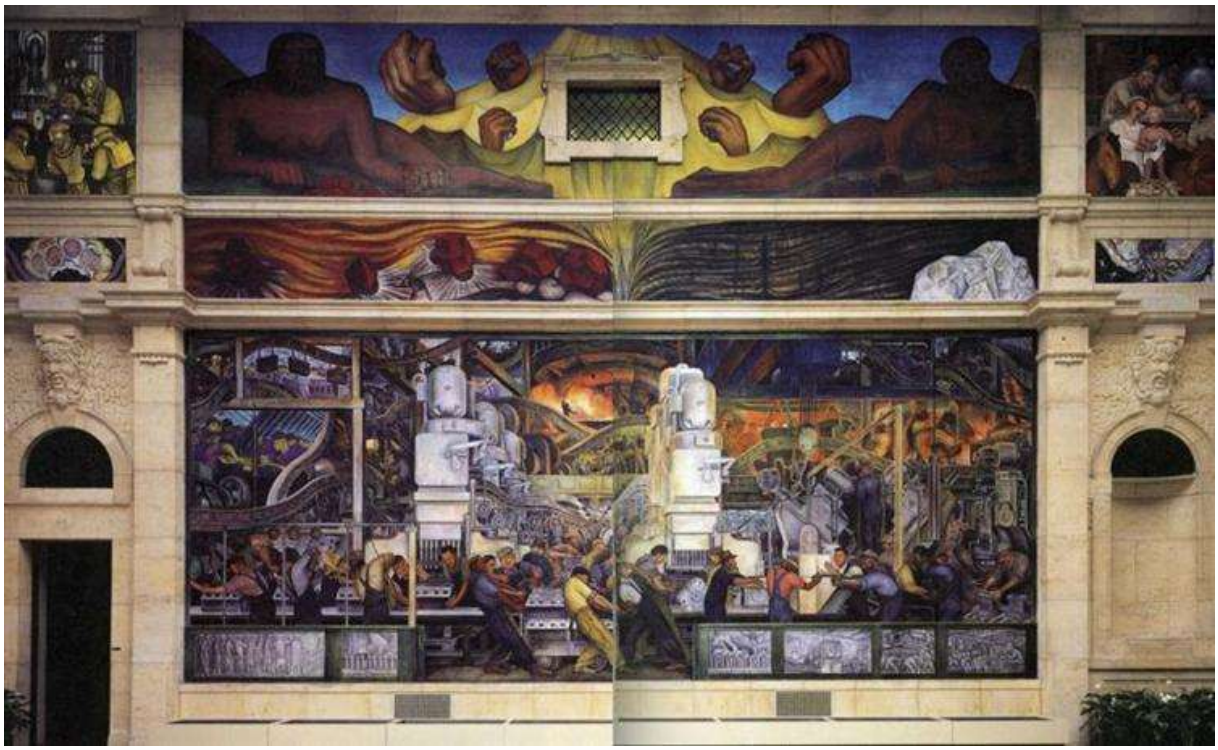

Görsel:2. Diego Rivera, Detroit Institute Of Arts Kuzey Duvarı, 1932-1933, 164 M2.

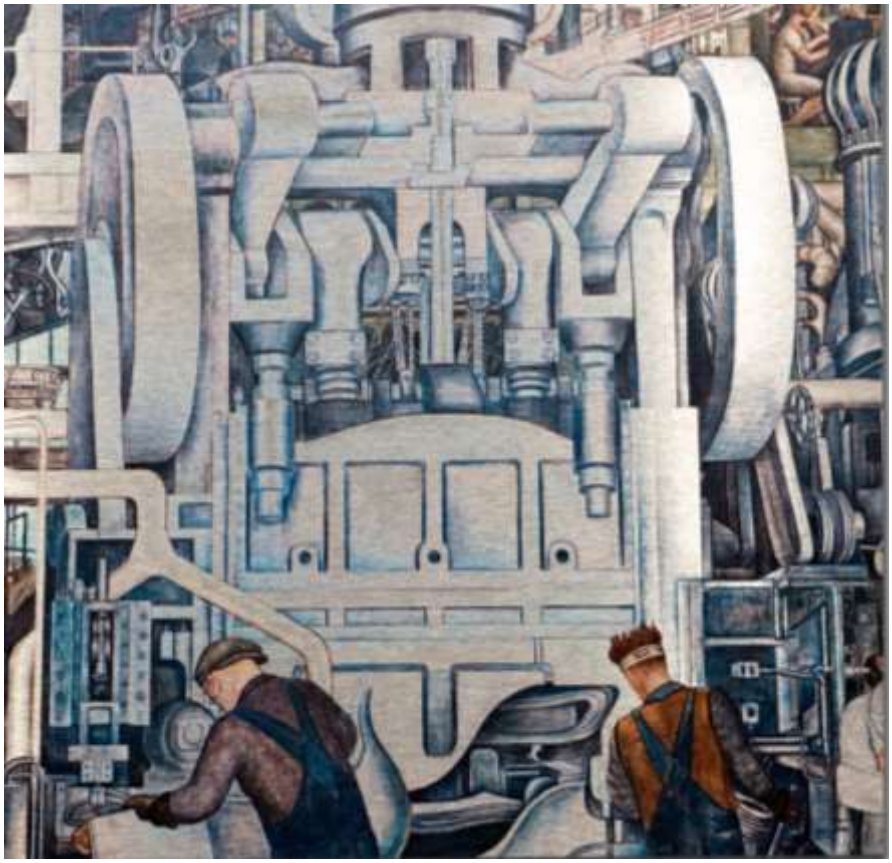

Görsel:3. Diego Rivera, Detroit Institute Of Arts Güney Duvarından Detay, Matbaa.

Görsel:4. Diego Rivera, Detroit Institute Of Arts, Meyveler, 1932-1933

Görsel:5. Diego Rivera, Detroit Institute Of Arts, Bebek İsa Ve Hayvanlar, 1932-1933

Görsel:6. Diego Rivera, Detroit Institute Of Arts, Beyaz, Siyah, Sarı Irk, 1932-1933

Görsel:7. Diego Rivera, Detroit Institute Of Arts, Büyük Patron Henry Ford, 1932-1933.

Görsel:8. Diego Rivera, Detroit Institute Of Arts, Detay, İşçiler Ezilirken Zenginler Eğleniyor.

KAYNAKLAR

Kettenman, A. (2016). Rivera, Slovakya: Taschen

Mackaman, T. White, J. Diego Rivera'nın "Detroit Savaşı, (Çev.Nursu Özge). Http://Www.E-Skop.Com/Skopbulten/Diego-Riveranin-Detroit-Savasi/1651 (24.04.2019).

Öztürk, Ş. (2013) Diego Rivera, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Paine, F.F. (1931). Diego Rivera, 1931, New York: The Museum Of Modern Art.

Rifat, M. (2009). Göstergebilimin Abc'si, Say Yayınları. İstanbul

Sladek, O. (2014). Prag Ekolünün Yapısalcı Poetikası Ve Geçirdiği Dönüşüm, Çev: Bahar Dervişcemaloğlu, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Soylu, R. (2018), "Göstergebilim Sanat Eseri Çözümleme Şemaları", Güzel Sanatlarda Örnek Araştırmalar El Kitabı, 2.Bölüm, Editör, Pelin Avşar, İstanbul:Nobel Yayıncılık.

Şahindoğan, B. Https://Www.Evrensel.Net/Haber/317807/Sanatta-Yasami-Orgutleyen-İsciler (24.04.2019).

(Https://Www.Wsws.Org/En/Articles/2013/10/03/İndu-O03.Html 24.04.2019).

BİR KAMU HİZMETİ OLAN GÜVENLİĞİN İÇSEL PAZARLANMASI

INTERNAL MARKETİNG OF SECURİTY AS A PUBLİC SERVİCE

Dr., Fatih DEDEMEN
Jandarma Genel Komutanlığı
Doktora., İlyas Ertuğrul İNAN
Kastamonu Üniversitesi, İİBF, İşletme

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, ülkemizde yer alan ve halen faaliyette olan silahlı güvenlik güçlerinin bir kamu hizmeti çıktısı olan güvenlik hizmetlerinin iç müşterilere pazarlana bilirliğinin değerlendirilmesidir. Güvenlik kavram olarak endişe, korku ve tasa gibi olumsuz duyguların olmaması; sükûnet, istikrar, korkusuzluk gibi olumlu duyguların olması; tehditlerden yoksun olma, korku yoksunluğu, dürüstlük, emanet, askeri gücün kullanımı anlamlarına gelmektedir. Bir ülke sınırları içerisinde güvenliğin teminini o ülkenin silahlı kurum ya da kuruluşları yerine getirmektedir. Silahlı güvenlik birimlerinin kendilerine tevdi edilen görevleri yerine getirmeleri sonucu çıktı olarak kamu hizmeti elde edilmektedir. Bu hizmet çıktılarının oluşmasını çoğunlukla birimlerin çalışanlarını içeren iç müşteriler sağlamaktadır. Hizmet işletmelerinde hizmeti alanla o hizmeti oluşturan personel arasındaki ilişki doğrudan ilgili kamu hizmetinin performans düzeyini göstermektedir. Hizmet sektöründeki sübjektif bu performans algılaması doğrudan hizmeti alan müşterilerce oluşturulmaktadır. Dolayısıyla başarılı bir içsel pazarlama doğrudan başarılı bir dışsal pazarlamanın oluşturulmasını sağlayabilecektir. Mutlu ve memnun iç müşteri aynı zamanda gerek kılık-kıyafetiyle gerekse de çeşitli mecralardaki çabasıyla üyesi olduğu örgütü savunacaktır. İçsel pazarlama sayesinde etkinlik, etkililik, kalite, verimlilik ve iş tatmini pozitif yönlü bir artış gösterecektir. Kamu güvenlik hizmetlerinin içsel pazarlana bilirliğinin değerlendirilmesiyle birlikte, kamu güvenlik pazarlamasını gerçekleştiren paydaşlara yönelik bir takım önerilerde bulunulabilecektir. Ayrıca, kamu güvenlik hizmetlerini yerine getiren birimlerin mevcut içsel pazarlama faaliyetlerine yönelik bir değerlendirmede yapılmış olacaktır.

Yapılan alan yazını incelemesinde kamu güvenlik hizmetlerinin içsel pazarlanması üzerine herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. İçsel pazarlamanın her alanda giderek yaygınlaştığı günümüz toplumunda kamu güvenlik hizmetlerinin içsel pazarlamasına önem verilmemesi beraberinde ilgili kamu hizmetlerinde aksamalar ve bir takım başarısızlıklara sebep olabilecektir. Ülkelerin en temel gereksinimlerinden birisi olan güvenlik alanındaki başarısızlıklar doğrudan o ülke için bir beka meselesi haline gelecektir. Dolayısıyla bir ülkenin ekonomik göstergeleri her ne kadar yüksekte olsa o ülkenin bekası tehdit altındaysa ilgili ekonomik göstergeler herhangi bir anlam ifade etmeyecektir. Bu nedenle gerek araştırmacılar gerekse bir kamu hizmeti olarak güvenlik hizmetlerini yerine getiren paydaşlar öncelikle güvenlik pazarlama faaliyetlerini içsel pazarlama çerçevesinde şekillendirmek mecburiyetindedirler.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Pazarlama, Güvenlik Pazarlaması, İç Müşteri, Hizmet, Kamu Hizmeti, Hizmet Pazarlaması.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to evaluate the marketability of security services, which is a public service output of armed security forces in our country, to domestic customers. The lack of negative emotions such as anxiety, fear and taste as a security concept; positive feelings such as calmness, stability and fearlessness; lack of threats, lack of fear, honesty, trust, use of military power means. The security of a country within the borders of

the country's armed institutions or organizations fulfill. As a result of the armed security units performing the tasks entrusted to them, the public service is obtained as output. These service outputs are often provided by internal customers, including employees of the units. The relationship between the service area and the personnel that make up the service in the service enterprises directly indicates the level of performance of the relevant public service. This subjective performance perception in the service sector is directly created by customers who receive services. Successful internal marketing can thus lead directly to the creation of successful external marketing. A happy and satisfied internal customer will also defend the organization in which he is a member, both in his outfit and his efforts in various media. Through internal marketing, efficiency, effectiveness, quality, productivity and job satisfaction will increase positively. With the evaluation of the internal marketability of public security services, some suggestions can be made to the stakeholders carrying out public security marketing. In addition, an assessment of the existing internal marketing activities of the units performing public security services will be made.

No studies have been encountered on the internal marketing of public security services in the field literature. In today's society, where internal marketing is becoming increasingly widespread in all areas, the lack of emphasis on the internal marketing of public security services may lead to disruptions in the relevant public services and a number of failures. Failures in the security area, which is one of the most basic requirements of the countries, will be a matter of a cease to matter directly for that country. Therefore, the economic indicators of a country will not make any sense if the economic indicators of a country are at risk. For this reason, both the researchers and the stakeholders who carry out the security services as a public service are obliged to shape the security marketing activities within the framework of internal marketing.

Keywords: Security, Marketing, Security Marketing, Internal Customer, Service, Public Service, Service Marketing.

TÜRKİYE'DE KAMU HİZMETLERİNDE ETİK ANLAYIŞI
ETHICAL CONSIDERATION OF PUBLIC SERVICES IN TURKEY

Dr. Esra Ebru MAVİ
Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı-Uzman

ÖZET

Etik konusu, özellikle son yıllarda birçok disiplinin çalışma alanına girse de ortaya çıkışı Aristotales'e kadar uzanır. Devletin ana unsurları olan yasama, yürütme ve yargı alanında yozlaşma, verimsizlik, yolsuzluk, adaletsizlik gibi olumsuz olarak nitelendirilebilecek uygulamaların arttığı yönündeki eleştirilerle birlikte bu alanların etik bakış açısıyla yeniden düzenlenmesi gündeme taşınmıştır.

Yeni Dünya Düzeni olarak nitelendirilen küresel sistemde teknolojik gelişmelerin hızının da tetiklemesiyle birlikte kamu yönetimi alanında değişim, yenilenme gündeme taşınmıştır. Bu konu bazı bilim insanları tarafından bir zorunluluk bazıları açısından da dayatma olarak nitelendirilmekte ise de kamu yönetiminde değişimin var olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Refah Devleti döneminde devletin yürütmeye ait kolu olan kamu yönetiminin aşırı derecede büyüyerek hantal, verimsiz hale geldiği, kırtasiyeciliğin arttığı, hiyerarşik yapısının katılaşarak aşırı merkeziyetçi bir yapıya dönüştüğü ve kamu harcamalarının gereksiz şekilde aşırılaştığına yönelik eleştiriler Yeni Sağ İdeolojinin devlette ve dolayısıyla kamu yönetiminde değişim ve reform için temel hareket noktası olmuştur. Yeni kamu yönetimi anlayışına, geleneksel kamu hizmeti anlayışının yapısal/örgütsel unsurlarının ve temel değerlerinin cevap vermediği; bu nedenle yeni kamu yönetimi anlayışı için yeni yasal örgütsel modeller oluşturularak yeni değerlerin önerilmesinin kaçınılmaz olduğu düşünülmüştür.

Geleneksel kamu yönetimi anlayışının temel değerlerinde meydana geldiği söylenen bozulmanın, kamu hizmetlerini yürütenlerin uymaları gereken temel davranış biçimlerindeki yozlaşmadan kaynaklandığı tartışmaları son yıllarda sıkça gündeme gelmektedir. Kamu hizmetini yürütenlerin tutum ve davranışlarında meydana geldiği söylenen bozulmanın, kamu yönetimine güvensizliği tetiklediği iddia edilmektedir. Geleneksek kamu yönetimi anlayışında kamu hizmetini verenlerin tutum ve davranışlarını düzenleyen değerler sisteminin bu yeni kamu yönetimi anlayışına uyum sağlayamadığından hareketle yeni etik alt yapısının kurulması yönünde çalışmalar yapılmıştır.

1980'li yıllarda serbest piyasa düzenine geçişle birlikte şekillenen Yeni Kamu Yönetimi anlayışı, Türkiye'deki kamu yönetimi anlayışı ve yapısı üzerinde oldukça etkili olmuştur. Çalışmada Yeni Kamu Yönetimi anlayışının getirdiği ve kurmaya çalıştığı temel değerlerin, etik alt yapısı çerçevesinde Türkiye'deki yasal, örgütsel düzenlemeler üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcüler: Kamu Yönetiminde Değişim, Türk Kamu Yönetimi, Kamu Hizmeti, Kamu Hizmetlerinde Etik.

ABSTRACT

The subject of ethics, especially in recent years, has been the field of study of many disciplines, but its emergence dates back to Aristotle. The reorganization of these areas with the ethical point of view has been brought to the agenda with the criticisms that the practices that can be considered as negative, such as the main elements of the state, corruption, executive and judicial corruption, inefficiency, corruption and injustice.

In the global system, which is described as the New World Order, the speed of technological developments triggered the change and renewal in the field of public

administration. Although this subject is considered by some scientists as an imposition for some necessity, it does not change the fact that there is a change in public administration.

The right to change and reform in the state and hence public administration in the state and hence in public administration in the state of the welfare state, the state's executive branch, the public administration is becoming too cumbersome, inefficient, inefficient, and the hierarchical structure is transformed into an extremely centralized structure and the public spending is unnecessarily overrun The main point of departure has been. The concept of new public administration does not respond to the structural / organizational elements and basic values of the traditional public service concept; for this reason, it is considered that it is inevitable to propose new legal organizational models for the new public management understanding.

The controversy, which is said to be caused by corruption in the basic values of traditional public administration approach, and the corruption of basic behaviors that public service executives have to obey, has been frequently discussed in recent years. It is claimed that the deterioration in the attitudes and behaviors of public serviceers triggered distrust in public administration. In the context of traditional public administration, efforts have been made to establish a new ethical infrastructure based on the fact that the system of values regulating the attitudes and behaviors of public servants has not been able to adapt to this new concept of public administration.

In the 1980s, with the transition to the free market shaped layout New Public Management approach, it has been quite effective on the concept and structure of public administration in Turkey. The study brought by the New Public Management approach and core values of trying to establish, within the framework of legal ethics infrastructure in Turkey is aimed to study through organizational arrangements.

Keywords: Change in Public Administration, Public Administration in Turkey, Public Service, Ethics in Public Services.

ŞEHİR MARKASI GELİŞTİRME: ÖRNEK BİR MARKA ŞEHİR UYGULAMASI

CITY BRAND DEVELOPMENT: A SAMPLE CITY IMPLEMENTATION

Öğr. Gör. Dr. İnci ERDOĞAN TARAKÇI
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler MYO

ÖZET

Marka, bir veya bir grup üretici ve/veya satıcının mal ve hizmetlerini belirlemeye, tanıtmaya ve rakiplerininkinden ayırıp farklılaştırmaya yarayan isim, terim, sözcük, simge (sembol), tasarım (dizayn), işaret, şekil, renk veya bunların çeşitli bileşimleridir. Şehir markası ise en genel tanımı ile; ürün markalama stratejilerinin bir şehir üzerinde uygulanmasıdır.

Günümüz küresel rekabet koşullarında artık şehirler ve ülkeler de birbirleri ile rekabet halindedir. Bir şehre ya da ülkeye yönelik alınacak seyahat kararlarından ticari yatırım kararlarına kadar tüm süreçleri yönlendirecek olan tüketicilerdeki o şehir ya da ülkeye ait marka değerine bakış açısıdır. Tüketicilerin bir şehre ya da ülkeye ait bakış açısının olumlu olarak yönlendirilebilmesi, pazarlama ve markalama stratejilerinin güçlü bir şehir ya da ülke markası geliştirme yönünde planlanmasını gerektirmektedir.

Tüketicilerin bir şehri ziyaret etmeye, o şehirde yaşamaya ya da çalışmaya karar vermeleri veya yatırımcıların yatırımlarını o şehre yönlendirmeleri, olumlu ve güçlü bir şehir imajı ve şöhreti ile mümkün olabilmektedir. Özellikle ekonominin itici gücü olarak ifade dilen yaratıcılık, yaratıcı yeteneklerin beslendiği, farklılıkları hoş gören, enerjisi ve dinamizmi yüksek marka şehirlerde can bulmaktadır. Öyle ki bazı şehirler kendilerine has enerjileri, sahip oldukları şöhret ve popülarite ile bulundukları ülkeden daha önemli bir konuma sahiptirler. Bunun bilincinde olan şehir yöneticileri de, turizmi canlandırmak, şehri yatırımcılar için cazip hale getirmek ve şehirde nitelikli insanların yaşamasını ve çalışmasını sağlamak için şehirde yaşam kalitesini arttırmak ve güçlü bir şehir markası geliştirmek yönünde stratejiler ve teknikler benimsemektedirler. Yaratılan artı değer ile bir yandan şehirde yaşam kalitesi yükselecek, bir yandan da şehrin kalkınması ve gelişmesine hız kazandırılacaktır.

Bu çalışmada, markalaşmanın önemi, şehir markası geliştirme yöntemleri ve şehir markası geliştirme stratejileri araştırılmıştır. Bu bağlamda, şehir markası kavramı literatürle desteklenerek incelenmiş, şehir markası yaratma süreci Ankara ili için yapılan örnek bir marka şehir incelemesi ile ele alınarak şehir markası stratejisi geliştirme, şehir vizyonu oluşturma, konumlandırma, şehir kimliği oluşturma, şehir imajı oluşturma, logo ve sembol oluşturma, slogan oluşturma aşamaları sırasıyla analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Marka, Şehir Markası, Şehir Markalaşması, Marka Şehirler.

ABSTRACT

Brand is the name, term, word, symbol, design, sign, shape, color or various combinations of the goods and services of one or a group of producers and / or sellers to distinguish and identify them and distinguish them from those of their competitors. With the most general definition; city branş is the application of product branding strategies on a city.

In today's global competition conditions, cities and countries are now competing with each other. It is the point of view of the brand value of that city or country in the consumers who will direct all the processes from travel decisions to a city or country to commercial investment decisions. The positive orientation of consumers' view of a city or country requires marketing and branding strategies to be developed in order to develop a strong city or country brand.

It is possible for consumers to decide to visit a city, to live or work in that city, or to direct their investments to that city, with a positive and strong city image and reputation. Creativity, especially expressed as the driving force of the economy, comes to life in brand cities where the creative talents are nourished, differences are tolerated and have high energy and dynamism. So some cities have a more important position than their country with their own energies, their fame and popularity. City managers, who are aware of this, adopt strategies and techniques to stimulate tourism, to make the city attractive for investors and to improve the quality of life in the city and to develop a strong city brand in order to ensure that qualified people live and work. With the added value created, the quality of life in the city will increase, while the development and development of the city will be accelerated.

In this study, the importance of branding, city brand development methods and city brand development strategies were investigated. In this context, the concept of the city brand has been examined with the help of literature, the process of creating the city brand is handled with a sample brand city review for Ankara with the analyze of city brand strategy development, city vision creation, positioning, creating city identity, creating city image, creating logo and symbol and creating slogan.

Key Words: Brand, City Brand, City Branding, Brand Cities.

1. GİRİŞ

Pazarlamada en önemli konulardan birisi marka kavramıdır. Günümüzde zenginlik ve güç dengeleri, eskiden olduğu gibi silahlarla değil sahip olunan markalarla belirlenmektedir. Ülkeler artık sahip oldukları markalar kadar güçlü kabul edilmektedir.

Marka, ürünün kime ait olduğunu gösteren fiziksel işaretlerin yanı sıra ürüne değer katan bir unsurdur. Değerleri milyar dolarların çok üzerinde olan birçok büyük marka incelendiğinde, işletmelerinin değerlerinin büyük bir kısmının sahip oldukları marka değerinden kaynaklandığı görülebilmektedir. Bu işletmelerin fiziksel varlıklarının değeri ise toplam değerlerinin yalnızca küçük bir kısmını oluşturmaktadır (Yener ve Onurlubaş, 2019).

Marka kavramı sadece ürünlerle sınırlı bir kavram değildir. Günümüz küresel rekabet koşullarında diğer coğrafik bölgelere nazaran yaşamın temel aktörleri olan şehirler, artık dünya üzerindeki diğer şehirlerle rekabet halindedir. Bu nedenle olumlu ve güçlü bir imaja ve şöhrete sahip olmak amacında olan şehirler açısından şehir pazarlaması kavramı oldukça önem kazanmaktadır. Birçok şehir, marka şehir haline gelebilmek için faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Özellikle zengin kültürel ve tarihsel mirasa ve doğal kaynaklara sahip şehirler açısından markalaşma faaliyetleri devletin de desteği ile hız kazanmış durumdadır.

Bu bağlamda, markalaşma faaliyetleri sadece ürünleri kapsamaktan çok daha öteye gitmiş, modern pazarlama yöntemlerinden de yararlanılarak belirli bir şehir ya da ülkeye yönelik tüketicilerde bir marka değeri oluşturulması ve artı değer yaratılması yönünde çalışmalar önem kazanmıştır. Günümüzde bunların en başarılı örnekleri, özellikle tüm dünyadan insanların tatil hayallerini süsleyen Paris, Milano, Venedik, New York, Las Vegas, Tokyo gibi kentlerdir. Türkiye'de ise en başarılı örnek elbette İstanbul'dur. İstanbul'u, markalaşmaya verdiği önem ve kararlı uygulamaları ile İzmir takip etmektedir. Bu iki şehir dışında son yıllarda markalaşma konusunda faaliyetlerini sürdüren Konya, Bodrum, Gaziantep ve Eskişehir gibi kentler de ön plana çıkmaktadır (www.pazarlamasyon.com).

Bu çalışmada, öncelikle şehir markası kavramı ve şehir markası geliştirme süreçleri üzerinde durulacak ve ardından şehir markası geliştirme aşamaları Ankara ili örnek alınarak incelenecektir.

2. ŞEHİR MARKASI GELİŞTİRME

2.1. Şehir Markası Kavramı

Küreselleşmenin sınırları ortadan kaldırması, dünyanın tek pazar haline gelmesi, bilgiye ulaşımın hızlı, kolay ve ucuz olması, ürün alternatiflerinin hızla artması, satın alma kararlarında tüketicileri daha bilinçli hale getirmiştir. Artan rekabet koşullarında tüketicilerin

algıları üzerinde anlamlı sayılabilecek farklar yaratmak isteyen işletmeler artık daha etkili stratejik planlar yapmakta ve farklılaşma konusunda büyük çabalar sarf etmektedirler. Bu noktada "marka" kavramı; ürüne hem duygusal hem fiziksel bir anlam katarak, ürünün diğer rakiplerinden farklılaşmasında ve aynı zamanda işletme ile tüketici arasında karşılıklı iletişimin sağlanmasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Baş ve Şahin, 2013).

Marka; "bir veya bir grup satıcının malları veya hizmetlerini saptamaya ve bu malları ya da hizmetleri rakiplerininkinden farklılaştırmaya yarayan ayırt edici bir isim ve/veya semboldür" (Aaker, 2009:25, Aktaran: Baş, 2015). Diğer bir tanıma göre marka; "bir veya bir grup üretici ve/veya satıcının mal ve hizmetlerini belirlemeye, tanıtmaya ve rakiplerininkinden ayırıp farklılaştırmaya yarayan isim, terim, sözcük, simge (sembol), tasarım, işaret, şekil, renk veya bunların çeşitli bileşenleridir" (Chernatony & Gil, 1998:5). Amerikan Pazarlama Derneği'ne göre ise; "Marka, bir satıcı veya satıcı grubunun ürün ve hizmetlerini tanımlamayı ve rakiplerinden ayrıştırmayı amaçlayan bir isim, bir terim, işaret, sembol veya tasarımdır."

En genel tanımıyla marka, herhangi bir işletme tarafından üretilerek, bir ya da birden fazla aracı kurum tarafından piyasaya sunulmakta olan mal ve hizmetlere bir kimlik kazandıran, ilgili ürünü rakiplerinden farklı kılan bir terim, sembol veya şekil, isim veya bunların kombinasyonudur.

Şehir markası (city branding) ise, "marka strateji ve tekniklerinden yararlanarak belirli bir şehrin hedef kitle zihninde sıradan bir yerleşim yeri olarak algılanması yerine, insanların yaşamlarını devam ettirmek, çalışmak, yatırım yapmak, eğitim almak ve ziyaret etmek isteyecekleri cazibe yaşam merkezlerine dönüştürülmesi için yürütülen tüm faaliyetlerdir" (Dinnie, 2011:7). Dolayısıyla, şehir markalaşması kavramı, bir şehrin sadece yerleşim alanı olarak değil, aynı zamanda çalışmak, şehre yatırım yapmak ve turistik amaçlı ziyaret etmek için de insanları etkileyecek faaliyetlerin bir bütün olarak planlanması olarak tanımlanmaktadır (Demirgüneş ve Avcılar, 2014:557; Aktaran: Yener ve Onurlubaş, 2019).

Şehir markalaşması, gerek yerel yönetimlerin gerek akademik çalışmaların odağında olan popüler bir konu haline gelmiştir. Akademik literatürde de uzun yıllardır incelenmekte olan şehir markası kavramının özellikle 2015-2016 yılları itibari ile fazlaca ilgi görmeye başladığı gözlenmektedir (Yener ve Onurlubaş, 2019).

Son on yılda markalaşarak ön plana çıkan şehirlerin sayısı hızla artmaktadır. Özellikle ülkemizde şehirlerin tamamına yakını tarihi, coğrafi özellikleri, kültürel değerleri, doğal kaynakları ve yaşam olanakları ile marka değeri taşımaktadır. Fakat birçok şehrin sahip olduğu zenginlikleri iyi bir tanıtım ile dünyaya pazarlanamadığından hak ettiği değeri görememektedir.

2.2. Şehir Markası Geliştirme Aşamaları

Şehir markası yaratma süreci, ürünlerin markalaştırılması süreci ile karşılaştırıldığından daha karmaşık ve zor bir süreçtir. Bir şehrin markalaştırma sürecinde o şehrin tüm doğal kaynakları, iklim özellikleri ve doğası, coğrafi konumu, sahip olduğu turizm potansiyeli, altyapısı, bünyesindeki hem kamu hem özel kurum ve kuruluşları, şehirde yaşayan insanların özellikleri gibi daha birçok somut ve soyut özellik bir arada incelenmektedir. Bu nedenle, marka şehirleri incelerken tüm bu özellikleri aynı ölçekte değerlendirmek yanlış olacaktır.

Başarılı bir şehir markalaşması sürecinde sorulması gereken asıl soru şudur; "Şehrin hedef gruplar açısından önem taşıyan hangi özelliği onu diğer şehirlerden farklı bir konuma getirmektedir?" (Saran, 2005). Bu bağlamda, şehirler pazarlanabilir birer ürün olarak kabul edilmekte ve bu süreçte şehrin sahip olduğu gerçek ve ayırt edilebilir tüm özellikleri bir bütün oluşturacak şekilde "şehir gelişim programı" kapsamında ele alınmaktadır (Avcılar ve Kara, 2015). Dolayısı ile en rekabetçi şehirler sahip olduğu varlıkları kullanarak en yüksek geri kazanımı elde edebilen şehirlerdir (Seisdedos ve Vaggione, 2005).

Marka şehir olmanın sağladığı kazanımlar aşağıdaki gibidir (Işık ve Erdem, 2015:28);

1. Şehre gelen ziyaretçi sayısını ve yatırımları arttırır.
2. Şehrin rekabet gücünü arttırır.
3. Şehrin bilinirliliğini ve ününü arttırır.
4. Rakip şehirlerden iş ve yatırım çekebilme avantajı yaratır.
5. Yeni ihracat fırsatlarını ortaya çıkarır.
6. Şehrin çekim gücünü arttırmaya yönelik faaliyetleri azaltma ve enerji ve reklam giderlerinden tasarruf sağlama gibi avantajlar yaratır.
7. Mevcut işlerin geliştirilmesine katkı sağlar ve sürdürülmesini kolaylaştırır.
8. Nüfus artışı ile ortaya çıkabilecek olumsuzlukları en aza indirir.
9. Şehirdeki küçük işletmelerin sayısının artmasına ve büyümesine katkı sağlar, karlılığın arttırılmasını destekler.

İlgüner'e göre, bir şehrin markalaşabilmesi için yararlanabileceği temel unsurlar aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır (İlgüner, 2006; Aktaran: Avcılar ve Kara, 2015);

1. **Kültürel Miras**: Geçmiş nesillerden miras alınan fiziki ya da fiziki olmayan tüm özellikler, gelenekler ve görenekler. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde (Başpınar, 2015:37) kültürel miras Anıtlar, Yapı Toplulukları ve Sitler olarak 3 grupta açıklanmıştır.
2. **Doğal Yapı / Çevre**: Sahip olunan doğal güzellikler ve çevreye gösterilen özen.
3. **Özgün Çıktı**: Yöresel ürünler ve yöreye ait doğal kaynaklardan elde edilen ürünler.
4. **Yerleşik Beceri**: Geçmişe dayalı beceri, en iyi yapılan iş.

Buna benzer literatürde birçok sıralama mevcuttur. Tüm sınıflandırmaların ortak noktaları dikkate alındığında ise, en genel hatları ile iyi bir şehir markası; turizm potansiyeli, yerel yönetim, sahip olunan kültürel miras, doğal güzellikler, mevcut yatırım ve iş sahaları, iklim özellikleri, insan, gastronomi, eğitim-sanat-spor, alt yapı ve üst yapı çalışmaları, ulaşım ve mesafe gibi unsurları içermelidir (Başpınar, 2015).

Şehir markası yaratma süreci 7 aşamadan oluşmaktadır (Avcılar ve Kara, 2015);

1. Şehir Markası Stratejisi Geliştirme
2. Şehir Vizyonu Oluşturma
3. Konumlandırma
4. Şehir Kimliği Oluşturma
5. Şehir İmajı Oluşturma
6. Logo ve Sembol Oluşturma
7. Slogan Oluşturma

Şehir markası stratejisi geliştirilirken markalaştırma faaliyetleri o şehrin ya da ülkenin uzun vadeli kalkınma planlarını ve gelişme ve büyüme stratejilerini içermenin yanı sıra, şehrin kimliğinin, sahip olduğu değerlerinin, vizyonunun ve misyonunun belirlendiği uzun soluklu bir planlama sürecidir. Aynı zamanda başarılı bir markalaşma süreci ancak o şehrin kültürel ve turistik değerlerinin tanıtılmasının yanında etkili ve dinamik bir pazarlama stratejisinin belirlenmesi, hem yerel hem de küresel ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, aynı zamanda kültür endüstrisinin ve yönetiminin sürdürülebilir dinamik bir yapıda geliştirilmesi ile mümkün olabilmektedir. İşletme biliminde sıklıkla kullanılan rekabet stratejileri şehir markalaşması sürecine uyarlanacak olursa, maliyet liderliği ve farklılaşma stratejileri şeklinde bir sınıflandırma yapılabilecektir (Ülgen ve Mirze, 2006:58). Farklılaşma stratejisi, şehrin belirli alanlarda bir alternatifinin olmaması yani rakiplerinden belirli alanlarda farklılaşması amacıyla uygulanan bir rekabet stratejisidir. Maliyet liderliği stratejisinde ise, şehirdeki mevcut yatırımı, yatırımcı sayısını ve istihdamı arttırabilmek için şehirlerin faaliyetlerinin

rakiplere göre daha az maliyetle gerçekleşebilmesine ve dolayısı ile daha çok gelir elde edilebilmesine yönelik stratejilerdir.

Şehir vizyonu kısaca "Gelecek Resmi" olarak tanımlanabilir. Şehir markalaşması sürecinde, şehrin gelişimine yönelik politikaların belirlenebilmesi ve yürütülmesi için geleceğe odaklanılmakta, şehrin bütün paydaşlarına nereye nasıl gidecekleri belirlenecek şehir vizyonu ile anlatılmaktadır.

Ürün konumlandırma sürecinde olduğu gibi, şehrin konumlandırılması sürecinde de şehrin hedef kitlesindeki kişilerin zihninde o şehre ait özel bir yerin belirlenmesi ve şehrin o yere yerleştirilmesine yönelik planlı pazarlama faaliyetlerin yürütülmesi esası yer almaktadır. Dünyadaki marka şehir örneklerine bakıldığında, planlı ya da plansız şekilde hedef kitlelerinin zihinlerinde belli konumlara sahip oldukları görülebilir. Paris denilince akıllara aşkın, Vietnam denilince savaşın, Las Vegas denilince kumarın akıllara gelmesi bunlara birer örnektir (Avcılar ve Kara, 2015).

Şehir kimliğinde ise, paydaşların şehrin nasıl algılanması gerektiğine yönelik tanımlamaları yer almaktadır. Diğer bir deyişle, şehrin gösterilmek istenilen yüzüdür. Şehir kimliğini oluşturan özellikler aşağıdaki gibidir (Hacıhasanoğlu ve Hacıhasanoğlu, 1995):

1. Coğrafi Özellikler
2. İklimsel Özellikler
3. Anıt Yapılar
4. Şehir Meydanları ve Sokakları
5. Folklorik ve Sosyokültürel Özellikler

Şehir imajında; şehrin vaadini ve karakterini vurgulayan, o şehri diğer şehirlerden farklılaştıran, farkındalık yaratan ve hedef kitlenin zihinlerine olduğu kadar duygularına da hitap eden bütünleştirilmiş tek bir mesajın iletilmesi hedeflenmektedir.

Şehrin logo ve sembolü, şehir markasının gözle görülebilen kısmıdır. Şehrin logosu ve sembolü; şehrin adını içeren, şehrin adının bir kısmını içeren ya da şehrin adını içermeyen her türlü özgün tasarım, şekil, nesne, tema, karakter, harf ya da kelime veya bunların birleşimi olabilmektedir.

Son olarak şehrin sloganı da, şehir markasını ile özdeşleştirilmek istenilen bir ana fikri içeren özlü sözlerdir. Slogan, markanın adını ve sembolünü güçlendirirken, şehir markasına anlam ve değer katarak o şehrin konumlandırmasını biçimlendirmektedir.

3. ANKARA İLİNDE ÖRNEK BİR UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde, şehir markalaşması süreci örnek bir marka şehir incelemesi ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda, şehir markası yaratma süreci Ankara ili özelinde ele alınarak şehir markası stratejisi geliştirme, şehir vizyonu oluşturma, konumlandırma, şehir kimliği oluşturma, şehir imajı oluşturma, logo ve sembol oluşturma, slogan oluşturma aşamaları sırasıyla analiz edilmiştir.

3.1. SWOT Analizi ve Mevcut Durum

Ankara'nın markalaşması sürecinde öncelikle stratejik olarak mevcut durumunun analizinin yapması gerekmektedir. Bu anlamda Ankara ili her yönü ile ele alınarak güçlü ve zayıf yönlerinin, mevcut fırsatlar ve tehditlerin belirlenmesi oldukça önemlidir.

Güçlü yönleri açısından ele alındığında; Ankara ili öncelikle başkent olması nedeni ile oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Tarihi geçmişinin çok eskiye dayanması, Ankara ilini önemli bir tarihi değere sahip kılmaktadır. Manevi açıdan, büyük önderlere ev sahipliği yapmış olması ve bu kültürel mirasın sergilendiği müzeleri bünyesinde barındırması da ayrıca şehre tarihi bir değer katmaktadır. Bu kültürel değerler, şehre ziyarete gelen yerli ve yabancı turist sayısını arttırmaktadır. Lojistik açıdan merkezi bir konumda bulunması, büyük alışveriş merkezleri ile alışveriş imkânının yeterli çeşitlilikte olması, şehirlerarası ve uluslararası düzeyde ulaşım imkânının bulunması, diğer illerin yanı sıra hemen hemen her ülkeden göç almasına neden olmakta ve bu da renkli bir kültürel yapıya sahip olmasını sağlamaktadır.

Diğer yandan kamu kurum ve kuruluşlarının Ankara'da olması, şehri stratejik açıdan oldukça önemli bir konuma getirmektedir. Tüm bu unsurların yanı sıra, kendine özgü zengin bir mutfağının olması, Ankara'ya özgün halk müziğinin ve halk oyunlarının bulunması gibi kültürel zenginliklere sahip olması şehrin sahip olduğu güçlü yönleridir.

Zayıf yönleri açısından ele alındığında; yer yer altyapı sorunlarının yaşanması, yeşil alanların yeterince koruma altına alınmamış olması, göreceli olarak trafiğin yoğun olması, yer yer çarpık kentleşmenin olması, bazı yapıların estetik açıdan hoş olmayan bir şehir görünümü yaratması şehrin cazibesini azaltan etmenler olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda sahil turizmine sahip olmaması, konaklama ve yeterli eğlence mekânlarının bulunmaması, Ulus bölgesi dışında şehre ait yeterli tanıtımın yapılmaması ve dolayısı ile turizmin yeterince gelişmemiş olması şehrin zayıf yönlerindendir. Sahip olunan müzeler ve tarihi eserler ise ticari kaynak olarak görülmekte, diğer yandan yerel yönetimin koordinasyonsuzluğu şehrin gelişim hızını olumsuz etkilemektedir. Yatırımların yetersiz kalması da bu olumsuz tablonun sonucunda şehrin zayıf yönlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Tüm bu olumsuz yönlerinin yanı sıra, şehir birçok fırsata sahiptir. Öncelikle Ankara ili, ülke ortalamasının üzerinde bir nüfusa sahiptir. Başkent olması ve TBMM'nin Ankara'da bulunması dolayısı ile uluslararası düzeyde yüksek bilinirliğe sahip bir ildir. Birçok etkinliğe uygun iklim koşullarına sahip bir ildir. Aynı zamanda tarım faaliyetleri açısından elverişli topraklara ve yeterli alana sahiptir. Sahip olduğu üniversiteler, Türkiye'nin en önde gelen ve uluslararası tanınırlığı olan başarılı üniversitelerdir. Konum açısından ülkenin orta noktasında yer alması lojistik açıdan birçok fırsat sunmaktadır. Aynı zamanda kentsel dönüşüm faaliyetlerinin yürütülüyor olması turist sayısının artmasına destek sağlayacak bir unsur olarak görülmektedir.

Diğer yandan şehrin tanıtımının profesyonel düzeyde yapılmaması, göç nedeni ile artan nüfusun çeşitli ihtiyaçları arttırması, altyapı ya da trafik yoğunluğu gibi sorunların giderilmesi için yüksek finansman ihtiyacının bulunması, artan nüfusun ve trafiğin çevre kirliliği sorunlarına neden olması, restorasyon çalışmalarının yapıların orijinalliğini bozma riski içermesi, az da olsa gece kondu bölgelerinin hala var olması, farklı yabancı dilleri bilen personel ihtiyacının bulunması, şehrin diğer şehirlerden farklılaşmasını sağlayacak özelliklerinin az olması gibi nedenler şehrin karşı karşıya geldiği tehditler olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda uluslararası düzeyde ele alındığında, şehir çok güçlü rakiplere sahiptir.

Türkiye, sahip olduğu kültürel miras, paylaşılan değerler ve doğal kaynakları dikkate alındığında, hemen hemen tüm illerinin marka değerinin olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, Ankara ili de, tüm bu güçlü ve zayıf yönler, tehditler ve fırsatlar dikkate alındığında, markalaşma yolunda oldukça güçlü değerlere sahiptir.

3.2. Ankara'nın Tarihi, Mimari ve Turistik Değerleri

Ankara ili, 2018 yılı itibari ile 5.503.985 ve 2019 tahmini verilerine göre 5.584.043 kişilik nüfusa ve il genelinde km^2'ye 216 kişilik nüfus yoğunluğuna, 25 ilçeye ve 1425 mahalleye sahip, 2516 km^2lik bir alanda konumlanmış oldukça büyük bir ildir. Bir önceki yıl ile kıyaslandığında nüfus yaklaşık %1.08'lik bir artış yaşamış ve şehir nüfusu 58.959 artmıştır. Şehir nüfusunun %49,58'i erkek, %50,42'si kadındır (www.nufusu.com).

Tarihi açıdan Ankara, M.Ö.3000'li yıllara dayanan zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Ankara'da yaşamış olan uygarlıklar sırası ile; Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, Makedonlar, Galatyalılar, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğudur (Başpınar, 2015). Bu açıdan Ankara, dünyaca ünlü birçok büyük marka şehirden ve aynı zamanda İstanbul'dan da çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Galatlar zamanında "Ankyra" olarak adlandırılan şehir daha sonra "Angora" ve "Engürü" isimlerini alarak şimdiki ismine kavuşmuştur.

Ankara ili, Bolu, Çankırı, Kırıkkale, Kırşehir, Aksaray, Konya ve Eskişehir illeri ile çevrilidir. Şehir 13 Ekim 1923'te başkent, 1984'de ise büyükşehir unvanı almıştır. Şehir; Ankara Kedisi, Ankara Keçisi, çiğdemi, Gölbaşı sevgi çiçeği ve tavşanı ile meşhurdur. Yörenin en göze çarpan mimari değerleri ise Ankara evleridir. Ayaş, Güdül ve Beypazarı evleri olarak da belirtilen Ankara evleri, geleneksel Osmanlı ve Türk mimarisinin birer örnekleridir. Aynı zamanda zengin mutfağı ile de dikkat çeken şehrin Ankara armudu; Çubuk ilçesine özgü balı, vişnesi ve turşusu; Beypazarı ilçesine özgü Beypazarı kurusu, baklavası, havuçlu lokumu ve cevizli pekmez sucuğu; Kazan ilçesine özgü kavunu; Kalecik ilçesine özgü üzüm ve şarapları; Ayaş ilçesine özgü testisi, dut ve domatesi; Güdül'e özgü leblebisi, höşmerim tatlısı meşhurdur. Seğmenlik geleneği, Nallıhan Kuş cenneti ve yine Nallıhan ilçesinde yapılan özgün iğne oyaları da dikkat çeken diğer unsurlardır. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün kabirlerinin bulunduğu Anıtkabir de, şehre oldukça stratejik bir önem ve manevi değer katmaktadır.

Ankara birçok tarihi, mimari ve turizm değerine sahip yüksek marka değeri bulunan bir ildir. Şehir sahip olduğu bu değerler ile çok yönlü bir kimliğe sahiptir. Şehrin sahip olduğu başlıca tarihi, mimari ve turizm değerleri aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

Tablo 1. Ankara İline Ait Tarihi, Mimari ve Turizm Değerleri

Tarihi Değerler	Mimari Değerler	Turizm Değerleri
Gordion	Beypazarı Evleri	Etnografya Müzesi
Roma Hamamı	Ayaş Evleri	Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Gavurkale Örenyeri	Güdül Evleri	Altınpark
Augustus Tapınağı	Mimar Sinan Anıtı	50. Yıl Parkı
Jülian Sütunu	Mithat Paşa Anıtı	Gölbaşı Mogan Park
Karalar Köyü Örenyeri	Ulus Cumhuriyet Anıtı	Mavi Göl
Ogüst Mabedi	Zafer Anıtı	Göksu Parkı
Bitik	Zübeyde Hanım Büstü	Harikalar Diyarı
Karahöyük Harabesi	Kurtuluş Savaşı Müzesi (Birinci Meclis Binası)	Karagöl
Ahlatlıbel	Cumhuriyet Müzesi (İkinci Meclis Binası)	Botanik Parkı
Etiyokuşu	Hukuk Mektebi (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi)	Çubuk Barajı
Akköprü		Dikmen Vadisi

Sultan Alaeddin Camii	Pembe Köşk	Kurtboğazı Barajı
Hacı Bayram Veli Camii	Ankara Tren Garı	Beynam Ormanı
Karacabey Camii	Anıtkabir	Çamkoru
Taceddin Sultan Camii	Türkiye Büyük Millet Meclisi	Tekke Dağı
Hacettepe Camii	Atakule	Işık Dağı
Ahi Elvan Camii	Kocatepe Camii	Soğuksu Millî Parkı
Cenab-ı Ahmet Paşa Camii	Başyazıcıoğlu Camii	Kızılcahamam-Sey Hamamı Kaplıcası
Ankara Roma Tiyatrosu	Doğramacızade Ali Sami Paşa Camii	Ayaş İçmesi ve Kaplıcası
Mahmut Paşa Bedesteni	Ahmet Hamdi Akseki Camii	Ayaş Karakaya Kaplıcası
Karacabey Hamamı	Ankara Kapıları	Beypazarı-Dutlu-Tahtalı Kaplıca ve İçmeleri
Eyne Bey (Eski) Hamamı		Beypazarı Kapullu Kaplıcası
Şengül Hamamı		Çubuk Melikşah Kaplıcası
Roma Hamamı		Haymana Kaplıcası
Çengel Han		Atatürk Evi
Sulu Han		Ulucanlar Cezaevi Müzesi
Kurşunlu Han		Beypazarı Kültür ve Tarih Müzesi
Safran Hanı		Gordion Müzesi
Ankara Kalesi		Mehmet Akif Ersoy Evi
Samanpazarı ve Çıkrıkçılar Yokuşu		MTA Tabiat Tarihi Müzesi
Kalecik Kalesi		Elmadağ Kayak Merkezi
Beştepeler Tümülüsü		Tulumtaş Mağarası
Yumurtatepe (Demetevler) Tümülüsü		
Karaoğlan Höyüğü		

Kül Höyük		

Kaynak: Başpınar, 2015: 55-59.

Şehir markalaşması sürecinde başarılı bir şehir markası geliştirebilmek için, tüm bu tarihi, mimari ve turizm değerlerinin dikkate alınması, tüm dünyaya tanıtılması ve ön plana çıkarılarak şehir ile özdeşleştirilmesi oldukça önemlidir.

3.3. Ankara'nın Markalaşması

3.3.1. Şehir Markası Stratejisi Geliştirme

Ankara ili tarihin en eski çağlarından beri var olan bir yerleşim merkezidir. Bu tarihi zenginlik, aynı zamanda zengin mimari ve kültürel değerleri de beraberinde getirmektedir. Günümüzde, ne kadar etkin çaba gösterilirse gösterilsin, tarihi zenginliklerin yaratılması söz konusu olamaz. Ancak çok uzun yılların geçmesi ile ortaya çıkan bu değerler, şehri farklılaştıran ve gelecek nesiller için kazanç olarak değerlendirilebilecek unsurlardır. Bu nedenle, şehir markası geliştirilirken öncelikli hedef, bu tarihi ve kültürel değerlere odaklanılmasıdır.

Ankara gibi gelişmekte olan ülke şehirlerinde, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ekonomik ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesi ve buna yönelik dinamik pazarlama stratejilerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle zengin bir kültürel mirasa, doğal kaynaklara, özgün değerlere ve becerilere sahip bir il olan Ankara için farklılaştırma stratejisinin uygun olacağı söylenebilir. Bu bağlamda, şehri diğer şehirlerden ayıracak özgün değerlerin ön plana çıkarılarak vurgulanması yerinde olacaktır. Bilim ve teknolojinin hızla geliştiği ve küresel rekabeti tetiklediği günümüz dünyasında ne kadar çok tarihi ve kültürel değere sahip olunduğunun yanı sıra bu değerlerin tüm dünyaya ne ölçüde tanıtılabildiği de bir o kadar önem arz etmektedir. Dolayısıyla, Ankara ile özdeşleşen sembollere yönelik çalışmaların yürütülmesi oldukça önemlidir.

3.3.2. Şehir Vizyonu Belirleme

Şehir markalaşması sürecinde, şehir markası stratejilerini belirlerken misyon, vizyon ve stratejik planlar göz önünde bulundurulmalıdır. Ankara ilinde uzun vadede amaçlanan, yaşam kalitesi yüksek, modern, çağdaş, önder, dünya başkentlerine örnek olabilecek, dünden güç alarak geleceği şekillendirebilen, bilim ve teknolojiden optimum fayda sağlayarak tüm vatandaşlar için ayrım gözetmeksizin adil, yaşanabilir bir şehir olma düşüncesidir (www.ankara.bel.tr). Bu vizyon ile gelecekte varılması hedeflenen yere ulaşabilmek için tüm paydaşlara da yön verilmektedir.

3.3.3. Konumlandırma

Bir şehri, hedef kitlede bulunan kişilerin zihninde özel bir yere ya da pozisyona yerleştirirken öncelikle o şehrin tipolojisinin belirlenmesi gerekmektedir. Bir şehrin konumlandırmasında kullanılabilecek şehir tipolojileri aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Genel Şehir Tipolojileri

Şehir Tipolojisi	*Örnekleri*
Başkent Şehirler ve Kültürel Başkentler	Londra, Paris, New York, Roma
Metropol merkezleri ve duvarlarla çevrili tarihi şehirler veya etrafı surlarla çevrili küçük şehirler	Cantenbury, New York
Önemli derecede tarihi şehirler	Oxford, Cambridge, Venice
İç alanı ile gündemde olan şehirler	Manchester, Milano
Yeniden Yapılandırılmış Kıyı Bölgeleri	Londra, Docklands. Sydney Darling, Waterfront Harbour, Cape Town
Endüstriyel Şehirler	Bradford, Köln, Linz
Deniz kenarı tatil yeri ve kış sporları merkezleri	Brighton, Nice, Lilehammer, Inssbruck
Amaca göre inşa edilmiş bütünleşik turistik bölgeler	Rogner Resort outside Vienna
Turistik eğlence kompleksleri	Disney World, Las Vegas
Özelleşmiş turistik hizmet bölgeleri	Lourdes
Kültürel / sanatsal şehirler	Florance

Kaynak: Peters ve Birgit, 2002; Aktaran: Avcılar ve Kara, 2015.

Ankara ili, bu genel sınıflandırmaya göre Başkent Şehirler / Kültürel Başkentler tipolojisinde bulunmaktadır.

Türkiye'nin olduğu kadar uygarlıkların da başkenti olan Ankara, tüm dünyada markalaşmış güçlü rakipleri olan Paris, New York, Barselona ya da Roma gibi şehirler ile

rekabet edebilir düzeye ancak güçlü bir şehir markası ve imajı ile erişebilir. Bu aşamada, şehrin tanıtımının etkin bir şekilde yapılması oldukça önemlidir. Şehir, sahip olduğu özgün değerler ile diğer şehirlerden farklılaşabilmekte ve insanların akıllarında planlı ya da plansız bir yere sahip olmaktadır. Şehrin güçlü yönleri olduğu kadar zayıf yönleri de bulunmaktadır. Aynı şekilde, bir şehir insanların zihinlerinde olumlu olduğu kadar olumsuz bir yere de kavuşabilir. Vietnam'ın zengin bir mutfağa sahip olmasına rağmen, hala savaş ile akıllarda kalması buna bir örnektir. Şehir markalaşması sürecinde dikkat edilmesi gereken husus, güçlü yönlerinin ve sunduğu fırsatların vurgulanması ve güçlü bir konumlandırmanın yaratılmasıdır.

Ankara ilinin markalaşması sürecinde, sahip olduğu tarihi zenginliklerin vurgulanması, şehrin sahip olduğu han, hamam, kale ve camilerinin şehrin konumlandırılmasında dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle Ankara'nın sembolü olan Anıtkabir, Ulus'ta bulunan Ankara Kalesi, Hacı Bayram Veli Camii, Çengel Han, Kurşunlu Han, Sulu Han, Safran Hanı, Mahmut Paşa Bedesteni, Eynebey ve Karacabey Hamamları, 19.yüzyıl mimarisine bürünmüş Hamamönünde bulunan Ankara evleri ve tarihi eserlerin ve kalıntıların sergilendiği ve Avrupa Yılın Müzesi Ödülü'nü alan Türkiye'deki tek müze olan Ankara Medeniyetler Müzesi şehir ile özdeşleşmiş değerlerdir. Aynı zamanda Ankara; Kızılcahamam, Ayaş, Beypazarı, Haymana ve Çubuk ilçeleri başta olmak üzere birçok ilçesinde bulunan termal kaynakları ve kış turizmini tercih edenler için Elmadağ'da bulunan Kayak Merkezi ile de turizm potansiyeline sahip bir şehir olmaktadır. Lojistik açıdan, Türkiye'de 2004 yılında kurulan ilk lojistik üssünün Ankara'nın Kazan ilçesinde uygulamaya geçirilmesi Ankara'nın coğrafi konum itibari ile önemine işaret etmektedir. Ankara'nın hem Türkiye'ye hem dünyaya açılan kapısı olarak Esenboğa Havalimanı ve aynı zamanda şehre ulaşımı oldukça kolay hale getiren Yüksek Hızlı Tren de şehre artı değer katan diğer unsurlardır.

Ankara ile özdeşleşen bir diğer unsur da Türkiye'nin alanında ihtisaslaşmış en büyük hastanelerini ve uluslararası düzeyde başarılar elde etmiş ve uluslararası tanınırlığı olan en başarılı üniversiteleri bünyesinde barındırmasıdır. 2019 yılı itibari ile Ankara'daki üniversite sayısı Gazi Üniversitesi'nin de bölünmesinin ardından 21'e çıkmıştır. Bunların 8'i devlet, 13'ü ise vakıf üniversitelerinden oluşmaktadır.

3.3.4. Şehir Kimliği Oluşturma

Bir şehir, her ne kadar birçok alanda zenginliklere sahip olsa da, her alanda birden markalaşma yoluna gidememektedir. Şehrin zenginliklerinin yanı sıra birçok zayıf yönlerinin de bulunabileceği göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Asıl önemli olan, şehrin güçlü yönlerinin ön plana çıkarılması ve rakiplerinden farklılaşmasına yardımcı olacak özgün değerlerinin vurgulanmasıdır. Kentsel kimlik oluşturulurken, şehrin nasıl algılanması gerektiğinin altının çizilmesi gerekmektedir. Bu anlamda kentsel kimlik, şehrin asıl gösterilmek istenilen yüzüdür.

Ankara ili coğrafi özellikleri ve her iklimin yaşandığı bir şehir olmasından dolayı birçok etkinliğe ev sahipliği yapabiliyor olması nedeniyle oldukça avantajlı bir konumdadır. Aynı zamanda bünyesine barındırdığı anıt yapıları, yaşayan meydanları ve sokakları, zengin folklorik özellikleri ve sosyokültürel yapısı ile hem şehirde yaşayanlar hem de ziyaretçileri açısından cazibeli bir şehirdir. Etkili bir şehir kimliği geliştirmenin en önemli gerekliliklerinden biri de budur.

3.3.5. Şehir İmajı Oluşturma

Güçlü bir imaj ancak yapılacak altyapı çalışmaları, evrensel kültürel etkinlikler, yenileme ve canlandırma çalışmaları ile şehri daha fazla insanla buluşturmaya ve şehri bir cazibe merkezi haline dönüştürmeye yönelik çabalar ile mümkün olacaktır. Bunun bir diğer koşulu ise şehrin kimliğini ve imajını güçlendirecek etkili bir logo ve sembolün belirlenmesidir.

3.3.6. Logo ve Sembol

Şehir; Ankara Kedisi, Ankara Keçisi, çiğdemi, Gölbaşı sevgi çiçeği ve Ankara tavşanı ile meşhurdur. Bu değerler Ankara'nın sembolleridir. Şehir logo ve sembolleri, o şehir ile ilgili verilmesi düşünülen tüm fikirlerin tek bir görselde ifade edilmesidir. Logo ve semboller şehir ile ilgili bütünleştirilmiş tek bir mesaj içermektedir. Şehrin kimliğinin ve imajının akılda kalması da şehirle özdeşleşmiş sembollerin yer aldığı dikkat çekici ve beğenilen bir şehir logosu ile sağlanabilir.

Ankara ili için belirlenen logoda ise, nesli tükenmekte olan Ankara kedisi şehir ile özdeşleştirilmiştir. Ankara marka şehrinin logosu aşağıdaki gibidir:

Kaynak: www.ankara.bel.tr

3.3.7. Slogan Oluşturma

Şehir markalaşması sürecinde şehrin konumlandırmasını güçlendirecek, markası ile özdeşleştirilmek istenilen bir fikir slogan aracılığı ile iletilmektedir. Sloganların, akılda kalır, şehir ile bütünleşmiş ve şehrin özgün özelliklerini vurgulayan, markanın adına ve sembolüne anlam katacak bir yapıda olması beklenmektedir. Dünyadaki marka şehir örneklerine bakıldığında sloganlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. Dünyadan Slogan Örnekleri

Şehir, Bölge veya Ülke	*Sloganı*
Stockholm	Inspired in Stockholm
Singapore	Live it Up Singapore
Scotland	Silicon Glen
Helsinki	Region- Europe's Magnetic North
Berlin	Capital of the New Europe
St. Petersburg	Gateway to the West/East
Munich	Insurance City Number One in Europe
Chicago	Business Capital of America
Glasgow	An Arts Capital of Europe
Amsterdam	Capital of Inspiration
Spain	Everything Under The Sun
Copenhagen	Wonderfull Copenhagen
Honk Kong	City of Life / Asia's World City

Kaynak: Rainisto, 2003; Aktaran: Avcılar ve Kara, 2015.

Burada esas olan sloganın şehrin vurgulanmak istenilen temel değerini içermesidir. Sloganın etkili olması da, spesifik olması ve hatırlanabilirliği ile doğrudan ilişkilidir.

Ankara şehrinin sloganı resmi olmamakla birlikte, Türkiye'nin başkenti ve ikinci büyük ili olması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün anıt mezarı olan Anıtkabir'e ev sahipliği yapması ve ülkenin orta noktasında bulunması gibi nedenlerle "Türkiye'nin Kalbi" olarak ifade edilmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Marka, ürüne değer katan bir unsurdur. Değeri milyar dolarları aşan büyük şirketler incelendiğinde, piyasadaki değerlerinin büyük bir kısmının marka değerinden oluştuğu görülmektedir. Günümüzde, küresel rekabet koşulları göz önünde bulundurulduğunda, marka konusunda sadece ürünlerden bahsedilmemekte aynı zamanda şehirler ve ülkeler de markalaşma yolunda ilerlemektedir. Bunun başlıca nedeni, teknolojideki hızlı gelişmeler neticesinde iletişimin çok daha kolay ve ucuz bir hale gelmesi ve böylece dünyanın artık tek bir Pazar konumuna gelmiş olmasıdır. Artık bir marka yalnızca çevresindeki markalarla rekabet etmemekte, aynı zamanda dünyanın diğer ucundaki markalarla tüm alanlarda rekabet etmektedir. Dolayısı ile şehirler ve ülkeler de birbirleri ile farklı alanlarda rekabet halindedirler. Bir şehir ya da ülkenin gelirinin artması, yatırımların bu şehir ya da ülkeye yönelmesi ve dolayısıyla yerel ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, daha yaşanılabilir bir ortamın yaratılması, şehrin hem yaşayanlar hem de ziyaretçiler için cazip hale gelmesi, ancak güçlü bir marka ve imajın geliştirilmesi ile mümkün olabilmektedir.

Başarılı bir şekilde markalaşan şehirlerin bulundukların ülkelerin önüne geçtikleri söylenebilir. Türkiye'ye gelen turistlerin, Türkiye yerine İstanbul'a ya da Antalya'ya geldiklerini söylemeleri buna örnek olarak verilebilir. Ya da balayı için Fransa'yı tercih eden bir çiftin Fransa yerine Paris'e gittiklerini dile getirmesi de Paris marka şehrinin bulunduğu ülkenin önüne geçmiş olduğunun bir göstergesidir. Bunların nedeni, şehrin kendine özgü belirli alanlarda rakiplerinden farklılaşarak markalaşmasıdır. Başarılı bir şehir markası, şehrin bilinirliğini ve ününü arttırarak iş ve yatırımları kendine çekmekte, rekabet gücünü arttırarak kalkınmakta, yenilenmekte ve gelişmektedir.

Türkiye, köklü tarihi ve paylaşılan ortak değerleri ile birçok kültüre ev sahipliği yapan, hemen hemen her şehri marka değeri taşıyan, zengin sosyo-kültürel yapıya sahip bir ülkedir. Aynı şekilde, hem tarihi, hem mimari özellikleri, hem doğal kaynakları hem de konumu itibari ile ve aynı zamanda başkent olmasından dolayı stratejik bir öneme sahip olan Ankara ili, daha önceki bölümlerde de detaylı olarak bahsedilen birçok özgün değere sahip cazibeli bir ildir. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki birçok şehir gibi, tanıtımının yeterince yapılamaması, şehri bir cazibe merkezi olma ve markalaşma yolunda yavaşlatmaktadır. Her ne kadar bünyesinde önemli kurum ve kuruluşları barındırsa ve köklü bir tarihe ev sahipliği yapsa da, yeterli tanıtımının yapılmamasından dolayı bu değerleri yeterince kazanca dönüştürememektedir. Eğitim, sağlık ve kamu kuruluşlarından dolayı iş olanakları nedeniyle tercih edilen bir şehir olmasının yanında, turizm değeri açısından da geliştirilebilir büyük bir potansiyele sahiptir. Şehre ziyaretçi sayısının artması, ancak güçlü bir marka ve imajın geliştirilmesi ve etkili bir şekilde tanıtılması ile mümkün olacaktır.

Ankara şehrinin başarılı bir şekilde markalaşması, uzun soluklu bir süreci gerektirmektedir. Bu süreçte tüm paydaşların ortak bilinç ve vizyon ile doğru stratejileri uygulamaları oldukça önemlidir. Ankara, sahip olduğu değerleri ile çok yönlü bir şehirdir. Ancak bir şehrin her alanda markalaşması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle şehrin en güçlü olduğu alana odaklanmak yerinde olacaktır. Ankara şehrinin en güçlü olduğu alan tarihi zenginlikleridir. Dolayısı ile tarihi açıdan markalaşması, şehri cazip bir yaşam merkezine dönüştürecektir. Şehrin turizm açısından gelişmesi, şehre ziyaretçi sayısını arttıracak ve böylece şehrin mevcut iş hacminin ve işletmelerin büyümesini destekleyerek, yatırımların şehre yönelmesine ön ayak olacaktır. Şehrin dinamik yapısının ön plana çıkması ve canlılığının artması, sadece ziyaretçiler için değil şehirde yerleşmeyi ve yaşamayı düşünenler için de oldukça etkili olacaktır.

Aynı zamanda, şehrin sahip olduğu değerlerin tanıtımının etkin bir şekilde yapılması ve konumlandırılması büyük önem arz etmektedir. Mevcut durumda, yapılan tanıtımların şehrin sahip olduğu potansiyelin ortaya çıkarılmasında yetersiz kaldığı dikkate alınırsa, ulusal ve uluslararası düzeyde düzenlenecek etkinliklerin sağlayacağı faydalar göz ardı edilmemelidir. Bu aşamada hem genel hem yerel yönetimlere, özel sektör ve üniversitelerin işbirliğinde büyük görevler düşmektedir.

Markalaşma sürecinin uzun soluklu bir süreç olduğu, sabır ve koordineli bir çaba gerektirdiği, tüm paydaşların sürece dâhil edilmelerinin oldukça önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu vizyonla hareket edilmezse, şehir markalaşması kavramı, yerel yönetimlerin seçim vaatlerinin ya da söylemlerinin ötesine geçemeyecektir. Şehir markalaşması neticesinde başarı, yalnızca odaklanılan alanla sınırlı kalmayacak, tüm alanlarda inovatif bir gelişme ile kendini gösterecektir. Gelecek nesillere daha yaşanılır ve katma değeri yüksek bir çevre bırakmanın altın anahtarlarından biri de budur.

Sait Aytemur'un da dediği gibi; "Bir ülke sahip olduğu markalar kadar zengindir" (www.pazarlamasyon.com).

KAYNAKLAR

Aaker, D. A. (2009). "*Marka Değeri Yönetimi"*, Çev., Ender Orhanlı, İstanbul: MediaCat Yayınları.

Avcılar, M.Y. ve Kara, E. (2015). Şehir Markası Kavramı ve Marka Şehir Yaratma Stratejilerine Yönelik Literatür İncelemesi. *Journal of Social Sciences and Humanities Researches*, 34, ss.76-94.

Baş, M. (2015). *Marka Yönetimi.* Detay yayıncılık, Ankara.

Baş, M. ve Şahin, Ş. (2013). Yabancı Marka İsimlerinin İnternet Tüketicisinin Satın Alma Davranışları Üzerine Etkisi: Teknolojik Ürünler Üzerine bir Araştırma. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi,* 4(2), 21-47.

Başpınar, O. (2015). *Şehir Markalaşması ve Ankara Örneği*. Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.

Chernatony, L. ve Gil, M.W. (1998). What Do We Understand By Brands?, School of Management.

Demirgüneş, B., ve Avcılar, M.Y. (2014). *Şehir markası oluşturma: Şehirde oturanların memnuniyet düzeyleri üzerine bir uygulama*. A. Tan (Ed.), 19. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Gaziantep, ss.557-570.

Dinnie, K. (2011). *City Branding: Theory and Cases*. Palgrave Macmillian Publisher Limited, Hampshire, UK.

Hacıhasanoğlu, O. ve Hacıhasanoğlu, I. (1995). Mimari ve Kentsel Kimlik: Venedik Örneği. *Yapı-Kültür, Sanat ve Mimarlık Dergisi,* 158, ss.46-50.

Işık, M. ve Erdem, A. (2015). *Nasıl Marka Şehir Olunur?*. Eğitim Yayınevi, Konya.

İlgüner, M. (2006). *Türkiye'de Marka Yaratma ve Yaşatmanın Altın Kuralları*. Rota Yayıncılık: İstanbul.

Rainisto, S.K. (2003). Success Factors Of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practice In Northern Europe And United States. Helsinki University of Technology, Institute of Strategy and International Business, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003/4.

Saran, M. (2005). *Kent Pazarlaması: Güçlü Bir Kent İmajı ve Kent Markası Oluşturmak*. TMMOB Makine Müh. Odası, Marka Yönetimi Sempozyumu, 14-15 Nisan, Gaziantep, ss.30.

Seisdedos, G. ve VAGGINE, P. (2005). *The City Branding Processes: the case of Madrid*. 41st ISoCaRP Congress 2005, ss.1-10.

Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2006). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. Literatür Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.

Yener, D. ve Onurlubaş, E. (2019). Şehir Markası Kavramı ve Türkiye'de Son On Yılda Şehir Markası Kavramı Üzerine Bir Literatür Taraması. *International Journal of Academic Value Studies*, 5(1), ss.124-150.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://pazarlamasyon.com/ne-kadar-zenginiz-marka-sehirler-ve-sehir-pazarlamasi-2/, Erişim Tarihi: 20.03.2019.
https://www.ankara.bel.tr/
https://www.ankara.bel.tr/files/5714/1407/2221/stratejik_plan_2015_2019.pdf
https://www.nufusu.com/il/ankara-nufusu, Erişim Tarihi: 04.04.2019.
https://pazarlamasyon.com/ne-kadar-zenginiz-marka-sehirler-ve-sehir-pazarlamasi-2/

İŞLETMELERDE MÜŞTERİ DENEYİMİ YÖNETİMİ: KATILIM BANKASI ÜZERİNDE PİLOT BİR UYGULAMA

Doç.Dr.Bahadır GÜLSÜN
Yıldız Teknik Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü
Esra ERGİN
Yıldız Teknik Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü

1. ÖZET

Günümüzün değişen rekabetçi pazarlarında tüketici ihtiyaçlarının öncelik sıralaması da değişmektedir. Tüketiciler, artık yalnızca fiziksel olarak bir ürün satın almayıp, ürün ve hizmetler ile birlikte toplam bir deneyim satın almaktadırlar. (ÇETİN,2012)

Müşteriler satın aldıkları mal veya hizmet rasyonel beklentilerini karşılasa da, sadık müşteri olmamakta, bir anlamda müşteri tatmini ile müşteri sadakati ilişkisi paralellik göstermemektedir. Değişen müşteri ihtiyaçları ile birlikte teoride de yeni kavramlar, yeni formüller ve önerilere dair arayışlar bulunmaktadır. İşletmelerin geleceği için çok önemli olan sadık müşteri yaratma formülünde tatmin kadar önemli diğer bir değişkenin de deneyim olduğu tartışılmaktadır. Dolayısı ile müşterileri elde tutmanın yolu bir anlamda onlara, kişisel, hoşlarına gidecek ve hatırlanacak deneyimler yaratmaktan geçmektedir. Müşteri deneyimi, müşteriyle işletme arasında ürün ve hizmet alımı sürecinde yaşanan ilişkilerin bütünüdür. Müşteri deneyimi, müşterinin markayı algılamasından ürünü satın almasına, kullanmasına, ürüne ait servis hizmetinden ürünü elden çıkarmasına kadar giden oldukça uzun bir süreçler dizisidir. (Serap Turan)

Bu çalışmanın amacı müşteri deneyimi konusunun önemini anlamış, müşteri deneyimi ekibini kurmuş bir katılım bankasında hem iç müşteri hem dış müşteri deneyimini iyileştirmektir. Müşteri deneyimi yönetimi metodolojisiyle mevcut süreçlerin optimizasyonu ve proje geliştirme çalışmaları sonucu sadık müşteriler elde ederek, karlılık ve verimliliğin artırılması amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda mevcut durumun ortaya konulması, problemlerin tespit edilmesi, müşteri beklentilerinin ortaya konulması amacıyla iç ve dış müşterilerle empatik görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Müşteri deneyiminin en önemli noktalarından biri, müşterilere doğru ürün ve hizmetleri sunabilmeyi, müşteriyi tanımayı sağlayan müşteri segmentini temsil eden karakterler anlamına gelen personalar belirlenmiştir. Görüşmeler neticesinde bu personalar oluşturulmuştur. Belirlenen personalara göre müşteri deneyim haritaları oluşturulmuştur. Bu haritalarda belirlenen her aşama için temas noktaları, ihtiyaçlar, problemler, düşünceler, hisler, davranışlar ve bu noktalar için memnuniyet ve acı noktaları tespit edilmiştir. Memnuniyet noktalarının tespitiyle iyi olunan noktaların kurum kültürü haline getirilmesi, acı noktaların tespitiyle ise iyileştirilmesi gereken alanların tespiti hedeflenmiştir.

Tespit edilen acı noktalara çözümler bulabilmek amacıyla tasarım odaklı düşünme tekniği kullanılmıştır. İç müşteriler olan ilgili birim çalışanları bir araya getirilerek tespit edilen problemlere tasarım odaklı düşünme metodolojisiyle çözüm önerileri geliştirilmiştir. Çözüm önerileri arasından müşterilerin problem, ihtiyaç ve beklentilerine uygunluğu göz önünde bulundurularak projelendirilebilecek öneriler ortaya konulmuştur. Proje haline dönüştürülecek öneriler ise yapılabilirlik ve proje orjinalliği kriterlerine göre proje önceliklendirme tuvaline yerleştirilmiştir. İyileştirilmesi gereken alanlar ortaya konularak, projelerin belirlenen önceliklendirmeye göre hayata geçirilmesiyle beraber müşteri deneyiminin, taraftar müşteri sayısının ve dolayısıyla verimliliğin artacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Deneyimi, Müşteri Sadakati, Empatik Görüşme, Tasarım Odaklı Düşünme

2. GİRİŞ

Günümüzün rekabetçi ortamında firmalar karlılığı ve ciroyu artırmanın yollarını aramaktadırlar. Ancak firmaların birçoğu müşterilerinin firma ile olan deneyimlerinde hangi noktalarda sorun/mutsuzluk yaşadıklarını, müşterilerin dile getirdiği ve/veya getirmediği davranışları anlayarak tespit etmekte güçlük çekmekte ve müşterileri ile uzun vadeli ilişkiler kurmakta zorlanmaktadırlar. Rakiplerden farklılaşmanın önemini anlayan şirketler ise müşteri deneyimini ve deneyimin kalitesini iyileştirmeye odaklanmışlardır, çünkü firmanın önemli yatırımlar ile oluşturduğu marka vaadinin müşteriler tarafından en doğru şekilde algılanması ancak her etkileşim noktasında tutarlı ve doğru deneyimin sunulması ile sağlanabilmektedir. (Delloitte)

2.1. MÜŞTERİ DENEYİMİ YÖNETİMİ

Müşteri deneyimi, müşteriyle şirket arasında ürün ve hizmet alımı süresinde yaşanan ilişkilerin bütünüdür. Müşteri deneyimi, müşterinin markayı algılamasından ürünü satın almasına, kullanmasına, ürüne ait servis hizmetinden ürünü elden çıkarmasına kadar giden oldukça uzun bir süreçler dizisidir.

2.2. MÜŞTERİ DENEYİMİNİN ÖNEMİ

Günümüzde müşteriler; satın almayı düşündükleri ürünlerin araştırılması, rakip ürünlerin birbiri ile karşılaştırılması ve doğru ürünün seçiminde, eskiye oranla çok daha fazla söz sahibi olabilmekte ve tercihlerini kolayca değiştirebilmektedirler.

- Pazarlama bütçesi daralırken müşteri beklentileri artmaya devam etmektedir.
- Yeni müşteri kazanmanın yüksek maliyeti karlılık için büyük bir tehlike haline gelmiştir.
- Hizmet kalitesi; yeni müşteriler yaratma, yeniden satın alma ve müşteri sadakati için önemi giderek artan bir etken olmaktadır.
- Şirketler karlılıklarını, mevcut müşterilerinin %5'ini koruyarak %25'ten %125'e kadar artırabilirler.
- Mutlu müşteriler olumlu deneyimlerini 4 ya da 5 kişiye anlatır. Tatmin olmamış müşteriler olumsuz deneyimlerini 9 -12 kişiye anlatır.
- 3 müşteriden 2'si, hizmet aldıkları şirket ve kişinin kendisine önem vermediğini düşünür.
- 25 tatmin olmamış müşteriden sadece 1 tanesi ürün veya hizmet aldığı şirkete bunu belirtir.

*Deloitte Müşteri Deneyimi Raporu

3. HEDEFLEME VE KİŞİSELLEŞTİRME

Hedefleme de pazarlama ve deneyim yönetimi için kritik bir konudur. Tüm müşterilere, kişisel özelliklerideğerlendirmeden, aynı kitlesel ürün ve hizmeti sunmak, kötü bir deneyim yaratmanın en kesin yönetimidir. Ürünleri vuran aynılaşma ve ticari mallara benzeme durumu artık günümüzde hizmetleri de etkilemeye başladığı düşünülürse, tüm müşterilere aynı rutin hizmeti vermenin tehlikeleri rahatlıkla anlaşılabilir (Pine & Gilmore, 1999).

Örgütlerin müşterilerine sundukları deneyimi kişiselleştirmesi gerekir, deneyimi kişiselleştirebilmek ise ancak müşterileri gruplara, segmentlere ayırmak ile mümkündür, bu bir restoran için hedef kitlesine göre münferit müşteriler, şirket müşterileri, yeni evli çiftler, çocuklu aileler, kutlamalar vb. olabilir.

Bu kapsamda bir katılım bankasında gerçekleştirilen uygulama örneğinde bir müşteri segmentini temsil eden personalar belirlenmiştir. Bunu yaparken bankanın mevcut verileri analiz edilmiş yaşam tarzları, alışveriş alışkanlıkları, medeni durumları, meslek ve çalışma durumları gibi belirlenen kriterlere göre gruplanmış, hem iç hem dış müşterilerle birebir

empatik görüşmeler gerçekleştirilerekhedef kitleyi en iyi temsil edecek personalar belirlenmiştir.

1. Duygu Hanım
2. Esnaf Ayhan Abi
3. Dijital Merve
4. İthalatçı Burak
5. Çok Bilmiş Cem
6. Orta Doğulu Tüccar Muhammed

Figure 1: Persona görselleri(ERGİN,2019)

Yapılan veri anlamlandırma çalışması neticesinde personalar 6 farklı segmenti temsil edecek şekilde ortaya konulmuştur.

4. MÜŞTERİ DENEYİM HARİTASI

Hedef müşteri grupları belirlendikten sonra, deneyim onlara göre tasarlanmalıdır. Her müşteri grubuna göre dizayn edilmiş bu deneyimstandartları ve tanımları deneyim haritaları olarak adlandırılabilir. Deneyim haritaları, müşterinin geçtiği tüm aşamalardaki her bir temas noktası için personanın ne düşündüğü, ne hissettiği göz önünde bulundurularak müşteri grubuna nasıl hizmet edileceğinin belirlenmesi demektir. Her bir temas noktası için ilgili personanın beklentileri, memnuniyet noktaları, acı noktları da bu harita üzerinde yer alır. Bu kapsamda ilgili personalara ait deneyim haritaları şu şekilde tasarlanmıştır.

Figure 2: Müşteri Deneyimi Haritası(ERGİN,2019)

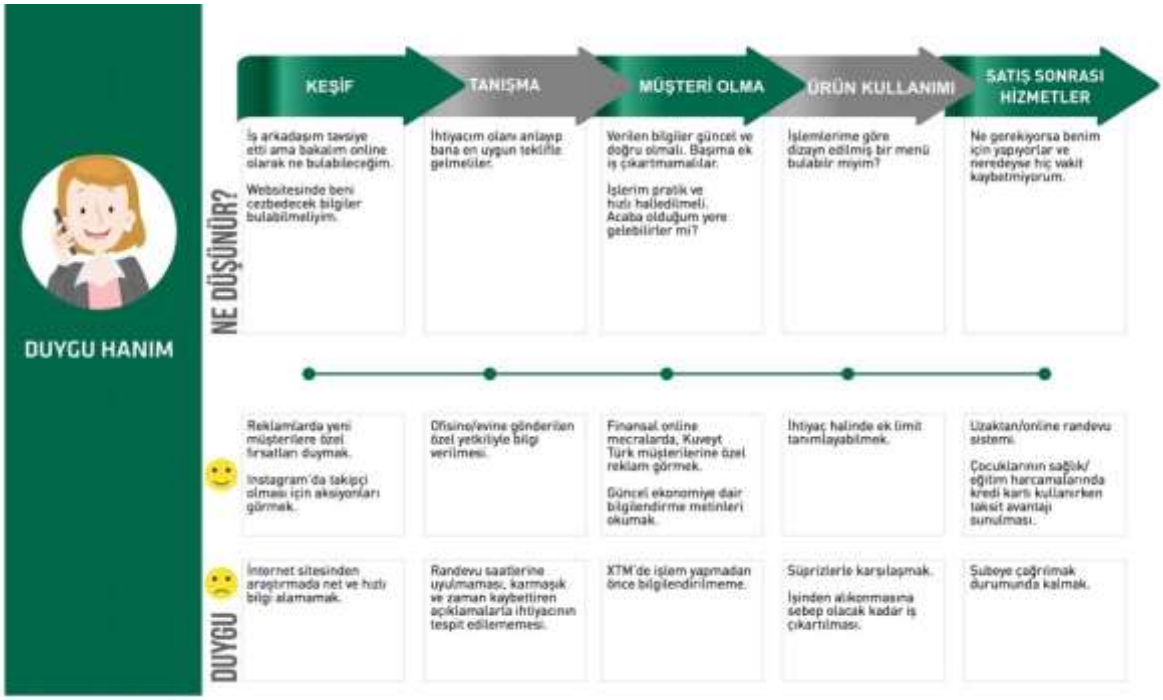

Figure 3: Duygu Hanım Personası Müşteri Deneyimi Haritası Örneği(ERGİN,2019)

5. PROJE ÖNERİLERİ

Deneyim haritalarında personalara ait ihtiyaçlar, problemler, düşünceler, hisler, davranışların yanında yine personaların memnuniyet noktaları ve acı noktaları da yer almaktadır. Çalışmanın sonundaki amaç bu belirlenen persona bazındaki haritalara göre deneyim tasarlamak ve her bir temas noktası için ortaya konulan acı noktalarının ortadan kaldırılması için proje önerilerinde bulunmaktır. Acı noktaların giderilmesine yönelik bir problem çözme tekniği olan tasarım odaklı düşünme tekniği kullanılarak ilgili birimlerin bir araya getirilmesiyle bu problemlere proje önerileri geliştirilmiştir.

Projeler şu şekilde sıralanabilir;

- ✓ İşlem Bazlı NPS Arama Sistemi
- ✓ Hesap Blokelerinin Düzenlenmesi ve Bilgilendirilmesi
- ✓ Mobil'de Aktivasyon&Limit&Değişim Süreçlerinin Sadeleştirilmesi
- ✓ Kart Bilgilendirmelerinin Düzenlenmesi
- ✓ Kişiselleştirilmiş Ekranlar

Belirlenen projeler projenin uygulanabilirlik ve orjinallik kriterlerine göre şekildeki gibi değer sunum tuvaline yerleştirilmiştir.

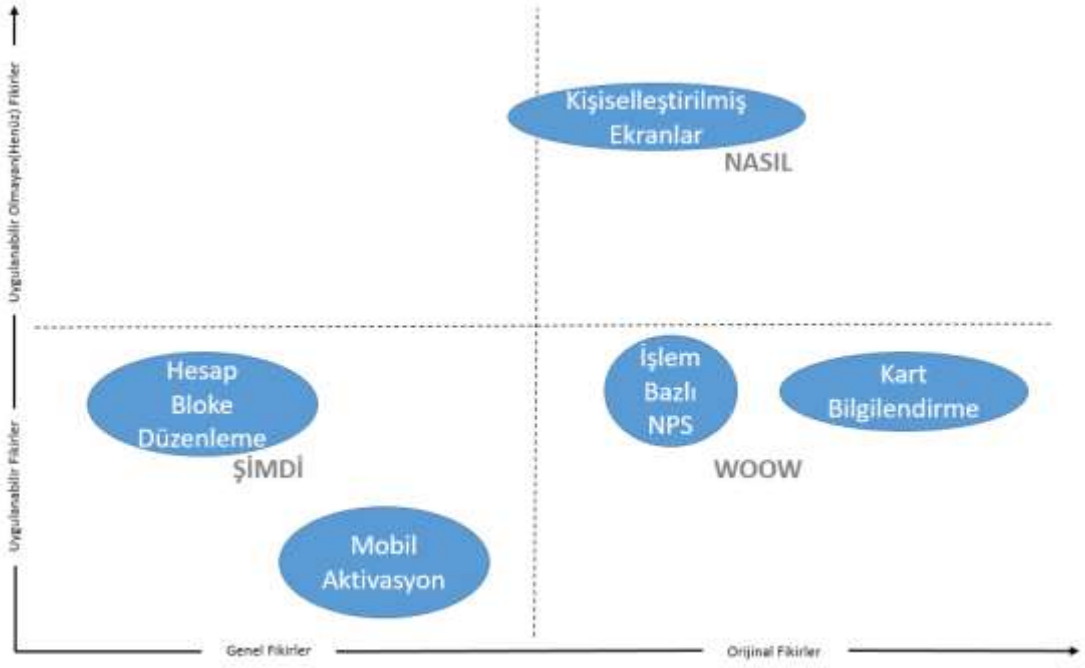

Figure 4 : Proje Değer Sunum Tuvali(ERGİN,2019)

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bankanın mevcut süreçleri incelenmiştir. Süreçlerle beraber yine bankaya ait müşteri verileri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Şube ziyaretleri gerçekleştirilmiş, iç dış müşterilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Süreçlere ait problemler tespit edilmiştir. Müşteri deneyimi metodolojisiyle problemlere çözüm önerileri oluşturulmuştur. Proje önerilerinin hayata geçirilmesiyle beraber mevcut süreçlerin optimizasyonu ve proje geliştirme çalışmaları sonucu sadık müşteriler elde ederek, karlılık ve verimliliğin artırılması amaçlanmaktadır.

Müşteri deneyimi bir maliyet unsuru değil, müşterileri çekmek için karlı bir araçtır. Müşteri deneyimleri sadık müşteriler yaratarak, örgütün yüksek fiyatlandırma yapmasına olanak verecek, gereksiz operasyonel maliyetleri düşürecek, pazar payını arttıracak, çalışanların yaptıkları işle gurur duymasını sağlayacakmarka değerini başka hiçbir pazarlama ya da halkla ilişkiler harcamasının yapamayacağı kadar arttıracaktır.

KAYNAKÇA

(ÇETİN,2012). Konaklama İşletmelerinde Müşteri Deneyiminin Sadakat ve Tavsiye Davranışına Etkisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi

(Serap Turan). https://turanserap.blogspot.com/2011/02/musteri-deneyimi-yonetimi-cem.htmladresinden alındı.

(Delloitte). Müşteri Deneyimi Raporu (tarih yok)

(Pine & Gilmore, 1999).The Experience Economy, Boston: Harvard Business School.

ERGİN.(2019). Proje kapsamında üretilmiştir.

BANKSY'NİN "ÇOCUK İŞÇİLER" KON INVESTIGATION OF THE WALL PICTURES ON İML CHILD WORKERS "BY BANKSYULU DUVAR RESMİNİN İNCELENMESİ

Dr.Öğr.Üyesi, RASİM SOYLU
Aksaray Üniversitesi

ÖZET

Banksy yaşamı İngiltere'de başlayan ve çalışmaları dünyanın pek çok yerinde boy gösteren bir sanatçıdır. Grafiti ve "stencil" tekniği ile çalışan birisidir. Grafiti veya diğer sokak sanatlarının legal olma boyutu hala tartışılırken, Banksy kimliğini de gizleyerek popüler kültür ve sanat içerisinde yer edinmiş bir sanatçıdır.

Her ne kadar duvarlarda uygulanan çalışmalar belediyeler tarafından boyanıp temizlense de şehir kültürünün bir parçası olan grafiti, aslında avangard bir sanattır.

Sokak sanatı, izinsiz ve illegal olarak duvarlara ve kamusal yapılara kaçak olarak yapıldığından, gençler için adrenalin içeren heyecan verici bir eylemdir. Ayrıca gerilla sanatı deyimi ile mevcut düzene başkaldıran bir imajı da beraberinde taşır. Ancak bilhassa belediye görevlileri açısından, şehri kirleten vandalizm olarak ta algılanmaktadır.

Bu çalışma, daha çok savaş karşıtı, tüketim kültürünü eleştiren, çevreci ve hayvan hakları savunuculuğu gibi konular çalışan Banksy'nin, popüler ve basit tüketim kültürüne karşı olma mesajları ile yola çıkan, ancak kendisi de sonunda bu kültürün bir parçası olma ironisiyle karşı karşıya kalan duvar resimlerindeki mizah ve ironik anlatımları ortaya çıkarmak açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı Banksy'nin, toplumsal sorunlara parmak basan karikatür tadındaki stencil'leri arasında en çok dikkat çeken çocuk işçiler konulu duvar resimlerinin sanat eleştiri yöntemleri ve göstergebilim çözümleme metodları ile incelenmesidir.

Yöntem olarak seçilen duvar resimleri göstergeler, gösteren, gösterilen, düz anlam, yan anlam ve derin anlam şeması ile çözümlenecek, ayrıca karşıt anlamlar şeması ile ve Gremias'ın göstergebilimsel dörtgen şemasına göre de analiz edilecektir.

Bu araştırma Banksy'nin Londra duvarlarına yaptığı "Çocuk İşçiler" konulu duvar resimlerinin incelenmesi ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Banksy, Stencil, Grafiti, Gerilla Art, Çocuk işçiler.

ABSTRACT

Banksy is an artist who began his life in England and worked in many parts of the world. He works with graffiti and stencil technique. While the size of graffiti or other street arts is still being debated, Banksy is an artist whose identity is popular in art and culture.

Although the works on the walls were painted and cleaned by the municipalities, graffiti, which is part of the city culture, is in fact an avant-garde art.

Street art is an exciting act involving adrenalin for young people, as it is illegally illegally made illegally on walls and public buildings. It also carries the image of guerrilla art with an image that revolts the existing order. However, especially for municipal officials, it is perceived as vandalism which pollutes the city.

This work, more anti-war, criticizing the consumer culture, environmentalist and animal rights advocacy issues such as the Banksy'nin, popular and simple consumer culture to set out with messages of messages, but at the end of this culture as part of the irony facing the wall humor and ironic expressions in paintings.

The aim of this study is to examine the wall paintings of the children who draw the most attention among the stencils of Banksy, which draws attention to social problems, with the methods of art criticism and semiotics analysis methods.

The wall paintings chosen as the method will be analyzed with the semantic and semantic schema, showing, showing, showing, meaning and meaning, and also analyzed by the semantic schema of Gremias.

This research is limited to the examination of the wall paintings by Banksy on the walls of London.

Keywords: Banksy, Stencil, Graffiti, Slave Labour, Child workers.

GİRİŞ

Modern sanat 19. yüzyıl sonunda Empresyonizm akımı ile başlar. Fotoğraf makinasının icadıyla birlikte ressamların fotoğraf gibi tasvir yapmalarına gerek kalmamıştır. Cezanne'ın doğayı geometrik formlar olarak görmesi Picasso gibi sanatçıları Kübizm akımını geliştirmeye öncülük eder. Gaugen'in Tahiti adalarında yaptığı yerli resimleri Matisse'e Fovizm akımının kapılarını açar. Van Gohg resimlerinde yansıttığı ruhsal dışavurumu, ölümünden sonra Ekspresyonizm akımına öncülük yapar.

20.yüzyılda dünyanın pek çok yerinde sayısız yeni sanat akımının doğduğu avandard yüzyılıdır. 21. Yüzyıla gelindiğinde artık sanat adına yapılacak yeni bir şey kalmadığı düşüncesi gelişmeye başlar. Ancak yine de sürekli yeni bir şeyler ortaya çıkmaya devam etmektedir. Duvarları karalamak, resim yapmak veya yazı yazmak mağara dönemindeki ilk insanlardan günümüze devam eden bir uğraşıdır.

20. Yüzyılın protest gençliğinin duygularının dışavurum alanı olan duvarlar en sonunda sanat literatürüne de girer. Hatta Banksy gibi bir sanatçı onu Pop-art sanatı içerisinde zirveye taşır. Barış, çevrecilik, insan hakları, sınıf çatışması, sosyal politikaları sorgulama gibi toplumsal sorunlara dkkat çeken çalışmalarıyla dünya gündeminde kalmayı başaran Banksy, 2018 yılı içerisinde bir müzayede de satılan çalışmasının kendi kendisini imha etmesi ile medyada en çok konuşulan bir sanatçı olur.

Banksy'nin 2012 yılında yaptığı "İşçi Köle (Slave Labour)" olarak adlandırdığı stencil hem çocuk hakları hem de göçmen sorunlarına parmak basan protest bir eserdir. Her ne kadar Banksy henüz sanat tarihi kitaplarına girmiş olmasa da, onun çalışmaları sanat eseri eleştiri yöntemleriyle incelenmeyi ve çözümlenmeyi hak ediyor.

Göstergebilim Sanat Eseri İnceleme

Göstergebilim sözlü, yazılı ve işaretlerle anlam içeren sembolleri ve göstergeleri inceleyen bir bilim dalıdır. Gösteren; düşünce ve kavramları sembolize eden işaretler, gösterilen; bu işaretlerin gösterdiği düzanlam ve yananlamlardır. Göstergebilim, göstergeleri inceleyen bilim dalı olmasının yanı sıra, anlamı çözümleyen bir bilimsel yöntem olarak da kabul edilebilir. Sanat eleştirisi; sanat tarihi, sanat felsefesi, ontolojik, estetik, pedogoji ve göstergebilim gibi alanların geliştirdikleri eser inceleme ve çözümleme yöntemlerden yararlan(ıl)arak yapılabilir. Genel sanat eleştiri kuramı, yöntem olarak betimleme, çözümleme, yorum ve yargı aşamalarından yararlanır (Soylu,2018,33)..

Pier Guiard'a göre göstergebilim, diller, işaretler, kurallar, belirtiler gibi göstergeleri ve gösterge dizgelerini inceleyen bilim dalıdır. Ayrıca, dil dışı göstergeler de inceleme alanına dâhil edilebilir (Guiard,1994,18).

Göstergebilim insanların birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları diller, davranış dili ve hareketler, sağır ve dilsiz iletişim işaretleri, trafik işaretleri, resim ve heykel sanatındaki ikonografi ve semboller, sinema içerisindeki simgeler, reklam afişleri, moda, edebiyat, şiir ve romandaki semboller ve işaretler gibi, hemen hemen her alanda göstergeleri inceleyen bir bilim olarak tanımlanabilir (Rifat,2013,113).

Göstergebilim, bu anlamları içeren sembolleri okuyan ve çözümleyen bir alan olarak 20. yüzyılda gelişen bir bilim dalıdır. Ancak etkinlik alanı dilbilimi aşmış, bütün fen ve sosyal alanları kapsamıştır. Her alanda olduğu gibi sanat alanında da, özellikle sanat eserlerinin incelenmesi ve çözümlenmesinde göstergebilim önemli bir yöntem olarak gelişmektedir.

Bir sanat eserinin göstergebilim analizi, sanat eleştirisi olarak ta tanımlanabilir. Göstergebilim ile sanat eserini inceleme ve çözümleme sanat eleştirisinde yeni bir dönem olarak kabul edilebilir. J.Mukarovsky'e göre sanat eseri göstergelerden oluşan bir dizgeler bütünüdür. Bu anlayış sayesinde, sanat eseri özel bir gösterge ya da kendine özgü bir bildirişim olarak görülebilir (Sladek,2014,172).

Bir sanat eseri, ait olduğu dönem ile ortak unsurlar içerebilir. Üslup, eğilim ve diğer sanatsal özellikler göstergebilim açısından ortak kodlar taşıyabilirler. Sanatçı, hangi alanda eser verdiğine bakılmaksızın, benzer bir sanat dili ile eserinde göstergeler kullanır. Bunlar, ister somut isterse soyut biçimler olsun, pek çok düz ve yan anlamlara gönderme yaparlar.

Göstergebilim analizi, hem şekil açısından hem de içerik açısından inceleme gerektirir. Herhangi bir sembolü veya işareti okumak ve anlamlandırmak, yazı ve sembollerin içerdiği anlamın bilgisini ve toplum tarafından zaman içinde kabul edilmiş kodları, çözümleyebilme bilgisini ve tecrübesini gerektirir. Barthes sanat eserinin vermek istediği mesajı değil, anlamın dile getiriliş biçimini ve sistemini çözümleyen bir eleştiri metodu geliştirir. Yüzeysel anlamla derin anlamı, bilinçli ifade ile bilinçdışı ifadeyi ve karşıtlıkları ele alır (Ersoy,2010,105).

Bir sanat eseri göstergebilim şemalarından yararlanılarak kolayca analiz edilebilir. Bu şemalar arasında, Barthes'in fikirlerinden geliştirilen düzanlam, yananlam, derin anlam şeması, karşıt anlamlat şeması, Gremias'ın geliştirdiği eyleyenler şeması ve göstergebilimsel dörtgen şeması sayılabilir (Soylu, 2018,33-40)

Grafiti

İtalyanca bir kelime olan Graffiti çizmek, karalamak anlamına gelir. Graffiti İtalyanca duvar resmi anlamına gelen "sgraffito" kelimesi ile de ilişkilidir. Popüler modern kültürde graffiti büyük kent duvarlarına yapılan, semboller, duvar resimleri veya duvar yazıları anlamında kullanılmakatadır (Meriç,2017,145).

Yirminci yüzyılda pop-art akımı içerisinde de yer edinen grafiti yüzyılın başında Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya'da büyük şehirlerin duvarlarında boy gösterir. Protest, isyankar, devrimci bir yapıya bürünerek ikinci dünya savaşı sonrasında ve 1968 kuşağının savaş karşıtı, hippi kültürüyle de bütün dünyaya yayılır.

Zaman içerisinde belediye görevlileriyle yarışan grafiti severler zaman zaman çevreye zarar verdikleri gerekçesiyle çeşitli ceza ve kovuşturmalara maruz kalırlar. Stencil, bilhassa geceleri güvenlik görevlilerine yakalanmamak için geliştirilmiş önceden hazırlanmış şablon baskısı ile duvar resmi yapma metodudur. Banksy henüz onsekiz yaşındayken tren istasyonunda bir tren üzerine grafiti çalışmasında, polise yakalanmak korkusuyla kaçarken dikenli çalılıklara düşer ve daha pratik olduğu için fransız grafiti sanatçısı Blek le Rat tarafından geliştirilen şablon baskı yöntemini kullanmaya başlar (Jones,2015,63).

Banksy

İngiliz bir sanatçı olmakla birlikte başta Amerika olmak üzere pek çok ülkede eylem niteliğinde sanatsal aktiviteler düzenleyen Banksy 21. yüzyıl sanatına iz bırakan kariyerine grafiti ile başlamıştır. Zaman içerisinde, kimliği ustaca gizlenen veya kimliği gizli bir karakter olma kavramı üzerinden prim yapan bir karaktere dönüşmüştür.

Çalışmaları daha çok savaş karşıtı, tüketim kültürünü eleştiren, çevreci ve hayvan hakları savunuculuğu gibi konular içerir. Popüler ve basit tüketim kültürüne karşı olma mesajları ile yola çıkan, ancak kendisi de sonunda bu kültürün bir parçası olma ironisiyle karşı karşıya kalan Banksy, sonunda müzayedeleri ve sanat piyasasını sıkı takip eden "Pest Kontrol" adı verilen ekibiyle kazdığı kuyuya kendisi de düşmüştür.

Banksy'nin dünyada en çok ses getiren bir çalışması da dünyanın belli başlı bazı müzelerine gizlice yerleştirdiği tablo ve çalışmaları olmuştur. Kendisini gizli kamera ile çeken bir ekip ile müzelere bir ziyaretçi gibi giren Banksy, önceden arkasına yapıştırıcı bir düzenek hazırladığı tablo veya üç boyutlu çalışmalarını saniyeler içerisinde müzenin galerilerinden birinin duvarına, güvenlik görevlilerine farkettirmeden monte edip oradan uzaklaşır. Daha

sonra internet ve sosyal medya üzerinden o müzede yer alan Banksy eserini ilk bulana ödül vereceği duyurusu ile müze, ziyaretçi akını yanı sıra güzenlik görevlilerinin de hücumuna maruz kalmaktadır (Baranseli,20147,275).

Sanat camiasında ve piyasasında yer edinmek, hatta katma değer kazanmak gibi başarıları yanında, Banksy'nin en büyük başarılarından birisi, şüphesiz Filistin sorununa parmak basmak için Batı Şeria ve Beytüllahim'de yaptığı duvar resimleri olmuştur.

Resimlerde devasa duvarlar üzerine, cennet gibi bir dünyaya açılan pencereler yaparak özgürlüğe gönderme yapmıştır. Bu resimleri yaparken hayati tehlike atlattığını da iddia eden Banksy'nin, bilhassa askerlerin üzerini arayan kız çocuğu resmi çok ses getirmiştir. Dünyanın en büyük açık hava hapishanesi olarak tanımladığı Filistin'de duvarlara güzel resimler yaptıktan sonra yaşlı bir amcayla şöyle bir diyalog yaşar.

Yaşlı amca: Duvarları boyayıp güzelleştirdin. Banksy: Teşekkürler. Yaşlı adam: Biz duvarın güzel olmasını istemiyoruz, biz bu duvardan nefret ediyoruz ve yıkılmasını istiyoruz, evine dön (Selvi,Koca,2016,287).

Banksy'nin en son yaptığı işlerden birisi de İngiltere'de okuduğu ilk okulun duvarına yaptığı resim olmuştur. Bir sabah okula gelen öğrenciler duvarda yanan bir tekerleği çember gibi çeviren bir çöpten adam resmi görürler. Yanında da şöyle bir not vardır. Çocuklar eğer bu resmi beğenmezseniz istediğiniz gibi boyayıp değiştirebilirsiniz.

Banksy'nin "Slave Labour" Duvar Resmi

Banksy'nin, İngiltere gibi zengin ve gelişmiş olduğu iddia edilen ülkelerdeki çocuk işçi ve bilhassa göçmen çocukların dramına dikkat çeken "İngiliz bayrağı diken çocuk" resmi ciddi bir toplumsal özeleştiri olarak algılanmıştır.

İlk kez Mayıs 2012'de görülen Banksy'nin "Slave Labour" (İşçi Köle) adlı eseri (Görsel:1.), dikiş makinesinde İngiliz bayrağı üreten çıplak ayaklı çocuğu tasvir eder. Londra'da hareketli ve en yoğun bölgelerinden, Haringey'de yer almaktadır. Hem Londralıların hem de yurt dışından gelen ziyaretçilerin ilgi odağı olmuştur (Meriç,2017,152).

Görsel:1. Banksy'nin 2012 yılında İngiltere'de yaptığı Asyalı çocukların işçi olarak sömürülmesini eleştiren çalışması.

Banksy'nin Londra'da yer alan bu çalışması Şubat 2013'de duvardan sökülerek çalınmıştır. Bu durum Londralıların büyük tepkisini çeker. "Slave Labour" Mayıs 2013'de Amerika'da ortaya çıkar. Resim Miami'de bir açık artırmada 500.000 dolara satışa çıkar. Ancak protestolar üzerine İngiltere'ye geri gönderilir ve burada satışa çıkarılır. Şu an Londra Film Müzesinde koruma altındadır. (Bond,27.04.2019).

Eserin duvardan sökülmesi aslında Banksy çetesinin bir organizasyonu da olabilir. Banksy ve ekibi bu tür sansasyonel eylemleri çok sever. Hatta sökülen çalışma yerine başka grafitiler yapılmaya başlar. Banksy'nin imzası niteliğinde pek çok duvar çalışmasında yer alan bir farenin "Why?" (niçin) diye bir etiket taşıdığı bir şablon baskı (Görsel:2.), sanatçının işinin kaldırılmasına yönelik bir tepkisi olarak yorumlanır. Yine sökülen çalışmanın yerine yapılan başka bir garfiti de "Tehlike-Hırsızlar" figürünün yapıldığı, bir başkasında ise bir rahibenin gözünün üzerine sosyalizmin simgesi olan beş köşeli kızıl yıldız ile bir stencil yapıldığı görülüyor (Görsel:3.ve 4.).

Sökülen duvar resminin yerine sürekli yeni bir şeyler yapılarak Banksy gündemde kalmayı başarır. Duvarlara çizilen bu yeni çalışmaların yaratıcı protest fikirler ürettiği ve duyguların dışavurumu için demokratik bir ortam sağladığı varsayılabilir. Bu yeni çalışmalar arasında yeni yetişen yetenekler ve yerel olarak tanınan sokak sanatçıları da yer alır.

"İzleyiciyi nispeten pasif bir konuma indirgeyen küratörlü galeri alanının aksine bu grafitilere bakan sokağın izleyicileri daha aktif bir izleme sürecinin parçası haline geliyorlar" (Meriç, 2017, 152).

Görsel: 2. Banksy'nin çalınan çalışması yerine yapılan protest resimler.

Görsel: 3. Banksy'nin çalınan çalışması yerine yapılan protest resimler.

Görsel: 4. Banksy'nin çalınan çalışması yerine yapılan protest resimler.

Görsel: 5. Banksy "Slave Labour", 2012, 122 cmX152 cm. Duvar sıvası üzerine **"**stencil" (şablon) baskı.

Slave Labour Resminin Göstergebilim Analizleri

Resmin teknik Özellikleri: 2012 yılında Banksy tarafından Londra Haringey'de yapılmıştır. 122 cmX152 cm. Duvar sıvası üzerine stencil (şablon) baskı.

Resimdeki Göstergeler: Çocuk, Çocuğun Yüz İfadesi, Dikiş Makinası, İngiliz Bayrağı, İp Ve İpe Bağlı Bayraklar, Diz Çökerek Oturma, Siyah Renk Baskı, Bayrakların Renkli Olması.

Düz anlam, Yan anlam, Derin anlam Çözümleme Şeması

Gösterge	**Düz Anlam**	**Yan Anlam**	**Derin Anlam**
Çocuk	Canlı, İnsan, Yetişkin Olmayan	Yetişkin Olmayan Bireyler Korunmalı, İnsan Hakları, Çocuk Hakları, Göçmen Sorunları, Çocuk İşçiler Sorunu	İdeoloji, Politika, Ekspresyonizm, Sosyoloji, Doğu Ve Batı Kültürü, Sömürgecilik
Çocuğun Yüz İfadesi	Mutsuzluk, Memnuniyetsizlik, Yorgunluk, Yılgınlık, Ümitsizlik	Çocuk Hakları İhlali, Çocuk Çalışanların Sömürülmesi, Çalışan Çocukların Yetersiz Yaşam Koşullarında Yaşaması Ve Büyümesi.	İdeoloji, Sömürgecilik, Ekspresyonizm
Diz Çökerek Oturma	Yaşam Koşulları	Göçmen Çocuklarının Kötü Yaşam Koşulları, Çalışan Çocukların Kötü Şartlar Altında Olması,	İdeoloji, Sömürgecilik, Ekspresyonizm
Çıplak Ayak	Ayakkabısının Olmaması	Fakir Çalışan Çocuk (Heidi'nin Ayakları Niçin Çıplak) Http://Www.Radikal.Com.Tr/Kultur/İsvicrenin-Karanlik-Yuzu-Heidinin-Ayagi-Niye-Ciplak-1293149/)	İdeoloji, Sömürgecilik,

Dikiş Makinası	Tekstil Üretim Aracı	Çocukların Tehlikeli Alet Ve Ortamlarda Çalışmaya Zorlanması.	İdeoloji, Sömürgecilik, Ekspresyonizm
İngiliz Bayrağı	Ülke Bayrağı	Gelişmiş Batı Uygarlığının Az Gelişmiş Ülkeleri Sömürmesi.	İdeoloji, Sömürgecilik, İroni
İp	Araç-Gereç	Kutlama Ve Probaganda Amaçlı Bayrakların Bağlanarak Caddelere Asılması, Zamanın Akıp Gitmesi	İdeoloji, Probaganda, Sömürgecilik, Ekspresyonizm,
Renkli Bayraklar	İngiliz Bayrağının Renkleri	Bayrağın Renklerinin İfade Ettiği Özgürlük, Uygarlık, Aydınlanma Gibi Anlamlarla Çalışan Çocukların Durumu Arasında Zıtlık.	İdeoloji, Probaganda, Sömürgecilik, Ekspresyonizm,
Siyah-Beyaz Baskı	Renkler	Karamsarlık, Gelecek İçin Endişe, İnsan Hakları İhlalleri, Batı Medeniyetinin Kara Lekesi.	İdeoloji, Probaganda, Sömürgecilik, Ekspresyonizm.

Tablo: 1. Göstergebilim Anlam Çözümleme Şeması

Karşıt Anlamlar Şeması

Siyah	Beyaz
Zenginlik	Fakirlik
Varlık	Yokluk
Yaşam	Ölüm
Sıcak	Soğuk
Karanlık	Aydınlık
Işık	Gölge
Güzellik	Çirkinlik
Hak	Haksızlık
Cehalet	Bilgi
Gelişmiş	Az Gelişmiş
Yetişkin	Çocuk
Umut	Umutsuzluk
İşçi	İşveren
İsyan	İtaat

Şefkat	Şiddet
Eğitim	Eğitimsizlik
Zalim	Mazlum
Adalet	Adaletsizlik
Tepki	Tepkisizlik

Tablo:2. Temel Karşıtlıklar Şeması

Eyleyenler Şeması

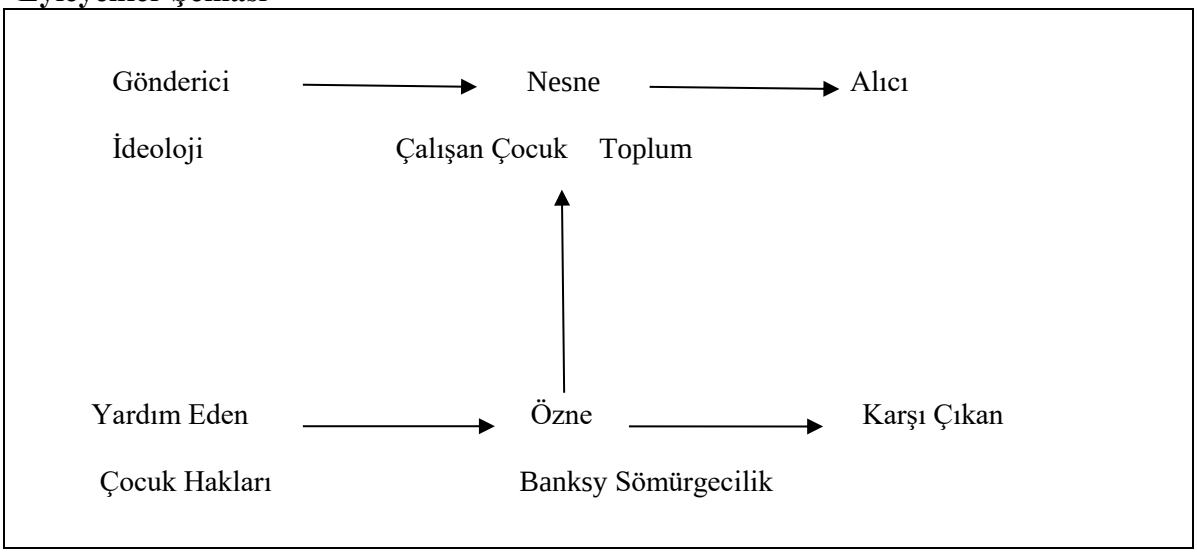

Tablo:3. Greimas'ın Eyleyenler Şeması Uygulaması

Göstergebilimsel Dörtgen Şeması

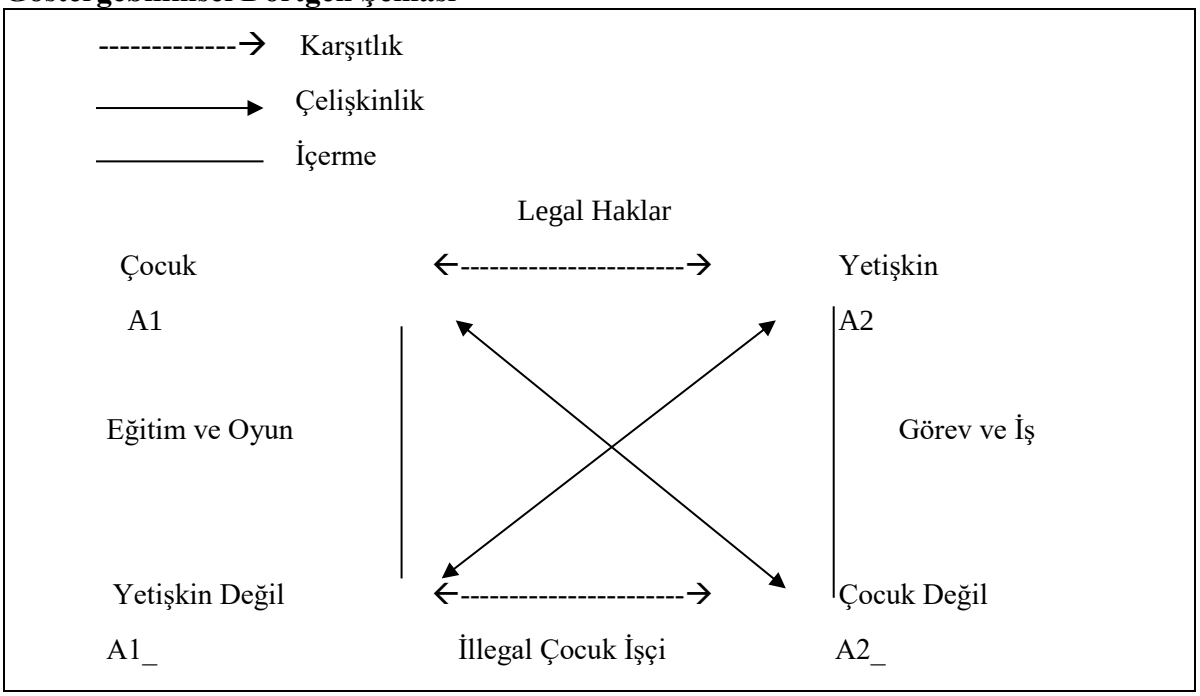

Tablo:4. Göstergebilimsel Dörtgen Şema Uygulaması

Bu şema şöyle somutlaştırılabilir.

A1 ←----------→ A2

Greimas bunu iki karşı göstergebirimcik olarak tanımlar. Bu ikisi hem karşıttır, hem de birbirini tamamlar. Bu durumda, çocuk ve yetişkin legal haklar kavramını oluşturur. Çocuk hakları, insan hakları gibi.

A1_ ←----------→ A2_

İkinci önermede illegal çocuk işçi sorunu vardır. Eğitim ve oyun hakları elinden alınan çocuk çalışanlar artık ne çocuktur ne de yetişkin.

A1_ A1

Üçüncü önermede yetişkin olmayan çocuk eğitim ve oyun hakları olan bireydir.

A2 A2

Son önermede çocuk olmayan yetişkinler için iş dünyası ve görev kavramları söz konusudur.

Sonuç

20. yüzyılda bütün dünyada hızla yayılan, duvarlara resim ve yazı ile yapılan grafiti ve stencil sosyal olaylar dikkat çeken bir tür yeni medya aracıdır. Mevcut düzene karşı tepkilerini protest çizgileriyle gösteren yani kuşak eylemciler sanat dünyasını da alt üst etmişlerdir.

Belirsiz kimlik kavramıyla hareket eden Banksy aslında sanatın anonim yönüne de dikkat çekmek istiyor olabilir. İnsan hakları, kadın hakları, çocuk hakları, çevre sorunları, iletişim sorunları vb.gibi sosyal problemleri illegal duvar resimleri ile dışavuran grafiti ve duvar sanatçıları sanat dünyasına da avangard örnekler sunmaktadırlar.

Banksy'nin kendi kendini imha eden çalışması ve ünlü müzelere yerleştirdiği sahte eserler sanat dünyasının değer ve pazar sorunlarına dikkat çeker. ABD, İngiltere, İsrail gibi zengin ve güçlü devletlerin yol açtığı, savaş, kölelik, mülteciler, sömürgecilik ve çevre problemlerine protest yaklaşımlarıyla ve sanatın diliyle ayna tutar.

Sonuç olarak Banksy'nin düşündürücü duvar resimleri ve grafitileri, mizah içermekten ziyade ironi ve hiciv içermektedirler. "slaveLabour" adıyla meşhur olan bu çalışması da bütün dünyada çalışan çocukların ve bilhassa mültecilerin sorunlarına dikkat çekmiş ve bunda etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

Baranseli, E. S. (2017). Bir Protesto Aracı Olarak Sanat, Yeni Medya Etkisi ve Banksy Örneği. Inonu University Journal of Arts and Design, 7(16). 264-280.

Bond, Antony, https://www.dailymail.co.uk/news/article-2283475/Stolen-Banksy-mural-withdrawn-sale-U-S-auction-house-following-storm-protest-mysterious-new-graffiti-appears-place.html (27.04.2019).

Ersoy, A. (2010). Sanat Eleştirisi, İstanbul: Artes Yayınları.

Guiard, P.(1994). Göstergebilim, Ankara: İmge Kitabevi.

Jones,W.E. (2015), Banksy Duvarın Ardındaki Adam,Çev.Esra Ermet,İstanbul: Hayalperest Yayınları.

Rifat, M. (2013). Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü, İstanbul: T.İş Bankası Yayınları.

Selvi, Y. Koca, B. (2016). Banksy'I Anlamak, Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, Kasım/Aralık, Cilt:9 Sayı:18. S.278-306.

Sladek, O. (2014). Prag Ekolünün Yapısalcı Poetikası Ve Geçirdiği Dönüşüm, Çev: Bahar Dervişcemaloğlu, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Soylu, R. (2018), "Göstergebilim Sanat eseri çözümleme şemaları", Güzel Sanatlarda Örnek Araştırmalar El kitabı, 2.Bölüm, Editör, Pelin Avşar, İstanbul:Nobel Yayıncılık.

http://www.radikal.com.tr/kultur/isvicrenin-karanlik-yuzu-heidinin-ayagi-niye-ciplak-1293149/ 25.04.2019.)

CONDITION AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF AFGHANISTAN

Firoz FAOZI
Kabul State University, Afghanistan

RESUME

The overthrow of the Taliban government at the end of 2001 provided an opportunity for Afghanistan to count on the restoration of the national economy for financial and technical assistance from donor countries and international financial institutions. At the first international conference on Afghanistan, held on January 22, 2002 in Tokyo, with the participation of representatives of several dozen major countries, financial institutions and non-governmental organizations, the beginning of the process of restoring the country's destroyed national economy. The international security assistance force led by the United States, which numbered over one hundred thousand in number, together with the Afghan security forces, until 2014, ensured security in Afghanistan. Foreign aid continues to flow, but its volume was significantly lower than promised.

NÖTROSOFİK ÜÇLÜ b – METRİK TOPOLOJİ UZAYLAR

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN
Department of Mathematics, Gaziantep University
Abdullah KARGIN
Department of Mathematics, Gaziantep University

ÖZET

Bu çalışmada, biz nötrosofik üçlü b – metrik uzaylar [7] için nötrosofik üçlü açık yuvarları tanımladık ve nötrosofik üçlü açık yuvarlar için bazı özellikler verdik. Nötrosofik üçlü topoloji uzaylar [8] için nötrosofik üçlü tabanı tanımladık. Ayrıca biz nötrosofik üçlü açık yuvarları ve nötrosofik üçlü tabanı kullanarak nötrosofik üçlü b – metrik topoloji uzayları tanımladık. Ek olarak, biz nötrosofik üçlü b – metrik uzaylar [7] ve nötrosofik üçlü topoloji uzaylar [8] arasındaki ilişkiyi tartıştık. Bundan dolayı, biz yeni bir teori olan nötrosofik üçlü yapılara yeni bir yapı eklemiş olduk.

Anahtar Kelimeler: b – metrik Uzaylar, Topoloji Uzaylar, Nötrosofik Üçlü Kümeler, Nötrosofik Üçlü b - metrik Uzaylar, Nötrosofik Üçlü Topoloji Uzaylar, Nötrosofik Üçlü b – metrik Topoloji Uzaylar.

ABSTRACT

In this study, we defined neutrosophic triplet open balls for neutrosophic triplet b-metric spaces [7] and we gave some properties for neutrosophic triplet open balls. We defined neutrosophic triplet base for neutrosophic triplet topology spaces [8]. Furthermore, we defined neutrosophic triplet b –metric topology space using the neutrosophic triplet open balls and neutrosophic triplet base. In addition, we discussed relationship between neutrosophic triplet b-metric space [7] and neutrosophic triplet topology space [8]. Thus, we added neutrosophic triplet b – metric topology spaces to the neutrosophic triplet structures which are a new theory.

Key words: b – metric Spaces, Topology Spaces, Neutrosophic Triplet Sets, Neutrosophic Triplet b - metric Spaces, Neutrosophic Triplet Topology Space, Neutrosophic Triplet b – Metric Topology Space.

GİRİŞ

Nötrosofi [1] ilk olarak 1996 yılında Smarandache tarafından ele alındı. Nötrosofi; nötrosofik küme, nötrosofik mantık ve nötrosofik olasılıktan oluşmaktadır. Aslında nötrosofi bulanık kümeler [2] ve sezgisel bulanık kümelerin [3] genelleştirilmiş halidir. Çünkü nötrosofide bulanık ve sezgisel bulanık kümelerden farklı olarak doğruluk değeri (T), yanlışlık değeri (F) ve belirsizlik değeri (I) tamamen birbirinden bağımsızdır. Bundan dolayı belirsizliklerle başa çıkmada oldukça kullanışlı olan bu alanda birçok araştırmacı çalışmalarda bulunmuştur.

Nötrosofik üçlü kümeler ve nötrosofik üçlü gruplar [4] da 2016 yılında Smarandache ve Ali tarafından ele alındı. Bir kümenin nötrosofik üçlü küme olabilmesi için bu kümedeki her bir "a" elemanının bir etkisiz elemanı ve bir ters elemanı olmalıdır. Buradaki etkisiz eleman klasik gruptaki gibi bütün elemanlar için sadece bir tane olmak zorunda değildir. Yani her bir elemanın kendine ait bir etkisiz elemanı olabilir. Ayrıca bir nötrosofik üçlü a elemanı <a, etkisiz(a), ters(a)> şeklide gösterilir. Bundan dolayı nötrosofideki bu yeni yapı klasik yapılardan farklıdır.

Son zamanlarda Şahin ve Kargın nötrosofik üçlü metrik uzayı, nötrosofik üçlü vektör uzayını ve nötrosofik üçlü normlu uzayı [6]; Şahin, Kargın ve Çoban nötrosofik üçlü kısmi

metrik uzayı [5]; Şahin ve Kargın nötrosofik üçlü b – metrik uzayları [7]; Şahin, Kargın ve Smarandache nötrosofik üçlü topolojiyi [8] tanımlamıştır.

b – metrik uzaylar [9] Bakhtin tarafından 1989 yılında tanımlandı. Klasik metriğin genelleştirilmiş hali olan bu metrik uzayın en yaygın kullanım alanı sabit nokta teoremleridir.

Bu çalışmada biz nötrosofik üçlü topolojiyle nötrosofik üçlü b – metrik arasındaki ilişkiyi inceledik ve nötrosofik üçlü b – metrik topolojiyi tanımladık ve bazı özelliklerini ele aldık. Bunun yanı sıra diğer klasik yapılarla ve nötrosofik üçlü yapılarla nötrosofik üçlü b – metrik topolojiyi karşılaştırdık.

Şimdi bu çalışmada kullanacağımız nötrosofik üçlü küme [4], nötrosofik üçlü b – metrik uzay [7] ve nötrosofik üçlü topoloji uzay [8] tanımlarını verelim.

Tanım 2.1:[4] N herhangi bir küme ve * bir ikili işlem olsun. Eğer N kümesi aşağıdaki şartları sağlıyorsa (N, *) kümesine bir nötrosofik üçlü küme denir.

1) Her a ∈ N için,

a*etkisiz(a)= etkisiz(a)* a=a olacak şekilde bir etkisiz(a) elemanı vardır.

2) Her a ∈ N için,

a*ters(a)= ters(a)* a=etkisiz(a) olacak şekilde bir ters(a) elemanı vardır.

Ayrıca bir a ∈ N nötrosofik üçlüsü (a, etkisiz(a), ters(a)) şeklinde gösterilir.

Tanım 2.2: [7] (N,*) bir nötrosofik üçlü küme olsun. Eğer d_b :NxN→ $\mathbb{R}^+ \cup \{0\}$ fonksiyonu aşağıdaki şartları sağlarsa d_b fonksiyonu bir nötrosofik üçlü b - metriktir.

a) x*y ∈ N;

b) $d_b(x, y) \geq 0$;

c) x = y ise $d_b(x, y) = 0$;

d) $d_b(x, y) = d_b(y, x)$;

e) Eğer her bir x, z ∈N eleman çifti için

$d_b(x, z) \leq d_b(x, z*\text{etkisiz}(y))$ olacak şekilde en az bir y ∈ N elemanı varsa,

$d_b(x, z*\text{etkisiz}(y)) \leq b.[\, d_b(x, y) + d_b(y, z)]$‘ dir. Burada,

b ∈ $\mathbb{R}^+$ ve b ≥ 1.

Ayrıca ((N,*), d_b) bir nötrosofik üçlü b - metrik uzaydır.

Tanım 2.3: [8] (X, *) bir nötrosofik küme, X’ in kuvvet kümesi P(X) ve $\mathcal{T}$; P(X)’ in alt kümelerinin bir ailesi olsun. Eğer $\mathcal{T}$ ve X aşağıdaki şartları sağlarsa, $\mathcal{T}$ ye X üzerinde bir nötrosofik üçlü topoloji denir.

i) A*B ∈ X; ∀ A, B ∈ X

ii)∅, X ∈ $\mathcal{T}$;

iii) $\bigcup_{i\in K} A_i \in \mathcal{T}$; ∀ i ∈ K, A_i∈ X

iv) $\bigcap_{i\in K} A_i \in \mathcal{T}$; ∀ i ∈ K (K sonlu), A_i∈ X

Ayrıca, ((X, *), $\mathcal{T}$)’ ye nötrosofik üçlü topoloji uzay denir.

NÖTROSOFİK ÜÇLÜ b – METRİK TOPOLOJİ UZAYLAR

Tanım 3.1: ((X, *), $\mathcal{T}$) bir nötrosofik üçlü topoloji uzayı ve $\mathcal{B} \subset$ P(X) olsun. $\mathcal{B}^{\#}$ ={A⊂X: A = ∪C, C⊂B} olacak şekilde $\mathcal{B}^{\#}$ = $\mathcal{T}$ küme ailesi varsa $\mathcal{B}$’ ye $\mathcal{T}$ nötrosofik üçlü topolojinin tabanı denir.

Tanım 3.2: ((N, *), d_b) bir nötrosofik üçlü b – metrik uzay, a ∈ N ve r > 0 olsun.

a) B(a, r) = {x∈N: $d_b(a, x) < r$} kümesine a merkezli r yarıçaplı açık yuvar denir.

b) B[a, r] = {x∈N: $d_b(a, x) \leq r$} kümesine a merkezli r yarıçaplı kapalı yuvar denir.

c) S(a, r) = {x∈N: $d_b(a, x) = r$} kümesine a merkezli r yarıçaplı çember denir.

Teorem 3.3: ((N, *) , d_b) bir nötrosofik üçlü b – metrik uzay ve B(a, ε) bu uzayda bir açık yuvar olsun.

Eğer her bir a, y ∈ N eleman çifti için

$d_b(a, y) \leq d_b(a, y*\text{etkisiz}(x))$

olacak şekilde en az bir x ∈ N elemanı varsa; her x ∈ B(a, ε) için B(x, r) ⊂ B(a, ε) olacak şekilde bir B(x, ε) açık yuvarı vardır.

İspat:

d_b(a, y) ≤ d_b(a, y*neut(x)) (1)

olacak şekilde her bir a, y ∈ N eleman çifti için en az bir x ∈ N elemanının olduğunu kabul edelim. x ∈ B(a, ε) olacak şekilde bir x elemanı alalım. Bundan dolayı Tanım 3.2' den d_b(a, x) < ε elde ederiz. Ayrıca

0< r < $\frac{\varepsilon}{b}$ – d_b(a, x) (2)

olacak şekilde bir r ve b>0 reel sayılarını alalım. Şimdi y ∈ B(a, ε) olacak şekilde bir y elemanı alalım. Bundan dolayı Tanım 3.2' den d_b(a, y) < ε elde ederiz. (1) ve Tanım 2.2' deki üçgen eşitsizliğinden

d_b(a, y) ≤ b[d_b(a, x) +d_b (x, y)] (3)

ele ederiz. Ayrıca (2) ve (3)' den dolayı d_b(a, y) <b[d_b(x, y) + r] < ϵ olur. Böylece y ∈ B(a, ε) ve B(x, r) ⊂ B(a, ε) olduğunu elde ederiz.

Teorem 3.4: ((N, *), d_b) bir nötrosofik üçlü b – metrik uzay ve B; bu uzaydaki bütün açık yuvarların bir kümesi olsun. ℬ; ((N, *), d_b) uzayında bir nötrosofik üçlü topolojinin bir tabanıdır.

İspat: ℬ = {B(a, ε): a ∈ N, $\varepsilon > 0$} kümesinin bir nötrosofik üçlü taban olduğunu gösterelim. Yani $\mathcal{B}^{\#}$ ={A⊂N:A = ∪ C, C ⊂ ℬ} kümesinin bir nötrosofik üçlü topoloji olduğunu göstermeliyiz. Tanım 2.3'deki şartlara bakacak olursak,

i) ((N, *), d_b) bir nötrosofik üçlü b – metrik olduğundan bu şart sağlanır.

ii)∅, N ∈ $\mathcal{B}^{\#}$ olduğu $\mathcal{B}^{\#}$ tanımından açıktır.

iii) C_1, C_2 ∈ $\mathcal{B}^{\#}$ olduğunda $C_1 \cup C_2$ ∈ $\mathcal{B}^{\#}$ olduğunu $\mathcal{B}^{\#}$ tanımından elde ederiz.

iv) C_1, C_2 ∈ $\mathcal{B}^{\#}$ olduğunda $C_1 \cap C_2$ ∈ $\mathcal{B}^{\#}$ olduğunu $\mathcal{B}^{\#}$ tanımından ve Teorem 3.3' den elde ederiz.

Sonuç 3.5: ((N, *), d_b) bir nötrosofik üçlü b – metrik uzay ve ℬ; bu uzaydaki bütün açık yuvarların bir kümesi olsun. Böylece,

$\mathcal{B}^{\#}$ ={A⊂N: A = ∪C, C ⊂ ℬ } bir nötrosofik üçlü topolojidir.

Tanım 3.6: ((N, *), d_b) bir nötrosofik üçlü b – metrik uzay ve ℬ; bu uzaydaki bütün açık yuvarların bir kümesi olsun. T_{d_b}' ye nötrosofik üçlü b – metrik topoloji ve ((N, *), T_{d_b} = $\mathcal{B}^{\#}$)' ye de nötrosofik üçlü b – metrik topoloji uzayı denir.

Örnek 3.7: N = {0, 2, 3, 4} olsun. N kümesi çarpma işlemine göre $\mathbb{Z}_6$' da bir nötrosofik üçlü kümedir. Nötrosofik üçlüler ise (0, 0, 0), (2, 4, 2), (3, 3, 3), (4, 4, 4) olur.

Ayrıca, d_b:NxN→ $\mathbb{R}^+$∪{0} olmak üzere

d_b(x, y) = $|2^x - 2^y|$ fonksiyonu bir nötrosofik üçlü b - metriktir. Burada, b = 2 alabiliriz.

Bundan dolayı ((N, .), d_b) bir nötrosofik üçlü b - metrik uzaydır.

Ayrıca, 0 ∈ N için,
B(0, 2) = {0}
B(0, 4) = {0, 2}
B(0, 11) = {0, 2, 3}
B(0, 16) = {0, 2, 3, 4}

Ayrıca, 2 ∈ N için
B(2, 2) = {2}
B(2, 4) = {0, 2}
B(2, 11) = {0, 2, 3}
B(2, 15) = {0, 2, 3, 4}

Ayrıca, 3 ∈ N için,
B(3, 2) = {3}
B(3, 4) = {3, 2}
B(3, 8) = {0, 2, 3}
B(3, 13) = {0, 2, 3, 4}

Ayrıca, 4 ∈ N için
B(4, 3) = {4}
B(4, 8) = {4, 3}
B(4, 12) = {4, 3, 2}
B(4, 16) = {0, 2, 3, 4}

Böylece, bu uzaydaki bütün açık yuvarların kümesi;

ℬ = {{0}, {2}, {3}, {4}, {0, 2}, {3, 2}, {4, 3}, {0, 2, 3}, {4, 2, 3}, {0, 2, 3, 4}} olur.

Burada B kümesi bir nötrosofik üçlü topoloji tabanıdır ve $\mathcal{B}^{\#} = T_{d_b}$ bir nötrosofik üçlü b – metrik topoloji ve ((N, *), $T_{d_b} = \mathcal{B}^{\#}$) bir nötrosofik üçlü b – metrik topoloji uzaydır.

Sonuç 3.8:

a) Nötrosofik üçlü b – metrik topoloji uzaylar üçgen eşitsizliğinden dolayı klasik metrik topoloji uzaylardan farklıdır.

b) Nötrosofik üçlü b – metrik uzaylardaki bütün açık yuvarlardan yalnızca bir tane nötrosofik üçlü topoloji tanımlanabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada biz nötrosofik üçlü b – metrik topolojiyi tanımladık ve bazı özelliklerini verdik. Bu yapının klasik yapılardan ve nötrosofik üçlü yapılardan farklı olduğunu gösterdik. Böylece yeni bir teori olan nötrosofik üçlü yapılar teorisine yeni bir yapı eklemiş olduk. Ayrıca nötrosofik üçlü b – metrik topoloji yardımıyla nötrosofik üçlü Haussdorf b – metrik topoloji tanımlanabilir.

KAYNAKÇA

[1] Smarandache F., A Unifying Field in logics, Neutrosophy: Neutrosophic Probability , Set and Logic, American Research Press (1998)

[2] Zadeh Lotfi A., Fuzzy sets. Information and control, (1965) 8.3 338-353,

[3] Atanassov, T. K., Intuitionistic fuzzy sets, Fuzzy Sets Syst, (1986) 20:87–96

[4] Smarandache F., & Ali M., Neutrosophic triplet group. Neural Computing and Applications, (2016) 29, 1-7.

[5] Şahin M., Kargın A., Çoban M. A., Fixed point theorem for neutrosophic triplet partial metric space, Symmetry – MDPI (2018)10, 240

[6] Şahin M. and Kargın A., Neutrosophic triplet normed space, Open Physics, (2017), 15:697-704

[7] Şahin M. and Kargın A., Neutrosophic triplet b-metric space, Neutrosophic Triplet Research 1 (Kabul edildi) (2019)

[8] Şahin M., Kargın A., Smarandache F., Neutrosophic triplet topology, Neutrosophic Triplet Research 1 (Kabul edildi) (2019)

[9] I. A. Bakhtin, The contraction mapping principle in quasimetric spaces, Funct. Anal. Unianowsk Gos. Ped. Inst. (1989), 30, 26 - 37

NÖTROSOFİK ÜÇLÜ KISMİ b – METRİK UZAYLAR

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN
Department of Mathematics, Gaziantep University
Abdullah KARGIN
Department of Mathematics, Gaziantep University

ÖZET

Bu çalışmada, biz nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzayları tanımladık. Bu yapı için örnekler ve özellikler verdik. Ayrıca kısmi metrik uzayları [9], b – metrik uzayları [8], nötrosofik üçlü kısmi metrik uzayları [5] ve nötrosofik üçlü b – metrik uzayları [7] nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzaylarla karşılaştırdık. Bunun yanı sıra bu yapıların nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzaylardan farklı olduğunu gösterdik. Ek olarak nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzayların hangi durumlarda diğer yapıların özelliklerini sağladığını tartıştık. Bundan dolayı yeni bir teori olan nötrosofik üçlü yapılara nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzayları eklemiş olduk.

Anahtar Kelimeler: Kısmi Metrik Uzaylar, b – metrik Uzaylar, Nötrosofik Üçlü Kümeler, Nötrosofik Üçlü Kısmi Metrik Uzaylar, Nötrosofik Üçlü b – metrik Uzaylar, Nötrosofik üçlü Kısmi b – metrik Uzaylar.

ABSTRACT

In this study, we defined neutrosophic triplet partial b-metric spaces. We gave examples and properties for this structure. Also, partial metric spaces [9], b-metric spaces [8], neutrosophic triplet partial metric spaces [5], and neutrosophic triplet b-metric spaces [7] are compared with neutrosophic triplet partial b-metric spaces. Furthermore, we show that neutrosophic triplet partial b-metric spaces are different from these structures. In addition, we discussed in which special cases the neutrosophic partial b-metric spaces provide the properties of other structures. Thus, we added neutrosophic triplet partial b - metric spaces to the neutrosophic triplet structures which are a new theory.

Key points: Partial Metric Spaces, b – metric Spaces, Neutrosophic Triplet Sets, Neutrosophic Triplet Metric Spaces, Neutrosophic Triplet Partial Metric Spaces, Neutrosophic Triplet Partial b – metric Spaces.

GİRİŞ

Nötrosofi [1] ilk olarak 1996 yılında Smarandache tarafından ele alındı. Nötrosofi; nötrosofik küme, nötrosofik mantık ve nötrosofik olasılıktan oluşmaktadır. Aslında nötrosofi bulanık kümeler [2] ve sezgisel bulanık kümelerin [3] genelleştirilmiş halidir. Çünkü nötrosofide bulanık ve sezgisel bulanık kümelerden farklı olarak doğruluk değeri (T), yanlışlık değeri (F) ve belirsizlik değeri (I) tamamen birbirinden bağımsızdır. Bundan dolayı belirsizliklerle başa çıkmada oldukça kullanışlı olan bu alanda birçok araştırmacı çalışmalarda bulunmuştur.

Nötrosofik üçlü kümeler ve nötrosofik üçlü gruplar [4] da 2016 yılında Smarandache ve Ali tarafından ele alındı. Bir kümenin nötrosofik üçlü küme olabilmesi için bu kümedeki her bir "a" elemanının bir etkisiz elemanı ve bir ters elemanı olmalıdır. Buradaki etkisiz eleman klasik gruptaki gibi bütün elemanlar için sadece bir tane olmak zorunda değildir. Yani her bir elemanın kendine ait bir etkisiz elemanı olabilir. Ayrıca bir nötrosofik üçlü a elemanı <a, etkisiz(a), ters(a)> şeklide gösterilir. Bundan dolayı nötrosofideki bu yeni yapı klasik yapılardan farklıdır.

Son zamanlarda Şahin ve Kargın nötrosofik üçlü metrik uzayı, nötrosofik üçlü vektör uzayını ve nötrosofik üçlü normlu uzayı [6]; Şahin, Kargın ve Çoban nötrosofik üçlü kısmi metrik uzayı [5]; Şahin ve Kargın nötrosofik üçlü b – metrik uzayları [7] tanımlamıştır.

b – metrik uzaylar [8] Bakhtin tarafından 1989 yılında tanımlandı. Klasik metriğin genelleştirilmiş hali olan bu metrik uzayın en yaygın kullanım alanı sabit nokta teoremleridir.

Kısmi metrik uzaylar [9] ise Matthew tarafından 1994 yılında tanımlanmıştır. Klasik metriğin özel bir hali olan kısmi metrikte bir elemanın kendine olan uzaklığının sıfırdan farklı olduğu durumlar incelenmiştir ve en yaygın kullanım alanları bilgisayardaki dizilerin tanımı ve sabit nokta teoremleridir.

Şimdi nötrosofik üçlü küme [4], kısmi metrik uzay [9], b – metrik uzay [8], nötrosofik üçlü kısmi metrik uzay [5] ve nötrosofik üçlü b – metrik uzay [7] tanımlarını verelim.

Tanım 2.1:[4] N herhangi bir küme ve * bir ikili işlem olsun. Eğer N kümesi aşağıdaki şartları sağlıyorsa (N, *) kümesine bir nötrosofik üçlü küme denir.

1) Her a ∈ N için,

a*etkisiz(a)= etkisiz(a)* a=a olacak şekilde bir etkisiz(a) elemanı vardır.

2) Her a ∈ N için,

a*ters(a)= ters(a)* a=etkisiz(a) olacak şekilde bir ters(a) elemanı vardır.

Ayrıca bir a ∈ N nötrosofik üçlüsü (a, etkisiz(a), ters(a)) şeklinde gösterilir.

Tanım 2.2: [8] N boştan farklı bir küme ve d_b:NxN→ $\mathbb{R}$ bir fonksiyon olsun. Eğer d_b fonksiyonu aşağıdaki şartları sağlarsa, (N, d_b)' ye bir b - metrik uzay denir.

n, m, s ∈ N olmak üzere,

i) $d_b(n, m) \geq 0$ ve $d_b(n, m) = 0 \Leftrightarrow n = m$;

ii) $d_b(n, m) = d_b(m, n)$;

iii) $d_b(n, m) \leq k.[d_b(n, s) + d_b(s, m)]$; $k \in \mathbb{R}^+$ ve $k \geq 1$.

Tanım 2.3: [9] N boştan farklı bir küme ve p:NxN→ $\mathbb{R}$ bir fonksiyon olsun. Eğer p fonksiyonu aşağıdaki şartları sağlarsa, (N, p)' ye bir kısmi metrik uzay denir. n, m, k ∈ N olmak üzere,

i) $p(n, m) \geq 0$

ii) $p(n, m) = p(m, m) = p(n, n) \Leftrightarrow n = m$;

iii) $p(n, m) = p(m, n)$;

iv) $p(n, m) \leq p(n, k) + p(k, m) + p(k, k)$;

Tanım 2.4: [5] (N,*) bir nötrosofik üçlü küme olsun. Eğer d_p :NxN→ $\mathbb{R}^+ \cup \{0\}$ fonksiyonu aşağıdaki şartları sağlarsa d_p fonksiyonu bir nötrosofik üçlü kısmi metriktir. x, y, z ∈ N olmak üzere,

a) x*y ∈ N;

b) $d_p(x, y) \geq d_p(x, x) \geq 0$;

c) Eğer $d_p(x, y) = d_p(x, x) = d_p(y, y) = 0$ ise $d_p(x, y) = 0$ olacak şekilde en az bir x, y ∈ N eleman çifti vardır;

d) $d_p(x, y) = d_p(y, x)$;

e) Eğer herbir x, z ∈N eleman çifti için

$d_p(x, z) \leq d_p(x, z*\text{etkisiz}(y))$ olacak şekilde en az bir y ∈N elemanı varsa,

$d_p(x, *\text{etkisiz}(y)) \leq d_p(x, y) + d_p(y, z) + d_p(y, y)$' dir.

Ayrıca ((N,*), d_p) bir nötrosofik üçlü kısmi metrik uzaydır.

Tanım 2.5: [7] (N,*) bir nötrosofik üçlü küme olsun. Eğer d_b :NxN→ $\mathbb{R}^+ \cup \{0\}$ fonksiyonu aşağıdaki şartları sağlarsa d_b fonksiyonu bir nötrosofik üçlü b - metriktir.

a) x*y ∈ N;

b) $d_b(x, y) \geq 0$;

c) x = y ise $d_b(x, y) = 0$;

d) $d_b(x, y) = d_b(y, x)$;

e) Eğer her bir x, z ∈N eleman çifti için
d_b(x, z) ≤ d_b(x, z*etkisiz(y)) olacak şekilde en az bir y ∈ N elemanı varsa,
d_b(x, z*etkisiz(y)) ≤ b.[d_b(x, y) + d_b(y, z)]' dir. Burada,
b ∈ $\mathbb{R}^+$ ve b ≥ 1.
Ayrıca ((N,*), d_b) bir nötrosofik üçlü b - metrik uzaydır.

NÖTROSOFİK ÜÇLÜ KISMİ b – METRİK UZAYLAR

Tanım 3.1: (N,*) bir nötrosofik üçlü küme olsun. Eğer d_{p_b} :NxN→ $\mathbb{R}^+$∪{0} fonksiyonu aşağıdaki şartları sağlarsa d_{p_b} fonksiyonu bir nötrosofik üçlü kısmi b - metriktir. x, y, z ∈ N olmak üzere,

a) x*y ∈ N;
b) d_{p_b}(x, y) ≥ d_{p_b}(x, x) ≥ 0;
c) d_{p_b}(x, y) = d_{p_b}(x, x) = d_{p_b}(y, y) = 0 ise en az bir x, y ∈ N eleman çifti için x = y olur;
d) d_{p_b}(x, y) = d_{p_b}(y, x);
e) Eğer her bir x, z ∈N eleman çifti için
d_{p_b}(x, z) ≤ d_{p_b}(x, z*etkisiz(y)) olacak şekilde en az bir y ∈ N elemanı varsa,
d_{p_b}(x, z*etkisiz(y)) ≤ b.[d_{p_b}(x, y) + d_{p_b}(y, z) + d_{p_b}(y, y)]' dir.
Burada, b ∈ $\mathbb{R}^+$ ve b ≥ 1.
Ayrıca ((N,*), d_{p_b}) bir nötrosofik üçlü kısmi b - metrik uzaydır.

Örnek 3.2: N = {0, 2, 3, 4} olsun. N kümesi çarpma işlemine göre $\mathbb{Z}_6$' da bir nötrosofik üçlü kümedir. Nötrosofik üçlüler ise (0, 0, 0), (2, 4, 2), (3, 3, 3), (4, 4, 4) olur.
Ayrıca, d_{p_b}:NxN→ $\mathbb{R}^+$∪{0} olmak üzere
d_{p_b}(x, y) = max{ 2^x-1, 2^y-1} fonksiyonu bir nötrosofik üçlü kısmi b - metriktir. Burada, b = 2 alabiliriz.
Bundan dolayı ((N,.), d_{p_b}) bir nötrosofik üçlü kısmi b - metrik uzaydır.

Sonuç 3.3:
a) Nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzaylar üçgen eşitsizliğinden dolayı klasik kısmi metrik ve klasik b – metrik uzaylardan farklıdır.
b) Nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzaylar üçgen eşitsizliğinden dolayı nötrosofik üçlü kısmi metrik uzay ve nötrosofik üçlü b – metrik uzaylardan farklıdır.

Sonuç 3.4:
a) Nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzaylarda b = 1 alınırsa bu uzay nötrosofik üçlü kısmi metrik uzay şartlarını sağlar.
b) Nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzaylarda;
x = y ise d_{p_b}(x, y) = 0
şartı sağlanırsa bu uzay nötrosofik üçlü b - metrik uzay şartlarını sağlar.

Teorem 3.5: (N,*) bir nötrosofik üçlü küme ve d_b:NxN→ $\mathbb{R}^+$∪{0} fonksiyonu bir nötrosofik üçlü b – metrik uzay olsun. k ∈ $\mathbb{R}^+$ olmak üzere,
d_{p_b}(x, y) = d_b (x, y) + k
fonksiyonu bir nötrosofik üçlü kısmi b - metriktir.

İspat:
d_b :NxN→ $\mathbb{R}^+$∪{0} fonksiyonu bir nötrosofik üçlü b – metrik uzay olsun. d_{p_b}(x, y) = d_b(x, y) + k fonksiyonunun bir nötrosofik üçlü kısmi b – metrik olduğunu gösterelim. Tanım 3.1' deki şartlara bakacak olursak,
a) d_b bir nötrosofik üçlü b – metrik olduğundan bu şart sağlanır.
b) d_b(x, x) = 0 olduğundan,
d_{p_b}(x, y) = d_b(x, y) + k ≥ d_{p_b}(x, x) = d_b(x, x) + k ≥ 0 olduğunu elde ederiz.

c) k ∈ $\mathbb{R}^+$ olduğundan

$d_{p_b}(x, y) = d_b(x, y) + k = d_{p_b}(x, x) = d_b(x, x) + k = d_{p_b}(y, y) = d_b(y, y) + k = 0$ olacak şekilde x, y ∈ N eleman çifti yoktur.

d) d_b bir nötrosofik üçlü b – metrik olduğundan

$d_{p_b}(x, y) = d_b(x, y) + k = d_b(y, x) + k = d_{p_b}(y, x)$ olduğunu elde ederiz.

e) d_b bir nötrosofik üçlü b – metrik olduğundan

eğer her bir x, z ∈N eleman çifti için

$d_b(x, z) \leq d_b(x, z^*\text{etkisiz}(y))$ olacak şekilde en az bir y ∈ N elemanı varsa,

$d_p(x, z^*\text{etkisiz}(y)) \leq b.[\, d_b(x, y) + d_b(y, z)]$ olur. Böylece,

$d_b(x, z) + k \leq d_b(x, z^*\text{etkisiz}(y)) + k$ olacak şekilde en az bir y ∈ N elemanı varsa,

$d_p(x, z^*\text{etkisiz}(y)) + k \leq b.[\, d_b(x, y) + d_b(y, z)] + k$ yazabiliriz. Yani

$d_{pb}(x, z) \leq d_{pb}(x, z^*\text{etkisiz}(y))$ olacak şekilde en az bir y ∈ N elemanı varsa,

$d_{bp}(x, z^*\text{etkisiz}(y)) + \leq b.[\, d_b(x, y) + d_b(y, z)] + k$ yazabiliriz. Burada

$d_{bp}(x, z^*\text{etkisiz}(y)) \leq b.[\, d_b(x, y) + k + d_b(y, z) + k] + k$ alabiliriz. Böylece,

$d_{p_b}(y, y) = d_b(y, y) + k = k$ olduğundan

$d_{bp}(x, z^*\text{etkisiz}(y)) \leq b.[\, d_{pb}(x, y) + d_{pb}(y, z)\,] + d_{p_b}(y, y)$ elde ederiz.

SONUÇ

Bu çalışmada biz nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzayları tanımladık ve bazı özelliklerini verdik. Bu yapının klasik yapılardan ve nötrosofik üçlü yapılardan farklı olduğunu gösterdik. Böylece yeni bir teori olan nötrosofik üçlü yapılar teorisine yeni bir yapı eklemiş olduk. Ayrıca nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzaylar yardımıyla nötrosofik üçlü kısmi b – metrik uzaylar için sabit nokta teoremleri ele alınabilir, nötrosofik üçlü kısmi b – normlu uzaylar ve nötrosofik üçlü kısmi b – iç çarpım uzayları tanımlanabilir.

KAYNAKÇA

[1] Smarandache F., A Unifying Field in logics, Neutrosophy: Neutrosophic Probability , Set and Logic, American Research Press (1998)

[2] Zadeh Lotfi A., Fuzzy sets. Information and control, (1965) 8.3 338-353,

[3] Atanassov, T. K., Intuitionistic fuzzy sets, Fuzzy Sets Syst, (1986) 20:87–96

[4] Smarandache F., & Ali M., Neutrosophic triplet group. Neural Computing and Applications, (2016) 29, 1-7.

[5] Şahin M., Kargın A., Çoban M. A., Fixed point theorem for neutrosophic triplet partial metric space, Symmetry – MDPI (2018)10, 240

[6] Şahin M. and Kargın A., Neutrosophic triplet normed space, Open Physics, (2017), 15:697-704

[7] Şahin M. and Kargın A., Neutrosophic triplet b-metric space, Neutrosophic Triplet Research 1 (Kabul edildi) (2019)

[8] I. A. Bakhtin, The contraction mapping principle in quasimetric spaces, Funct. Anal. Unianowsk Gos. Ped. Inst. (1989), 30, 26 – 37

[9] S. G. Matthews, Partial metric topology, Annals of New York Academy of Sciences, (1994), 728, 183-197

GENERALIZED WEIGHTED MORREY ESTIMATES FOR THE COMMUTATORS OF SUBLINEAR OPERATORS WITH ROUGH KERNEL GENERATED BY CALDERÓN-ZYGMUND OPERATORS AND BMO

Ferit GÜRBÜZ
Hakkari Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

ABSTRACT

The aim of this paper is to get the boundedness of the commutators of sublinear operators with rough kernel generated by Calderón-Zygmund operators and BMO functions both on weighted Morrey and generalized weighted Morrey spaces under generic size conditions which are satisfied by most of the operators in harmonic analysis, respectively. Also, the commutators of Calderón-Zygmund(C-Z) singular integral operator with rough kernel and a related Hardy-Littlewood(H-L) maximal operator with rough kernel which satisfy the conditions of our main result can be considered as some examples.

Keywords: Sublinear Operator, Calderón-Zygmund Operator, Hardy-Littlewood Maximal Operator, Rough Kernel, Weighted Morrey Space, Generalized Weighted Morrey Space, A_p Weights, Commutator, BMO.

1 INTRODUCTION AND DEFINITIONS

1.1 Background

Let $\Omega \in L_s(S^{n-1})$, $1 < s \leq \infty$, $\Omega(\mu x) = \Omega(x)$ for any $\mu > 0$, $x \in \mathbb{R}^n \backslash \{0\}$ and satisfy the cancellation condition

$$\int_{S^{n-1}} \Omega(x')d\sigma(x') = 0,$$

where $x' = \frac{x}{|x|}$ for any $x \neq 0$.

We first recall the definitions of the Calderón-Zygmund(C-Z) singular integral operator with rough kernel $\overline{T}_\Omega$ and a related Hardy-Littlewood(H-L) maximal operator with rough kernel M_Ω.

Definition 1 *Define*

$$\overline{T}_\Omega f(x) = p.v. \int_{\mathbb{R}^n} \frac{\Omega(x-y)}{|x-y|^n} f(y)dy,$$

$$M_\Omega f(x) = \sup_{t>0} \frac{1}{|B(x,t)|} \int_{B(x,t)} |\Omega(x-y)||f(y)|dy.$$

Now, we recall the definitions of the commutators of the operators $\overline{T}_\Omega$ and M_Ω, respectively.

Definition 2 *Let* $b \in L_1^{loc}(\mathbb{R}^n)$. *Define*

$$\left[b, \overline{T}_\Omega\right] f(x) = b(x)T_\Omega f(x) - T_\Omega(bf)(x)$$
$$= p.v. \int_E \frac{\Omega(x-y)}{|x-y|^n} \big(b(x) - b(y)\big) f(y)dy,$$

$$[b, M_\Omega] f(x) = b(x)M_\Omega f(x) - M_\Omega(bf)(x)$$
$$= \sup_{t>0} |B(x,t)|^{-1} \int_{B(x,t)} |b(x) - b(y)||\Omega(x-y)||f(y)|dy.$$

Definition 3 (***Bounded Mean Oscillation*** (***BMO***)) *We denote the mean value of* f *on* $B = B(x,r) \subset \mathbb{R}^n$ *by*

$$f_B = M(f,B) = M(f,x,r) = \frac{1}{|B|}\int_B f(y)dy,$$

and the mean oscillation of f on $B = B(x,r)$ by

$$MO(f,B) = MO(f,x,r) = \frac{1}{|B|}\int_B |f(y) - f_B|dy.$$

We also define for a non-negative function ϕ on $\mathbb{R}^n$

$$MO_\phi(f,B) = MO_\phi(f,x,r) = \frac{1}{\phi(|B|)|B|}\int_B |f(y) - f_B|dy.$$

Now we define

$$BMO_\phi = \left\{f \in L_1^{loc}(\mathbb{R}^n): \sup_B MO_\phi(f,B) < \infty\right\}$$

and

$$\|f\|_{BMO_\phi} = \sup_B MO_\phi(f,B).$$

The most important of these spaces occurs when $\phi = 1$, in which case $BMO_\phi = BMO$.
In 1961, John and Nirenberg [6] established the following deep property of functions from BMO.

Theorem 1 *(see [6]) If* $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$ *and* $B(x,r)$ *is a ball, then*

$$\left|\{x \in B(x,r) : |b(x) - b_{B(x,r)}| > \xi\}\right| \le |B(x,r)|\exp\left(-\frac{\xi}{C\|b\|_*}\right), \xi > 0,$$

where C depends only on the dimension n.
By Theorem 1, it is easy to get the following.

Lemma 1 *Let* $w \in A_\infty$ *and* $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$. *Then for any* $p \ge 1$ *we have*

$$\left(\frac{1}{w(B)}\int_B |b(y) - b_B|^p w(y)dy\right)^{\frac{1}{p}} \le \mathrm{C}\,\|\,b\,\|_*,$$

where C depends only on the dimension n.

Lemma 2 *(see [8]) Let* b *be a function in* $BMO(\mathbb{R}^n)$. *Let also* $1 \le p < \infty$, $x \in \mathbb{R}^n$, *and* $r_1, r_2 > 0$. *Then*

$$\left(\frac{1}{|B(x,r_1)|}\int_{B(x,r_1)} |b(y) - b_{B(x,r_2)}|^p dy\right)^{\frac{1}{p}} \le \mathrm{C}\left(1 + \left|\ln\frac{r_1}{r_2}\right|\right)\|\,b\,\|_*,$$

where C depends only on the dimension n.
By Lemma 1 and Lemma 2, it is easily to prove the following result.

Lemma 3 *(see [4]) Let* $w \in A_\infty$ *and* $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$. *Let also* $1 \le p < \infty$, $x \in \mathbb{R}^n$, *and* $r_1, r_2 > 0$. *Then*

$$\left(\frac{1}{w(B(x,r_1))}\int_{B(x,r_1)} |b(y) - b_{B(x,r_2)}|^p w(y)dy\right)^{\frac{1}{p}} \le \mathrm{C}\left(1 + \left|\ln\frac{r_1}{r_2}\right|\right)\|\,b\,\|_*,$$

where C depends only on the dimension n.

Theorem 2 (see *[1]) Let* $\Omega \in L_s(S^{n-1})$, $1 < s \le \infty$, $\Omega(\mu x) = \Omega(x)$ *for any* $\mu > 0, x \in \mathbb{R}^n\backslash\{0\}$ *and* $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$. *Then, for every* $s' < p < \infty$ *and* $w \in A_{\frac{p}{s'}}$, *there is a constant* C *independent of* f *such that*

$$\left\|\left[b, \overline{T}_\Omega\right]\right\|_{L_{p,w}} \le C\|f\|_{L_{p,w}}.$$

Next, we recall the definition of weighted Lebesgue spaces. By a "weight" we will mean a non-negative function w that is a positive measure a.e. on $\mathbb{R}^n$.

Definition 4 (***Weighted Lebesgue space***) *Let* $1 \le p \le \infty$ *and given a weight* $w(x) \in A_p(\mathbb{R}^n)$, *we shall define weighted Lebesgue spaces as*

$$L_p(w) \equiv L_p(\mathbb{R}^n, w) = \left\{ f : \| f \|_{L_{p,w}} = \left(\int_{\mathbb{R}^n} |f(x)|^p w(x) dx \right)^{\frac{1}{p}} < \infty \right\}, \qquad 1 \le p < \infty.$$

$$L_{\infty,w} \equiv L_\infty(\mathbb{R}^n, w) = \left\{ f : \| f \|_{L_{\infty,w}} = esssup_{x \in \mathbb{R}^n} |f(x)| w(x) < \infty \right\}.$$

Here and later, A_p denotes the Muckenhoupt classes (see [7]). In other words, let $1 < p < \infty$. One says that $w(x) \in A_p(\mathbb{R}^n)$, if the following condition holds:

$$[w]_{A_p} := \sup_B [w]_{A_p(B)}$$

$$= \sup_B \left(\frac{1}{|B|} \int_B w(x) dx \right) \left(\frac{1}{|B|} \int_B w(x)^{1-p'} dx \right)^{p-1} < \infty, \tag{1.1}$$

where the supremum is taken with respect to all the balls B and $p' = \frac{p}{p-1}$. The condition (1.1) is called the A_p-condition, and the weights which satisfy it are called A_p-weights. The property of the A_p-weights implies that generally speaking, we should check whether a weight w satisfies an A_p-condition or not. The expression $[w]_{A_p}$ is also called characteristic constant of w. Note that, for all balls B we have

$$[w]_{A_p}^{1/p} \ge [w]_{A_p(B)}^{1/p} = |B|^{-1} \| w \|_{L_1(B)}^{1/p} \| w^{-1/p} \|_{L_{p'}(B)} \ge 1$$

by Hölder's inequality. For the case $p = 1$, $w \in A_1(\mathbb{R}^n)$ if

$$\frac{1}{|B|} \int_B w(x) dx \le C \inf_{x \in B} w(x), \tag{1.2}$$

and the infimum of these constant C is called the A_1 constant of w and denoted by $[w]_{A_1}$. Since the A_p classes are increasing with respect to p, the A_∞ class of weights is defined in a natural way by $A_\infty(\mathbb{R}^n) = \bigcup_{1 \le p < \infty} A_p(\mathbb{R}^n)$ and the A_∞ constant of $w(x) \in A_\infty(\mathbb{R}^n)$ is the smallest of the infimums of the A_p constants such that $w(x) \in A_p(\mathbb{R}^n)$.

One knows that $A_p \subset A_s$ if $1 \le p < s < \infty$, and that $w \in A_p$ for some $1 < p < s$ if $w \in A_s$ with $s > 1$, and also $[w]_{A_p} \le [w]_{A_s}$.

By (1.1), we have

$$\left(w^{-\frac{p'}{p}}(B) \right)^{\frac{1}{p'}} = \left\| w^{-\frac{1}{p}} \right\|_{L_{p'}(B)} \le C|B| w(B)^{-\frac{1}{p}} \tag{1.3}$$

for $1 < p < \infty$. Suppose that $w \in A_p(\mathbb{R}^n)$, by the definition of $A_p(\mathbb{R}^n)$, we know that $w^{1-p'} \in A_{p'}(\mathbb{R}^n)$. Note that

$$\left(essinf_{x \in E} f(x) \right)^{-1} = esssup_{x \in E} \frac{1}{f(x)} \tag{1.4}$$

is true for any real-valued non-negative function f and is measurable on E (see [9] page 143) and (1.2); we get

$$\| w^{-1} \|_{L_\infty(B)} = esssup_{x \in B} \frac{1}{w(x)}$$

$$= \frac{1}{essinf_{x \in B} w(x)} \le C|B| w(B)^{-1}. \tag{1.5}$$

Next, Komori and Shirai [7] introduced a version of the weighted Morrey space $L_{p,\kappa}(w)$, which is a natural generalization of the weighted Lebesgue space $L_p(w)$, and investigated the boundedness of classical operators in harmonic analysis (see [7] for details).

Definition 5 (***Weighted Morrey space***) *Let $1 \le p < \infty$, $0 < \kappa < 1$ and w be a weight function. Then the weighted Morrey space $L_{p,\kappa}(w) \equiv L_{p,\kappa}(\mathbb{R}^n, w)$ is defined by*

$$L_{p,\kappa}(w) \equiv L_{p,\kappa}(\mathbb{R}^n, w) = \left\{ f \in L^{loc}_{p,w}(\mathbb{R}^n) : \| f \|_{L_{p,\kappa}(w)} = \sup_{x \in \mathbb{R}^n, r>0} w(B(x,r))^{-\frac{\kappa}{p}} \| f \|_{L_{p,w}(B(x,r))} < \infty \right\}.$$

Furthermore, the weak weighted Morrey space $WL_{p,\kappa}(w) \equiv WL_{p,\kappa}(\mathbb{R}^n, w)$ is defined by

$$WL_{p,\kappa}(w) \equiv WL_{p,\kappa}(\mathbb{R}^n, w) = \left\{ \begin{array}{l} f \in WL^{loc}_{p,w}(\mathbb{R}^n): \\ \| f \|_{WL_{p,\kappa}(w)} = \sup\limits_{x \in \mathbb{R}^n, r>0} w(B(x,r))^{-\frac{\kappa}{p}} \| f \|_{WL_{p,w}(B(x,r))} < \infty \end{array} \right\}.$$

On the other hand, the generalized weighted Morrey space $M_{p,\varphi}(w)$, which is a natural extension of the weighted Morrey space $L_{p,\kappa}(w)$ was been introduced by Guliyev [2] as follows.

Definition 6 (***Generalized weighted Morrey space***) *Let $1 \le p < \infty$, $\varphi(x,r)$ be a positive measurable function on $\mathbb{R}^n \times (0,\infty)$ and w be a non-negative measurable function on $\mathbb{R}^n$. Then, the generalized weighted Morrey space $M_{p,\varphi}(w) \equiv M_{p,\varphi}(\mathbb{R}^n, w)$ is defined by*

$$M_{p,\varphi}(w) \equiv M_{p,\varphi}(\mathbb{R}^n, w) = \left\{ \begin{array}{l} f \in L^{loc}_{p,w}(\mathbb{R}^n): \\ \| f \|_{M_{p,\varphi}(w)} = \sup\limits_{x \in \mathbb{R}^n, r>0} \varphi(x,r)^{-1} w(B(x,r))^{-\frac{1}{p}} \| f \|_{L_{p,w}(B(x,r))} < \infty \end{array} \right\}.$$

Furthermore, the weak generalized weighted Morrey space $WM_{p,\varphi}(w) \equiv WM_{p,\varphi}(\mathbb{R}^n, w)$ is defined by

$$WM_{p,\varphi}(w) \equiv WM_{p,\varphi}(\mathbb{R}^n, w) = \left\{ \begin{array}{l} f \in WL^{loc}_{p,w}(\mathbb{R}^n): \\ \| f \|_{WM_{p,\varphi}(w)} = \sup\limits_{x \in \mathbb{R}^n, r>0} \varphi(x,r)^{-1} w(B(x,r))^{-\frac{1}{p}} \| f \|_{WL_{p,w}(B(x,r))} < \infty \end{array} \right\}.$$

Remark 1 *When $w \equiv 1$, then the generalized weighted Morrey space is reduced to the generalized Morrey space. If $\varphi(x,r) \equiv w(B(x,r))^{\frac{\kappa-1}{p}}$, $0 < \kappa < 1$, then the generalized weighted Morrey space is reduced to the weighted Morrey space. When $w \equiv 1$ and $\varphi(x,r) = r^{\frac{\lambda-n}{p}}$ with $0 \le \lambda \le n$, then the generalized weighted Morrey space is reduced to the ordinary Morrey and weak Morrey space, respectively. If $\varphi(x,r) \equiv w(B(x,r))^{-\frac{1}{p}}$, then the generalized weighted Morrey space is reduced to the weighted Lebesgue space.*

The aim of this paper is to get the boundedness of the commutators of sublinear operators with rough kernel generated by Calderón-Zygmund operators and BMO functions both on weighted Morrey and generalized weighted Morrey spaces under generic size conditions which are satisfied by most of the operators in harmonic analysis, respectively. Also, the commutators of Calderón-Zygmund(C-Z) singular integral operator with rough kernel and a related Hardy-Littlewood(H-L) maximal operator with rough kernel which satisfy the conditions of our main result can be considered as some examples.

At last, we make some conventions on notation. Throughout this paper, C denotes a positive constant that is independent of the main parameters, but whose value may vary from line to line. We will also denote the conjugate exponent of $p > 1$ by $p' = \frac{p}{p-1}$ and of $s > 1$ by $s' = \frac{s}{s-1}$. A weight function is a locally integrable function on $\mathbb{R}^n$ which takes values in $(0, \infty)$ almost everywhere. For any set E, χ_E denotes its characteristic function, if E is also measurable and w is a weight, $w(E) := \int_E w(x)dx$. We also assume that $x \in \mathbb{R}^n$ and $r > 0$ and let $B(x,r)$ denotes the open ball centered at x of radius r, $(B(x,r))^C$ denotes its complement and $|B(x,r)|$ is the Lebesgue measure of the ball $B(x,r)$ and $|B(x,r)| = v_n r^n$, where $v_n = |B(0,1)|$. We have $CB(x,r) = B(x,Cr)$ for $C > 0$.

2 MAIN RESULT

We first prove the following lemma, which is the heart of the proof of Theorem 3 (our main result).

Lemma 4 *Let $\Omega \in L_s(S^{n-1})$, $1 < s \leq \infty$, $\Omega(\mu x) = \Omega(x)$ for any $\mu > 0$, $x \in \mathbb{R}^n \backslash \{0\}$, $1 < p < \infty$ and $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$. Let T_Ω be a sublinear operator satisfying the conditions (2.1) and (2.2) in [3] and $[b, T_\Omega]$ is bounded on $L_p(w)$.*

If $p > 1$, $s' \leq p$ and $w \in A_{\frac{p}{s'}}$, then the inequality

$$\| [b,T_\Omega]f \|_{L_{p,w}(B(x_0,r))} \leq C \| b \|_* \, w\big(B(x_0,r)\big)^{\frac{1}{p}} \int_{2r}^{\infty} \left(1 + \ln \frac{t}{r}\right) \times \| f \|_{L_{p,w}(B(x_0,t))} \, w\big(B(x_0,t)\big)^{-\frac{1}{p}} \frac{dt}{t} \quad (2.1)$$

holds for any ball $B(x_0,r)$ and for all $f \in L^{loc}_{p,w}(\mathbb{R}^n)$.

Proof. Let $1 < p < \infty$ and $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$. As in the proof of Lemma 2.1 in [3], we represent function f in form (2.5) in [3] and have

$$\|[b,T_\Omega]f\|_{L_{p,w}(B)} \leq \|[b,T_\Omega]f_1\|_{L_{p,w}(B)} + \|[b,T_\Omega]f_2\|_{L_{p,w}(B)}.$$

For $s' < p$ and $w \in A_{\frac{p}{s'}}$, from the boundedness of $[b,T_\Omega]$ on $L_p(w)$ (see Theorem 2) it follows that:

$$\|[b,T_\Omega]f_1\|_{L_{p,w}(B)} \leq \|[b,T_\Omega]f_1\|_{L_{p,w}(\mathbb{R}^n)}$$
$$\leq C\|b\|_*\|f_1\|_{L_{p,w}(\mathbb{R}^n)} = \|b\|_*\|f\|_{L_{p,w}(2B)}.$$

As in the proof of (2.8) in [3], we get

$$\|[b,T_\Omega]f_1\|_{L_{p,w}(B)} \leq C \| b \|_* \, w\big(B(x_0,r)\big)^{\frac{1}{p}} \int_{2r}^{\infty} \| f \|_{L_{p,w}(B(x_0,t))} \, w\big(B(x_0,t)\big)^{-\frac{1}{p}} \frac{dt}{t}.$$

We now turn to deal with the term $\|[b,T_\Omega]f_2\|_{L_{p,w}(B)}$. For any given $x \in B(x_0,r)$, we have

$$|[b,T_\Omega]f_2(x)| \leq C\big|b(x) - b_{B(x_0,r)}\big||T_\Omega f_2(x)| + \big|T_\Omega\big(b - b_{B(x_0,r)}\big)f_2(x)\big|$$
$$= F_1 + F_2.$$

Since T_Ω satisfies (2.10), by (2.12) and (2.13) in [3] we get

$$F_1 \leq C\big|b(y) - b_{B(x_0,r)}\big| \int_{2r}^{\infty} \|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))} w\big(B(x_0,t)\big)^{-\frac{1}{p}} \frac{dt}{t}.$$

Applying Lemma 3, we get

$$\|F_1\|_{L_{p,w}(B(x_0,r))} \leq C \| b \|_* \, w\big(B(x_0,r)\big)^{\frac{1}{p}} \int_{2r}^{\infty} \left(1 + \ln \frac{t}{r}\right) \|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))} w\big(B(x_0,t)\big)^{-\frac{1}{p}} \frac{dt}{t}.$$

Now, let us estimate F_2. When $\Omega \in L_s(S^{n-1})$, $1 < s \leq \infty$, it follows from (2.10) in [3] that

$$F_2 \le C\sum_{j=1}^{\infty}\left(2^{j+1}r\right)^{-\frac{n}{s'}}\left(\int_{B(x_0,2^{j+1}r)}\left|\left(b(y)-b_{B(x_0,r)}\right)f(y)\right|^{s'}dy\right)^{\frac{1}{s'}}.$$

Set $\nu=\frac{p}{s'}$. From $w\in A_\nu$, we know $w^{1-\nu'}\in A_{\nu'}$. Since $s'<p$, it follows from Hölder's inequality that

$$\left(\int_{B(x_0,2^{j+1}r)}\left|\left(b(y)-b_{B(x_0,r)}\right)\right|^{s'}|f(y)|^{s'}dy\right)^{\frac{1}{s'}}$$
$$\le C\|f\|_{L_{p,w}\left(B(x_0,2^{j+1}r)\right)}\left\|b(\cdot)-b_{B(x_0,r)}\right\|_{L_{s'\nu'}\left(w^{1-\nu'},B(x_0,2^{j+1}r)\right)}.$$

Then

$$F_2 \le$$
$$C\sum_{j=1}^{\infty}\left(2^{j+1}r\right)^{-\frac{n}{s'}}\left(2^{j+1}r\right)^{-\frac{n}{s'}}\|f\|_{L_{p,w}\left(B(x_0,2^{j+1}r)\right)}\left\|b(\cdot)-b_{B(x_0,r)}\right\|_{L_{s'\nu'}\left(w^{1-\nu'},B(x_0,2^{j+1}r)\right)}$$
$$\le$$
$$C\sum_{j=1}^{\infty}\left(1+ln\frac{2^{j+1}r}{r}\right)\left(2^{j+1}r\right)^{-\frac{n}{s'}}\|f\|_{L_{p,w}\left(B(x_0,2^{j+1}r)\right)}\left\|b(\cdot)-b_{B(x_0,r)}\right\|_{L_{s'\nu'}\left(w^{1-\nu'},B(x_0,2^{j+1}r)\right)}$$
$$\le C\sum_{j=1}^{\infty}\int_{2^{j+1}r}^{2^{j+2}r}\left(1+\ln\frac{t}{r}\right)\|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))}\left\|b(\cdot)-b_{B(x_0,r)}\right\|_{L_{s'\nu'}\left(w^{1-\nu'},B(x_0,t)\right)}\frac{dt}{t^{\frac{n}{s'}+1}}$$
$$\le C\int_{2r}^{\infty}\left(1+\ln\frac{t}{r}\right)\|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))}\left\|b(\cdot)-b_{B(x_0,r)}\right\|_{L_{s'\nu'}\left(w^{1-\nu'},B(x_0,t)\right)}\frac{dt}{t^{\frac{n}{s'}+1}}.$$

Since $w^{-\frac{\nu'}{s'}}=w^{1-\nu'}\in A_{\nu'}$, by (2.10) in [3], we know

$$\left(w^{1-\nu'}(B(x_0,t))\right)^{\frac{1}{s'\nu'}}\le Ct^{\frac{n}{\nu}}w(B(x_0,t))^{-\frac{1}{p}}.$$

(2.2)

Using Lemma 3 and by the fact that $w\in A_\nu$ and (2.2), we thus obtain

$$\left(\int_{B(x_0,2^{j+1}r)}\left|\left(b(y)-b_{B(x_0,r)}\right)\right|^{s'\nu'}w^{1-\nu'}(y)dy\right)^{\frac{1}{s'\nu'}}$$
$$\le C\parallel b\parallel_*\left(1+\ln\frac{t}{r}\right)\left(w^{1-\nu'}(B(x_0,t))\right)^{\frac{1}{s\nu'}}$$
$$\le C\parallel b\parallel_*\left(1+\ln\frac{t}{r}\right)t^{\frac{n}{s'}}w(B(x_0,t))^{-\frac{1}{p}}.$$

(2.3)

Then, by (2.3)

$$F_2 \le C\parallel b\parallel_*\int_{2r}^{\infty}\left(1+\ln\frac{t}{r}\right)\parallel f\parallel_{L_{p,w}(B(x_0,t))}w\left(B(x_0,t)\right)^{-\frac{1}{p}}\frac{dt}{t}.$$

Hence,

$$\|F_2\|_{L_{p,w}(B(x_0,r))}\le C\parallel b\parallel_* w\left(B(x_0,r)\right)^{\frac{1}{p}}\int_{2r}^{\infty}\left(1+\ln\frac{t}{r}\right)\parallel$$
$$f\parallel_{L_{p,w}(B(x_0,t))}w\left(B(x_0,t)\right)^{-\frac{1}{p}}\frac{dt}{t}.$$

Summing up $\|F_1\|_{L_{p,w}(B(x_0,r))}$ and $\|F_2\|_{L_{p,w}(B(x_0,r))}$ for all $p\in(1,\infty)$, we get

$$\|[b,T_\Omega]f_2\|_{L_{p,w}(B(x_0,r))}\le C\parallel b\parallel_* w\left(B(x_0,r)\right)^{\frac{1}{p}}\int_{2r}^{\infty}\left(1+\ln\frac{t}{r}\right)$$
$$\times\parallel f\parallel_{L_{p,w}(B(x_0,t))}w\left(B(x_0,t)\right)^{-\frac{1}{p}}\frac{dt}{t}.$$

Finally, we have the following

$$\|[b,T_\Omega]f\|_{L_{p,w}(B(x_0,r))}$$

$$\leq C \parallel b \parallel_* \; w\big(B(x_0,r)\big)^{\frac{1}{p}} \int_{2r}^{\infty} \left(1+\ln\frac{t}{r}\right) \parallel f \parallel_{L_{p,w}(B(x_0,t))} w\big(B(x_0,t)\big)^{-\frac{1}{p}} \frac{dt}{t}.$$

This completes the proof of Lemma 4.

Now we can give the following theorem (our main result).

Theorem 3 *Let* $\Omega \in L_s(S^{n-1})$, $1 < s \leq \infty$, $\Omega(\mu x) = \Omega(x)$ *for any* $\mu > 0, x \in \mathbb{R}^n \backslash \{0\}$ *and* $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$. Let also, for $s' < p < \infty$ and $w \in A_{\frac{p}{s'}}$ the pair (φ_1, φ_2) satisfies the condition

$$\int_r^{\infty} \left(1+\ln\frac{t}{r}\right) \frac{essinf_{t<\tau<\infty} \varphi_1(x,\tau) w\big(B(x,\tau)\big)^{\frac{1}{p}}}{w\big(B(x,t)\big)^{\frac{1}{p}}} \frac{dt}{t} \leq C\, \varphi_2(x,r), \tag{2.4}$$

where C does not depend on x and r.
Then, the operator $[b, T_\Omega]$ is bounded from $M_{p,\varphi_1}(w)$ to $M_{p,\varphi_2}(w)$. Moreover

$$\|[b,T_\Omega]f\|_{M_{p,\varphi_2}(w)} \leq C\|b\|_* \|f\|_{M_{p,\varphi_1}(w)}.$$

Proof. Since $f \in M_{p,\varphi_1}(w)$, then from (1.4) and the fact that the norm $\|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))}$ is a non-decreasing function with respect to t, we get

$$\frac{\|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))}}{essinf_{0<t<\tau<\infty} \varphi_1(x_0,\tau) w\big(B(x_0,\tau)\big)^{\frac{1}{p}}} \leq esssup_{0<t<\tau<\infty} \frac{\|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))}}{\varphi_1(x_0,\tau) w\big(B(x_0,\tau)\big)^{\frac{1}{p}}}$$
$$\leq esssup_{0<\tau<\infty} \frac{\|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,\tau))}}{\varphi_1(x_0,\tau) w\big(B(x_0,\tau)\big)^{\frac{1}{p}}} \leq \|f\|_{M_{p,\varphi_1}(w)}. \tag{2.5}$$

By (2.5), we have

$$\int_r^{\infty} \left(1+\ln\frac{t}{r}\right) \|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))} w\big(B(x_0,t)\big)^{-\frac{1}{p}} \frac{dt}{t}$$
$$\approx \int_r^{\infty} \left(1+\ln\frac{t}{r}\right) \frac{\|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))}}{essinf_{t<\tau<\infty} \varphi_1(x_0,\tau) w\big(B(x_0,\tau)\big)^{\frac{1}{p}}} \frac{essinf_{t<\tau<\infty} \varphi_1(x_0,\tau) w\big(B(x_0,\tau)\big)^{\frac{1}{p}}}{w\big(B(x_0,t)\big)^{\frac{1}{p}}} \frac{dt}{t}$$
$$\leq C\|f\|_{M_{p,\varphi_1}(w)} \int_r^{\infty} \left(1+\ln\frac{t}{r}\right) \frac{essinf_{t<\tau<\infty} \varphi_1(x_0,\tau) w\big(B(x_0,\tau)\big)^{\frac{1}{p}}}{w\big(B(x_0,t)\big)^{\frac{1}{p}}} \frac{dt}{t}.$$

For $s' < p < \infty$, since (φ_1, φ_2) satisfies (2.4), we know

$$\int_r^{\infty} \left(1+\ln\frac{t}{r}\right) \|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))} w\big(B(x_0,t)\big)^{-\frac{1}{p}} \frac{dt}{t} \leq C\|f\|_{M_{p,\varphi_1}(w)} \varphi_2(x_0,r). \tag{2.6}$$

Then by (2.1) and (2.6), we get

$$\|[b,T_\Omega]f\|_{M_{p,\varphi_2}(w)} = \sup_{x_0\in\mathbb{R}^n, r>0} \varphi_2(x_0,r)^{-1} w\big(B(x_0,r)\big)^{-\frac{1}{p}} \|[b,T_\Omega]f\|_{L_{p,w}(B(x_0,r))}$$
$$\leq C\|b\|_* \sup_{x_0\in\mathbb{R}^n, r>0} \varphi_2(x_0,r)^{-1} \int_r^{\infty} \left(1+\ln\frac{t}{r}\right) \|f\|_{L_{p,w}(B(x_0,t))} w\big(B(x_0,t)\big)^{-\frac{1}{p}} \frac{dt}{t}$$
$$\leq C\|b\|_* \|f\|_{M_{p,\varphi_1}(w)}.$$

This completes the proof of Theorem 3.

Remark 2 *Note that, in the case of* $w \equiv 1$ *Theorem 3 has been proved in [5].*

Let $\varphi_1(x,r)=\varphi_2(x,r)\equiv w\big(B(x,r)\big)^{\frac{\kappa-1}{p}}$, $0<\kappa<1$, $w\in A_\infty$. Then for $s'\le p$, $p\neq 1$ and $w\in A_{\frac{p}{s'}}$, the pair (φ_1,φ_2) satisfies condition (2.4). Hence, from Theorem 3 we get the following new result.

Corollary 1 *Let $\Omega\in L_s(S^{n-1})$, $1<s\le\infty$, $\Omega(\mu x)=\Omega(x)$ for any $\mu>0$, $x\in\mathbb{R}^n\backslash\{0\}$, $0<\kappa<1$ and $b\in BMO(\mathbb{R}^n)$. Let also T_Ω be a sublinear operator satisfying conditions the conditions (2.1) and (2.2) in [3] and $[b,T_\Omega]$ is bounded on $L_p(w)$. For $s'\le p$, $p\neq 1$ and $w\in A_{\frac{p}{s'}}$, the pair (φ_1,φ_2) satisfies condition (2.4). Then the operator $[b,T_\Omega]$ is bounded on the weighted Morrey spaces $L_{p,\kappa}(w)$ for $p>1$.*

Corollary 2 *Under the conditions of Theorem 3, the operators $\big[b,\overline{T}_\Omega\big]$ and $[b,M_\Omega]$ are bounded from $M_{p,\varphi_1}(w)$ to $M_{p,\varphi_2}(w)$.*

Corollary 3 *Under the conditions of Corollary 1, the operators $\big[b,\overline{T}_\Omega\big]$ and $[b,M_\Omega]$ are bounded on the weighted Morrey spaces $L_{p,\kappa}(w)$ for $p>1$.*

3 CONLUSIONS

The structure of this paper is as follows. The first section is devoted to the introduction. Also, in this section, we recall the definitions of basic spaces such as weighted Lebesgue, weighted Morrey and generalized weighted Morrey spaces and the relationship between these spaces has been considered. Moreover, we present some basic facts about weight functions that we use in the following sections. The section 2 is devoted to the proofs of the main lemma and the main result. At last, we have applied Teorem 3 (our main result) to several particular operators such as the commutators of Calderón-Zygmund(C-Z) singular integral operator with rough kernel and a related Hardy-Littlewood(H-L) maximal operator with rough kernel. On the other hand, the results presented here are sure to be new and potentially useful. Since the research subject here and its related ones are so popular, the content of this paper may attract interested readers who have been interested in this and related research subjects. Therefore, the results in this paper are worthwhile to record.

4 REFERENCES

[1] Alvarez, J., Bagby, R. J., Kurtz, D. S. and Pérez, C., Weighted estimates for commutators of linear operators, Studia Math., 104, 1993, 195-209.

[2] Guliyev, V. S., Generalized weighted Morrey spaces and higher order commutators of sublinear operators, Eurasian Math. J., 3, 2012, 33-61.

[3] Gürbüz, F., On the behaviors of sublinear operators with rough kernel generated by Calderón-Zygmund operators both on weighted Morrey and generalized weighted Morrey spaces, Int. J. Appl. Math. Stat., 57 (2), 2018, 33-42.

[4] Gürbüz, F., Some estimates for generalized commutators of rough fractional maximal and integral operators on generalized weighted Morrey spaces, Canad. Math. Bull., 60 (1), 2017, 131-145.

[5] Gürbüz F., Sublinear operators with rough kernel generated by Calderón-Zygmund operators and their commutators on generalized Morrey spaces, Math. Notes, 101 (3), 2017, 429-442.

[6] John, F. and Nirenberg, L., On functions of bounded mean oscillation, Comm. Pure Appl. Math., 14, 1961, 415-426.

[7] Komori, Y. and Shirai, S. 2009. Weighted Morrey spaces and a singular integral operator, Math. Nachr., 282, 2009, 219-231.

[8] Lin, Y. and Lu, S. Z., Strongly singular Calderón-Zygmund operators and their commutators, Jordan J. Math. Stat. (JJMS), 1, 2008, 31-49.
[9] Wheeden, R. L. and Zygmund, A., Measure and Integral: An Introduction to Real Analysis, vol. 43, Marcel Dekker, New York, 1977.

AĞIRLIKLI MORREY UZAYLARINDA SALINIMLI ÇEKİRDEKLİ KONVOLÜSYON OPERATÖRÜNÜN KOMÜTATÖRÜNÜN SINIRLILIĞI

Ferit GÜRBÜZ
Hakkari Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

ABSTRACT
In harmonic analysis, the studies of inequalities of classical operators (= singular, maximal and Riesz potentials) have a very important place on various function spaces. Classical Morrey spaces were introduced by Morrey [10] in their study of the local behavior of solutions of second order elliptic partial differential equations. Morrey spaces will be considered as an extension of Lebesgue spaces, so it is quite natural and important to investigate the limitations of classical operators in Morrey spaces. Chiarenza and Frasca [2] have shown the boundedness of Hardy-Littlewood maximal operator, fractional integral operator and singular integral operators in Morrey spaces. The boundedness of the fractional integral operator (Riesz Potential) in the Morrey spaces was studied by Adams [1]. The boundednesses of the above-mentioned operators in the weighted Lebesgue spaces were obtained by Muckenhoupt and Wheeden [12] and also by Coifman and Fefferman [4]. In addition, given a positive real number $\beta > 0, \beta \neq 0$. The oscillating kernel is defined by $K_\beta(x) = e^{i|x|^\beta}(1+|x|)^{-n}$. The convolution operator with oscillating kernel can be denoted by $K_\beta * f(x)$. The boundedness of the operator $K_\beta * f(x)$ was studied by Chanillo et al. [3]. These results were then extended to various spaces. On the other hand (weighted) Morrey spaces can be considered as an extension of the (weighted) Lebesgue spaces, so it is quite natural and important to investigate the boundednesses of classical operators in the Morrey spaces. In particular, many studies focus on function spaces based on Morrey spaces to fill in some gaps in the Morrey type space theory. In addition, these spaces played an important role in the study of the local behavior of the solutions of the second order elliptic partial differential equations and in the harmonic analysis. But since this issue is beyond the scope of this article, we pass on the details here. On the other hand, the weighted Morrey spaces were introduced by Komori and Shirai [9] in 2009. Tthey obtained the boundedness of maximal, fractional integral and Calderón-Zygmund operators and their commutators on these spaces. Later, Gürbüz [6] showed the boundedness of the operator $K_\beta * f(x)$ in the weighted Morrey spaces.
As a result, in this study, it was obtained the sufficient conditions which ensures the boundedness of commutator of the operator $K_\beta * f(x)$ from one weighted Morrey space $L_{p,\kappa}(w)$ to another $L_{p,\kappa}(w)$ for $p > 1$.
Keywords: Oscillating kernel, weighted Morrey space, A_p weights, commutator.

1GİRİŞ
Bu çalışmanın amacı ağırlık fonksiyonunun bazı özelliklerini uygulayarak, ağırlıklı Morrey uzaylarında salınımlı çekirdekli konvolüsyon operatörünün komütatörü için ağırlıklı norm eşitsizliklerini elde etmektir. Dolayısıyla, bu çalışmanın ana odağı, klasik salınımlı çekirdekli singüler integral operatörün komütatörünün son gelişmelerini incelemektir. Bu bağlamda, $p > 1$ için $L_{p,\kappa}(w)$ ağırlıklı Morrey uzayından bir diğer $L_{p,\kappa}(w)$ ağırlıklı Morrey uzayına $\beta > 0$, $\beta \neq 0$ pozitif reel sayısı için $K_\beta(x) = e^{i|x|^\beta}(1+|x|)^{-n}$ salınımlı çekirdek olmak üzere $K_\beta * f(x)$ salınımlı çekirdekli konvolüsyon operatörünün komütatörünün sınırlılığının sağlanması için yeterlilik şartları elde edilmiştir.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda genellikle çeşitli uzaylarda, $K_\beta * f(x)$ operatörü için bazı eşitsizlikler elde edilmiştir. Ancak, bu operatörün komütatörünün ağırlıklı Morrey

uzaylarındaki sınırlılıkları ile ilgili sonuçlar oldukça azdır. Bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğun doldurulması planlanmaktadır.

Ağırlıklı eşitsizlikler Fourier analizinde önemli bir yere sahip olup çok çeşitli uygulamalara sahiptir. Özellikle, ağırlık teorisi Lipschitz bölgeleri üzerinde Laplace denklemi için sınır değer problemleri çalışmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Ağırlıklı eşitsizliklerin diğer uygulamaları extrapolasyon teorisi, vektör değerli eşitsizlikler ve lineer olmayan kısmi diferensiyel denklemlerin bazı sınıfları için hesaplamaları içerir. Bu alandaki ilk çalışma 1970 lerde Muckenhoupt [11] tarafından yapıldı. O, iyi bilinen A_p şartını tanıttı ve bunu $L_p(w)$ ağırlıklı Lebesgue uzayında M Hardy-Littlewood maksimal operatörünün sınırlılığını karakterize etmek için kullandı. Bundan böyle A_p yi Muckenhoupt sınıfları olarak adlandıracağız. Yani, tüm B yuvarları için $\left(\frac{1}{|B|}\int_B w(y)dy\right)\left(\frac{1}{|B|}\int_B w(y)^{-\frac{1}{p-1}}dy\right)^{p-1} \leq C$ ise, bu durumda bazı $1 < p < \infty$ için $w(x) \in A_p(\mathbb{R}^n)$ dir denir. Daha fazla ayrıntı için bakınız: ([7],[8]). Yani Hardy-Littlewood maksimal operatörünün $L_p(w) \equiv L_p(\mathbb{R}^n, w)$ ağırlıklı L_p uzayını kendi üzerine dönüştüren Muckenhoupt karakterizasyonu, A_p sınıfının tanımlanmasına ve ağırlıklı eşitsizlerin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Bir ağırlık fonksiyonu, hemen hemen her yerde pozitif lokal integrallenebilen $w: \mathbb{R}^n \to [0, \infty)$ bir fonksiyondur. Buradan ağırlıkların sadece sıfır Lebegue ölçülü bir küme üzerinde sıfır ya da sonsuz olduğu anlaşılır. Eğer w bir ağırlık ve $1/w$ lokal integrallenebilir ise bu durumda $1/w$ fonksiyonu da bir ağırlıktır.

Verilen bir w ağırlığı ve bir E ölçülebilir kümesi için $w(E) = \int_E w(x)dx$ notasyonunu E kümesinin w -ölçüsünü göstermek için kullanacağız. Ağırlıklar lokal integrallenebilir fonksiyonlar olduklarından bir yuvar tarafından içerilen bütün E kümeleri için $w(E) < \infty$ olur. Verilen bir w ağırlık fonksiyonu için B herhangi bir yuvar olmak üzere $w(2B) \leq Dw(B)$ olacak şekilde bir $D > 0$ sabiti varsa w doubling şartını sağlar denir. w bu şartı sağladığında kısalık için $w \in \Delta_2$ biçiminde yazılır. Üstelik bu fonksiyon Lebesgue ölçüsüne göre mutlak sürekli olan $d\mu = w(x)dx$ ölçüsünü doğurur. Bu sebeple, yazarlar sıklıkla ölçüyü ağırlıkla tanımlarlar ve $L_p(w)$ yi $L_p(\mu)$ anlamına gelecek şekilde yazarlar.

Sonuç olarak, $w(x) \in A_p(\mathbb{R}^n)$ ağırlık fonksiyonu verilsin. Ağırlıklı Lebesgue uzayı

$$L_p(w) \equiv L_p(\mathbb{R}^n, w) = \left\{f: \| f \|_{L_{p,w}} == \left(\int_{\mathbb{R}^n} |f(x)|^p w(x)dx\right)^{\frac{1}{p}} < \infty\right\}, \qquad 1 < p < \infty,$$

normuna sahip tüm ölçülebilir fonksiyonların kümesidir ve $L_p(w) \equiv L_p(\mathbb{R}^n, w)$ ile gösterilir.

$L_p(w)$ ağırlıklı Lebesgue uzayı dışında, $L_p(w)$ nin doğal bir genelleştirmesi olan $L_{p,\kappa}(w)$ ağırlıklı Morrey uzayı başka bir önemli fonksiyon uzayıdır. $1 \leq p < \infty$, $0 < \kappa < 1$ ve w ağırlık fonksiyonu olmak üzere, $L_{p,\kappa}(w) \equiv L_{p,\kappa}(\mathbb{R}^n, w)$ ağırlıklı Morrey uzayı

$$\| f \|_{L_{p,\kappa}(w)} = \sup_{x \in \mathbb{R}^n, r>0} \left(\frac{1}{w(B(x,r))^\kappa} \| f \|^p_{L_{p,w}(B(x,r))}\right)^{\frac{1}{p}}$$

ile bütün $f \in L_p^{loc}(w)$ fonksiyonlarının tüm sınıflarının bir koleksiyonudur. Eğer $\kappa = 0$ ise, bu durumda $L_{p,0}(w) = L_p(w)$ olur.

$\beta > 0$, $\beta \neq 0$ pozitif reel sayısı verilsin. Bu durumda $K_\beta(x)$ salınımlı çekirdek

$$K_\beta(x) = e^{i|x|^\beta}(1 + |x|)^{-n}$$

ile tanımlanır. Bu durumda salınımlı çekirdekli konvolüsyon operatörünü

$$Tf(x) = K_\beta * f(x) = \int_{\mathbb{R}^n} K_\beta(x - y)f(y)dy$$

ile göstereceğiz. Ayrıca, b , $\mathbb{R}^n$ üzerinde lokal integrallenebilir bir fonksiyon olmak üzere, T operatörü ile b tarafından üretilen komütatör aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$T_b(f)(x) = [b, T]f(x)$$

$$= b(x)Tf(x) - T(bf)(x)$$
$$= \int_{\mathbb{R}^n} [b(x) - b(y)]e^{i|x-y|^\beta}(1 + |x - y|)^{-n} f(y)dy.$$

$b \in L^{loc}(\mathbb{R}^n)$ fonksiyonu ve bir $B(x,r)$ yuvarı için

$$b_{B(x,r)} = \frac{1}{|B(x,r)|}\int_{B(x,r)} b(y)dy$$

ifadesine b fonksiyonunun $B(x,r)$ üzerindeki ortalaması denir. Bu durumda $\left|b - b_{B(x,r)}\right|$ fonksiyonuna b fonksiyonunun salınımı ve

$$\frac{1}{|B(x,r)|}\int_{B(x,r)} \left|b(y) - b_{B(x,r)}\right|dy$$

ifadesine $B(x,r)$ üzerinde b fonksiyonunun ortalama salınımı denir.

$b \in L^{loc}(\mathbb{R}^n)$ için

$$\|b\|_* = \sup_{x\in\mathbb{R}^n, r>0} \frac{1}{|B(x,r)|}\int_{B(x,r)} \left|b(y) - b_{B(x,r)}\right|dy$$

olsun. Eğer $\|b\|_* < \infty$ ise b fonksiyonu ortalama salınıma sahiptir denir

$$BMO(\mathbb{R}^n) = \{b \in L^{loc}(\mathbb{R}^n): \|b\|_* < \infty\}$$

ile gösterilir.

Bu çalışma boyunca C, açıkça ifade edilmeksizin her bir ifadedeki değerini değiştirebilen pozitif bir sabiti ifade eder.

2 AMAÇ

Bu çalışmanın temel amacı ağırlıklı Morrey uzaylarında T operatörü ve $BMO(\mathbb{R}^n)$ fonksiyonları tarafından üretilen komütatörler için ağırlıklı tahminleri verebilmektir. Aslında bu çalışma, Gürbüz [6]'ün çalışmasının komütatör versiyonudur.

3 MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmanın hazırlanmasında kaynak kitaplar ve makalelerden yararlanılmıştır. Çalışma süresince konuyla ilgili makale ve kitaplar taranıp benzer teknikler kullanılarak bu çalışma sonuçlandırılmıştır.

4 BAZI LEMMALAR

Bu bölümde ana sonucu ve ispatını vermeden önce, sırasıyla A_p ağırlık sınıflarının, BMO fonksiyonlarının ve ağırlıklı Lebesgue uzayının özellikleri ile ilgili aşağıdaki lemmaları vereceğiz. Bu lemmalar ana sonuçların ispatı için çok gereklidir.

Lemma 1 [5] *$1 \le p < \infty$, $w \in A_p$ olsun. Bu durumda aşağıdaki ifadeler geçerlidir:*

(i) $w \in \Delta_2$ sağlanır. Yani her B yuvarı için

$$w(2B) \le Cw(B) \quad (4.1)$$

olacak şekilde bir sabit $C > 0$ vardır.

(ii) Her B yuvarı için

$$w(2B) \ge Cw(B)$$

olacak şekilde $C > 1$ vardır. w bu koşulu sağladığı zaman, w ters doubling şartını sağlar diyeceğiz.

(iii) Her $B \subset \mathbb{R}^n$ yuvarı için aşağıdaki ters Hölder eşitsizliği

$$\left(\frac{1}{|B|}\int_B w(x)^r dx\right)^{\frac{1}{r}} \le C\left(\frac{1}{|B|}\int_B w(x)dx\right) \quad (4.2)$$

sağlanacak şekilde $C, r > 1$ sabitleri vardır.

Uyarı 1 [8] (1) ***John-Nirenberg eşitsizliği:*** *Her $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$ ve $t > 0$ için*

$$|\{x \in B : |b(x) - b_B| > t\}| \le C_1|B|e^{-C_2 t/\|b\|_*}, \qquad \forall B \subset \mathbb{R}^n$$

olacak şekilde $C_1, C_2 > 0$ sabitleri vardır.

(2) John-Nirenberg eşitsizliği $1 \le q < \infty$ and $w \in A_\infty$ için

$$\| b \|_* \cong \sup_B \left(\frac{1}{w(B)} \int_B |b(x) - b_B|^q w(x)dx\right)^{\frac{1}{q}} \quad (4.3)$$

olmasını gerektirir.

Lemma 2 [13] *$1 < p < \infty$ ve $w \in A_p$ olsun. Bu durumda her $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$ için*

$$\|T_b f\|_{L_p(w)} \le C\|f\|_{L_p(w)}$$

olacak şekilde $C > 0$ sabiti vardır.

Lemma 3 [14] *$B = B(x_0, r)$, $0 < \kappa < 1$, $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$ ve $1 < p < \infty$ olsun. Bu durumda her $y \in (2B)^C = \mathbb{R}^n \backslash 2B$ için*

$$\left(\int_{|x_0-y|>2r} \frac{|f(y)|}{|x_0-y|^n} |b_{B,w} - b(y)|dy\right)^p w(B)^{1-\kappa} \le C \| f \|^p_{L_{p,\kappa}(w)} \|b\|^p_{BMO(\mathbb{R}^n)}$$

eşitsizliği sağlanır. Burada $b_{B,w} = \frac{1}{w(B)} \int_B b(x)w(x)dx$ dir.

5 ANA SONUÇ VE İSPATI

Bu bölümde makalenin ana sonucunu ve ispatını vereceğiz.

Aşağıdaki teoremde, $L_{p,\kappa}(w)$ ağırlıklı Morrey uzayı üzerinde T_b komütatör operatörünün sınırlılığını elde edeceğiz.

Teorem 1 *$1 < p < \infty$, $0 < \kappa < 1$, $w \in A_p$ ve $b \in BMO(\mathbb{R}^n)$ olsun. Bu durumda T_b operatörü $L_{p,\kappa}(w)$ uzayı üzerinde sınırlıdır. Yani,*

$$\|T_b f\|_{L_{p,\kappa}(w)} \le C\|b\|_*\|f\|_{L_{p,\kappa}(w)}$$

olacak şekilde f ve b den bağımsız bir $C > 0$ sabiti vardır.

İspat. Keyfi bir $x_0 \in \mathbb{R}^n$ için $B = B(x_0, r)$, x_0 merkezli r yarıçaplı yuvar ve $2B = B(x_0, 2r)$ olsun. f fonksiyonunu

$$f = f_1 + f_2, \quad f_1(y) = f(y)\chi_{2B}(y), \quad f_2(y) = f(y)\chi_{(2B)^C}(y), \quad r > 0$$

biçiminde ifade edelim. Bu durumda

$$\int_B |T_b f(x)|^p w(x)dx \le \int_B |T_b f_1(x)|^p w(x)dx + \int_B |T_b f_2(x)|^p w(x)dx$$
$$\equiv F + FF$$

elde edilir.

F'yi tahmin etmek için Lemma 2 ve $w \in A_p$' nin bir uygulaması olarak

$$F \le \int_{2B} |f(x)|^p w(x)dx \le C \| f \|^p_{L_{p,\kappa}(w)} w(B)^\kappa \quad (5.1)$$

elde ederiz. Şimdi FF' nin tahminine dönelim. $x \in B$, $y \in (2B)^C$ olması $|x_0 - y| \le C|x - y|$ olmasını gerektirir. Buradan

$$|T_b f_2(x)|^p = \left|\int_{\mathbb{R}^n} [b(x) - b(y)]e^{i|x-y|^\beta}(1 + |x - y|)^{-n} f(y)dy\right|^p$$
$$\le C\left(\int_{|x_0-y|>2r} \frac{|f(y)|}{|x_0-y|^n} \{|b(x) - b_{B,w}| + |b_{B,w} - b(y)|\}dy\right)^p$$

elde edilir. Bu durumda

$$FF \le C\left(\int_{|x_0-y|>2r} \frac{|f(y)|}{|x_0-y|^n} dy\right)^p \int_B |b(x) - b_{B,w}|^p w(x)dx$$
$$+C\left(\int_{|x_0-y|>2r} \frac{|f(y)|}{|x_0-y|^n} |b(y) - b_{B,w}|dy\right)^p w(B)$$
$$\equiv FF_1 + FF_2$$

olduğu görülür.

Lemma 3 den

$$FF_2 \le C \| f \|^p_{L_{p,\kappa}(w)} \|b\|^p_{BMO(\mathbb{R}^n)} w(B)^\kappa$$

elde ederiz.

İstenilen tahminde bulunmak için, FF_1 terimini de tahmin etmemiz gerekiyor. Bu tahmin (4.1), (4.2) ve (4.3) ile yapılacaktır. Gerçekten,

$$FF_1 = \left(\int_{|x_0-y|>2r} \frac{|f(y)|}{|x_0-y|^n}dy\right)^p \int_B \left|b(x)-b_{B,w}\right|^p w(x)dx$$

$$= \left(\sum_{k=1}^{\infty}\int_{2^k r<|x_0-y|>2^{k+1}r} \frac{|f(y)|}{|x_0-y|^n}dy\right)^p \int_B \left|b(x)-b_{B,w}\right|^p w(x)dx$$

$$\leq \left(\sum_{k=1}^{\infty}\frac{1}{|2^k B|}\int_{2^{k+1}B}|f(y)|dy\right)^p \int_B \left|b(x)-b_{B,w}\right|^p w(x)dx$$

$$\leq \mathrm{C}\sum_{k=1}^{\infty}\frac{1}{|2^k B|}\left(\frac{1}{w(2^{k+1}B)^{\kappa}}\int_{2^{k+1}B}|f(y)|^p w(y)dy\right)^{\frac{1}{p}} w(2^{k+1}B)^{\frac{\kappa}{p}}$$

$$\times\left(\int_{2^{k+1}B} w(y)^{-\frac{1}{p-1}}dy\right)^{\frac{p-1}{p}} \int_B \left|b(x)-b_{B,w}\right|^p w(x)dx$$

$$\leq C\|f\|_{L_{p,\kappa}(w)}\left[\sum_{k=1}^{\infty}\frac{|2^{k+1}B|^{-\frac{1}{p}}}{|2^k B|}\left(\frac{1}{|2^{k+1}B|}\int_{2^{k+1}B} w(y)dy\right)^{-\frac{1}{p}} w(2^{k+1}B)^{\frac{\kappa}{p}}\right]^p$$

$$\times\int_B \left|b(x)-b_{B,w}\right|^p w(x)dx$$

$$\leq C\|f\|^p_{L_{p,\kappa}(w)}\|b\|^p_{BMO(\mathbb{R}^n)}\sum_{k=1}^{\infty}\left(\frac{w(B)^{\frac{1-\kappa}{p}}}{w(2^{k+1}B)^{\frac{1-\kappa}{p}}}\right)^p w(B)^{\kappa}$$

$$\leq C \parallel f \parallel^p_{L_{p,\kappa}(w)} \|b\|^p_{BMO(\mathbb{R}^n)} w(B)^{\kappa}$$

(5.2)

olduğu görülür. Böylece

$$FF \leq C \parallel f \parallel^p_{L_{p,\kappa}(w)} \|b\|^p_{BMO(\mathbb{R}^n)} w(B)^{\kappa}$$

elde ederiz. Böylece (5.1) ve (5.2) den Teorem 1 nin ispatını tamamlamış oluruz.

6 TARTIŞMA VE SONUÇ

Harmonik analizde, klasik operatörlerin (= singüler, maksimal ve Riesz potansiyelleri) çeşitli fonksiyon uzaylarındaki eşitsizliklerinin çalışmaları çok önemli bir yer tutmaktadır. Klasik Morrey uzayları, ikinci dereceden eliptik kısmi diferensiyel denklemlerin çözümlerinin lokal davranışlarını araştırma çalışmalarında Morrey [10] tarafından ortaya konulmuştur. Morrey uzayları Lebesgue uzaylarının bir uzantısı olarak değerlendirileceğinden klasik operatörlerin sınırlılıklarının Morrey uzaylarında araştırılması oldukça doğal ve önemlidir. Chiarenza ve Frasca [2] Hardy-Littlewood maksimal operatörü, kesirli integral operatörü ve singüler integral operatörlerinin Morrey uzaylarında sınırlılığını göstermiştir. Morrey uzaylarında kesirli integral operatörünün (Riesz Potansiyeli) sınırlılığı Adams [1] tarafından çalışılmıştır. Ağırlıklı Lebesgue uzaylarında yukarıda bahsedilen operatörlerin sınırlılığı Muckenhoupt ve Wheeden [12] ve ayrıca Coifman ve Fefferman [4] tarafından elde edilmiştir. Ayrıca, bu uzaylarda $K_\beta(x)$ operatörünün sınırlılığı Chanillo ve ark. [3] tarafından çalışılmıştır. Bu sonuçlar daha sonra çeşitli uzaylara genişletilmiştir. Diğer taraftan (ağırlıklı) Morrey uzayları (ağırlıklı) Lebesgue uzaylarının bir uzantısı olarak değerlendirilebileceğinden klasik operatörlerin sınırlılıklarının ağırlıklı Morrey uzaylarında araştırılması oldukça doğal ve önemlidir. Özellikle, pek çok araştırma Morrey tipli uzaylar teorisindeki bazı boşlukları doldurmak için Morrey uzaylarını temel alan fonksiyon uzaylarına odaklanmaktadır. Ayrıca bu uzaylar ikinci mertebeden eliptik kısmi diferensiyel denklemlerin çözümlerinin lokal davranışlarını araştırma çalışmalarında ve harmonik analizde önemli rol oynamıştır. Fakat bu konu bu makalenin kapsamını aştığından burada detayları geçiyoruz. Bununla beraber ağırlıklı Morrey uzayları yeni çalışılmaya başlanmış olup Komori ve Shirai [9] tarafından bu uzaylarda maksimal, kesirli integral, Calderón-Zygmund operatörlerin ve komütatör

operatörünün sınırlılığı elde edilmiştir. Daha sonra Gürbüz [6] ağırlıklı Morrey uzaylarında $K_\beta * f(x)$ operatörünün sınırlılığını göstermiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmada $p > 1$ için $L_{p,\kappa}(w)$ ağırlıklı Morrey uzayından bir diğer $L_{p,\kappa}(w)$ ağırlıklı Morrey uzayına $\beta > 0$, $\beta \neq 0$ pozitif reel sayısı için $K_\beta * f(x)$ salınımlı çekirdekli konvolüsyon operatörünün komütatörünün sınırlılığının sağlanması için yeterlilik şartları elde edilmiştir.

7 KAYNAKÇA

[1] D. R. Adams, A note on Riesz potentials, Duke Math. J., 42 (4), 765-778, 1975.
[2] F. Chiarenza and M. Frasca, Morrey spaces and Hardy-Littlewood maximal function, Rend. Mat. Appl., 7 (3-4), 273-279, 1987.
[3] S. Chanillo, D. Kurtz and G. Sampson, Weighted weak (1,1) and weighted L^p estimates for oscillating kernels, Trans. Amer. Math. Soc., 295, 127-145, 1986.
[4] R. R. Coifman and C. Fefferman, Weighted norm inequalities for maximal functions and singular integrals, Studia Math., 51, 241-250, 1974.
[5] L. Grafakos, Modern Fourier analysis, Second Edition, Graduate Texts in Math., 250, Springer, New York, 2008.
[6] F. Gürbüz, Ağırlıklı Morrey Uzaylarında Salınımlı Çekirdekli Konvolüsyon Operatörünün Sınırlılığı, ISAS 2019, 3rd International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies, April 19 - 21, 2019, Ankara, Turkey.
[7] F. Gürbüz, Some estimates for generalized commutators of rough fractional maximal and integral operators on generalized weighted Morrey spaces, Canad. Math. Bull., 60 (1), 131-145, 2017.
[8] T. Karaman, Genelleştirilmiş Ağırlıklı Morrey Uzaylarında Bir Sınıf Altlineer Operatörlerin Sınırlılığı ve Bazı Uygulamaları. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2012.
[9] Y. Komori and S. Shirai, Weighted Morrey spaces and a singular integral operator, Math. Nachr., 282 (2), 219-231, 2009.
[10] C. B. Morrey, On the solutions of quasi-linear elliptic partial differential equations. Trans. Amer. Math. Soc., 43, 126-166, 1938.
[11] B. Muckenhoupt, Weighted norm inequalities for the Hardy maximal function. Trans. Amer. Math. Soc., 165, 207-226, 1972.
[12] B. Muckenhoupt, and R. L. Wheeden, Weighted norm inequalities for fractional integrals. Trans. Amer. Math. Soc., 192, 261-274, 1974.
[13] S. Shi, Weighted boundedness for the commutators of one class of oscillatory integral operators[J]. J. Beijing Normal Univ. (Nat. Sci.), 2011, 47: 344-346.
[14] S. Shi, Z. Fu and F. Zhao, Estimates for operators on weighted Morrey spaces and their applications to nondivergence elliptic equations, J. Inequal. Appl., 2013, **2013**: 390, 1-16.
[15] C. Segovia and J. L. Torrea, Weighted inequalities for commutators of fractional and singular integrals. Publ. Mat., 35(1), 209-235, 1991.
[16] R. L. Wheeden, and A. Zygmund, Measure and Integral: An Introduction to Real Analysis, vol. 43 of Pure and Applied Mathematics, Marcel Dekker, New York, NY, USA, 1977.

CA FERRITE PELLETS FOR COMBUSTION IN FLUIDIZED BED COMBUSTION CHAMBER- Ca FERRITE - SALT COMPOSITES, THE FLUIDIZATION QUALITY

Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak University, Engineering Faculty, Mining Engineering Dept

ABSTRACT

One type of manure Ca ferrite wastes is pelletized in nut size and easily be evaluated in power industry and similar pellet may be evaluated as animal feed filling materials in fly ash waste post combustion at finer size under 20 microns as which collected following solid-liquid separation thickeners. That incinerated waste in finer size may deteriorate environment near urbanization and water contamination in streams. Beneficiate from that finer bio-mass carbon and Ca ferrite control toxic gas emission during combustion can efficiently be evaluated in microwave combustion. However, in fluidized bed combustion microwave radiation are carried out at cold start with pellets 5mm containing Şırnak asphaltite as solid fuel ignited combustion. In order to avoid this disturbing flow manner of that waste material, waste pellets were used in combustion chamber. Fine iron slime below 100 micron may also be evaluated as ignition material without binding material in pelletizing such as binder paper and manure waste. 4%, 6% and 8% ferrite pellets were used in our combustion experiments at 5 mm sized pellets.

Keywords : Ca ferrite, Waste pellets, Microwave ignition, Şırnak asphaltite slime, pellet combustion, fluidized bed combustion, bubbling chamber

1. INTRODUCTION

Reactivity can be determined from CO_2 conversion of solid carbon source in black carbon production medium for batch black carbon combustion. This approach is accurate, fast, and allows determination of time-course experimental parameters. In this case, loaded BC is centrifuged and transferred to batch cell. Controls of unloaded BC with and loaded BC without are run in parallel. When the CO_2 curves reach a stable level indicating that reactivity had ceased, the carbon consumed.

Oxygen Uptake also shows the kinetics of indirectly soot conversion and directly reaction rate of combustion and control, even cooling water addition and fuel gas inlet.

Quantification based on measurement collected the weights of black carbon and char products are determined at each combustion and pyrolysis tests.

Flue gas soot conversion by CO_2 medium and temperature control in fluidized chamber are carried out. Produced pyrolysis oils were combusted in the reactor as illustrated in Figure 5. in a batch black carbons. This approach is accurate, fast, and allows determination of time-course experimental parameters. In this case, loaded BC is centrifuged and transferred to batch cell. Controls of unloaded BC with and loaded BC without are run in parallel. When the CO_2 curves reach a stable level indicating that reactivity had ceased, the less carbon dioxide consumed.

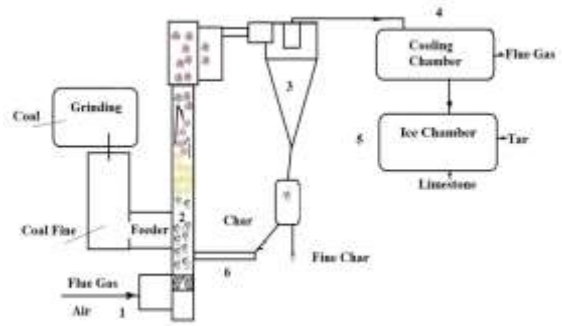

Figure 1, Combustion of pyrolysis oil of Coal, Waste Tyre oil, Biomass oil and flue gas to black carbon

Ca ferrite salt combustion of Kütahya Gediz lignite, Şırnak asphaltite and waste tyre were combusted in flash chamber each separately and conversion to char determined as weight collected in the cyclone downstream. The results are illustrated in Figure 1.

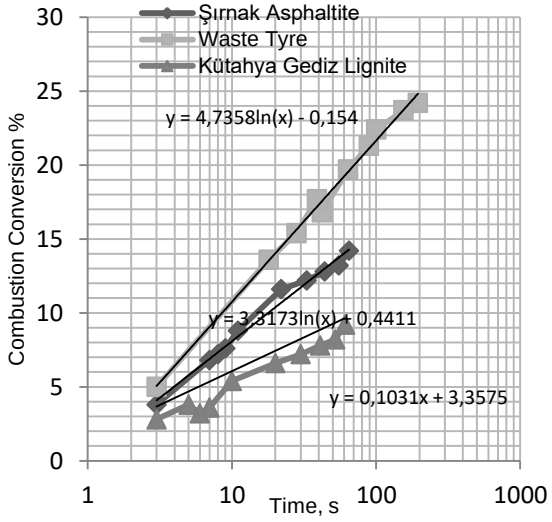

Figure 2, Combustion with Ca ferrite salt of Gediz lignite at equal weight rate separately in Retort in comparison with Waste tyre

Oxygen consumption was the indication of combustion of ferrite-salt combustion and change of oxygen uptake in the tests was shown in Figure 2. The results of conversion of coal and char with combustion of flue gas of combustion of coal, waste tire and waste wood as shown in Figure 8.

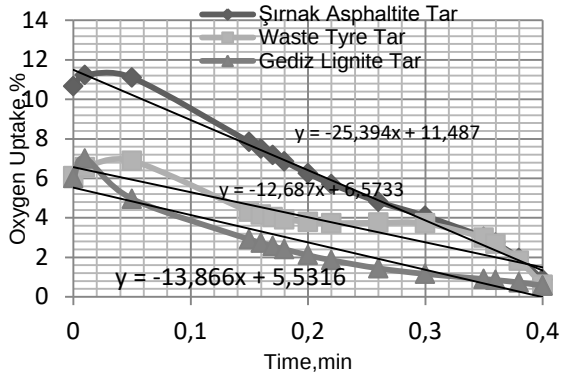

Figure 2, Combustion kinetics of Coal gas and Waste Tyre oil and Biomass oil to black carbon

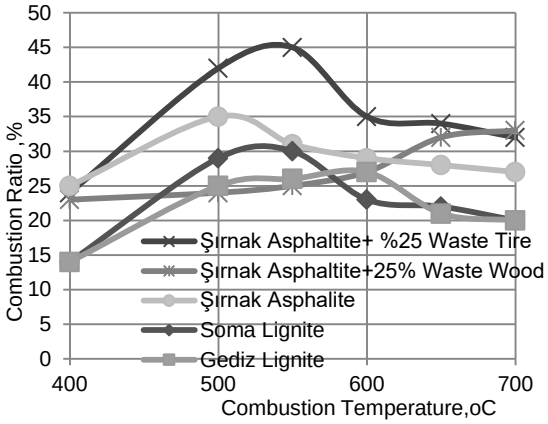

Figure 8, Combustion kinetics of Coal and Waste Tyre oil and Biomass

CONCLUSION

In the combustion experiments with addition ferrite salt mixtures, the reactor temperature was changed between 400°C and 700°C and lignite samples were mixed with only by weight rate of 10% ferrite. Products received from combustion of coal and waste mixtures were subjected to analysis for soot and ash weight determination. Test results of combustion by waste tire and separately waste wood at 600 °C are seen in Figure 2.

Pyrolysis of different types of Turkish lignite was successfully processed in terms of desulfurization and even reduction of volatile matter. At higher rates of carbonization of different types of Turkish lignite could be obtained from the tests using low flow steam inlet at 500°C. it has been clearly determined that CO_2 and cooling water much beneficial in soot onversion of different types of Turkish lignite. Şırnak asphaltite should be cleaned and low ash content affected char quality and oil yield in pyrolysis.

Turkish lignite may be a regarded carbon source in the various parametric soot conversion systems. In order to receive clean soot clean liquid and gaseous products must be generated in low temperature pyrolysis. It is also advised that the high amount of formation of soot will be managed high pyrolysis temperatures over 700°C and extracts more environmental friendly gaseous products. Pyrolysis may be carried out for Turkish lignite and Şırnak asphaltite in finer -100□m size distribution showed sufficient soot yields from Şırnak asphaltite between to 600-700 °C and even other lignite showed similar trend, the higher char yields of 42-51 % at lower pyrolysis temperatures

REFERENCES

Ahlström, A.F., Odenbrand, C.U.I., "Combustion characteristics of soot deposits from diesel engines", Carbon 27(3): 475-483 (1989).

Anonymous, "Market Study: Carbon Black". Ceresana. 2013 http://www.ceresana.com/en/market-studies/chemicals/carbon-black/

Anonymous, "What is Carbon Black". International Carbon Black Association. 2009. http://carbon-black.org

Anonymous, "Application Examples of Carbon Black". Mitsubishi Chemical. 2013 http://www. carbonblack. jp/ en/cb/youto.html

Arnal,C., Alzueta,M.U., Millera, A. and Bilbao, R. Experimental and kinetic study of the interaction of a commercial soot toward no at high temperature" MCS7. 2012. Sardinia,Italy

Arnal, C., Esarte, C., Abián, M., Millera, A., Bilbao, R., Alzueta, M.U.,"Characterization and reactivity of soots obtained under different combustion conditions", Chem. Eng. Trans. 22, 2010, 251-256.

Bell D.A. Towler B.F., Fan M., 2011, Coal Gasification and Applications, ISBN: 978-0-8155-2049-8, Elsevier Inc., Oxford

Çakal, G.Ö. Yücel, H. Gürüz, A.G., Physical and chemical properties of selected Turkish lignites and their pyrolysis and gasification rates determined by thermogravimetric analysis, Journal of Analytical and Applied Pyrolysis, Volume 80, Issue 1, 2007,262–268

Donskoi, E.& McElwain, D.L.S., Approximate modelling of coal pyrolysis, Fuel, 78, 1999, pp. 825–835

Guerrero, A., Ruiz, M.P., Alzueta, M.U., Bilbao, R., Millera, A., Pyrolysis of eucalyptus at different heating rates: studies of char characterization and oxidative reactivity, J.Anal. Appl. Pyrolysis 74(1-2): 2005, 307-314.

Guerrero, M., Ruiz, M.P., Millera, A., Alzueta, M.U., Bilbao, R. "Characterization of biomass chars formed under different devolatilization conditions: differences between rice husk and eucalyptus", Energy Fuels 22(2): 1275-1284 (2008).

IEA, 2012, World Energy Outlook

Jess A, Andresen A-K. Influence of mass transfer on thermogravimetric analysis of combustion and gasification reactivity of coke. Fuel.; 2009. doi:10.1016/j.fuel 2009.09.002

Kajitani S, Suzuki N, Ashizawa M, et al. CO_2 gasification rate analysis of coal char in entrained flow coal gasifier. Fuel. 2006;85:163-169.

Kegl, B., "Influence of biodiesel on engine combustion and emission characteristics", Applied Energy 88(5), 2011, 1803-1812.

STUDY ON SORBENT COMPOSITES BASED ON CARBON AND SOOT - SORBENT MANURE AND SIRNAK ASPHALTITE SLIME PELLETS FOR COMBUSTION IN FLUIDIZED BED COMBUSTION CHAMBER

Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak University, Engineering Faculty, Mining Engineering Dept

ABSTRACT

Low quality fuels are used in power generation as potential contributions to rural economic development on the contrary to reduce reliance on high quality fuels, as an additional demand centre for electricity commodities and as a way to urbanization.

Especially cold start in coal incineration pro combustion cause hard emission control may cost higher prices on use of diesel such as 60-90$/ton in fluidized bed. The microwave ignition may decrease cold start cost to lower such as 3-5$/ton. Biomass waste pellets are produced in two different forms in size. One type of manure wastes is in nut size and easily be evaluated in agricultural industry and other may be evaluated as animal feed filling materials in fine size under 20 microns as which collected following solid-liquid separation thickeners. That incinerated waste in finer size may deteriorate environment near urbanization and water contamination in streams. Beneficiate from that finer bio-mass carbon in toxic gas emission control during combustion can efficiently be evaluated in microwave combustion. However, fluidized combustion are carried out with cold start of pellets 5mm containing 100 microns Şırnak asphaltite as solid fuel ignited combustion. In order to avoid this disturbing flow manner of that waste material, waste pellets were used in combustion chamber. Fine Şırnak asphaltite slime below 100 micron may also be evaluated as fuel material without washing for filling material in pelletizing such as binder paper and manure waste. 40%, 60% and 80% bio-waste pellets were used in our combustion experiments at 5 mm sized pellets.

Keywords: Microwave Ignition, Municipal Waste, Manure, Şırnak Asphaltite Slime, Pellet Combustion, Fluidized Bed Combustion, Bubbling Chamber.

INTRODUCTION

Lignite consumption of our natural resources in energy production is increasing in parallel with the increasing energy needs today (IEA,2012). In terms of consumption and production quantities of our high-low thermal valuable lignite reserves are limited (TKI 2009,TTK 2009). Depending on the economic technology enables the production of advanced technological developments needed coal derived products. Compliance with environmental norms coal pyrolysis or gasification facility allows the production of liquid and gaseous fuels needed with today's modern technology (Bell et al.2011). However, the method requires a variety of raw materials and chemicals and adaptation to the type of processing fuel material. It has also been shown that black carbon occurs during the time course of diesel or other liquid fuel combustion processes that are based on bad combustion (Shadle etal. 2001, Sharma etal. 2008). Most of the studies aiming at black carbon quantifying performance were performed using offline systems because of difficulties encountered in quantifying soot during combustion of ethylene or waste rubber (Amal etal. 2011). Black carbon formation is dependent on several factors including combustion parameters, temperature and type of fuel combustion, characteristics of furnace and combustion process configuration, and it can be optimized by varying the operational conditions (Rodriguez-Mirasol et al. 1994).

Black carbon (BC) is widely used as fill for high quality tire production (Anonymous 2013, Anonymous 2009), also high conductive graphite rods production, also as soot for production of paints and construction materials resistive fire. It may also thought as soot

source as activated carbon fill for treating wastewaters contaminated with phenols, volatile acids, aromatic and aliphatic organics.

MATERIALS&METHOD

The representative samples were taken from local areas of the lignite. Fundamentally, the conditions regarding better desulfurization way, high quality lignite oil production, high value light oil, coal tar and gas products were determined at the goal of high fuel producing yield.

This study examined the high sulfur and ash types of Kütahya Gediz lignite, Soma lignite, Şırnak asphaltite and lignite by TGA analyzer as illustrated in Figure 1.

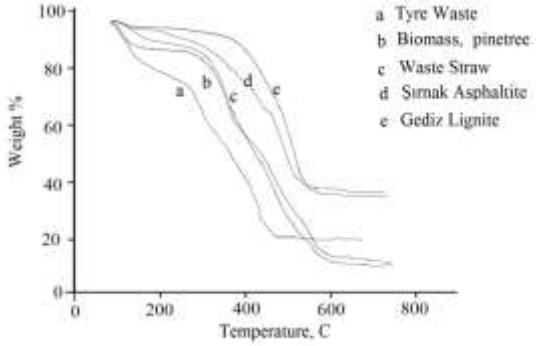

Figure 1 Combustion of Coal gas and Waste Tyre oil and Biomass oil to black carbon

Proximate analysis of studied Turkish lignites and Şırnak asphaltite and waste wood and tyre are found as given in Table 1. Studied coals and biomass, tire wastes carried out on slow pyrolysis and pyrolysis oil subjected to black carbon production in retort, as shown in Figure 3.

The country needs the cleanest fuel to be produced providing the essential oils and gases. For this reason, gasification of Kütahya Gediz, Soma lignite, Şırnak asphaltite and lignite may be so feasible at the side of cost and production high amount of gaseous fuels instead of importing natural gas.

Table 1,. Proximate Analysis of Turkish Lignite and Asphaltite. (ADB:Air dried base. DB:Dried base, DAB:Dried ashless base).

Coal Type	Ash, % ADB	Moisture,% ADB	TotalS, % DB	Volatile Matter ,% DAB
Şırnak Asphaltite	6.3	0.1	5.7	52.6
Kütahya Gediz	26.0	11.7	4.6	42.7
Soma Lignite	13.8	14.0	2.2	40.4
Waste Wood	0.2	51.7	0.6	22.7
Waste Tyre	13.8	0.01	0.2	60.4

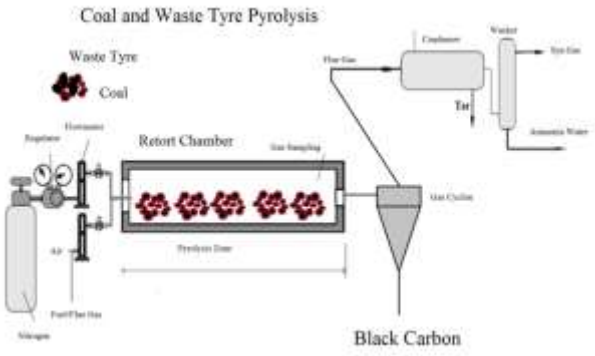

Figure 2 Combustion of Coal and Waste Tyre to char and soot

This work is based on the assumption that the final process temperature is a decisive factor for the required volatile-matter content in the char being in a quasi equilibrium state with respect to the gas temperature. Instead of fluid bed combustion, packed bed gasification of coarse size coals is governed by chemical reactions on particle gas reactions. Combustion rates of Şırnak asphaltite were lower in comparison with biomass and lignite as seen in Figure 4 so that mass diffusion rates of gaseous materials to Şırnak asphaltite particle fundamentally control reaction kinetics.

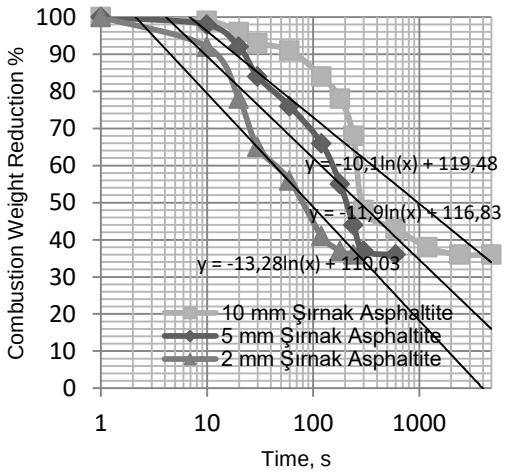

Figure 3, Combustion kinetics of Şırnak Asphaltite for char production

A kiln reactor was used in coal pyrolysis heated till 600°C with a rate 7-10°C/min by fuel. The process was tested at a scale of 2–3 kg/h; collecting operational and design data to build an industrial installation. A technological diagram of the coal pyrolysis process developed unit is made.

Thermal destruction almost observed at temperature increase from 350 °C to 400°C with pyrolysis rate of 60-70% and with simultaneous dilution of oil products by condenser distillate. To achieve this, it is necessary to create conditions of internal circulation without the transported coal and char in rotary kiln, where the average concentration of solids amounts to 0.1- 0.2 kg/m^3.

it is necessary to create gaseous conditions for black soot formation in retort without the transported coal and char back in retort, where the average concentration of solids amounts to 0.1- 0.2 kg/m^3 and the conditions for residence time are long enough for the combustion of coal and intensive gas mixing so enhancing mass and heat transfers.

Thermal pyrolysis commenced by oil and tar fuel burning into the retort firstly and then CO_2 gas evolution followed and circulated into the retort for three hours. When it is observed a temperature increase from 600 to 700°C without fuel addition, injected cooling

water at a volume rate of 2/1 and air with 3lt/min. Gaseous products with simultaneous dilution of oil products by condenser distillate are collected. To achieve this, it is necessary to create conditions of internal circulation without the transported coal and char in retort; about 10-20% very low conversion yields to black carbon were observed at the end of pyrolysis.

The Kinetics of Combustion to Soot

Reactivity can be determined from CO_2 conversion of solid carbon source in black carbon production medium for batch black carbon combustion. This approach is accurate, fast, and allows determination of time-course experimental parameters. In this case, loaded BC is centrifuged and transferred to batch cell. Controls of unloaded BC with and loaded BC without are run in parallel. When the CO_2 curves reach a stable level indicating that reactivity had ceased, the carbon consumed.

Oxygen Uptake also shows the kinetics of indirectly soot conversion and directly reaction rate of combustion and control, even cooling water addition and fuel gas inlet.

Quantification based on measurement collected the weights of black carbon and char products are determined at each combustion and pyrolysis tests.

Flue gas soot conversion by CO_2 medium and temperature control in fluidized chamber are carried out. Produced pyrolysis oils were combusted in the reactor as illustrated in Figure 4. in a batch black carbons. This approach is accurate, fast, and allows determination of time-course experimental parameters. In this case, loaded BC is centrifuged and transferred to batch cell. Controls of unloaded BC with and loaded BC without are run in parallel. When the CO_2 curves reach a stable level indicating that reactivity had ceased, the less carbon dioxide consumed.

Figure 4, Combustion of pyrolysis oil of Coal, Waste Tyre oil, Biomass oil and flue gas to black carbon

Carbon produced from Pyrolysis Oil

BET N2 surface area analysis and pour density size analysis were determined and compared trade class black carbons in order to ascertain usage type. Based on measurement of black carbon quality over test products, ash content and sulfur contents were also determined and the results are given in Table 2.

Table 2, Black Carbon Qualities produced from Combustion of Pyrolysis Oil of Coal.

Coal Type	Trad eBC	Aphalti teTar BC	Soma Tar BC	Gediz Tar BC
N_2 Surface area m^2/g	53	27	23	21
Ash content %	0,20	0.3	0.6	0.7
Sieve residue (100mesh)	0,01	0,01	0,04	0,04
Pour Density	340	320	380	340

RESULTS AND DISCUSSION

In the pyrolysis experiments with addition waste tyre, the reactor temperature was changed between 400°C and 700°C and lignite samples were mixed with only by weight rate of 10% waste tire and waste wood. Products received from pyrolysis and combustion of coal and waste mixtures were subjected to analysis for soot and char weight determination. Test results of pyrolysis by waste tire and separately waste wood at 600 ^{o}C are seen in Figure 3.

From the point of view of pyrolysis and oil combustion experimentation, the resulted soot and chars quality and quantity in the pyrolysis chambers for biomass, lignite and coal-waste mixture samples were determined for different source evaluation and so we may reduce the effect of ash and sulfur content of coal samples in order to optimize pyrolysis and combustion rates of lignite samples. As given in Figure 5 gas and oil yields for lignite and coal samples were slightly similar, oil yield was lower for coal. In the pyrolysis experiments with different particle size fractions of coal specimens, at reactor temperature changed to 600°C and lignite samples mixed only by waste tyre at 10% weight rate. Products of pyrolysis of coal specimens were subjected to analysis for yield determination.

Test results of pyrolysis of Turkish lignite are seen in Figure 4. Comparison of particle size at 3-10mm additions at equal rates into the pyrolysis chamber with finer lignite showed that Gediz lignite was showed higher oil yield at near 26 % weight rate. In the gasification experiments, the experimental condition is calculated on the basis of the gas composition in the ambient state. So neither the contained water vapour nor the condensing hydrocarbons are taken into account. However, these components increased by decrease the particle size to 100 micron and oil yield was remained low 12% weight. Those values provided advantageous higher carbonaceous content to be converted to gas in gasification stage. Pyrolysis liquid and gaseous products of Sırnak asphaltite may equal to 5–20 g tar/m^3 and 5–10 g /m^3 of benzene, toluene, xylene in unit process gas. Moreover, Figure 5 showed that oil yields was slightly lower than coal char yields 27% weight. Gas yield was containing mainly steam and CO_2 in the pyrolizer and the amount of gas was remained between 37 and 40%. Combustion tests were carried out for pyrolysis oil and tar of Turkish lignite and Şırnak asphaltite and optimized gas inlet of 3lt/min.kg coal tar. Soot yields for Turkish lignite and Şırnak asphaltite across to temperature were shown from Figure 8 and even other lignites showed similar trend, the higher char yields at lower combustion temperatures. it is illustrated that higher carbonaceous content to be converted to gas in gasification was managed over 650°C till 700°C. That conversion rate remained among 28-36%. Even it was observed that increased the gas's calorific value by up to approximately 3200 kJ/m^3 at 700°C for Şırnak asphaltite. Therefore it was supposed that porous coal layers, especially porous alkali and metal catalysts exhibit sufficient gas permeability at least for the gases of chemically inactive and sufficiently small in particle size.

REFERENCES

Ahlström, A.F., Odenbrand, C.U.I., "Combustion characteristics of soot deposits from diesel engines", Carbon 27(3): 475-483 (1989).

Anonymous, "Market Study: Carbon Black". Ceresana. 2013 http://www.ceresana.com/ en/market-studies/chemicals/carbon-black/

Anonymous, "What is Carbon Black". International Carbon Black Association. 2009. http://carbon-black.org

Anonymous, "Application Examples of Carbon Black". Mitsubishi Chemical. 2013 http://www. carbonblack. jp/ en/cb/youto.html

Arnal,C., Alzueta,M.U., Millera, A. and Bilbao, R. Experimental and kinetic study of the interaction of a commercial soot toward no at high temperature" MCS7. 2012. Sardinia,Italy

Arnal, C., Esarte, C., Abián, M., Millera, A., Bilbao, R., Alzueta, M.U.,"Characterization and reactivity of soots obtained under different combustion conditions", Chem. Eng. Trans. 22, 2010, 251-256.

Bell D.A. Towler B.F., Fan M., 2011, Coal Gasification and Applications, ISBN: 978-0-8155-2049-8, Elsevier Inc., Oxford

Çakal, G.Ö. Yücel, H. Gürüz, A.G., Physical and chemical properties of selected Turkish lignites and their pyrolysis and gasification rates determined by thermogravimetric analysis, Journal of Analytical and Applied Pyrolysis, Volume 80, Issue 1, 2007,262–268

Donskoi, E.& McElwain, D.L.S., Approximate modelling of coal pyrolysis, Fuel, 78, 1999, pp. 825–835

Guerrero, A., Ruiz, M.P., Alzueta, M.U., Bilbao, R., Millera, A., Pyrolysis of eucalyptus at different heating rates: studies of char characterization and oxidative reactivity, J.Anal. Appl. Pyrolysis 74(1-2): 2005, 307-314.

Guerrero, M., Ruiz, M.P., Millera, A., Alzueta, M.U., Bilbao, R. "Characterization of biomass chars formed under different devolatilization conditions: differences between rice husk and eucalyptus", Energy Fuels 22(2): 1275-1284 (2008).

IEA, 2012, World Energy Outlook

Jess A, Andresen A-K. Influence of mass transfer on thermogravimetric analysis of combustion and gasification reactivity of coke. Fuel.; 2009. doi:10.1016/j.fuel 2009.09.002

Kajitani S, Suzuki N, Ashizawa M, et al. CO_2 gasification rate analysis of coal char in entrained flow coal gasifier. Fuel. 2006;85:163-169.

Kegl, B., "Influence of biodiesel on engine combustion and emission characteristics", Applied Energy 88(5), 2011, 1803-1812.

Liu, G., Benyon, P., Benfell, K.E., Bryant, G.W., Tate, A.G., Boyd R.K., The porous structure of bitumi-nous coal chars and its influence on combu

CONVEX FUNCTİONS ON THE UNIT DİSC ACCORDİNG TO THE ORDER OF α

Ümran MENEK
Department of Mathematics, Düzce University
İsmet YILDIZ
Department of Mathematics, Düzce University
Hasan ŞAHİN
Department of Mathematics, Düzce University

ABSTRACT

A single valued function f is said to be univalent (or schlicht) in a domain $E \subset \mathbb{C}$ if it never takes the same value twice; that is, if $f(z_1) \neq f(z_2)$ for all points z_1 and z_2 in D with $z_1 \neq z_2$. The function f is said to be locally univalent at a point $z_0 \in D$ if it is univalent in some neighborhood of z_0. For analytic function f, the condition $f'(z_0) \neq 0$ is equivalent to local univalence at z_0. An analytic univalent function is called a conformal mapping because of its angle preserving property. We shall be concerned primarily with the class S of function f analytic and univalent in the open unit disk $D = \{z : |z| < 1\}$, normalized by the conditions f(0) = 0 and f '(0) = 1. Thus each $f \in S$ has a Taylor series expansion. In view of the Riemann mapping theorem, most of the geometric theorems concerning functions of class S are readily translated to statements about univalent functions in arbitrary simply connected domains with more than one boundary point. A set $E \subset \mathbb{C}$ is said to be starlike with respect to a point $w_0 \in E$ if the linear segment joining w_0 to every other point $w \in E$ lies entirely in E. In more picturesque language, the requirement is that every point of E be visible from w_0. The set E is said to be convex if it is starlike with respect to each of its points; that is, if the linear segment joining any two points of E lies entirely in E. A convex function is one which maps the unit disk conformally onto a convex domain. A starlike function is a conformal mapping of the unit disk onto a domain starlike with respect to the origin. Koebe function is starlike but not convex function. $f(z)$ be an analytical function in open class disk D normalized in class A.

In this paper, for the $f(z)$ functions in D, the order of closeness to convexity is given by using theorems.

1. Introducton

A function $f(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} a_n z^n$ is said to be convex of order α in the open unit disk $U = \{z \in C : |z| < 1\}$ if $f(z)$ is analytic in U and satisfies

$$1 + Re\frac{zf'(z)}{f(z)} > \alpha$$

for some real $\alpha(0 \leq \alpha < 1)$. This family of functions was introduced by M.S Robertson [7] and we denote by $K(\alpha)$.

A function $f(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} a_n z^n$ is called starlike of order α in U if $f(z)$ in analytic in D and satisfies

$$Re\frac{zf'(z)}{f(z)} > \alpha$$

in U for some real $\alpha(0 \leq \alpha < 1)$.

This class was also introduced by [7] and we denote by $St(\alpha)$.

[4] and [8] showed that if $f(z) \in \mathrm{K}(0)$ implies $f(z) \in St\left(\frac{1}{2}\right)$.

This estimate is sharp for an extremal function

$$f(z) = \frac{1+z}{1-z}.$$

[1] posed more general problem : What is the largest number $\beta = \beta(\alpha)$ so that

$$\mathrm{K}(\alpha) \subset St\big(\beta(\alpha)\big).$$

[3] determined the exact value of $\beta(\alpha)$ for each $(0 \leq \alpha < 1)$ as the infimum over the disc U of the real part of a specific analytic function.

It has been conjectured that is infimum is attained on the boundary of U at $z = -1$.

[9] asserted MacGregor's conjecture : If $(0 \leq \alpha < 1)$ and

$f(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} a_n z^n \in \mathrm{K}(\alpha)$, then $f(z) \in St(\beta(\alpha))$ where

$$\beta(\alpha) = \begin{cases} \dfrac{1-2\alpha}{2^{2-2\alpha}(1-2^{2\alpha-1})} & if \quad \alpha \neq \dfrac{1}{2} \\ \dfrac{1}{2log2} & if \quad \alpha = \dfrac{1}{2}. \end{cases}$$

[6] and [2] investigated the following functions : $\sum_{n=2}^{\infty} a_n z^n$

and $g(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} b_n z^n$ are analytic in U, $g(z)$ is univalent and convex in U and

$$Re\frac{f'(z)}{g'(z)} > 0$$

in U, then $f(z)$ is univalent in U.
It is known that the above definition of close-to-convexity is equivalent to the following Condition that a function $f(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} a_n z^n$ is close-to-convex in U if there exists a starlike function $g(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} b_n z^n$ for which

$$Re\frac{zf'(z)}{g(z)} > 0$$

in U. Let us define a function $f(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} a_n z^n$ which satisfies

$$Re\frac{zf'(z)}{g(z)} > \alpha$$

in U. $g(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} b_n z^n$ which is analytic and starlike in U.

2. Preliminary

Lemma 1. Let $p(z) = 1 + \sum_{n=1}^{\infty} c_n z^n$ be analytic in U and suppose that [10]

$$p(z) \prec \frac{1-\alpha z}{1+\beta z}$$

İn U where $\prec$ means the subordination, $0<\alpha < 1$ and $0 < \beta < 1$.

Then we have

$$\frac{1-\alpha}{1+\beta} < Rep(z) < \frac{1+\alpha}{1-\beta}.$$

This shows that

$$Rep(z) > 0$$

in U.

Lemma 2. Let $p(z) = 1 + \sum_{n=1}^{\infty} c_n z^n$ be analytic in U and suppose that there exists a point $z_0 \in U$ such that [10]

$$Rep(z) > c \quad for \quad |z| < |z_0|$$

and

where 0<c<1.

Then we have

$$Re\frac{z_0 p'(z)}{p(z_0)} \leqq -\frac{1}{2c}.$$

Proof. Let us put

$$q(z) = \frac{p(z)-c}{1-c}, \quad q(0) = 1.$$

Then $q(z)$ is analytic in U and

$$Req(z) > 0 \quad for \quad |z| < |z_0|$$

and

$$Req(z_0) = 0, \qquad q(z_0) \neq 0.$$

Then form [5], we have

$$\frac{z_0 q'(z)}{q(z_0)} = il$$

where

$$l \geqq \frac{1}{2}\left(a + \frac{1}{a}\right) \geqq 1$$

when $argq(z_0) = \frac{\pi}{2}$ and

$$l \leqq -\frac{1}{2}\left(a + \frac{1}{a}\right) \leqq -1$$

where $q(z_0) \mp ia \quad and \quad a > 0$.

For the case $argq(z_0) = \frac{\pi}{2}$, we have

$$\frac{z_0 q'(z_0)}{q(z_0)} = \frac{z_0 p'(z_0)}{p(z_0) - c} = il$$

and so

$$\frac{z_0 p'(z_0)}{p(z_0)} = \frac{p(z_0) - c}{p(z_0)} il,$$

$$Re\frac{z_0 p'(z_0)}{p(z_0)} = Re\left(\frac{ia}{c+ia} il\right) = Re\left\{\left(\frac{c-ia}{c^2+a^2}\right)(-al)\right\}$$

$$= \frac{-acl}{c^2+a^2} \leqq -\frac{c}{2}\left(\frac{1+a^2}{c^2+a^2}\right).$$

Putting

$$h(x) = \frac{1+x^2}{c^2+x^2} \qquad (x > 0),$$

then it is easy to see that

$$0 < 1 < h(x) < \frac{1}{c^2} \qquad for \quad x > 0.$$

This shows that

$$Re\frac{z_0 p'(z_0)}{p(z_0)} \leqq -\frac{1}{2c}.$$

For the case $argq(z_0) = -\frac{\pi}{2}$, applying the same method as the above, we have the same conclusion

$$Re\frac{z_0 p'(z_0)}{p(z_0)} \leqq -\frac{1}{2c}.$$

3. The Order of Close-to-Convexity

Theorem. Let $f(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} a_n z^n$ and $g(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} b_n z^n$ are analytic in U and suppose that

$$\frac{zg'(z)}{g(z)} \prec \frac{1-\alpha z}{1+\beta z}$$

in U and

$$1 + Re\frac{zf''(z)}{f'(z)} \geqq \frac{1+\alpha}{1-\beta} - \frac{1}{2c}$$

in U where $0 < \alpha < 1, 0 < \beta < 1, 0 < c < 1$,

$$\frac{1+\alpha}{1-\beta} - \frac{1}{2c} < 1$$

and for arbitrary $r(0 < r < 1)$,

$$\min_{|z|=r}\left(Re\frac{zf'(z)}{g(z)}\right) = \left(Re\frac{z_0 f'(z_0)}{g(z_0)}\right) |z_0| = r$$

$$\neq \frac{z_0 f'(z_0)}{g(z_0)}$$

Then we have

$$\frac{zf'(z)}{g(z)} > c$$

in U and this shows that $f(z)$ is close-to-convex of order c with respect to a starlike function $g(z)$.

Proof. Let us put

$$p(z) = \frac{zf'(z)}{g(z)}, \quad p(0) = 1$$

Where $g(z)$ is the solution of a diffrential equation

$$\frac{zg'(z)}{g(z)} = \frac{1-\alpha z}{1+\beta z}.$$

Then is follows that

$$1 + \frac{zf''(z)}{f'(z)} = \frac{zp'(z)}{p(z)} + \frac{zg'(z)}{g(z)}.$$

If there exists a point $z_0 \in U$ such that

$$Rep(z) > c \quad for \quad |z| < |z_0|$$

and

$$Rep(z_0) \neq c.$$

Then from Lemma 2, we have

$$Re\frac{z_0 p'(z_0)}{p(z_0)} \leqq -\frac{1}{2c}.$$

$$1 + Re\frac{z_0 f''(z_0)}{f'(z_0)} = Re\frac{z_0 p'(z_0)}{p(z_0)} + Re\frac{z_0 g'(z_0)}{g(z_0)}.$$

$$< -\frac{1}{2c} + \frac{1+\alpha}{1-\beta}.$$

This contradicts hypothesis and therefore we have

$$Re\frac{zf'(z)}{g(z)} > c$$

in U and it complates the proof.

Example .

Let $f(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} a_n z^n$ and $g(z) = z + \sum_{n=2}^{\infty} b_n z^n$ are analytic in U and suppose that

$$1 + Re\frac{zf''(z)}{f'(z)} > \frac{1}{4}.$$

and the differential equation of $g(z)$ is

$$\frac{zg'(z)}{g(z)} = \frac{17 - z}{17 + z}.$$

Then we have

$$Re\frac{zf'(z)}{g(z)} > \frac{4}{7} = c$$

in U.

Putting $\alpha = \beta = \frac{1}{17}$ in Theorem 1 and

$$\frac{1+\alpha}{1-\beta} - \frac{1}{2c} = \frac{1+\frac{1}{17}}{1-\frac{1}{17}} - \frac{1}{2c}$$

$$\frac{\frac{18}{17}}{\frac{16}{17}} - \frac{1}{2.\frac{4}{7}} = \frac{9}{8} - \frac{7}{8} = \frac{1}{4}$$

then we have

$$c = \frac{4}{7} > \beta\left(\frac{1}{4}\right) > \frac{1}{2log2}.$$

REFERANS

[1] I.S. Jack, Functions starlike and convex of order α, J. London Math., 3(1971), 469-474.
[2] W. Kaplan, Close-to-convex schlicht functions, Michigan Math. J. 1(1952), 169-185.
[3] T. H. Mac Gregor, A subordination for convex functions of order α, J. London Math. Soc., (2), 9(1975), 530-536.
[4] A. Marx, Untersuchungen über schlichte Abbildungen, Math. Ann., 107(1932/33), 40-67.
[5] M. Nunokawa, On properties of Non-Carathéodory functions, Proc. Japan Acad ., 68 Ser. A, 6(1992), 152-153.
[6] S. Ozaki, On the theory of multivalent functions, Sci. Rep. Tokyo Bunrika Daig., A2(1935), 167-188.
[7] M .S. Robertson, On the theory of univalent functions, Ann. Of Math., 37(1936), 374-408.
[8] E. Strohhäcker, Beiträge zur Theorie der schlichten Funktionen, Math. Zeit., 37(1933), 356-380.
[9] D. R. Wilken and J. Feng, A remark on convex and starlike functions, J. London Math. Soc., (2), 21(1980), 287-290.
[10] Mamoru Nunokawa, Kazua Kuroki and Shigeyoshi Owa, Lemma 1, Lemma 2, Hoshikuki 798-8, Chuou-Ward, Chiba 260-0808 Japan and Japan Higashi-Osaka , Osaka 577-8502.

SOME APPLICATIONS OF FONCTIONS WITH 1 ORDER ρ - VALUE CONVEXITY ON THE UNIT DISC

Ümran MENEK
Department of Mathematics, Düzce University
İsmet YILDIZ
Department of Mathematics, Düzce University
Hasan ŞAHIN
Department of Mathematics, Düzce University

ABSTRACT

A function f(z) is said to be univalent in a domain D if it provides a one - to - one mapping onto its image, f(D). Geometrically, this means that the representation of the image domain can be visualized as a suitable set of points in complex plane. A function f(z) is said to be univalent in a domain D if the conditions $f(z_1) = f(z_2)$ if and only if $z_1 \in$ D and $z_2 \in$ D imply that $z_1 = z_2$. The theory of univalent functions is so vast and complicated that certain simplifying assumptions are necessary. The most obvious one is to replace the arbitrary domain D by one that is convenient, and the most attractive selection is the unit disk E:|z| < 1 . If we know that a univalent function maps E onto a domain with some nice property, then we have the means for a more penetrating study of the function. A convex domain is an outstanding example of a domain with nice properties.

A set D in the plane is called convex if for every pair of points w_1 and w_2 in the interior of D, the line segment joining w_1 and w_2 is also in the interior D. If a function f(z) maps onto a convex domain, then f(z) is called convex function. A set D in the plane is said to be starlike with respect to w_0 an interior point of D if each ray with initial point w_0 intersects the interior of D in a set that either a line segment or a ray. If a function f(z) maps E onto a domain that is starlike with respect to w_0, then we say f(z) is starlike with respect to w_0. In the special case that w_0 =0, we say that is starlike function.

The aim of this article is to prove some properties of the 1 order p-value convex functions in the unit disk. Some of the conditions of the complex value $\phi(u, v)$ function are given to reveal our results. Based on these conditions, some results were obtained for $\rho = 2$.

Keywords: Continuous function, Convex function, P-value function, Univalent functions.

1. INTRODUCTION

Let $A_P(n)$ be the class of functions in form

$$f(z) = z^p + \sum_{k=p+n}^{\infty} a_k z^k , \qquad p \in N = \{1,2,3, \dots\}$$

which are analytic in the unit disk $D = \{ z: |z| < 1 \}$. It is seen that a $f(z)$ function belonging to $A_P(n)$ has $(1 < p)$ when it provides

$$Re\left\{ \frac{f'(z)}{z^{p-1}} \right\} > 1$$

in $R_p(n, 1)$ class. $R_P(n, 1)$ D is a subclass of p-value convex functions of 1 order.

Lemma: Let $\phi(u, v)$ be a complex-valued function,

$$\phi: D \to C$$

and let $u = u_1 + iu_2$, $v = v_1 + iv_2$. Suppose that the function $\phi(u, v)$ satisfies the following conditions:

i. $\phi(u,v)$ is continuous in D,
ii. $(1,0) \in D$ and $Re\{\phi(1,0)\} > 0$,
iii. for all $(iu_2, v_1) \in D$ such that $v_1 \leq -\frac{n}{2}(1+u_2^2), Re\{\phi(iu_2, v_1)\} \leq 0$.

Let $p(z) = 1 + p_n z^n + \cdots$ be regular in D such that $\big(p(z), zp'(z)\big) \in D$ for all $z \in D$. İf $Re\{\phi(p(z), zp'(z))\} > 0$, then $Re\{p(z)\} > 0, (z \in D)$.

2. Properties of $R_p(n,1)$ Class

Theorem 1. If $f(z) \in R_P(n,1)$, then

$$Re\left\{\frac{f(z)}{z^p}\right\} > \frac{n+2}{n+2p}.$$

Proof. The function $q(z)$ is defined by

$$\frac{f(z)}{z^p} = \lambda + (1-\lambda)q(z) \qquad (1.1)$$

and

$$\lambda = \frac{n+2}{n+2p}.$$

Where,

$q(z) = 1 + q_n z^n + q_{n+1} z^{n+1} + \cdots$ D is also regular and ($\lambda < 1$).

the differentiations of both sides are taken,

$$\frac{f'(z)}{z^{p-1}} = p\lambda + (1-\lambda)(pq(z) + zq'(z))$$

that is

$$Re\left\{\frac{f'(z)}{z^{p-1}} - 1\right\} = Re\big\{p\lambda - 1 + (1-\lambda)\big(pq(z) + zq'(z)\big)\big\} > 0.$$

Let us define $\phi(u,v)$ by

$$\phi(u,v) = p\lambda - 1 + (1-\lambda)(pu + v),$$

$\big(u = p(z)\ and\ v = z.q'(z)\big)$.
After,

i. $\phi(u,v)$, is continuous in $D = C^2$,
ii. $(1,0) \in D$ and $Re\{\phi(1,0)\} = p - 1 > 0$,
iii. for all $(iu_2, v_1) \in D$ such that $v_1 \leq -\frac{n}{2}(1+u_2^2)$,

$$Re\{\phi(iu_2, v_1)\} = p\lambda - 1 + (1-\lambda)v_1 \leq p\lambda - 1 - \frac{n(1-\lambda)(1+u_2^2)}{2} \leq 0.$$

Thus, we have shown that $\phi(u,v)$ meets the conditions in Lemma. This indicates that $Re\{q(z)\} > 0$ or $Re\left\{\frac{f(z)}{z^p}\right\} > \lambda = \frac{n+2}{n+2p}$.

Theorem 2. If $f(z) \in R_P(n,1)$, then

$$Re\left\{\sqrt{\frac{f(z)}{z^p}}\right\} > \frac{n+\sqrt{n^2+4(p+n)}}{2(p+n)}.$$

Proof. The function $q(z)$ is defined by

$$\sqrt{\frac{f(z)}{z^p}} = \lambda + (1-\lambda)q(z) \qquad (1.2)$$

and

$$\lambda = \frac{n+\sqrt{n^2+4(p+n)}}{2(p+n)}.$$

(1.1) the differentiations of both sides are taken,

$$\frac{f'(z)}{z^{p-1}} = p(\lambda+(1-\lambda)q(z))^2 + 2(1-\lambda)\big(\lambda+(1-\lambda)q(z)\big)zq'(z),$$

that is

$$Re\left\{\frac{f'(z)}{z^{p-1}} - 1\right\} =$$

$$Re\big\{p(\lambda+(1-\lambda)q(z))^2 + 2(1-\lambda)\big(\lambda+(1-\lambda)q(z)\big)zq'(z) - 1\big\} > 0.$$

Let us define $\phi(u,v)$ by

$$\phi(u,v) = p(\lambda+(1-\lambda)u)^2 + 2(1-\lambda)(\lambda+(1-\lambda)u)v - 1,$$

$\big(u = p(z)\ and\ v = z.q'(z)\big)$.
After,

i. $\phi(u,v)$, is continuous in $D = C^2$,

ii. $(1,0) \in D$ and $Re\{\phi(1,0)\} = p - 1 > 0$,

iii. for all $(iu_2, v_1) \in D$ such that $v_1 \leq -\frac{n}{2}(1+u_2^2)$,

$$Re\{\phi(iu_2,v_1)\} = p(\lambda^2 - (1-\lambda)^2u_2^2) + 2\lambda(1-\lambda)v_1 - 1$$
$$\leq p\lambda^2 - p(1-\lambda)^2u_2^2 + n\lambda(1-\lambda)(1+u_2^2) - 1 \leq 0.$$

Thus, we have shown that $\phi(u,v)$ meets the conditions in Lemma. This indicates that

$$Re\left\{\sqrt{\frac{f(z)}{z^p}}\right\} > \lambda = \frac{n+\sqrt{n^2+4(p+n)}}{2(p+n)}.$$

3. Application

Example: .If $f(z) \in R_2(2,1)$, then

$$Re\left\{\frac{f(z)}{z^2}\right\} > \frac{2+2}{2+2.2} = \frac{2}{3}.$$

Proof: The function $q(z)$ is defined by

$$\frac{f(z)}{z^p} = \lambda + (1-\lambda)q(z) \qquad (1.3)$$

and

$$\lambda = \frac{2}{3}.$$

(1.2) the differentiations of both sides are taken,

$$\frac{f'(z)}{z^{2-1}} = 2\lambda + (1-\lambda)(2q(z) + zq'(z))$$

$$\frac{f'(z)}{z} = 2.\frac{2}{3} + \left(1-\frac{2}{3}\right)\left(2q(z) + zq'(z)\right)$$
$$= \frac{4}{3} + \frac{1}{3}\left(2q(z) + zq'(z)\right)$$

that is

$$Re\left\{\frac{f'(z)}{z} - 1\right\} = Re\left\{2\lambda - 1 + (1-\lambda)\left(2q(z) + zq'(z)\right)\right\} > 0$$

$$= Re\left\{2.\frac{2}{3} - 1 + \left(1-\frac{2}{3}\right)\left(2q(z) + zq'(z)\right)\right\} > 0$$
$$= Re\left\{\frac{1}{3} + \frac{1}{3}\left(2q(z) + zq'(z)\right)\right\} > 0.$$

Let us define $\phi(u,v)$ by

$$\phi(u,v) = 2\lambda - 1 + (1-\lambda)(2u+v),$$
$\left(u = p(z)\ and\ v = z.q'(z)\right)$.

i. $\phi(u,v)$, is continuous in $D = C^2$,
ii. for $(1,0) \in D$,

$$\phi(u,v) = 2\lambda - 1 + (1-\lambda)(2u+v)$$
$$\phi(1,0) = 2.\frac{2}{3} - 1 + \left(1-\frac{2}{3}\right)(2.1+0)$$
$$= \frac{1}{3} + \frac{1}{3}.2$$
$$= 1.$$

This indicates that $Re\{\phi(1,0)\} = 1 > 0$.

iii. for all $(iu_2, v_1) \in D$ such that $v_1 \leq -\frac{n}{2}(1+u_2^2)$,

$$\phi(u,v) = 2\lambda - 1 + (1-\lambda)(2u+v)$$
$$\phi(iu_2, v_1) = 2.\frac{2}{3} - 1 + \left(1-\frac{2}{3}\right)(2iu_2 + v_1)$$
$$= \frac{1}{3} + \frac{1}{3}(2iu_2 + v_1)$$

$$Re\{\phi(iu_2, v_1)\} = \frac{1}{3} + \frac{1}{3}.v_1$$
$$\leq \frac{1}{3} + \frac{1}{3}.(-1).(1 + u_2^2) \leq 0$$
$$u_2^2 \leq 0$$

Thus, we have shown that $\phi(u, v)$ meets the conditions in Lemma. This indicates that

$$Re\left\{\frac{f(z)}{z^2}\right\} > \lambda = \frac{2}{3}.$$

REFERENCES

1. S.S. Miller and P.T. Mocanu, Second order differential inequalities in the complex plane, J. Math. Anal. Appl. 65, 282-305 (1978).

2. H. Saitoh, Properties of certain analytic functions, Proc. Japan Acad. 65, 131-134(1989).

3. N.E. Cho, On certain subclasses of univalent functions, Bull. Korean Math. Soc. 25, 215-219 (1988).

4. M. Obradovic, On certain inequalities of integral type for some regular functions, Mat. Vesnik 38, 539-544 (1986).

5. H.M. Srivastava, S. Owa, F. Ren and H. Saitoh, Some characteristics of a class of analytic functions, Ganita Sandesh 3, 55-58(1989).

6. H.M. Srivastava, S. Owa, and M. Obradovic, A note on certain subclass of close-to-convex functions, Ganita Sandesh 2, 1-3 (1988).

ALTIN MADENİ ATIKLARINDAN ALTIN GERİ DÖNÜŞÜMÜ PROSESİNİN OPTİMİZASYON ÇALIŞMALARI

OPTİMİZATİON STUDİES OF GOLD RECYCLİNG PROCESS FROM GOLD MİNE WASTE

Ahmet GÜN
Gazi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Kimya Mühendisliği Bölümü

Muzaffer BALBAŞI
Gazi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Kimya Mühendisliği Bölümü

ÖZET

Teknolojinin yakın bir gelecekte hammadde olarak atıkları kullanması kaçınılmaz bir gerçektir. Günümüzde değerli metallerin doğal kaynaklardan elde edilmesi kadar, kullanılmış metallerin geri dönüşümü de oldukça önem kazanmıştır. Bu bağlamda altın insanoğlunun her dönemde ilgi duyduğu, şekil verdiği ve kullandığı değerli bir metal olarak günümüzde de kıymetinden hiç bir şey kaybetmemiştir. Dünyada üretilen altının yarısından fazlası hükümetlerin ve merkez bankalarının kontrolündedir. Altın aynı zamanda elektronik sanayi, havacılık ve uzay sanayi, inşaat , tıp ,tekstil sektörleri, kaplama ve süsleme sanatları, yatırım aracı gibi çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Dünyada üretilen altının aşağı yukarı tümü, kuvarslı ya da şistli damarlardan ve altın içeren kumlardan çıkarılmaktadır. Altını ayırmak için mineraller üzerinde mekanik ya da kimyasal işlemler uygulanır. Günümüzde genellikle siyanürleme yöntemi uygulanmaktadır. Bununla birlikte, hurda altınlar ve üretim sırasında oluşan atık içindeki altının da geri dönüşümü ilgili tesisler yardımıyla yeniden ekonomiye kazandırılabilir. Elektronik atıklar, kuyumcu atölyelerinden alınan atıklar ve maden atıkları altın geri dönüşümü yapılabilecek başlıca alanlar arasındadır.

Bu çalışmada atık altın içeren aktif karbon çamurundan altın geri dönüşümü yapan bir tesiste proses şartlarının optimizasyonu çalışıldı. Laboratuvar ölçekli deneysel çalışmalar iki seviyeli faktöriyel tasarım ve tepki yüzeyi deneysel tasarım yöntemlerine göre planlandı. Bu yöntemler endüstriyel alanında faaliyet gösteren proses şartlarının optimizayonunda kullanılanılabilir ve prosesin ekonomik sayıda deneyle kolayca anlaşılabilmesi ve geliştirilebilmesi için istatistiksel modellere dayalı bilimsel çıkarımlar sağlayabilir. Deneysel planlamada, proses üzerinde doğrudan etkisi olan ana parametreler ve bu parametreler arasındaki ikili ve çoklu etkileşimlerin deneysel verilere dayalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. İki seviyeli faktöriyel tasarım yönteminde ana parametreler üre ve sodyum metabisülfit için stokitometrik miktarlar esas alınarak kullanılmış ve bunun yanında sıcaklık üçüncü bir paremetre olarak dahil edilmiştir. Sonuçlar, sıcaklığın proses üzerinde hiçbir pozitif etkisi olmadığını göstermiştir. Ancak diğer iki parametre birbirleriyle doğrusal olmayan bir şekilde etkileşmektedir. Bu sonuca göre, bu kez sıcaklık parametresi çıkarılarak tepki yüzeyi deneyleri planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, geri kazanım prosesinde kullanılan kimyasal miktarlarıyla kazanılan altın miktarları arasındaki ilişkiyi gösteren istatistiksel model çıkarılmıştır. Model kullanılarak maksimum kazanım için optimum çalışma aralıkları tespit edilebilmektedir.

Anahtar kelimeler: Altın, Geri Dönüşüm, Deneysel Tasarım.

ABSTRACT

It is an inevitable fact that technology uses wastes as raw materials in the near future. Nowadays, the recycling of used metals has gained importance as much as the recovery of precious metals from natural sources. In this context, gold has lost nothing of its value as a

precious metal that human beings have been interested, shaped and used in every period. More than half of the world's gold is under the control of governments and central banks. Gold is also used in various fields such as electronics industry, aerospace, construction, medicine, textile sectors, coating and decoration arts, an investment tool. Almost all of the gold produced in the world is extracted from quartz or schist veins and gold-containing sands. Mechanical or chemical processes on minerals are applied to separate the gold. Nowadays, generally, cyanidation method is applied. However, recycling of scrap gold and gold in the waste generated during production can be recycled by means of related facilities. Electronic wastes, waste from jewellery workshops and mine waste are among the major areas where gold can be recycled.

In this study, the optimization of the process conditions was studied in a facility that recycles gold from activated carbon sludge containing waste gold. Laboratory scale experimental studies were planned according to two-level factorial design and response surface experimental design methods. These methods can be used in the optimization of process conditions in the industrial field and can provide scientific inferences based on statistical models so that the process can be easily understood and improved by an economic number of experiments. In experimental planning, the main parameters which have a direct effect on the process and the two and three interactions between these parameters are investigated based on experimental data. In the two-level factorial design method, the main parameters were used for urea and sodium metabisulphite based on stoichiometric amounts, and the temperature was included as a third parameter. The results showed that the temperature had no positive effect on the process. However, the other two parameters interact with each other in a nonlinear way. According to this result, response surface experiments were planned and realized by removing the temperature parameter. As a result, the statistical model showing the relationship between the amount of gold used in the recovery process and the amount of gold obtained was derived. Optimal working ranges can be determined for maximum gain using the model.

Keywords: Gold, Recycling, Experimental Design.

VALUE OF LIVING WALLS FOR BIODIVERSITY

Sibel DOĞAN
Erzincan Binali Yıldırım University, Vocational School of Health Services, Medical Services and Techniques
Meryem Bingül TÜRK
Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology
Salih DOĞAN
Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Biology

ABSTRACT

Living walls, also known as green walls, plant walls or vertical gardens, are structures partially or completely covered with greenery that are consist of some form of vegetation. The vertical greening systems offer some advantages by enhancing biodiversity, improving the thermal insulation and cooling properties of the building, by improving air quality, by reducing noise, and by providing visual comfort. Also, there is benefit of green walls for people health, by decreasing negative behaviours, such as aggression and anxiety. Green walls can be viewed as a mini ecosystem that is very diverse, containing many different plants and animal species.

In this work, the studies on the green walls are review. At the end of the literature research, it is understood that the most of studies are based on landscape, architecture and design of green walls. The majority of the studies on biodiversity of green walls have focused on plant species. There is a limited number of the studies on faunistic components of the walls. The studies show that vertebrates such as mammals and birds, and invertebrates such as roundworms and arthropods among which spiders, mites and springtails, were the most common together with centipedes, beetles and other insects.

Rapid urbanisation is a leading cause of habitat loss. Green walls are thought to provide alternative ecological habitats for a range of animal and plant species, and support biodiversity conservation. Thus, there is need to increase and improve of such vertical systems.

Keywords: Biodiversity, Design, Habitat, Surface, Vertical garden.

INVESTIGATION OF REACTIVE BLUE 19 REMOVAL FROM AQUEOUS SOLUTION BY USING *NIGELLA SATIVE* WASTE

Nureddin Numan ÖZTÜRK
Yildiz Technical University, Department of Chemical Engineering
Elçin DEMIRHAN YILMAZ
Yildiz Technical University, Department of Chemical Engineering

ABSTRACT

Nowadays water pollution is high threat not only for us and also aquatic life and ecosystem because of increase in industrial usage of water. So the demand of clean water increases. Therefore it is needed to develop easier and cheaper ways to clean the water [1]. Many methods are reported to remove dyes from effluents and adsorption is one of the most effective processes of advanced wastewater treatment according to the advantages such as initial cost, flexibility and simplicity of design, ease of operation and insensitivity to toxic pollutants [2]. Activated carbon is the most commonly used adsorbent but it has high cost. Therefore, attempts have been made to find inexpensive alternative adsorbents including natural and waste materials from agriculture for dye removal [3].

In this study it was aimed to investigate the use of *Nigella Sative* waste for removing of Reactive Blue 19 dye from aqueous solutions. The effect of several parameters such as pH, adsorbent concentration and temperature was studied by using Box Behnken design and adsorption mechanisms were evaluated. Moreover, according to the data obtained from the adsorption experiments, the most suitable adsorption kinetic models were examined. Based on the results, *Nigella Sative* waste has found as an effective and eco-friendly alternative for the cleanup of dye-polluted aqueous media as a new natural sorbent with desirable absorption capacity.

Keywords: Nigella Sative waste; removal; adsorption; Reactive Blue 19; wastewater

REFERENCES

[1] S. Tushar Kanti, Air, gas, and water pollution control using industrial and agricultural solid wastes adsorbents. CRC Press, 2018.
[2] I. Anastopoulos a, G. Z. Kyzas, Agricultural Peels for Dye Adsorption: A Review Of Recent Literature, Journal of Molecular Liquids,2014, 200, 381–389
[3] G. Crini, Non-Conventional Low-Cost Adsorbents For Dye Removal: A Review, Bioresource Technology, 2006, 97, 1061–1085